

PLECS DE PAISATGE

Eines 4

El paisatge en el món local

Mirades, criteris
i experiències

Observatori del Paisatge

Plecs de Paisatge: Eines 4

El paisatge en el món local

**Mirades, criteris
i experiències**

El paisatge en el món local. Mirades, criteris i experiències / Edició a cura de Pere Sala i Martí, Gemma Bretcha i Laura Puigbert. - Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya, 2024. - 633 p. ; 21 cm. - (Plecs de Paisatge. Eines; 4)

ISBN 978-84-09-66568-6

I.Sala i Martí, Pere II. Bretcha, Gemma III. Puigbert, Laura IV. Observatori del Paisatge (Catalunya) V. Plecs de Paisatge. Eines ; 4

1. Ordenació del territori 2. Ordenació del paisatge 3. Paisatge 4. Administració local

712:352

Edició a cura de:

Pere Sala i Martí, Gemma Bretcha i Laura Puigbert

Agraïments:

Jordina Bartomeus, Anna Montero, Manoli Olmo, Marc Roura, Montse Vila

Disseny gràfic:

Eumo_dc

Imatge de coberta

Joan Sorolla

Correcció:

Maria Massot Magarolas

Traduccions:

Equip d'interprets slu (francès-català)

Maria Massot Magarolas (castellà-català)

Fotografies de l'interior:

Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas): p. 24, p. 42 / Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Pere Sala i Martí): p. 61 / Flickr (Daniel Muñoz Uribe): p. 77 / Valerià Paül: p. 100 / Flickr (Bernard Blanc): p. 119 / Daniela Colafranceschi: p. 127 / Observatori del Paisatge de Catalunya: p. 140, 174 / Itziar González Virós: p. 150 / Paisaje Transversal: p. 160 / Narcís Sastre: p. 218 / Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Roger Sala Angordans): p. 235 / Clara Nubiola: p. 247 / Laura Puigbert: p. 260 / Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Borja Ballbé): p. 276 / Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya: p. 312, 513 / Sitesize: p. 328 / Viurlariera.org: p. 341 / Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Grau): p. 359, 583 / Jordi Bernadó: p. 390 / Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Joan Sorolla): p. 407, 546 / Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Omar Zbari): p. 418 / Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Bas): p. 433, 476 / Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Júlia Viejobueno): p. 464 / Ajuntament de Senan: p. 491 / Gabor Bouman: p. 499 / Joan Vaqué Sans: p. 567 / Xavier Gasol: p. 598 / Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Maria Rosa Ferré Galimany): p. 609.

Edita:

Observatori del Paisatge de Catalunya

Carrer Hospici, 8. 17800 Olot

www.catpaisatge.net

© dels textos, els autors respectius

© de les fotografies, els autors respectius

Primera edició:

Desembre 2024

Impressió:

Impremta Aubert

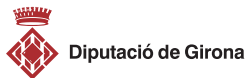
Dipòsit legal: GI 1627-2024

ISBN: 978-84-09-66568-6

Plecs de Paisatge: Eines 4

El paisatge en el món local

Mirades, criteris i experiències

8 Presentacions

Lluïsa Moret Sabidó. Presidenta de la Diputació de Barcelona

Miquel Noguer i Planas. President de la Diputació de Girona

Joan Talarn Gilabert. President de la Diputació de Lleida

Noemí Llauradó Sans. Presidenta de la Diputació de Tarragona

Agustí Serra Monté. Director general d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Arquitectura de la Generalitat de Catalunya.

Pere Sala i Martí. Director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

I. El paisatge, punt de trobada per a unes polítiques transversals i integradores

24 Eines i instruments per a la gestió i l'ordenació del paisatge a Catalunya
Laura Puigbert Manel·la

42 Planificar territoris de benestar
Jean-Pierre Thibault

61 Del caràcter del paisatge als objectius de qualitat paisatgística
Ludovica Marinaro

77 Ordenar el territori amb el paisatge. L'experiència de l'illa de Menorca en perspectiva
Rafael Mata Olmo

100 Quin paisatge per a l'ordenació del territori i quina ordenació del territori per al paisatge?
Valerià Paül

119 Seguiment del paisatge, un instrument al servei de la política
Gilles Rudaz

127 El territori des del mar
Daniela Colafranceschi

II. Governar els paisatges locals

- 140 Paisatge i participació: claus per escoltar les veus del paisatge**
Xavier Sabaté Rotés
- 150 Governar el territori a través del paisatge**
Itziar González Virós
- 160 La cooperació de la comunitat en la planificació urbana**
Guillermo Acero, Jon Aguirre-Such, Ángela Peralta, Iñaki Romero-Larrea i Landa Hernández Martínez
- 174 Experiències de noves governances locals:**
- 175 Dissenyar el territori des d'altres mirades.
Canicca
- 183 Regeneració des de les muntanyes de Bogotà: un enfocament col·laboratiu impulsat per la participació ciutadana.
Diana Wiesner
- 190 La cocartografia i la comunitat. Virginie Pigeon
- 201 Explorant l'invisible: cartografia participativa dels valors intangibles del paisatge. María Marta Tonda
- 209 L'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra en l'horitzó 2035. Maria Salas Sopena

III. Ordenar i actuar en el paisatge urbà

- 218 De l'oblit del paisatge a l'urbanisme del paisatge: reptes emergents en els paisatges urbans**
Narcís Sastre Fulcarà
- 235 La perspectiva de la salut en la transformació de l'espai públic**
Montse Montalbo Todolí
- 247 Narracions subjectives del teixit urbà**
Clara Nubiola
- 260 Ludificació: estratègies digitals de reapropiació del paisatge urbà**
Ma^a Aránzazu Pérez Indaverea
- 276 Experiències de millora i valorització dels paisatges urbans i periurbans:**
- 277 La integració paisatgística dels nuclis de població del Priorat-Montsant-Siurana. Projecte pilot del nucli de la Vilella Alta.
Pauline Solviche i Aleix Cama Torrell
- 284 Els estudis de paisatge urbà. El barri de Vallcarca de Barcelona. Marina Cervera i Josep Mercadé-Aloy
- 291 Decàleg de bones pràctiques. Criteris d'intervenció en l'arquitectura històrica i tradicional. Santi Llagostera i Güell
- 298 *Tu hi pintes molt!* Millora del paisatge urbà i accés al món laboral als barris del Castell i la Verneda de Malgrat de Mar. Jordi Vila
- 305 Interpretacions del patrimoni dels paisatges urbans. L'experiència de Naturalwalks. Evarist March Sarlat

IV. Vores, infraestructures i accessos

- 312 Repensar els espais en tensió i d'oportunitat. L'experiència del Catàleg de paisatge del Penedès**
Jordi Grau Oliveras
- 328 Comunitat, creació i territoris d'aprenentatge**
Sitesize
- 341 El rol dels grups locals autoorganitzats, un nou actor essencial per a la gestió sostenible dels espais fluvials**
Marta Benages, Xavier Garcia, David Pavón, Anna Ribas, Pere Vall-Casas i Álvaro Cuéllar
- 359 Experiències de millora i valorització dels paisatges de vores, infraestructures i accessos:**
- 360** El paisatge en el POUM de Vic. Les portes de la ciutat de Vic
Elisenda Foradada Vilarrasa
- 365** Els jardiniers de la metròpolis. El projecte *La Vora de Girona* 2014-2025. Un eixample verd
Martí Franch Batllori
- 375** NYS Polígon Arts
Albert Gusi
- 381** Guia d'integració paisatgística de les estacions d'esquí alpí d'Andorra
Roser Ginjaume Gratacòs

V. L'ordenació i gestió dels paisatges dels espais oberts

- 390 Ordenació i gestió dels espais oberts quotidians i de proximitat des del paisatge. Béns, patrimonis i paisatges comunitaris**
Carles Llop Torné
- 407 L'ordenació i la gestió dels paisatges dels sòls no urbanitzables des de l'urbanisme**
Xavier Canosa Magret i Núria Díez Martínez
- 418 Criteris i mesures d'integració paisatgística en els espais oberts**
Fina Royo
- 433 Experiències d'ordenació i integració de les infraestructures de l'energia renovable en el paisatge:**
- 434** Una nova mirada a les energies renovables des del paisatge
Sergi Saladié Gil
- 446** El repte de l'energia a escala local: criteris per a la implementació de producció fotovoltaica a les comarques gironines
Javier Martín-Uceda
- 453** Importància del paisatge amb la valoració del patrimoni geològic del Geoparc Orígens
Pilar Mallol Casals, Xavier Mir Pellicer, Guillem Puras Castells i Manel Francès Mogas

VI. Els paisatges rurals des de la perspectiva local

- 464 Paisatge i identitat territorial**
Joan Nogué
- 476 Com fer compatibles els nous usos i la transformació dels paisatges agraris i agroforestals amb el manteniment dels seus valors?**
Ramon Queralt Boldú
- 491 Reptes territorials, urbanístics i de gestió del paisatge dels micropobles**
Carme Ferrer Cervelló
- 499 Formes diferents d'entendre el lloc per a pensar l'habitable. De la tradició al futur, passant per l'avui**
Gabor Bouman
- 513 Experiències de cartes i plans de paisatge:**
- 514** Cartes del paisatge: l'aplicació contractual de les polítiques de paisatge. Els casos de l'Alt Penedès, Berguedà, Priorat i Garraf
Albert Cortina
 - 523** Iniciatives per reivindicar el paisatge: la Carta del paisatge de la Conca de Barberà
Mireia Bonet Sendra
 - 531** La carta del paisatge com a eina de gestió a l'Alt Empordà
Oscar Sagué Pla
 - 540** El Pla de paisatge de Cervera
Ramon Royes i Guàrdia

VII. El paisatge i el patrimoni com a catalitzadors per al desenvolupament local

- 546 Els paisatges productius com a nova infraestructura econòmica del territori**
Francesc Muñoz, Charlotte Piochon i Esteban Delgado
- 567 Situar el paisatge en el centre de l'estratègia de desenvolupament local. El cas del Priorat**
Joan Vaqué Sans
- 583 Les visuals als petits nuclis d'assentament històrics com a patrimoni territorial**
Bernat Llauredó Auquer
- 598 Com fer del paisatge un recurs turístic municipal respectuós?**
Xavier Gasol
- 609 Experiències d'activació del patrimoni paisatgístic local:**
- 610** Posem en valor el patrimoni hidroelèctric
Arcadi Castilló Cadena
 - 619** La governança del Sindicat Mixt del Parc Natural Regional del Pirineu Català per valorar i preservar els paisatges
Christelle Frau
-
- 627 Notes sobre els autors**

Presentacions

Lluïsa Moret Sabidó

Presidenta de la Diputació de Barcelona

Si alguna cosa caracteritza el paisatge és la vida. Encara que sembli estàtic i invariable, no és mai el mateix: com en tot allò que és viu, constantment s'hi produeixen canvis, a vegades imperceptibles, a vegades sobtats i evidents. I la vida implica diversitat, riquesa de significats i complexitat. Per això, podem entendre també el paisatge com un vincle entre l'espai —els llocs que habitem les persones— i el temps —les successives generacions que li donen forma i el transformen.

Vist des del present, els governs locals tenim molt a dir sobre el paisatge, perquè té una incidència decisiva en el benestar i la qualitat de vida de la ciutadania. Per aquest motiu, ocupa un lloc destacat en les polítiques públiques de proximitat, especialment en els entorns urbans, on paisatge i societat són factors complementaris. En les darreres dècades, els pobles i ciutats de la província de Barcelona han experimentat transformacions territorials profundes, causades per dinàmiques d'urbanització, metropolitanització i globalització, que han determinat els paisatges que coneixem avui, tan diferents dels de fa cinquanta o cent anys.

En la mesura que en el paisatge conflueixen l'ordre social humà i els ritmes naturals del medi, abordar-lo des de les polítiques públiques ens situa a l'arrel de les relacions entre els espais i les persones que hi viuen, unes relacions que impacten en nombrosos aspectes de la vida col·lectiva: el patrimoni, les activitats econòmiques, la salut i la cohesió social, entre molts d'altres. Proposar polítiques i eines d'intervenció en el paisatge obre alternatives per millorar en tots aquests àmbits i per generar, doncs, més qualitat de vida i benestar per a la ciutadania i les comunitats locals.

A la Diputació de Barcelona estem molt satisfets de la col·laboració de les quatre diputacions catalanes i la Direcció General d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Arquitectura de la Generalitat en l'Observatori del Paisatge, que s'ha concretat en diversos cursos i seminaris realitzats entre 2019 i 2023, dels quals aquest llibre recull les intervencions i els materials que s'hi van proposar. Aquesta feina conjunta, que ha de tenir continuïtat,

resulta imprescindible per ampliar perspectives i veus, així com per definir eines noves i més efectives, metodologies i estratègies de gestió i millora dels paisatges.

Tinc la confiança que aquest recull, que posa encertadament l'accent en l'escala local i en l'acció dels governs de proximitat, contribuirà a la comprensió i al tractament dels nostres paisatges com a elements clau del progrés dels nostres pobles i ciutats.

Miquel Noguer i Planas

President de la Diputació de Girona

El llibre que teniu a les mans recull els continguts principals de quatre cursos sobre la gestió del paisatge que es van fer en col·laboració entre l'Observatori del Paisatge i les diputacions catalanes. En el cas gironí, es va tractar especialment l'ordenació i la gestió dels paisatges dels espais oberts, i el llibre dedica un bloc sencer a aquest tema, de gran rellevància per al món local, especialment en municipis rurals, en què hi ha un vincle estret entre les persones i el seu entorn rural i natural.

El paisatge és el resultat de la suma de les múltiples actuacions, de vegades petites i de vegades molt transformadores, que, des de diferents àmbits, anem afegint al territori. Així doncs, el paisatge, com a element polièdric, requereix que ens hi aproximem des de múltiples disciplines que ens ajudin a conèixer-ne les diferents cares i a entendre'n les interaccions que l'acaben configurant. Per tant, les polítiques de gestió del paisatge requereixen una visió holística i pluridisciplinària que permeti plantejar solucions factibles i que tinguin l'acceptació dels actors principals per tal que acabin sent aplicades i efectives.

En aquest sentit, el llibre fa una aportació excel·lent, amb textos escrits per autors que són especialistes en diferents camps —com l'urbanisme, el paisatgisme, l'art, la geografia, la geologia i les ciències ambientals—, i aporta també la visió dels gestors públics, amb exemples concrets d'iniciatives des de les administracions locals, la catalana i també les d'altres països com Andorra o França.

Aquesta, per tant, és una obra plural que ajudarà lectors i lectores a tenir una visió oberta i pràctica a l'hora de definir polítiques i accions de governança, conservació i posada en valor del paisatge, i en la qual trobaran exemples inspiradors per a la seva actuació, ja sigui des de l'Administració pública, des del món acadèmic o des de les iniciatives privades.

Joan Talarn Gilabert

President de la Diputació de Lleida

Com a president de la Diputació de Lleida és un honor i un gran plaer que la institució a la qual represento hagi pogut contribuir a la publicació del llibre *El paisatge en el món local. Mirades, criteris i experiències*, elaborat per l'Observatori del Paisatge. Un volum que reuneix les presentacions dels quatre cursos de paisatge realitzats entre 2019 i 2022, en col·laboració amb les quatre diputacions, així com les aportacions del seminari internacional sobre paisatge i ordenació del territori, organitzat amb l'aleshores Departament de Territori de la Generalitat, el 2023.

El contingut d'aquesta obra és fruit del compromís compartit per promoure una gestió sostenible del paisatge, basada en el coneixement i la col·laboració entre les institucions locals, regionals i internacionals. A través de les diverses perspectives i experiències que s'hi presenten, es pretén inspirar noves idees i pràctiques per preservar i enriquir els nostres entorns naturals i culturals.

El paisatge està guanyant cada vegada més interès i atenció, tant en la societat com en les polítiques públiques. Ara es considera una peça clau per al desenvolupament local i una manera de millorar la qualitat de vida dels ciutadans, sigui en entorns urbans o rurals. Les estratègies i polítiques de paisatge en l'àmbit local ofereixen una alternativa per millorar aquest entorn i promoure'n l'activació, ja que aborden molts dels reptes amb què s'enfronta la nostra societat avui.

Per entendre la lògica i la idiosincràsia dels paisatges actuals, i actuar-hi adequadament, calen diferents mirades i actors ben diversos, i aquest llibre, amb la participació de més de cinquanta autors, compleix aquest objectiu. Es tracta d'una obra amb una mirada posada en l'urbanisme, la dinamització local, el turisme i la gestió dels espais naturals i del patrimoni, que ens ofereix eines i metodologies per construir paisatges de qualitat que repercuteixin positivament en el benestar de les persones, generin oportunitats econòmiques i dinamitzin culturalment i socialment els territoris. Això és així perquè el paisatge actua com un catalitzador en molts dels

reptes que afronta la societat contemporània: salut, despoblament, canvi climàtic i transició energètica, cohesió social, sobirania alimentària, entre molts d'altres.

Des de la Diputació de Lleida, volem expressar el nostre agraïment a tots els participants, ponents i col·laboradors que han contribuït a la realització d'aquests cursos i seminari. La seva dedicació i el seu coneixement han estat fonamentals per fer possible aquesta iniciativa, que reflecteix el nostre compromís compartit amb la protecció i valorització del nostre patrimoni paisatgístic; és un dels eixos que inclou el projecte Transformació Econòmica, impulsat per aquest consistori des de 2019 a través de l'Agenda Compartida i en col·laboració amb l'anomenat G10.

En aquest sentit, confio que aquesta publicació esdevingui una font d'inspiració i de referència per a professionals, responsables polítics, estudiants i totes aquelles persones interessades en la conservació i valorització del paisatge de Catalunya.

Dono les gràcies sincerament a tots els col·laboradors que han fet possible aquesta obra, així com als lectors per la seva dedicació a aprofundir en aquest tema d'importància vital per al nostre futur comú.

Noemí Llauradó Sans

Presidenta de la Diputació de Tarragona

L'Observatori del Paisatge de Catalunya és una institució generadora de coneixement sobre el paisatge, que promou la millora de la seva qualitat i sensibilitza la ciutadania sobre la seva importància i els seus valors.

Com el mateix Observatori indica, el paisatge, com a entorn que ens envolta, determina el nostre espai vital. Un paisatge de qualitat és un actiu imprescindible per al nostre futur, ja que augmenta la qualitat de vida de la ciutadania i el seu benestar, i està intrínsecament unit a la imatge que projecta el municipi. El paisatge és vist cada vegada més com un motor de desenvolupament, un atractiu local i una via per fer créixer el nivell de qualitat de vida i la salut dels ciutadans. Per això, l'activitat de l'Observatori s'orienta a la conservació, millora i promoció dels paisatges locals.

La Diputació de Tarragona ha incrementat de manera significativa la col·laboració amb l'Observatori del Paisatge de Catalunya, conscient de la importància de fomentar els mecanismes de cooperació amb una institució científicament especialitzada, coneixedora del nostre país i que ens dona suport en l'assessorament i el guiatge de les polítiques públiques que la nostra institució ha impulsat en matèria de paisatge local.

Fruit d'aquest treball conjunt, han vist la llum diversos projectes vinculats al paisatge que s'han materialitzat a les comarques de Tarragona.

Des de la Diputació de Tarragona, hem donat suport a la redacció dels catàlegs de paisatge del Camp de Tarragona, de les Terres de l'Ebre i del Penedès, i hi hem aportat el coneixement directe dels nostres municipis, en estreta col·laboració amb l'Observatori. Aquesta cooperació també s'ha reproduït en la redacció de les cartes del paisatge del Priorat, de la Conca de Barberà i del Penedès.

Com a membres de la comissió que va impulsar la candidatura Priorat-Montsant-Siurana a Patrimoni Mundial de la UNESCO, la Diputació, a través de diversos convenis amb el Consell Comarcal del Priorat i amb l'Observatori del Paisatge, sempre hem donat suport a la realització d'estudis que impulsin la candidatura i a tots els projectes i accions que donin

veu al territori i que potenciïn els valors naturals, patrimonials i ecològics del paisatge.

Altres projectes, com l'estudi del potencial de les carreteres paisatgístiques de caràcter local a la demarcació de Tarragona o la reducció de la contaminació lumínica a la comarca del Priorat per aconseguir un cel nocturn de qualitat, han enriquit i enfortit aquestes línies de treball conjuntes.

Des de la creació de l'Observatori del Paisatge de Catalunya, la Diputació de Tarragona ha format part del Consell Rector de la institució i ha donat suport als ajuntaments, perquè considerem fonamental i estratègica la protecció del territori amb visió de transició ecològica i ecosocial, restaurant la biodiversitat i fomentant el binomi salut-natura, ambdós termes vinculats de manera estreta amb el nostre paisatge.

Agustí Serra Monté

Director general d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Arquitectura de la Generalitat de Catalunya

Generar i compartir la mirada del paisatge, en un sentit ampli i divers, i a partir de la col·laboració, el diàleg i la interacció entre institucions, entitats, ciutadania i societat en general, és una responsabilitat de tots plegats. Els esdeveniments en forma de cursos o seminaris són imprescindibles, des d'aquest punt de vista, per satisfer aquesta necessitat de construir i compartir coneixement; són un exemple de participació comunitària en la planificació i gestió del paisatge. Per això, cal destacar el paper de l'Observatori del Paisatge com a impulsor del debat, com a ens d'assessorament, divulgació i governança en aquesta matèria. I la present publicació, que recull les discussions organitzades i realitzades en els darrers anys al voltant del paisatge en l'escala local, n'és un exemple excel·lent.

Des d'un departament, el de Territori, Habitatge i Transició Ecològica, que té com una de les seves missions la millora de la qualitat de vida de les persones a través de la relació adequada amb l'entorn, som conscients que el paisatge és un actiu que ha de formar part de totes les actuacions que impulem, tant pel que fa al contingut, com a la metodologia i a les propostes. Aquesta transversalitat és un element característic, i gairebé intrínsec, de la nostra visió del paisatge, i que intentem aplicar en la nostra acció d'ordenació del territori. Lligat a això, des del punt de vista dels instruments de planejament, tenim un repte en la incorporació del paisatge d'una manera més integrada en les propostes dels plans, en l'ordenació i en les normatives, com també en les diferents escales o tipus de sòl, per tal de facilitar la seva presa en consideració i implementació transversalment i efectivament.

Avui percebem el paisatge com un actiu multidimensional que s'integra en diversos vectors: la salut, el benestar, la seguretat alimentària, la cohesió social, la transició energètica o el canvi climàtic. A la vegada, entenem que, des d'una perspectiva espacial, el paisatge no és estàtic, sinó que està en contínua evolució (més lenta o més ràpida), i es produeixen noves formes i significats. Els paisatges beuen del dinamisme d'allò que

passa, i això fa que estiguin sotmesos a transformacions; aquests canvis tenen arrels molt diverses, i tant poden ser planificats com no previstos. La governança d'aquesta vitalitat que els és inherent, entenent que parlem d'un procés, d'un paisatge viu, esdevé, doncs, rellevant. Per tant, com a administracions, hem d'estar preparades i treballar en termes de previsió i resiliència, i ser conscients que constantment hi ha entrada d'elements disruptius o de petites pertorbacions quotidianes. Parlem de corregir deficiències, de reduir vulnerabilitats, de mantenir, d'evolucionar, de generar, i parlem de fer-ho amb cura per assolir espais més habitables, més saludables o més eficients ambientalment.

Reflexionar sobre aquests processos i aquesta multiplicitat, d'aquesta manera, ens permet comprendre millor la relació que tenim amb l'entorn, i fer-ho a través del paisatge ens n'atorga una lectura profunda i significativa. Documentar i difondre aquests exercicis de treball conjunt contribueix a ampliar aquesta consciència i a projectar cap on anar. Benvingudes són, doncs, les aportacions que enriqueixen aquest debat i coneixement, que podem trobar en aquesta publicació.

Pere Sala i Martí

Director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

El paisatge té un interès i una presència creixents en la societat i en les polítiques públiques, perquè és vist cada vegada més com una via per incrementar el benestar i la qualitat de vida de les persones, tal com reconeixen la Llei del paisatge de Catalunya i el Conveni europeu del paisatge que li fa de paraigües. És en aquest context que el món local veu cada vegada més el paisatge com un motor per desenvolupar-se, un atractiu i una via per augmentar el nivell d'autoestima, la identitat i, en definitiva, la qualitat de vida de la ciutadania.

Pocs termes tenen un significat tan ampli com *paisatge* i són tan utilitzats des d'àmbits tan diversos. I això és així perquè el paisatge és un element modern, innovador, fresc, atrevit, ric i, a més a més, també s'escau molt bé en el moment de crisi global que estem patint, perquè és una bona manera d'encarar reptes tan importants com el canvi climàtic, la transició energètica, la salut i el benestar, la seguretat alimentària, el manteniment de la biodiversitat, la cohesió social o la conservació del patrimoni, entre molts d'altres. Vet aquí el poder que té el paisatge: integrador i catalitzador d'una àmplia varietat de polítiques i estratègies, i convertit en un factor fonamental per abordar els reptes que afrontem les societats contemporànies.

El paisatge té, doncs, un interès creixent en el món local, en els nostres pobles i ciutats. I això no ha d'estranyar-nos: l'escala local és la més immediata, la més propera i la que més participa en la gestió diària del territori. La relació entre paisatge i món local és precisament una de les principals línies de treball de l'Observatori del Paisatge de Catalunya i una via fonamental per desplegar els objectius de qualitat paisatgística que deriven dels catàlegs de paisatge de Catalunya. El seguiment de prop de les cartes i els plans de paisatge, la publicació del llibre *La planificació del paisatge en l'àmbit local a Europa* (2014) o l'impuls col·lectiu de "Territoris pel Paisatge", en tant que espai d'intercanvi, debat i treball conjunt sobre el desenvolupament de les diverses iniciatives locals de paisatge que es duen a terme a Catalunya, en són alguns exemples.

Fou a partir de l'any 2019 que vam decidir organitzar, amb les quatre diputacions catalanes, i amb el suport permanent de la Direcció General d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Arquitectura del Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica de la Generalitat de Catalunya, quatre cursos, amb l'objectiu d'explorar, conjuntament amb responsables polítics i tècnics de l'administració local, noves formes de gestió, ordenació i tractament dels paisatges, amb la mirada posada en l'urbanisme, la dinamització local, el turisme i la gestió dels espais naturals i del patrimoni. Es pretenia que aquestes polítiques puguin ser incorporades dins del conjunt d'eines que fan servir els agents locals, com ara ajuntaments, consells comarcals, mancomunitats i xarxes de municipis, etc.

La Diputació de Tarragona fou la pionera en la coorganització del que han acabat sent els quatre cursos. Així, l'any 2019 vam organitzar junts el primer dels quatre, titulat "Paisatge. Ordenació i gestió a escala local". Un any després, en un context de plena pandèmia, amb el patrocini en aquest cas de la Diputació de Girona, vam coorganitzar el curs "El paisatge des de l'escala local. Gestió, ordenació i valorització dels espais oberts". L'any 2021, un nou curs, el tercer, es va anomenar "Paisatge urbà i perspectiva local. Valorització i intervenció en el paisatge en escales intermèdies", i el vam impulsar amb la Diputació de Barcelona. Finalment, l'any 2022, amb la Diputació de Lleida vam oferir el curs "Gestió, intervenció i valorització del paisatge des de l'escala local".

El llibre que presentem, el quart volum de la sèrie "Eines" de la col·lecció "Reflexions", recull la majoria de les contribucions que es van fer en els quatre cursos. La publicació, a més, recopila les ponències del seminari internacional "Governar el paisatge per ordenar el territori", que serveixen molt oportunament com a marc introductor i per aprofundir en noves formes d'implicació i governança en la gestió i ordenació del territori. El seminari, el vam coorganitzar, l'any 2023, amb la Direcció General d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Arquitectura de l'aleshores Depar-

tament de Territori de la Generalitat de Catalunya. Val a dir que, tant en els quatre cursos com en el seminari posterior, vam gaudir d'uns ponents de luxe, molt coneguts de les realitats locals del país, que provenien de disciplines ben diferents i complementàries, com la geografia, l'arquitectura, el paisatgisme, les ciències ambientals, l'urbanisme, l'emprenedoria empresarial, el disseny, la publicitat i l'art, entre d'altres. El lector que ho desitgi, al web de l'Observatori (www.catpaisatge.net) trobarà més informació, com ara vídeos i presentacions de les ponències dels quatre cursos i del seminari.

No estem davant d'un llibre d'actes de cadascuna d'aquestes trobades, una rere l'altra, sinó que hem estructurat els seus continguts amb la finalitat d'obtenir una visió ordenada i transversal de tots els temes que s'hi tracten. El resultat final és una publicació que inclou cinquanta-un capítols, en el qual han participat al voltant de setanta autors. Com a reflex fidel dels propòsits dels cursos i del seminari, s'hi representen mirades, disciplines i orígens ben diversos, la qual cosa és essencial per entendre la lògica i la idiosincràsia dels paisatges d'avui, i per actuar-hi adequadament.

Els cinquanta-un capítols del llibre s'han distribuït en set blocs. El primer, titulat "El paisatge, punt de trobada per a unes polítiques transversals i integradores", serveix de marc introductor per a la resta. Comença descrivint les eines i els instruments de Catalunya, i tot seguit posa la mirada també en els d'altres països. El capítol constata com la mirada global, transversal i integradora inherent al paisatge permet adquirir un coneixement profund del territori i analitzar-lo i tractar-lo a una escala humana, que va més enllà de les divisions administratives. Ara bé, no podem oblidar que, vinculant el paisatge amb la gestió i l'ordenació territorial i l'urbanisme, encara que sigui una qüestió fonamental, no n'hi ha prou. La política agrària, per exemple, té una influència enorme sobre el paisatge, i la política turística basa bona part del seu producte i les seves estratègies en el paisatge, alhora que el transforma. Per això és tan important que les polítiques

de paisatge que acabaran tenint efecte en l'àmbit local siguin transversals i interdepartamentals.

El segon bloc, que porta per títol “Governar els paisatges locals”, posa en relleu, a través de diversos exemples, que els paisatges no es poden gestionar ni planificar sense processos democràtics que garanteixin la interacció entre actors i ciutadans, i les formes emergents d'implicació social i de governança són bones maneres de fer-ho. El diàleg que mantenen les societats contemporànies amb els seus paisatges quotidians necessita aquestes noves formes de cooperació i concertació entre el govern i la societat civil.

A continuació, trobem el bloc anomenat “Ordenar i actuar en el paisatge urbà”, que té com a objectiu explorar, a través de casos, eines i metodologies ben diversos, i des d'una perspectiva local, noves formes de gestió, ordenació i tractament dels paisatges urbans. En les darreres dècades, els pobles i ciutats de Catalunya han sofert transformacions territorials molt rellevants, fruit d'intenses dinàmiques d'urbanització, metropolització i globalització, especialment en les escales intermèdies. El resultat en són els paisatges quotidians d'avui, que hem de saber valoritzar i intervenir-hi adequadament, a partir del reconeixement i l'activació dels seus valors.

“Vores, infraestructures i accessos” és el títol del quart bloc. Els accessos als nuclis urbans, per exemple, són la porta d'entrada i de sortida de les poblacions i, per tant, són la primera i l'última impressió que se'n rep. Aquest tipus de paisatge, i també el de les vores o el de les infraestructures que es troben a les perifèries urbanes, no només condiciona la qualitat de vida de la població que hi viu o s'hi desplaça, sinó també la imatge del municipi que es projecta. Conseqüentment, la qualitat d'aquests espais és clau per reforçar el caràcter i la identitat de cada població. Per tot plegat, té una importància cabdal millorar la qualitat dels espais perifèrics, i fer-ho de bracet amb la població local.

Un altre dels temes tractats en el llibre és l’“Ordenació i la gestió dels paisatges dels espais oberts”, que correspon al cinquè bloc. En l’àmbit local, la planificació i la posada en valor dels espais oberts, espais complexos que sovint acullen actuacions controvertides, continua sent un dels grans reptes. Són indrets que requereixen lectures alternatives a les hegemòniques i habituals, i estratègies pròpies, probablement perquè durant moltes dècades hi ha hagut una manca de comprensió, de relat i de planificació d’aquests espais, i això ens obliga a aprendre, rellegir, reinterpretar i repensar contínuament aquestes realitats i la manera de tractar-les.

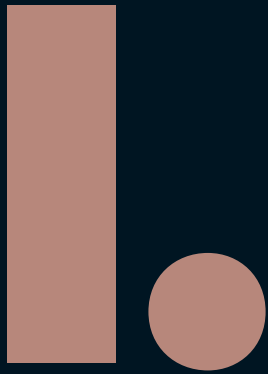
El sisè bloc recull els capítols que parlen sobre “Els paisatges rurals des de la perspectiva local”. Se’n desprèn que cada vegada són més les institucions, les associacions i els sectors econòmics que veuen el paisatge com un actiu per al desenvolupament. Ordenar i gestionar adequadament un paisatge rural, emblemàtic o quotidià és rendible econòmicament, i això es demostra en el nombre creixent d’iniciatives innovadores que troben en els paisatges rurals la seva font d’inspiració. Aquest apartat inclou diverses estratègies i experiències amb formes alternatives de mirar i gestionar el territori en clau de millora de la qualitat del paisatge i de promoció i dinamització local.

Els últims capítols estan recollits en el bloc titulat “El paisatge i el patrimoni com a catalitzadors per al desenvolupament local”. En un context de globalització, el reconeixement i l’activació dels valors patrimonials continguts en el paisatge, a partir de projectes de gestió adequats, es revelen com un instrument molt poderós per posar en valor el paisatge.

El llibre, doncs, presenta diversos criteris, mirades i experiències, i ho fa posant en comú diferents mirades, sensibilitats, percepcions i interpretacions sobre el paisatge, així com institucions, associacions, professionals i estudiosos en la matèria, una interacció que és clau a l’hora de construir aquells paisatges de qualitat que han de contribuir positivament en el benestar de la població, generar oportunitats econòmiques i dinamitzar

culturalment i socialment els territoris. Desitgem que l'intercanvi d'impressions, idees i conceptes, i les sinergies inherents a aquest llibre, contribueixin a aquest objectiu col·lectiu.

Finalment, vull agrair profundament el patrocini de les quatre diputacions i del Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica sense el qual no hauria estat possible publicar aquest llibre, i donar les gràcies a les diverses persones que des d'aquestes institucions van treballar activament en l'organització dels quatre cursos i el seminari que són la gènesi d'aquesta publicació: Ramon Boixadera, Sandra Garcia, Montserrat Montalbo, Maria Herrero, Marc Marí, Francesc Primé, Josep Maria Prunera, Oliver Rossell i Elisabeth Tuà. Moltes gràcies per fer-ho possible.

El paisatge, punt
de trobada per a
unes polítiques
transversals i
integradores

Eines i instruments per a la gestió i l'ordenació del paisatge de Catalunya

Laura Puigbert Manel·la

La política de paisatge de Catalunya i els instruments i eines per a la gestió i l'ordenació del paisatge que la desenvolupen parteixen dels principis del Conveni europeu del paisatge, impulsat pel Consell d'Europa i signat a Florència l'octubre de 2000.

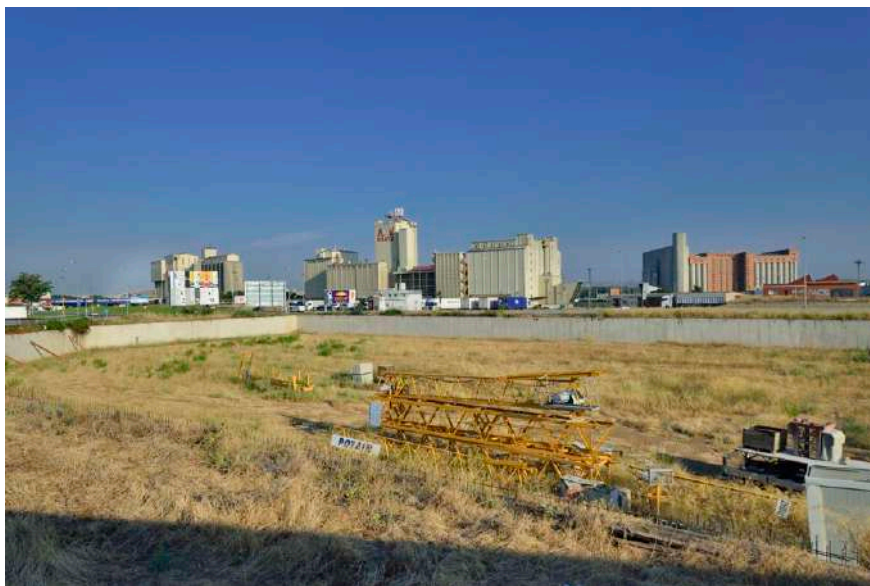
El deteriorament de la qualitat i diversitat de molts paisatges europeus que s'havia iniciat a principis de la dècada de 1960 i l'efecte advers d'aquest deteriorament sobre la qualitat de vida de la població van propiciar la redacció del Conveni europeu del paisatge a principis del segle XXI. El Conveni fou el primer tractat internacional dedicat exclusivament al paisatge. Aquest tractat estén el concepte de *paisatge* al conjunt del territori (zones urbanes, rurals, naturals i periurbanes), i no només a aquelles àrees d'especial bellesa. Concretament, diu que el *paisatge* és “una part del territori tal com la percep la població, el caràcter de la qual resulta de l'acció dels factors naturals i/o humans i de les relacions que s'estableixen entre ells” (Consell d'Europa, 2000: art. 1a). El paisatge deixa de tenir una connotació exclusivament estètica per passar a ser un element actiu en la protecció, gestió i ordenació del territori i un motor de desenvolupament.

El Conveni va representar un canvi radical en la manera d'entendre el paisatge i fou un revulsiu per a les polítiques de paisatge a Europa. Fet que s'evidencia en la signatura i ratificació per part de quaranta estats. Catalunya va ser pionera en l'aplicació del Conveni europeu del paisatge, ja que el Parlament de Catalunya s'hi va adherir només dos mesos després de la seva aprovació, i l'any 2005 es va aprovar la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge de Catalunya, inspirada directament en aquest tractat.

Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge de Catalunya

La Llei de paisatge de Catalunya té com a objectiu principal el reconeixement, la protecció, la gestió i l'ordenació del conjunt dels paisatges catalans, per tal de preservar el seu valor natural, social, cultural, patrimonial i econòmic, en el marc d'un desenvolupament sostenible. Per aconseguir

aquests objectius, s'insta a la integració del paisatge en el planejament territorial i urbanístic, així com en les polítiques sectorials. Aquesta Llei i el Decret 343/2006, de 19 de setembre, que la desenvolupa són la base de la política de paisatge a Catalunya. Aquesta legislació defineix un marc legal per protegir els paisatges catalans i crea instruments per ordenar-los i gestionar-los. Són l'instrument de col·laboració i suport de l'Administració i la societat (l'Observatori del Paisatge de Catalunya), els instruments de protecció, gestió i ordenació (els catàlegs de paisatge i les directrius de paisatge), els instruments de concertació d'estratègies (les cartes de paisatge), els instruments d'integració paisatgística (estudis i informes d'integració paisatgística), l'instrument de finançament (el Fons per la protecció, gestió i ordenació del paisatge) i els instruments de sensibilització i educació.

Imatge 1. El Conveni europeu del paisatge amplia el concepte de *paisatge* al conjunt del territori, i no només a aquelles àrees d'especial bellesa. Foto: Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Bas).

Instrument de col·laboració i suport: l'Observatori del Paisatge

L'Observatori del Paisatge de Catalunya és un ens d'assessorament de l'Administració i de sensibilització de la societat en general en matèria de paisatge. És un centre d'estudi, identificació i seguiment dels paisatges de Catalunya i de les seves transformacions. Una de les característiques destacades de l'Observatori és que funciona com a punt de trobada entre la societat civil, l'Administració (de tots els àmbits) i els sectors acadèmic i professional en tot allò que es refereix a la cultura de paisatge. S'estructura en forma de consorci, actualment adherit al Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica de la Generalitat de Catalunya, i està compost per una àmplia representació d'agents que actuen sobre el territori, com ara administracions (Generalitat, diputacions, ens locals...), universitats, col·legis professionals i sectors econòmics. Aquesta estructura, a mig camí entre l'Administració i la societat civil, ha despertat molt d'interès internacionalment, perquè és poc habitual.

Per tal de donar cobertura a les nombroses funcions que li atribueix la Llei de paisatge, l'activitat de l'Observatori és àmplia i diversa. Es pot dividir en diversos àmbits d'actuació, que són: la inclusió del paisatge en les polítiques territorials i sectorials; la incorporació del paisatge a l'escala local; la formació i l'educació en paisatge; els projectes de sensibilització i comunicació, i la recerca sobre paisatge. Però la tasca principal que ha desenvolupat l'Observatori des de la seva creació, l'any 2005, és l'elaboració dels catàlegs de paisatge.

Instruments de protecció, gestió i ordenació: els catàlegs de paisatge i les directrius de paisatge

Un dels pilars fonamentals de la política de paisatge a Catalunya són els catàlegs de paisatge. Es tracta d'instruments que permeten conèixer com són els paisatges catalans, quin valor tenen, com es preveu que evolucionin en funció de les actuals dinàmiques econòmiques, socials i ambientals, i, a través dels objectius de qualitat paisatgística, quin paisatge vol la població i com es pot aconseguir. Així doncs, un catàleg de paisatge no és només

un inventari d'elements, espais o valors; el principal objectiu dels catàlegs de paisatge és contribuir a la incorporació del paisatge en el planejament territorial (en els plans territorials parcials i en els plans directors territorials) i en el planejament urbanístic, però també donar pautes i criteris per a estratègies sectorials i servir de base per a campanyes de sensibilització i d'educació, entre d'altres. Per afavorir la incorporació del paisatge en el planejament territorial, l'abast territorial dels catàlegs es correspon amb el de cadascun dels àmbits d'aplicació dels vuit plans territorials parcials: Camp de Tarragona, Terres de Lleida, Alt Pirineu i Aran, Comarques Gironines, Terres de l'Ebre, Regió Metropolitana de Barcelona, Comarques Centrals i Penedès.

Catàlegs	Inici	Lliurament al Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica	Informació pública per part del Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica	Aprovació per part del Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica
Camp de Tarragona	2005	31 d'octubre de 2006	30 de juliol de 2008	19 de maig de 2010
Terres de Lleida	2005	31 d'octubre de 2006	27 de novembre de 2007	5 d'agost de 2008
Alt Pirineu i Aran	2006	29 de juliol de 2011	15 de maig de 2012	3 d'abril de 2013
Comarques Gironines	2006	26 de febrer de 2010	6 de setembre de 2010	23 de novembre de 2010
Terres de l'Ebre	2006	23 de juliol de 2009	9 de novembre de 2009	16 de juliol de 2010
Regió Metropolitana de Barcelona	2007	29 de desembre de 2011	10 d'abril de 2014	11 de desembre de 2014
Comarques Centrals	2008	1 de setembre de 2015	19 de gener de 2016	29 de juliol de 2016
Penedès	2017	30 de juny de 2022	6 de febrer de 2024	Aprovat amb caràcter previ el 6 de febrer de 2024

Taula 1. Estat del procés d'elaboració i aprovació dels catàlegs de paisatge de Catalunya (març de 2024). Font: Observatori del Paisatge de Catalunya.

Imatge 2. El principal objectiu dels catàlegs de paisatge és contribuir a la incorporació del paisatge en el planejament territorial i urbanístic, i per això l'abast territorial es correspon amb els àmbits d'aplicació dels plans territorials parcials. Foto: Ignasi López.

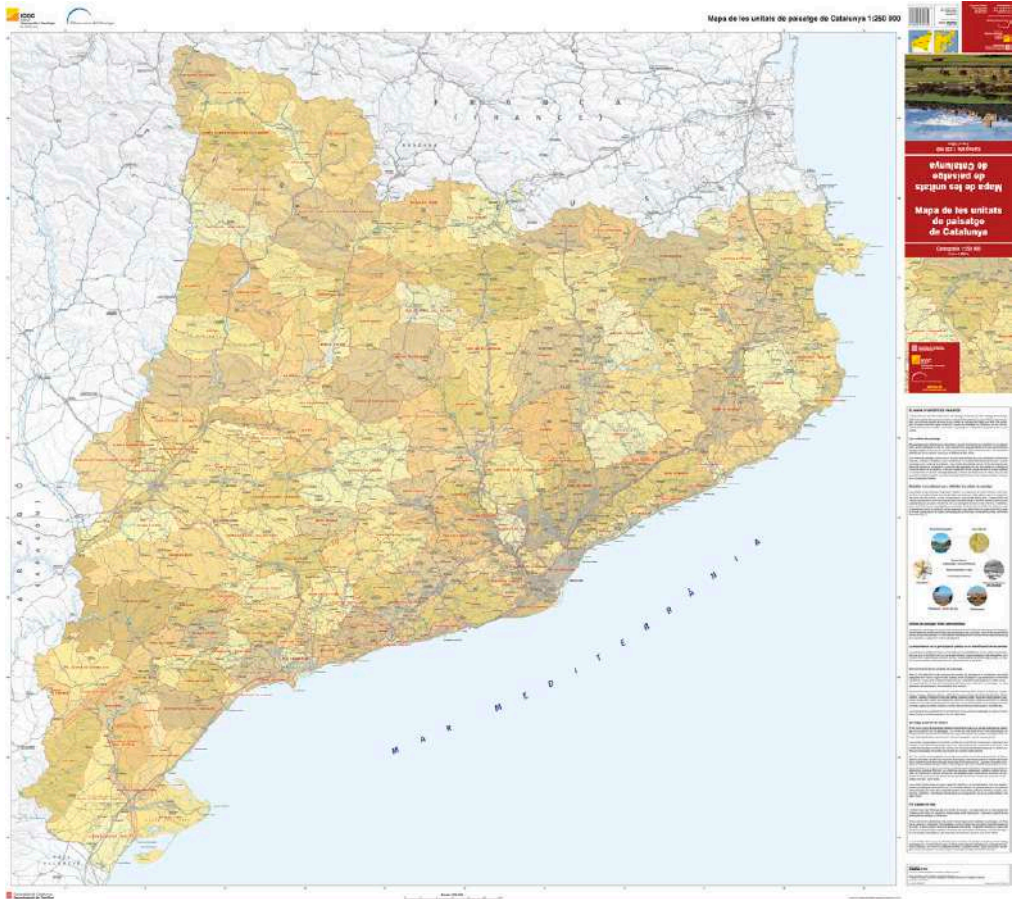
L'elaboració dels catàlegs de paisatge ha suposat un gran repte metodològic per a l'Observatori del Paisatge, ja que, tot i que hi havia alguna experiència interessant d'àmbit europeu, no existia un mètode reconegut universalment per estudiar, identificar i avaluar els paisatges i la seva diversitat, i encara menys per aplicar les directrius resultants dels objectius de qualitat paisatgística en el planejament territorial. La metodologia d'elaboració dels catàlegs de paisatge (Nogué, Sala i Grau, 2016) es basa en quatre fases: la identificació i caracterització del paisatge, l'avaluació del paisatge, la definició dels objectius de qualitat paisatgística i l'establiment de propostes de criteris i accions. Val a dir que, tot i comptar amb una guia o prototipus a l'hora d'iniciar els catàlegs, durant el procés d'elaboració dels vuit catàlegs s'han anat millorant alguns aspectes de la metodologia.

Un aspecte destacat de la metodologia és la incorporació de la participació ciutadana (Nogué *et al.*, 2010) en tot el procés d'elaboració dels catàlegs, fet que ha permès identificar les característiques més perceptives del

paisatge (com els valors) i també ha afavorit més implicació i responsabilitat de la societat en la gestió i planificació del seu paisatge. Amb l'objectiu d'incidir en totes les fases d'elaboració dels catàlegs i buscant la màxima representativitat, es van combinar diverses tècniques de participació en funció de l'àmbit territorial, com ara entrevistes telefòniques, consultes a través d'internet, entrevistes a experts, tallers... Alguns dels mecanismes s'han demostrat més encertats que d'altres i, per tant, s'ha evidenciat que cal seguir investigant en la recerca de mètodes efectius i vàlids per aconseguir la màxima implicació i participació de la ciutadania.

Un dels principals resultats dels catàlegs de paisatge és el mapa dels paisatges de Catalunya. El mapa dels 134 paisatges evidencia la gran diversitat i riquesa paisatgística de Catalunya, una de les més grans d'Europa. Cada un dels 134 paisatges, o unitats de paisatge, té un caràcter propi que el diferencia dels altres. Les unitats de paisatge són el resultat d'una combinació d'elements naturals, culturals i simbòlics. En el procés de delimitació de les unitats de paisatge la participació ciutadana ha tingut un pes important, ja que ha permès conèixer alguns dels aspectes intangibles del paisatge, com el sentit de pertinença. Les unitats de paisatge no són només àmbits de comprensió i descripció d'un determinat caràcter, sinó també àmbits funcionals on implementar directrius de paisatge, aplicar normatives o dissenyar projectes de paisatge concrets, entre d'altres. També tenen un gran potencial didàctic i de sensibilització.

De tots els processos de caracterització dels catàlegs, el més significatiu és el de la identificació dels valors del paisatge. Els catàlegs parteixen de l'existència de diversos valors (valors naturals, estètics, històrics, d'ús social, simbòlics i productius), atribuïts per la població en funció de la riquesa i diversitat dels paisatges de Catalunya. A cada paisatge se li poden assignar diversos valors i en graus diferents, segons la persona que els percep. La participació de la població en aquesta fase d'elaboració dels catàlegs ha resultat cabdal per poder identificar aquells valors que depenen de la percepció. La importància en la identificació dels valors ve tant pel coneixement mateix dels valors com pel fet que aquests es tenen molt en compte en el moment de definir i concretar els objectius de qualitat paisatgística i els criteris i accions.

Mapa 1. Mapa de les unitats de paisatge de Catalunya. Font: Observatori del Paisatge de Catalunya, Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, 2019.

El paisatge és el resultat d'un procés dinàmic a través del qual el territori i la percepció que se'n té es van modificant constantment. L'anàlisi de les dinàmiques del paisatge (històriques, actuals i futures) permet conèixer els processos que incideixen més directament en les transformacions del paisatge i preveure quina serà la seva evolució futura i els reptes que s'hauran d'afrontar. La identificació de les dinàmiques, per tant, és imprescindible per definir els objectius de qualitat paisatgística i els criteris i accions per protegir, gestionar i ordenar el paisatge.

Una vegada definit el caràcter del paisatge i identificats els valors i dinàmiques que hi intervenen, és el moment d'abordar els objectius de qualitat paisatgística. El Conveni europeu del paisatge defineix els *objectius de qualitat paisatgística* com “la formulació que fan les autoritats públiques competents de les aspiracions que tenen les poblacions pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn” (Consell d'Europa, 2000: art. 1c). Podríem dir que els objectius intenten respondre a la pregunta “quin paisatge volem?”, és a dir, són la meta que es vol aconseguir en la millora del paisatge. Cal tenir en compte que la millora del paisatge està directament relacionada amb la millora de la qualitat de vida de la població. La redacció dels objectius de qualitat paisatgística s'obté després de conèixer l'opinió de la ciutadania i dels principals agents socials i econòmics de cada territori en relació amb el seu paisatge. Els objectius de qualitat són una referència per a les polítiques territorials i sectorials, i també per a la societat en general, ja que tenen un fort component pedagògic i ajuden a incrementar la consciència ciutadana en relació amb el paisatge. Els catàlegs formulen objectius de qualitat paisatgística per a cada àmbit territorial i per a cada una de les 134 unitats de paisatge.

A partir dels objectius de qualitat paisatgística, s'estableix una proposta de criteris i accions que permetin assolir cada un d'aquests objectius dels àmbits territorials i de les unitats de paisatge identificades en els catàlegs. Els criteris i accions busquen traduir els objectius en orientacions, pautes, recomanacions i projectes. Tant els objectius de qualitat paisatgística com la proposta de criteris i accions són la base per a l'elaboració de les directrius de paisatge.

Les directrius de paisatge són un instrument creat per la Llei de paisatge per tal d'introduir el contingut dels catàlegs de paisatge en el planejament territorial (plans territorials parcials i plans directors territorials); han suposat un veritable exercici d'innovació en la planificació. Les directrius són elaborades pel Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica de la Generalitat de Catalunya, amb l'assessorament de l'Observatori del Paisatge, sobre la base dels objectius de qualitat paisatgística i dels criteris i accions dels catàlegs. Una vegada introduït el paisatge en el planejament territorial, aquest ha d'acabar incidint en el planejament urbanístic. A dia d'avui els únics plans territorials parcials que han introduït

Imatge 3. Els criteris i accions donen les pautes per poder assolir els objectius de qualitat paisatgística. Per exemple, la bona integració de les construccions aïllades (criteri/acció) té un paper cabdal en la percepció de la nitidesa del paisatge de les Terres de l'Ebre (objectiu). Foto: Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

directrius de paisatge són el de les Terres de l'Ebre i el de les Comarques Gironines, i en aquests moments, el Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica ho està fent en el del Pla territorial parcial del Penedès.

Actualment, ja hi ha alguns exemples en què la proposta de criteris i accions dels catàlegs s'ha incorporat en el planejament urbanístic, normalment, amb l'aprovació prèvia de les directrius de paisatge. És el cas, per exemple, del Pla director urbanístic de revisió dels sòls no sostenibles del litoral gironí, el Pla director urbanístic de les activitats de càmping, l'Ordenança municipal reguladora de les condicions d'integració paisatgística en sòl no urbanitzable del terme municipal d'Espolla, l'Ordenança de paisatge de Vic o l'Ordenança del paisatge urbà de Lleida.

El coneixement aportat pels catàlegs també comença a ser utilitzat en polítiques sectorials; per exemple, la guia *Energia edílica i paisatge. Orientacions per a una adequada implantació dels aerogeneradors a Catalunya*, elaborada per l'Observatori del Paisatge, orienta els professionals sobre com col·locar adequadament aquestes infraestructures en funció de la diversitat de paisatges de Catalunya i els seus valors identificats en els catà-

legs de paisatge, o el document *Carreteres, paisatge i turisme. Bases per a la definició d'un model per Catalunya*, per encàrrec de l'aleshores Departament d'Empresa i Coneixement de la Generalitat de Catalunya, en el qual l'Observatori ha aportat el coneixement sobre carreteres paisatgístiques que ha adquirit durant el procés d'elaboració dels catàlegs de paisatge.

Instruments de concertació d'estratègies: les cartes i els plans de paisatge

Una altra eina creada per la Llei són les cartes de paisatge. Es tracta d'instruments voluntaris de concertació d'acords entre agents públics i privats (administracions, empreses i entitats) d'un territori, per promoure accions i estratègies de millora i reivindicació del paisatge. Els signants es comprometen davant de la societat a treballar per aconseguir els compromisos firmats. Les cartes poden ser impulsades per administracions locals (consells comarcals, mancomunitats de municipis...), entitats o la Generalitat de Catalunya.

A diferència dels catàlegs de paisatge, les cartes són voluntàries i l'escala és molt menor que en els catàlegs. Pot coincidir amb una unitat de paisatge, l'àmbit d'una comarca o bé un grup de municipis amb interessos comuns. L'Observatori del Paisatge fa un seguiment del procés d'elaboració de les cartes, per tal que siguin coherents amb els catàlegs de paisatge corresponents, i hi aporta informació i idees, si és necessari. Catalunya compta amb vuit cartes de paisatge en diferents estadis d'execució.

Existeix un altre instrument, similar a la carta i no inclòs en la Llei de paisatge, que és el pla de paisatge. Aquest instrument va sorgir per la necessitat de crear una eina per treballar a favor de la millora i reivindicació del paisatge dels municipis, i no d'àrees més grans. És el cas, per exemple, dels termes municipals de Cervera¹ i Granollers. Un cas especial és el Pla transfronterer de paisatge de la Cerdanya, que es va fer per potenciar el paisatge com a factor de competitivitat territorial, vinculat al desenvolupament local i a la creació d'oportunitats econòmiques, i que, tot i que l'àmbit del

¹ Vegeu, en aquest mateix llibre, el capítol escrit per Ramon Royes que explica el Pla de paisatge de Cervera (p. 540).

pla és un grup de municipis, va adoptar el nom de *pla de paisatge* per acord amb les institucions de la part francesa de la Cerdanya.

Cartes de paisatge	Plans de paisatge
Alt Penedès	Granollers
Priorat	La Cerdanya
Berguedà	Cervera
Vall de Camprodon	
Alt Empordà	
Lluçanès	
Conca de Barberà	
Garraf	

Taula 2. Llista de les cartes de paisatge i dels plans de paisatge. Font: Observatori del Paisatge de Catalunya.

L'interès per redactar plans i cartes de paisatge, així com altres iniciatives locals a favor del paisatge, ha evidenciat que algunes administracions locals han començat a veure el paisatge com un motor de desenvolupa-

Imatge 4. Jornada de Territoris pel Paisatge celebrada l'any 2018 a les Garrigues. Foto: Observatori del Paisatge de Catalunya.

ment i una via per incrementar la qualitat de vida i el nivell d'autoestima de la població. L'Observatori del Paisatge, conscient d'aquest interès, va incentivar, l'any 2017, la creació de la iniciativa Territoris pel Paisatge, que agrupa zones que treballen a favor del paisatge i que es troben periòdicament per posar en comú estratègies, metodologies, resultats i experiències.

Instruments d'integració: estudis i informes d'impacte i integració paisatgístics

El Decret que desenvolupa la Llei de paisatge va crear instruments per avaluar i millorar les actuacions en sòl no urbanitzable. Són els estudis i informes d'impacte i integració paisatgístics. L'estudi d'impacte i integració paisatgístics és un document tècnic que defineix les conseqüències que té sobre el paisatge la realització d'algunes actuacions, de projectes d'obres o d'activitats en sòl no urbanitzable, i els criteris que s'adoptaran per mitigar i integrar aquestes actuacions. És un document que el promotor d'alguns projectes i iniciatives en sòl no urbanitzable està obligat a presentar a les comissions territorials d'urbanisme. Aquestes, al seu torn, han d'elaborar un informe d'impacte i integració paisatgístics que té com a objectiu avaluar els criteris o mesures que s'han presentat en l'estudi d'impacte i integració.

Instrument de finançament: Fons per la protecció, gestió i ordenació del paisatge

El Fons per la protecció, gestió i ordenació del paisatge és un fons creat per la Llei de paisatge, amb l'objectiu de finançar actuacions específiques de millora del paisatge, i estava previst que es dotés amb aportacions del Govern i d'altres administracions, entitats i empreses. Els beneficiaris del Fons poden ser ens públics, entitats privades sense ànim de lucre i persones a títol individual que tinguin entre els seus objectius portar a terme actuacions de millora paisatgística. Si bé des de l'aprovació de la Llei, l'any 2005, el Fons va finançar projectes paisatgístics de diversos tipus (entra-

des urbanes, colònies industrials, camins de ronda, passeigs arbrats, etc.), fa anys que no està dotat pressupostàriament.

Instruments de sensibilització i educació: programes educatius i projectes de difusió

La Llei de paisatge també estableix que cal fomentar la sensibilització i l'educació en matèria de paisatge, però no crea cap instrument específic en aquest sentit. Hi ha diversos organismes, universitats i entitats que realitzen activitats d'educació i de sensibilització del paisatge, entre els quals l'Observatori del Paisatge.

Són moltes les iniciatives que porta a terme l'Observatori per sensibilitzar la societat sobre la necessitat de protegir, gestionar i ordenar els paisatges. Destaca, per exemple, la col·laboració amb alguns mitjans de comunicació audiovisuals i escrits, com el programa *Paisatges encreuats*, produït per Olot Televisió i la Xarxa de Televisions Locals de Catalunya. En les onze temporades del programa, l'Observatori ha assessorat la productora en la preparació dels capítols de trenta minuts explicant les 134 unitats de paisatge de Catalunya i els seus valors.

L'Observatori també és molt conscient que el futur del paisatge passa per educar i formar en paisatge en les diferents etapes educatives, especialment de l'educació secundària a la universitària. És primordial saber transmetre a les generacions futures els valors del paisatge, perquè només si la societat és conscient del seu valor actuarà per defensar-lo. Així, l'Observatori del Paisatge i els aleshores departaments de Política Territorial i Obres Públiques i el d'Educació de la Generalitat de Catalunya van crear els materials educatius *Ciutat, territori, paisatge*, que es van enviar a partir del curs 2009-2010 a tots els centres d'educació secundària obligatòria. També dirigit a l'educació secundària, l'Observatori del Paisatge ha dissenyat un taller educatiu anomenat "Som agents del paisatge", que permet que l'alumnat aprengui i descobreixi què és el paisatge i els seus valors, tot prenent consciència d'algunes de les dinàmiques que afecten els paisatges de Catalunya avui. L'activitat s'ha iniciat durant el curs 2023-2024, es realitza a la seu tècnica de l'Observatori, que és a Olot, i els primers alumnes que

Imatge 5. Detall del taller educatiu "Som agents del paisatge" que realitza l'Observatori del Paisatge. Foto: Observatori del Paisatge de Catalunya.

han assistit al taller han estat els de la capital garrotxina. Pel que fa a l'educació universitària, l'Observatori col·labora i participa regularment en graus i màsters universitaris i cursos d'especialització.

Amb l'objectiu de formar i sensibilitzar sobre eines i metodologies d'ordenació i de gestió del paisatge, l'Observatori organitza periòdicament cursos per a responsables polítics i tècnics de l'Administració pública. Fins ara s'han muntat quatre cursos, cadascun amb el suport d'una de les diputacions, fet que ha permès arribar a tècnics de tot el territori català.

A tall de conclusió

L'aprovació de la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge, l'any 2005, va reflectir la voluntat del govern català del moment d'abordar les dinàmiques territorials que havien transformat radicalment molts paisatges i que havien comportat, en molts casos, la pèrdua de la seva qualitat. En els dinou anys que han passat des de la seva aprovació s'ha avançat molt, però encara queda feina per fer. Amb la idea que el coneixement és la base

per poder prendre decisions a favor del paisatge, s'han dedicat molts esforços a l'elaboració dels catàlegs de paisatge, perquè és l'eina principal de generació de coneixement sobre el paisatge de Catalunya, així com l'instrument fonamental que ha de permetre la introducció del paisatge en el planejament territorial i urbanístic. Cal dir que la metodologia d'elaboració dels catàlegs de paisatge, realitzada per l'Observatori del Paisatge de Catalunya, ha despertat molt d'interès i és una referència en diferents regions de l'Estat espanyol i també en l'àmbit internacional.

Una vegada acabats els vuit catàlegs de paisatge, un dels aspectes que s'haurà d'afrontar en algun moment és la seva actualització. És evident que els catàlegs de paisatge s'hauran d'actualitzar perquè, per definició, el paisatge està en contínua transformació i, per tant, caldrà anar-lo analitzant per poder fer propostes de millora.

Amb els vuit catàlegs elaborats i aprovats es pot dir que els catàlegs de paisatge estan complint la seva funció. Gràcies a ells, el paisatge està començant a incidir en el planejament territorial i urbanístic (com en el cas del Pla director urbanístic de revisió dels sòls no sostenibles del litoral Gironí, l'Ordenança de paisatge de Vic o l'Ordenança del paisatge urbà de Lleida) i en el planejament sectorial. De tota manera, hi ha una assignatura pendent, que és l'elaboració i aprovació de directrius de paisatge per al conjunt de Catalunya i que aquestes tinguin al màxim d'incidència directa sobre el territori. A dia d'avui, s'estan duent a terme les directrius de paisatge del Penedès i només hi ha aprovades les directrius de les Comarques Gironines i de les Terres de l'Ebre, ja que en alguns territoris els catàlegs es van realitzar quan els plans territorials parcials ja estaven aprovats i, per tant, no va ser possible incorporar-hi directrius.

Pel que fa a l'escala local, en els darrers anys s'ha incrementat notablement l'interès pel paisatge, fet que ha afavorit el naixement d'iniciatives de gestió i d'ordenació del paisatge local, com ara cartes i plans de paisatge. Són instruments voluntaris però no vinculants. Aquest fet, que pot ser en certa manera beneficiós perquè només el duen a terme els territoris compromesos amb el paisatge també implica que, en alguns casos, s'acabin abandonant per un canvi de responsables polítics o per problemes de finançament. Malgrat l'interès per portar a terme accions a favor del paisatge, sovint les administracions i entitats responsables de dur-les a terme

troben a faltar mecanismes que ajudin a finançar-les, cosa que afavoreix el desinterès i l'abandonament del projecte. La recuperació d'un instrument econòmic creat per la Llei de paisatge, el Fons per la protecció, gestió i ordenació del paisatge, fins i tot obrint la possibilitat que la seva dotació no provingui només del pressupost ordinari de la Generalitat, sinó a través d'altres vies —com passa en alguns països europeus—, podria ajudar a resoldre una part del problema. Una altra opció complementària seria comptar amb línies d'ajuda provinents de les diputacions, com la que ha desenvolupat l'any 2024 la Diputació de Tarragona.

Per aconseguir millorar el paisatge de Catalunya és primordial comptar amb programes de sensibilització i d'educació en paisatge dirigits al conjunt de la població. Cal que la ciutadania se senti corresponsable de l'estat del paisatge. És per això que és important seguir incentivant que l'estudi del paisatge, els seus valors i les dinàmiques que el transformen siguin presents en totes les etapes educatives, i també seguir apostant per la realització de cursos especialitzats per a tècnics de tots els àmbits de l'Administració.

L'Observatori del Paisatge de Catalunya, després de dinou anys d'existència, s'ha consolidat com un punt de trobada entre l'Administració, la societat civil i els sectors acadèmic i professional en tot allò que es refereix a la cultura de paisatge. No sempre és fàcil fer de pont entre posicions a vegades enfrontades i, per això, un dels reptes de l'Observatori és continuar fomentant la creació d'espais de diàleg i cooperació entre el govern i la societat civil i entre l'esfera pública i la privada. Un altre repte de futur per a l'Observatori és incidir més en la sensibilització, per tal que, per exemple, diferents sectors econòmics s'adonin que els paisatges de qualitat faciliten el desenvolupament i la competitivitat dels seus territoris a l'hora d'atreure empreses innovadores i mà d'obra qualificada.

Referències bibliogràfiques

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

GENERALITAT DE CATALUNYA (2006). *Llei 8/2005 i Reglament de protecció, gestió i ordenació del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. (Quaderns de Legislació).

NOGUÉ, Joan; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma (eds.) (2009). *Ordenació i gestió del paisatge a Europa*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya. (Plecs de Paisatge; Eines; 2)

NOGUÉ, Joan; SALA I MARTÍ, Pere; GRAU, Jordi (2016). *Els catàlegs de paisatge de Catalunya: metodologia*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; ATLL, Concessionària de la Generalitat, SA. (Documents; 3)

NOGUÉ, Joan; SALA I MARTÍ, Pere; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma (eds.) (2010). *Paisatge i participació ciutadana*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; Barcelona. Direcció General de Participació Ciutadana del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació Ciutadana de la Generalitat de Catalunya. (Documentació; 1).

NOGUÉ, Joan; SALA I MARTÍ, Pere (eds.) (2010). *Catàleg de paisatge. Les Terres de Lleida*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

— (eds.) (2012). *Catàleg de paisatge. El Camp de Tarragona*. Barcelona: Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat; Associació Empresarial Química de Tarragona.

— (eds.) (2013). *Catàleg de paisatge. Les Terres de l'Ebre*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat; [Tarragona]: Diputació de Tarragona.

— (eds.) (2014). *Catàleg de paisatge. Les Comarques Gironines*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat; Girona: Diputació de Girona.

OBSERVATORI DEL PAISATGE DE CATALUNYA; INSTITUT CARTOGRÀFIC I GEOLÒGIC DE CATALUNYA (2019). *Mapa de les unitats de paisatge de Catalunya* [Mapa]. 1:250.000. Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

SALA I MARTÍ, Pere (2019). “De la caracterització a la acció. Los Catálogos de Paisaje de Cataluña y su aplicación en la planificación”, dins Armando Alonso Navarrete y Martín Manuel Checa-Artasu (coord.) *Legislación y paisaje. Un debate abierto en México*. Ciudad de México: Universidad Autónoma Metropolitana, Unidad Azcapotzalco, p. 219-235.

SALA I MARTÍ, Pere (coord.) (2013). *Energia èdica i paisatge. Orientacions per a una adequada implantació a Catalunya* [inèdit]. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya i Direcció General de Polítiques Ambientals del Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya.

SALA I MARTÍ, Pere; GRAU, Jordi (dir.) (2022). *Catàleg de paisatge del Penedès*. [inèdit]. Observatori del Paisatge de Catalunya. [Aprovat amb caràcter previ el 6 de febrer de 2024].

SALA I MARTÍ, Pere; GRAU, Jordi; LÓPEZ-MONNÉ, Rafael; MARINARO, Ludovica (2019). *Carreteres, paisatge i turisme. Bases per a la definició d'un model per a Catalunya* [inèdit]. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya i Departament d'Empresa i Coneixement de la Generalitat de Catalunya.

SALA, Pere; GRAU, Jordi (ed.) (2017). *Catàleg de paisatge: Regió Metropolitana de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat.

— (ed.) (2019). *Catàleg de paisatge: Comarques Centrals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat.

SALA, Pere; PUIGBERT, Laura (coord.) (2021). *Catàleg de paisatge: Alt Pirineu i Aran*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i de Territori; la Seu d'Urgell: IDAPA; Lleida: Diputació de Lleida.

Planificar territoris de benestar

Jean-Pierre Thibault

El paisatge és un element intermitent en el debat públic. Es va confirmar als anys setanta, en moviments d'oposició a les línies elèctriques d'alta tensió: se les considerava incongruents, per exemple, davant de les esglésies pintades i dels poblets bonics amb teulades de llicorella de Val-Louron, als Pirineus. Es va utilitzar per erradicar els abocadors fumejants i protestar contra les tanques publicitàries escandaloses, la proliferació de les quals les feia, a més, il·legibles. En canvi, es va ignorar durant la reconstrucció de França als anys cinquanta del segle xx, en el transcurs de la construcció de les famoses “grans urbanitzacions” dels anys seixanta, durant la Revolució Verda agrícola —amb les seves reparcel·lacions conqueridores i reforestacions imperioses— i al llarg de la proliferació, als anys setanta i vuitanta, d'urbanitzacions suburbanes disposades en forma de raquetes de tennis i cada cop més allunyades dels centres urbans. En realitat, el paisatge no es va tenir en compte a l'hora de dissenyar zones comercials, el nom de les quals (entrades a la ciutat) resulta un insult a la modesta però harmoniosa arquitectura dels antics suburbis, i es va incloure, però de manera tardana, en el pla de construcció d'autopistes dels anys setanta i vuitanta, quan es va recordar que els constructors de carreteres també eren els creadors d'aquestes ben anomenades *obres d'enginyeria*.

No obstant això, el paisatge va guanyar importància en la dècada dels noranta. A França va començar amb la Llei paisatge, de 8 de gener de 1993,¹ i va finalitzar amb l'adhesió al Conveni europeu del paisatge a Florència, el 20 d'octubre de 2000. Aquest període va estar marcat per l'aparició dels primers plans i atles paisatgístics, observatoris fotogràfics i projectes de desenvolupament agrícola sostenible, i es va caracteritzar per l'atenció especial que es va dedicar a les terrasses, a la vegetació urbana i als paisatges pantanosos.

Tanmateix, el paisatge va desaparèixer literalment en la dècada següent, i es va imposar el tema de la *biodiversitat*. Aquest terme, quantificable i de base científica, tranquil·litzava els gestors públics, obsessionats amb la “política de les xifres” i desdenyosos de les preocupacions subjec-

¹ Primera legislació francesa dedicada als paisatges quotidians. Fins aleshores, les lleis només s'ocupaven dels paisatges excepcionals (llocs classificats i catalogats entre 1906 i 1930).

tives, culturals o, pitjor encara, artístiques. L'objectiu era salvar el planeta combatent els danys causats al clima i a la natura per culpa de la “depredació” humana. Com havia d'importar la qualitat de l'entorn, si ni tan sols hi havia vida!

Però el paisatge va resistir: de fet, avui dia, constitueix el portaestendard de l'oposició als aerogeneradors, espargits de manera aleatòria pels terrenys disponibles. Així doncs, les autoritats públiques redescobreixen el fet que el paisatge pot ser un pretext per a la protesta i, per tant, un tema que cal tractar.

D'aquesta manera, ens hem adonat que, malgrat reduir-lo a un complement decoratiu o a una expressió de nostàlgia pels temps passats, el paisatge ha seguit el seu camí, mutant com una espècie de virus malèvol: ha passat de ser un objectiu que cal assolir, a introduir-se ara en els debats com *un mètode* i un instrument al servei de les polítiques de desenvolupament sostenible. Això resulta encara més oportú pel fet que aquestes polítiques són difícils de posar en pràctica, ja que fan trontollar els costums i les certeses adquirits. Certeses com ara que la Terra és inesgotable, que els problemes s'han d'abordar un per un i que els experts “saben el que fan”.

Imatge 1. Viaducte de Millau: els dissenyadors de carreteres tornen a la noció d'obres d'enginyeria i contradueixen la idea que un paisatge bonic ha de ser necessàriament estàtic. Foto: Mireille Tenant.

El fet de considerar el paisatge com un enfocament de les qüestions d'ordenació territorial, i ja no com un fi en si mateix, comporta afirmar que cal preocupar-se per la finitud dels territoris, que cal coordinar-hi les intervencions sectorials i que la població local té una “experiència en l'ús” que convindria escoltar. Per tant, el paisatge i el desenvolupament sostenible estan destinats a formar una aliança mútua i profitosa.²

A partir d'aquestes premisses teòriques i de les implementacions concretes sobre el terreny, que són més nombroses del que ens imaginem, hem de fer una reflexió global i actuar per afavorir i accelerar l'aparició dels nostres futurs “paisatges de benestar individual i social”. Aquesta manera renovada de pensar i d'actuar en aquest àmbit s'ha de basar en un discurs més clar sobre les tres “virtuts” principals de l'enfocament paisatgístic (enfocament unificador, facilitador i participatiu). Seguidament, cal identificar els principals reptes contemporanis de la transició ecològica per mitjà del paisatge i descriure'n les primeres respostes. Finalment, cal promoure accions adreçades als principals agents del paisatge, perquè, gràcies a la seva mobilització conjunta, l'enfocament paisatgístic pugui posar-se al servei del desenvolupament sostenible i harmoniós del territori.

En la pràctica, aquesta política obriria la porta a un “dret al paisatge”, és a dir, un accés real i igualitari al desenvolupament sostenible en un entorn harmoniós, una mena de promesa, oberta a tothom, de “territoris de benestar”.

Tres virtuts

Per promoure l'enfocament paisatgístic en els processos d'ordenació del territori, primer cal estar convençuts del seu valor. Com veurem, aquest enfocament de l'espai té tres virtuts:

² El text del Conveni europeu del paisatge suggereix aquesta aliança: apareix en la definició de *gestió del paisatge*, que “inclou les accions que persegueixen, des de la perspectiva del desenvolupament sostenible, la conservació del paisatge amb la finalitat de guiar i harmonitzar les transformacions induïdes per les evolucions socials, econòmiques i mediambientals” (Consell d'Europa, 2000: art. 1).

Un enfocament unificador

El paisatge no ha de ser una política pública de més a més, un complement qualitatiu o la cirereta del pastís, ni s'hi ha de convertir. Ans al contrari, la visió de conjunt inherent en el paisatge ens obliga a considerar el territori de manera global, ja que, per la seva naturalesa, agrupa polítiques diverses. Primer es construeix una urbanització o un centre comercial, després una infraestructura de transport, posteriorment una protecció contra inundacions, més tard corredors ecològics i parcs edílics, etc. Tots aquests treballs són perfectament legítims, però cadascun va per separat, sense tenir en compte els seus veïns i força indiferents al territori que els acull. A causa de la manca de coherència i visió de conjunt (o sentit), sovint són incompresos o, fins i tot, generen hostilitat. Donar-los, o retornar-los, aquest sentit és especialment necessari quan es tracta d'embarcar els territoris en una transició ecològica que requereix agrupar energies i competències.

L'enfocament paisatgístic ajuda a donar coherència, i a relacionar intervencions que eren inconnexes. Literalment, torna a cosir la zona i vincula les competències dels experts que contribueixen a la seva planificació.

Imatge 2. La rotonda, símbol de paisatges fragmentats i generalitzats. Foto: Terra, Laurent Mignaux.

Un enfocament facilitador

La majoria de les polítiques públiques, incloent-hi les mediambientals, recorren a tècniques o a ciències centrades en resultats quantificables: nombre d'espècies preservades, nivells de contaminació, metres quadrats d'espai habitable, superfície inundable, etc. Als nostres conciutadans, l'aplicació de tots aquests elements els sembla llunyana i els preocupa el seu caràcter tècnic. Ara bé, totes aquestes polítiques tenen per naturalesa una dimensió espacial que pot arribar millor a les persones implicades i activar els seus cinc sentits: per exemple, un *corredor ecològic*, concepte eminentment abstracte, significa una bardissa o un curs d'aigua, és a dir, al cap i a la fi, aigua, terra, aire, cant dels ocells... , paisatge. En fer tangibles i perceptibles a l'espai les qüestions plantejades, i en descriure la realitat i la bellesa dels éssers vius, el paisatge resulta un punt d'entrada senzill a polítiques públiques més complexes, i, per tant, pot fomentar un suport que seria més difícil d'aconseguir en altres temes.

Això és especialment evident quan es tracta d'actuacions que alteren de manera significativa, o fins i tot transformen per complet, les percepcions prèvies d'una zona, com ara grans equipaments o pedreres, o quan la normativa incideix en usos del sòl que anteriorment no estaven restringits. En aquests casos, l'enfocament paisatgístic exerceix la funció de calmar tensions i conflictes, ja que els actors dialoguen sobre les percepcions sotmeses a debat.

Un enfocament participatiu

El Conveni europeu del paisatge³ defineix el *paisatge* com “una part del territori tal com la percep la població”⁴ (Consell d'Europa, 2000: art. 1a). Per tant, no hi pot haver una política paisatgística vàlida o una política que apel·li al paisatge sense consultar la gent sobre el seu entorn (quina percepció en té?, com el valora?) i, *sobretot*, sobre les modificacions necessàries per fer-lo evolucionar o alterar-ne el procés evolutiu a favor d'un desenvolupament sostenible.

³ Signat a Florència el 2000 i ratificat per França el 2006.

⁴ Sense oblidar la segona part de la definició: “[...], el caràcter de la qual és resultat de l'acció dels factors naturals i/o humans i de les relacions que s'estableixen entre ells”.

La política paisatgística s'inscriu perfectament en el moviment participatiu que, des de la primera conferència de Rio (1992) i les seves agendes 21 locals, completa els antics mètodes de representació democràtica. A més, demana als ciutadans que gestionin i, si cal, transformin un bé comú per facilitar-ne la transició ecològica. Això, però, s'ha de fer amb antelació (coneixement compartit dels paisatges), i també mitjançant diferents representacions (fotografies, dibuixos, etc.) i diferents mètodes de treball (per exemple, enquestes paisatgístiques) que fomentin i mantinguin la voluntat de participar-hi.

Per tant, els enfocaments paisatgístics, tant en termes de coneixement com d'acció sobre el terreny, són potents vectors de presa en consideració de les demandes de la societat. En conseqüència, els projectes resultants, que són l'expressió espacial d'un desig de viure millor tots plegats, destaquen per ser sòlids i molt duradors, i van més enllà dels desitjos particulars.

Tres reptes

Atès que acabem de descriure el *paisatge* com un enfocament unificador, facilitador i participatiu de l'ordenació del territori, no podem ignorar els reptes sense precedents amb què s'enfronta la història de la humanitat i l'organització espacial de la nostra espècie a principis del segle XXI.

Cal recordar que l'amenaça més greu per a la humanitat són les conseqüències de la nostra activitat desordenada sobre l'equilibri climàtic del planeta? A les possibles catàstrofes relacionades amb aquest aspecte, s'hi afegeix una altra preocupació: com alimentar, amb un mínim d'equitat, una població que s'espera que arribi als nou mil milions a mitjan segle, mentre que l'escalfament global provocarà conseqüències devastadores sobre les terres cultivables (inundacions o submersió en algunes zones i desertificació en d'altres).

A més, a aquests dos fenòmens se suma la reestructuració necessària dels assentaments humans: les gegantesques aglomeracions urbanes, que impliquen segregació social, contaminació i molèsties, ja no garanteixen la seguretat que sempre hem buscat en la comunitat, ni la integració de poblacions heterogènies que, durant tant de temps, ha atret la gent a l'espai

urbà, d'acord amb el vell refrany que deia que “l'aire de la ciutat fa lliure”. Tot i això, els moviments de la població, que el canvi climàtic encara accentuarà més, exigeixen que tornem a donar aquesta capacitat integradora a la ciutat.

En privar l'ésser humà de la proximitat a la natura, mitjançant el seu creixement espacial desmesurat, les ciutats de finals del segle xx també van experimentar un fenomen de dispersió que, al principi, es va veure alimentat pel desig de redescobrir l'espai natural. Aquesta expansió urbana, que va donar lloc al fenomen dels desplaçaments diaris casa-feina, ha exacerbat l'escalfament de les temperatures a causa de les emissions exponencials de carboni derivat del petroli.

Així doncs, els tres reptes es retroalimenten i s'han d'abordar de manera conjunta, per mitjà d'un mètode comú:

- Adaptació dels territoris als reptes climàtics (reduir el consum de substàncies emissores de carboni i produir energies renovables) vinculats al principal desafiament mediambiental amb què s'enfronta actualment la humanitat.
- Transformació dels mètodes de producció agrícola i forestal per alimentar i equipar el planeta sense agreujar-ne els desequilibris, i crear, per contra, un entorn harmoniós: és el segon repte paisatgístic més important, però el primer pel que fa a superfície afectada.
- Restauració de ciutats socialment i ecològicament sostenibles, establint una relació de complementarietat i solidaritat amb les zones rurals circumdants, en lloc de la depredació espacial actual: es tracta del tercer repte per a l'enfocament paisatgístic, però el primer en termes de la població directament afectada.

Quins paisatges ens permetran fer front als reptes del canvi climàtic?

L'era del “petroli per a tot” ha tingut greus conseqüències per al paisatge dels països desenvolupats, com ara infraestructures viàries merament funcionals, ciutats en expansió i agricultura mecanitzada. Però també hi ha problemes que encara han d'arribar, com l'erosió del litoral, inundacions

o sequeres recurrents, escassetat de neu hivernal a les muntanyes, etc. La transició energètica, resultat de posar en qüestió aquest model, hauria de provocar canvis substancials en els territoris. D'ara endavant, els canvis més visibles seran les instal·lacions de producció d'energies renovables (aerogeneradors, panells solars o plantes de metà), que no s'integren de manera espontània en les estructures o en els elements dels paisatges pre-existents.

Imatge 3. Els aerogeneradors (a la foto els del Parc Natural Regional dels Grands Causses) són un “esdeveniment paisatgístic” en la immensitat dels grans altiplans. Foto: PNR dels Grands Causses.

La seva implantació pacífica requereix, sens dubte, el desenvolupament d'un projecte territorial conjunt basat en el trio economia – eficiència - producció renovable, en lloc de les solucions tècniques actuals, que són totes idèntiques i verticals. El resultat seran ciutats més compactes, però amb més presència de la natura, una renovació de les estructures arbòries a les zones rurals vinculades a la producció de biomassa forestal i un “paquet” d'energies renovables basat en la història i la geografia de la regió.

Quins paisatges fomenten l'agroecologia i la silvicultura sostenible?

L'agricultura i la silvicultura ocupen gairebé nou desenes parts del nostre territori.⁵ La intensificació de l'agricultura a partir dels anys cinquanta del segle passat, en resposta a l'escassetat d'aliments de la dècada anterior, va tenir un fort impacte en la fesomia del camp francès, amb un declivi dels boscos i l'abandonament de terrenys que no es podien mecanitzar, i va deixar orfes algunes estructures paisatgístiques centenàries, com els bancals.

L'enfocament agroecològic que ara es promou a escala europea també s'hauria de reflectir en termes espacials, amb un suport indispensable en matèria de formació i política territorial. No hi ha dubte que també assistirem a una renovació —accelerada per la crisi sanitària de 2020-2022— de la producció alimentària més propera als centres urbans o, fins i tot, integrada en l'estructura de la ciutat, i a un desenvolupament més important del vincle entre la qualitat dels productes locals i la dels seus paisatges.

En termes generals, l'agroecologia segur que no representarà un retorn al passat, sinó més aviat la matriu de nous tipus d'estructures de paisatge rural, adaptades a l'especificitat de cada zona i consensuades degudament entre els diferents actors locals, agricultors, silvicultors, entre d'altres. Sens dubte, hi haurà més interacció entre vegetació i cultius, a partir de noves formes com l'*agrosilvicultura*, fins i tot dins d'una mateixa parcel·la, i també estaria bé que les construccions agràries recuperessin la diversitat de formes i colors que ha minvat per la construcció estandarditzada.

Pel que fa al bosc, el seu paper multifuncional, ja acceptat àmpliament en la ment col·lectiva, el convertirà cada cop més en l'element central, dins de territoris més amplis, per a un desenvolupament sostenible basat en la qualitat del paisatge.

L'estat actual de les nostres zones rurals és preocupant des d'un punt de vista paisatgístic i ecològic, però també des del vessant social (ja que cada cop hi ha menys agricultors) i també econòmic (a causa de la caiguda

⁵ Segons un estudi del Departament d'Estadística del Ministeri d'Agricultura francès, els paisatges agrícoles continuen dominant el territori francès. Cobreixen més de 282.000 km², és a dir, el 51 % de la superfície total de la França continental, dels quals dues terceres parts són terres cultivades i una tercera part, prats. D'aquesta manera, se situen per davant de les terres anomenades *naturals* (boscos [30 % del total], erms, garrigues, etc.), que representaven una mica més del 39 % del territori, el 2010. Els terrenys artificials, que continuen augmentant, cobreixen un 9 % de la superfície de la França continental (Ministeri d'Agricultura, 2011).

del rendiment dels productes agraris). I, de fet, l'abandonament de l'activitat agrícola està relacionat amb la disminució del rendiment econòmic dels productes. El mètode paisatgístic ha de fomentar la revaloració de les zones rurals, ja que aquesta serà la clau per recuperar la sostenibilitat.

Imatge 4. El Canigó des de les Alberes, un paisatge agrícola doblement amenaçat, per l'abandonament agrari i per l'expansió urbana. Foto: Sindicat Mixte Canigó Grand Site, Florian Chardon.

Quins paisatges volem per a una ciutat sostenible i per als seus afores?

La ciutat contemporània, i en particular les perifèries d'aquesta, són el símbol del paisatge caòtic que recentment ha fet que diferents periodistes francesos influents escrivissin que ja era hora de “posar fi a la França lletja” (Remy i Jarcy, 2010). Com es pot descriure, sinó, aquesta juxtaposició discordant de peces disperses d'un trencaclosques incomprensible? A més, el creixement desmesurat d'aquest tipus d'espais, amb l'artificialització d'un

nombre d'hectàrees equivalent a un departament francès cada set anys, és una tendència insostenible en l'ordenació del nostre territori. Aquesta expansió, que ja s'ha denunciat prèviament, comporta tant amenaces alimentàries i mediambientals demostrades (pel consum de les millors terres cultivables, la pèrdua de biodiversitat, l'exposició de les noves zones edificades als riscos naturals, etc.), com fenòmens de relegació social que s'observen amb freqüència. El resultat és un territori que sembla en un estat d'inacabament perpetu, on es barregen estructures rurals abandonades amb instal·lacions urbanes estandarditzades.

El model contrari que cal construir per a les ciutats i les zones rurals del futur ha d'estar format per zones urbanes més sostenibles, on els edificis es construeixin seguint una continuïtat d'estils i de volums i amb l'ús de materials locals, i on la natura tingui cabuda, per tal que els habitants de les ciutats no hagin de recórrer distàncies incompatibles amb el seu presupost energètic per anar a buscar-la. Tot i això, també podria aparèixer un "camp urbà" que combinés la producció d'aliments amb espais per descobrir entorns naturals (o d'ús recreatiu) i amb habitatges menys aïllacionistes que les urbanitzacions de les darreres dècades.

Evidentment, les solucions paisatgístiques conjuntes s'han de buscar en la globalitat sistèmica dels centres de les ciutats, en la seva perifèria edificada i no edificada, i en els límits harmònics amb el medi rural. Està en joc la qualitat de vida de la immensa majoria dels nostres conciutadans, que viuen i viuran a les ciutats i a les perifèries sostenibles del futur.

Tres tipus d'agents

Territoris energètics, territoris alimentaris o forestals, territoris urbans més o menys densos, gestió harmònica i significativa dels límits entre aquests territoris. Com acabem de veure, en tots aquests àmbits, el paisatge (en el doble sentit, d'enfocament i de resultat) és la clau de l'evolució global, simplificada i democràticament concebuda vers espais més sostenibles i bonics. També se suposa que vivim millor al territori que hem triat, des d'un punt de vista tant moral com físic, si ens sentim implicats en aquestes transformacions i si els resultats ens proporcionen un cert plaer estètic.

De totes maneres, aquestes afirmacions, que ens semblen evidents, ensopeguen amb un sostre de vidre d'escepticisme o ignorància entre els professionals de la planificació, els representants electes i els responsables públics en general, així com la ciutadania mateixa, la participació de la qual en els projectes resulta necessària a través de l'enfocament paisatgístic.

Hem de referir-nos a aquest trio d'"agents del paisatge" quan parlem de formació, sensibilització i comunicació. Ara bé, tampoc podem oblidar-nos dels que porten a terme els projectes (paisatgistes i altres professionals de la planificació) ni dels promotors d'aquests (autoritats locals i persones que les escullen). A continuació, analitzarem com el paisatge pot fer que aquests tres protagonistes harmonitzin els seus enfocaments: per als territoris excepcionals o per als de la vida quotidiana? A quina escala? Com es vincula el paisatge quotidià amb la transició ecològica?

Paisatgistes i professionals de l'ordenació del territori

L'obstacle principal per a l'aparició d'una autèntica política pública de paisatge és la comoditat de la rutina: cada professió té les seves regles i els seus costums, incloent-hi un reflex de desconfiança, incomprensió o rebuig de la professió veïna. Des del director d'un laboratori de recerca fins al tècnic de l'administració local, tota la cadena del procés d'ordenació territorial (tant en el sector públic com en el privat) comparteix, en un grau o un altre, la idea que la seva disciplina o la seva destresa és l'únic element estratègic digne de fonamentar la decisió. Tot i la seva doble funció unificadora i participativa, fins ara, el paisatge només ha aconseguit trobar un lloc en aquest procés, en la mesura en què ha acceptat convertir-se en una disciplina sectorial més, amb una funció essencialment decorativa.

A França, la pràctica dels professionals del paisatge (el nombre dels quals continua sent molt baix en comparació amb els països veïns, i la formació dels quals disposa de pocs recursos i està poc regulada) s'ha centrat durant molt de temps en el disseny i la creació de parcs i d'espais públics en entorns urbans o periurbans. Per tant, durant molts d'anys, els treballs a escales grans o les intervencions en processos d'ordenació territorial i d'enfocaments participatius han estat minoritaris en la pràctica de les empreses i no han estat gaire valorats dins de la professió. Tot i això, els paisatgistes estan cada vegada més "on volem que estiguin", és a dir, al servei dels pro-

blesmes mediambientals i socials que acabem de destacar i de les solucions paisatgístiques descrites.

A més, cal que les competències dels arquitectes paisatgistes les compreguin i integrin millor els altres professionals de la planificació, que també volen assumir un paper en els processos de transformació territorial que cal portar a terme (arquitectes, urbanistes, enginyers ecològics, agrònoms, silvicultors, etc.). Aquestes professions vinculades entre elles també es poden beneficiar del suport dels organismes públics, l'enfocament paisatgístic dels quals és, o està esdevenint, una de les principals formes de treballar els territoris. Així doncs, agències d'urbanisme, parcs naturals i òrgans consultius públics proporcionen als representants electes i a la ciutadania en general l'enginyeria de planificació sostenible i d'alta qualitat que resulta necessària tant a la ciutat com al camp. Despleguen equips multidisciplinaris en què cada cop es reconeix més el paper dels paisatgistes.

Representants electes locals i gran públic

Ningú pot negar el fort vincle dels representants electes locals amb els seus territoris, però tampoc es pot negar la manca de formació en les competències tècniques que cada vegada més els requereix la seva funció. És per això que, en molts casos, recorren a agències de planificació públiques o privades, les solucions de les quals són massa sovint parcials, fragmentades o poc adaptades al lloc. No obstant això, l'evolució recent de la sociologia dels representants electes (principalment, a causa de les normes que cada vegada són més estrictes amb l'acumulació de mandats) ha fet que demanin solucions cada cop més integradores i arrelades al caràcter únic del seu territori, per tal que se'ls situï (de nou) al centre del procés de presa de decisions.

Una enquesta en línia recent a càrrec de la Inspecció General del Ministeri d'Ecologia francès ha plantejat una nova perspectiva valuosa sobre aquesta qüestió.⁶ Demuestra que els dirigents locals tenen una “demanda de paisatge” més forta del que s'esperava i una percepció molt clara de la utilitat d'aquest enfocament en l'exercici del seu mandat. De fet, resulta especialment encoratjador que quatre cinquenes parts de la mostra desitgi desenvolupar les seves competències i els seus coneixements en aquest àmbit.

⁶ Realitzada el juny del 2021, l'enquesta va reunir al voltant de 1.400 respostes representatives de la diversitat tipològica (urbana, suburbana i rural) dels municipis francesos.

Imatge 5. Classe de paisatge organitzada pel Consell d'Arquitectura, Urbanisme i Medi Ambient de l'Ardecha. Foto: CAUE 07 David Méchin.

Pel que fa al conjunt de la població, com que no hi ha (de moment) una enquesta equivalent, desitgem que apreciïn la bellesa d'una zona i que tinguin vocació (i sovint també ganes) de participar en els processos de planificació. Evidentment, caldria conscienciar-los més sobre l'enfocament paisatgístic i formar-los en els mètodes a utilitzar, ja que en les darreres dècades s'han produït avenços considerables quant al coneixement dels paisatges (augment del nombre d'atles) i a les eines per llegir-los i representar-los.

Així doncs, caldria identificar millor i posar en comú les iniciatives per educar i conscienciar sobre el paisatge la ciutadania de totes les edats. Aquestes iniciatives poden ser d'origen públic (parcs naturals; consells d'arquitectura, urbanisme i medi ambient [CAUE];⁷ l'ensenyament nacional, encara que poc sovint, i, més vegades del que pensem, les cadenes de

⁷ Institució original creada a França el 1977. Els CAUE són estructures parapúbliques finançades per un impost que grava els projectes de planificació de cada departament. La seva funció és assessorar particulars i autoritats locals en matèria de construcció, planificació i urbanisme, i hi treballen un centenar d'assessors paisatgistes a temps complet.

televisió públiques); es tracta de projectes abundants i creatius, a la vegada que poc coneguts i molt poc coordinats.

Reunir els agents

Tot i que el camí per recórrer continua sent llarg, difícil i sovint descoratjador, cada cop hi ha més senyals que ens animen a seguir-lo:

1. La professió de paisatgista està ara més ben definida i la formació més fonamentada. A banda, adopta una visió de si mateixa que li permet abastar totes les escales i tots els reptes relacionats amb el desenvolupament sostenible.

2. Té forts vincles locals i pot comptar amb una sèrie de representants electes, els càrrecs dels quals ja no són marginals.

3. Per acabar, se sustenta en una població cada vegada més instruïda, que demana, encara d'una manera difusa i fins i tot temerosa, un paisatge vinculat a la noció de benestar. Això té a veure tant amb la qualitat del seu entorn com amb la sensació que se'ls pren seriosament quan manifesten la voluntat de participar en la seva planificació.

Com es poden harmonitzar, actualment, les trajectòries d'aquestes tres categories d'agents per tal que convergeixin de manera eficaç, a fi d'aconseguir polítiques de mitigació del canvi climàtic, de transició agroecològica i d'avenç cap a una ciutat sostenible?

En aquest sentit, hem d'intentar evitar tres esculls que continuen massa presents en les nostres ments i en les nostres pràctiques:

- Cal evitar un procés fomentat únicament des de dalt i, en el seu lloc, basar-se en iniciatives locals que sorgeixin de la singularitat de les regions i de la creativitat dels agents implicats.
- No s'ha de distingir entre paisatges excepcionals i paisatges quotidians. Així doncs, els primers, que han aconseguit evitar ser trivialitzats per l'“era del petroli”, han de servir de referència per restaurar la qualitat dels segons.

- Finalment, és necessari articular clarament els reptes globals del desenvolupament sostenible i els reptes de l'entorn, que *a priori* resulten més prosaics. Centrar-se en aquest darrer element és confondre el paisatge amb l'embelliment, però descuidar-lo és subestimar, en un context democràtic, la necessitat del suport de la ciutadania en la transició ecològica.

Imatge 6. Paisatgisme a la vinya: itinerari que permet comparar els diferents punts de vista sobre el paisatge. Foto: Myriam Bouhaddane CAUE du Gard.

Per resumir i concloure: paisatge per tot arreu, per a tothom i per una transició positiva!

El preàmbul del Conveni europeu del paisatge, ja esmentat diverses vegades, ho afirma amb contundència: “El paisatge és un element important de la qualitat de vida de les poblacions, tant en els mitjans urbans com en els rurals, tant en les zones degradades com en les de més qualitat, tant en els espais singulars com en els quotidians”. El paisatge no es redueix a unes

illes emblemàtiques que cal conservar o a un complement decoratiu que cal afegir a una planificació territorial. Pot ser tant urbà com rural, i tant vegetal com mineral. És un procés, un resultat del planejament que cal assolir o reconstruir de forma harmoniosa. A més, el mateix preàmbul afirma que el paisatge és “un element fonamental del benestar individual i social”.

En aquest sentit, hi ha una expressió habitual que ens hauria de cridar l’atenció: la de “barris bonics”, que combina de manera íntima la sociologia i l’estètica. Parlem d’una bellesa que estaria reservada, per naturalesa, a les categories materialment afavorides, mentre que les altres queden relegades als diversos graus d’aquesta “França lletja” denunciada anteriorment: zones degradades per la intensificació, el declivi de cultius, ciutats en decadència, amb els centres deserts o amb grans urbanitzacions gueto, suburbis amb rotondes, etc.

Per contrarestar aquesta tendència, que encara és més perniciosa pel fet de ser implícita, cal reivindicar un “dret al paisatge” per a tothom, emmarcat en la revaloració/restauració/reparació necessària del caos paisatgístic originat en l’era del petroli. Des d’aquest punt de vista, volem fer referència a la definició de salut que dona l’Organització Mundial de la Salut: “Estat de complet benestar físic, mental i social, i no solament l’absència de malaltia.” L’ordre i l’harmonia entre l’home i la natura “fan sentir bé”.

El 2013, els paisatgistes anglesos del Landscape Institute⁸ van publicar un fullet doctrinal titulat *Public Health and Landscape. Creating healthy places* (‘Salut pública i paisatge: creació d’entorns saludables’) (Bull, 2013), que esmenta alguns principis de composició paisatgística favorables per a la salut, tenint en compte la definició anterior. Hi escriuen que “els paisatges saludables relaxen les persones, augmenten la interacció social i redueixen la incivilitat, l’aïllament i el nerviosisme” (Bull, 2013: p. 22).

A Suïssa, les polítiques de la confederació consideren la salut una de les “prestacions del paisatge”. El febrer de 2015, l’Oficina Federal de Medi Ambient va donar suport a la publicació d’un fullet titulat *Promotion de la santé et aménagement du paysage* (‘Promoció de la salut i gestió del paisatge’) (Schwyter, 2015), que demostra clarament el valor sanitari dels paisatges harmònics, tant a la ciutat com al camp.

⁸ Organització professional de paisatgistes anglesos reconeguda com a organització d’utilitat pública.

I entre els factors que contribueixen al benestar, no ens podem oblidar de la inclusió social. El fet (característic del mètode paisatgístic) que s’inviti a participar persones, sense cap requisit tècnic previ, en la planificació del seu entorn dona lloc a un paisatge *triat i no imposat*, i a una “transició ecològica desitjable”. Sentim que ens tenen en compte, sigui quin sigui el nostre nivell cultural o de poder. Tothom, amb la seva pròpia *percepció i la seva pròpia apreciació de la bellesa*, resulta necessari per *actuar* en favor de la transició ecològica.

Així doncs, el mètode paisatgístic és un factor important per a l’èxit d’aquesta transició. Estaria bé que tothom se n’adonés. . .

Referències bibliogràfiques

BULL, George (ed.) (2013). *Public Health and Landscape: Creating healthy places*. Londres: Landscape Institute.

CONSELL D’EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

MINISTÈRE DE L’AGRICULTURE ET DE LA SOUVERAINETÉ ALIMENTAIRE (2011). *Quelle part du territoire français est occupée par l’agriculture?* (16 maig 2011) [en línia] <<https://agriculture.gouv.fr>> [consulta: 20.05.2024].

REMY, Vincent, JARCY, Xavier de (2010). “Comment la France est devenue moche”, *Télérama* (12 febrer 2010).

SCHWYTER, Claudia (2015). *Promotion de la santé et aménagement du paysage*. Berna: Fondation suisse pour la protection et l’aménagement du paysage: Naturaqua PBK.

Del caràcter del paisatge als objectius de qualitat paisatgística

Ludovica Marinaro

Quan abordem la relació entre paisatge i territori i com a partir de la comprensió del paisatge podem innovar en les polítiques territorials, sorgeix la qüestió de començar pel caràcter del paisatge. Llavors apareix espontàniament la pregunta: què s'entén per caràcter del paisatge? Es pot pensar, com de fet s'ha dut a la pràctica en la planificació, que la solució al problema és respondre aquesta pregunta. Com? Analitzant exactament quin és el caràcter del paisatge, descrivint-lo meticulosament en totes les seves parts per, després, poder protegir, gestionar i transformar aquest paisatge. Adoptant, per tant, un procés lineal, que condueix des de l'anàlisi fins al projecte. El paisatge està en contínua transformació, és el producte perdurable de les relacions entre els éssers vius i entre aquests i el món inanimat. Arriba als nostres sentits per a un procés continu i dinàmic d'emergència i evoluciona, juntament amb les comunitats que l'habiten. Sempre hi ha hagut la temptació de fixar unes imatges suggeridores per donar a conèixer un paisatge, de traçar mapes per entendre'l, de pintar per celebrar-lo, de definir limitacions i regles per gestionar les seves transformacions o per frenar el seu deteriorament, amb múltiples finalitats necessàries com, evidentment, la geopolítica i el control sobre el territori, l'estètica i ètica d'autorepresentació, la creació de significat i *koiné* cultural, la creativa d'innovació de les formes d'habitar el planeta. . . Així, podem estar d'acord que descriure els paisatges és un acte necessari, el primer acte per conèixer-los. No és tan sols el preludi per a la gestió del territori i la seva transformació, perquè les conseqüències de les nostres descripcions no acaben aquí, en l'esfera immaterial.

Partir de l'etimologia de la paraula ens ajuda a aprofundir en el seu significat i recuperar el que s'ha perdut en la pràctica. *Descriure*, del llatí *describĕre*, compost per *de* i *scribĕre* (escriure), significa marcar una forma, remet a una pràctica gràfica, a la generació de traços, de línies. Té a veure amb el dibuix —que és, per tant, una de les formes característiques a través de les quals coneixem el món— i produeix signes tangibles que imprimeixen i modifiquen la realitat. Vivim en l'antropocè: un món on la presència humana és predominant. Això vol dir que les “surrealitats” creades pels llenguatges i cultures humans influeixen simbiòticament en l'estructura física i biològica del planeta. La relació simètrica entre el món biològic i la cultura humana s'ha invertit. En el passat era l'observació i el coneixement

natural el que enriqueix la comprensió humana de l'ecologia, però avui el projecte del paisatge es defineix per l'impacte del coneixement humà en la realitat.

La descripció, després d'un anàlisi més detallat, no és un procés lineal, sinó que desencadena un procés circular, en el qual els seus productes materialitzats entren en relació amb la resta de l'ecosistema. Descriure paisatges ha traçat els horitzons del sentit, ha esbossat les seves fesomies, ha creat icones potents, però segons l'enfocament lineal descrit anteriorment, també ha materialitzat vores dibuixant una àmplia geografia de límits. La línia, entesa com a frontera, ha estat sempre una de les principals eines per entendre i administrar el territori (Fem la guerra per moure les línies!). Aquesta producció incessant de línies ens ha portat progressivament al convenciment de poder governar la complexitat del territori gestionant el seu mosaic superficial. El període en que la planificació s'ha servit de la zonificació (*zoning*) com a mètode principal de gestió i expansió urbana és un clar exemple de com hem simplificat dràsticament la complexitat sistèmica dels territoris, amb la conseqüent cristallització en classificacions funcionals, moltes vegades monofuncionals. Fins a arribar a la paradoxa de la nostra realitat contemporània, on la xarxa estratificada de límits traçats per la planificació no aconsegueix descriure els paisatges. S'ha donat un excés de descripció territorial que al final sembla haver perdut de vista l'actor principal.

El paisatge, malgrat tot, es continua transformant. Es creen línies noves, s'enforteixen línies ja existents i d'altres s'esvaeixen, com la imatge de certs paisatges agrícoles, la coherència i l'harmonia compositiva d'alguns sistemes d'assentament històrics, productes d'una societat i d'una organització del treball que ja no existeix. A començament de segle XXI, enfront d'un paisatge que havia liquat els seus contorns, la població europea es va adonar que això tenia un efecte advers en la qualitat de la seva vida quotidiana.

Les nostres descripcions són, per tant, paradoxals, tan molestes com dèbils, perquè s'aturen a la superfície sense considerar ni investigar la dimensió relacional i ecològica que tenen, amb l'efecte d'esborrar el seu potencial creatiu i planificador. Com es pot construir avui una nova manera harmònica de descriure el paisatge ordenant el territori? Un camí possible és revolucionar els mètodes de descripció utilitzant un enfocament de

Imatge 1. El paisatge està en continua transformació, es creen línies noves, s'enforteixen línies ja existents i d'altres s'esvaeixen. Foto: Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Rafael López-Monné).

disseny. Segons aquest plantejament, el projecte en si es converteix en un instrument d'investigació i de coneixement, en una lupa a través de la qual és possible captar el caràcter d'un paisatge de manera interactiva i relacional, abandonant la il·lusió de poder-lo observar des de fora i, en canvi, assumint la responsabilitat de contribuir al seu desenvolupament futur. Aquest capítol pretén contribuir a aquest objectiu, i per fer-ho aborda alguns nusos conceptuals fonamentals que han de ser deslligats per adquirir, rehabilitar i innovar formes i estratègies útils per captar el caràcter del paisatge, descriure'l i prefigurar la seva transformació perquè aquest estigui al centre de les pràctiques de planificació del territori.

Principis: mantenir unida la complexitat. Innovació del pensament

Tornem a la pregunta: què s'entén per *caràcter del paisatge*? I si la solució no estigués en la resposta sinó a “parlar del caràcter del paisatge”, cosa que essencialment significa tractar el paisatge com un subjecte i no com un

objecte? El primer intent reeixit de reenfocar aquesta consciència el porta a terme el Consell d'Europa, amb el Conveni europeu del paisatge l'any 2000. És la primera vegada que el paisatge és objecte d'un tractat internacional i que se'l reconeix universalment com un bé comú. Això passa perquè la ciutadania demana expressament de ser part activa en el procés de transformació del paisatge, cosa que genera un impuls social que convida a considerar el paisatge en una dimensió política.

El Conveni defineix el *paisatge* com “una part del territori tal com la percep la població, el caràcter de la qual resulta de l'acció de factors naturals i/o humans i de les relacions que s'estableixen entre ells” (Consell d'Europa, 2000: art. 1a). Fent una síntesi entre les tendències anteriors del naturalisme, que considerava el paisatge com un producte purament natural, i l'idealisme, que l'identificava com un producte estrictament cultural, la definició del Conveni europeu rescata el paper gnoseològic de la percepció col·lectiva i, en conseqüència, posa les bases per a una nova epistemologia del paisatge.

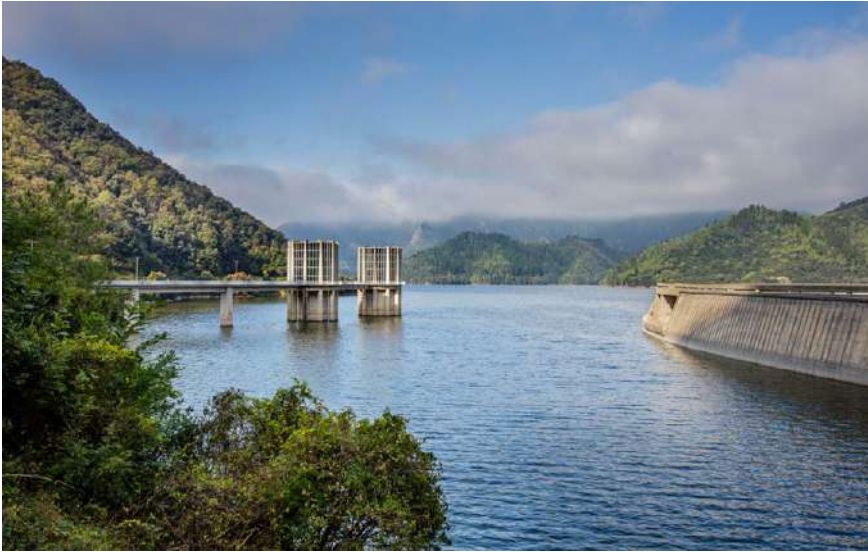
Sobre la base de l'abast conceptual i del sentit jurídic del Conveni, el paisatge expressa el tipus i la qualitat de la relació entre comunitat i territori, que pot variar considerablement d'un lloc a un altre. Quan Riccardo Priore diu “No people, no landscape”, afirma que el paisatge està indisolublement lligat, tant al territori, com a la contribució perceptiva de la població (Priore, 2009). Entendre això porta a assumir una responsabilitat renovada en els processos de transformació i a equipar-nos amb eines que, d'una banda, ens permetin recollir i integrar les aspiracions de la comunitat i, de l'altra, prefigurar i controlar el seu efecte en el paisatge.

Una de les conseqüències ulteriors de la centralitat de la percepció és posar en dubte, tots els estudis filosòfics, sociològics, psicològics i artístics acreditats i vàlids per a la producció del coneixement del paisatge. “La ciència —com deia Maurice Merleau-Ponty— manipula les coses i renuncia a habitar-les. [...] és, ha estat sempre, aquest pensament admirablement actiu, enginyós, casual, aquest *parti-pris* de tractar qualsevol ésser com a ‘objecte en general’, és a dir, al mateix temps com si no fos res per a nosaltres i, per tant, predestinada als nostres artificis” (Merleau-Ponty, 1964: p. 159). La matriu filosòfica en la qual se sustenten les ciències modernes és la lògica cartesiana que ha contribuït a sancionar la preeminència del Subjecte

(el Jo) sobre l'Objecte (la Natura). Aquest enfocament, que el filòsof francès ha sabut plasmar amb extrema elegància, ha tingut conseqüències importants en la manera d'interpretar el món i en la forma de "fer-lo servir". Va emfasitzar l'aptitud de l'home per dominar la natura, que va ser evident en la teoria geopolítica hegemònica al llarg del segle xx, resumida en la famosa teoria del Heartland, de Sir Mackinder (1904). En els darrers segles, aquesta tendència ha creat una condició d'explotació cega, una tendència degenerativa que afecta no només el medi ambient, sinó també, en general, el paisatge, i la gravetat de la qual, això no obstant, Heidegger denunciava clarament. "L'home, que es va autoproclamar senyor de la Natura, ha comès un sacrilegi a l'Ésser i ens porta a la devastació" (Heidegger, 1969: p. 349).

Aquesta bretxa afecta tota la cultura occidental, y alimenta, d'una banda, l'especialització del coneixement a través de la progressiva devaluació de les ciències humanes i socials i de totes les formes de coneixement que es deriven de l'experiència sensorial i emocional del món, enfront de les generades per la seva modelització teòrica. D'altra banda, va propiciar la clara separació entre teoria i pràctica i va atribuir a la primera una preeminència i precedència sobre la segona en el procés de coneixement. "El nostre món i les nostres vides estan dominats per l'estudi de la realitat practicat per mètodes científics: si volem, és el nostre mite, perquè no en tenim un altre amb una validesa tan universal". Com diu Auerbach (2006), això va propiciar un enfocament determinista que va impregnar la cultura occidental, i ho va convertir en una praxis comuna. L'especialització del saber, que va degenerar en la seva segmentació, "ha adquirit en l'edat moderna una prioritat i una prevalença creixents, i en l'edat contemporània ha aconseguit una propulsió quantitativa i cronològica sense precedents" (Sini, 2015: p. 2). En altres paraules, les categories de temps i d'objectivitat experimental van ser considerades les úniques vàlides per interpretar la realitat.

Primer, Immanuel Kant i, després, Albert Einstein van desmantellar aquesta concepció del *temps* com un esdeveniment continu i independent, i van restablir la seva relació intrínseca amb el moviment, tal com ho va plantejar Aristòtil al segle v aC, quan va afirmar que el *temps* era la mesura del moviment segons l'abans i el després. El filòsof italià Giacomo Marramao, abans fins i tot que ho diguessin els membres del moviment

Imatge 2. La concepció occidental de la Humanitat com a dominadora de la natura amb capacitat per extreure'n els recursos ha comportat una explotació intensa i la degeneració d'alguns paisatges. Foto: Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Teresa Llordés).

Spatial Turn, parla d'una necessària reivindicació de l'espai, que defineix com "la condició de possibilitat i el factor constitutiu de la nostra activitat i del nostre ésser concret i corporal en el món" (Marramao, 2013: p. 31). En aquest escenari de "canvi de sistema", on el territori s'allibera de la simple identificació amb l'espai cartogràfic del *Topos* cartesià i recupera tota la riquesa i complexitat de la *Chora* aristotèlica (Berque, 2008), l'espai deixa de ser l'escenari de la història, per convertir-se en escena i actor al mateix temps (Marinaro, 2017), i una subjectivitat mútua i interactiva pot reemplaçar la preeminència inqüestionable del subjecte sobre l'objecte.

En lloc de dur-lo a les seves unitats fonamentals, es fa, d'aquesta manera, més urgent recuperar una dimensió unitària del coneixement que, com s'afirma en el Conveni europeu, a més de la veritat de les ciències, implica necessàriament la percepció de la població. Com a suport a aquesta possibilitat existeixen, com a mínim, tres posicions d'alguns pares filosòfics de la cultura occidental. La primera és la de Hegel, amb la definició de *Geist*, que pretenia ser una consciència general, una "única ment", comuna a tots els homes, una obra social que pressuposa el fonament del "fer de

tots i de cada un”. Aquest concepte ressona en el pensament del filòsof i polític Carlo Cattaneo. Mentre preparava l'*Enciclopèdia de les ciències*, va conferir al “camí de les ments associades”, entès com el saber col·lectiu informal, el paper de proporcionar un marc de sentit al desplegament coherent de qualsevol ciència. Particularment fructífera per al nostre raonament és la reflexió de Gianbattista Vico. Amb la definició de *sentit comú del poble* com “un judici sense cap reflexió, comunament sentit per tot un ordre, per tot un poble, per tota una nació o per tot el gènere humà”, dona una imatge clara d'aquesta consciència col·lectiva, i fa explícit el seu paper teleològic en la construcció del coneixement. Vico també va voler definir *el treball del coneixement* com a “*minuëre*, és a dir, com una sàvia invenció de ficcions, que són abstraccions analitico-reductives: ‘disminucions’ o abstraccions analíticament efectives per orientar les expectatives i l’abast de les accions” (Vico, 2013: p. 63). Aquesta conceptualització del procés cognitiu és subjacent també a una indispensable actitud projectual, en la mesura que la creació d'aquestes ficcions suposa assimilar la realitat a través de models i d'escenaris que puguin donar forma a desitjos i objectius. Això equivaldria a afirmar que la construcció del coneixement requereix el projecte. També crea una imatge facetada però fortament evocadora del que podem anomenar *consciència comuna, coneixement comú*, a la qual cosa també es refereix explícitament el Conveni.

El Conveni europeu del paisatge podria, d'aquesta manera, ser instrumentalitzat per concebre una perspectiva de reconciliació ontològica entre subjecte i objecte en el paisatge. La centralitat confiada a la percepció cognitiva de les persones reintrodueix un coneixement general col·lectiu superordinat (*Geist*, “sentit comú del poble”, “camí de les ments associades”...), una àmplia consciència paisatgística (Priore, 2005), que proporciona les condicions bàsiques d'existència del paisatge mateix actuant com a marc per a la validesa de les ciències individuals. Aquest supòsit es tradueix en una ruptura amb la tradició que atribueix a les ciències naturals i físiques la preeminència indiscutible sobre les ciències humanístiques. Ja ho deia Vico: “El coneixement del *minuëre* científic no pot tenir cura del sentit comú dels pobles, del seu esdevenir i de les seves metamorfosis, tot i que només d'un funcionament ampli i complex del sentit comú sorgeixin totes les ciències i tots els coneixements” (Sini, 2015: p. 4).

Cada vegada és més evident que el paisatge no pot ser investigat a través de l'enfocament científic determinista mencionat anteriorment, perquè sempre donarà resultats parcials, incapaç de comprendre el seu caràcter i manejar la complexitat de les relacions entre els seus diversos components.

Si *projecte* significa un procés col·lectiu més ampli pel qual una comunitat imagina i escull el seu futur, si es tracta dels seus dissenys territorials, llavors podríem argumentar “No design, no landscape”, segons el supòsit anterior de Priore, atès que no podem concebre la presència humana fora d'una dimensió de projecte. La nostra activitat projectual contínua i espontània és, per tant, la nostra manera original i innata de conèixer el paisatge. Projectar és la primera forma, la més genuïna d'adquirir una consciència plena i construir el coneixement del paisatge en la seva complexitat. “Descobrim que el projecte espacial apunta òbviament a millorar i transformar els llocs, però és, sobretot, un mètode que ens permet qüestionar la història i la geografia. És una eina de coneixement” (Corajoud, 2003: p. 13). El paisatge, per tant, es pot concebre com un projecte permanent, construït dia a dia i accessible amb una consciència crítica renovada. En aquest sentit, els principis del Conveni inverteixen completament la preeminència conceptual i operativa de l'anàlisi sobre el projecte en el disseny del paisatge, i per això ens conviden a renovar les eines.

Eines de canvi: d'indicadors a objectius

Fins ara, la descripció del paisatge ha tingut com a objecte les seves característiques i, més recentment, la seva qualitat segons un model operatiu orientat en la quantificació més que en el disseny, i centrat en l'intent d'introduir indicadors de paisatge (sobre el model dels indicadors de sostenibilitat desenvolupat per l'Organització de Cooperació i Desenvolupament Econòmic) en polítiques de paisatge. Al llarg dels anys hi ha hagut moltes investigacions i experiments destinats a donar una definició precisa d'*indicadors*, a establir un conjunt capaç de cobrir tot l'espectre dels components del paisatge i ser universalment aplicable. S'assumeix erròniament que aquests instruments haurien de proporcionar una imatge científica

i rigorosa i una avaluació de la qualitat del paisatge (Vallega, 2008), com si l'avaluació de la qualitat del paisatge fos una branca de l'avaluació de la qualitat ambiental. Roberto Burle Marx ja va denunciar el perill de dissenyar abans de conèixer i comprendre, basant-se en la "fórmula": "Els odio, continuo dient, perquè la fórmula és repetitiva, és com un carreró sense sortida. Acceptar la fórmula és fer inviable la capacitat de pensar" (Rizzo, 1993: p. 37).

Els resultats obtinguts són sempre parcials, atès que cap de les "fórmules" (indicadors) definides fins ara no ha aconseguit combinar aquesta pretensió d'objectivitat científica amb el paper estructural de la percepció humana del paisatge introduït pel Conveni. Això és així perquè la majoria d'aquestes investigacions dividia el paisatge en parts, i encomanava a les disciplines especialitzades la tasca d'aprofundir en el seu coneixement i, després, intentar reconstruir el marc unitari agregant-hi resultats individuals. Com a "sistema de sistemes" (Forman i Godron, 1986), el paisatge és quelcom més que la suma de les seves parts. Això no obstant, hi ha algunes investigacions que donen testimoni d'aquesta consciència: el projecte ECLAI, coordinat pel professor Dirk Wascher el 2005, i la recerca de l'Observatori del Paisatge de Catalunya el 2009 (Nogué *et al*, 2009). La investigació realitzada per Roy Haines-Young i Marion Potschin, en el context del projecte ECLAI, per exemple, aclareix que no és només l'indicador el que determina la qualitat del paisatge, sinó que també és el paisatge, amb les seves característiques particulars, el que requereix indicadors específics. Per tant, es crea una contraposició entre els indicadors de paisatge (*landscape indicators*) i els indicadors del caràcter del paisatge (*landscape character indicators*), deduïda per Swanwick en la investigació de Land Use Consultants de 2002, i explorada més a fons pels dos autors. Segons Swanwick, "mentre que un indicador de paisatge és un indicador ambiental que té alguna referència explícita a un conjunt prescrit d'unitats de paisatge, un indicador de caràcter del paisatge és una mesura que no només és espacialment explícita, sinó que també fa referència a alguna comprensió compartida però abstracta dels patrons percebuts, que fan que cada unitat de paisatge sigui *localment distintiva*" (Haynes-Young i Potschin, 2005: p. 93). Haynes-Young i Potschin assumeixen aquesta distinció i atribueixen als indicadors del caràcter de paisatge el rol d'abastar la percepció de les

persones en el procés d'avaluació del paisatge. Aquesta suposició es basa en la convicció implícita que els indicadors de paisatge són incompatibles amb l'avaluació dels components immaterials del paisatge, ja que es creu que han de mesurar, de manera quantitativa i amb sentit numèric, les característiques del paisatge. “El desenvolupament d'una dimensió cultural més explícita [...] és, recomanem, una alta prioritat per al treball futur” (Haynes-Young i Potschin, 2005: p. 95). Per això, la distinció entre els indicadors de paisatge i els indicadors del caràcter del paisatge que proposen es pot interpretar com un primer intent d'alliberar el camp de l'avaluació de la qualitat del paisatge (*landscape quality assessment*) de la preeminència de l'avaluació de la qualitat mediambiental (*environmental quality assessment*), sense trastornar el concepte d'*indicador de paisatge* definit fins ara.

Imatge 3. Fragment de la portada del llibre *Indicadors de paisatge. Reptes i perspectives* editat per l'Observatori del Paisatge.

El present escrit, en canvi, qüestiona aquest enfocament per reformular l'avaluació de la qualitat del paisatge segons la nova consciència sorgida del Conveni europeu. Donada la definició de paisatge del Conveni, aques-

tes distincions (indicadors de paisatge/ indicadors del caràcter del paisatge) són supèrflues, atès que no podem parlar d'un "indicador de paisatge" si no inclou de manera estructural la percepció de la població. Com va dir Priore, definir indicadors coherents amb els principis del Conveni implica dissenyar eines que no es basin únicament en l'avaluació quantitativa o qualitativa dels elements materials, sinó que també puguin reflectir les aspiracions de la població (Priore, 2009). Es tracta de construir *modus cogitandi*. Per fer-ho, necessitem eines que, en lloc de respondre la pregunta "podem mesurar la qualitat del paisatge?" (Peano i Cassatella, 2011), contestin: "quin paisatge volem tenir en el futur?" (Neugebauer i Stoeglehner, 2012), "quin paisatge volem?" (Nogué *et al.*, 2009).

Respondre aquesta pregunta comporta conseqüències importants, entre les quals dues que tenen evidència immediata. D'una banda, recuperar una percepció cognitiva unitària de molts paisatges que abasti les fragmentacions realitzades per línies i límits. De l'altra, proporcionar un enfocament compartit per a l'avaluació de la qualitat del paisatge que pugui tenir una validesa general. El Conveni europeu suggereix una manera de fer-ho. Entre les definicions fonamentals, trobem la dels "objectius de qualitat paisatgística" que són "per a un paisatge concret, la formulació que fan les autoritats públiques competents de les aspiracions que tenen les poblacions pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn" (Consell d'Europa, 2000: art. 1c). Segons aquesta definició, representen una síntesi de tots els pilars gnoseològics sobre els quals se sustenta el Conveni: la centralitat de les persones, el paisatge entès com a bé comú, la protecció entesa com a pràctica activa de transformació sostenible del territori i el valor econòmic del paisatge (Marinaro, 2016). Són la síntesi compartida de la percepció social del paisatge i dels desitjos de transformació expressats per tots els principals agents del paisatge, cosa que representa un programa col·lectiu que prefigura escenaris de satisfacció a curt termini.

Amb la definició d'objectiu de qualitat paisatgística, el Conveni allibera aquest concepte del continu desequilibri, ara cap a un significat estètic, ara cap a un d'ecològic, i expressa la qualitat del paisatge en forma de tensió i sinergia col·lectiva que depenen estrictament de les persones i que aconseguen preservar la complexitat intrínseca del paisatge i el seu dinamisme natural. Els objectius de qualitat són el resultat d'un enfocament

constructiu que té el disseny com a condició prèvia, i la qualitat paisatgística com a finalitat principal. Per tant, un conjunt d'objectius de qualitat paisatgística prefigura *design oriented scenarios*, ja sigui que els objectius apuntin a la protecció, la millora o la reconfiguració completa de certs paisatges (Marinaro, 2016).

Quan s'afirma que els països signataris estan obligats a definir objectius de qualitat paisatgística per a tots els territoris als quals el Conveni s'aplica (article 6d), en realitat s'estableix que qualsevol territori ha de ser dissenyat (Consell d'Europa, 2008: 3.I.1.H) tant en els entorns "urbans com en els rurals, tant a les zones degradades com en les de més qualitat, tant en els espais singulars com en els quotidians" (Consell d'Europa, 2000: preàmbul).

A més d'aquesta implicació directa del disseny en la consecució de la qualitat del paisatge, el procés de definició d'objectius de qualitat paisatgística pot realitzar dues altres funcions importants, entre les quals una és explícita en el text del Conveni: descriure paisatges i avaluar-ne la qualitat. Segons aquest enfocament, els objectius de qualitat paisatgística assumeixen una triple funció en multiplicar el seu potencial per implementar el Conveni europeu del paisatge. Primer, tenen una funció interpretativa. La definició dels objectius de qualitat paisatgística com es descriu en l'article 5 del Conveni va precedida d'una intensa operació de caracterització del paisatge, que és el resultat de la interacció entre *diffuse* i *expert design* (Manzini, 2015). El contingut d'un conjunt d'objectius de qualitat revela sempre la peculiaritat i les característiques fortament identificadores del paisatge, i afegeix quelcom més a través del filtre de la percepció comuna. En segon lloc, com s'ha comentat anteriorment, tenen una funció projectual. Les accions que defineixen expressen una clara intenció de disseny, una elecció compartida de transformació del territori. Per tant, els objectius de qualitat paisatgística sempre tenen una "direcció" que estimula solucions creatives i innovadores, i estableixen la trajectòria de desenvolupament i asseguruen la coherència del projecte. Entre totes les funcions, la tercera és segurament la més original, i és la funció de seguiment. Els objectius de qualitat paisatgística tenen en compte totes les raons que van conduir a un determinat model de transformació, cosa que va permetre l'atribució dels mèrits i responsabilitats de determinades eleccions. Una vegada formulats, els ob-

jectius de qualitat tenen una data límit per a la seva realització. Per la seva definició mateixa, el seu compliment satisfà les expectatives de la població i afecta la qualitat percebuda pels ciutadans. Atribuint-los un signe positiu o negatiu al seu recorregut, es converteixen en eines de seguiment. A l'hora de definir objectius de qualitat paisatgística, són, així doncs, necessaris per establir els criteris de seguiment i verificació del seu estat de finalització, mentre que aquest aspecte avui és latent en general.

En l'àmbit pràctic, l'ús dels objectius de qualitat paisatgística com a alternativa als indicadors de paisatge per interpretar i descriure el paisatge pretén agilitzar les operacions de planificació del territori i centrar-se en un únic instrument, cosa que assegura la continuïtat i el control de les polítiques locals territorials i de paisatge i les obliga a una actualització perpètua per ser plenament representatives de les aspiracions de les persones. L'atribució del paper d'indicadors del paisatge als objectius de qualitat paisatgística ofereix, en primer lloc, la possibilitat real de superar la dicotomia

Imatge 4. En el marc dels objectius de qualitat paisatgística, la participació ciutadana juga un important paper en les polítiques de paisatge però també en el procés de coneixement del paisatge. Foto: Observatori del Paisatge de Catalunya.

cartesiana en l'anàlisi científica del paisatge, i proporciona una espècie de "dades complexes" que mantenen intactes els atributs tangibles i intangibles del paisatge i, més encara, se centren en la seva relació. El conjunt d'aquestes "dades complexes" proporciona un retrat d'un determinat territori en un moment concret, tal com és percebut i carregat de valor pels seus ciutadans. Aquest retrat pot desencadenar reflexions fructíferes, tant per a la comunitat científica com per als administradors locals. En segon lloc, fa de la participació de la població un element intrínsec no només de les polítiques de paisatge, sinó també del procés mateix de coneixement del paisatge, i reconeix als ciutadans un paper actiu en la transformació del paisatge i els anima a tenir cura del seu territori.

El present enfocament pretén restablir les bases de l'avaluació de la qualitat del paisatge de manera coherent amb la nova epistemologia del paisatge introduïda pel Conveni europeu del paisatge, i alliberar, finalment, l'avaluació del paisatge per l'hegemonia disciplinària de les ciències ambientals i ecològiques. Això condueix al derrocament del concepte d'avaluació, i converteix l'acte de mesurar en una interacció projectual capaç d'informar la cultura de transformació del territori per a la protecció i creació del seu patrimoni tangible i patrimoni immaterial. Amb aquest enfocament, no és només el coneixement expert qui decideix quins han de ser els objectius de la qualitat paisatgística, sinó que el Conveni crida a demanar el consens de la societat.

Concebre la qualitat del paisatge des d'aquesta perspectiva, que la redimeix de l'esfera de la immanència i la porta directament a les persones, reprèn el procés durant molt de temps interromput, de la transformació col·lectiva del paisatge, segons un sentit comú (*Geist*, "camí de les ments associades", "sentit comú del poble" . . .), atès que reintrodueix el moment de l'autoconsciència. Evitant salts lògics, el sistema recupera la seva integritat original i està, d'aquesta manera, en condicions d'assegurar la conservació i renovació de la matèria viva, com és el cas d'un metabolisme saludable. Els objectius de qualitat paisatgística, per tant, afectant el procés "biològic" estructural del paisatge, poden induir un "nou metabolisme" en l'ordenació del territori, que, en l'arrel del significat etimològic de la paraula, significa una nova capacitat de canvi.

Referències bibliogràfiques

- AUERBACH, Erich (2006). *Philologie der Weltliteratur - Filologia della letteratura mondiale*. Ferrara: BookEditore.
- CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).
- (2008). *Recommendation CM/Rec(2008)3 of the Committee of Ministers to member states on the guidelines for the implementation of the European Landscape Convention* [en línia]. <<https://rm.coe.int/16802f80c9>> [consulta: 11.07.2024].
- CORAJOU, Michel (2003). *Le paysage: une expérience pour construire la ville* [en línia]. <<http://corajoudmichel.nerim.net/10-textes/texte-grand-prix/texte-grand-prix.pdf>> [consulta: 11.07.2024].
- FORMAN, Richard T. T.; GODRON, Michel (1986). *Landscape Ecology*. Nova York: J. Wiley & Sons.
- HAINES-YOUNG, Roy, POTSCHEIN, Marion (2005). "Building landscape character indicators", dins Dirk Wascher (ed.). *European Landscape Character Areas Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes*. [Wageningen]: Landscape Europe.
- HEIDEGGER, Martin (1969). *Essere e tempo*. Torí: Einaudi.
- MACKINDER, Halford (1904). "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, vol. XXIII, núm. 4 (abril), p. 421-444.
- MANZINI, Ezio (2015). *Design, When Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation*. Cambridge: The MIT Press.
- MARINARO, Ludovica (2016). "Landscape quality objectives as vectors of landscape transformation: A new approach to landscape quality assessment", dins Tim Collins; Gesche Kindermann; Conor Newman; Nessa Cronin (ed.). *Proceedings of Landscape Values Place and Praxis*. Galway: Centre for Landscape Studies.
- MARRAMAO, Giacomo (2005). *Minima Temporalia: Tempo, spazio, esperienza*. Roma: Luca Sossella.
- (2013). "Spatial turn: spazio vissuto e segni dei tempi", *Quadranti: International Magazine of Contemporary Philosophy*, vol. 1, núm. 1, p. 31-37.
- MERLEAU-PONTY, Maurice (1964). *L'Œil et l'Esprit*. París: Gallimard.
- NEUGEBAUER, Georg; STOEGLEHNER, Gernot (2012). *Vital Landscapes: Central European landscape quality objectives*. Unió Europea. Fons de Desenvolupament Regional Europeu (ERDF).
- NOGUÉ, Joan (2017). *Paisatge, territoris i societat civil: Il senso del luogo nel contemporaneo*. Melfi: Libria.
- NOGUÉ, Joan; SALA, Pere; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma (2009). *Indicadors de paisatge: Reptes i perspectives*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya. (Eines; 1).
- PEANO, Antonella; CASSATELLA, Claudia (2011). *Landscape indicators*. Berlín: Springer.
- PRIORE, Riccardo (2005). "Verso l'applicazione della Convenzione europea del paesaggio in Italia", *Aedon: Rivista di Arti e Diritto On Line*, núm. 3 [en línia]. <<http://www.aedon>> [consulta: 11.07.2024].
- (2009). *No People, No Landscape: La Convenzione europea del paesaggio: Luci e ombre nel processo di attuazione in Italia*. Milà: FrancoAngeli.
- RIZZO, Giulio Carlo (1993). *Roberto Burle Marx: Il giardino del Novecento*. Florència: Cantini.
- SINI, Carlo (2015). "Scienze umane e verità dei saperi", *Laboratorio dell'ISPF*, vol. XII [en línia]. <http://www.ispf-lab.cnr.it/2015_201.pdf> [consulta: 11.07.2024].
- SWANWICK, Carys; LAND USE CONSULTANTS (2002). *Landscape Character Assessment - Guidance for England and Scotland*. Edimburg: Countryside Agency, Cheltenham and Scottish Natural Heritage.
- VALLEGA, Alberto (2008). *Indicatori per il paesaggio*. Milà: FrancoAngeli.
- VICO, Gianbattista (2013). *La Scienza Nuova*. Ed. a cura de P. Cristofolini i M. Sanna. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura. (Degnità; XII).
- WASCHER, Dirk (2005). *European Landscape Character Areas: Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes: Final Report*. [Wageningen]: Landscape Europe.

Ordenar el territori amb el paisatge. L'experiència de l'illa de Menorca en perspectiva

Rafael Mata Olmo

L'experiència que aquí es recull respon a la idea de fons que és rere del títol del seminari “Governar el paisatge per ordenar el territori”, organitzat per l'Observatori del Paisatge i l'aleshores Departament de Territori l'any 2023. El *paisatge*, com a concepte holístic, integrador de natura i de cultura, expressió del caràcter de cada territori percebut i representat socialment, és al mateix temps objecte i mètode de bon govern. Per la seva capacitat per abordar de manera participativa problemes col·lectius incerts i complexos, el paisatge crea una oportunitat per aprofundir en la democràcia de les decisions territorials (Sorensen i Torfing, 2005). Governar el paisatge constitueix, d'aquesta manera, un camí adequat per qualificar i democratitzar l'ordenació del territori (Zoido, 2016); aquesta política pública té, al seu torn, la capacitat de gestionar, directament o indirectament, els valors, problemes i atributs de cada paisatge.

El text aborda precisament una experiència de vint anys de planificació territorial “amb” el paisatge, amb el pretès bon govern del paisatge. Es tracta d'una iniciativa reglada d'ordenació d'escala supramunicipal —el Pla Territorial Insular de Menorca (PTIME)—, que, en els seus més de dos decennis de recorregut, des de la seva primera aprovació, el 2003, fins a la recent revisió de maig de 2023, ha abordat el paisatge com a lectura compartida del territori i com a principi inspirador i objectiu de la iniciativa planificadora.

Parlem del *paisatge*, d'acord amb el Conveni europeu del paisatge (Consell d'Europa, 2000) (CEP), com l'expressió del caràcter del territori percebut per la població, amb tota la profunditat i l'abast de la noció de *caràcter* com a configuració material i funcional d'un lloc i com a petjada històrica impresa en el territori. La definició del Conveni, que té el doble mèrit d'acordar un concepte de *paisatge* aglutinador de diferents enfocaments disciplinaris i atorgar-li per primera vegada estatus jurídic en un tractat internacional, es refereix en primer terme al territori, a qualsevol part d'aquest, és a dir, a l'espai geogràfic entès com a marc de vida organitzat i viscut per una comunitat, que es manifesta en una fisonomia, en una configuració funcional (Martínez de Pisón, 2004). El paisatge sorgeix de la relació sensible, de la percepció del territori, amb tota la complexitat psicològica i social que implica la percepció, des dels aspectes simplement sensorials fins als més profunds relacionats amb l'experiència de la

contemplació reflexiva. Però d'acord amb el CEP i amb diverses tradicions disciplinàries, en particular amb la geogràfica, el *paisatge* és, com destaca Jean-Marc Besse en *Voir la Terre* (2000), quelcom més que una fisonomia territorial percebuda o una mera representació. La percepció i les representacions es construeixen sobre el “caràcter”, resultat “de l'acció i la interacció de factors naturals i/o humans”, diu la definició del Conveni. El caràcter de cada paisatge consisteix, doncs, en els trets i les qualitats que fan un territori diferent d'altres, ni millor ni pitjor, simplement diferent, i, al mateix temps, és la petjada de la societat sobre la natura i sobre paisatges heretats, la marca o el senyal que imprimeix caràcter a cada lloc.

De fet, els valors estètics que reconeixem avui al territori, “que es converteixen d'aquesta manera en paisatge, estan estretament lligats —com afirma amb raó Lionella Scazzosi— a la possibilitat de llegir i contemplar en els paisatges la complexitat de la història del món”¹ (Scazzosi, 2002: p. 218), una història que s'expressa en el *genius loci*, en el sentit del lloc. Aquí rau, justament, un dels fonaments de la dimensió patrimonial del paisatge, en el procés secular de rehabilitació territorial que molts paisatges expressen en la seva materialitat i en les seves representacions, i fonamenten la memòria del lloc, perquè “la memòria es localitza i es troba més fàcilment —diu David Lowenthal— en l'espai que en el temps, en representacions locals que en cròniques i història” (Lowenthal, 1996: p. 248). Cada territori es manifesta i es viu en un paisatge. Tots els paisatges —no només els bonics— importen com a entorn vital de les persones, com a “lloc de lectura del món” (Venturi Ferriolo, 2006: p. 131), i tots es mereixen, per tant, atenció i govern: requereixen estudi i coneixement, i demanden, sobre aquesta base, com planteja el CEP, iniciatives diverses de protecció, de gestió, d'ordenació i d'activació patrimonial, d'acord amb el seu caràcter i estat.

1 Nota dels editors: la traducció de les citacions d'aquest article és dels editors.

El paisatge, caràcter percebut del territori, en els inicis de la planificació territorial de Menorca

El paisatge, entès així, va constituir la base del coneixement i la valoració integrada del patrimoni territorial de Menorca en el Pla Territorial Insular (PTI) aprovat l'abril de 2003 (Mata Olmo, 2006). L'interès pioner pel paisatge en aquell moment, anys abans que l'Estat espanyol ratifiqués el Conveni europeu, a final de 2007, i que es promulguessin diferents lleis autonòmiques de paisatge, va obeir tant al convenciment polític i tècnic de la seva salvaguarda, com a l'alta estima pels valors naturals, culturals i simbòlics del paisatge per part de la societat menorquina. Aquesta valoració del paisatge, estretament lligada a les nocions de sostenibilitat i d'identitat territorial, es va posar de manifest molt clarament en el procés de participació pública de l'elaboració del Pla, en el qual el paisatge va aparèixer com l'aspecte més valorat en la seva doble dimensió, material i percebuda. Menorca iniciava així un camí de compromís amb el govern del paisatge per a la planificació territorial, palès ja en el PTI de 2003 i enfortit en la revisió del Pla de 2023. Aquest camí de més de dos decennis s'ha recorregut sense una llei específica de paisatge de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, però s'han aprofitat, això no obstant, les possibilitats de la normativa de planificació urbanística i territorial, en particular, com es veurà a continuació, en la recent revisió de 2023.

El compromís amb el paisatge des de la planificació territorial es va fonamentar en el coneixement de la diversitat paisatgística insular. Tot i la seva modesta extensió, Menorca presenta una elevada diversitat de paisatges, resultat de la interacció en el temps i en l'espai de l'acció humana mil·lenària sobre la natura insular. Aquest fet va quedar palès en l'*Atlas de los paisajes de España* (Mata i Sanz, 2003), en el qual, a una escala relativament petita (1:400.000), es distingeixen a Menorca un total de deu paisatges o "unitats de paisatge", que fan de l'illa una de les àrees de més varietat paisatgística de l'Espanya peninsular i insular. El PTI de 2003 va comptar amb un estudi d'unitats de paisatge (annex IV), realitzat a una escala de més detall (1:25.000), que, sense les pretensions de catàlegs i atles de paisatge publicats anys després a Catalunya i a altres comunitats autònomes, tot i que amb àmplia consulta pública, identifica i caracteritza un total de vint-

Imatge 1. Tot i la seva modesta extensió, Menorca presenta una elevada diversitat de paisatges, resultat de la interacció en el temps i en l'espai de l'acció humana sobre la natura. Foto: Wikimedia Commons (Lanoel).

i-quatre unitats de paisatge (Mata, 2009). Aquests paisatges són resultat de la integració d'elements i de processos naturals i socials sobre el territori insular, en particular de la geologia i la geomorfologia interior i costanera, la coberta vegetal en mosaic gestionada per l'agroecosistema menorquí — amb una densa retícula de parets de pedra seca de més d'11.000 km lineals— i el sistema d'assentaments tradicional, des dels llocs a les capçaleres municipals històriques, tot això tenint en compte també l'organització i la disposició visual de les diferents configuracions. La revisió del Pla Territorial Insular de 2023 ha mantingut i renovat l'esmentat estudi de paisatge, i ha reforçat el significat en el paisatge actual de les manifestacions arqueològiques de la cultura talaiòtica de Menorca, recentment incloses com a bé seriats en la Llista de Patrimoni Mundial de la UNESCO.

Aquí no hi ha espai per detallar la proposta de paisatge que conté la formulació del model territorial del PTI de 2003. Com hem escrit en un altre lloc (Mata, 2009), el compromís cívic, polític i tècnic amb el caràcter i els valors del paisatge, patent en tot el procés d'elaboració del Pla, es va concretar en diverses normes i línies d'actuació, unes de caràcter indirectament paisatgístic, en la mesura que afectaven processos i usos de clara

incidència en el paisatge, i altres específicament paisatgístiques, dirigides expressament a la salvaguarda, la gestió o la millora del caràcter del paisatge, tant d'alguns dels seus principals trets i atributs, com d'àrees concretes, en general d'alt valor i estima social.

De les propostes “sectorials” del PTI amb repercussió beneficiosa sobre la qualitat del paisatge cal destacar les referides 1) al model de creixement residencial i turístic, clarament acotat aquest darrer a determinades zones turístiques del litoral; 2) a les infraestructures viàries i a la seva integració en el paisatge, i 3) a la pretesa regulació i limitació de l'edificació dispersa en sòl rústic. El Pla va utilitzar també la seva capacitat de zonificació protectora d'àmplies extensions del sòl rural pels seus alts valors ecològics i paisatgístics i pel bon estat de conservació.

Al costat de les propostes de caràcter sectorial, positives per a la qualitat del paisatge, i de l'establiment de sòls rústics protegits per raons paisatgístiques, el Pla de 2003 va introduir en el seu moment alguns objectius i accions específics sobre la configuració, millora i contemplació del paisatge, tals com la conservació d'elements valuosos de la trama rural, en particular de les parets seques, omnipresents en el paisatge menorquí; la conservació i requalificació de la qualitat de les façanes urbanes dels nuclis tradicionals, i el foment de l'accés al paisatge i de la sensibilització social a través del coneixement i la divulgació. Tot plegat, en general, en termes més declaratius que reguladors.

Probablement per això, la contribució més rellevant del PTI de 2003 en matèria de paisatge va ser la salvaguarda del paisatge en mosaic agroforestal i del front litoral no urbanitzat, i la creació d'un sistema d'espais oberts molt potent inspirat en els principis de l'ecologia del paisatge i la connectivitat agroecològica (el que avui anomenaríem una *infraestructura verda* ambiciosa). El PTI va crear també i va delimitar una categoria específica de sòl rural protegit, les anomenades *àrees d'interès paisatgístic* (AIP), no existent ni en la legislació ni en les Directrius d'Ordenació del Territori de les Illes Balears, amb l'objectiu de protegir una unitat de paisatge ramader amb una densa retícula de parets i construccions pecuàries en pedra seca de grandíssim valor cultural al nord de Ciutadella (Punta Nati). Sobre aquest paisatge es va plantejar, pocs anys després, un important conflicte a escala insular, nítidament paisatgístic, motivat per l'aprovació del projecte i l'inici d'im-

plantació d'un gran parc fotovoltaic. La resolució d'aquest conflicte, com es veurà més endavant, ha inspirat el que en aquesta matèria plantegen les Directrius de Paisatge de Menorca i les determinacions de la revisió del Pla.

Paisatge en transició. Aspiracions i desafiaments renovats (2003-2023)

Nous processos territorials de significat i abast paisatgístic

El 2017 es van posar en marxa els treballs per a la revisió del PTI. El diagnòstic territorial dut a terme entre 2017 i 2018, amb motiu de l'avançament d'aquesta revisió, va posar de manifest dos fets significatius. El primer, que el paisatge continuava sent, com quinze anys abans, un element de valor i d'identitat territorial de primer nivell, associat tant al món agropecuari interior com a la costa de Tramuntana i als penya-segats i cales del Migjorn, això últim especialment entre els turistes (Gallofré, 2011). El segon, que, sense perjudici d'alguns processos i implantacions d'impacte negatiu i contestat, el paisatge —els paisatges de Menorca— mantenia el seu caràcter i els valors, en general perquè les cauteles ambientals i la definició del model urbà i turístic del PTI de 2003 ho havien fet possible.

No obstant això, en el temps transcorregut des de 2003 s'han plantejat a l'illa una sèrie de processos i problemes territorials de significat clarament paisatgístic. Un assumpte fonamental ha estat i és, com en molts altres llocs, el de la implantació al territori de les instal·lacions d'energia renovable, partint de la base que el canvi de model energètic (de generació i de consum) constitueix un repte essencial per al futur de Menorca, reserva de la biosfera. L'illa compta, de fet, amb l'Estratègia Menorca 2030, full de ruta per descarbonitzar el sistema energètic insular, que pren com a marcs de referència el pla de descarbonització de la Unió Europea i la Llei de canvi climàtic i transició energètica de les Illes Balears. Com a reserva de la biosfera, les decisions que s'adoptin pel que fa a aquestes implantacions han de ser exemplars, per a un territori que aposta al mateix temps per un canvi de model energètic i per la defensa del seu paisatge.

Un altre procés que s'ha aguditzat en els darrers anys és el de la demanda creixent d'allotjament turístic sobre el medi rural, i ha basculat la

pressió des de la costa, on en principi està controlada, cap a l'interior. Com que les noves edificacions en sòl rústic estan altament restringides, aquesta pressió està recaient sobre els *casats de lloc*, edificis de factura arquitectònica noble de les grans explotacions agràries, i sobre altres construccions en relatiu desús, com els amplis *bouers* (bouals), que són atributs emblemàtics del paisatge rural menorquí (vegeu les imatges 2 i 3). Si es reconvertis- sin per a ús turístic aquestes edificacions sense regulació de la seva capacitat d'allotjament, tant funcional com morfològica, s'alteraria un dels trets bàsics del paisatge insular, al mateix temps que s'incrementaria la pressió sobre el sòl rústic i es faria més profund el procés d'abandonament parcial de l'activitat agropecuària, que tant el Contracte Agrari de la Reserva de la Biosfera com la Custòdia Agrària, impulsada aquesta darrera pel Grup Ornitològic Balear,² no han aconseguit revertir fins ara.

Imatges 2 i 3. En les últimes dècades hi ha molt d'interès en convertir edificacions d'explotacions agràries de Menorca en allotjaments turístics. Fotos: Rafael Mata Olmo.

Han sorgit també debats i alguns conflictes concrets, amb força suport social, sobre l'impacte negatiu en el paisatge de determinades ampliacions o millores de la principal carretera de l'illa —la Me-1, que uneix Maó i Ciutadella—, en particular sobre els entorns de determinats monuments ciclopis de la cultura talaiòtica. És el cas de l'enllaç a doble nivell, parcialment construït i paralitzat des de fa anys, a prop d'un dels conjunts monumen-

² Sobre la Custòdia Agrària a Menorca vegeu: <https://www.gobmenorca.com/custodia-agraria>.

tals de més valor de l'illa, compost per les dues navetes funeràries de Rafal Rubí (Ferrer i Mata, 2020), integrades en el paisatge arqueològic d'un dels components del bé. És significatiu que el recent informe positiu del Consell Internacional dels Monuments i Llocs Històrics (ICOMOS) proposant la inscripció de la candidatura com a Patrimoni Mundial recomani a l'“Estat Part” (Espanya) remoure d'aquesta obra.³ Poc s'ha fet també en matèria de requalificació de les àrees periurbanes de les dues ciutats insulars, Maó i Ciutadella, i d'algunes altres façanes valuoses dels nuclis tradicionals, així com dels entorns de les àrees turístiques, que s'han continuat degradant.

En contrapartida, un fet molt positiu per al paisatge i el patrimoni cultural insular ha estat la formulació de la candidatura Menorca Talaiòtica com a bé seriat arqueològic en la Llista de Patrimoni Mundial de la UNESCO, la nominació de la qual ha tingut lloc, amb una valoració molt positiva, en el 45è Comitè del Patrimoni Mundial de setembre de 2023. Després del primer informe parcialment negatiu d'ICOMOS a l'expedient presentat el 2017, recomanant un ancoratge paisatgístic dels monuments més important i també de la candidatura en el seu conjunt,⁴ la reformulació de l'expedient (Consell Insular de Menorca, 2021), en la qual hem tingut l'ocasió de treballar en els últims anys, està integrada ara per nou components o peces territorials de paisatge arqueològic, que mantenen una relació estreta amb la diversitat d'unitats de paisatge definides pel PTI en el seu annex XVIII.

La revisió del PTI (2017-2023). Formulació d'una política de paisatge ambiciosa amb suport normatiu: les Directrius de Paisatge de Menorca

Totes aquestes circumstàncies, juntament amb els avenços dels darrers anys en legislació i instruments paisatgístics i el compromís mantingut

³ La recomanació i) diu textualment el següent: “Retirar al més aviat possible les obres de carretera parcialment acabades en el component C6 [...], que tenen una influència negativa en les vistes del paisatge” (ICOMOS, 2017).

⁴ En l'informe mencionat es pot llegir: “L'expedient presenta moltes referències al paisatge que envolta els jaciments arqueològics, especialment en relació amb els talaiots, els quals tenen una relació visual amb el seu entorn [...]. Això no obstant, l'elecció de fer servir els actuals polígons dels BIC per definir els límits dels jaciments dona com a resultat una sèrie de components de petites dimensions, cosa que significa que els elements del paisatge queden exclosos en cada bé i, en conseqüència, dels arguments sobre el Valor Universal Excepcional” (ICOMOS, 2017).

per bona part de la població menorquina amb el seu paisatge, han mogut el Consell Insular a incorporar una política de paisatge ambiciosa i amb rang normatiu en la revisió del Pla Territorial Insular. Recentment aprovada amb caràcter definitiu, la revisió dedica al paisatge, a més d'un tractament detallat en la Memòria d'Ordenació, un títol específic de la normativa del Pla. Aquest títol, integrat per una vintena d'articles, recull les Directrius de Paisatge de Menorca, que tenen el rang de norma directiva de caràcter prevalent sobre i vinculant per a l'ordenació urbanística.

És important assenyalar que l'elaboració de les Directrius s'ha dut a terme dins del procés de revisió del Pla, motiu pel qual han estat plenament coordinades amb nombrosos assumptes i determinacions d'abast directament o indirectament paisatgístic del PTI. S'ha evitat així el problema remarcat per a un altre tipus de directrius de paisatge (Esteban, 2010), que s'han hagut d'incorporar “des de fora” a les determinacions dels instruments de planificació territorial o urbanística. En aquest cas, com ja s'ha dit, el govern del paisatge ha guiat i qualificat el procés d'ordenació territorial, al mateix temps que les determinacions de la revisió del Pla contribueixen a aconseguir els objectius de qualitat paisatgística enunciats pel mateix instrument de planificació. Tot plegat, aprofitant les possibilitats que ofereix el Pla —que són moltes— per aplicar els plantejaments del Conveni europeu del paisatge (CEP), tot i la manca de llei específica sobre la matèria.

Les Directrius de Paisatge (vegeu la figura 1) comencen per assumir oficialment el Conveni europeu del paisatge i la seva definició “com a marc de referència de la política paisatgística del Consell Insular de Menorca i, en concret, del PTI”. En aquesta línia, “el model territorial que formula el PTI s'estableix des de la perspectiva global del manteniment, la gestió i la millora de la qualitat i diversitat paisatgística de Menorca, la consideració del paisatge com a patrimoni, recurs i senyal d'identitat, i el foment del seu ús i gaudi públic i la seva interpretació il·lustrada” (art. 95.1). D'acord igualment amb el Conveni europeu, s'adopten les tres línies d'acció pública que aquest assenyala: protecció, gestió i ordenació dels paisatges, a la qual cosa el PTI afegeix, en el seu àmbit competencial i prosseguint iniciatives ja en marxa, l'accés públic i il·lustrat al paisatge.

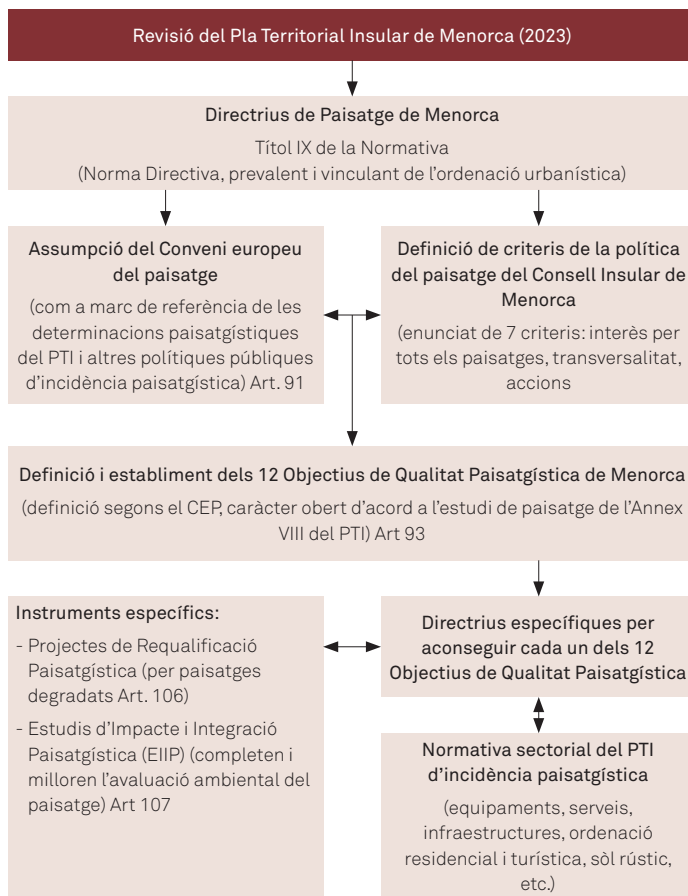

Figura 1. Diagrama de la política i Directrius de Paisatge de Menorca en la revisió del Pla Territorial Insular de Menorca (2023). Font: elaboració pròpia a partir de la memòria d'ordenació i normativa de la revisió del Pla Territorial Insular de Menorca (Consell Insular de Menorca, 2023).

El CEP orienta també els “criteris d’acció paisatgística” en els termes següents (art. 92): *i)* abordar el paisatge com una qualitat de tot el territori, dels espais de dominant natural i rural, i dels urbans, periurbans i turístics; *ii)* superar l’entesa del paisatge com a simple criteri protector; *iii)* enfocar la política de paisatge de manera transversal en totes les polítiques territorials d’incidència paisatgística, en particular l’agrària, la turística, l’energètica

i la d'infraestructures viàries; *iv*) definir els objectius de qualitat paisatgística de Menorca, d'acord amb el CEP, i directrius per aconseguir-los; *v*) vetllar específicament per la integració en el paisatge dels béns culturals, en particular, dels components de Menorca Talaiòtica, i *vi*) prioritzar els projectes de requalificació paisatgística d'escala local, especialment a les àrees periurbanes, accessos a nuclis i zones turístiques.

Sobre aquesta base i d'acord igualment amb el CEP, les Directrius de Paisatge formulen els Objectius de Qualitat Paisatgística de Menorca, a partir del coneixement i el diagnòstic paisatgístics de l'illa, que ja van ser objecte d'anàlisi amb una consulta pública important el 2003, i que incorporen en la revisió de 2023 noves aspiracions i la resposta a nous problemes i reptes paisatgístics. Són un total de 12 Objectius de Qualitat Paisatgística, l'enunciat dels quals es recull en l'article 93 de la normativa (vegeu la taula 1). Els Objectius, seguint l'experiència dels catàlegs de paisatge de Catalunya, es formulen com a aspiracions, com a expressió de desig sobre el futur del paisatge i, per tant, sense caràcter prescriptiu. Per a la consecució d'aquestes aspiracions, es despleguen diverses directrius per objectiu, que s'inclouen en altres articles de la norma.⁵ L'important és que aquestes directrius, a més de concretar l'abast de cada un dels objectius, mantenen una relació estreta amb diferents normes de caràcter sectorial del PTI, que ordenen aspectes i processos territorials de clara incidència paisatgística, com ara infraestructures, energia, ordenació del sòl rústic i activitats complementàries, entre les quals l'agroturisme, o l'ordenació del model residencial i turístic.

OQP 1 Unes capçaleres urbanes insulars —Maó i Ciutadella— amb teixits històrics, siluetes urbanes, entorns i accessos de qualitat, coherents amb el seu paper destacat en la configuració i interpretació del paisatge menorquí.

OQP 2 Una xarxa de nuclis urbans tradicionals al corredor de la Mitjanja —Alaior, es Mercadal i Ferreries— i al sud i sud-est —es Migjorn Gran, Sant Lluís, es Castell i Sant Climent—, integrats harmònicament en el paisatge, amb siluetes i façanes urbanes nítides, i entorns i accessos cuidats.

⁵ Vegeu el contingut de les directrius paisatgístiques per objectiu que es pot veure en el títol IX de les Normes d'Ordenació Territorial de la revisió del PTI (2023), p. 186-200: https://www.cime.es/WebEditor/Pagines/File/CimeOT/PTI/06_RPTI/ES/3433-doc3301.pdf

OQP 3	Àrees industrials, logístiques i comercials, en particular les de Ferreries, es Mercadal, Maó, Sant Lluís i Ciutadella, tractades en les vores i als accessos, i en el disseny de possibles ampliacions, amb criteris i actuacions d'integració en el paisatge i de requalificació ambiental i paisatgística.
OQP 4	Un mosaic agrosilvopastoral divers, viu i ben gestionat per les activitats agroramaderes i forestals, adaptat a la diversitat del potencial ecològic, i en el qual resultin llegibles els components naturals i historicoculturals que defineixen la identitat del paisatge rural.
OQP 5	Un sistema de construccions rurals tradicionals (casats de llocs, parets, tanques, portelles, bouers (boers), cabanes, pous, aljubs, etc.), conservades i valorades en relació amb agrosistemes actius, funcionals i innovadors a partir de pràctiques i sabers sostenibles heretats, compatibles amb noves instal·lacions agrícoles i ramaderes de justificada necessitat i disseny, dimensions i materials d'acord amb el caràcter del paisatge.
OQP 6	Un sistema territorial de patrimoni historicocultural, amb destacat paper dels components de la cultura talaiòtica de Menorca, incardinat en el paisatge, protegit i ben gestionat, com a element fonamental de qualificació i interpretació del paisatge.
OQP 7	Uns paisatges de dominant natural i àrees protegides ben conservades, que incorporin la dimensió paisatgística com a percepció del caràcter natural i cultural del territori a la gestió, la interpretació i l'ús públic.
OQP 8	Un contacte entre terra i mar que mantingui el caràcter i la integritat de les diferents configuracions del paisatge costaner de Tramuntana i de Migjorn, i incorpori els fars i els seus entorns com a fites construïdes i miradors, així com altres elements d'interès etnològic.
OQP 9	Infraestructures viàries integrades al paisatge, amb projectes de millora o nous traçats que no comprometin, en la mesura que sigui possible, la continuïtat i permeabilitat ecològica, sociocultural i perceptiva del paisatge, i facilitin, amb el disseny i els equipaments adequats, l'observació del paisatge.
OQP 10	Implantacions d'energia renovable en diàleg i harmonia amb el paisatge, evitant els terrenys de valors intrínsecs més alts i de més fragilitat visual i adoptant el disseny i les solucions tècniques de menys impacte visual i ecològic.
OQP 11	Àrees turístiques ordenades i integrades en el paisatge, amb vores nítides i de qualitat respecte al paisatge rural i marí circumdant, amb accessos i espais públics cuidats, de manera que se'n valoritzi la imatge i se'n minimitzi l'impacte visual.
OQP 12	Un sistema insular d'itineraris i de miradors paisatgístics, articulats al voltant del camí de Cavalls, el camí d'en Kane i altres camins rurals tradicionals i públics, que permeti l'accés a la contemplació i el gaudi del paisatge i la seva interpretació educadora.

Taula 1. Objectius de Qualitat Paisatgística de les Directrius de Paisatge de Menorca. Font: Revisió del Pla Territorial Insular de Menorca (Consell Insular de Menorca, 2023).

Juntament amb els objectius i les seves directrius corresponents, el títol dedicat en la normativa a la política de paisatge introdueix dos instruments d'acció de diversa naturalesa. El primer són els anomenats *projectes de requalificació paisatgística* (PRP) per “intervenir en la millora de paisatges degradats, en particular en entorns periurbans i turístics, de manera prioritària si en aquells espais es localitzen béns de la sèrie Menorca Talaiòtica” (art. 106). Els PRP es conceben preferentment com un instrument de cooperació del Consell Insular i els municipis, tot i que poden ser abordats per aquestes entitats de manera independent o per altres entitats públiques o privades i per persones físiques concernides. S'articularen entorn de la tipologia contextual següent: *a*) projectes de requalificació paisatgística en àmbit urbà i periurbà: paisatges periurbans, polígons industrials, paisatge urbà, límits urbans (façanes i vores); *b*) projectes de requalificació paisatgística en àmbit rural: nuclis i edificacions rurals; *c*) projectes de requalificació paisatgística en àmbit litoral: urbanitzacions turístiques i accessos a zones turístiques i platges; *d*) projectes de requalificació paisatgística en carreteres: infraestructura viària i travessies i accessos als nuclis i zones turístiques. L'annex III de la revisió conté criteris i recomanacions per a cada un dels tipus assenyalats, a tall d'una modesta guia de bones pràctiques.⁶

L'altre instrument, seguint l'experiència de diverses lleis de paisatge, en particular la de la Comunitat Valenciana, són els *estudis d'impacte i integració paisatgística* (EIIP) (art. 107). Pretenen completar la política efectiva de protecció, gestió i ordenació paisatgística de les Directrius de Paisatge, i s'han d'elaborar en els casos en què està expressament previst en la normativa del Pla Territorial Insular. El seu objectiu és contribuir a la inserció harmònica de noves implantacions en el paisatge, i al manteniment i la millora de la qualitat paisatgística. En l'article citat es regula el contingut mínim dels EIIP pel que fa a caracterització del paisatge a l'escala territorial de l'actuació, l'avaluació del nivell d'integració en el paisatge de l'actuació a partir de l'estudi i la valoració de la seva visibilitat i el seu context interpretatiu mitjançant tècniques de modelització i simulació visual, i l'establi-

6 Vegeu la revisió del PTI de Menorca (2023). Memòria. Annex III: Projectes de requalificació paisatgística: https://www.cime.es/WebEditor/Pagines/File/CimeOT/PTI/06_RPTI/ES/3426-doc3294.pdf

Imatge 4. Els projectes de requalificació paisatgística (PRP) tenen l'objectiu d'intervenir en la millora de paisatges degradats, especialment si es troben propers a béns de la sèrie Menorca Talaiòtica. A la imatge, poblat talaiòtic Cornia Nou a l'àrea periurbana de Maó. Foto: Wikimedia Commons (Sa Monea).

ment de les estratègies, els criteris i les mesures d'integració paisatgística adoptats a curt, mitjà i llarg termini.

Implementació de dues aspiracions paisatgístiques com a exemple: transició energètica i integració del patrimoni arqueològic en el paisatge

Per les dimensions d'aquest capítol, no és factible tractar aquí les directrius de cada objectiu de qualitat ni la seva articulació amb la normativa sectorial que concreta en determinats casos l'abast d'aquestes. Aquest és un fet important, atès que s'ha pretès que el govern del paisatge, del seu caràcter, de la seva diversitat i dels seus valors no es quedi en enunciats declaratius —que són necessaris—, sinó que es concreti adequadament, quan ha estat possible, a través de normativa i regulacions concretes. A tall d'exemple, es recull a continuació el desenvolupament de dos objectius de qualitat paisatgística significatius en el plantejament de les Directrius de Paisatge de Menorca, per tal com han respost a dos tipus d'aspiracions —i de con-

flictives— socials de la població menorquina i dels seus representants. Un es refereix a la integració en el paisatge del patrimoni historicocultural, en particular del patrimoni arqueològic talaiòtic, i l'altre, al compromís d'implantació de les plantes d'energia renovable en diàleg i harmonia amb el paisatge.

L'Objectiu de Qualitat Paisatgística 6 expressa l'aspiració “d'un sistema territorial de patrimoni historicocultural, amb un paper destacat dels components de la cultura talaiòtica de Menorca, incardinat en el paisatge, protegit i ben gestionat, com a element fonamental de qualificació i interpretació del paisatge”. Per aconseguir-ho, l'article 99 de la normativa recull les directrius següents:

- Fomentar, per part de la política i l'administració competent en patrimoni historicocultural, el tractament integrat en el paisatge dels béns del patrimoni esmentat, tant dels elements monumentals i patrimonials en general com dels seus entorns visuals i interpretatius.
- Incorporar la dimensió paisatgística en termes perceptius, funcionals i interpretatius en la definició i l'ordenació dels entorns de protecció dels béns d'interès cultural.
- Salvaguardar, en particular, els valors i la integritat dels entorns paisatgístics dels monuments i jaciments de la cultura talaiòtica de Menorca, especialment dels atributs del bé seriati Menorca Talaiòtica i dels components que l'integren.
- Evitar impactes materials i visuals en els entorns dels atributs de Menorca Talaiòtica, per a la qual cosa els informes preceptius d'incidència paisatgística de l'avaluació ambiental establerts per la legislació autonòmica consideraran l'extensió, les característiques i els valors d'aquests entorns.
- Evitar la col·locació d'elements i instal·lacions que impliquin una ruptura de l'estructura o de la composició de monuments i béns culturals, o que suposin un perjudici per a la contemplació, la interpretació i el gaudi de l'entorn.

- Promocionar la interpretació paisatgística de les diverses manifestacions del patrimoni historicocultural, tant en contextos rurals com urbans i periurbans, en particular dels monuments i jaciments de la cultura talaiòtica de Menorca.
- Considerar l'aplicació del tipus de bé d'interès cultural "lloc d'interès etnològic", de la Llei de patrimoni històric de les Illes Balears de 1998, a determinats àmbits de l'espai rural de Menorca amb elevats valors i integritat del seu paisatge agrari, en particular de les diferents manifestacions de la cultura de pedra en sec.

Mereix una menció especial tot el que es refereix al patrimoni prehistòric de la cultura talaiòtica de Menorca, paisatge arqueològic de valor universal excepcional, inclòs recentment, com s'ha comentat, en la Llista de Patrimoni Mundial de la UNESCO. La caracterització paisatgística del Pla Territorial Insular de 2003 va tenir molt en compte els processos socioecològics lligats a la construcció del paisatge agrari, i es va centrar prioritàriament en trets destacats de la morfologia agrària, com ara parets de pedra seca i terreny parcel·lari; el mosaic d'usos del sòl i les formes d'hàbitat tradicional, i la xarxa de camins. El Pla va incorporar la molt densa xarxa de jaciments prehistòrics, però amb prou feines els va integrar en la configuració i valoració del paisatge.

La revisió del PTI ha constituït una oportunitat excel·lent, d'una banda, per enfortir la interpretació paisatgística i patrimonial de Menorca, amb la decisiva contribució dels components de la cultura talaiòtica incardinats i interpretats paisatgísticament, com una capa de valor rellevant. D'altra banda, el tractament del paisatge del PTI ha estat també una molt bona base per a l'ordenació i gestió patrimonial dels components del bé seriat que integren Menorca Talaiòtica Patrimoni Mundial. Són un total de nou peces territorials d'alt interès arqueològic, però seleccionades i representatives a la vegada de la diversitat paisatgística de Menorca, d'acord amb l'estudi de paisatge del PTI (vegeu la imatge 5).

La protecció específica com a béns d'interès cultural dels monuments arqueològics i dels seus entorns immediats s'ha enfortit amb la salvaguarda del territori dels components integrants de Menorca Talaiòtica, com a contextos paisatgístics dels atributs monumentals, protegits amb la categoria

Imatge 5. Vista aèria del poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés (en el component 5 de Menorca Talaiòtica Patrimoni Mundial), emplaçat sobre un lleu bombament de la planícia del Migjorn i harmoniosament integrat en el mosaic agroforestal de la unitat de paisatge del PTI "Barrancs i plataformes del Migjorn oriental". Foto: Agència Menorca Talaiòtica. Consell Insular de Menorca.

d'àrees d'interès paisatgístic creada pel Pla. És una garantia, com ha destacat l'informe d'ICOMOS i la nominació mateixa, de la integritat dels jaciments inserits en el paisatge viu del present, enfront d'eventuals processos de canvi, deteriorament, impactes o banalització d'aquestes importants peces patrimonials del territori, en les quals s'estableix un diàleg interpretatiu i visual molt estret entre el monument arqueològic i el paisatge. Tot plegat ha estat possible gràcies a la forta cooperació entre l'administració insular d'ordenació del territori, que defineix a través del PTI el model territorial de l'illa, i la de patrimoni historicocultural, que gestiona els béns culturals, en particular els components i atributs integrants de Menorca Talaiòtica.

Per la seva banda, l'Objectiu de Qualitat Paisatgística 10 manifesta la necessitat "d'unes implantacions d'energia renovable en diàleg i harmonia amb el paisatge, evitant els terrenys de valors intrínsecs més alts i de més fragilitat visual i adoptant el disseny i les solucions tècniques de menor impacte visual i ecològic".

- Tractar les instal·lacions i els serveis de les energies renovables en coherència amb el caràcter i els valors del paisatge, com a dimensions sinèrgiques del model territorial sostenible de Menorca.
- Evitar, tant com sigui possible, localitzacions d'energia solar i eòlica en àrees amb alts valors naturals i culturals del paisatge, a les proximitats de miradors destacats i, en general, als emplaçaments que generin incidència negativa sobre fites naturals i culturals del paisatge i fons escènics d'alt interès visual i identitari.
- Elaborar els estudis d'impacte ambiental prestant especial atenció als efectes paisatgístics i a la consideració d'alternatives, dins del preceptiu annex d'incidència paisatgística, així com de qualsevol altre tipus d'estudi o instrument que estableixi la planificació territorial per a la sol·licitud de llicència d'implantació.
- Excloure implantacions d'energia solar i eòlica de grans dimensions als entorns visuals dels principals monuments talaiòtics, en particular dels atributs i components integrants de Menorca Talaiòtica.
- Mantenir en el paisatge rural la parcel·lació i les parets seques existents, excepte les indispensables per a la instal·lació d'equips de generació i instal·lacions auxiliars a l'interior del recinte, i se'n podrà incrementar l'altura, amb un límit màxim d'1,7 m, si aquesta condició permet una millor integració de la planta al paisatge circumdant.
- Adoptar solucions tècniques que minimitzin els impactes de les instal·lacions i en garanteixin la reversibilitat, evitant, en el cas de l'energia fotovoltaica, les plataformes de formigó i optant per ancoratges preferentment en sec, sempre que resulti tècnicament possible.
- Incorporar criteris d'integració paisatgística o ocultació per als edificis auxiliars necessaris (centre de connexió i transformadors), amb restitució del terreny a la situació anterior a la creació del parc quan cessi l'activitat.

En el context global de compromís amb la mitigació i l'adaptació als efectes de la crisi climàtica que recull la mencionada Estratègia de Menorca

2030, la Llei 10/2019 de canvi climàtic i transició energètica de les Illes Balears posa les bases normatives (diu l'exposició de motius) de la transició cap a un model energètic sostenible, socialment just, descarbonitzat, eficient, renovable i democràtic. Per fer-ho, juntament amb l'estalvi energètic i la moderació del consum, es requereix el foment de les energies renovables i la presa de decisions sobre la ubicació de les instal·lacions per a la seva generació. Correspon als plans territorials insulars la decisió sobre l'emplaçament d'aquestes, així com sobre la tipologia, les dimensions i altres característiques de les instal·lacions aptes per a cada zona.

L'illa havia assistit en els darrers anys, com ja s'ha comentat, a un interessant debat ciutadà provocat per la implantació prevista d'un parc fotovoltaic de grans dimensions a Son Salomó, una àrea d'interès paisatgístic del Pla Territorial Insular de 2003, al nord de Ciutadella (Silva i Fernández, 2020; Dubón i Mata, 2022: p. 262-264). El conflicte sorgit, amb participació de la societat civil organitzada —en particular de la Societat Històrico Arqueològica Martí i Bella, l'operador energètic—, la propietat de la finca i el Consell Insular de Menorca, va finalitzar recentment amb un “Acord marc de col·laboració per a la compatibilització entre la salvaguarda del paisatge cultural de Punta Nati i la instal·lació del parc fotovoltaic Son Salomó II” (20 de febrer de 2020). En síntesi, l'acord ha implicat una reducció significativa de l'extensió del parc projectat (vegeu la figura 2), la incoació de l'expedient per a la declaració de Bé d'Interès Cultural en qualitat de Lloc d'Interès Etnològic del passatge de pedra seca de Punta Nati, així com determinades actuacions per a la rehabilitació, la interpretació i l'ús públic del paratge a càrrec del Consell Insular. L'acord inclou també l'adequació de les construccions projectades a la fisonomia del paisatge rural de Menorca, amb la utilització de materials i d'elements constructius tradicionals que evitin la distorsió del paisatge existent.

La revisió del PTI, responent a les indicacions de la citada Llei de canvi climàtic i transició energètica i a l'Estratègia Menorca 2030, ha hagut de donar resposta al model d'implantació territorial de les energies renovables. Aquest model, d'acord amb l'Objectiu de Qualitat Paisatgística 10 i les seves directrius, i amb la lliçó apresada en el cas de Punta Nati, s'ha concebut com a part d'una transició energètica justa amb els valors del paisatge.

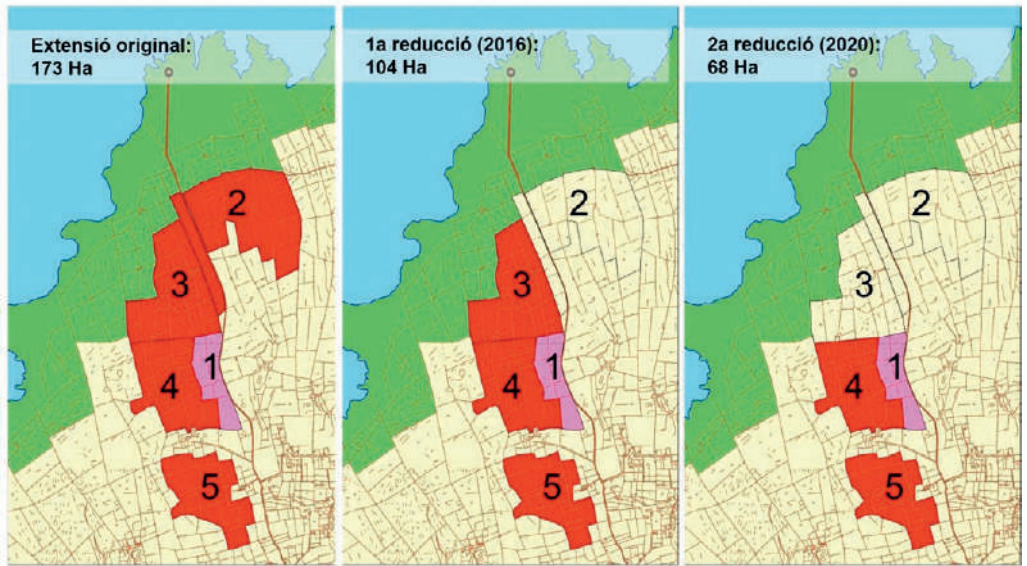

Figura 2. Reducció de la superfície de la planta fotovoltaica Son Salomó II. Font: Annex 2 de l'acord marc (2020), inèdit.

D'acord amb les Directrius de Paisatge, s'han adoptat amb el caràcter de “norma d'immediata i directa aplicació” (art. 15. “Ús del sol per a instal·lacions de xarxes i fonts d'energia”) determinats requisits per al manteniment de la parcel·lació i les parets seques existents; solucions tècniques per minimitzar els impactes de les instal·lacions i garantir la seva reversibilitat, i mesures d'integració paisatgística o ocultació per als edificis auxiliars necessaris, amb restitució del terreny a la situació anterior a la creació del parc quan cessi l'activitat. A més d'això, el PTI ha establert i delimitat cartogràficament, d'acord amb la citada Llei de canvi climàtic de les Illes Balears, les denominades *zones de desenvolupament prioritari* per a la implantació tant d'energia eòlica com fotovoltaica, i s'han evitat en tot cas les zones més fràgils i de més valor. L'opció del PTI de Menorca ha consistit, doncs, a definir àrees acotades suficients per a la localització de renovables i no només els terrenys que han de quedar exclosos de possibles implantacions. S'ha passat, així, de l'“aquí no” a l'“així sí”, en un exercici de govern participatiu del paisatge per ordenar el territori.

A tall de conclusió

L'experiència de les Directrius de Paisatge de Menorca com a part substantiva de la revisió del Pla Territorial Insular posa de manifest que, amb suport cívic, compromís polític i fonament científicotècnic, és possible formular una política de paisatge ambiciosa, atenta als processos territorials i a les aspiracions col·lectives, i amb el suport normatiu del marc legal i dels instruments de planificació territorial. Aquesta mateixa experiència pot impulsar, de baix cap dalt, l'aprovació d'una legislació específica de paisatge de les Illes Balears com han proposat ja algunes formacions polítiques i entitats socials de l'arxipèlag.

Més enllà d'això, governar el paisatge amb una perspectiva de transició ecològica, sobre la base del coneixement del seu caràcter i de les aspiracions socials, pot contribuir —és l'experiència tractada aquí— a la millora de la tasca planificadora com a projecte col·lectiu i a la bona gestió del mateix paisatge com a entorn de vida digne, com a memòria compartida del lloc que fonamenta la seva sostenibilitat.

Referències bibliogràfiques

BESSE, Jean-Marc (2000). *Voir la Terre. Six essais sur le paysage et la géographie*. Arles: Actes du Sud ENSP. Centre du Paysage.

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

CONSELL INSULAR DE MENORCA (2021). *Nominació de Menorca Talaiòtica: Una odissea ciclòpia insular: Per a la inscripció en la Llista de Patrimoni Mundial* [en línia] <<https://www.menorcatalayotica.info/WebEditor/Pagines/File/Menorca%20Talaiotica%20Dossier.pdf>> [consulta: 02.05.2024].

CONSELL INSULAR DE MENORCA (2023). "Aprovació definitiva de la Revisió del Pla Territorial Insular de Menorca", *Butlletí Oficial de les Illes Balears*, núm. 86, 24 de juny de 2023, p. 36377-36798. Disponible en línia a: <<https://intranet.caib.es/eboibfront/ca/2023/11760/675004/aprovacio-definitiva-de-la-revisio-del-pla-territo>> [consulta: 02.05.2024].

DUBÓN PRETUS, Lluïsa; MATA OLMO, Rafael (2022). "El Plan Territorial de Menorca: un proyecto colectivo", dins Joaquín Farinós Dasí i Jorge Olcina Cantos (ed. i coord.). *Ordenación del territorio y medio ambiente*. València: Tirant Humanidades, p. 239-268.

ESTEBAN, Juli (2010). "Les directrius del paisatge", dins Oriol Nel·lo (dir.). *La política de paisatge a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques, p. 56-67.

FERRER JIMÉNEZ, Daniel; MATA OLMO, Rafael (2020). "Patrimonio arqueológico, paisaje e infraestructuras. Un estudio de evaluación de impacto patrimonial en la Menorca Talayótica", dins Joaquín Farinós Dasí (coord.). *Desafíos y oportunidades de un mundo en transición: Una interpretación desde la Geografía*. València: Tirant Humanidades: Universitat de València, p. 333-343.

GALLOFRÉ DE LA PUENTE, Anna; *et al.* (2011). *Enquesta del paisatge percebut a Menorca*. Observatori Socioambiental de Menorca (OBSAM) [en línia] <<https://drive.google.com/file/d/1HBF1TbqTOk8QnTO-RqH96UbTfDa9HdPO/view>> [consulta: 02.05.2024].

ICOMOS (2017). *Talayotic Menorca (Spain)*. Informe núm. 1528. [Inèdit].

LOWENTHAL, David (1996). "Paysages et identités nationales", dins Marcel Jollivet i Nicole Eizner (ed.). *L'Europe et ses campagnes*. París: Institut d'Études Politiques, p. 245-271.

MARTÍNEZ DE PISÓN, Eduardo (2004). "El paisaje. Concepto territorial y preservación" dins Eduardo Martínez de Pisón, *et al.* *La conservación del paisaje*. Madrid: Fundación Biodiversidad, p. 13-27.

MATA OLMO, Rafael (2006). "Desarrollo sostenible, insularidad y gobierno del territorio: la experiencia del PTI de Menorca", *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 41, p. 183-198.

— (2009). "El Plan Territorial Insular de Menorca", dins Jaume Busquets i Albert Cortina (coord.). *Gestión del paisaje: Manual de protección, gestión y ordenación del paisaje*. Barcelona: Ariel Patrimonio, p. 476-492.

MATA OLMO, Rafael; SANZ HERRÁIZ, Concepción (dir.) (2003). *Atlas de los paisajes de España*. Madrid: Centro de Publicaciones del Ministerio de Medio Ambiente.

SCAZZOSI, Lionella (2002). "Valutari i paesaggi", dins Alberto Clementi (ed.). *Interpretazioni di paesaggio*. Roma: Meltemi, p. 217-241.

SILVA PÉREZ, Rocío; FERNÁNDEZ SALINAS, Víctor (2020). "Desacuerdos entre patrimonio, paisaje y medio ambiente: a propósito de Punta Nati (Reserva de la Biosfera de la Unesco en Menorca)", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, vol. 66, núm. 2.

SORENSEN, Eva; TORFING, Jacob (2005). "The Democratic Anchorage of Governance Networks", *Scandinavian Political Studies*, vol. 28, núm.3, p. 195-218.

VENTURI FERRIOLO, Massimo (2006). "Leggere il mondo. Il paesaggio documento della natura e della storia", dins Maurizio Boriani (cur.). *Giardino e paesaggio. Conoscenza, Conservazione, Progetto*. Florència: Alinea, p. 130-141.

ZOIDO NARANJO, Florencio (2016). "El paisaje, fundamento de un buen gobierno del territorio", *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, núm. 102-103, p. 41-60. Disponible en línia a: <<http://paisajeyterritorio.es/assets/el-paisaje.-fundamento-de-un-buen-gobierno-del-territorio.-zoido-naranjo%2C-f.pdf>> [consulta: 02.05.2024].

Quin paisatge per a l'ordenació del territori i quina ordenació del territori per al paisatge?

Valerià Paül

A risc de poder semblar vanitós, començaré confessant que la relació entre *paisatge* i *ordenació del territori* sempre m'ha semblat un afer escaient però gens ben resolt. Cinc breus esments a la meua trajectòria acadèmica —i vital— m'ajuden, d'entrada, a mostrar-ho. Començo pel més allunyat: quan vaig estudiar l'assignatura anual d'ordenació del territori a la carrera, a finals dels anys 1990, el manual emprat a classe —Pujadas i Font (1998)—, ras i curt, ometia el paisatge, i no recordo haver-li prestat cap atenció. Més endavant, el 2003, vaig participar en un curs sobre paisatge i gestió del territori, el subtítol del qual va aparèixer en una publicació posterior dels seus coordinadors (Mata i Tarroja, 2006) que recollia els textos allà presentats: “Incorporació de criteris paisatgístics en l'ordenació del territori i l'urbanisme”. Això em permet constatar el següent: els anys 2000 emergí el paisatge com a argument d'ordenació, tot i que hi era gairebé absent no gaire temps abans; hom preferia parlar de *gestió* en lloc d'*ordenació* (del *territori*), i es va anar consolidant la pràctica de posar el paisatge al servei de l'ordenació, i no a l'inrevés.

La primera dècada del segle XXI es va cloure amb dues referències a què vull fer esment. D'una banda, Busquets i Cortina (2009), el primer manual unitari com a tal en la intersecció dels dos conceptes que m'ocupen; l'he emprat a les classes d'aleshores ençà. De nou, s'anomena *de gestió del paisatge*, tot i que el subtítol inclou una tríada que tractaré més endavant: “protecció, gestió i ordenació” (per tant, en aparença, *ordenació* també). En tot cas, aquest llibre evita el territori en el seu encapçalament, malgrat que alguns dels capítols aborden exemples d'ordenació territorial —plans territorials i especials, ordenances urbanes, etc.—, en què el paisatge esdevé un argument clau, com succeïa en Mata i Tarroja (2006), amb casos fins i tot repetits. D'altra banda, Nogué, Puigbert i Bretcha (2009) apleguen contribucions diverses, sota el títol —ara sí— d’“ordenació i gestió del paisatge”, i ofereixen un repàs d'experiències europees en la matèria. En el capítol que hi vaig coescriure sobre Espanya hi ha una conclusió que penso que és vàlida per a tot Europa: existeixen moltes interfícies entre ordenació del territori i paisatge, i no es pot “concloure [...] que hi hagi models clarament millors que d'altres” (Paül i Queralt, 2009: p. 101).

Arribo al cap del carrer d'aquest ràpid recorregut amb un manual que, d'alguna manera, pretén superar Pujadas i Font (1998) un quart de segle després: Farinós i Olcina (2022). D'aquest darrer, per a mi, la inferència és clara: el *paisatge* és ara un tret habitual, un entre molts, dins l'*ordenació del territori*, i fins i tot del *medi ambient*—aquests dos conceptes conformen el títol del manual—, que tot sovint s'integra en els instruments ja reglats de planificació territorial, urbanística o ambiental. Ara bé, com reconeixen els autors del capítol del manual relatiu al paisatge, hi ha una altra opció: plans o documents concomitants de paisatge autònoms de l'ordenació territorial, que tractin d'influir tant en la política territorial com en l'agrària, l'ambiental o la patrimonial, entre d'altres, més enllà de l'ordenació territorial estricta (Mata i Rodríguez, 2022).

Enllesteixo aquesta breu revisió subjectiva de la temàtica deduint-ne que el garbuix és complex i resulta inconclús i irresolt. Comparar diversos sistemes legislatius, normatius i polítics pot ser una via practicable des del dret o la ciència política, però des del camp de la geografia penso que pertoca una mirada diferent. La intentaré desagregar tot seguit en dos plans o àmbits: d'una banda, un abordatge conceptual, o fins i tot ontològic, dels dos conceptes dels quals m'han encarregat de parlar aquí; de l'altra, una anàlisi comparativa intencionada de quatre indrets concrets on he treballat de distintes maneres per mostrar que el binomi *ordenació del territori / paisatge* continua situat, a dia d'avui, en un terreny molt ambigu.

Un abordatge conceptual esquemàtic¹

S'ha escrit a bastament sobre ordenació territorial i paisatge. Hi ha aproximacions canòniques a la qüestió, reproduïdes *ad nauseam*—legislació inclosa, de manera que han esdevingut fins i tot normatives—, com les de CEMAT (1983) i Consell d'Europa (2000), respectivament. Tanmateix, aquestes perspectives gairebé mai posen en el mirall tots dos conceptes alhora. D'altra banda, tot sovint se n'infereix una vocació universalista que conjuga malament amb els esmentats conceptes, contingents en el temps

¹ Pel que fa al paisatge, vegeu Paül, Tort i Sancho (2011) i Paül i Labraña (2013); quant a l'ordenació del territori, Paül (2022).

i en l'espai; per exemple, *ordenació* no té una traducció senzilla fora de les llengües iberoromàniques, i expressions concomitants, tot i que no intercanviables, com ara *planning* o *aménagement*, impliquen uns matisos que no es poden ignorar (Hildenbrand, 1996; Nadin *et al.*, 1997). Tot i que l'exercici pugui resultar simplificador *per se*, opto tot seguit per proposar una taula comparativa que em permet plantejar una possible dialèctica, partint de la hipòtesi que els considero distingibles, almenys en origen, per molt que potser avui hom els faci convergir, sempre —cal insistir-hi— de manera incerta.

	Paisatge	Ordenació del territori
Origen	Antic, premodern i policèntric	Recent, modern i eurocèntric
Determinació d'un moment seminal	Berque (2008)	Hildenbrand (1996)
Lògica inicial preponderant	Art	Política
Definició canònica	Consell d'Europa (2000)	CEMAT (1983)
Confluència recent	Medi ambient	

Taula 1. Proposta de comparativa entre els conceptes *paisatge* i *ordenació del territori*.

D'entrada, *paisatge* és un concepte amb segles d'existència, la primera cultura adscrita al qual fa més d'un mil·lenni i mig és la xinesa (Berque, 2008). En canvi, no es pot parlar d'*ordenació territorial* fins que es consoliden (i conflueixen) dues tendències de planificar el territori —el planejament físic (supra)municipal i la política regional econòmica indicativa— als *trente glorieuses* (Hildenbrand, 1996). Així, *paisatge* apareix espaiat cronològicament a diversos llocs del món i *ordenació del territori* és un abordatge polític recent que grinyola fora d'Occident (vegeu, per exemple, Walker *et al.*, 2013); i *paisatge* és un concepte premodern —tot i que hi ha, és clar, una comprensió moderna del paisatge que n'és un episodi fonamental (Ortega Cantero, 2004)—, mentre que *ordenació del territori* és un producte de la modernitat, de manera que modernitat i ordenació entren en crisi alhora les darreres dècades (Allmendinger, 2001). En el

si d'aquesta modernitat, l'ordenació pretén endreçar un territori al servei dels interessos polítics dominants i/o prevalents, mentre que el paisatge té una matriu cultural/artística que “fa el salt” posteriorment a altres àmbits (Roger, 1997).

L'aparició i generalització del paradigma ambiental a partir de la dècada de 1970 han decantat tant l'ordenació territorial com, després, el paisatge vers aquest paradigma, cosa que ha desembocat en un encreuament confusionari entre tots tres conceptes. De fet, no és estrany que Roger (1997) denunciés l'embolic entre *paisatge* i *medi ambient*. I tampoc resulta aliè a aquest estat de coses que, com avançava més amunt, Farinós i Olcina (2022) conjuguin *ordenació territorial* i *medi ambient*, no només situant aquests dos conceptes en un pla d'igualtat, sinó, a la pràctica, correlacionant-los de manera profusa.

Si tornem a analitzar els documents de la CEMAT (1983) i del Consell d'Europa (2000), no ens ha de passar per alt que el primer no inclou cap referència al paisatge, mentre que, en canvi, el segon remet a l'ordenació territorial. S'obren aquí els dos procediments tractats per Mata i Rodríguez (2022) que ja he anticipat: la literalitat de l'article 5 del Conveni europeu del paisatge indica que el paisatge ha d'integrar-se en l'ordenació territorial (Consell d'Europa, 2000), però no han mancat casos arreu d'Europa, i a Espanya, que no ho han fet, ja sigui perquè hagin discorregut per separat, perquè una de les dues nocions no existeixi legislativament (i, per tant, la integració resulti impossible) o per raons d'altra mena. En tot cas, l'aprovació d'aquest document el 2000 va implicar un salt d'alçada, en una determinada direcció: l'ordenació territorial s'ha amarat amb més o menys intensitat de paisatge, de manera que aquest darrer concepte ha aparegut com a categoria en el panorama ordenador; d'aquí que el text amb què començava aquesta contribució, Pujadas i Font (1998), fos —si se'm permet el mot— “apaisatgístic” i, en canvi, les referències posteriors esmentades a l'inici (Mata i Tarroja, 2006; Farinós i Olcina, 2022) incorporen, tenen en compte o consideren en algun sentit —o, en qualsevol cas, no defugen— el paisatge. Hi havia hagut abans “incursions” paisatgístiques dins l'ordenació —la “comprensió tradicional del paisatge des de l'ordenació” (Vila Lage i Paül, 2022), explicada per Mata (2006)—, però eren limitades, parcials o de caràcter puntual o episòdic (Priore, 2002; Vila Lage i Paül, 2022).

Per acabar-ho d'adobar, l'article 1 del Conveni europeu del paisatge introdueix una definició per a *ordenació del paisatge* (expressió literal, no cal ara cercar els matisos de la traducció a altres llengües) que no és una simple unió de *paisatge* i *ordenació del territori*: “actuacions [...] que presenten un caràcter prospectiu particularment accentuat i tenen per objectiu mantenir, restaurar, millorar, modificar o regenerar paisatges” (emprant la versió que en dona l'article 6.4 de la Llei 8/2005; Generalitat de Catalunya, 2005: p. 17626). Així, *ordenació del paisatge* no equival a una mena d’“ordenació del territori amb el paisatge integrat”, sinó que es tracta d’una possibilitat d’abordar el paisatge amb una lògica transformativa accentuada. La política paisatgística antagònica seria la *protecció del paisatge* (art. 1 del Conveni europeu; art. 6.2 de la llei catalana). Enmig, se situa la *gestió del paisatge*, que les engloba totes dues, amb un significat, per tant, similar al de *ordenació del territori*, és a dir, totes les possibilitats d’abordar les polítiques (territorials?) paisatgístiques: des de no canviar-hi res fins a transformar-ho tot. D’aquí que Busquets i Cortina (2009) o Nogué, Puigbert i Bretcha (2009), com avançava més amunt, parlin hàbilment de *gestió del paisatge*, ja que és el concepte que, ara per ara i en les nostres coordenades, millor conjuga amb l’ordenació del territori definida per la CEMAT (1983: [3]): “un enfocament dirigit cap a un desenvolupament [...] equilibrat i l’ordenació física de l’espai” (traducció pròpia), és a dir, el rang ampli obert, des d’una mera cerca indicativa d’un equilibri o cohesió territorial fins a l’execució d’una planificació física vinculant.

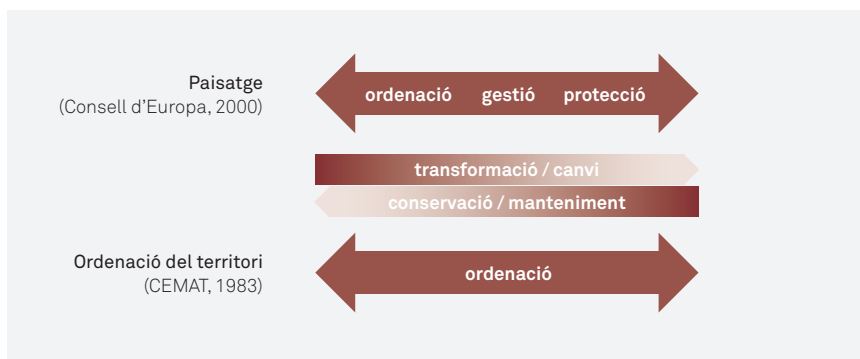

Figura 1. Proposta de comparativa entre les definicions de *paisatge* del Consell d'Europa (2000) i d'*ordenació del territori* del CEMAT (1983)

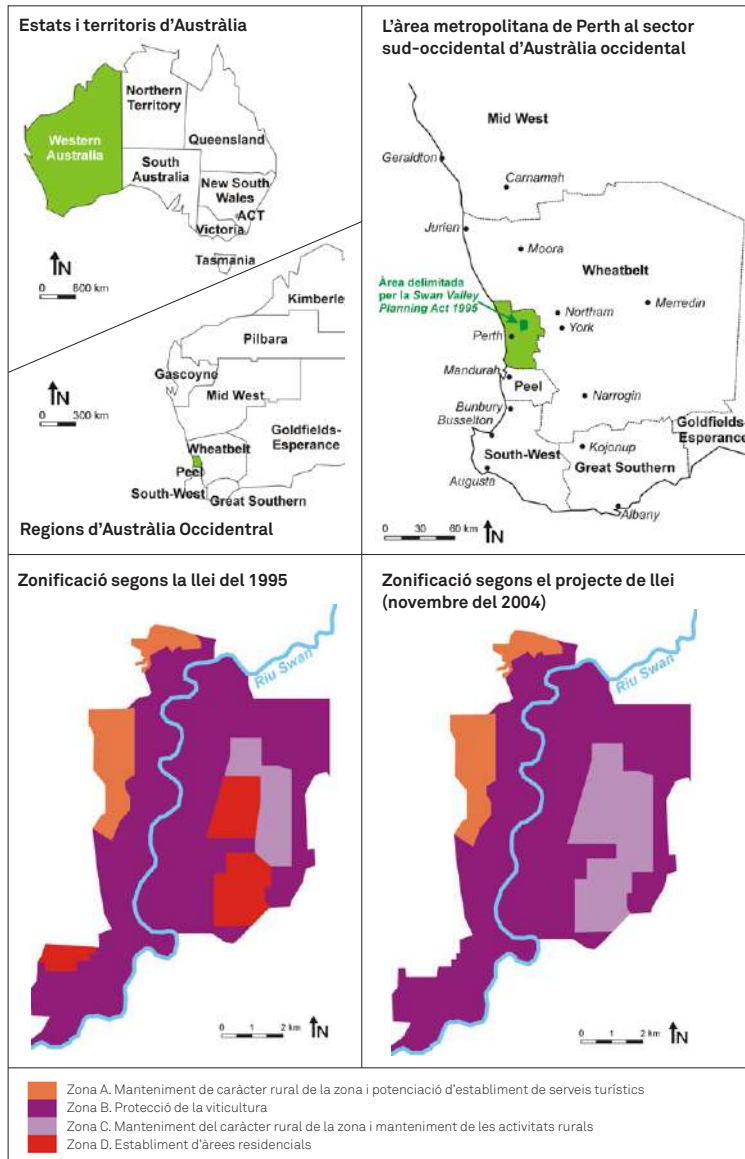
Quatre indrets per debatre-hi la intersecció entre paisatge i ordenació territorial

Al principi, va ser l'ordenació territorial?²

Quan vaig iniciar la meua tesi doctoral el 2001, em va atraure aviat un indret d' Austràlia que vaig anar a estudiar el 2003: el Swan Valley, a la perifèria oriental de Perth, on el 1995 s'havia aprovat una llei de referència que en prevenia força la urbanització i hi protegia l'agricultura (sobretot, vinyes); per tant, un instrument de *planning* anglosaxó, al màxim nivell legislatiu, panacea de l'ordenació territorial física vinculant. En el meu treball de camp, aleshores no vaig trobar-hi un discurs paisatgístic: les converses que vaig mantenir amb residents i *planners* versaven sobre l'ordenació, estricta, aplicada. Em sobtava, perquè intuïa que hi havia un rerefons paisatgístic darrere d'aquesta presa de decisions tan contundent, però no emergia, o no el sabia reconèixer. Més d'una dècada després, en anar-hi a viure i treballar, vaig tornar-hi d'una altra manera. I les narratives paisatgístiques van anar-se teixint mitjançant unes entrevistes en profunditat que hi vaig desenvolupar el 2014-2015. De manera espontània, es van anar articulant al voltant de tres grans nuclis de significat, que expressen les capes o els nivells culturals presents a Austràlia, d'acord amb Jones i Birdsall-Jones (2008): la colonització britànica —per exemple, la “sublimació” del mite de la primera exploració de la colònia d'Austràlia Occidental en la capella d'All Saints, el punt més interior riu Swan amunt que va atènyer, el 1827, el seu fundador Stirling—, les “altres immigracions” —amb la contribució destacada dels croats al desvetllament vitivinícola de la regió— i el món aborigen —s'hi troba la tomba actual de Yagan, l'heroi aborigen (del poble noongar) assassinat pels colons el 1833, el cap del qual va restar a Anglaterra, amb períodes en exposició pública, fins al 1997. Estic persuadit que aquestes lectures no es podrien produir avui dia, si l'ordenació no n'hagués preservat el territori. En efecte, el(s) paisatge(s) hi era/eren abans —força invisible/s i no verbalitzat/s com a tal/s. L'ordenació que s'hi va aplicar els anys 1990, en el si d'una metròpoli voraç, l'expansió de la qual és un maldecap persistent (Paül, 2016), no va deure's a aquest(s) paisatge(s) en si.

2 Pel que fa al Swan Valley, vegeu Paül (2016).

Ara bé, gràcies a aquesta ordenació, el(s) paisatge(s) latent(s) s'està/estan podent expressar avui dia. Tant és així, que la darrera versió de la llei de 1995, de 2020, parla del "patrimoni" i el "paisatge de l'àmbit" per justifi-

Imatge 1. Vinyes al Swan Valley, preservades els anys 1990 a fi de poder comptar amb un espai obert de dimensions considerables vora Perth. Foto: Valerià Paül (8.12.2003).

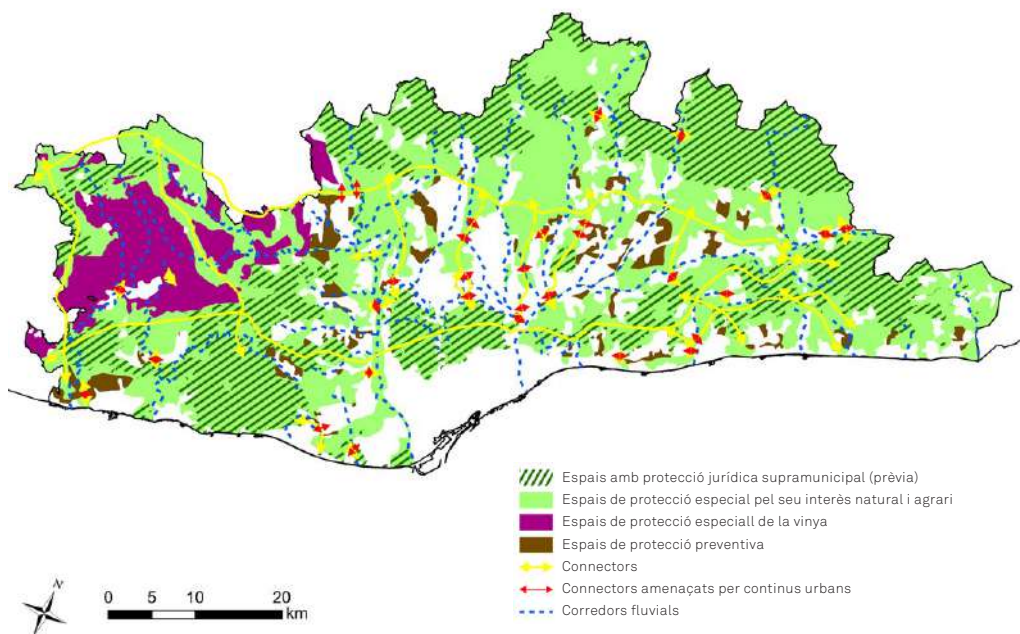
car-ne la protecció, mots absents en la llei precedent, i —en el seu nom— hi prohibeix qualsevol forma d'urbanització, cosa que el 1995 es permetia en part (Parliament of Western Australia, 1995 i 2020).

Per què l'anomenen paisatge quan volen dir ordenació territorial?³

Vaig dedicar la meva tesi a l'agricultura de la regió metropolitana de Barcelona, en la delimitació vigent els anys 2000. La controvèrsia més forta aleshores en aquest sentit afectava l'Alt Penedès. El punt de partida de la polèmica el vaig fixar el 2001, amb l'esclat d'iniciatives en contra de la implantació de polígons industrials i logístics a força municipis de la comarca. S'articulà aviat un discurs paisatgístic a escala supramunicipal al voltant de

³ La part de la tesi doctoral relativa al “conflicte paisatgístic” del Penedès a la primera meitat dels anys 2000 ha romàs inèdita (Paül, 2006: p. 942-958). Quant a una visió actual de l'ordenació del Penedès, vegeu Paül (2021).

les vinyes com a tret identitari enfrontat a l'expansió de Barcelona. Així, la campanya “Al Penedès, vinyes!” —que agrupava diverses plataformes locals en contra de polígons concrets— s’iniciava el 2001 amb una exposició itinerant pels pobles anomenada “Quin Penedès vols?”, es constituïen les associacions Terra Vitium i Marca Penedès —totes dues molt actives, arribaren a proposar, el 2003, que el Penedès esdevingués paisatge cultural patrimoni mundial emparat per la UNESCO— i, per citar una quarta instància més, el 2004 es posava en marxa Salvem el Penedès, una mena de “plataforma de plataformes” (Paül, 2006). Tota aquesta intensa reivindicació del paisatge penedesenc caracteritzat *per* —i identificat *amb*— les vinyes es verbalitzava com a *paisatge* i, de fet, el primer “estudi de paisatge” així anomenat encarregat per la Generalitat fou per a aquest àmbit (Busquets, Cortina i Farré, dir., 2004) i desembocà aviat en la primera carta del paisatge signada al país (Consell Comarcal de l’Alt Penedès, 2004). Com a

Mapa 2. La zonificació dels espais oberts del Pla territorial metropolità de Barcelona de 2010 conté una categoria *ad hoc*, els espais de protecció especial de la vinya, per al Penedès. Font: Paül (2021: p. 187); elaboració de Martín Agrelo.

conseqüència de tot plegat, el 2008 s’aprovava un Pla director territorial, el principal argument del qual raïa en la protecció de les vinyes, idea-força que s’incorporà al Pla territorial metropolità de 2010, amb una categoria excepcional per a les vinyes penedesenques (Paül, 2021). La seqüència en aquesta direcció seguí amb assoliments posteriors, com la “independència” del Penedès com a àmbit de planificació per la Llei 23/2010 —amb el mandat de fer-hi un pla territorial i un catàleg de paisatge propis— i, posteriorment, com a (futura?) vegueria per la Llei 2/2017 —via debolida per l’esbudellament de l’Estatut de 2006. He analitzat aquest procés a Paül (2021), però aquest epígraf em permet sostenir que la potent i ràpida creació paisatgística penedesenca ha conduït indefectiblement a l’ordenació —i a l’organització— territorial.

Imatge 2. La construcció de polígons industrials va desvetllar una campanya per a la preservació de les vinyes a l’Alt Penedès el 2001. Una intervenció polèmica va ser el parc logístic, que, del castell de Subirats estant, contrasta amb el mosaic previ i amb l’horitzó montserratí. Foto: Valerià Paül (10.04.2005).

El paisatge com a placebo d'una manca d'ordenació del territori?⁴

A Paül i Queralt (2009: p. 73) analitzàvem la Llei de paisatge de Galícia de 2008 i ens preguntàvem quin desplaçament en faria el partit que acabava de tornar a la Xunta aquell 2009, tenint en compte que hi havia votat en contra. Gairebé una dècada i mitja després, en faig una valoració mitjançant cinc arguments, des de la meua perspectiva de la universitat gallega estant. En primer lloc, la política paisatgística de la Xunta s'ha basat en bona mesura en instruments no previstos legislativament, inventats sobre la marxa, com el cas de les estratègies o els atles de paisatge, sense que els canvis de la llei tramitats —quatre (2014, 2016, 2019 i 2021) en quinze anys!— els hagin conferit valor legal. Segonament, s'ha produït un ball d'escales constant: d'una banda, la llei es referia a unitats, àrees i grans àrees (més un quart “objecte paisatgístic”, els tipus, que no constitueixen una escala), però l'activitat governamental s'ha vehiculat a través de les “comarques paisatgístiques”, no esmentades en la llei, que, a més, emboliquen els paisatges amb les comarques; les unitats, d'altra banda, es van acabar definint mitjançant un algoritme de SIG que va assolir-ne 28.350 (*sic*); ara bé, la principal confusió escalar ha afectat els catàlegs: si el 2012 se'n va aprovar un per a una comarca paisatgística i tot feia pensar que se'n farien 49 més (es van delimitar 50 comarques paisatgístiques), aquest flamant catàleg es va derogar el 2016 en aprovar-se'n un per a tot Galícia. En tercer lloc, aquest procés s'ha produït sense participació real homologable a experiències serioses (Nogué *et al.*, 2010); de fet, el mapa de comarques paisatgístiques va publicar-se vers 2011 a internet i mai s'ha debatut, malgrat la rellevància que ha assolit. En quart lloc, constato una parsimònia exasperant per aprovar l'únic instrument de paisatge cridat a contenir una prognosi, les directrius, ja que els catàlegs (finalment, “el” catàleg) a Galícia no tenen aquest rol, llevat de la definició de les àrees d'especial interès paisatgístic, que al capdavant, fonamentalment, han confirmat els espais naturals protegits ja existents. En cinquè lloc, les directrius, finalment aprovades el 2021, demostren que tota aquesta seqüència ha estat estèril: no afronten cap de les dinàmiques paisatgístiques (i territorials) que es produeixen a Galícia i remetent a posteriors eines sectorials per ordenar-les. Per exemple,

⁴ Sobre ordenació territorial i paisatge a Galícia, en concret, quant a espais naturals protegits, vegeu Paül (2017).

les directrius no preveuen cap mesura real que eviti l'expansió dels eucaliptus que es planten i després s'estenen naturalitzats pels boscos caducifolis autòctons (les *fragas*) i llur gestió es difereix en l'ordenació sectorial forestal (Xunta de Galicia, 2021: p. 6227-6228). El mateix es pot dir de les noves grans mines, com la de coltan de Penouta, sobre les quals s'estipula que un ulterior "pla miner" contindrà criteris paisatgístics (*op. cit.*, p. 6257-6259). Al seu torn, quant a les instal·lacions eòliques, s'al·ludeix a un futur "pla eòlic" (*op. cit.*, p. 6259). I les directrius tampoc es manifesten sobre el descontrol urbanístic més enllà de l'expressió del desig de "creixements compactes" (*op. cit.*, p. 6121). D'aquesta manera, arribo a la conclusió que el desplegament del paisatge a Galícia és un placebo en un país mancat d'ordenació territorial (Lois i Aldrey, 2010).

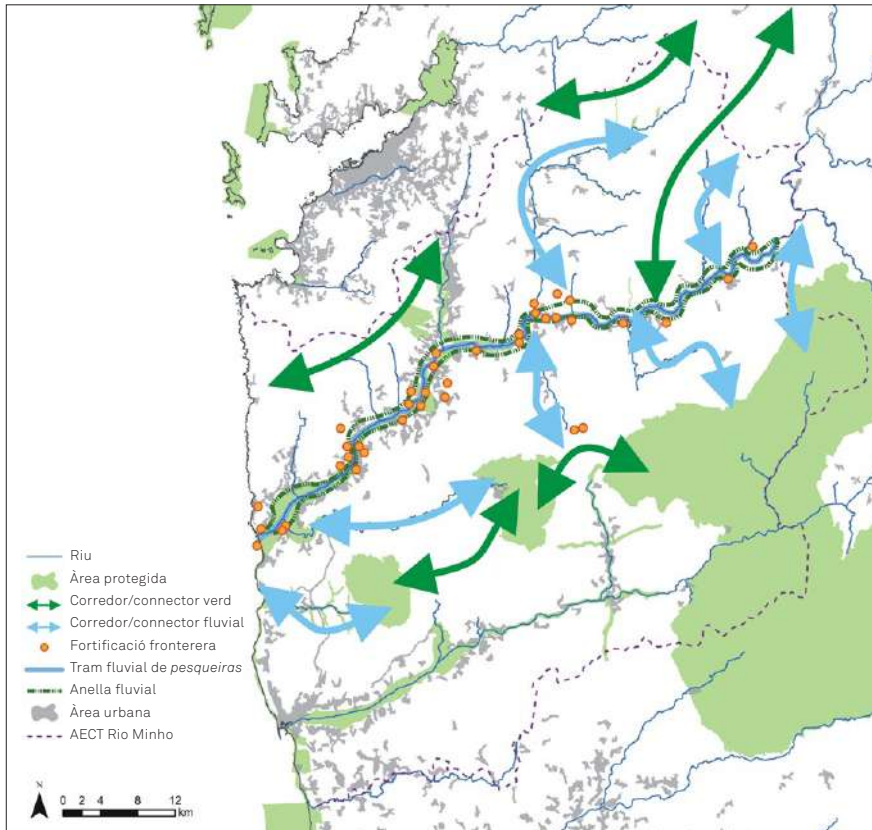
Imatge 3. Instal·lació eòlica polèmica a O Pindo, amb Fisterra al fons, situada al límit de l'espai protegit com a Xarxa Natura 2000. Foto: Valerià Paül (17.09.2022).

L'ordenació territorial indicativa com a pretext per al paisatge?⁵

El 2018-2019 vaig dirigir l'elaboració de l'estratègia territorial transfronterera de l'àmbit de l'Agrupament Europeu de Cooperació Territorial (AECT) Rio Minho, que ocupa la vall baixa del riu Minyo, a cavall de Galícia i Portugal; les tasques van incloure un procés participatiu intens, que va mobilitzar més d'un miler de persones. A la pràctica, el paisatge hi va ser absent. L'any 2023 em van encarregar fer-ne una actualització adaptada als canvis esdevinguts el darrer lustre —sobretot en relació amb els marcs normatius—, amb una participació limitada i centrada en tècnics i personal electe de diferents nivells administratius amb incidència directa al territori de l'AECT. La meva sorpresa ha estat constatar que el paisatge ara està emergint amb força: en el moment de redacció d'aquest capítol encara hi estem treballant, però ha esdevingut la clau de volta o l'argument central.

⁵ A Paül (2022) duc a terme una reflexió acadèmica sobre l'estratègia territorial de l'AECT Rio Minho que vaig dirigir (Paül, 2019).

L'experiència cerdana dirigida per Nogué i Sala (2016) s'ha emprat, de fet, com a referent. Així, el paisatge sembla estar actuant de canemàs sobre el qual estructurar projectes de cooperació posteriors, de manera que es lleix com a oportunitat per atraure-hi fons europeus. Constató, així mateix, una confusió constant de *paisatge* amb *medi ambient*, sobretot *infraestructura verda*. En tot cas, resulta evident que una ordenació territorial indicativa com una estratègia territorial pot actuar, a la pràctica, de pretext per a un desenvolupament futur en clau de paisatge.

Mapa 4. Esborrany de la revisió de 2023 de l'estratègia territorial de l'AECT Rio Minho, amb indicació d'alguns dels objectius estratègics proposats amb dimensió paisatgística. Font: elaboració d'Alejandro Otero Varela i Valerià Paül.

Imatge 4. La vall baixa del Minyo constitueix un paisatge coherent en què la presència de la frontera entre Galícia i Portugal, que coincideix amb el riu, no implica cap interrupció. Darrerament s'evidencia una creixent presa de consciència sobre el riu i els seus valors, que fonamenta un discurs paisatgístic que va més enllà dels valors patrimonials materials i n'incorpora d'intangibles. Foto: Valerià Paül (7.04.2023).

Per acabar

He pretès explorar, al llarg d'aquests paràgrafs, la interfície *paisatge / ordenació territorial* de diverses maneres, mitjançant lectures, reflexions conceptuals i referències a experiències acadèmiques i professionals. Malgrat que l'ordenació —en un presumptuós exercici d'antropocentrisme— pretengui endreçar el territori, irònicament, no sembla que estigui gaire clar on col·locar el paisatge, per molta bibliografia que s'hagi produït en determinats contextos. Alhora, ontològicament dubto que la dimensió ordenadora del paisatge derivi de la seva mateixa idiosincràsia, i ja he argüït que l'"ordenació del paisatge" consagrada pel Conveni europeu del paisatge de 2000, i traslladada a normes i textos diversos, fa encara més complex

l'escenari. Per si el desgavell no fos suficient, constato una confusió de tot plegat amb *medi ambient*, present no només en la realitat política de processos com el darrer que he resseguit, sinó també en llibres cridats a convertir-se en referents en la matèria, com ara Farinós i Olcina (2022), amb un excel·lent capítol a càrrec de Mata i Rodríguez (2022), que *lato sensu* lliga l'esdevenir de l'ordenació territorial amb el paisatge i amb la infraestructura verda.

Ja vaig expressar a Paül (2020) que resulta decebedor tractar el *paisatge* com si fos un nouvingut post-2000 i, a sobre, un simple ingredient de pes variable dins del reguitzell d'afers que s'han d'integrar en un exercici d'ordenació territorial i/o de medi ambient, amb la qual cosa confirmo la crítica fonamental de Roger (1997) a tot aquest panorama que he esmentat més amunt. Crec que el lloc del paisatge és més a la vora dels seus orígens a mitjan o llarg termini (Ortega Cantero, 2004; Berque, 2008). Per tant, resulta decididament útil com a estratègia per “captar” allò que l'ordenació territorial no pot assolir —de fet, no li pertoca—, com ho demostren els casos del Swan Valley o de l'Alt Penedès. Però, per aconseguir reeixir en ordenació territorial, s'ha de dur a terme un salt que cal saber fer i que implica, en endinsar-se en els marcs institucionals, administratius, tècnics i acadèmics d'aquesta “disciplina científica, pràctica administrativa i política” (CEMAT, 1983: [3]; traducció pròpia), esporgar —i m'atreveixo a dir que esquinçar i, fins i tot, capar— una bona part del gruix discursiu que comporta el paisatge. Alhora, vull prevenir contra un ús oportunista del paisatge per tapar, a la pràctica, la manca d'ordenació territorial, “perquè és la moda que toca” (com l'anàlisi del cas de Galícia suggereix).

En fi, el paisatge que convé per a l'ordenació territorial no deixa de ser paisatge per transmutar-se en ordenació territorial; ni a l'inrevés. Ens cal una ordenació territorial ferma que governi les dinàmiques territorials que jutgem inadequades, començant pel col·lapse a què ens ha dut la Gran Acceleració antropocènica i que ningú no s'atreveix a passar per l'adreçador. I alhora pertoca, és clar, escoltar tothom a l'espai que compartim, saber llegir la profunditat de cada indret i emocionar-nos amb la natura i (a vegades) amb la creació humana impresa al nostre entorn, per citar tres innegables dimensions del paisatge.

Referències bibliogràfiques

ALLMENDINGER, Philip (2001). *Planning in Postmodern Times*. Londres: Routledge.

BERQUE, Augustin (2008). *La pensée paysagère*. París: Archibooks: Sautereau. [Traducció al castellà: Berque, A. (2009). *El pensamiento paisajero*. Madrid: Biblioteca Nueva].

BUSQUETS, Jaume; CORTINA, Albert (coord.) (2009). *Gestión del paisaje: Manual de protección, gestión y ordenación del paisaje*. Barcelona: Ariel.

BUSQUETS, Jaume; CORTINA, Albert; FARRÉ, Carme (dir.) (2004). *Estudi del paisatge vitivinícola de l'Alt Penedès: Anàlisi i establiment de criteris generals per a la intervenció i la gestió del paisatge vitivinícola de la D. O. Penedès a la comarca de l'Alt Penedès*. [Document inèdit].

CEMAT [Conferència Europea dels Ministres responsables de l'Ordenació del Territori] (1983). *Resolution No. 2 on the European Regional / Spatial Planning Charter (Torremolinos Charter)*. Disponible en línia a: <<https://rm.coe.int/6th-european-conference-of-ministers-responsible-for-regional-planning/168076dd93>> [consulta: 21.09.2023].

CONSELL COMARCAL DE L'ALT PENEDÈS (2004). *Carta del paisatge de l'Alt Penedès*. Disponible en línia a: <<http://www.catpaisatge.net/fitxers/cartes/cartapaisatgealtpenedes.pdf>> [consulta: 24.09.2023].

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

FARINÓS, Joaquín.; OLCINA, Jorge (ed. i coord.) (2022). *Ordenación del territorio y medio ambiente*. València: Tirant.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2005). "Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge", *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 4407, p. 17625-17628.

HILDENBRAND, Andreas (1996). *Política de ordenación del territorio en Europa*. Sevilla: Universidad de Sevilla; Junta de Andalucía.

JONES, Roy; BIRDSALL-JONES, Christina (2008). "The Contestation of Heritage: The Colonizer and the Colonized in Australia", dins Brian Graham, Peter Howard (ed.). *The Routledge Research Companion to Heritage and Identity*. Londres: Routledge, p. 365-380.

LOIS, Rubén C.; ALDREY, José A. (2010). "El problemático recorrido de la ordenación del territorio en Galicia", *Cuadernos Geográficos*, 47 (2), p. 583-610.

MATA, Rafael (2006). "Métodos de estudio del paisaje e instrumentos para su gestión. Consideraciones a partir de experiencias de planificación territorial", dins Rafael Mata, Àlex Tarroja (coord.). *El paisaje y la gestión del territorio: Criterios paisajísticos en la ordenación del territorio y el urbanismo*. Barcelona: Diputació de Barcelona, p. 199-239.

MATA, Rafael; RODRÍGUEZ, Jesús (2022). "Ordenación del territorio, patrimonio natural y cultural y paisaje: una visión integradora desde la Geografía", dins Joaquín Farinós, Jorge Olcina (ed. i coord.). *Ordenación del territorio y medio ambiente*. València: Tirant, p. 173-208.

MATA, Rafael; TARROJA, Àlex (coord.) (2006). *El paisaje y la gestión del territorio: Criterios paisajísticos en la ordenación del territorio y el urbanismo*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

NADIN, Vincent; HAWKES, Peter; COOPER, Sheila; SHAW, David; WESTLAKE, Tim (1997). *The EU Compendium of Spatial Planning and Policies*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.

NOGUÉ, Joan; SALA, Pere (coord.) (2016). *Mapa: Pla de paisatge transfronterer: La Cerdanya = Carte: Projet du paysage transfrontalier: La Cerdagne* [Mapa]. 1:50.000. Olot: Observatori del Paisatge.

NOGUÉ, Joan; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma (ed.) (2009). *Ordenació i gestió del paisatge a Europa*. Olot: Observatori del Paisatge.

NOGUÉ, Joan; PUIGBERT, Laura; SALA, Pere; BRETCHA, Gemma (ed.) (2010). *Paisatge i participació ciutadana*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; Barcelona: Direcció General de Participació Ciutadana del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació Ciutadana de la Generalitat de Catalunya. (Documentació; 1).

ORTEGA CANTERO, Nicolás (2004). "Naturaleza y cultura en la visión geográfica moderna del paisaje", dins Nicolás Ortega Cantero (ed.). *Naturaleza y cultura del paisaje*. Sòria: Fundación Duques de Soria; Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, p. 9-52.

- PARLIAMENT OF WESTERN AUSTRALIA (1995). *Swan Valley Planning Act 1995*. Disponible en línia a: <https://www.legislation.wa.gov.au/legislation/statutes.nsf/law_a805.html>. [consulta: 22.09.2023].
- (2020). *Swan Valley Planning Act 2020*. Disponible en línia a: <https://www.legislation.wa.gov.au/legislation/statutes.nsf/law_a147291.html> [consulta: 22.09.2023].
- PAÛL, Valerià (2006). *L'ordenació dels espais agraris metropolitans: Plans, gestió i conflictes territorials a la regió de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita].
- (2016). “Periurban Open Spaces: A Missing Dish on the Boomtown Planning Menu?”, dins Sharon Biermann, Doina Olaru, Valerià Paül (ed.). *Planning Boomtown and Beyond*. Crawley: The University of Western Australia, p. 277-304.
- (2017). “A protección das paisaxes naturais galegas”, dins Concepción García García, María del Mar García Miraz (coord.). *Paisaxe e patrimonio: Un percorrido polo territorio a través do Arquivo de Galicia*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, p. 107-145.
- (2020). “Mimbres para repensar la tradición, la profesión y la educación geográficas”, dins Joaquín Farinós (coord.). *Desafíos y oportunidades de un mundo en transición: Una interpretación desde la Geografía*. València: Tirant Humanidades: Universitat de València, p. 809-838.
- (2021). “Rural Zones, Parks, Greenbelts, Landscapes...? Assessing the Shifting Role and Treatment of Open Spaces in Metropolitan Planning Using the Barcelona Experience (1953-2019)”, *Journal of Environmental Planning and Management*, 64 (2), p. 224-251.
- (2022). “A Estratexia do Río Miño Transfronteiriço 2030: unha ordenación territorial para a raia húmida galegoportuguesa?”, *Revista Galega de Economía*, 31 (2), p. 47-73.
- PAÛL, Valerià (dir.) (2019). *Estratègia do Río Miño Transfronteiriço 2030 = Estratèxia do Río Miño Transfronteiriço 2030*. Pontevedra: Deputación de Pontevedra.
- PAÛL, Valerià; LABRAÑA, Sabela (2013). “As paisaxes do mar galego. Unha liña interpretativa crítica”, *Sémata: Ciencias Sociais e Humanidades*, 25, p. 29-62.
- PAÛL, Valerià.; QUERALT, Arnau (2009). “Les polítiques i els instruments de protecció i ordenació del paisatge a l'Estat espanyol”, dins Joan Nogué, Laura Puigbert, Gemma Bretcha (ed.). *Ordenació i gestió del paisatge a Europa*. Olot: Observatori del Paisatge, p. 64-103.
- PAÛL, Valerià; TORT, Joan; SANCHO, Alexis (2011). “El marco conceptual de los paisajes de la agricultura”, dins Fernando Molinero, Juan F. Ojeda, Joan Tort (coord.). *Los paisajes agrarios de España: Caracterización, evolución y tipificación*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino, p. 9-38.
- PRIORE, Riccardo (2002). “Derecho al paisaje, derecho del paisaje”, dins Florencio Zoido, Carmen Venegas (coord.). *Paisaje y ordenación del territorio*. Sevilla: Junta de Andalucía; Sòria: Fundación Duques de Soria, p. 92-99.
- PUJADAS, Romà; FONT, Jaume (1998). *Ordenación y planificación territorial*. Madrid: Síntesis.
- ROGER, Alain (1997). *Court traité du paysage*. París: Gallimard. [Traducció al català: Roger, A. (2000). *Breu tractat del paisatge: Història de la invenció del paisatge i denúncia dels malentesos actuals sobre la natura*. Barcelona: La Campana].
- VILA LAGE, Roberto; PAÛL, Valerià (2022). *A consideración tradicional da paisaxe desde a ordenación: espazos naturais protexidos e patrimonio histórico-artístico*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- WALKER, Ryan; JOJOLA, Ted; NATCHER, David (ed.) (2013). *Reclaiming Indigenous Planning*. Montreal: McGill: Queen's University Press.
- XUNTA DE GALICIA (2021). “Decreto 238/2020, do 29 de decembro, polo que se aproban as Directrices de paisaxe de Galicia”, *Diario Oficial de Galicia*, núm. 20, p. 6111-6306.

Seguiment del paisatge, un instrument al servei de la política

Gilles Rudaz

El programa de seguiment Observació del Paisatge Suís (OPS, també conegut per les seves sigles en alemany, LABES) documenta i avalua l'estat del paisatge i la seva evolució. Mitjançant una trentena d'indicadors quantitius i qualitius, informa sobre les dimensions físiques del paisatge i sobre la percepció i l'opinió que en tenen les persones. El programa OPS es crea arran d'una exigència política i compta amb l'experiència científica per al desenvolupament i la creació dels indicadors. Així doncs, és el resultat d'una col·laboració fructífera entre una administració (Oficina Federal del Medi Ambient, OFEV) i un institut de recerca (Institut Federal Suís de Recerca Forestal, Nival i Paisatgística, WSL), fet que garanteix la qualitat científica del programa.

La base jurídica de l'observació del paisatge que duu a terme l'Oficina Federal és l'article 25 de la Llei federal de protecció de la natura i del paisatge: "La Confederació i els cantons són responsables d'informar i assessorar les autoritats i la població sobre l'estat i la importància de la natura i el paisatge." També es basa en l'article 6c del Conveni del Consell d'Europa sobre el paisatge (Consell d'Europa, 2000), el qual estableix que les parts

Imatge 1. L'objectiu del programa d'observació és informar sobre l'estat del paisatge en el conjunt del territori suís. Foto: Gilles Rudaz.

signants es comprometen a analitzar les dinàmiques i pressions que modifiquen els paisatges i a fer un seguiment de les transformacions.

Gràcies a la seva topografia i al seu clima, Suïssa compta amb una gran diversitat paisatgística. Comprèn des de zones muntanyoses gairebé inalterades fins a zones urbanitzades i denses, passant per paisatges dominats per pràctiques agrícoles. D'aquesta manera, la classificació dels paisatges suïssos engloba trenta-vuit tipus de paisatges diferenciats segons les seves característiques naturals i els usos del sòl (Office fédéral du développement territorial, *et al.*, 2011). L'objectiu del programa OPS és informar sobre el paisatge en el conjunt del territori suís, d'acord amb la definició que dona el Conveni europeu del paisatge.

En el marc del programa OPS, s'han publicat quatre informes (Roth, *et al.*, 2010; Kienast, *et al.*, 2013; Rey, *et al.*, 2017; OFEV, WSL, 2022). A més, hi ha un treball detallat del WSL que presenta la metodologia OPS (Wartmann, *et al.*, 2021a).

De l'evolució física dels paisatges a les seves percepcions

La definició de *paisatge*, segons el Conveni del Consell d'Europa, en confirma la doble dimensió: física i percebuda. Per tant, un programa d'observació ha de tenir en compte aquests dos aspectes. Per això, el programa Observació del Paisatge Suís es basa en dos grans grups d'indicadors: físics i socials. En tots dos casos, l'objectiu no és només mesurar un estat, sinó també informar dels canvis. L'apartat següent presenta aquestes dues categories sense entrar en detall en tots els indicadors elaborats en el marc de l'OPS.

Indicadors físics

Aquest primer grup revela l'evolució física del paisatge. Fonamentalment, informa respecte de les dinàmiques d'ocupació del sòl (zones urbanes, infraestructures, boscos i agricultura). Aquests indicadors es basen, principalment, en dades geogràfiques extretes de fotografies aèries i d'imatges de satèl·lit. Aquestes dades són essencials, sobretot perquè revelen les grans tendències d'evolució del territori. Per exemple, es calcula que entre el 1985 i el 2018 es va construir a Suïssa una superfície equivalent a 0,7 m²

per segon. La superfície destinada a habitatges i infraestructures no ha deixat de créixer i ha arribat al 7,9 % del territori nacional, el 2018. De tota manera, el ritme d'aquesta ocupació s'està alentint una mica: mentre que del 1985 al 1997 va ser de l'1,1 % anual, del 1997 al 2009 va caure fins al 0,8 % anual, i del 2009 al 2018, al 0,7 % anual. Així doncs, la informació sobre l'extensió dels diferents usos del sòl (com ara zones urbanes, boscos o agricultura) mostra si es manté estable, disminueix o augmenta. A més, és interessant saber a quin ritme es produeix aquesta evolució i quin ús del sòl perjudica o beneficia. Ara bé, sovint cal afinar aquestes dades per obtenir informació sobre la qualitat paisatgística. Per exemple, un indicador sobre la diversitat de formes d'explotació de les terres agrícoles pot servir per fer una primera avaluació de la qualitat.

Altres indicadors expliquen les dinàmiques territorials des d'una perspectiva paisatgística, com l'indicador de la impermeabilització del sòl o el de les emissions de llum. Mentre aquests dos indicadors proporcionen informació sobre el dinamisme de la urbanització, l'indicador sobre les zones lliures d'infraestructures revela l'espai que encara es concedeix a la natura.

S'han desenvolupat especialment dos indicadors per tractar el paisatge: la fragmentació del paisatge i la dispersió urbana. El nivell de fragmentació del paisatge es mesura utilitzant "l'amplada de malla efectiva". Aquesta quantitat expressa la probabilitat que dos punts elegits a l'atzar estiguin connectats entre si sense estar separats per una superfície construïda. La dispersió urbana, per la seva banda, expressada en unitats d'ocupació per metre quadrat, es calcula mitjançant una fórmula que té en compte la proporció de superfície edificada, la seva dispersió espacial i la densitat de població i de llocs de treball. Aquests dos indicadors desenvolupats a Suïssa han estat adoptats per l'Agència Europea de Medi Ambient. A més, han sigut objecte de dos informes tècnics de l'Agència: un sobre la fragmentació del paisatge (Jaeger *et al.*, 2011) i l'altre sobre la dispersió urbana (Hennig *et al.*, 2016).

Indicadors socials

Aquest segon grup d'indicadors reflecteix la percepció de la població en relació amb el paisatge suís. Aquestes dades s'obtenen a partir d'enquestes representatives. De fet, s'han dut a terme dues enquestes nacionals: una el

2011 i l'altra el 2020, i es va publicar un informe dedicat específicament a les teories i metodologies utilitzades per elaborar indicadors socials (Kienast *et al.*, 2013).

A partir de fonaments teòrics sòlids, es va elaborar un qüestionari. Algunes preguntes se centraven en la dimensió perceptiva del paisatge, com ara la coherència, la llegibilitat o la complexitat del paisatge. Altres preguntes s'enfocaven en l'atribució de significats culturals al paisatge, com, per exemple, la singularitat o l'autenticitat.

El qüestionari es va enviar a una mostra representativa de la població suïssa. Es va demanar als entrevistats que donessin la seva opinió sobre una afirmació relativa al paisatge, per mitjà d'un valor de l'1 al 5: “de cap manera” = 1; “no gaire” = 2; “ni sí ni no” = 3; “probablement” = 4; “totalment” = 5. El valor de l'indicador era el resultat de la mitjana de totes les respostes. La pregunta es formulava a escala del municipi de residència. Per exemple, es preguntava als participants si consideraven que el paisatge de la seva comunitat era “bonic” i si els agradava.

Els indicadors socials evidencien un fort vincle entre la població i el paisatge, ja que una gran majoria valorava positivament el paisatge del seu municipi de residència. S'analitzaven variables demogràfiques i socioeconòmiques per examinar-ne la influència en les representacions del paisatge. Les anàlisis també van posar en relleu les diferències de percepció entre els habitants de zones urbanes, periurbanes i rurals, i la valoració d'aquests

Imatges 2 i 3. El rierol del Mürgi, abans i després de la seva revitalització (2002) per part del municipi de Neudorf, cofinançada pel Fons Suïss per al Paisatge. Fotos: Fonds Suisse pour le Paysage.

darrers era la més positiva. L'enquesta del 2020 també pretenia analitzar com copsaven els ciutadans els canvis físics en el paisatge. Els indicadors van mostrar que es percebien canvis en el paisatge, sobretot a les zones urbanes, però semblava que no es percebia la magnitud total de les transformacions. L'enquesta del 2020 es va completar amb una secció dedicada als usos que la població feia del paisatge, i els resultats van confirmar la importància del paisatge per a usos recreatius.

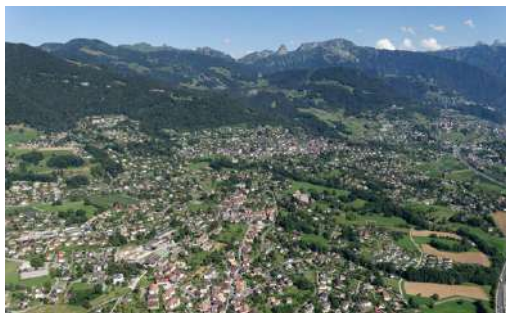
Encreuament entre indicadors físics i socials

Un dels reptes principals als quals fa front el programa Observació del Paisatge Suís és l'encreuament d'indicadors físics i socials (Kienast *et al.*, 2015; Kienast *et al.*, 2019). Això ja s'havia fet el 2017 en el context de l'OPS (Rey *et al.*, 2017). Així doncs, l'encreuament de dades mostra que a les zones on hi ha més pressió sobre el paisatge, la gent està menys satisfeta amb la qualitat d'aquest. Tanmateix, això va prendre la forma d'un projecte més ambiciós que implicava l'encreuament dels dos tipus de dades mitjançant un model integrat. L'evolució d'aquest model experimental es descriu en alguns articles científics, com Wartmann *et al.* 2021a i 2021b.

Una “brúixola” valuosa per passar a la pràctica

Els paisatges evolucionen constantment. Els resultats del programa OPS mostren que els paisatges suïssos continuen sotmesos a pressió, encara que aquesta hagi disminuït lleugerament. Tal com s'ha comentat, els indicadors socials indiquen que, tot i que la població percep canvis en el paisatge, sobretot en les zones urbanes, no percep tota la magnitud. El paisatge està subjecte a molts tipus de danys puntuals i dispersos. Algunes d'aquestes transformacions són evidents, mentre que d'altres són més subtils: es planta un arbre aquí, s'asfalta una carretera allà... però calen indicadors per seguir aquestes evolucions. Atesa la definició de *paisatge*, el fet de completar els indicadors físics amb indicadors socials enriqueix de manera innegable els programes d'observació del paisatge (Kienast, *et al.*, 2019).

Com va assenyalar Juli Fernández, l'aleshores conseller de Territori de la Generalitat de Catalunya, durant el seminari “Governar el paisatge

Imatges 4 i 5. Evolució del paisatge dels municipis de Blonay i Saint-Légier-La Chiésaz; a l'esquerra, fotografia de l'any 1960 i, a la dreta, de l'any 2016. Foto esquerra: A. Kammacher / Aeroport de Lausana / Arxius del cantó de Vaud; foto dreta: Jean-Michel Zellweger.

per ordenar el territori”, organitzat per l'Observatori del Paisatge i l'antic Departament de Territori l'any 2023, l'objectiu últim de les mesures paisatgístiques és millorar la qualitat de vida de les persones. Qualsevol política paisatgística ha de sustentarse sobre un sistema de seguiment que proporcioni informació de l'estat i l'evolució del paisatge. A Suïssa, aquest paper l'exerceix el programa Observació del Paisatge Suís (OPS). Tanmateix, el desfasament temporal entre les dades i les mesures polítiques suposa un repte. Això és així perquè els indicadors no poden reflectir immediatament els efectes de les mesures polítiques que s'adopten. No obstant això, el programa de seguiment analitza si les polítiques i estratègies, com ara els objectius de qualitat paisatgística als quals fa referència l'Estratègia pel Paisatge Suís (Conception Paysage Suisse), van per bon camí i aborden els problemes reals que afronta el paisatge en l'actualitat.

Referències bibliogràfiques

ARN, Daniel; MOLL, Claudia; RUDAZ, Gilles; STREMLow, Matthias (2020). *Conception paysage suisse. Paysage et nature dans les domaines politiques de la Confédération*. Berna: Office fédéral de l'environnement. (État de l'Environnement; 2011).

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

HENNIG, Ernest I.; et al. (2016). *Urban Sprawl in Europe. Joint EEA-FOEN report*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.

JAEGER, Jochen A. G.; et al. (2011). *Landscape fragmentation in Europe*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.

KIENAST, Felix; FRICK, Jacqueline; STEIGER, Urs (2013). *Nouvelles approches pour relever la qualité du paysage. Rapport intermédiaire du programme Observation du paysage suisse*. Berna: Office fédéral de l'environnement; Birmensdorf: Institut fédéral de recherches sur la forêt, la neige et le paysage.

KIENAST, Felix; WARTMANN, Flurina; ZAUGG, A.; HUNZIKER, Marcel (2019). *A review of integrated approaches for landscape monitoring. Report*. Estrasburg: Council of Europe.

KIENAST, Felix; FRICK, Jacqueline; VAN STRIEN, Maarten van; HUNZIKER, Marcel (2015). "The Swiss Landscape Monitoring Program—A comprehensive indicator set to measure landscape change", *Ecological Modelling*, núm. 295, p. 136-150.

OFFICE FÉDÉRAL DU DÉVELOPPEMENT TERRITORIAL; OFFICE FÉDÉRAL DE L'ENVIRONNEMENT; OFFICE FÉDÉRAL DE LA STATISTIQUE (2011). *Les paysages de Suisse. Typologie des paysages de Suisse* [Mapa en línia]. 1:600.000. <<https://www.are.admin.ch/are/fr/home/agglomerations-espaces-ruraux/bases-et-donnees/typologie-des-paysages-de-suisse.html>> [consulta: 14.06.2024].

OFEV; WSL (ed.) (2022). *Évolution du paysage. Résultats du programme de monitoring Observation du paysage suisse*. Berna: Office fédéral de l'environnement; Birmensdorf: Institut fédéral de recherches sur la forêt, la neige et le paysage. (État de l'environnement; 2219).

REY, Lucienne; *et al.* (2017). *Mutation du paysage: résultats du programme de monitoring Observation du paysage suisse (OPS)*. Berna: Office fédéral de l'environnement; Birmensdorf: Institut fédéral de recherches sur la forêt, la neige et le paysage. (État de l'environnement; 1641).

ROTH, Ulrich; SCHWICK, Christian; SPICHTIG, Florian (2010). *L'état du paysage en Suisse. Rapport intermédiaire du programme Observation du paysage suisse*. Berna: Office fédéral de l'environnement. (Etat de l'environnement; 1010).

WARTMANN, Flurina; HUNZIKER, Marcel; KIENAST, Felix (2021a). *Programm Landschaftsbeobachtung Schweiz (LABES). Methodische und inhaltliche Weiterentwicklung 2018-2020*. Birmensdorf: Forschungsanstalt für Wald, Schnee und Landschaft. (WSL Berichte; 103).

WARTMANN, Flurina; STRIDE, C.B.; KIENAST, Felix; HUNZIKER, Marcel (2021b). "Relating landscape ecological metrics with public survey data on perceived landscape quality and place attachment", *Landscape Ecology*, núm. 6, p. 2367-2393.

El territori des del mar

Daniela Colafranceschi

En la presentació del seminari “Governar el paisatge per ordenar el territori” de l’any 2023, organitzat per l’Observatori del Paisatge i l’aleshores Departament de Territori llegim: “La mirada global, transversal i integradora inherent al paisatge permet adquirir un coneixement profund del territori i analitzar-lo i tractar-lo a una escala humana que va més enllà de les divisions administratives. El diàleg que mantenen les societats contemporànies amb els seus paisatges quotidians precisa d’aquest intercanvi interdisciplinari permanent [...]”¹.

El Conveni europeu del paisatge —que continua essent una gran referència per a la nostra tasca d’investigació, d’ensenyament i d’activitat professional, tot i que tingui més de vint anys— ha introduït uns conceptes que han estat en certa manera revolucionaris. Ens han ajudat molt en l’afirmació d’una definició de *paisatge* més adequada, més responsable i que respongui més a la realitat actual, que ens informa sobre la seva aplicació a l’hora de formular projectes, plans paisatgístics, projeccions, etc. S’ha passat de parlar de “paisatges de qualitat” a “qualitat del paisatge”, de tot el paisatge: abocadors, franges marginals, així com àrees industrials abandonades, etc., perquè tot això també és paisatge, és la imatge escrita a la terra d’una societat i una cultura. Ha implicat, com a conseqüència, que es refereixi a àrees que no són homogènies, i, per tant, es reconeix el paisatge com a entitat mixta, complexa, híbrida i dinàmica. Ha consolidat —per al paisatge— la seva especificitat pel que fa a estratègies, planificació i projectes. Ha posat en perspectiva una directiva sobre desenvolupament sostenible i ha indicat mesures concretes en matèria de sensibilització, formació i educació, i ha col·locat en primer lloc el grau de consciència social, molt vinculat amb valors de qualitat dels territoris que habitem. I no només això: considero que el Conveni europeu ha definit i situat millor la nostra identitat d’éssers humans dins dels hàbitats als quals pertanyem.

Però no habitem tan sols els territoris, sinó que també habitem el mar. Això no obstant, tot es refereix als territoris, tot sembla acabar en la línia que separa la terra del mar, però aquesta línia no interromp el paisatge, sinó que, com a entitat híbrida, els uneix. L’aigua es constitueix com a espai de

1 Vegeu: www.catpaisatge.net/ca/agenda/11351-governar-el-paisatge-per-ordenar-el-territori.

trobada perquè forma part d'un mateix sistema de territori, malgrat que és un territori líquid.

Recentment, hem publicat amb la societat científica IASLA² la traducció italiana de les línies guia de 2008, fins ara només traduïdes a l'anglès i al francès: *Paesaggio Europa. Linee guida per l'attuazione della Convenzione europea del paesaggio* (Colafranceschi, Paolinelli *et al.*, 2022), en la qual ja qüestionem uns límits que té el Conveni europeu del paisatge (en destaquem alguns conceptes i paraules clau), entre els quals el tema del mar. El Conveni diu: “[...] aquest Conveni s’aplica a tot el territori de les parts i abraça els espais naturals, rurals, urbans i periurbans. Inclou els espais terrestres, les aigües interiors i les marines” (Consell d’Europa, 2000: art. 2). I en les directrius-recomanacions de 2008 (que existeixen ara en italià, a més de francès i anglès) es diu: “el paisatge forma un tot, les parts constituents del qual es consideren simultàniament en les seves interrelacions” (Consell d’Europa, 2008: I.2.), cosa que significa que les interrelacions substancien, fonamenten un estatus de “paisatge”.

Visc entre tres ciutats: Roma, Barcelona i, abans (durant trenta-dos anys), Reggio de Calàbria, ara Nàpols, i, per tant, pertànyer al Mediterrani defineix la meua identitat. Veig el Mediterrani com una terra i no com un mar; com un paisatge líquid que té unida la geografia de ciutats i llocs heterogenis i múltiples. Un ple i no un buit.

L'aigua no és tota igual

L'aigua no és tota igual. Un tipus d'aigua especial és la que es troba entre costes veïnes, entre illes d'un mateix arxipèlag, la dels golfs, o fins i tot, aquella tractada i transformada en terra als Països Baixos. Aquesta especificitat ve determinada per la distància que hi ha entre les costes. És aquí on el paisatge adquireix el valor d'espai públic líquid. És aquí on el mar no és interrupció, no és silenci, sinó continuïtat.

Cal transformar també aquest concepte: ja que no només existeixen àrees del mar —com les aigües especials— que són paisatges, sinó que

2 Vegeu: www.iasla.it

també cal tenir en compte i incloure la percepció del paisatge des del mar. Ambdues condicions ens situen, defineixen la nostra identitat d'éssers humans, tot i que en relació amb un hàbitat que és líquid. És exactament la interrelació entre terra i mar el que converteix els confins, el límit entre ells, una franja, un gruix, un espai sensible, un espai que definiria com a *ecotò* (per com es diu en biologia) en el tercer espai, que té valor en si mateix, que és líquid, però encara paisatge.

L'aigua dels rius, dels llacs... és part integrant dels nostres territoris; en canvi, en relació amb el mar, el paisatge s'interromp allí, a la línia de la costa. Un llindar on sembla acabar-se un tema, un concepte, una projecció... Així doncs, tot allò relacionat amb el govern del territori i amb el paisatge no pertany al mar, i tot allò relacionat amb el govern del mar no pertany al territori ni al paisatge. Aquest és el significat que el Conveni europeu del paisatge atorga al mar quan cita les aigües marítimes i, d'altra banda, els convenis que s'ocupen del mar no mencionen el paisatge. És evident que necessitem una revisió en aquest sentit.

Imatge 1. Estret de Messina des de l'avió. Foto: Daniela Colafranceschi.

Les percepcions, les mirades i el sentit de pertinença que hi ha des de la terra cap al mar i des del mar cap a la terra construeixen significats, sentits, que estan vinculats amb l'ús, amb les tecnologies i infraestructures de transport, amb el trànsit entre una riba i l'altra, amb activitats de la quotidianitat a petita escala, gairebé com rituals, i que teixeixen valors culturals que avui estan canviant profundament. El projecte de paisatge ha de saber interpretar també aquest canvi. Considero que el mar té un “estatut” de paisatge (o l'hauria de tenir), perquè l'aigua del mar, així com el paisatge, és un producte cultural. Això ho vull explicar a través d'alguns exemples d'“aigües especials”, on crec que el mar té la mateixa qualitat de “paisatge” que el territori. L'aigua no és tota igual.

Estrets

L'estret de Messina és on les ciutats de Messina i de Reggio de Calàbria es miren a través d'un mirall d'aigua. Són representatives de valors i significats, tant per les latituds a les quals pertanyen com —i potser més— per les maneres d'habitar-les: les modalitats del creuament i dels fluxos; els milers de camins i raons pels quals es viuen, es travessen; les activitats que es desenvolupen al mar; la vista des del mar. . .

I una altra característica de l'estret és que, com més decreix la distància que separa les costes, més gran és el grau de relació que es teixeix entre les seves ribes. L'aigua, aquí, actua com un poderós factor d'identitat. De la mateixa manera que la mobilitat ha ampliat i transformat profundament el concepte d'espai públic i ha enfortit la qualitat urbana de les àrees d'intercanvi de la ciutat, la mobilitat també juga un paper important en aquesta gran plaça líquida que és l'estret de Messina. És la densa xarxa de vaixells, ferris, naus de càrrega, trens carregats dins de vaixells, aigües solcades per naus mercantils, naus militars, creuers, pesquers i vaixells turístics, el que imprimeix aquest tros de mar en la retina dels que viatjaren i dels que viatgen, com si fos un teixit cosit entre dues costes pel fil de les trajectòries que mantenen unit aquest territori. Que es tracti tan sols d'aigua sembla un mer accident. De fet, és una gran plaça, una plana marina, un gran parc. L'aigua aquí funciona com un dispositiu de traducció i modificació de valors,

d'un sistema tant conceptual com físic d'identificació del seu paisatge. Funciona com a lloc pel qual els seus habitants mesuren diferents nivells d'adhesió identitària, en el sistema físic i cultural del seu paisatge.

Figura 1. Pla general de la defensa de l'estret de Mesina, 1882. Font: Lo Curzio, Caruso, 2006.

Com a exemple i per explicar-ho, he escollit unes corbes de nivell de l'estret, on és perceptible el valor i la qualitat de gran plaça que aquí té el mar, una plaça líquida. Al llarg d'una altura d'uns 165-215 metres sobre el nivell del mar, existeix un sistema defensiu de fortificacions (que lamentablement no entra en els itineraris turístics d'aquesta àrea "interregional").

Són forteses magnífiques, construïdes pels Borbó, que servien per controlar militarment l'estret després de la unitat d'Itàlia de 1861. És l'únic cas europeu de defensa d'un tros de mar "obert" que és intern a un país, i no com a límit entre dos o més països. Aquestes forteses van ser construïdes entre 1862 i 1914, i n'hi ha un total de vint-i-dues, tretze a la costa de Sicília i nou a la costa de Calàbria (vegeu la figura 1). I, anàlogament amb la campanya militar —com ens recorda Denis Cosgrove—, servien per al control perceptiu òptic del territori (perquè no entressin enemics). Cosgrove afirma:

“La tecnologia ha augmentat la importància de la visió com el mitjà principal d'exploració de l'espai. [...] La guerra 'convencional' es refereix, en realitat, a les formes de combat militar desenvolupades en els paisatges agrícoles de l'Europa Occidental (d'aquí deriva la paraula *campanya*). Els paisatges militars es podrien considerar l'expressió més pura del paisatge típicament modern, les formes del qual venen determinades per divisions espacials lineals clarament delimitades per una visió uniforme i per pràctiques d'exclusió. L'expressió més coherent d'aquesta territorialitat és l'estat-nació, la base inicial del qual era un concepte de col·lectivitat social expressat en un marc ecològic de caràcter de nació aferrat a la terra.” (Cosgrove, 2002: p. 83).

Els anomenats *Fortini*, a més de controlar militarment l'estret, són arquitectures mig hipogees, i no es veuen des del mar. És impossible veure-les, atès que estan mig encaixades en la topografia de les muntanyes, i a sobre del terrat —la superfície plana que emergeix a l'exterior— es col·locaven els canons. Estan construïdes estratègicament perquè les trajectòries de les bales dels canons cobrissin l'espai sencer de l'estret, seguint la nostra mirada, la nostra percepció (vegeu la figura 2). És un sistema paisatgístic important! I el podem apreciar llegint els mapes, les cartografies antigues, podem comparar aquests ventalls visuals, la meta perceptiva, les trajectòries de les nostres mirades que des d'aquí ens permeten recórrer tota l'àrea, exactament com ho feien les bales de canó.

És un exemple de com el mar uneix aquesta corba de nivell, uneix aquest "collaret" de perles arquitectòniques al mar i les converteix en un

sistema de costura de dues ribes, les transforma en un sol sistema híbrid, de territori i de mar, però un sol paisatge, i un paisatge únic! Durant molts anys he intentat promoure la institució del Parc de l'Estret com un innovador sistema cultural de centralitat del paisatge que substanciï les raons de l'Àrea Metropolitana de l'Estret, amb l'objectiu d'un projecte de llei comú... però no hi he tingut cap èxit.

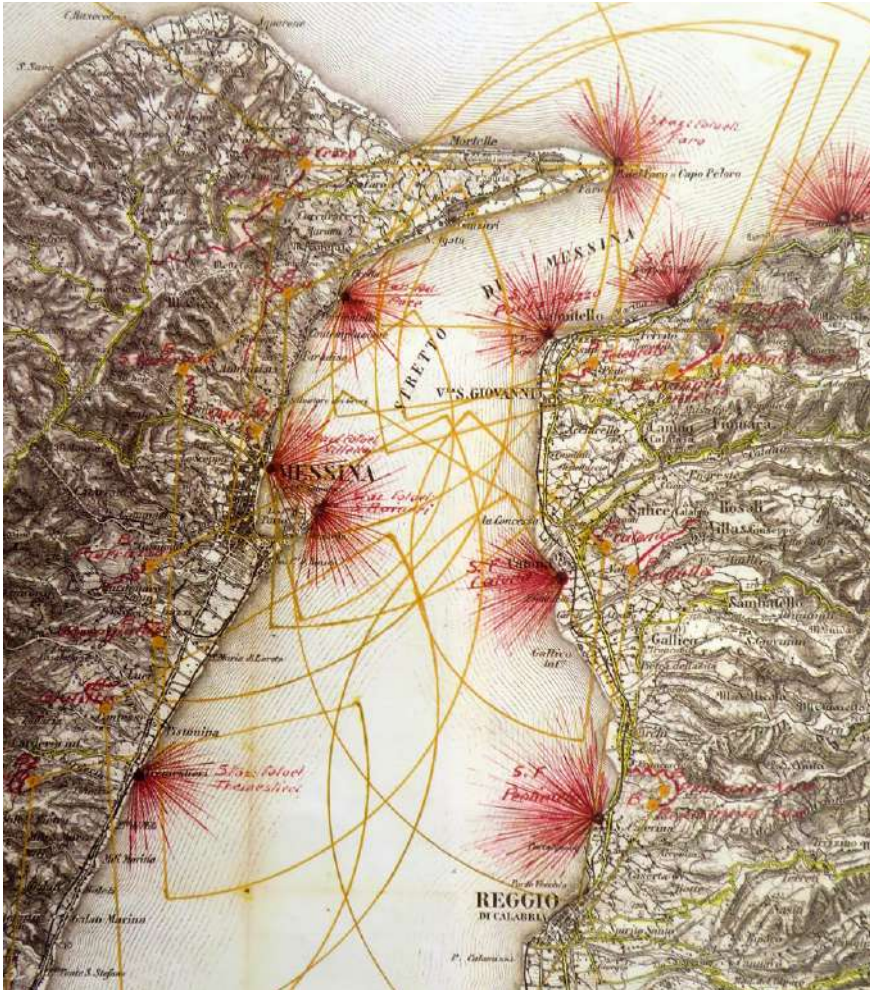

Figura 2. Cobertura dels trets des de les bateries militars pel control militar de l'estret de Messina. Font: Lo Curzio, Caruso, 2006.

Pel que fa a un altre estret, el de Gibraltar, sabem que com a frontera crítica del nostre continent europeu amb el Nord de l'Àfrica, el mar recull la condició d'asimetria entre dos mons i observa la paradoxa dels equilibris econòmics, socials, polítics i ideològics entre ribes. Aquest també és un mar molt disputat pels territoris al qual pertany.

L'estret d'Istanbul és encara més cridaner, en tant que aigua especial; aquella estreta franja de mar on escassos 700 metres separen l'Àsia d'Europa. El Bòsfor, densament transitat, és un teatre privilegiat de fluxos i corrents, que fusionen dos continents i molt més.

Els estrets són paisatges de pas. Trajectòries, fluxos i xarxes identifiquen el teixit entre les dues ribes: estratificacions d'identitats, maneres de viure, de relacionar-se i de moure's. Són espais líquids de traducció i innovació d'un paisatge que no és un paisatge tradicional. Un tipus de mar on les infraestructures de moviment, les activitats econòmiques, mercantils o pesqueres, la vida quotidiana del treball, de les relacions humanes, marquen la velocitat, l'escala i el temps del seu trànsit, i sostenen raons, significats i sentiments. L'aigua és un element d'interacció, un espai "intercanviador" de valors intangibles i tangibles, que fusionen mar i terra en un paisatge únic i unitari.

Arxipèlags

El 2003, amb una resolució de l'Ajuntament de Venècia (99/2003), es va crear el Parc de la Llacuna de Venècia, la principal tasca del qual és la "millora ambiental i socioeconòmica de l'àrea de la Llacuna Nord, a través de la definició i promoció d'usos compatibles amb la salvaguarda dels valors naturals, arqueològics, històrics i culturals dels llocs", i, posteriorment, per extensió, es va crear el Parc Regional Ambiental i Antropològic d'interès local de la Llacuna Nord de Venècia, el 2014.³ El mar i les illes es converteixen en "territori" fins i tot abans que en "parc", un ecosistema de llacuna format per ciutats, monuments, illes, arquitectura, aigua i canals marins.

³ Es va crear el Parc Regional Ambiental i Antropològic d'interès local de la Llacuna Nord de Venècia (resolució del Consell Comunal 27, 12-13 de maig de 2014), disponible en línia a: <https://partecipaperilparco.files.wordpress.com/2014/05/delibera-parco-laguna-nord-con-allegati-1-e-2.pdf>.

Inseparable i essencial és el valor de la liquiditat en la qualitat de l'espai que conforma. Venècia és el mar de la llacuna i la llacuna és Venècia!

El 2010, es promulga la Llei núm. 44 d'aigües canàries —és l'únic cas d'atribució i inclusió del mar a una comunitat autònoma espanyola, la de les Canàries. “Entre els punts extrems més sortints de les illes i els illots integrats en l'arxipèlag canari, es traçarà un contorn perimetral que segueixi la configuració general de l'arxipèlag. Les aigües interiors d'aquest perímetre rebran la denominació d'*aigües canàries* i constituïran una àrea marítima especial de la Comunitat Autònoma de les Canàries. L'exercici de les competències estatals sobre les aigües canàries i, en el seu cas, sobre els restants espais marítims circumdants a les Canàries es realitzarà tenint en compte la distribució material de les competències establertes constitucionalment, tant per als esmentats espais com per als terrestres” (Llei 44/2010: art. 1). Es modifica, d'aquesta manera, l'àmbit espacial propi de les Canàries, i s'estén al “territori de les illes”, és a dir, a aquella porció de mar dins de la figura poligonal obtinguda quan s'intercepten els punts extrems de cada illa de l'arxipèlag. El disseny del nou perímetre defineix una única superfície mixta d'aigua i de terra com una àrea marítima especial: un sol “territori”. El mar d'aquest arxipèlag simplement no existeix.

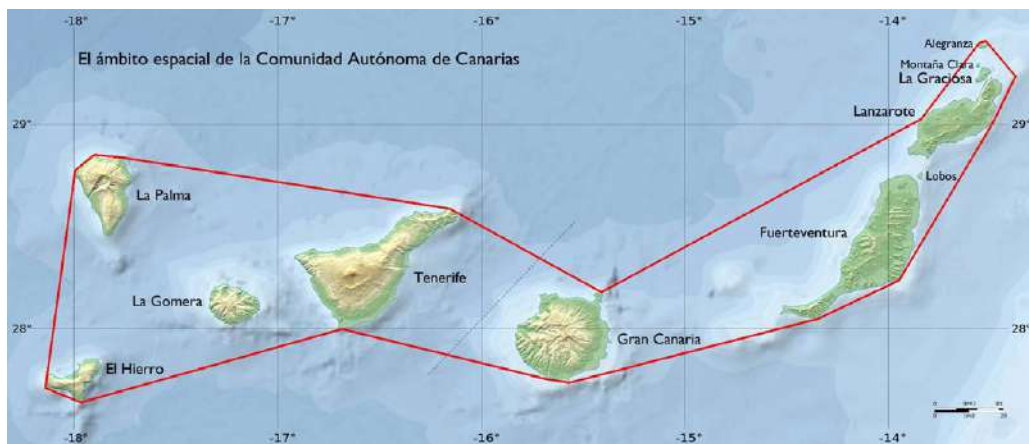

Figura 3. Contorn perimetral de les aigües canàries. Font: Wikimedia Commons (Koppchen).

Terra guanyada al mar

El Rijkswaterstaat holandès⁴ és responsable de supervisar una àrea de 90,278 km² d'aigua, 214 quilòmetres de preses i dics i 2.969 quilòmetres de ribes de rius i canals, i promou l'aigua com un element caracteritzador i fortament identificador del paisatge natural i urbà. En la gestió de les infraestructures que s'estenen fins al mar i en el desenvolupament sostenible del territori dels Països Baixos, promou la configuració de nous paisatges agrícoles i pastorívols com a motor de regeneració de l'espai públic de les ciutats. La terra guanyada al mar del Nord es converteix en un bé públic per a una societat plural; l'aigua és un recurs econòmic, urbà i paisatgístic; superfícies ara líquides, ara humides, però llocs; nous espais relacionals, nou territori per a les comunitats. Un país per al qual l'espai marí assumeix un paper central estratègic, social, econòmic, de valor paisatgístic i de sostenibilitat ambiental en contínua transformació, on l'aigua dissenya les dinàmiques de l'habitar col·lectiu en deixar-se trobar fluxos i fluids.

Consideracions finals

Es tracta en tots els casos (estret de Messina, estret de Gibraltar, Estambul, Canàries i Països Baixos) d'exemples d'experiències que testimonien molt més enllà d'un valor de protecció, una clara voluntat de consolidar un valor de projecte de l'aigua del mar, com a actiu determinant per al seu futur.

Cal tenir en compte també que el fenomen migratori des del Nord de l'Àfrica fins als nostres països ha canviat la identitat del Mediterrani —en els seus motius, però sobretot en els sentiments— en travessar-lo. Aigua amarada de preocupacions, dolor, expectatives, mort, supervivència, incerteses i abandó. Aigua feta de persones, que canvia el valor del mar, en el paisatge dramàtic del trànsit. Com perceben els ulls i l'ànima d'aquesta gent les nostres costes des del mar? Des de quin punt comencem a ser nosaltres part del seu paisatge?

⁴ Agència governamental holandesa encarregada de la planificació i supervisió de l'execució d'obres a la xarxa de carreteres, vies navegables i les conques hidràuliques d'importància nacional.

En el dret internacional, les aigües territorials (o “mar territorial”) són les que arriben fins a les 12 milles de la costa; després, hi ha les “zones econòmiques exclusives”, que són aquelles incloses fins a les 200 milles, i, finalment, hi ha les “aigües internacionals”, les “navegables”, les “prohibides”, les “pertinents”, etc. I, no obstant això, quina és la distància correcta? Quina és, per al paisatge, la seva àrea o zona de rellevància? A quants metres de la costa el mar continua sent “paisatge”? A quants metres de la costa encara som capaços de suportar i percebre les tensions que ens lliguen i ancoren a terra ferma com fils? Hem de ser capaços de llegir i interpretar aquests fils, i de reconèixer a aquest mar l'estatut de paisatge. La cultura paisatgística contemporània té la tasca difícil de donar formes i significats profunds a l'arquitectura d'aquestes geografies. El mateix Conveni europeu del paisatge podria i hauria d'estendre les seves directives a aquesta dimensió territorial líquida.

El mar pertany al territori perquè aquest mar és territori; és una plaça líquida, un espai complex i híbrid, és un dispositiu cultural. Són paisatges no perquè siguin “bonics”, sinó perquè estan fets per persones.

Referències bibliogràfiques

“LLEI 44/2010, de 30 de desembre, d'aigües canàries”, *Boletín Oficial del Estado*, núm. 318, de 31 de desembre 2010

COLAFRANCESCHI, Daniela; PAOLINELLI, Gabriele (coords.) (2022). *Paesaggio Europa. Linee guida per l'attuazione della Convenzione europea del paesaggio*. Roma: Habitat IASLA. (Derive&Approdi).

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

CONSELL D'EUROPA (2008). *Recommendation CM/Rec(2008)3 of the Committee of Ministers to member states on the guidelines for the implementation of the European Landscape Convention*. <<https://rm.coe.int/16802f80c9>> [consulta: 17.06.2024].

COSGROVE, Denis (2002). “Observando la naturaleza: el paisaje y el sentido europeo de la vista”, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 34, p. 63-89.

LO CURZIO, Massimo; CARUSO, Vincenzo (2006). *La Fortificazione Permanente dello Stretto di Messina*. Messina: EDAS.

Governar els paisatges locals

Paisatge i participació: claus per escoltar les veus del paisatge

Xavier Sabaté Rotés

El paisatge és un element vital del nostre entorn i té un impacte significatiu en la qualitat de vida de les persones. Per això, la gestió del paisatge ha de ser una tasca compartida amb els diferents actors implicats, des de la ciutadania fins als agents públics i privats.

El paisatge i la participació, un binomi indissociable.

La raó de ser de la participació en la gestió del paisatge ja la trobem en el mateix Conveni europeu del paisatge. L'article primer defineix el paisatge com "una part del territori tal com la percep la població, el caràcter de la qual resulta de l'acció dels factors naturals i/o humans i de les relacions que s'estableixen entre ells" (Consell d'Europa, 2000: art. 1a). Ve a dir, per tant, que per aproximar-se a la percepció social d'un paisatge caldrà conèixer la diversitat d'observadors d'aquest paisatge, una diversitat equiparable a la diversitat mateixa de la societat. I com podem conèixer-la, si no és amb la participació de la ciutadania?

Figura 1. La roda de la caracterització del paisatge, segons la metodologia Landscape Character Assessment. Font: Tudor, 2014.

La guia sobre caracterització del paisatge (Tudor, 2014) de l'organisme anglès, Natural England, reforça aquesta idea: un 50 % del que és paisatge es defineix per aspectes purament perceptius i estètics, és a dir, dependents directament de la mirada de les persones (*people*), mentre que l'altra meitat es defineix pels aspectes físics, culturals i socials del lloc (*place*).

El geògraf i polític Oriol Nel·lo deia, ja el 2004, que les polítiques públiques d'ordenació del territori només tindrien èxit si reconeixien els valors simbòlics que el paisatge té per a les col·lectivitats locals de cada racó del país (Nel·lo, 2004: p. 5). Avui dia això encara és més vigent: cal una consideració exquisida envers la percepció social del territori, i cada intervenció ha d'anar acompanyada de l'oportú procés de debat i concertació ciutadana, en el qual els aspectes paisatgístics han de tenir una importància essencial. En aquest text veurem per què i com.

La participació en paisatge, per què?

Impulsar la participació ciutadana en la gestió del paisatge pot contribuir a millorar la presa de decisions, fomentar el compromís amb el territori, afavorir el desenvolupament sostenible i generar consens i cohesió social:

- **Millora la presa de decisions:** Quan es promou la participació ciutadana en la gestió del paisatge, es garanteix que les decisions reflecteixin les necessitats i les preferències de la ciutadania que viu el paisatge i en gaudeix. Això ajuda a evitar decisions unilaterals dels responsables polítics o tècnics, sense tenir en compte la perspectiva ciutadana, i millora la legitimitat dels processos de presa de decisions.
- **Fomenta el compromís amb el territori:** Quan la ciutadania participa activament en la gestió del paisatge, es fomenta el compromís amb el territori i es potencien les actituds de responsabilitat, col·laboració i solidaritat envers el seu entorn. Les persones, en sentir-se part d'una decisió, l'assimilen amb més facilitat i en garanteixen el compliment.

- **Afavoreix la sostenibilitat:** La participació ciutadana pot contribuir a la gestió sostenible del paisatge, per la implicació activa de la societat civil en els processos de planificació, gestió i ordenació del territori. Això pot ajudar a preservar valors paisatgístics, la biodiversitat, i a la millora de la qualitat ambiental en general.
- **Genera consens i cohesió social:** La participació pot ajudar a crear consens i cohesió social al voltant del paisatge. Això pot contribuir a establir les bases per a una gestió equilibrada del territori. Si les persones tenen més influència sobre el seu entorn, podran reforçar la identitat i la distinció local i regional.

Les persones cada vegada tenen més inquietuds respecte a la qualitat del seu entorn, sigui natural, rural o urbà. Segons Joan Nogué (2010), un entorn físic atractiu, net, afable i estèticament harmoniós genera una sensació de benestar en les persones, que contribueix a la qualitat de vida individual i col·lectiva.

El Conveni europeu del paisatge insinua que els poders locals i regionals són els més adequats per dur a terme polítiques de paisatge, ja que són les autoritats més properes a les comunitats afectades. El repte d'aquestes administracions és aconseguir que les col·lectivitats locals reconeguin el valor i la importància del paisatge i participin en les decisions que hi estan relacionades.

Formes de participació i d'implicació ciutadana en paisatge

La participació ciutadana en paisatge pot prendre moltes formes, des de la participació en l'ordenació del paisatge fins a la intervenció directa de les persones en accions sobre el paisatge. Recomanem la consulta de *Paisatge, desenvolupament rural i ciutadania* (Sala et al., 2017) per conèixer un ampli ventall de bones pràctiques de col·laboració ciutadana en la gestió del paisatge.

D'una banda, a Catalunya tenim el cas dels catàlegs de paisatge, que des de 2005 han permès incorporar la mirada de la ciutadania en els vuit catàlegs elaborats per l'Observatori del Paisatge (vegeu més informació

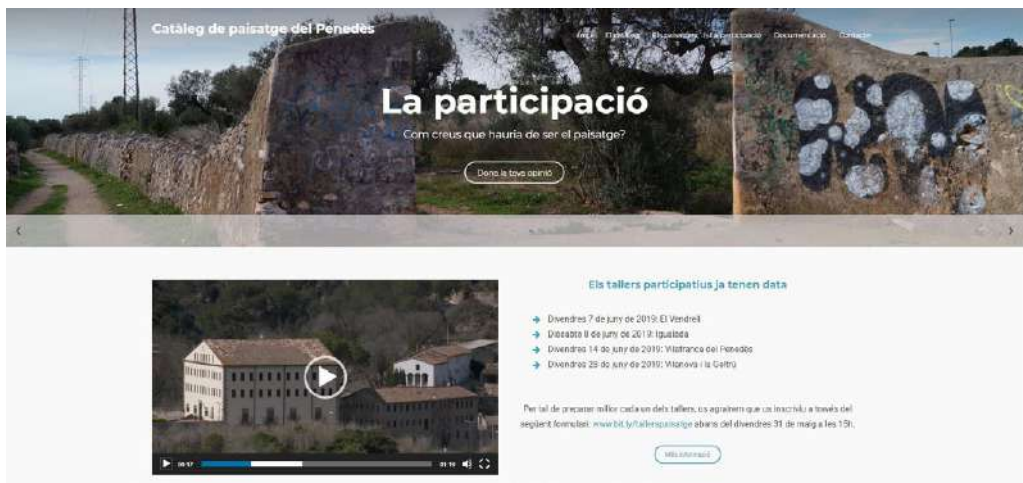

Figura 2. Pàgina web dedicada a la participació en el Catàleg de paisatge del Penedès.

a Nogué *et al.*, 2010). El més recent, el Catàleg de paisatge del Penedès (2018-2022), va comptar amb la participació d'entitats, agents del territori i administracions locals, a més de la ciutadania, a través de diverses sessions informatives, un qüestionari web i quatre tallers de caracterització realitzats arreu del territori de l'àmbit territorial del Penedès.

Un altre exemple de participació en paisatge són les cartes de paisatge, uns instruments de concertació d'acords entre agents d'un mateix territori per tal de promoure accions i estratègies de millora i valoració del paisatge, amb uns objectius i criteris compartits. A Catalunya, a data d'avui, s'han impulsat i aprovat vuit cartes de paisatge, les més recents de les quals són la carta del paisatge del Lluçanès (2015) i la de la Conca de Barberà (2020).

També podem trobar exemples de col·laboració ciutadana en accions de millora del paisatge, com ara la creació de parcs i jardins o la restauració de zones verdes. Un exemple n'és el programa "Mans al Verd", impulsat per l'Ajuntament de Barcelona, amb accions com la cessió d'espais municipals a les entitats i a la ciutadania, la cogestió d'espais públics i la promoció de la cura voluntària dels escocells dels arbres.

Finalment, la participació ciutadana també pot ser una eina eficaç per prevenir i resoldre conflictes relacionats amb el paisatge. En lloc d'impo-

sar solucions des de dalt, la implicació de la ciutadania en la resolució de problemes pot ajudar a trobar solucions més justes i equitatives per a tothom. La col·laboració entre els diferents sectors pot afavorir un clima de confiança i diàleg, en què els diferents interessos i perspectives poden ser escoltats i debatuts. Això pot ajudar a prevenir l'aparició de conflictes o, si aquests ja han sorgit, a abordar-los de manera constructiva.

Qui ha de participar en la gestió del paisatge?

La resposta curta a aquesta pregunta és “tothom”. Una manera de concretar aquest “tothom” és amb el concepte de la quàdruple hèlix, que fa referència a la col·laboració entre quatre sectors clau: govern, empresa, universitat i societat civil. En paisatge, això significa la col·laboració entre el govern local, les empreses que operen al territori, les universitats i els centres de recerca que treballen en temes relacionats amb el paisatge i la societat civil, incloent-hi grups ciutadans i entitats interessats en la gestió del paisatge. A través de la col·laboració entre aquests quatre sectors, es pot afavorir la creació de xarxes de coneixement, l'intercanvi d'experiències i de bones pràctiques i la promoció de la participació de la ciutadania i les entitats en la gestió del paisatge.

És important tenir en compte la diversitat d'agents existents al territori, ja que cada un pot tenir una perspectiva diferent sobre el paisatge. Per detectar quins agents són clau, aconsellem realitzar un mapa d'actors per identificar les parts interessades en la gestió del paisatge i els seus interessos i necessitats específics. Aquest mapa pot incloure dades sobre les àrees d'actuació, els coneixements especialitzats, els recursos, la capacitat de mobilització de la ciutadania i altres factors rellevants.

Processos i eines de participació en paisatge

La participació en paisatge ha de ser real i les persones i els agents hi han de reconèixer el valor democràtic. Per això, convé impulsar processos participatius rigorosos. Podem definir un procés participatiu com un seguit de passos, en cada un dels quals diversos individus i entitats interactuen

amb l'Administració per tal d'incidir en la presa d'una decisió pública, sigui l'aprovació d'un pla de paisatge, l'execució d'una política o estratègia, la definició d'un projecte d'intervenció en el territori, etc.

Amb l'objectiu de garantir la qualitat metodològica del procés participatiu, cal especificar les diferents fases i l'abast del procés. Un procés participatiu ha de tenir, almenys, les fases consecutives següents, acompanyades d'un programa de comunicació:

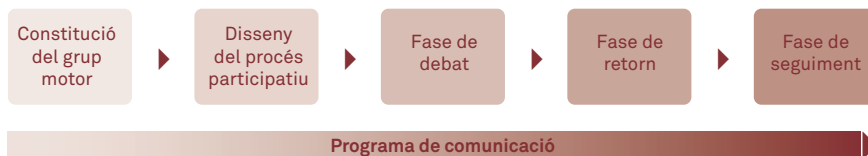

Figura 3. Fases en un procés de participació. Font: elaboració pròpia.

Pas	Descripció
Constitució del grup motor	Establiment de l'estructura política, tècnica i social per liderar i gestionar el procés.
Disseny del procés participatiu	Un procés participatiu implica la intervenció d'una gran quantitat d'agents i la mobilització de recursos públics, i és per això que no es pot deixar a la improvisació i que cal dissenyar-lo amb el màxim consens possible.
Fase de debat	Etapa de promoció del diàleg i de contrast d'arguments, en la qual es recullen les aportacions del màxim nombre de persones. S'usen diverses metodologies adients per arribar a tots els col·lectius afectats.
Fase de retorn	En la darrera etapa del procés, se'n trasllada el resultat a les persones participants i a la resta de la ciutadania. El retorn és important per fer palesa a la ciutadania la utilitat d'haver participat en el procés.
Fase de seguiment	Té com a objectiu garantir el desenvolupament de les accions o propostes sorgides del procés i avaluar l'impacte real del procés participatiu.
Programa de comunicació	Tot procés participatiu ha d'anar acompanyat d'un programa de comunicació, i, de fet, és recomanable que la comunicació del procés es dissenyi en el mateix moment que es prepara el conjunt del procés participatiu.

Taula 1. Fases en un procés participatiu. Font: elaboració pròpia a partir de Sabaté (2019).

Durant la fase de debat, es poden aplicar diverses eines de participació en paisatge. Totes aquestes s'han d'adaptar a cada procés participatiu, segons els seus objectius i destinataris, i recomanem l'ús i la combinació de diverses tècniques per cobrir un ventall més ampli d'agents.

Eina	Descripció
Qüestionaris i enquestes	Proporcionen coneixement objectiu sobre fets, opinions, actituds, motivacions i sentiments. A través dels formularis, podem fer inferències pel que fa al paisatge. Utilitzant l'anàlisi estadística, podem obtenir informació descriptiva, que ens permet entendre les dades recollides i inferir resultats sobre una població més àmplia.
Entrevistes en profunditat	Permeten conèixer opinions, sentiments i creences rellevants per interpretar un paisatge. A través de l'anàlisi de la informació obtinguda, es poden descobrir idees, pistes de reflexió, valors i dimensions del paisatge. En aquest tipus de tècniques, no és important que la mostra de participants sigui representativa, sinó que es reculli el discurs de tots els agents que puguin aportar informació al voltant de la qüestió estudiada.
Tallers	A diferència de les eines anteriors, permeten obtenir informació i coneixement a través de la interacció entre els participants. Els tallers poden tenir diferents dinàmiques grupals, però sempre es basen en el debat i el diàleg. El diàleg cerca arribar a un discurs col·lectiu o, almenys, a delimitar amb exactitud les causes dels conflictes.
Mapatges o itineraris participatius	És una variant de taller que cada vegada es fa servir més, que treballa directament sobre el paisatge. Es tracta de realitzar un itinerari per tal que, de manera col·laborativa, es responguin i resolguin les qüestions plantejades, aprofitant l'experiència i el coneixement de les persones participants, a més de la possibilitat de veure i viure directament el paisatge.
Eines digitals	Consolidades arran de la covid-19 i els períodes de confinament, les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) han arribat per quedar-se. Pràcticament totes les eines que hem esmentat en aquest apartat poden tenir una rèplica digital. Les eines digitals, a més, ofereixen avantatges, com ara bolcar tota la informació clau del procés al web fent-la consultable en tot moment, la creació de plataformes de participació o l'ús d'eines d'interacció social 2.0, com les xarxes socials.

Taula 2. Eines de participació en paisatge. Font: elaboració pròpia a partir de Sabaté (2019) i Castellà et al. (2018).

Conclusions

La participació ciutadana en paisatge és clau per a una gestió adequada del territori. El paisatge concerneix a tothom, i la seva participació en la presa de decisions pot generar nova informació i contrastar els treballs tècnics. A més, a través de la participació, les persones poden sentir-se més vinculades al territori i, per tant, reforçar el seu sentiment de pertinença. D'altra banda, com més local sigui l'escala, més profund i fàcil serà el procés.

La participació no es pot improvisar. Per aconseguir una participació efectiva, és important tenir una idea clara dels objectius i combinar diverses tècniques per arribar a un ventall més ampli d'agents. La informació i la comunicació adequades, així com el retorn del procés, en són factors clau.

En definitiva, per obtenir una bona participació, és necessari saber participar, poder participar i voler participar. Si es treballa així, la participació pot ser una eina molt valuosa en la gestió del paisatge i la millora de la qualitat de vida de la ciutadania.

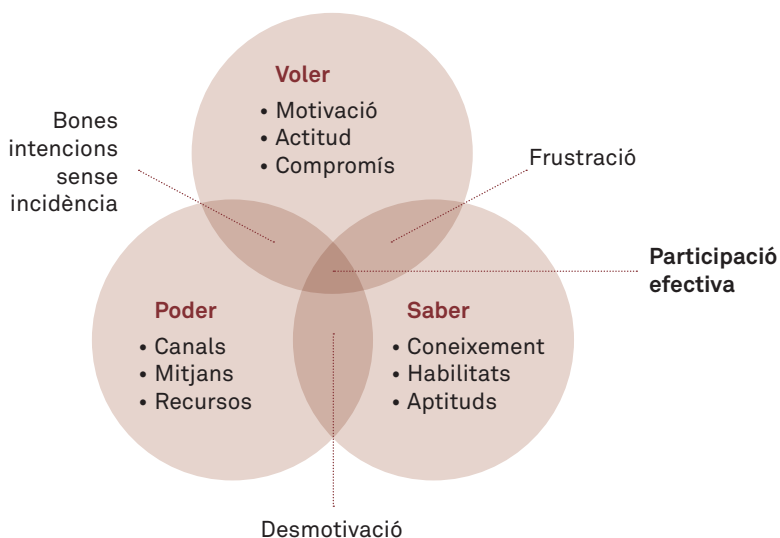

Figura 4. Per participar, se n'ha de voler, se n'ha de poder i se n'ha de saber. Font: Sabaté, 2019.

Referències bibliogràfiques

CASTELLÀ, Carola; GARCIA, Maria; FRIGOLS, Joan; STINUS, Elisa (2018). *Eines de participació ciutadana*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

NAVARRO, Irene (2017). *Participació i tecnologia: un binomi en permanent evolució* [en línia]. Bloc del Pla Estratègic Metropolità de Barcelona. <http://pemb.cat/ca/bloc/participacio_i_tecnologia_un_binomi_en_permanentevolucio/36/>. [Consulta: 19.02.2024].

NEL·LO, Oriol (2004). “El paisatge i la gestió del territori”, *Perspectives territorials*, núm. 6, p. 3-5.

— (2005). “Paisatge, pla i política”, *Espais*, núm. 50, p. 8-14. [Monogràfic sobre el paisatge].

NOGUÉ, Joan (2010). *Paisatge, territori i societat civil*. València: Edicions 3 i 4.

NOGUÉ, Joan; PUIGBERT, Laura; SALA, Pere; BRETCHA, Gemma (2010). *Paisatge i participació ciutadana*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; Barcelona: Direcció General de Participació Ciutadana del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació Ciutadana de la Generalitat de Catalunya.

SABATÉ, Xavier (2019). *Processos participatius: Guia de recomanacions del Consell Insular de Menorca*. Menorca: Consell Insular de Menorca.

SALA, Pere; GRAU, Jordi; TERRADES, Jordi (coord.) (2017). *Paisatge, desenvolupament rural i ciutadania: Bones pràctiques de col·laboració ciutadana en la gestió del paisatge a Europa*. Olot: Associació pel Desenvolupament Rural Integral de la Zona Nord-Oriental de Catalunya (ADRINOC).

TUDOR, Christine (2014). *An Approach to Landscape Character Assessment*. [S.l.]: Natural England.

Governar el territori a través del paisatge

Itziar González Virós

Aquest capítol és una adaptació del text de Montserrat Serra publicat a Vilaweb el 13 de maig de 2023, vegeu: <https://www.vilaweb.cat/noticies/itziar-gozalez-viros-la-materia-de-lordenacio-del-territori-es-humana/>

Des de 2002 i fins ara he desenvolupat una activitat professional a la qual em refereixo com a *arquitectura social*. Plantejar la temàtica de com governar el paisatge per ordenar el territori em porta a fer un repàs a tot un seguit de projectes en què he aplicat l'arquitectura relacional i en els quals he dissenyat processos participatius per reformar espais urbans o paisatgístics. Es tracta de mostrar com es pot governar el territori a través del paisatge. La reforma de la plaça de Lesseps, l'estratègia de prevenció dels incendis forestals en una zona del Parc Natural del Montseny, els equipaments al Barri Vell de Girona, el POUM de Cadaqués o el procés cooperatiu de la reforma de la Rambla de Barcelona em serveixen per mostrar fins a quin punt la base de la transformació del territori radica en les persones que hi viuen. Són elles les que el coneixen millor i en tenen unes vivències i unes necessitats que s'han de tenir en compte i s'han de consensuar. Són els paisans i les paisanes. Són el paisatge.

L'arrel etimològica de *paisatge* vol dir “relligar, unir, arrelar”, accions que fan les persones. Per tant, vull fer una defensa de l'acció estructurada de l'ordenació del territori, que són els vincles que les persones, els paisans, estableixen entre ells, i de la mateixa manera que els paisans han fet feixes, també han endreçat, intervingut i construït paisatge, i ho continuen fent. El problema es troba en el fet que el marc legal no els permet moure les peces territorials. Per tant, els deixa en certa manera sense el seu impuls natural de transformar la realitat directament. Si volem que sigui aquest paisatge humà el que ordeni el territori, aquest paisatge s'haurà de dirigir a allò que és radical, a l'essència, a allò que nodreix els desitjos que viuen en aquest territori. És obvi que l'ordenació del territori ha d'anar més enllà del gest del planejament, que neix a dalt per un gest cap a l'arrelament, i interessar-se pel que és subtil i invisible, que és a baix. Per tant, el camí que us proposo és invers al que s'ha defensat sovint en el departament responsable del territori.

Cal valorar la importància de l'entorn relacional. He pogut comprovar, al llarg de vint anys, que el que sosté un territori, és a dir, la seva capacitat de reajustar-se, transformar-se i qüestionar-se, és i està clarament vinculat al grau d'amalgama i de vincle de la comunitat (o de les comunitats). El que sosté la vida és l'entorn relacional, no els edificis, els llocs ni les

construccions. Això ho hem de tenir clar, perquè la matèria de l'ordenació del territori és humana.

Hi ha una gran complexitat en la gestió d'aquest entorn relacional que vol incidir i transformar. Com ho fa, quan l'urbanisme, malauradament, s'està associant al marc legal de planejar? Com podem trencar aquesta simplificació metodològica que arrosseguem? Com podem demostrar a les comissions d'urbanisme territorials que ens necessiten? I com els podem convèncer que som capaços de fer-ho endreçadament, sense gaires drames i d'una manera molt clara i eficaç? I, finalment, com els podem fer evident que estalviem diners i, sobretot, aconseguim aquest paisatge, aquest territori viscut i producte de necessitats de la gent, no dels interessos econòmics d'uns quants o d'alguns lobbies?

Des de 2012 he participat com a activista en la creació de molts parlaments ciutadans de temàtiques diferents: cultura, salut mental, clima... i fins i tot he dinamitzat assemblees infantils, en les quals he pogut portar un infant al centre d'una àgora i li he dit que el que ell pensa és important i ha de ser escoltat. Tot això és també, sens dubte, una feina de reconstrucció de l'origen del desig col·lectiu d'ordenar el nostre territori.

Les metodologies que he desenvolupat segueixen uns processos i són progressives. No diuen "aquests parlen i aquests no", sinó que es van convidant més i més persones sense diferenciar un tècnic de l'administració d'una veïna, d'un polític o d'una banquera. És a dir, són processos que tenen en compte la complexitat del que és definir i transformar un territori col·lectivament. Són anys d'èxits de persones capaces de posar-se d'acord, però que veuen com el que acaben proposant entra en la via administrativa i s'hi queda. Parlo de processos als quals els manca capacitat per sobreviure en l'ecosistema administratiu i en el nostre marc legal actual.

El procés participatiu de la reforma de la plaça de Lesseps

La primera experiència potent en què vaig participar va ser la reforma de la plaça de Lesseps de l'any 2002. La meva intervenció va venir donada després d'un intent municipal infructuós per intentar resoldre una plaça i Scalextric dins del cor de Gràcia sense la intervenció de la ciutadania crítica.

Figura 1. Mapa del procés participatiu de la reforma de la plaça Lesseps. Font: Itziar González Virós.

I es va veure que calia implicar a la ciutadania en la presa de decisions. Durant el procés participatiu que vaig engegar vaig descobrir que les nostres administracions separen les visions del territori en departaments, les fragmenten, i és molt difícil ser eficaços a l'hora de trobar solucions si pensem per separat i no ens reunim, ni tan sols dins les mateixes administracions.

Una altra cosa que vaig descobrir és que quan vols analitzar un lloc, si preguntes a moltes persones què n'opinen, elles se situen des d'on parlen, i el coneixement situat és clau. Si volem superar la incapacitat per escoltar l'altre i el diàleg de sords, si volem arribar a una cultura de paisatge (de paisatge sonor, d'idees i de creences), hem de començar a desenvolupar aquest tipus de metodologies del coneixement situat.

Hi havia catorze maneres diferents de queixar-se de la plaça de Lesseps. I no era la mateixa queixa la d'aquell que vivia a la casa Ramos, el punt 1, que la de qui es trobava al punt 14. Què va permetre situar-los? Si

convides cinc-cents, set-cents, mil persones a dibuixar el seu desig individual en el mateix suport, el que plasmes és el desig col·lectiu sobre el futur d'aquest paisatge. Si desenvolupem metodologies tan senzilles com aquesta (a Lesseps vam preguntar per on volien creuar la plaça), si tots fan la seva, però estan d'acord a fer-la sobre el mateix suport, això té una eficàcia brutal, perquè permet traçar les línies que van acabar donant la forma de la plaça. Qui havia fet la plaça de Lesseps? Ningú i tothom. És important. No podries dir un nom ni un cognom, perquè és una construcció cooperativa en el temps, un sumatori de coses encertades i coses que no ho són tant. Evidentment, això dona després una sèrie de documents estratègics, perquè té una base i una legitimitat col·lectives. A la plaça de Lesseps són els ciutadans els que diuen a l'Administració que es pot fer millor, que una altra plaça de Lesseps és possible.

Els bombers al Montseny

I els bombers de Catalunya, què diuen? “Nosaltres estem apagant incendis i no d'una manera democràtica; no sabem si és millor apagar aquest foc aquí o allà”. Es demana un criteri objectiu i democràtic per prioritzar o no els polígons del foc. Vam fer un projecte pilot amb l'ambientòleg Iago Otero al Parc Natural del Montseny, a partir de cinc polígons o zones que es comporten de manera diferent davant del foc. Vam construir, amb tota una sèrie d'entitats (universitats, associacions, ajuntaments...), una fitxa per polígon, en què apareixia des de la propietat privada fins a valors mediamambientals, naturals, etc. La ciutadania va opinar i valorar què volia, i d'una manera objectiva i després d'un procés, es va realitzar la priorització. Ara els bombers al Montseny ja saben per on han de començar en cas d'incendi i no depenen del fet que un alcalde hi tingui o no hi tingui interessos concrets.

L'experiència com a regidora de l'Ajuntament de Barcelona

Un altre element important és la lluita contra la corrupció. I aquí exposo la meva experiència a l'Ajuntament de Barcelona. He observat que la via que

té l'Administració per influir sobre el territori, és a dir, el seu planejament, la seva via formal, dona molt poques possibilitats a la ciutadania d'incidir-hi. Li dona l'oportunitat una vegada hi ha hagut la primera voluntat, quan ja s'ha decidit què s'ha de fer.

Però, perquè una cosa sigui legítima, perquè l'ordenació del territori sigui realment un sumatori de desitjos, ha de néixer d'unes necessitats, no d'unes accions polítiques des de dalt, estratègiques. Cal garantir que el que es vol fer és necessari. I aquí ve el gran tema: l'Administració diu que la seva vocació és la defensa de l'interès general, però tots sabem que l'interès general és un terme jurídic indeterminat. Què és l'interès general? Per a uns és l'economia, oferir llocs de treball; per a uns altres és una altra cosa, com ara la qüestió mediambiental, les continuïtats dels corredors verds, etcètera. Per tant, hem provat que aquesta via formal és opaca i, sobretot, té els peus de fang, perquè és suficient que l'Administració incoï un planejament perquè quatre polítics el vulguin. I això fa que hi gastem molts diners, i que quan venen les alegacions s'aturin projectes que no han estat consensuats i hem perdut molt de temps. La proposta alternativa que faig és una cooperació administrativa ciutadana d'arrel. D'aquesta manera no més s'iniciarien expedients de planejament quan hi hagués suficient base ciutadana que ho desitges. I dedicariem temps a construir aquesta comunitat de debat abans d'activar tots els altres mecanismes, que són costosos i molt elaborats. Si es genera des del principi un espai ciutadà, la quantitat de governança i control en la presa de les decisions evitarà la corrupció, que no és poca cosa.

El Barri Vell de Girona

Un altre exemple interessant és el Barri Vell de Girona. Els veïns, en uns pressupostos participatius, van demanar debatre sobre els programes dels seus equipaments. L'àrea de planejament municipal havia afectat moltíssims convents i edificis amb unes determinades característiques, que es va considerar que tenien potencial per ser reconvertits en equipament. Però van passar els anys i, al estar en desús, va arribar el mercat privat amb ganes de convertir-los en hotel o en altres coses. L'Administració va seguir una

via formal, però tampoc va complir a l'hora de revisar els planejaments en el temps que tocava. I és la ciutadania qui va decidir intervenir i va muntar un procés participatiu, on vaig participar.

En aquest procés vam fer la llista de tots els equipaments buits del centre històric de Girona i vam aclarir en quina condició estaven. Vam constituir quatre grups i vam fer conferències, rutes, debats... Vam dedicar sis mesos a crear intensament. Cada procés participatiu és una universitat popular. És una capacitat d'uns i d'altres, un intercanvi. I es fa convidant els interessos privats, els administratius, a tothom, no generant una acció estrictament veïnal contra una acció privada, sinó intentant entendre que s'ha de debatre entre tots, i així s'arriba realment (i és molt rellevant) a establir propostes i a fer plànols. Vam inventar el que en vam dir *vies equipades*, en els casos en què no era tan important l'equipament com el camí fins a l'equipament. La creativitat ciutadana és espectacular. I si un ajuntament encarregués la mateixa feina a un despatx d'arquitectes no tindria la mateixa força d'implementació immediata que amb un procés participatiu. Per això dic que d'aquesta manera es plasma el desig col·lectiu sobre com volen que sigui la seva ciutat i es fa des del màxim realisme, amb tot el pragmatisme.

I aquí us aporto la idea principal d'aquest text: estem abandonant la cultura del projecte per la cultura del prototip. La cultura del projecte és dir què farem pels altres en el futur. La cultura del prototip és dir què podem fer aquí nosaltres amb el que tenim. La cultura del prototip és imperfecta i inacabada, però treu el millor de tothom. I malgrat ser limitada en recursos, conté abundància de possibilitats. La cultura del projecte és un viacrucis en què promets una cosa i, a partir d'allí, comences a ajornar, a incomplir, a dir que no hi ha diners, que no hi ha pressupost... i això genera una frustració impressionant i desapareix el paisatge humà, que és el que realment pot fer que ens equivoquem menys. Per tant, m'agradaria ressaltar que he aconseguit fer fulls de ruta impressionants, treballs, a partir d'un simple debat ciutadà. És molt emocionant.

El POUM de Cadaqués

Un altre exemple és el POUM de Cadaqués, redactat per l'aleshores Departament de Territori de la Generalitat de Catalunya en col·laboració amb l'Ajuntament. Jo em vaig encarregar del procés participatiu. Vaig fer la programació, amb rutes, conferències, tallers, sessions en línia, publicacions... Tots aquests actes es van organitzar en quatre mesos. És a dir, va ser un veritable concert de moments, perquè, si no, en la participació ciutadana, si es convoca a la gent tres dies seguits es cansa i cada vegada té menys ganes de dir res, però si els ofereixes una continuïtat i un seguiment del que està decidint l'equip tècnic redactor, l'interès i la participació es mantenen. El meu paper va ser el d'infiltrada en l'equip tècnic redactor per poder explicar a la ciutadania el que anava passant.

Tot i aquesta ambició, no hi ha cap llei que converteixi la participació ciutadana en un element fonamental. Per tant, tot el que es va fer, en aquest cas la Generalitat amb l'experiment de Cadaqués, és innovar i reivindicar cooperació, no participació. Cal valorar cada persona que es va inscriure en els processos i la continuïtat i la freqüència de la seva presència. Un alcalde no pot no escoltar el resultat d'un procés d'aquesta complexitat on s'aconsegueix un resultat consensuat. Els partits polítics del plenari només poden sumar-s'hi perquè és el resultat de la voluntat col·lectiva d'una ciutadania diversa que, a més, vota diferents partits. És una qüestió estratègica.

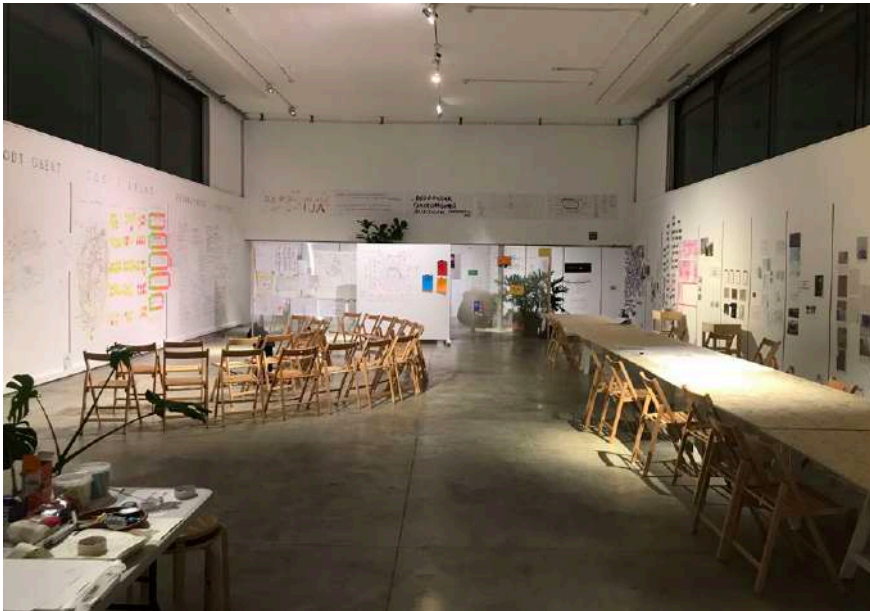
La reforma de la Rambla de Barcelona

La reforma de la Rambla és un procés que l'Ajuntament de Barcelona planteja de manera inesperada: d'una banda, estratègies d'actuació; de l'altra, la urbanització d'aquest espai. Vaig portar el procés de cooperació i les estratègies, que va suposar la creació de grups cooperatius amb el compromís que ens aniríem veient al llarg de sis mesos i que treballaríem amb aquestes metodologies explicades abans. També vam fer visibles aquests processos complexos: vam llogar una planta baixa a la Rambla, vam posar un calendari, vam contractar una persona perquè portés el tema del correu i les trucades, i vam construir una comunitat que no existia, perquè a la Rambla

només viuen vuitanta persones. Per tant, a vegades, un procés de debat o definició de com transformar un territori és l'excusa perfecta per crear comunitat. És a dir, quin sentit té l'urbanisme o el planejament? Per a mi, refer el teixit relacional, tornar a vincular-nos. Fer paisatge per incidir, a través d'això, en el canvi del territori.

Vam crear un grup cooperatiu que parlés de cultura, perquè la Rambla és una via amb molts equipaments culturals; un grup de moviment i mobilitat; un altre d'economia i treball, i un quart grup d'espai públic i comunitat. Què va passar? Vam triar uns experts, uns tècnics. Quan vam reunir la primera corona de participació, la més assequible, la més motivada, vam preguntar qui faltava. D'aquesta manera, va aparèixer la segona corona. I si a la segona corona li preguntaves qui faltava, apareixia la tercera. Per tant, amb molt poc pots iniciar una dinàmica que es contagii. Només cal que preguntis a la gent "qui falta?".

El que més m'interessa és aquest parlament cooperatiu: crees quatre grups, que suposen quatre maneres diferents d'apropar-se a la Rambla. Això és fonamental per garantir que hi trobis totes les visions, tots els

Imatge 1. Exposició "Utopia Rambles". Foto: Itziar González Virós.

fronts i les mirades. No hi ha un dissenyador del territori, sinó la diversitat del territori. Es va creant en obert. Pot entrar-hi qui vulgui i se'n pot anar sense que passi res, sense que es desmunti aquest parlament. Són processos oberts i complexos, com la vida. I funcionen. Cinc-cents persones vam crear la comunitat Rambles. Ara, l'Ajuntament es veu obligat a convocar-nos, perquè es generen les condicions que vetllaran perquè aquesta ordenació s'ajusti als desitjos de tothom.

I, per acabar, com que em resistia al fet que els projectes de la Rambla es limitin a l'organització iniciada i no a les estratègies, vam muntar una exposició anomenada "Utopia Rambles", a l'Arts Santa Mònica, on es va treballar el tema del prototip. A la primera planta hi havia el projecte de km 0 i a dalt es mostrava el treball fet per quaranta-quatre artistes que van dissenyar prototips per transformar la Rambla.

La cooperació de la comunitat en la planificació urbana

Guillermo Acero, Jon Aguirre-Such, Ángela Peralta, Iñaki Romero-Larrea i Landa Hernández Martínez

Les preocupacions per les conseqüències que l'impacte de la humanitat té sobre el planeta, a través de les seves formes de consum i producció, així com els efectes associats d'aquest impacte sobre el medi o els éssers vius, són un dels temes centrals avui. A més, és important considerar que aquesta descompensació entre els recursos i el consum s'emmarca, actualment, en un escenari de crisis superposades: climàtica, política, econòmica, social, energètica... Ja sentim els efectes del canvi climàtic, a la qual cosa se suma un context d'incertesa política i social, i l'encara recent crisi sanitària.

Perquè, quan pensem en els reptes urbans actuals, convé recordar que han passat poc més de quatre anys des que amb la covid-19, una pandèmia que va actuar contra la idea mateixa de ciutat (la densitat de població, l'intercanvi socioeconòmic, la relació social i els sistemes de mobilitat passaren de ser punts forts de les urbs a convertir-se en els grans facilitadors de la propagació d'un virus), s'impulssessin nous processos de reflexió que van qüestionar el funcionament de les nostres societats.

La crisi sanitària va evidenciar la necessitat de repensar l'habitabilitat de les nostres ciutats, des dels espais domèstics fins als entorns públics, així com els nostres models de producció i consum, i va posar damunt de la taula les desigualtats estructurals i el focus en la importància de les cures.

Les desigualtats a les ciutats i els índexs de vulnerabilitat urbana han arribat a cotes molt significatives, i això se suma a la precarietat laboral i a l'encariment constant dels preus, que aguditzen més un altre dels problemes principals a abordar: l'accés a l'habitatge. La crisi econòmica de 2008 va incrementar el nombre de barris vulnerables i la pobresa social; avui, continua sent una realitat per a la qual encara no s'han plantejat solucions efectives.

I a les desigualtats urbanes podem afegir les desigualtats territorials: les àrees rurals travessen des de fa dècades una crisi de despoblament i de decadència de l'activitat, conseqüència, d'una banda, de les polítiques agràries i de la dificultat dels territoris rurals per oferir oportunitats de futur i, de l'altra, de la desvinculació des de mitjan segle xx entre el camp i la ciutat. Aquest fet és també problemàtic en termes mediambientals, econòmics i

culturals, i obre grans incerteses de cara al futur, tant del món rural com de l'urbà.

Vinculats amb el problema de la desigualtat, trobem fenòmens com la terciarització —la transformació de l'activitat mixta d'un barri per activitat econòmica de serveis, administratius o d'oficines— o la gentrificació —l'expulsió i substitució de la població establerta en un barri per població de rendes superiors—, que s'amplifiquen amb processos de segregació urbana, cosa que fa que les ciutats i els territoris tendeixin a l'especialització i la monofuncionalitat i perdin diversitat i complexitat.

La resposta a tots aquests reptes no es podrà abordar si no és des d'una *visió integral, participada i regenerativa* per a la transformació de ciutats i territoris en entorns resilents. Pensar l'urbanisme i la ruralitat des de la resiliència obre l'oportunitat d'incorporar una dimensió holística que identifiqui els entorns construïts com a part d'un ecosistema, on es desenvolupen també relacions de tot tipus: socials, econòmiques, ambientals i culturals. Un territori resilient considera de manera integral les dimensions global i local, com a part d'un tot interconnectat.

La importància de la planificació integral i participativa

Anys de mala planificació han provocat que tant els nous desenvolupaments com les zones històricament més consolidades s'enfrontin avui amb el repte de la regeneració per avançar cap a un model urbà socialment, políticament i energèticament més sostenible.

Això, sens dubte, suposa una revisió profunda de la pràctica urbana, en el qual la integralitat —la inclusió de factors i mirades disciplinàries diferents en els processos de transformació urbana de manera coordinada— i la participació social es conceben com a veritables motors d'aquest canvi. Qualsevol altre model, que consumeixi més recursos dels disponibles o deixi de costat qui habita la ciutat i el territori, avança de manera decidida cap a models més desiguals.

En el context de les crisis superposades descrites, les ciutats (amb els seus entorns urbans i periurbans) hi tenen un paper fonamental. Malgrat que són clau pel seu impacte en el procés d'urbanització mundial, s'han

vist ressagades en matèria de noves experiències de planificació. Els reptes mencionats, relacionats amb el canvi climàtic, la intensitat i la velocitat dels canvis econòmics, la dificultat d'accés a l'habitatge o la inequitat i la desigualtat social fan necessari revisar les fórmules de desenvolupament i urbanització vigents, des d'una visió integral i coordinada, que eviti actuacions aïllades o parcials. És necessari plantejar estratègies a llarg termini, que incorporin alhora accions de caràcter urgent, executables a curt termini. És el que es coneix com a *planificació urbana integral*.

Una planificació que, a més d'integral, ha de ser participativa, i avançar cap a *nous models de govern* que impliquin la participació transversal de tots els agents de la ciutat, administració pública, entitats privades i societat civil; models de govern transversals capaços de considerar a tots els agents implicats en processos participatius amplis i actius en el temps, que recullin la diversitat més important possible de veus i necessitats. La participació ciutadana és un requisit bàsic i fonamental en l'elaboració d'un urbanisme al servei de les persones i en la construcció de ciutats més justes i sostenibles.

Noves polítiques, noves metodologies

Si per fer front als reptes presents i futurs les ciutats necessiten polítiques urbanes regeneratives, que abordin el futur a curt, mitjà i llarg termini, que s'adaptin a la incertesa i que estableixin una visió de ciutat i una planificació estratègica integral i participativa per dur-la a terme, des de la pràctica professional ens cal desenvolupar noves metodologies i eines de treball que agafin com a punt de partida aquestes qüestions. Fa falta generar nous canals i estratègies que alliberin la intel·ligència col·lectiva i el coneixement ciutadà, que provoquin una retroalimentació constant entre ciutadania, administració, personal tècnic, empreses de serveis, etc. I això comporta, també, el desenvolupament necessari de noves eines de treball que facin possible establir espais de diàleg, d'escolta i de negociació imparcial entre els diversos agents que intervenen en el territori.

En definitiva, necessitem noves maneres de pensar la ciutat que ens permetin resoldre els problemes creats per les velles maneres de pensar,

alhora que ens ajudin a enfrontar-nos amb els reptes presents i els que vindran.

Queda molta feina per davant per adaptar-se i avançar en un desenvolupament (econòmic, energètic i social) sostenible, però la solució és més a prop si escoltem la ciutat i el territori abans de transformar-los.

Escoltar i transformar

Malgrat l'escala i la complexitat de les crisis i dels reptes als quals ens enfrontem, l'objectiu de la planificació sembla clar: aconseguir entorns per a la vida més inclusius, segurs, resilients i sostenibles. Però com ho hem d'aconseguir? I, més concretament, com podem impulsar aquest èxit des de l'urbanisme? Si bé fa temps que hi ha solucions sobre la taula, i fins i tot algunes s'estan aplicant, com a professió hem de fer una reflexió i pensar a canviar més el "com ho fem" que el "què fem".

Des de Paisaje Transversal hem plantejat i concebut una manera de treballar l'urbanisme basada en *escoltar i transformar* la ciutat (Paisaje

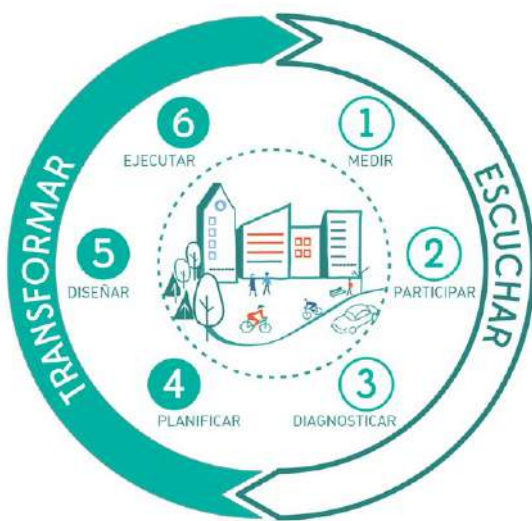

Figura 1. Des de Paisaje Transversal hem plantejat i concebut una manera de treballar l'urbanisme basada en escoltar i transformar la ciutat. Font: Paisaje Transversal, 2018.

Transversal, 2018).¹ Es tracta d'una manera d'entendre els processos urbans que cerca *escoltar* la ciutat —de diferents maneres i des de diversos punts de vista— per poder *transformar-la*, en un procés d'avaluació constant. I una vegada intervinguda, tornar a *escoltar* per veure què cal *transformar* de nou.

Aquesta manera de concebre el treball implica també plantejar-se què és o qui conforma la ciutat, no només la seva realitat física i les institucions, sinó també qui l'habita i la defineix. És a dir, *escoltar* el territori i els seus habitants: residents, visitants, persones treballadores, tècniques, etc., però també *escoltar* mesurant la seva activitat, les seves funcions i condicions físiques, la seva història i la natura amb què es vincula.

Mesurar

Els treballs d'anàlisi integral, com a manera d'*escoltar*, ens permeten establir una radiografia complexa de la realitat d'un territori, així com extraure les conclusions per a la posterior definició d'una estratègia o d'un projecte.

És fonamental que les tasques d'anàlisi i de diagnòstic incorporin la doble *visió quantitativa i qualitativa*. L'anàlisi quantitativa ens aporta un coneixement més objectiu i rigorós dels fenòmens urbans, mentre que l'anàlisi qualitativa ens ajuda a donar explicació i a aprofundir sobre el context en què es produeixen aquests fenòmens. Per això s'han de treballar de manera conjunta i coordinada.

La combinació dels resultats de l'anàlisi tècnica —estudis d'indicators, treballs de camp, anàlisi d'altres plans i projectes, etc.— amb les percepcions i aportacions d'agents diversos, col·lectius i habitants ens ajuda a detectar les principals problemàtiques urbanes i les necessitats i aspiracions socials, així com a identificar les fortaleeses i els valors a potenciar en el territori.

Participar

La participació ciutadana és un element clau, tant per a la construcció democràtica de la ciutat en general, com de l'urbanisme col·laboratiu en par-

¹ Paisaje Transversal (2018). *Escuchar y transformar la ciudad*. Madrid: Los Libros de la Catarata.

ticular. Ha d'anar compassada amb les etapes d'elaboració del projecte, de manera que es pugui establir una retroalimentació eficaç.

Una participació activa és una font d'innovació immillorable i un canal per enriquir els processos urbans, atès que permet adequar-los a les necessitats de la població. Però per fer-ho és imprescindible posar en marxa processos participatius complexos i el desenvolupament de diferents eines i dinàmiques dirigides a involucrar diversos grups d'agents: societat civil, administració pública i proveïdors, aquests darrers entesos com aquells que proporcionen serveis (empreses privades), recursos econòmics (departaments de responsabilitat social corporativa i responsabilitat social empresarial i fundacions) i coneixement (universitats i entitats científiques).

L'eina [InPar]

La multidimensionalitat en la presa de decisions urbanes requereix una eina gestora d'informació amb la qual combinar, des d'una perspectiva

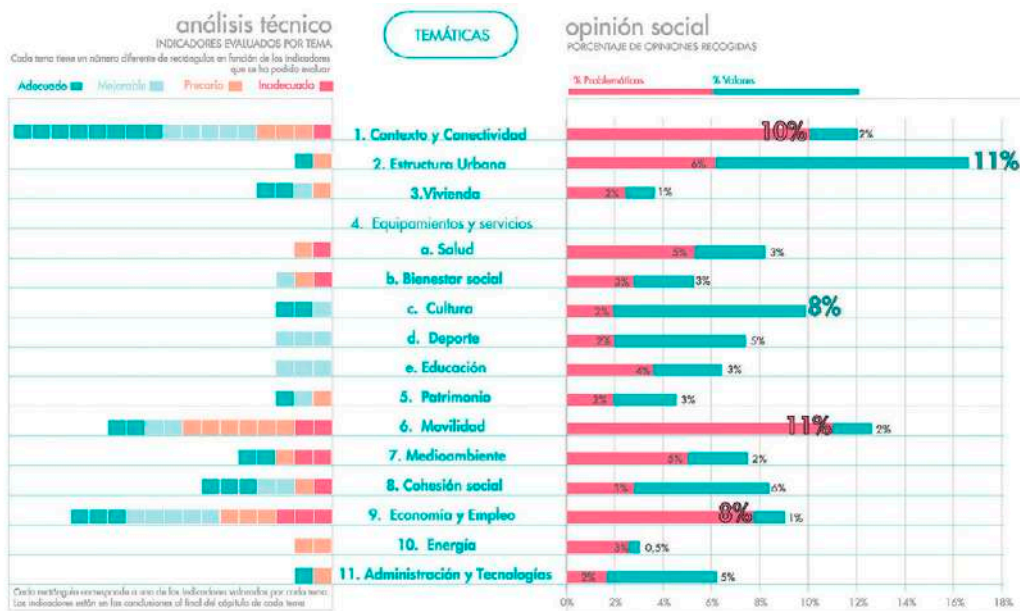

Figura 2. L'eina Indicadors Participatius [InPar] se sustenta en diversos índexs que ens permeten treballar fent servir valors quantitativs i qualitativs. Font: elaboració pròpia.

ecològica i transdisciplinària, indicadors quantitius relatius al medi amb informació col·laborativa provinent de la ciutadania. L'eina Indicators Participatius [InPar] se sustenta en diversos índexs que ens permeten treballar fent servir valors, tant quantitius (indicadors de sostenibilitat, basats en dades) com qualitius, vinculats amb aspectes subjectius aportats per la ciutadania i altres agents clau que participen en els processos. D'aquesta manera, podem analitzar la qualitat dels aspectes ambientals, socials, econòmics i funcionals d'una ciutat i relacionar-los amb la percepció que té la ciutadania sobre aquests, i així obtenir una visió integral de la complexitat del territori que, a més, sigui transparent i inclusiva.

Plans integrals d'accions de millora per als barris d'Olot

Aquesta visió i metodologia, enfocades a la regeneració urbana integral i participada d'entorns construïts, s'aplica a escala de barri amb els plans integrals d'accions de millora (PIAM) desenvolupats per Paisaje Transversal en ciutats com Olot. Amb el projecte *Olot+B*, *Sumem des dels Barris*, es posa en pràctica una metodologia pròpia que cerca ser replicable i transferible a altres barris i contextos urbans.

Es va posar en marxa el 2014, amb l'elaboració del *PIAM de Sant Miquel-Les Tries* i, el 2018, es va replicar al casc històric de la ciutat, amb l'elaboració del *PIAM del Nucli Antic*.

Desenvolupament metodològic

L'objectiu dels PIAM és posar en marxa el procés de regeneració d'un barri de manera sostenible, integral i àmpliament consensuada. Per fer-ho, es treballa una metodologia estructurada en tres fases consecutives:

Fase 0. Preparació. És una fase de treball intern, amb l'objectiu de crear una estructura de treball eficaç que faciliti el desenvolupament del projecte. En aquesta fase es crea el grup de treball intersectorial dins de l'ajuntament, amb el qual debatrem els continguts del projecte, treballar la informació prèvia disponible i revisar el pla de treball. Durant aquesta fase es concreta també la imatge del projecte i l'estratègia de comunicació, fonamental per afavorir la participació i garantir la transparència del procés.

Fase 1. Diagnòstic participatiu. L'objectiu principal d'aquesta fase és recollir i analitzar la informació necessària per conèixer la situació del barri, tant des de la perspectiva tècnica com ciutadana. És a dir, tenir una visió ajustada dels problemes i els potencials urbanístics, socials, econòmics i ambientals. Per fer-ho, es desplega un ampli procés participatiu, amb el qual es recull informació sobre les percepcions dels diferents agents sobre el barri i les seves propostes per a aquest. En paral·lel, el grup de treball intersectorial realitza els estudis tècnics específics. Finalment, l'eina [InPar] permet gestionar la informació ciutadana i els resultats quantitatius dels estudis específics.

Fase 2. Proposta participativa. Aplicar dinàmiques transdisciplinàries en els projectes urbans necessita mecanismes de coordinació que permetin, en l'àmbit municipal, el treball conjunt de diverses àrees de govern, partint de la premissa que els canvis a la ciutat rarament són competència d'una sola disciplina. En aquesta fase, les conclusions del diagnòstic participatiu desenvolupat donen pas a diverses accions dins d'objectius comuns. Es proposen diferents línies estratègiques que serveixen de marc per a la definició i programació de les accions de millora. A partir d'aquestes, es defineixen i caracteritzen les accions i s'identifiquen àmbits prioritaris d'intervenció. En aquesta fase, la comunicació és un factor fonamental per consolidar l'acceptació de les propostes definitives del procés i generar la confiança necessària per fer virar l'actual inèrcia del barri.

Resultat: un full de ruta compartit

Com a resultat del PIAM, es va obtenir un full de ruta per a cada barri, consensuat i emparat pels diferents grups polítics, el personal tècnic i el teixit ciutadà. Cada PIAM recollia els continguts següents:

Línies estratègiques i objectius: Les línies estratègiques estableixen un marc general, un lema que dibuixa el futur desitjable i possible per al barri. Els objectius orienten aquest futur cap a aspectes concrets, directament relacionats amb les accions de millora.

Accions de millora: Són l'element principal dels PIAM. Les accions de millora estan ordenades en fitxes d'actuacions que recullen la informació necessària per al seu desenvolupament.

Imatges 1 a 4. L'any 2014 es va posar en marxa a Olot el Pla Integral d'Accions de Millora al barri de Sant Miquel i l'any 2018 es va replicar al casc històric amb el PIAM del Nucli Antic. Fotos: Paisaje Transversal.

Àmbits prioritaris: S'identifiquen els espais que aglutinen el nombre més important d'accions —d'objectius diversos— i que constitueixen els entorns en què, majoritàriament, s'han de centrar els recursos a curt termini. S'explica la vocació de cada un d'aquests espais, el paper que han de complir en el funcionament del barri i de la resta de la ciutat.

Tàctiques d'acompanyament: Les tàctiques són intervencions de baix cost i caràcter generalment temporal destinades a comprovar els beneficis de les accions i facilitar-ne la implementació definitiva, ja sigui fent visibles les millores que es produiran o acompanyant la implementació mitjançant accions que generin visibilitat i atracció.

Planificació: Es programen les accions de millora temporalment, per la qual cosa constitueix el full de ruta i la guia bàsica de l'estat i evolució del projecte. Es plantegen els mecanismes per al seguiment i l'avaluació del procés mitjançant la proposta de diferents grups de seguiment que integren agents institucionals, tècnics i ciutadans.

De la regeneració de barris a la planificació urbana integral

La necessitat de repensar barris i ciutats des d'una perspectiva integral i participada és un plantejament clau que ha estat referendat en l'esfera internacional, europea i estatal, a través de l'impuls de les diverses agendes urbanes (Nova Agenda Urbana de les Nacions Unides, Agenda Urbana Europea, Agenda Urbana Espanyola, Agenda Urbana Catalana), i ha donat peu, a escala municipal, a les *agendes urbanes locals*.

Una agenda urbana local és un instrument estratègic, sense caràcter normatiu, alineat amb els objectius que plantegen les diferents agendes urbanes i amb els compromisos internacionals assumits a través de l'Agenda 2030.

Adaptar i desplegar les noves agendes urbanes en l'àmbit local representa una oportunitat per aconseguir ciutats i pobles més sostenibles i inclusivament, que generen entorns de qualitat, saludables, segurs i resilients. Però per fer-ho cal incorporar, també a aquests processos, metodologies de planificació urbana integral; metodologies que permetin transformar els principis i eixos temàtics de les agendes urbanes en plans d'acció situats, concrets i viables, a través dels quals es puguin definir prioritats i objectius de futur de cada municipi.

Els plans d'acció local no són altra cosa que estratègies urbanes de caràcter integral i participatiu amb la vista posada en el 2030 (com a mínim). Aquestes estratègies possibiliten la planificació a mitjà i llarg termini als municipis, i els permeten encarar els reptes urbans locals i globals.

Cal tenir en compte que un pla d'acció local de l'agenda urbana no pot ser simplement “un pla més”: es tracta d'un marc aglutinador i coordinador de les diverses polítiques urbanes locals, la voluntat del qual és alinear-se amb les directrius internacionals i europees en aquestes matèries.

El cas de l'Agenda Urbana Local de Berga

El 2020, des de Paisaje Transversal, vam desenvolupar un treball teòric-pràctic, impulsat per la Diputació de Barcelona, que tenia el doble objectiu de definir una metodologia per a la implementació de plans d'acció local i, al mateix temps, contrastar i nodrir aquesta metodologia posant-la en pràctica en el cas del municipi de Berga.

Berga, amb 16.494 habitants el 2019 i una superfície de 22,57 km², és la capital de la comarca del Berguedà. Les problemàtiques identificades des del començament al municipi són àmplies i comprenen factors diversos de caràcter social, urbanístic, econòmic, ambiental i social. La pèrdua d'activitat i de població, la infrautilització d'equipaments públics i la preocupant degradació del patrimoni edificat van ser algunes de les principals problemàtiques del municipi que van dur a desenvolupar aquest Pla d'Acció Local. Dels diferents àmbits urbans de Berga, destaca el Barri Vell, tant pel seu potencial per al conjunt del municipi com per les seves problemàtiques, ja que es troba en un estat avançat de degradació des de fa dècades. És una peça, això no obstant, d'alt valor patrimonial i identitari, i conserva part de la seva activitat com a centre de la ciutat.

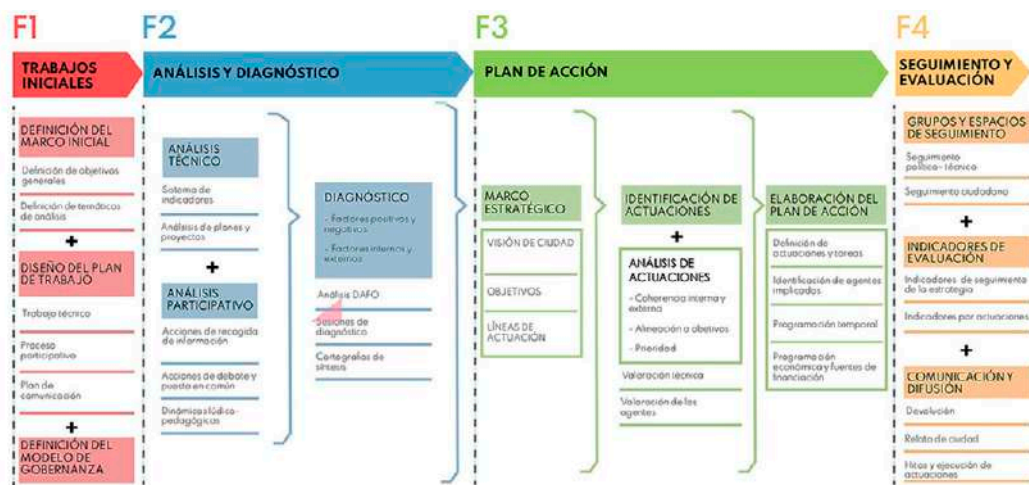

Figura 3. Esquema de les quatre fases en què s'estructura la metodologia proposada per a la redacció dels plans d'acció local que es va aplicar al municipi de Berga. Font: elaboració pròpia.

La metodologia proposada per a la redacció dels plans d'acció local que va ser aplicada al municipi de Berga s'estructura en quatre fases consecutives: (F1) treballs inicials, (F2) anàlisi i diagnòstic, (F3) planificació estratègica i (F4) avaluació i seguiment (vegeu la figura 3). Tot i que el treball es realitza a una escala diferent, aquestes fases són metodològicament

similars a les descrites en els plans integrals d'accions de millora, malgrat que compten amb particularitats com:

Estructura temàtica. L'estructura temàtica que guia el conjunt dels treballs s'alinea amb els objectius estratègics de l'Agenda Urbana Espanyola, i dona peu a nou blocs temàtics: territori, paisatge i infraestructura verda; model urbà; canvi climàtic, gestió de residus i economia circular; mobilitat sostenible; cohesió social; models productius i economia urbana; habitatge; transició digital, i instruments i govern. Aquests blocs són la base de l'anàlisi integral i participada del municipi.

Triple escala. El cas de Berga, com el d'altres municipis, requereix una mirada especial a diferents àmbits del territori, que dona peu a utilitzar tres escales d'anàlisi i estratègia: la territorial, la municipal i la del Barri Vell.

Narrativa. Des del començament, és imprescindible comptar amb un suport polític i social al més ampli possible, al qual s'han d'incorporar, a més, visions i sensibilitats diverses. És fonamental tenir un discurs que ajudi a explicar de manera clara què és un pla d'acció local, els seus objectius i l'abast, i que reforci el seu caràcter de projecte integral i projecte de futur.

Suport a llarg termini. Tot i tractar-se d'un document sense caràcter normatiu, cal preveure la possibilitat que el pla d'acció compti amb el suport del conjunt dels grups polítics municipals, atès que l'assumpció del pla com un full de ruta comú constitueix una garantia per al seu èxit a llarg termini. El procés d'implementació del pla d'acció serà més robust com més gran sigui el grau de consens polític amb què es compti.

Avaluació i seguiment. Encara que sovint s'entén com una qüestió secundària, el seguiment del pla d'acció és un aspecte fonamental i requereix recursos específics, tant econòmics com sobretot humans. En el cas de Berga, atès la seva mida i el seu context de limitació pressupostària, era important acotar els espais i grups de seguiment, de manera que aquests fossin adequats als recursos i capacitats tant de l'Ajuntament com dels mateixos agents. Per això, es va plantejar un esquema compost per una unitat de gestió de l'Agenda Urbana, un espai de seguiment politicotècnic i un fòrum social de l'Agenda Urbana.

Conclusions

Els aprenentatges derivats dels projectes que es presenten en aquest capítol, així com d'altres desenvolupats per Paisatge Transversal a diferents territoris de l'Estat i a diverses escales, ens animen a continuar germinant i madurant metodologies de planificació que tinguin com a eix conductor la visió integral i regenerativa de l'entorn construït i la participació de la comunitat en els processos. Avui sabem que transformar un barri, una ciutat, un territori, de manera sostenible, justa i sensible, només es podrà fer partint d'una estratègia holística, coordinada, multiescalar i adaptativa, que nodreixi i es vegi nodrida per la constant transformació social que acompanya qualsevol procés urbà.

Experiències de noves governances locals

Dissenyar el territori des d'altres mirades

Canicca

Regeneració des de les muntanyes de Bogotà: un enfocament col·laboratiu impulsat per la participació ciutadana

Diana Wiesner

La cocartografia i la comunitat

Virginie Pigeon

Explorant l'invisible: cartografia participativa dels valors intangibles del paisatge

María Marta Tonda

L'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra en l'horitzó 2035

Maria Salas Sopena

Dissenyar el territori des d'altres mirades

Canicca

La revisió d'alguns projectes recents de Canicca ens ha permès extreure aprenentatges a partir de l'experiència. Aquest text recull alguns d'aquests aprenentatges través d'anècdotes i apunts de diversos projectes que exemplifiquen la nostra manera de fer. El capítol s'estructura en tres blocs que representen diferents fases essencials per al nostre procés de treball: generar un context adequat i amable per a la participació, observar i analitzar el context des d'òptiques diverses i, finalment, fer protagonistes de la transformació d'un entorn les persones que l'habiten.

Les "altres mirades" a les quals fa referència el títol es refereixen a les perspectives de perfils vulnerables que habitualment no estan representades en els espais de presa de decisió o disseny de l'entorn, bé sigui per edat, gènere, context o per altres motius. Aquestes són les mirades que ens esforcem a incorporar en els processos. Al llarg del text es mencionen casos amb mirades, contextos i escales diversos. Experiències que incorporen la mirada de la infantesa o les persones grans, projectes realitzats en petits municipis rurals i d'altres d'escala territorial, així com processos els resultats dels quals van des de l'autoconstrucció de mobiliari per transformar un espai i "apropiar-se'n" fins a directrius d'actuació per a comarques senceres.

Una altra manera d'apropar-se al lloc

Des de la nostra manera d'entendre la professió, en un procés participatiu vinculat a decisions sobre l'entorn físic (arquitectura, urbanisme o territori), és important assegurar que totes les persones afectades per aquest procés tinguin la informació necessària per saber què es durà a terme i per què. Això implica que tota la gent que habita o habitarà aquell paisatge concret pugui decidir si hi vol participar o no de manera conscient. No obstant això, sovint els canals que es fan servir i el mateix llenguatge especialitzat poden generar una barrera. És essencial realitzar un esforç inicial per faci-

litar la comprensió dels aspectes sobre els quals tracta el procés i obrir una oportunitat real a la participació. Això constitueix un acte d'honestedat cap a la ciutadania, atès que les transformacions urbanes, fins i tot les aparentment petites, poden tenir un impacte significatiu en la qualitat de vida de les persones.

Per aquest motiu, pensem que és important dedicar els primers esforços del disseny d'un procés a reflexionar sobre “què” comuniquem, a “qui” i a través de “quins canals”. Des de la nostra experiència, per aconseguir una participació més àmplia amb presència d'aquestes “altres mirades” que habitualment se senten menys interpel·lades en aquests àmbits, és important “generar un contacte previ” entre les persones clau d'una comunitat —que siguin figures referents i de confiança per a la ciutadania— i les persones que acompanyaran el procés. Aquest acostament possibilita la comprensió del que es farà, alhora que genera una complicitat entre ambdues parts.

En el projecte *Mejorando la madriguera* a Hernán-Pérez (Extremadura) (Canicca, 2017), consistent en la redacció d'unes directrius d'intervenció urbana a partir d'un diagnòstic participatiu, vam realitzar un treball previ important, en el qual es va involucrar la mateixa comunitat. Es decidí el nom del procés¹ i es va adequar, juntament amb el veïnat, el lloc on es desenvoluparien les sessions (un lloc determinat de l'espai públic), per tal que fos al més agradable possible. Aquest treball va servir com a excusa per establir un primer contacte i acostament, a la vegada que es difonien els objectius i les metodologies del projecte. Aquest exemple il·lustra un altre dels aspectes que ens sembla clau en els processos ciutadans: l'“elecció del lloc” on es participarà.

Sempre que és possible treballem amb la gent en espais públics, llocs oberts on qualsevol que passi a la vora pugui veure que hi ocorre alguna cosa i unir-s'hi, si ho vol. El lloc en el qual es participa ha de ser accessible tant físicament com simbòlicament, per la qual cosa considerem que l'espai és un lloc neutral idoni perquè un procés participatiu sigui inclusiu. A més, ajuntar-se a pensar al carrer afavoreix una altra manera de mirar i d'entendre l'espai col·lectiu. Això no obstant, a vegades es fa d'una altra manera, com en el projecte *Corella Amable* (Navarra) (Muñoz, Ibarrodo,

1 La llodriguera al·ludeix al gentilici d'Hernán-Pérez: *coniller/a*.

2018), centrat en la perspectiva de l'envelliment sobre l'espai urbà, en què una de les sessions es va dur a terme al centre residencial del municipi, on vam poder integrar persones més grans i joves amb limitacions en la seva autonomia, així com la visió de les persones cuidadores. Cada procés s'ha d'adaptar al seu objectiu, encara que això suposi un esforç addicional en la logística.

Aquesta aposta per acostar la participació a través del lloc presenta desafiaments i requereix flexibilitat i imaginació. Adaptar les sessions de treball a les dinàmiques del context, tant pel que fa a la ubicació com als horaris, ha generat situacions singulars que, per sort, sempre han passat a formar part d'un arxiu d'experiències divertides i —el més important— d'aprenentatges. En el projecte *Campanario al fresco* (Extremadura)(Ibarrodo, 2018), en el qual es va establir, juntament amb la ciutadania, que les sessions de treball havien de ser a l'hora de sortir a la fresca,² unes participants molt motivades van demanar allargar la sessió i vam acabar treballant amb les llanternes dels telèfons mòbils quan es va fer de nit.

El clima també pot generar situacions imprevisibles, però hem comprovat que sempre hi ha solucions. Durant el projecte *Haciendo una plaza en Najurieta* (Canicca, 2022), un vendaval inesperat va provocar el trasllat de la sessió a l'església —cosa que va mostrar, de pas, el potencial d'aquests espais infrautilitzats—,³ mentre que en el projecte *Burgui Amable* (Muñoz, Ibarrodo, 2019) la pluja sobtada ens va fer moure la sessió des de la plaça a la botiga d'ultramarins local, i vam acabar la jornada de manera molt agradable amb productes de la zona.

Aquestes anècdotes només foren possibles gràcies a l'existència d'una confiança i complicitat fortes entre la ciutadania i l'equip a càrrec del procés participatiu. Quan es van produir aquestes situacions, la comunitat coneixia la nostra manera de treballar a Canicca i el compromís amb el projecte. Això va possibilitar que, tot i les situacions inesperades, els projectes conloguessin exitosament.

² Acció de treure les cadires al carrer a darrera hora de la tarda a l'estiu.

³ Najurieta és un poble depenent del municipi del Valle de Unciti que no disposa de cap edifici públic en el seu nucli urbà.

Imatge 1. Sessió de treball a la botiga d'ultramari de Burgui (*Burgui Amable*). Foto: Canicca.

Cartografiar des de punts de vista diferents

Establir les bases de cada procés per tal que s'adapti a les particularitats de cada cas ajuda a garantir la inclusió, però també hi ha altres paràmetres que poden millorar-ne els resultats, com l'elecció dels aspectes a analitzar o un canvi en el punt de vista en aquella anàlisi, així com el registre d'elements intangibles amb impacte en la població. “Registrar també és projectar”,⁴ ja que quan es dibuixa alguna cosa s'estan prenent decisions i definint qüestions.

El 2017 començarem una sèrie de projectes centrats en els poblats de colonització d'Extremadura.⁵ En un d'ells vam rebre l'encàrrec de donar a conèixer a la població mateixa el valor del patrimoni arquitectònic dels pobles. Per sort, després de moltes reunions —i d'alguna discussió—, vam aconseguir canviar l'enfocament, “d'explicar a escoltar”. Des del nos-

⁴ Vegeu el capítol “Del caràcter del paisatge als objectius de qualitat paisatgística” de Ludovica Marina-ro a la pàgina 61 d'aquest llibre

⁵ Entre 1943 i 1971, l'Institut Nacional de Colonització va construir més de tres-cents poblats vinculats a la instal·lació del regadiu en terrenys de secà, dels quals seixanta-tres estan situats a Extremadura.

tre punt de vista, més que difondre a aquells que havien construït aquells pobles (en molts casos, literalment) quin era el seu patrimoni, tenia sentit identificar quins elements i espais eren importants i simbòlics per al conjunt de colons i per què, és a dir, quin era el seu patrimoni social i cultural. Vam dur a terme una cartografia col·lectiva de cada poble en què es registren vivències rellevants associades a l'espai, així com els processos de creació comunitària de la identitat cultural: l'elecció de patró/patrona, festes del poble o dolços que s'arrelen com a típics en poblacions formades per gent amb diversos orígens. Es tracta d'un exemple de com una “cartografia de la immaterialitat” permet incorporar a la lectura del territori capes valuoses d'informació que a vegades passen desapercubudes.

D'altra banda, incloure en les anàlisis altres mirades permet extreure conclusions diferents. Per exemple, en el projecte *Un barrio para todas* (Canicca, 2023), de Las Palmas de Gran Canaria, la cartografia de l'espai públic des de la “mirada de la infantesa” va permetre identificar espais informals de joc o àrees de perillositat. Cal dir també que l'anàlisi des de la “mirada —i les necessitats— de les persones grans” en els projectes *Ser Mayor en Tajo-Salor* (Ibarrondo, Muñoz, Carro, 2022a) i *Ser Mayor en Sierra de San Pedro* (Ibarrondo, Muñoz, Carro, 2022b) permeté que la cartografia dels llocs per assegurar de cada municipi ens donés “informació dinàmica a partir d'elements estàtics”, atès que el radi de mobilitat de les persones grans des dels seus llocs de residència està condicionat per l'existència de punts de descans. Els plànols en què es registrà aquesta informació permeten, de manera molt directa, definir els espais amb carències de mobiliari que són un indicatiu d'on és més urgent intervenir per millorar la qualitat de vida de les persones grans del municipi.

Governant el paisatge

A partir d'un context que faciliti la participació i utilitzant com a material de treball la informació aportada per l'experiència ciutadana i una anàlisi de caràcter especialitzat a la qual s'apliquen nous enfocaments, podem dissenyar col·lectivament una proposta que respongui a les necessitats identificades. En les ocasions en què hem pogut acompanyar processos en totes

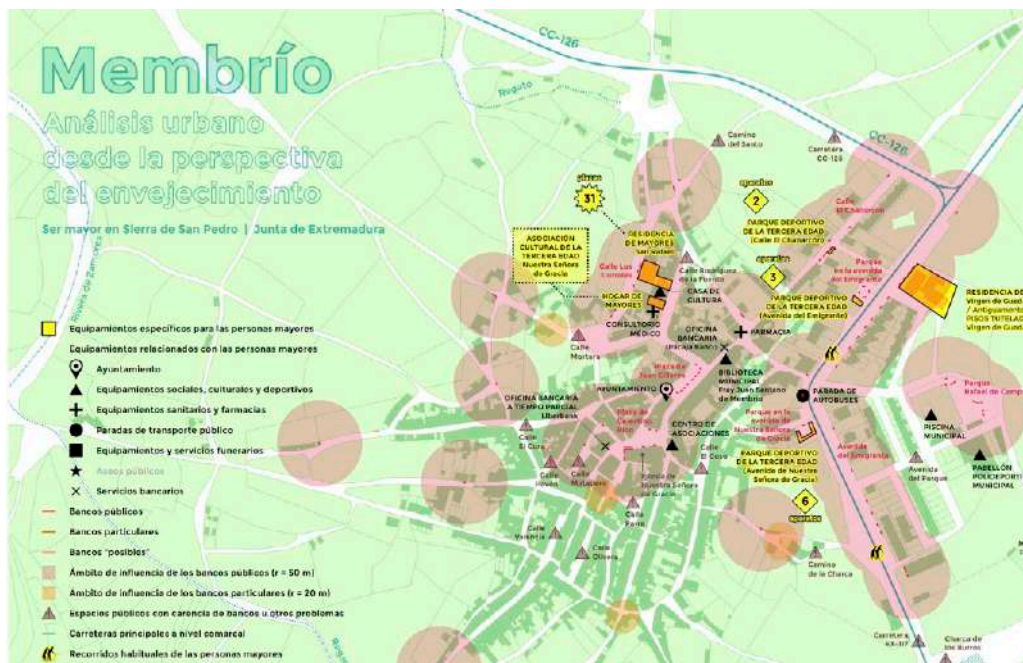

Figura 1. Fragment del plànol d'anàlisi des de la perspectiva de l'envelliment de Membrío (Ser mayor en Sierra de San Pedro). Font: Canicca + Ergosfera.

les seves fases, des del diagnòstic fins a la intervenció, hem constatat com la implicació de la ciutadania en els processos de transformació dels seus entorns és un pont cap a una governança compartida d'aquests contextos.

En els projectes desenvolupats a Burgui i a Najurieta mencionats anteriorment, hem pogut fer un treball ampli amb la ciutadania i hem abordat cada fase en anys successius.⁶ En ambdós casos, després de la realització d'un diagnòstic participatiu, la redacció d'un pla d'acció i el codisseny de cada proposta —per recuperar la plaça del poble, en el cas de Burgui, i per crear-la, pràcticament, en el cas de Najurieta—, s'ha arribat a la transformació d'aquests espais a través de *aulolan*.⁷ L'autoconstrucció és un mecanis-

⁶ Les subvencions per a "Acciones innovadoras en materia de urbanismo" posades en marxa per la Direcció General d'Ordenació del Territori del Govern de Navarra han permès que pobles amb poca població i pressupost escàs puguin accedir a finançament per a processos participatius.

⁷ *Aulolan* en eusquera es pot traduir com "treball veïnal", "treball comunal".

Imatge 2. Autoconstrucció de mobiliari (*Habitar el Palacio*). Foto: Canicca.

me d'apropiació de l'espai que ajuda a generar un sentiment de pertinença i n'assegura, a més, la conservació i el manteniment, a causa de l'esforç compartit per aconseguir l'objectiu.

Finalment, un projecte molt gratificant en el qual hem tingut la sort de treballar ha estat la posada en ús del que en origen havia de ser un palau de congressos per al Valle del Jerte (Extremadura). Una infraestructura inacabada que, després de més de deu anys d'abandó, representava una infinitat de connotacions negatives per a la població de la vall. Es tracta del projecte *Habitar el palacio*, desenvolupat en col·laboració amb la Mancomunitat de municipis del Valle del Jerte. De la mateixa manera que els dos darrers projectes esmentats, en aquest hem treballat en totes les fases del procés: conceptualització, diagnòstic participatiu, codisseny d'una proposta col·lectiva d'activació de l'espai, adequació de l'interior de l'edifici i —fins ara— creació d'una associació ciutadana que serà clau en la governança de l'espai. El projecte, a més del resultat tangible de la cessió i l'obertura de l'edifici, ha suposat una reactivació per al teixit cultural de la vall, i ha enfortit les sinergies entre pobles i refermat una comunitat cultural entorn del palau que implica un important revulsiu per a la seva supervivència.

Com a conclusió, creiem que el més important és adaptar cada projecte al context particular, atenent a tota la ciutadania, sobretot als perfils que menys facilitat tenen per incidir en la presa de decisions. La nostra experiència ens diu que a vegades el més innovador és el més quotidià. Si t'acostes a un lloc des de la cura i el compromís, és més probable que la comunitat amb la qual treballaràs s'apropriï del procés i també en tingui cura.

Referències bibliogràfiques

CANICCA (2017). *Directrices intervención urbana Diagnóstico urbano participativo*. Hernán Pérez. [S.l.]: Junta de Extremadura.

— (2022). *EnRedAndo Valle de Unciti - Diagnóstico Urbano Participativo 2020-2021*. [S.l.]: Ayuntamiento del Valle de Unciti.

— (2023). *Laboratorio urbano para la infancia. Un barrio para tod@s*. Las Palmas de Gran Canaria: Ayuntamiento de Las Palmas de Gran Canaria.

IBARRONDO Robleda, Thais (2018). *Directrices de intervención urbana. Resultados del Diagnóstico Urbano Participativo realizado en Campanario entre marzo y octubre de 2018* [en línia]. <<https://issuu.com/canicca/docs/campanario>> [consulta: 05.07.02024].

IBARRONDO ROBLED A, Thais; MUÑOZ SÁNCHEZ, Carlos; CARRO PATIÑO, Iago (2022a). *Ser mayor en Tajo-Salor. Diagnóstico territorial desde la perspectiva del envejecimiento en la comarca de Tajo-Salor*. [S.l.]: Junta de Extremadura.

IBARRONDO ROBLED A, Thais; MUÑOZ SÁNCHEZ, Carlos; CARRO PATIÑO, Iago (2022b). *Ser mayor en Sierra de San Pedro. Diagnóstico territorial desde la perspectiva del envejecimiento en la comarca Sierra de San Pedro*. [S.l.]: Junta de Extremadura.

MUÑOZ SÁNCHEZ, Carlos; IBARRONDO ROBLED A, Thais (2018). *Diagnostico Urbano Participativo. Un proyecto para reflexionar en colectivo sobre los espacios públicos de Corella desde la perspectiva del envejecimiento activo*. [Bilbao]: Canicca [arquitectura+diseño+urbanismo].

MUÑOZ SÁNCHEZ, Carlos; IBARRONDO ROBLED A, Thais (2019). *Diagnostico Urbano Participativo. Un proyecto para reflexionar en colectivo sobre los espacios públicos de Burgui desde la perspectiva de las personas mayores*. Bilbao: Canicca [arquitectura+diseño+urbanismo].

Regeneració des de les muntanyes de Bogotà: un enfocament col·laboratiu impulsat per la participació ciutadana

Diana Wiesner

El paisatge integrador, transfronterer i predominant que compartim a Amèrica del Sud és la gran serralada de vida dels Andes, que quan arriba a Colòmbia es divideix en tres serralades més que ens separen i ens uneixen a la vegada, i que fan d'aquest país un dels més rics en biodiversitat i en formes culturals arrelades al lloc. Moltes ciutats andines de vessant, que comparteixen aquesta serralada amb Bogotà, afronten desafiaments envers la desigualtat, la pobresa i els problemes socioambientals.

Bogotà, capital de serralada, és una megaciutat tropical de muntanya, ubicada a 2.600 metres sobre el nivell del mar, una particularitat que tenen molt poques urbs del món. Amb una ubicació privilegiada —atès que està envoltada d'una majestuosa cadena muntanyosa en un territori amb els ecosistemes de *páramo* més extensos del món—, de les seves muntanyes descendeixen múltiples cursos d'aigua cap a la sabana amb els terrenys més fèrtils de Colòmbia.

No obstant això, l'àrea límit o el corredor de separació entre la ciutat i la reserva forestal, en el seu moment portadora de la diversitat més important del bosc de la zona alta dels Andes, ha patit una degradació alarmant a causa de la seva alteració. Els seus límits, que són visualitzats com els més conflictius i difusos, no s'han prioritzat i la seva planificació es fa més difícil, atesa la seva condició de lloc de transició. Aquests límits es caracteritzen per una alta fragmentació (social i ecològica), cosa que els converteix en vores indefinides com a espais d'hibridació.

Els paisatges de perifèria a Bogotà alberguen diverses dinàmiques, des de la migració fins a la formalització dels barris, així com l'execució de projectes públics. Aquest procés ha donat lloc a una identitat heterogènia en funció de la ubicació entre turons i límits urbans. Al llarg dels anys, hem recopilat diverses visions sobre els turons, i hi hem inclòs la visió que tenen els infants sobre aquest paisatge, els quals han capturat de manera integral les dinàmiques de vida i de complexitat.

Imatge 1. Dibuix realitzat per Walter González de set anys. Font: Fundación Cerros de Bogotá.

La governança d'aquest paisatge implica entendre les múltiples formes d'apropiació i de planificació, i com aquestes s'entrellacen en un territori divers on convergeixen mirades i éssers. Històricament, especialment en els turons orientals, la governança dels ecosistemes s'ha diluït en competències d'entitats públiques, a causa del caràcter nacional de la reserva i de la pressió del creixement urbà.

En aquesta ciutat, amb més de vuit milions d'habitants, preval la desigualtat en l'accés a aquest paisatge, com a exemple d'una societat segregada. Més de vuit milions de mirades sobre un paisatge l'apropiació del qual és més important entre aquells que l'habiten o el caminen enfront d'aquells que el veuen a distància o de les mateixes institucions i, possiblement, de l'acadèmia.

En aquesta mirada des de la institucionalitat s'han realitzat més de quinze plans, però no se n'ha executat cap. Els plans d'ordenació de la ciutat s'han centrat en el centre i l'àrea urbana, però els seus límits, tot i que són visualitzats com els més conflictius i difusos, no s'han prioritzat; la condi-

ció de transició i de propietat privada ha fet més difícil una planificació que prevegi una visió compartida del paisatge i que es pugui executar. Fins i tot nosaltres mateixos, des de la Fundación Cerros de Bogotá, el 2006, vam plantejar un model d'ordenació, i vam configurar el corredor socioecològic més gran de la ciutat, d'usdefruit públic en la franja d'adequació. Aquest i altres plans no han estat implementats per falta de prioritat política.

Davant d'aquesta falta d'acció, la participació ciutadana i la col·laboració agafen cada vegada més protagonisme. La construcció de territoris inclusius i sostenibles està en el centre de la nostra missió. La Fundación Cerros de Bogotá promou la vida (o la qualitat de vides) en els turons orientals de la ciutat. Això implica reconèixer no només la dinàmica dels seus ecosistemes, sinó les històries dels seus habitants i els processos polítics que, d'una manera o altra, orienten les accions sobre la muntanya. Tot plegat, el matrimoni entre comunitats i ecosistemes —és a dir, el territori— i, encara més, des del paisatge (territori percebut amb una afectivitat i lligat a aquesta), és el camp d'acció de la Fundación.

Hem dedicat temps a escoltar les històries locals i a ressaltar els valors populars com a portadors de missatges, a ampliar la comunicació entre aquells que produeixen coneixement científic i aconseguen mobilitzacions concretes. No només considerem la perspectiva científica, també valorem els coneixements ancestrals i de la cultura popular. El nostre propòsit és trencar la narrativa global dominant i contrarestar les fórmules homogeneïtzadores als territoris. Observem des de la lent del paisatge íntim i personal, que és el lloc del paisatge quotidià.

Des de la complexitat de la cèl·lula, l'individu i els teixits que emergeixen de la seva interacció amb els altres, sorgeix un paisatge invisible: una comunitat d'éssers que intercanvien coneixement i col·laboren en una simfonia de sinergies. Cada membre de la comunitat de vida contribueix responsablement a aquest teixit.

La col·laboració en contextos desafiadors neix com una resposta a la necessitat d'afrontar situacions complexes en mig de la lluita per la supervivència. Això no obstant, les persones difereixen en termes de poder, capacitat d'acció, valors i coneixements. En aquesta perspectiva emergeix una pregunta fonamental: com podem motivar les persones a cuidar de manera col·laborativa?

La noció de regeneració comporta la idea de reconnectar les persones amb els espais singulars que habiten, cosa que propicia una consciència profunda sobre el significat d'aquests llocs en les seves vides. Per abordar aquesta qüestió, hem desenvolupat eines com les travessies participatives, que busquen comprendre la complexitat sociocultural i ecològica d'aquests entorns. A través d'aquest enfocament, es volen capitalitzar aprenentatges des d'una construcció col·lectiva i sensata del territori.

La restauració i la cura de la natura no només beneficien l'entorn, sinó que desencadenen processos regeneratius en la ciutadania. Aquestes accions estan en sintonia amb una vida saludable, una cultura alimentària sòlida i la creació d'hàbits de treball en equip. Pràctiques com la implementació d'hortes, jardins productius i àrees funcionals per a pol·linitzadors són només algunes de les alternatives que fomenten aquesta regeneració.

Un altre aspecte crucial és l'atenció a les històries de vida dels habitants de barris d'origen informal, les veus dels quals han estat silenciades o estigmatitzades. Elevar aquestes veus és essencial per transformar el paisatge de manera significativa, a més d'integrar eines per promoure la ciència ciutadana com una forma de col·laboració, i empoderar les comunitats a través de la tecnologia i la democratització del coneixement.

Específicament, des de l'any 2014 hem implementat accions i activitats en una reserva en els turons, que representa un laboratori per a l'experimentació ecològica, social, cultural i artística, no només per a la Fundació, sinó per a la ciutat de Bogotá i la seva regió. Esperem que la suma d'experiments de base comunitària i la seva inclusió en un projecte de ciutat derivin en transicions per a la sostenibilitat urbana, en una nova ciutat. Fent eco de les paraules de l'ambientalista Julio Carrizosa Umaña, serien "ciutats noves que constitueixen veritables alternatives per als joves [...], ciutats que ens mostrin als vells que sí que és possible dissenyar i organitzar espais urbans que siguin models de sostenibilitat ecològica, d'integració social i de competitivitat econòmica" (Carrizosa, 2013).

En aquest escenari promovem la restauració participativa i afectiva en zones límit o de vora, així com en ecotons urbans, accions que tenen un paper fonamental en la reconciliació i en la construcció de pau a Colòmbia. Hem implementat un projecte pilot que funciona com a laboratori per a la transformació col·laborativa. Mitjançant l'adopció i la transformació d'un

Imatge 2. La Fundació Cerros de Bogotá promou la restauració participativa i afectiva en les zones de vora. Foto: Edgar Zuniga Jr.

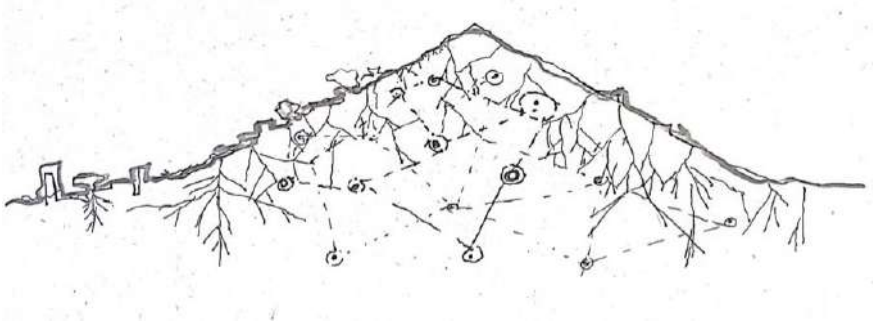
fragment dels turons en un node de restauració participativa, aspirem a propagar processos col·laboratius. Això es concreta en un model de propietat privada d'ús públic.

La Càtedra Cerros de Bogotá té un paper essencial en el foment d'una comprensió sistèmica del context del paisatge. A través de l'oferta de plataformes per a la circulació del coneixement i la promoció de l'apropiació crítica, busquem que el coneixement i la cultura ecològica es converteixin en ciments per a l'apropiació ciutadana del paisatge.

En resum, totes aquestes accions convergeixen en la implementació dels anomenats *pactes de vora* o *pactes de veïnatge* com a mecanismes de gestió i d'integració. És necessari estructurar i planificar els territoris entorn del paisatge de l'aigua. El nostre Plan Vivo de planificació regenerativa té com a objectiu restaurar la biodiversitat i el paisatge, i promoure el desenvolupament social inclusiu i l'apropiació territorial per part de les comunitats.

Aquesta creació d'un paisatge de veus regeneratives que abasti la gestió de residus, aigua, sòl, biodiversitat i paisatges productius s'erigeix com

un pas significatiu en la direcció correcta. Aquestes accions ciutadanes han marcat les polítiques públiques, cosa que es pot apreciar en la gestió de residus i runa per a la restauració del sòl. A més, han tingut incidència en els plans, atès que s'hi ha incorporat la noció d'estructura agroecològica de paisatge dins del concepte d'*estructura ecològica principal*, i s'ha reconegut la simbiosi entre natura i cultura en la construcció de la ciutat.

Imatge 3. Paisatge de veus regeneratives. Font: Diana Wiesner.

Finalment, hi ha la creació de corredors ecoculturals. Es reconeix la importància del paisatge rural que envolta la ciutat, però no només per la seva funció d'abastiment, sinó per la seva importància com a corredors biodiversos i de cultura viva.

En resum, la participació ciutadana en la regeneració dels turons de Bogotà ha estat essencial en la construcció de la ciutat i en la transformació de les seves dinàmiques i problemàtiques. Els caminants, les iniciatives ambientalistes i les comunitats han exercit un paper crucial en la recuperació i conservació d'aquest paisatge. La col·laboració entre diversos actors, des de la ciutadania fins a les institucions, ha demostrat ser un enfocament efectiu per revitalitzar aquests espais naturals i culturals, amb la promoció de la seva apropiació territorial i el seu valor com a patrimoni compartit.

Referències bibliogràfiques

CARRIZOSA, Julio (2013). “Ciudades nuevas para los jóvenes”, *El Espectador* [en línia]. <<https://www.elespectador.com/opinion/ciudades-nuevas-para-los-jovenes-columna-417768>> [consulta: 22.05.2024].

COLAFRANCESCHI, Daniela (2012). “Paisatge del conflicte, espai de diàleg”, dins Joan Nogué; Laura Puigbert; Gemma Bretcha; Àgata Losantos (ed.). *Franges. Els paisatges de la perifèria*. Olot: Observatori del Paisatge, p. 52-64.

JACOBS, Jane (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. Harmondsworth: Random House.

NOGUÉ, Joan (2015). “Paisaje y emoción”, dins Laura Puigbert; Gemma Bretcha (ed.). *Teoría y paisaje. Vol. 2: Paisaje y emoción: El resurgir de las geografías emocionales*. Olot: Observatori del Paisatge; Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, p. 139-145.

La cocartografia i la comunitat

Virginie Pigeon

Aquest text presenta alguns aspectes d'un projecte de recerca destinat a examinar les representacions del paisatge, i més concretament els mapes, com a eines i pràctiques de mediació entre el món professional i acadèmic, la població i les estructures de presa de decisions.

Aquesta investigació parteix de la constatació que el paisatge, en tota l'amplitud del seu significat, sembla estar desapareixent de les cartografies habituals, que cada cop són més abstractes. La hipòtesi és que una reinversió col·laborativa en el potencial de la cartografia podria renovar i enfortir una manera de concebre el paisatge com a bé comú.

Aquesta hipòtesi s'explora en tres etapes: la primera se centra en els camps de la cartografia crítica, mentre que la segona i la tercera corresponen a experiments cocartogràfics de territoris. La conclusió valora de manera crítica les operacions cartogràfiques desenvolupades i la seva capacitat per crear un bé comú, i obre una nova via.

Cartografia i paisatge

A la dècada de 1980, una sèrie d'autors, entre els quals trobem John B. Harley, David Harvey, Denis Wood i David Pinder, van denunciar el caràcter manipulador de les cartografies oficials i la visió macroeconòmica que transmetien. Van demostrar que la cartografia, a través de la jerarquia de les seves convencions, el seu sistema de llegendes i el seu occidentocentrisme, resultava una eina de poder que sostenia potencialment les polítiques colonials i el desenvolupament del pensament capitalista. Donava una imatge fixa, llisa, organitzada i utilitarista del territori, i deixava de banda les aspreses i inestabilitats dels nostres espais viscuts, la part sensible, el moviment, les tensions i les injustícies espacials. Aleshores, va sorgir un corrent de geografia crítica que buscava nous mapes, que es va anomenar contracartografia, la finalitat del qual era emprar la cartografia per mostrar el món d'una altra manera. En aquest sentit, trobem l'obra de

William Bunge, que, seguint aquest corrent i utilitzant convencions gràfiques inofensives, aportava indicis de la precarietat de certs barris dels Estats Units traçant en un mapa el nombre d'infants mossegats per rates a la ciutat de Detroit (Zwer i Rekacewicz, 2021). Trobem també el treball cartogràfic de Anuradha Mathur i Dilip da Cunha, a principis dels anys 2000, que mostraven les fluctuacions històriques de l'espai del riu Mississipí, el paper de les obres fetes per l'ésser humà per estabilitzar les ribes i els límits i les conseqüències del control sobre la natura (Cattoor i Perkins, 2014). I també trobem els mapes de col·lectius militants de la societat civil que servien de connexió amb les institucions polítiques per defensar un lloc o una cultura, o per exigir més justícia espacial (Kollektif Oranotango+, 2018). Tanmateix, en totes aquestes cartografies crítiques hi ha poc rastre del paisatge sensible, de la seva constitució física i de l'impacte que té sobre les persones que l'habiten.

Més recentment, trobem nous intents de cartografiar els éssers vius en el manual *Terra Forma* (Ait-Touati *et al.*, 2019) i en l'atles Feral (*feralatlases.org*). En el primer, l'objectiu és representar el moviment dels animals al seu territori, i mostrar el temps humà i no humà en un mapa, a partir del moviment dels cossos en l'espai. El segon mostra les desigualtats produïdes per les infraestructures, tenint en compte que aquells qui les van construir són els que estan protegits dels seus efectes adversos i marginen aquells éssers vius que en pateixen les conseqüències. Tot i que posen el focus en altres dimensions del territori habitat, la iconografia original i inventiva d'aquestes obres continua sent abstracta, i li resulta difícil descriure paisatges concrets, en aquests indrets de vida, i transmetre la funció que hi tenen.

La història mostra que les representacions científiques en general van experimentar un canvi radical amb l'arribada de la modernitat, amb el naixement d'allò que anomenem *objectivitat de la ciència* (Daston i Galison, 2012). En l'alta edat mitjana, les representacions cartogràfiques eren plenes de multitud d'elements, personatges, anotacions, referències i il·lustracions figuratives vinculats a l'experiència sensible de l'autor de la representació, que informaven sobre els aspectes particulars, singulars i estranys d'un paisatge concret. No hi havia convencions gràfiques pròpiament dites, sinó que cada artista creava les seves pròpies convencions

originals a partir de la seva lectura del lloc. Molt sovint, l'atenció al detall era la prova d'un coneixement minuciós sobre la matèria, com passava en la biologia o l'anatomia.

Amb l'aparició i la sofisticació de les eines de mesurament i d'enregistrament, la subjectivitat de l'erudit es va anar substituint progressivament per l'objectivitat de les màquines. Aquest nou ordre cartogràfic, basat en la geometria i les matemàtiques, va sorgir entre l'alta edat mitjana i el Renaixement, i els seus codis es van difondre i normalitzar gràcies a l'aparició de la impremta. A poc a poc, la cartografia es va anar convertint en una forma de traducció matemàtica amb delimitacions més abstractes i destinades a un públic expert, com ara el cadastre napoleònic (1832), una projecció zenital amb vocació instrumental, allunyada de les figures paisatgístiques que es trobaven en un punt intermedi entre un mapa i un quadre. La semiologia gràfica es va anar desenvolupant progressivament per traduir grans quantitats de dades en símbols i convencions.

Alguns mapes de l'alta edat mitjana, anteriors a aquest canvi de paradigma, resulten especialment interessants perquè reflecteixen un enfocament col·laboratiu del territori: és el cas de la cartografia elaborada en casos de drets sobre el sòl, en què el cartògraf ha de traduir diferents punts de vista sobre el lloc que és objecte del cas que es portarà davant dels tribunals. La figura *accordée* (“concedida”),¹ de l'any 1547, del bosc de Buisson-le-Comte, atribuïda a Jehan Bourcamus, mostra una baralla entre dos grups de clergues il·lustres que es disputaven els drets sobre el bosc representat (Dumasy-Rabineau *et al.*, 2019). El paisatge és molt detallat i és el resultat d'una lectura des de diferents punts de vista, concedida per les parts durant les visites sobre el terreny, la qual cosa li confereix una altra forma d'objectivitat, aconseguida mitjançant la suma de diversos punts de vista i la legitimitat a través del detall, que sembla una garantia de veracitat. Cal recordar aquesta altra manera de fer les coses.

¹ Nota dels editors: al segle XIV, el Parlament de París va establir un nou mètode d'investigació dels litigis territorials que consistia a cartografiar els llocs en conflicte. Es van definir les normes per les quals es regia aquesta cartografia, i es va establir l'acord de les figures o dels mapes que va donar lloc a l'expressió figura *accordée*.

Un intent de cartografiar el paisatge a sis mans

Tal com suggeria Patrick Geddes en la seva secció de la vall, el paisatge és un actor que incideix en la manera com organitzem la nostra forma d'habitar el món. Jo volia explorar la coconstrucció de contingut cartogràfic a partir del paisatge, el qual ens projecta, mitjançant l'experiència sensible, qüestions polítiques.

Parteixo d'una doble hipòtesi. La primera és que una aproximació sensible al paisatge ens permet ubicar-nos en la dimensió política de la convivència, d'acord amb allò que Catherine Grout descriu com a horitzó del subjecte (Grout, 2012). Mentre que el punt de vista sensible i la vinculació al territori solen romandre en l'esfera íntima, posar en comú aquests sentiments podria ser una manera de generar atenció cap a l'interès general, a partir d'altres formes d'argumentació. La segona hipòtesi fa referència a la manera com es poden traduir aquests vincles sensibles en el territori per tal de posar-los en comú i fomentar, així, el sentit de la responsabilitat,

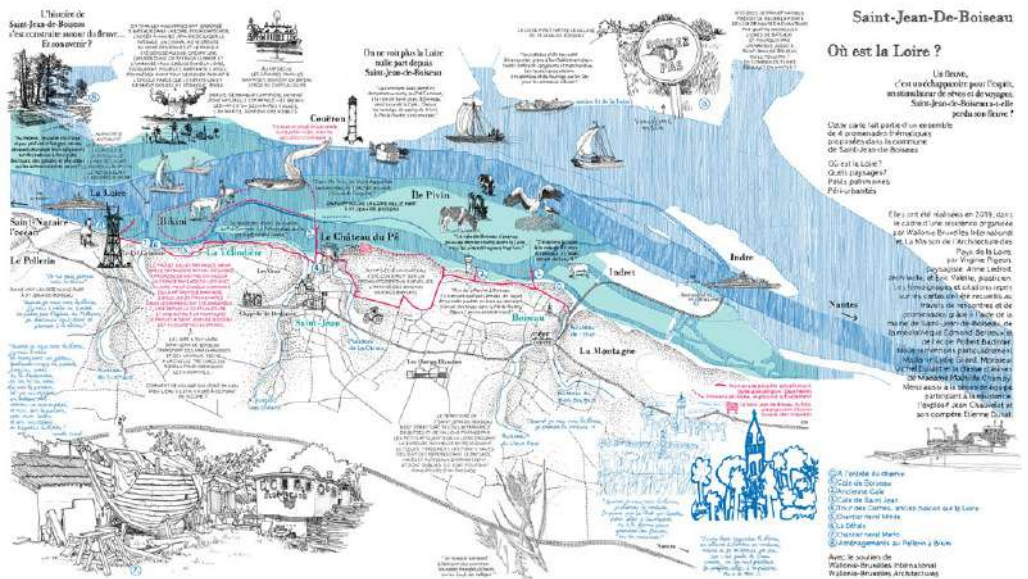

Figura 1. Mapa où est la Loire, Saint-Jean-de-Boiseau, elaborat per Virginie Pigeon, Anne Ledroit i Éric Valette el 2019.

la preocupació pels altres i la cura. Així doncs, vaig experimentar amb la cartografia una forma d'escriure un paisatge sensible a escala col·lectiva.

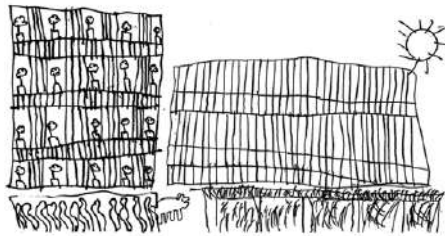
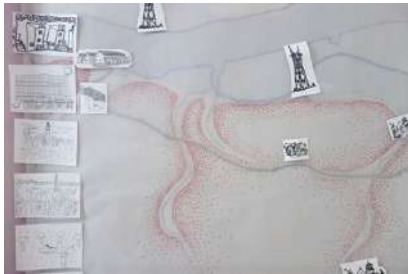
Durant la investigació, vaig intuir que els mapes podien ser una mena de palanca, una eina, per aconseguir que la població local col·laborés en la reflexió sobre els llocs on viuen i per crear noves narratives polítiques. Aquest potencial l'associa a la noció de comunitat.

La primera oportunitat de dur a terme un experiment cartogràfic sobre el terreny es va materialitzar a Saint-Jean-de-Boiseau, a l'estuari del Loira (França). Vam donar resposta com a equip² a una convocatòria de projectes³ per conscienciar els habitants de l'estuari sobre la metropolització de les zones rurals de la regió de Nantes. Durant aquell període, vam treballar a sis mans en un protocol per elaborar mapes del paisatge que reflectissin la manera com el veien els seus habitants. Vam reunir un grup petit de voluntaris que anaven sovint al centre cultural local, i sortíem plegats a caminar per les rutes que ens proposaven, amb la qual cosa descobríem el paisatge i els seus relats fora dels camins més habituals. Vam tornar a traçar mapes antics a fi de descriure i comprendre l'evolució d'aquests territoris, i vam recórrer a la història local. També vam treballar amb escolars; ens els emportàvem a passejar en grups petits per escoltar les seves opinions sobre el paisatge i la seva manera de viure-hi. A partir de tot el material recollit, vam redactar quatre relats sobre les febleses del territori i els vam plasmar en un mapa. Aquests mapes funcionen com a grans collages lliures de convencions, que incorporen antecedents geogràfics, relats personals escrits i il·lustracions.

El que es desprèn d'aquesta experiència és que aquestes creacions cartogràfiques brinden l'oportunitat d'escoltar diferents punts de vista i de debatre sobre discrepàncies. Així doncs, a través d'aquesta experiència, tot i comptar amb pocs participants, entreveig la possibilitat d'aconseguir una manera potencial de fer comuna que parteixi de les diferents opinions que van sorgir sobre els llocs. Per portar més lluny aquesta investigació cartogràfica, em va semblar necessari reforçar les trobades i els intercanvis, multiplicar els punts de vista per coconstruir les narratives cartogràfiques i

² L'equip estava format per Virginie Pigeon, paisatgista; Anne Ledroit, arquitecta, i Éric Valette, artista plàstic.

³ La convocatòria la van organitzar Wallonie-Brussels International i Maison d'Architecture des Pays de la Loire.

"Mon père dit que ces petits immeubles, ils poussent comme des champignons, et qu'on ne se sent plus à la campagne."

"En même temps, pour prendre un exemple, on loge jusqu'à 1400 personnes dans la Cité radieuse du Corbusier à Rezé. Tu te rends compte ? Ça fait un quart de la population de Saint-Jean-de-Boiseau ! Quatre immeubles comme ça et tout le territoire serait rendu à la nature !"

Figures 2 a 6. Itineraris guiats i dibuixats pels habitants, collages, dibuixos infantils i esbossos d'Eric Valette (Saint-Jean-de-Boiseau). Font: extracte de material elaborat durant l'estudi recopilat per Virginie Pigeon l'any 2019.

aprofundir en el potencial de les interconnexions, a fi d'acollir i compartir millor les discrepàncies, que sustenten la teoria de la comunitat.

Amb el temps, vaig veient les creacions cartogràfiques com una oportunitat per recopilar, registrar i compartir allò que importa dels nostres es-

país de vida a través de la interconnexió, en la línia dels *nouveaux cahiers de doléances* (“Nos quaderns de queixes”) proposats per Bruno Latour (2019).

***Atlas de récits d'un territoire habité - Walcourt* (“Atles de relats d'un territori habitat – Walcourt”)**

Se'm va presentar l'oportunitat de tornar a dedicar-me a un treball pràctic a Walcourt,⁴ un municipi rural als afores de l'àrea metropolitana de Charleroi, al sud de Bèlgica. Vam partir del protocol que havíem desenvolupat a Saint-Jean-de-Boiseau, però l'objectiu va ser ampliar el panel de participants per aconseguir més objectivitat, a través de diferents persones amb opinions contraposades, i continuar explorant el potencial de les representacions cartogràfiques sensibles i sense barreres. En col·laboració amb el centre cultural local, es va elaborar una primera llista de participants triats per la seva importància i visió particular del lloc: agricultors, gestors,

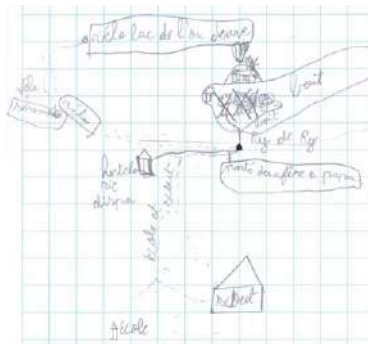
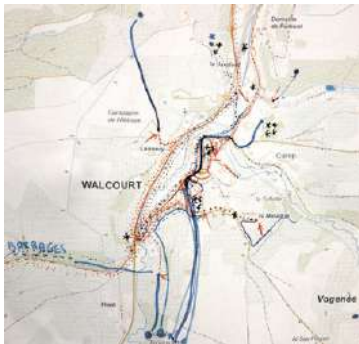
Imatge 1. Material que forma part de l'*Atlas de récits d'un territoire habité - Walcourt* (Pigeon, 2021).

⁴ La convocatòria la va publicar l'Institut Cultural d'Arquitectura de Valònia-Brussel·les (ICA WB) i compta amb el suport de la Universitat de Lieja.

amants de la història, de l'art o de l'ecologia, estudiants o senzillament habitants de la zona, etc. Cadascú va proposar una ruta, amb la qual vam viure el paisatge i vam deixar-nos portar per ell. El nombre de reunions es va multiplicar a causa de l'efecte bola de neu, ja que els participants mateixos em van suggerir altres persones per entrevistar.

Durant els passejos, es van utilitzar noves eines a fi d'incrementar les vies per transmetre els vincles dels participants amb el paisatge o el que els resulta més destacable del seu entorn de vida. Cadascú va cartografiar els seus moviments, integrant les seves motivacions i els seus punts de referència. Vaig recollir traces, vaig tornar a dibuixar capes enterrades o oblidades. Vaig col·leccionar, també, dibuixos fets per altres, en altres èpoques, per parlar del territori des d'un punt de vista diferent.

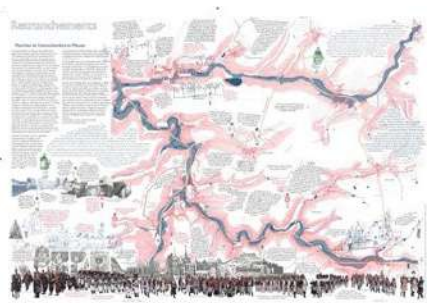
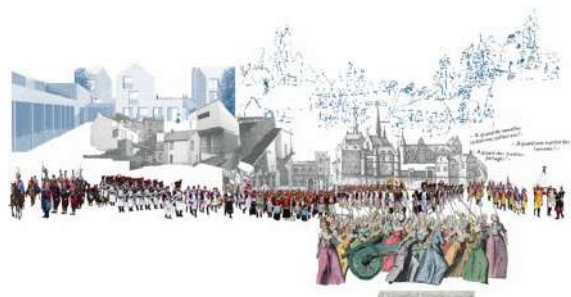
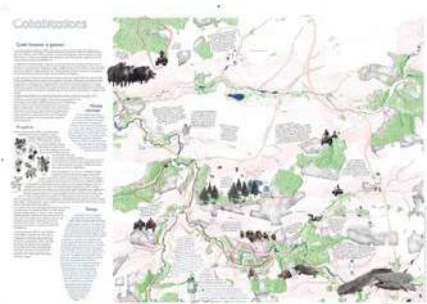
Els relats cartogràfics es construeixen a partir de testimonis recollits durant la immersió, tot evitant la categorització. Centren l'atenció en els múltiples punts de vista i obren la porta a una negociació. La noció de vincle va posar en evidència associacions precàries o virtuoses entre els elements del camp d'investigació. Per tant, aquest vincle s'explica a través d'una sèrie de relacions i combinacions fluctuants i fràgils sobre allò que resulta important per a cada persona. Això s'aproxima al que Latour (2019) anomena la *pixelació dels punts de vista*, davant de les qüestions polítiques formulades en blocs partidistes, de manera binària. En els nous quaderns de queixes, el filòsof i sociòleg convida el públic a descriure, tal com es fa en els quaderns de queixes proposats per Lluís XVI, el 1789, el

Figures 7 a 9. Cartografies dels moviments dels habitants en el paisatge. Font: Pigeon, 2021.

que és important del propi territori de vida i com es constitueix la pertinença a una terra.

D'aquesta manera, en els mapes trobem una agrupació al voltant de la qüestió de la producció, que combina la intensificació de les pràctiques agrícoles, la bogeria de les inversions, la tensió entre els preus mundials i el cost de la producció local, la tècnica de les importacions, la pèrdua dels vergers —que abans abundaven, però que van ser destruïts per la Política Agrí-

Figures 10 a 15. Mapes *Production*, *Cohabitations* i *Retranchements* ('Producció, Convivència i Atrinxeraments') i detalls. Font: extractes de l'Atlas de récits d'un territoire habité - Walcourt (Pigeon, 2021).

cola Comuna— i el record de la mà d'obra al camp de fa un segle, que va requerir el reclutament de dones, etc. Un altra agrupació mostra la convivència i el bosc, i qüestiona les pràctiques d'apropiació, explotació, manteniment, protecció i regeneració, amb tota la càrrega d'aquesta terminologia i del que implica per a les nostres pràctiques. Trobem una agrupació més en relació amb el patrimoni històric construït, que cristal·litza les lluites i dinàmiques d'exclusió, i condueix a una voluntat d'aïllar els pobles —dels quals ens queixem també si són inactius—, mentre es permet que les urbanitzacions i els polígons consumeixin el paisatge, sense deixar espai a una arquitectura contemporània que intenti renovar la dimensió col·lectiva.

Els testimonis anònims, els seus comentaris i els elements del territori coexisteixen en l'espai cartogràfic... on jo mateixa també aporto el meu punt de vista. S'estableix la interconnexió, i entrevistats i entrevistadors comparteixen l'espai del mapa, que aplega els diferents punts de vista.

Conclusió: la cartografia com a eina de recerca democràtica que fomenta la formació de comunitat

Els moments de col·laboració generats per aquests experiments cartogràfics han donat lloc a una manera de fer comuna que resulta fràgil. El fet d'involucrar el paisatge en les seves dimensions sensibles ha facilitat l'expressió d'altres arguments, a través de modes de comunicació menys directes que no requereixen el domini de codis del debat retòric que exclouen certs públics dels processos participatius.

És difícil avaluar si aquest tipus d'atles podria representar una palanca per a la constitució d'una manera comuna de concebre el paisatge, o saber què provoca en els seus lectors. Ara bé, durant els esdeveniments i les trobades organitzats amb motiu de la publicació del llibre, vaig observar que les persones que havien participat en el procés s'havien convertit en veritables ambaixadores dels debats que transmeten els mapes. Han integrat les problemàtiques, i aquestes els han forçat a moure's i a veure les coses de forma diferent.

L'aprenentatge d'aquesta manera de fer comuna em sembla una via que cal explorar, si volem regenerar les formes democràtiques. Així doncs,

es tractaria de considerar tot el procés cocartogràfic com una investigació, en el sentit de John Dewey (2010), és a dir, formant una població activa en la defensa de la democràcia. Per a Dewey, la investigació és una forma d'experiència reflexiva i voluntària, que s'ha de realitzar quan hi ha un desequilibri o quan cal una reorientació, a fi d'aclarir una situació problemàtica o una crisi, és a dir, fomenta una redistribució de papers. Dewey, contrari a qualsevol forma de determinisme, creu que la llibertat no és un do. Es construeix i es manté: la integració en la comunitat s'ha d'aprendre i exercitar (Zask, 2015).

Les pràctiques cocartogràfiques es poden considerar un laboratori, un espai on construir aquestes experiències territorials democràtiques, promovent l'afirmació de desitjos i necessitats singulars o conjunts, amb atenció a l'alteritat, i creant així nous públics democràtics. L'espai virtual del mapa ens pertany a tots i cadascun de nosaltres. Ens permet allunyar-nos d'una lògica d'apropiació, privatització i instrumentalització del sòl, i pensar en el paisatge lliure de qüestions d'estatus, fronteres o temporalitat dels mandats polítics. Provoca una redistribució del significat, on poden manifestar-se altres desitjos, altres vincles i altres atencions.

Referències bibliogràfiques

- AÏT-TOUATI, Frédérique; ARÈNES, Alexandra; GRÉGOIRE, Axelle (2019). *Terra forma: Manuel de cartographies potentielles*. Montreuil: Éditions B42.
- CATTOOR, Bieke; PERKINS, Chris (2014). "Re-cartographies of Landscape: New narratives in Architectural Atlases", *The Cartographic Journal*, vol. 51, núm. 2, p. 166-178.
- DASTON, Lorraine; GALISON, Peter (2012). *Objectivité*. Brussel·les: Les presses du réel.
- DEWEY, John (2010). *Le public et ses problèmes*. Paris: Gallimard.
- DUMASY-RABINEAU, Juliette; GASTALDI, Nadine; SERCHUK, Camille (dir.) (2019). *Quand les artistes dessinaient les cartes: Vues et figures de l'espace français: Moyen Âge et Renaissance*. Paris: Le Passage; Éditions et Archives Nationales.
- Feral Atlas [en línia]. <<https://feralatlases.org>>. [consulta: 27.6.2024].
- GROUT, Catherine (2012). *L'horizon du sujet: De l'expérience au partage de l'espace*. Brussel·les: La Lettre Volée.
- KOLLEKTIV ORANGOTANGO+ (2018). *This is not an atlas: A global collection of counter-cartographies*. Düsseldorf: Transcript.
- LATOUR, Bruno (2019). "Les Nouveaux cahiers de doléances. A la recherche de l'hétéronomie politique", *Esprit*, núm. 452, p. 104-113.
- PIGEON, Virginie (2021). *Atlas de récits d'un territoire habité - Walcourt*. Brussel·les: Cellule Architecture de la Fédération Wallonie.
- ZASK, Joëlle (2015). *Participer*. Bordeus: Le Bord de l'Eau.
- ZWER, Nephthys; REKACEWICZ, Philippe (2021). *Cartographie radicale: Explorations*. Paris: Dominique Carré.

Explorant l'invisible: cartografia participativa dels valors intangibles del paisatge

María Marta Tonda

En la nostra quotidianitat ens trobem envoltats de paisatges que, més enllà de ser un conjunt de característiques geogràfiques i estètiques, es presenten com un entramat complex de relacions que inclouen significats emocionals i culturals en forma de valors intangibles. Aquests valors, que sovint passen desapercebuts o resten al marge en les discussions formals sobre la planificació territorial, tenen un paper essencial en la nostra relació afectiva, percepció i valoració del territori.

La planificació territorial, històricament, ha estat influenciada per criteris quantitius, tangibles i mesurables. Aquest exercici i els seus criteris, tot i que essencials, no són capaços de captar tota la riquesa i complexitat de les relacions entre les persones i el paisatge. Aspectes intangibles, com la percepció o el vincle emocional, que tenen un caràcter subjectiu queden, per tant, al marge de la planificació i de les cartografies resultants (Nogué, 2013).

En les darreres dècades, ha emergit un reconeixement creixent en relació amb la importància d'aquests valors intangibles, en resposta a la globalització, la mercantilització i l'homogeneïtzació del paisatge. La seva inclusió no tan sols enriqueix la nostra relació amb el paisatge, sinó que també ofereix eines valuoses per a una gestió territorial sostenible i equitativa, que actua com a pont entre allò qualitatiu i quantitatiu, i ofereix una visió més holística que té en compte tant les realitats físiques com les emocionals i culturals d'un territori.

Aquest canvi de paradigma indica que la inclusió d'aquests valors no només enforteix la identitat i pertinença a un lloc, sinó també que són una peça clau per garantir que la gestió del territori sigui reflexiva, inclusiva i representativa de les múltiples dimensions que configuren la nostra relació amb el paisatge. La gestió territorial sembla que es dirigeix cap a una fusió sinèrgica entre l'empirisme i allò experiencial o fenomenològic, i resignifica la manera com entenem el paisatge i ens hi relacionem. Mentre que la combinació de tecnologia, investigació científica i coneixement local ens

proporciona una imatge detallada de l'estructura i la funció d'un lloc, els valors intangibles ens revelen què significa aquell lloc per a les persones que l'habiten, i es consideren tant les realitats físiques com les emocionals i culturals dels territoris.

En aquest escenari de canvi paradigmàtic, la ciència ciutadana i el mapatge participatiu emergeixen com a respostes alternatives als desafiaments inherents vinculats amb la captura dels valors intangibles del paisatge. Aquests enfocaments democratitzen la recopilació de dades i permeten que les comunitats locals siguin coautores de la gestió i planificació del seu propi paisatge, cosa que aporta una riquesa de perspectives i un potencial pedagògic que els mètodes tradicionals sovint no aconsegueixen donar.

Inspiració, antecedents i desafiaments

El concepte de *paisatge* contemporani entès segons la definició del Conveni europeu del paisatge inclou una comprensió multidimensional i dinàmica que va molt més enllà d'una mera representació física o estètica, i en reconeix la seva complexitat. La incorporació de la percepció en aquesta definició afegeix una capa addicional de complexitat i riquesa, ja que reconeix que el paisatge no és només un entorn que s'observa, sinó també un espai viscut que està profundament arrelat en la consciència i l'experiència col·lectives de la comunitat.

Donen compte d'això algunes aportacions des de diferents disciplines; de manera transversal, són d'inspiració conceptes com *paisatges líquids*, de Zygmunt Bauman, que representa la dimensió fluida dels paisatges i els seus sistemes socials, juntament amb les idees del *tercer paisatge*, de Gilles Clément, que valora els espais residuals per la seva resiliència. En aquest mateix marc, tenim el concepte de *topofilia*, proposat per Yi-Fu Tuan, que destaca la importància del vincle entre les emocions, el benestar i el paisatge, i la perspectiva de Joan Nogué sobre el paisatge com una construcció social i un bé comú. Una riquesa de mirades que abonen l'obertura a l'hora de comprendre el paisatge.

En la mateixa línia de pensament, la metodologia utilitzada en els catàlegs del paisatge de Catalunya (Nogué, Sala, Grau, 2016) representa

una evolució significativa en la manera de cartografiar el territori. Aquests catàlegs, alineats amb els principis del Conveni europeu del paisatge, no només impacten en les polítiques i estratègies sectorials, sinó que també duen a terme un paper pedagògic en la sensibilització sobre la importància dels valors intangibles del paisatge i la seva resignificació. Aquest avenç així mateix es reflecteix en la publicació *Reptes en la cartografia del paisatge. Dinàmiques territorials i valors intangibles* (Nogué et al., 2013), que reuneix una gran varietat d'exemples vinculats al repte d'espacialitzar i visibilitzar aquests valors en la cartografia del paisatge.

En resum, s'aborda el desafiament d'espacialitzar els valors intangibles del paisatge, mitjançant una proposta innovadora que integra els avenços en la ciència i la reflexió del paisatge, com les tecnologies geoespacionals, incloent-hi la ciència ciutadana i el mapatge participatiu. Aquesta iniciativa aspira a ser un recurs complementari que enriqueixi les estratègies actuals de gestió i planificació territorials.

Lloc: Paisatges en tensió

La província de Mendoza, ubicada a l'oest de l'Argentina, presenta una peculiaritat geogràfica i demogràfica que genera tensions significatives en el seu paisatge. Tot i que tan sols el 5 % del seu territori està constituït per oasis productius —zones irrigades que contrasten amb l'entorn predominant àrid—, és en aquests espais on es concentra el 95 % de la població de la província. Aquesta dinàmica demogràfica i productiva en petites àrees irrigades genera una dicotomia en la percepció i valoració del paisatge: d'una banda, l'oasi, valorat pel seu confort ambiental i pel seu potencial productiu; de l'altra, el paisatge àrid majoritari de secà, que sovint queda relegat en la valoració, malgrat ser espai predominant, característic i autèntic.

Aquesta divergència en les percepcions i valoracions afecta profundament i directament la gestió del territori. Per aquest motiu, la planificació sovint s'orienta des de i cap als oasis, i passa per alt la importància ecològica i el predomini dels paisatges àrids de secà. Aquest desequilibri en la valoració condueix, al seu torn, a pràctiques de gestió que resulten insostenibles i descontextualitzades de la seva pròpia realitat ambiental.

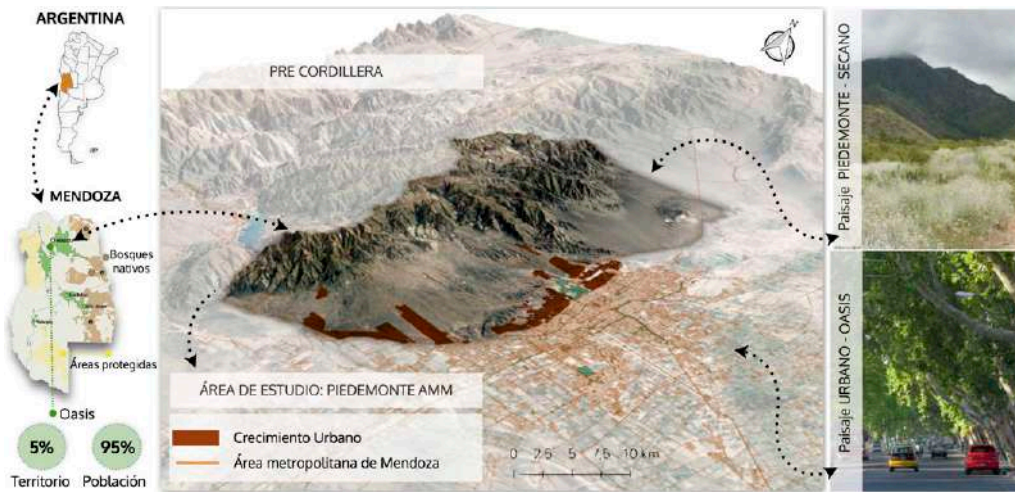

Figura 1. Sector del piemont de l'àrea metropolitana de Mendoza on es realitza el mapatge participatiu (PPGIS). A la dreta es mostren dues imatges representatives dels paisatges en tensió: secà-oasi. Font: elaboració pròpia.

El piemont de l'àrea metropolitana de Mendoza és un exemple paradigmàtic d'aquesta situació, en què el paisatge és un clar reflex de les dinàmiques mencionades anteriorment (vegeu la figura 1). La gestió i planificació d'aquesta àrea, centrades quasi exclusivament en la perspectiva de l'oasi, no només alteren el paisatge original, sinó que també debiliten el vincle emocional entre les persones i aquell entorn, i n'obstaculitzen la valoració i la cura efectiva.

Per abordar aquesta problemàtica, es va plantejar l'elaboració d'un mapa col·laboratiu del piemont de l'àrea metropolitana de Mendoza amb l'objectiu i el desafiament centrat en el foment del reconeixement i la valoració del paisatge de secà entre la població local. A partir de la incorporació dels valors intangibles, es busca no només aprofundir en la connexió emocional que les persones tenen amb el seu entorn, sinó també mitigar la tensió existent entre els paisatges de l'oasi i els de secà, sobre la base de l'impacte significatiu que tals valors poden tenir en la percepció del paisatge i, com a conseqüència, en la presa de decisions contextualitzades per a la seva gestió.

La forma: espacialització de l'intangible

L'objectiu principal del mapa és espacialitzar els valors intangibles del paisatge, i el mètode per aconseguir-ho es divideix en diverses etapes seqüencials, com mostra la figura 2.

Selecció de l'àrea d'estudi: el piemont de l'àrea metropolitana de Mendoza s'identifica com l'àmbit d'interès per realitzar el mapatge participatiu. Aquesta elecció no és aleatòria; l'àrea és seleccionada precisament perquè reflecteix de manera significativa les problemàtiques relacionades amb la valoració del paisatge que es busca abordar en aquesta proposta.

Desenvolupament i aplicació del formulari de participació (PP-GIS): es fa servir l'eina Survey123 ArcGIS, per crear formularis en línia i obtenir dades georeferenciades. Aquest formulari permet als participants marcar punts específics en l'àrea d'estudi i associar-los amb una categoria o amb més d'una relacionades amb els valors intangibles del paisatge. No tan sols inclou categories predeterminades basades en investigacions prèvies, sinó que també dona l'oportunitat als participants de proposar noves categories que considerin rellevants.

Difusió¹ i participació: la promoció d'aquest formulari es du a terme a través de mitjans locals i plataformes de xarxes socials per fomentar la participació comunitària i voluntària. Aquest procés permet la recollida de dades georeferenciades que reflecteixen les percepcions individuals que després s'interpreten com a col·lectives.

Resultats i aplicació: com a resultat final, s'obté una cartografia detallada que dona caràcter espacial als valors intangibles del paisatge. Aquesta cartografia no només mostra les percepcions individuals, sinó que, en consolidar-les, les converteix en una eina útil per a la presa de decisions en la gestió territorial, i pretén contribuir a una entesa i valoració més inclusives i democràtiques del paisatge vinculat al territori.

1 Vegeu: <http://ingenieria.uncuyo.edu.ar/crean-un-mapa-colaborativo-para-macar-los-lugares-importantes-del-paisaje-mendocino>; diari *Los Andes*, <https://www.losandes.com.ar/sociedad/invitan-a-mendocinos-a-participar-de-la-creacion-de-un-mapa-del-piedemonte-con-lugares-des-tacados-como-sumarse/>.

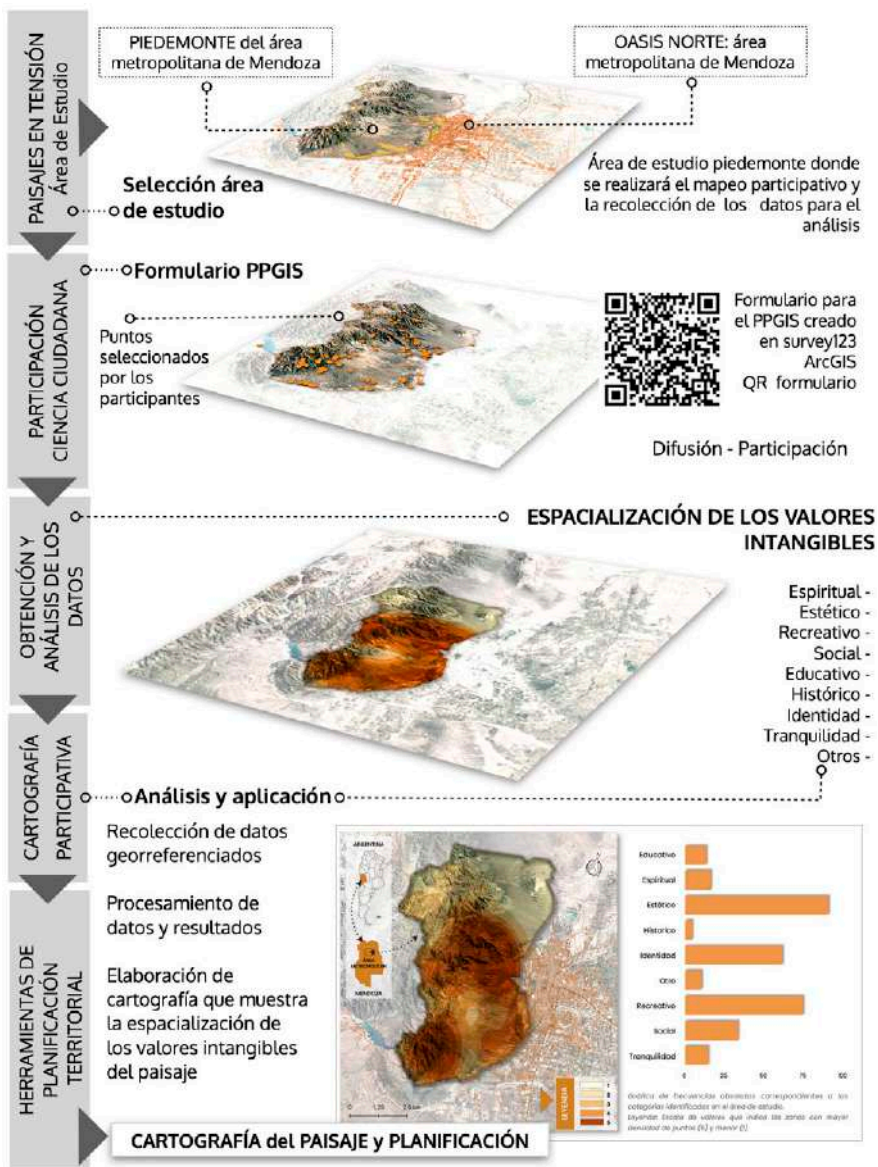

Figura 2. Infografía que sintetiza gráficamente las fases principales de la metodología implementada para conseguir la espacialización de los valores intangibles del paisaje. Fuente: elaboración propia.

Resultats i reflexions

“I al final de la nostra exploració, arribarem al lloc d'on vam partir, i el descobrirem per primera vegada.”

T. S. Eliot

En primera instància, es posa en evidència la importància d'entendre que les dinàmiques entre els paisatges en tensió, en aquest cas, les àrees de seca i els oasis irrigats, transcendeixen l'àmbit físic, ecològic i ambiental, i demostren que també són un fenomen cultural i emocional. La desatenció cap als paisatges quotidians o subordinats n'amplifica la vulnerabilitat, una situació que es pot fer extensiva a territoris que presentin dinàmiques similars.

Aquesta proposta pretén actuar com a catalitzadora per repensar i millorar la relació entre les persones i els seus paisatges més immediats, i promoure una comprensió més profunda del paisatge, a partir d'eines que facilitin i motivin la participació col·lectiva per aconseguir una planificació territorial més inclusiva.

La cartografia resultant (vegeu la figura 3) ofereix una demostració de com aquests aspectes intangibles poden representar-se en el territori. Aquestes representacions tenen un impacte pedagògic sobre les formes de comprendre el paisatge, i validen la importància d'abordar el territori des d'una perspectiva més matisada i participativa, alhora que aplanen el camí per aconseguir objectius socials i sostenibles compartits.

Cartografiar l'invisible es converteix, doncs, en una eina imprescindible de caràcter estratègic per als tècnics, no només per identificar, sinó el que és més important, per transmetre els valors i oportunitats del lloc. El que no es reconeix no s'aprecia i es torna invisible; estem, llavors, davant “d'un pas fonamental per arribar a aconseguir algun dia una ètica territorial, impossible sense la interpretació adequada del significat dels llocs” (Nogué *et al.*, 2013: p. 10).

Finalment, el que es proposa aquí va més enllà d'una innovació metodològica; es tracta també d'un canvi cultural. Aquest nou paradigma per a la gestió territorial vol ser un punt d'inici per a un diàleg inclusiu i enriquidor que tingui el potencial de transformar la nostra interacció i coexistèn-

cia amb el paisatge, i que reconegui la complexitat i diversitat intrínseques, tant en l'entorn com en nosaltres mateixos.

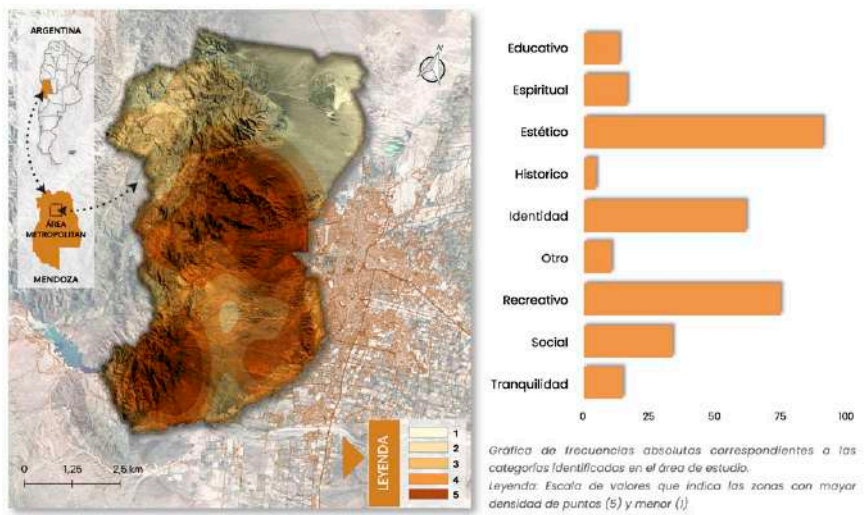

Figura 3. Cartografia del piemont de l'àrea metropolitana de Mendoza, que il·lustra la distribució espacial dels valors intangibles del paisatge. Acompanyada d'un gràfic que desglossa el percentatge de cada categoria analitzada. Font: elaboració pròpia.

Referències bibliogràfiques

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

ELIOT, T.S. (2010). *Quatre quartets*. Barcelona. Viena Edicions. [Ed. original *Four Quartets* de 1941].

GARCÍA, M. G. (2012). "Written at the place. The intangible values of the landscape", *Paisea, La Gran Escala*, núm. 23, p. 96-103.

NOGUÉ, Joan (2009). *Entre paisajes*. Barcelona: Àmbit.

NOGUÉ, Joan; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma; LOSANTOS, Àgata (ed.) (2013). *Reptes en la cartografia del paisatge: Dinàmiques territorials i valors intangibles*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya. (Plecs de Paisatge; Eines; 3).

NOGUÉ, Joan; SALA, Pere; GRAU, Jordi (2016). *Els catàlegs de paisatge de Catalunya: Metodologia*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya. (Documents; 3)

SKARLATIDOU, Artemis; HAKLAY, Mordechai (2020). *Geographic citizen science design: No one left behind*. Londres: UCL Press.

TUAN, Yi-Fu; NOGUÉ, Joan (ed.) (2015). *Geografia romàntica: en busca del paisaje sublime*. Madrid: Biblioteca Nueva.

L'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra en l'horitzó 2035

Maria Salas Sopena

El Principat d'Andorra és un país de paisatges propers i diversos que s'entrellacen de manera dinàmica. La nostra presència i les nostres intervencions els modifiquen i, alhora, també n'utilitzem els recursos. Per això, cal assegurar-ne una bona gestió, que respecti i s'adapti al territori, en consonància amb els reptes mediambientals actuals.

En aquest sentit, el coneixement del paisatge és un exercici d'actualització constant, que necessita la implicació de tota la població i el treball i la col·laboració entre els diferents agents de l'administració i els agents econòmics del territori.

L'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra és un instrument de protecció, de gestió i d'ordenació d'aquest paisatge, amb l'objectiu de millorar-ne la qualitat. Disposar d'un entorn net, ordenat, proporcionat i divers genera benestar a la població i fa atractius, funcionals i recognoscibles molts espais del nostre territori. Permet, així mateix, reforçar la identitat paisatgística i social del país.

En aquest context de paisatge, la implicació que té el Govern d'Andorra en la conservació i millora del paisatge no és, en cap cas, un aspecte nou. Ja a l'octubre de 2010 el Govern d'Andorra va signar el Conveni europeu del paisatge (CEP), i a finals de 2011 el Consell General va aprovar-ne la ratificació, com un pas més en l'impuls d'una política nacional del paisatge. Així doncs, el 27 d'abril de 2011, el Govern va aprovar l'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra (ENPA) per al període 2011-2020, seguint els principis i objectius del Conveni europeu, i fou el primer pas per considerar el paisatge un bé col·lectiu que cal controlar, gestionar i millorar.

L'elaboració de l'Estratègia nacional del paisatge tenia com a propòsit respondre a uns dels principals reptes del Conveni europeu del paisatge: la formulació d'objectius de qualitat paisatgística, d'acord amb l'opinió i les aspiracions de la població. Amb aquestes bases, el paisatge va deixar de ser un assumpte d'experts i es convertí en una qüestió de la societat.

Amb l'objectiu d'assolir al màxim els objectius de qualitat paisatgística durant el període 2011-2020, diferents administracions públiques del país han aplicat accions específiques de cara a gestionar i millorar el paisatge, les quals han estat recollides en balanços anuals.

Més endavant, el 2019, l'aprovació de la Llei 7/2019, de conservació del medi natural, de la biodiversitat i del paisatge, ha permès reconèixer el paisatge com un component essencial de l'entorn de vida i del benestar individual i col·lectiu dels habitants d'Andorra, com l'expressió de la biodiversitat del seu patrimoni comú natural i cultural i com un fonament de la seva identitat. Aquesta Llei dona un marc legal a l'Estratègia nacional del paisatge, i la defineix com l'instrument de protecció, de gestió i d'ordenació del paisatge al país aprovada pel Govern i elaborada pel ministeri competent en matèria mediambiental, amb la participació dels comuns i dels representants econòmics i socials del Principat.

A més, la Llei indica que l'actuació de les administracions i de la ciutadania s'ha d'orientar envers la preservació paisatgística del Principat i la conservació dels entorns agrícoles i urbans, incloent-hi els paisatges quotidians i els paisatges degradats, seguint els principis del desenvolupament sostenible. En aquest sentit, les actuacions de les administracions han de

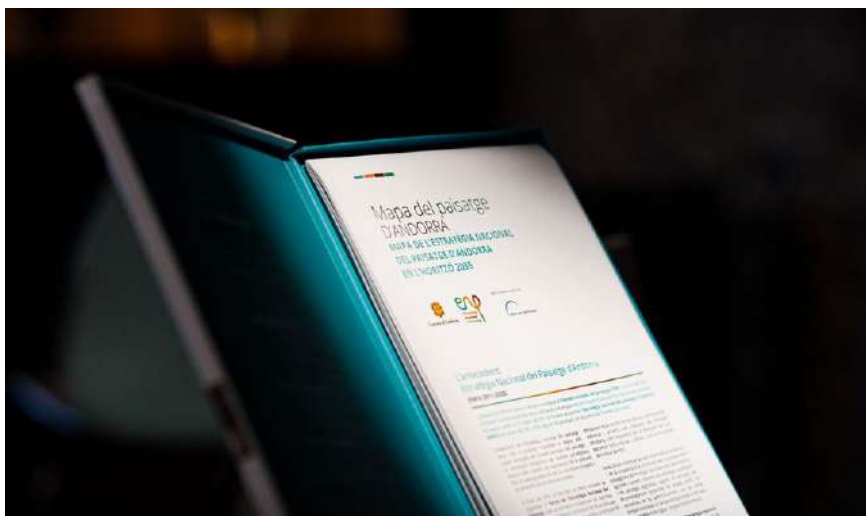

Imatge 1. Entrevista amb el Comú d'Escaldes-Engordany, en el marc de les primeres trobades del procés participatiu. Foto: Observatori del Paisatge de Catalunya.

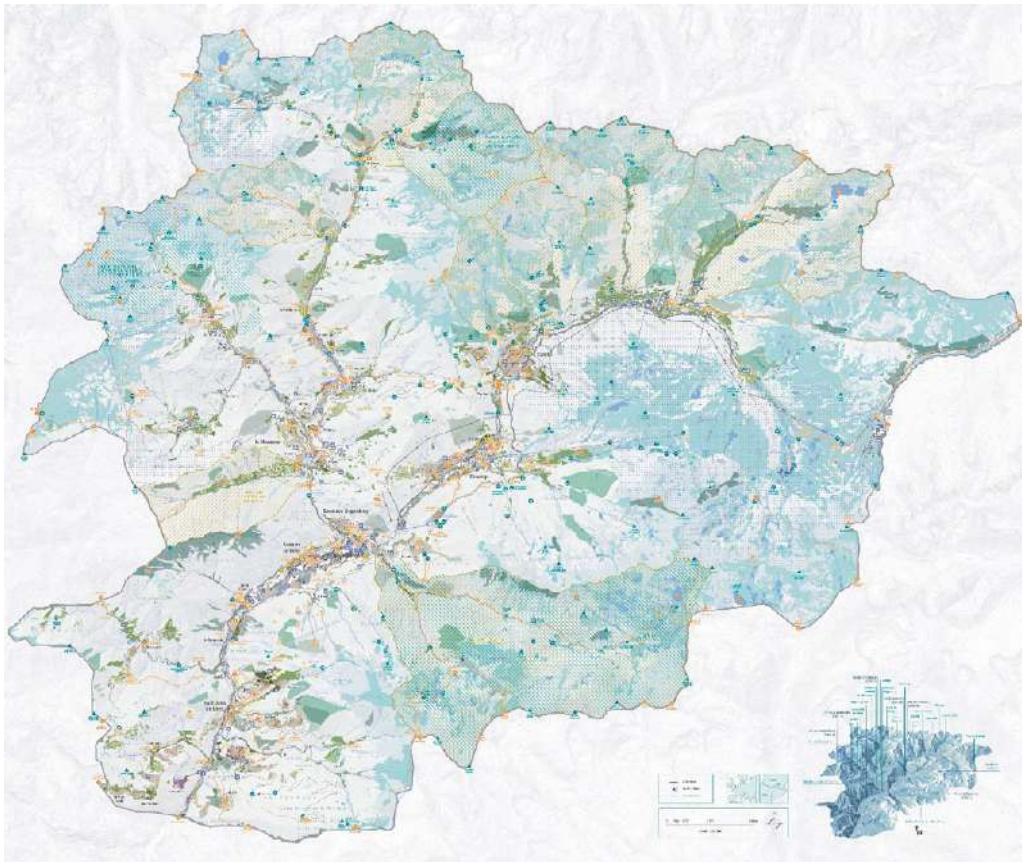
vetllar perquè la societat civil se sensibilitzi respecte del valor del paisatge, el seu paper i la seva transformació.

En aquest context, s'ha fet necessària l'elaboració i aprovació, el desembre de 2022, d'una nova Estratègia nacional del paisatge en l'horitzó 2035, que ha revisat i actualitzat l'estratègia anterior, que finalitzava el 2020. Aquesta nova Estratègia, elaborada amb la col·laboració i assessorament de l'Observatori del Paisatge de Catalunya, es concep amb un caràcter innovador, ja que s'articula al voltant d'un mapa del paisatge (Sala, Grau, 2022) que incorpora els principis de qualitat paisatgística, els objectius de qualitat paisatgística i les línies d'actuació que han resultat d'un treball participatiu i col·laboratiu amb tots els actors implicats, com són les set administracions comunals, els ministeris del Govern, les empreses que treballen en aspectes ambientals, les associacions i la ciutadania en general.

Seguint les recomanacions del Conveni europeu del paisatge, el mapa resultat de la nova Estratègia en l'horitzó 2035 ha estat construït entre tots, de manera participativa. A partir de diversos mecanismes de participació (qüestionaris en línia, tallers de participació, entrevistes...), s'ha generat una reflexió col·lectiva sobre el paisatge del Principat i s'ha comptat

Imatge 2. Carpeta del Mapa del paisatge d'Andorra. Foto: ©SFGA/CEsteve

Mapa del paisatge BANDORRA
 Mapa de l'Estratègia Nacional del Paisatge i l'Actuació del Paisatge en l'any 2035

01 **Principis**
 Principis que guien l'elaboració del mapa del paisatge d'Andorra.

02 **Objectius de qualitat paisatgística**
 Objectius de qualitat paisatgística que s'han establert per a l'any 2035.

03 **Línies d'actuació prioritàries**
 Línies d'actuació prioritàries que s'han establert per a l'any 2035.

04 **Actuacions**
 Actuacions que s'han establert per a l'any 2035.

05 **Actuacions**
 Actuacions que s'han establert per a l'any 2035.

06 **Actuacions**
 Actuacions que s'han establert per a l'any 2035.

07 **Actuacions**
 Actuacions que s'han establert per a l'any 2035.

Mapa 1. El Mapa del paisatge d'Andorra actualitza l'Estratègia nacional del paisatge 2011-2020, i integra 4 principis, 7 objectius de qualitat paisatgística i 28 línies d'actuació prioritàries per a l'any 2035.

amb el coneixement i les aportacions dels ministeris del Govern implicats, dels set comuns, d'altres agents clau del Principat i del conjunt de la ciutadania.

Aquest procés ha servit per definir de manera consensuada els principis, els objectius de qualitat paisatgística i les línies d'actuació prioritàries (que concreten els objectius de qualitat paisatgística) de l'ENPA en l'horitzó 2035, així com molts dels elements representats en el mapa.

El treball d'elaboració del mapa ha hagut de superar els condicionants marcats per la pandèmia de la covid-19, i s'hi ha adaptat amb l'ús de tecnologies, com ara amb l'elaboració de mapes col·laboratius amb els equips tècnics dels set comuns d'Andorra. Aquest, precisament, ha estat un dels trets més innovadors del procés participatiu. Ha permès treballar simultàniament amb quaranta-nou mapes en línia que s'anaven actualitzant amb les aportacions dels comuns geolocalitzant i identificant sobre el mapa nous elements que no s'havien identificat amb les enquestes i els tallers previs. Finalment, amb l'ajuda de diverses reunions de coordinació, ha acabat establint les bases del mapa del paisatge d'Andorra.

Els quatre principis de l'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra en l'horitzó 2035 i els set objectius de qualitat paisatgística

Els principis de l'Estratègia nacional del paisatge en l'horitzó 2035 emmarquen el seu relat i el full de ruta. Com ja s'ha dit anteriorment, té com a punt de partida la translació a Andorra dels principis del Conveni europeu del paisatge i l'actualització i evolució de l'Estratègia nacional del paisatge 2011-2020, d'acord amb l'Agenda 2030 i els reptes globals i nacionals que afronten els paisatges andorrans en els anys vinents (canvi climàtic, transició energètica, pèrdua de biodiversitat, seguretat alimentària, etc.). Els quatre principis són:

A. Promoure el coneixement del paisatge andorrà i el reconeixement dels seus valors i els seus elements identitaris, i reforçar la formació, l'educació i la conscienciació paisatgístiques.

B. Avançar cap a un model territorial propi, integrat i resilient, tot integrant el paisatge en l'ordenament territorial, l'urbanisme i les polítiques

sectorials (agricultura, turisme, patrimoni, etc.), en un context d'emergència climàtica.

C. Garantir una governança participativa, transversal i eficient del paisatge a escala nacional, i fomentar la coordinació i cooperació amb els comuns, així com la corresponsabilitat de la població andorrana, els agents socials i econòmics, i els turistes i visitants.

D. Consolidar i ampliar la cooperació a escala internacional en el marc dels compromisos adquirits en matèria de paisatge, siguin els derivats del Conveni europeu del paisatge del Consell d'Europa o d'altres iniciatives internacionals, com ara l'Agenda 2030 de les Nacions Unides.

Tenint en compte les característiques del país i la percepció de la societat, els objectius de qualitat paisatgística d'Andorra expressen les aspiracions col·lectives de la societat andorrana en relació amb els seus paisatges. Els set objectius de qualitat paisatgística són els següents:

1. Uns paisatges d'alta muntanya ben conservats, que compatibilitzin el manteniment del seu patrimoni natural i cultural amb l'aprofitament agropastoral i econòmic i el gaudi responsable per part de la població local i visitant.

2. Uns paisatges agraris i forestals productius, funcionals ecològicament, reconeguts socialment i que contribueixin a la dinamització econòmica.

3. Uns paisatges urbans de qualitat, que posin en relleu els espais públics i els elements patrimonials de les poblacions, i que millorin la imatge del conjunt de la trama urbana, incloent-hi els accessos.

4. Uns paisatges fluvials vius i funcionals, que permetin l'aprofitament sostenible dels recursos hídrics i que en facilitin l'ús social i en potenciïn els valors patrimonials.

5. Unes infraestructures energètiques i de comunicació més integrades en el paisatge, que responguin als reptes de l'emergència climàtica i que contribueixin a la descoberta i promoció dels valors del paisatge.

6. Unes instal·lacions turístiques i de lleure de qualitat, dimensionades i multifuncionals, que facilitin la desestacionalització i que siguin respectuoses amb el paisatge.

7. Unes fites i uns referents naturals i culturals que reforcin la identitat i la singularitat del paisatge andorrà.

Així doncs, amb la nova Estratègia nacional del paisatge d'Andorra en l'horitzó 2035, s'espera assolir una millora del paisatge gràcies, entre d'altres, a un dels principals objectius del Conveni europeu: la integració del paisatge en el conjunt de les polítiques sectorials del nostre país. Aquestes polítiques de paisatge han d'expressar la consciència dels agents públics de la necessitat de definir, interpretar i respectar el paisatge i fer una atenció especial als conceptes de *protecció*, *gestió* i *ordenació* del paisatge. Aquestes tres accions no pretenen immortalitzar el paisatge en un estadi concret, ja que el paisatge és dinàmic i evoluciona constantment, però sí que l'han d'acompanyar en els canvis que es puguin donar al llarg del temps, sota una mirada de respecte i d'estima, i actuar en conseqüència per evitar malmetre'n la qualitat i el valor.

Referències bibliogràfiques

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

ROVIRA, Natàlia; MOLES, Anna (2012). *Estratègia nacional del paisatge*. Govern d'Andorra, Ministeri de Turisme i Medi Ambient. Disponible a: < <https://www.mediambient.ad/images/stories/PDF/paisatge/EstrategiaNacionalPaisatge-ENP.pdf> > [consulta: 09.04.2024].

SALA i MARTÍ, Pere; GRAU, Jordi (coord.) (2022). *Mapa del paisatge d'Andorra. Mapa de l'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra en l'horitzó 2035* [Mapa]. 1:30.000. [Andorra la Vella]: Ministeri de Medi Ambient, Agricultura i Sostenibilitat del Govern d'Andorra.

Ordenar i actuar
en el paisatge
urbà

De l'oblit del paisatge a l'urbanisme del paisatge: reptes emergents en els paisatges urbans

Narcís Sastre Fulcarà

Invariablement, any rere any, a l'inici de l'assignatura de paisatges culturals, que imparteixo al Centre Associat a la UNED de Girona, plantejo als alumnes un mateix exercici: dibuixar un paisatge. El primer que els vingui al cap, sense importar la qualitat artística del dibuix. I també invariablement, cada any, amb comptades excepcions, ocorre el mateix: el fenomen urbà, les ciutats, hi són absents.

La pràctica totalitat de les persones matriculades a l'assignatura opten per dibuixar aspectes propis d'un món rural convencional i idíl·lic: muntanyes, conreus, arbres, rius, una casa aïllada, el sol, alguns núvols, etc. Poques vegades algú s'atreveix amb edificis, carrers, places, vehicles o, fins i tot, persones. Podem arribar a concloure que tot allò que té a veure amb una antropització intensiva no forma part de l'imaginari del que molta gent considera "paisatge", que a grans trets se sol associar amb una imatge i uns valors "rurals" o "naturals".

Algú pot al·legar, amb raó, que aquest exercici no té valor científic i que la conclusió a la qual arribo és precipitada i fins i tot reduccionista. Hi podem posar moltes objeccions, certament, començant per la mostra reduïda i pel fet que és molt més simple dibuixar un entorn rural que no pas una ciutat, amb tota la dificultat que suposa. A pesar dels inconvenients que hi trobem, el biaix "naturalístic" cap al paisatge ja ha estat observat moltes vegades, igual que els seus orígens filosòfics. Per exemple, el paisatgista John Brinckerhoff Jackson (2011 [1994]), en parlar sobre les carreteres i les autopistes modernes, enteses també com a instruments urbanístics i motors de civilització, semblava lamentar-se que haguessin estat excloses del que es considerava paisatge, tot i tenir un rol que transcendia el simple fet de desplaçar-se per acabar promovent el creixement urbanístic i creant tot un imaginari al seu voltant. Les carreteres formen part del paisatge, ens deia Jackson ja de bon inici, i incidia novament en el seu interès en els paisatges quotidians o vernaculars, fugint de tot artifici arquetípic i romàntic.

En el context anglosaxó s'ha arribat a distingir entre *landscape* i *cityscape*, com feia l'urbanista Victor Gruen a mitjan dècada de 1950. Segregava, així, el medi natural del medi construït, d'una manera que trans-

cedia la simple qüestió semàntica, i hi englobava un seguit d'atributs, de situacions i de valors.

Paradoxalment, el cas és que l'hàbitat urbà en general i les ciutats en concret no són sinó aquells entorns on existeix més diversitat i complexitat física i humana, és a dir, on el paisatge és més plural. La ciutat, al cap i a la fi, és un assalt als sentits, per utilitzar una expressió de l'urbanista Charles Landry (2006); una experiència emocional en què conflueixen i fins i tot se solapen imatges, colors, olors, sons, textures, volums o atmosferes en l'espai i el temps. Els paisatges urbans són curulls d'informació de tota mena, la lectura i interpretació dels quals poden ser tan feixugues com estimulants.

I doncs, com és que, a pesar de la riquesa sensorial i semiòtica dels paisatges urbans, aquests puguin quedar relegats en benefici d'una arcàdia "natural" mentalment i geogràficament allunyada de la ciutat? La resposta, possiblement, la trobarem tant en la preeminència d'aquest fenomen cultural d'associar paisatge amb espais oberts amb poca presència humana —com a mínim afaïçonats per l'agricultura i la ramaderia—, així com en l'existència de determinats atributs o valors negatius sovint associats al món urbà: artificialització, contaminació, brutícia, confusió, desordre, inseguretat, soroll, congestió, por, etc.

Presumiblement, amb tots els matisos i esmenes possibles, el repte més ingent i immediat és trencar amb velles dicotomies i passar a considerar el medi urbà com un paisatge de ple dret, que no sigui percebut com un entorn hostil i/o poc digne de consideració. És una tasca que transcendeix la clàssica fórmula de portar la natura a les ciutats, que tindria en el pare de l'arquitectura del paisatge, Frederick Law Olmsted, un dels principals exponents en el trànsit del segle XIX al XX. Farà falta una nova aproximació teòrica i renovar l'instrumental. I aquí el paper de l'urbanisme, entès com l'art i la pràctica de construir ciutat, hi té molt a dir.

Aquest fet és especialment rellevant, ja que sovint l'urbanisme contemporani ha negligit el paisatge en benefici de la funcionalitat. Les perifèries urbanes són espais on la dissociació entre urbanisme i paisatge és més clara; una fractura que té diferents conseqüències, visibles o no; paisatges funcionals erigits a partir de l'oblit del paisatge. Una paradoxa.

Així, coincidint amb l'arribada del segle XXI, especialment als Estats Units, apareix una categoria que vol conciliar l'urbanisme i el paisatge a partir de nous principis i tècniques per planificar les ciutats en el nou mil·lenni: l'urbanisme del paisatge. El seu principal proponent és el professor de Harvard Charles Waldheim, qui, el 1997, va organitzar un simposi centrat en aquesta nova “disciplina híbrida”.

Per a Waldheim (2006), l'urbanisme del paisatge neix de la crítica postmoderna a l'arquitectura i a l'urbanisme moderns, especialment pel fet que aquest darrer hagués fallat a l'hora de construir un espai públic habitable i amb significat. L'urbanisme del paisatge trenca amb l'antítesi paisatge/ciutat, sovint fomentada des del pensament i la praxis antiurbana, anant més enllà de la simple pràctica “naturalitzadora” per aportar complexitat, profunditat sistèmica i perspectiva de procés (ecològic, social, econòmic i cultural) al disseny urbà.

L'arquitecte del paisatge James Corner (2006) desenvolupa els temes centrals que, des del seu punt de vista, haurien de situar-se a la base de la pràctica de l'urbanisme del paisatge: els espais horitzontals com a camp d'acció; els processos, les relacions ecològiques i els efectes sistèmics i acumulatius que se'n deriven; l'operativa i el mètode de treball, i, finalment, l'imaginari, entès com la capacitat de crear espais que fomentin les relacions, la memòria col·lectiva i la imaginació.

No existeix una guia d'estil d'urbanisme del paisatge, ja que, com el mateix Corner remarca, sovint no és més que un *ethos*, una actitud, una manera de pensar i d'actuar. Tanmateix, sí que és possible posar sobre la taula un seguit de pistes o reptes que ens puguin orientar des d'una òptica eminentment pràctica.

A mode de decàleg senzill, plantejo fins a deu reptes emergents en els paisatges urbans que poden situar-se a la base d'una manera de procedir. No és, ni de bon tros, una llista exhaustiva i tancada, sinó oberta al debat i a noves incorporacions o esmenes. A més, una de les virtuts és que no són reptes exclusius de les grans metròpolis, sinó que també poden ser propis de ciutats petites o mitjanes. L'urbanisme del paisatge, com a disciplina i cos metodològic, és adaptable a diferents contextos, situacions i escales, amb l'espai públic urbà com a marc operatiu.

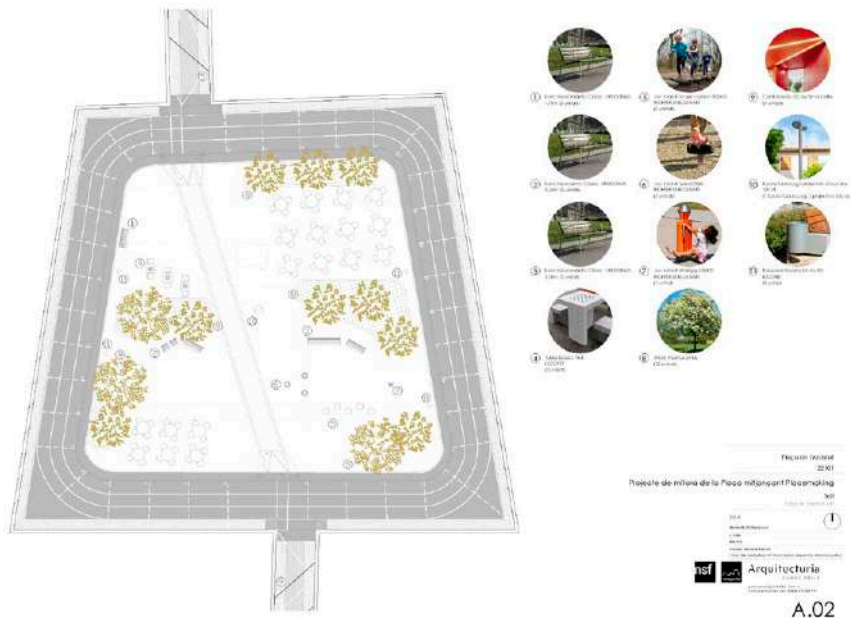

Figura 1. Plànol en planta del projecte de millora de la plaça de l'Amistat de Salt (Gironès), un interior d'illa on van aplicar els principis de l'urbanisme del paisatge. Font: Projecte de NSF+Arquitectura+Neòpolis.

Repte 1: recuperar

Recuperar ens remet a la necessitat o voluntat de tornar a posseir quelcom que s'havia perdut. En aquest cas, fem referència explícita a recobrar espai públic, ja sigui des d'un punt de vista quantitatiu com també qualitatiu. Carrers i places són les artèries de les ciutats i dels llocs on la vida urbana es mostra en tota la seva esplendor, almenys en l'ideal.

Una ciutat a escala humana requereix que l'espai públic situï el vianant, la persona, en primer lloc. I no sempre és així. Des de la irrupció del cotxe com a mitjà de transport, molts carrers i places han acabat esdevenint poc més que mers contenidors de vehicles de motor, i han desplaçat i marginat els vianants. Això té conseqüències funcionals, però també paisatgístiques, des del punt que la imatge i la percepció general de molts carrers i places és la d'una filera inacabable de cotxes, parats o en moviment.

L'urbanista i activista probicicleta danès Mikael Colville-Andersen (2018) anomena *arrogància de l'espai* aquest fet pel qual la major proporció d'espai físic urbà està reservat al cotxe.

Per recuperar, doncs, entenem això: reconquerir espai públic i qualitat paisatgística dins de les ciutats. No es tracta d'expulsar el cotxe, sinó de reafirmar la persona com a protagonista, sempre des d'una perspectiva inclusiva i plural. Res que no se sàpiga fer, com l'experiència ens demostra. Trobaríem molts exemples d'una dinàmica que ha vingut per quedar-se: des de diferents vianalitzacions fins a projectes singulars com les “superrilles” de Barcelona. L'urbanisme i el disseny urbà poden oferir respostes sempre que siguin capaços de combinar la lògica funcional amb la creació d'un entorn atractiu i que reafirmi el sentit del lloc.

Repte 2: reciclar

Quan parlem de *reciclar*, el primer que ens ve al cap és aquest acte ja quotidià de separar els residus domèstics i llençar-los al contenidor corresponent perquè es puguin reutilitzar. Però *reciclar* també es pot aplicar a l'urbanisme i al paisatge, entenent-lo com el reaprofitament de sòl construït per a noves finalitats o funcions, incloent-hi, si s'escau, la restauració de paisatges o sistemes ecològics degradats.

Si partim del principi que l'espai geogràfic és un bé finit i sovint escàs, entendrem que sempre serà més sostenible reciclar espais prèviament artificialitzats que no pas ocupar-ne de nous. Es pot al·legar que sovint les possibilitats són limitades i els costos més elevats, però els entorns urbans solen oferir notables oportunitats de transformació, especialment quan es tracta de sectors afectats per uns usos que han quedat obsolets. Cal veure, doncs, la ciutat com un palimpsest on és possible reescriure.

A grans trets, podem distingir entre tres modalitats de reciclatge urbà: densificació (augmentar el sostre residencial en un sector), reciclatge gris (noves places o eixos viaris en sòl urbà) i reciclatge verd (nous parcs i jardins públics).

Segons càlculs propis (Sastre, 2021), en el cas concret de Girona, el reciclatge urbà ja va ser un mètode àmpliament utilitzat en el trànsit del segle

xx al xxi. Entre 1990 i 2015 es van reciclar prop de 400.000 m² de superfície urbana, el 70 % dels quals en les modalitats de reciclatge verd i gris, fet que va servir per corregir el dèficit d'espais públics de la ciutat. Operacions com el Parc Central (sobre una antiga platja de vies ferroviàries), el Parc del Migdia (sobre les casernes militars) o la plaça de l'U d'Octubre de 2017 (antiga plaça de la Constitució) (sobre un vell complex fabril) són d'aquella època.

Podem trobar molts més exemples de diferent tipologia i en altres ciutats del planeta. Reciclar, doncs, és una via que sempre s'ha d'estudiar de manera prioritària dins dels paràmetres de l'urbanisme del paisatge. Cal que el marc legal i normatiu ho faciliti i hi aporti incentius. En el cas català, l'esperada Llei de territori, en el moment d'escriure aquestes línies en tràmit parlamentari, incorpora en el seu avantprojecte la referència explícita a “prioritzar el reciclatge de les ciutats enfront de les noves extensions urbanes”.

Repte 3: mitigar

Durant els mesos de confinament obligat per la pandèmia de la covid-19, els paisatges sonors de les nostres ciutats van canviar radicalment, fins al punt que algú deia que “només se senten els ocells”. Així va ser: l'aturada dràstica de l'activitat social i econòmica, incloent-hi el trànsit urbà, va provocar que els sorolls inherents a l'entorn urbà es reduïssin enormement.

El soroll, especialment el derivat de la mobilitat motoritzada, és un dels principals costos externs que afecten la qualitat ambiental de les ciutats, amb repercussions sobre la salut de les persones. Per *mitigar*, doncs, entenem el fet d'atenuar totes les externalitats que, com els sorolls, alteren l'hàbitat urbà i comprometen el nivell de vida.

En general, parlem d'un conjunt d'experiències sensorials que ens solen ser desagradables, algunes molt més perjudicials que d'altres. Fins i tot n'hi ha que ens passen desapercebudes, com els gasos d'efecte d'hivernacle —especialment el diòxid de carboni— que es deriven de la crema de combustibles fòssils. També podríem parlar de les males olors, fins al punt que s'ha arribat a parlar de *smellscapes* (Henshaw, 2014) en els estudis per identificar, geolocalitzar i buscar estratègies centrades en les olors.

Mitigar aquests costos externs es pot aconseguir mitjançant una combinació de polítiques públiques, així com a través d'un canvi en determinats hàbits. Des de l'urbanisme del paisatge es poden aplicar diferents mesures i accions de diversa tipologia i escala. Per exemple, el disseny urbà pot servir per mitigar l'efecte illa de calor, el qual pot empitjorar durant els mesos més càlids de l'any com a conseqüència del canvi climàtic. Els materials, els colors, la col·locació dels elements físics i, sobretot, la vegetació han de ser objecte d'una tria rigorosa en els projectes d'espai públic.

Repte 4: naturalitzar

D'entrada, he d'admetre que mai m'ha acabat de convèncer el verb *naturalitzar* (o *renaturalitzar*). En tractar-se de projectes o mesures de gestió que provenen del concurs de professionals de diferents disciplines, poques vegades podem referir-nos al que, en sentit estricte, seria deixar que la natura fes el seu procés de manera espontània, sense interferència humana. En qualsevol cas, s'accepta el seu ús per referir-nos a un conjunt de pràctiques que tenen com a objecte millorar la quantitat i qualitat del verd urbà, així com les relacions ecològiques.

L'urbanisme del paisatge fa de l'ecologia urbana un tema central. L'arquitecta del paisatge Kate Orff (2016) el situa dins d'un nou marc de pensament que considera la ciutat un sistema ecològic, i posa un èmfasi variable en la forma, el rendiment i el programa d'acció. I aquí les aportacions de l'ecologia del paisatge són bàsiques.

La base científica, doncs, és primordial en els plans i projectes, i transcendeixen, així, velles formulacions “naturalístiques” centrades més en l'estètica i en la recerca de la bellesa, sense que això impliqui que aquestes hagin deixat de ser vàlides, ans al contrari. Tot suma, encara que a vegades hi hagi joc d'equilibris i dilemes.

Naturalitzar, doncs, implica veure la ciutat com un sistema obert, en el qual el disseny urbà requereix un ampli coneixement de les interrelacions entre els processos ecològics i les necessitats humanes. La promoció de la resiliència, la biodiversitat i la integritat ecològica es pot concretar a partir de la combinació de diferents estratègies i accions: la tria i gestió de la

vegetació —especialment de l’arbrat—, l’estalvi i la reutilització d’aigua, la consideració dels fluxos energètics, la restauració de les funcions ecosistèmiques en entorns degradats, etc.

Repte 5: desxifrar

El clàssic treball de Kevin Lynch sobre la imatge de la ciutat (2008 [1961]) pot servir de punt de partida per introduir la idea de *desxifrar*. Aquest és un terme que implica facilitar la lectura d’un text o codi que, per un motiu o altre, ens és desconegut, ens queda ocult o, en el millor dels casos, ens resulta confús. I el paisatge urbà, entès també com una forma de llenguatge, és susceptible de ser llegit i interpretat.

Lynch introduïa la noció de “llegibilitat” (o claredat), entenent-se com la facilitat com es reconeixen i s’organitzen les parts del paisatge urbà en una pauta coherent. No s’entén només des d’un punt de vista estètic o formal, sinó també funcional, en el sentit de permetre a les persones moure’s i orientar-se en la trama urbana mateixa. En aquest sentit, Lynch distingeix entre cinc elements essencials que constitueixen la imatge de la ciutat, i ens són útils per reconèixer-la: camins (*paths*), vores (*edges*), barris (*districts*), nodes i fites (*landmarks*).

Una primera i primordial missió de l’urbanisme del paisatge és que tot pla urbanístic estigui dissenyat des d’una òptica humana i permeti a les persones reconèixer el lloc, orientar-s’hi i desplaçar-s’hi. És aquesta una condició estructural bàsica que no sempre es compleix, per exemple, en les urbanitzacions estandarditzades i de baixa densitat planejades al voltant del cotxe, on abunden els culs de sac.

Però la cosa no es queda només aquí; cal baixar a una escala de més detall per trobar un seguit d’elements que no només dificulten la condició de llegibilitat, sinó el dret mateix a l’accessibilitat, especialment per a persones amb diversitat funcional. Des de la col·locació d’estructures físiques que obstaculitzen el pas o la visió fins a una senyalització confusa. També la il·luminació té el seu paper, ja que facilita moure’s en la foscor de la nit, a la vegada que disminueix una percepció negativa de l’espai públic que pot sorgir a partir de sentiments com la por.

Una ciutat llegible serà una ciutat més justa i inclusiva, si ho volem dir en termes morals. De nou, l'urbanisme i el disseny urbà tenen un rol determinant, i cerquen la màxima coherència formal i funcional per poder desxifrar paisatges.

Repte 6: integrar

Una de les tasques més habituals dels que ens dediquem al paisatgisme té a veure amb l'acte d'integrar. Per això, solem fer referència a la voluntat d'ocultar o de mimetitzar determinats elements que poden alterar les qualitats vigents d'un paisatge. El cas de les infraestructures energètiques o de transport que transcorren per espais d'elevada fragilitat és paradigmàtic: fer-les invisibles és una tasca extremament complicada. Com a alternativa, és fins i tot millor ressaltar que no pas amagar, ja que per a una estructura com un viaducte serà millor convertir-la en un atractiu o símbol de factura humana que destaquí en el paisatge. De fet, en sentit estricte, integrar també és això.

En un entorn eminentment artificialitzat com una ciutat, integrar també és una tasca relacionada amb els valors i atributs del paisatge, darrere de la qual es prioritza la qualitat estètica. No fa gaire sortia als mitjans el cas d'un veí d'un municipi del Gironès que havia estat expedientat per l'ajuntament per haver col·locat plaques fotovoltaïques al balcó del seu domicili contravenint la normativa urbanística municipal. I podríem parlar d'antenes, bombes d'aire condicionat i estris varis que són objecte de prohibició o regulació, precisament, perquè hi ha problemes d'integració en el paisatge. Fins i tot podem arribar a incloure un fet quotidià com estendre la roba al balcó, actualment prohibit a molts llocs. Tot plegat pot presentar dilemes i motius de debat, amb el paisatge reduït a estètica com a rerefons.

L'espai públic, camp d'acció de l'urbanisme del paisatge, també presenta reptes relacionats amb la integració en el paisatge. Arribats a aquest punt, cal fer evident una paradoxa a mode de reflexió: a pesar d'estar al centre del debat paisatgístic —o fins i tot arribar a confondre's com a sinònims—, l'estètica és gairebé exclosa dels manuals actuals de disseny urbà i dels textos sobre urbanisme del paisatge. Però no es tracta d'una omis-

sió, sinó d'una cosa molt diferent: hi és ben present, però d'una manera transversal i sovint implícita. No conec cap professional de l'arquitectura del paisatge que no pensi en la bellesa i la qualitat estètiques en els seus projectes.

Sigui com sigui, integrar entès com a acte estètic pot incloure múltiples estratègies i accions sobre l'espai públic, amb els serveis i elements físics urbans com a principals protagonistes. Per exemple, el cablejat elèctric ja transcorre majoritàriament soterrat, a diferència del que passava anys enrere. Podem afirmar que el disseny urbà actual, en general, té la lliçó ben

Imatge 1. La polèmica instal·lació del cablejat de fibra òptica en façana, en aquest cas objecte d'una particular i espontània intervenció d'integració, en un carrer de Girona. Foto: Narcís Sastre Fulcarà.

apresa, mentre que la regulació és el que presenta més ombres, igual que la gestió quotidiana. La funcionalitat sovint s'imposa, encara que sigui a costa de l'estètica urbana. Posem per exemple la discussió sobre les xarxes de fibra òptica (vegeu la imatge 1), on ha prevalgut la velocitat en el seu desplegament que no pas la integració en el paisatge urbà, fet que ha generat molt de debat.

En qualsevol cas, reitero, és un repte que presenta molts interrogants i dilemes. També pels mateixos paisatgistes, o almenys aquest és el cas de qui escriu aquestes línies.

Repte 7: valoritzar

La idea de *valoritzar* ens remet automàticament al concepte de *valors en el paisatge*. Aquests no són sinó atributs, capacitats o significat que presenta un determinat paisatge des de diferents paràmetres analítics. Així, podem parlar de valor natural, valor social, valor històric o valor productiu, entre altres categories amb rerefons ecològic i/o antròpic.

Un mateix paisatge pot tenir diferents valors. O més encara: pot tenir valor o valors potencials, fet que implica que ha estat objecte d'alguna pertorbació que ha suposat una pèrdua neta, però que existeixen possibilitats de recuperació. I aquí és on entra en joc el verb *valoritzar*, entès com un objectiu o una missió projectual.

En el disseny urbà existeix una orientació basada en valors (Kriken, 2010), que es nodreix directament del treball del ja esmentat Kevin Lynch o de Jane Jacobs, ambdós contemporanis. Les aportacions perceptives d'aquests es complementen perfectament amb el que formularia posteriorment Ian McHarg en el seu clàssic i influent *Design with Nature* (1969), d'orientació científica i més centrada en la dimensió ecològica del paisatge a escala regional. A pesar de les moltes diferències entre aquests autors, per objecte i enfocament metodològic, tots tenien en comú la voluntat de dotar de valor(s) els paisatges i pensar ciutats a escala humana, tal com persegueix l'urbanisme del paisatge.

Valoritzar, doncs, és un repte eminentment transversal i conceptual, abstracte fins i tot. A les nostres ciutats, és possiblement en els marges

urbans on trobarem més dèficit de valors. Per *marges* o *franges* no podem entendre exclusivament les perifèries de la ciutat en un sentit geogràfic, sinó que també en podem trobar en llocs centrals (per exemple, les vores d'una via fèrria que travessa un nucli urbà). Espais de límit i al límit, que, per això mateix, presenten grans possibilitats i oportunitats de transformació. D'acord amb Daniela Colafranceschi (2012: p. 55), “les franges són llocs a l’espera, a l’espera d’un pensament, d’una idea, d’innovació, d’experimentació, que els donin significat i identitat, atès que no tenen una qualitat manifesta sinó potencial. Són paisatges per descobrir i reescriure”.

Repte 8: fer llocs, no dissenys

Del repte de valoritzar passem a una de les principals aspiracions directes: la voluntat de fer o construir lloc en el sentit antropològic del terme. El

Imatge 2. En la reforma mitjançant urbanisme tàctic de la plaça de la Riera de Sant Antoni de Vilamajor (Vallès Oriental) es va crear un imaginari al voltant del Montseny, seguint un projecte de NSF+Arquitectura+Neòpolis. Foto: Narcís Sastre Fulcarà.

fracàs de l'urbanisme modern per crear espais habitables i amb significat és un dels motius que expliquen el naixement de l'urbanisme del paisatge com a disciplina. Es pot arribar a considerar una reacció postmoderna, però amb un cos teòric decididament il·lustrat.

Igualment, el disseny urbà contemporani sovint ha fallat en la missió de fer de l'espai públic un entorn atractiu i referencial per a les persones, i ha caigut en la trampa més tecnòcrata i formalista. És el que seria el disseny pel disseny, sense pensar en qui n'ha de fer ús. Moltes de les “plACES dures” que van proliferar durant la dècada de 1990 en serien un exemple.

Sigui a escala de pla o de projecte, construir i dotar de sentit de lloc un espai implica posar a la persona en primer terme. No és més que recuperar l'essència de l'espai públic com a lloc de trobada, de joc, d'intercanvi, de relació. No en va, és el cor de la ciutat i on la democràcia pren cos i forma. Parafraçant Michael Sorkin (2004 [1992]), a Disneyland no hi ha manifestacions.

Repte 9: coproduir

La idea anterior sobre “fer un lloc, no un disseny” està estreta directament dels principis de l'anomenat *Placemaking*, entès a la vegada com un fi i un mitjà. Comprèn un seguit de pràctiques que subverteixen el tradicional enfocament de dalt a baix de l'urbanisme i el disseny urbà, i posa l'èmfasi en la participació de la ciutadania i en la coproducció, trencant amb el monopoli dels experts i de l'administració pública. S'aprofita el coneixement de diversos actors i associacions, l'aportació dels quals proporciona un gran valor afegit als plans i projectes.

Conceptualment, coproduir ens remet a Elinor Ostrom i les seves tesis sobre l'acció col·lectiva i els béns comuns (2015 [1990]). En el camp de l'urbanisme del paisatge més avançat és habitual que molts i destacats projectes comptin amb una implicació activa de la comunitat ciutadana en totes les seves fases, des del disseny fins a la gestió. És especialment vibrant en el context anglosaxó, on el paper de la societat civil és molt potent, però hi ha experiències arreu del món.

Un exemple el podem trobar en les iniciatives del projecte de recerca KOPRO, centrat en ciutats com Berlín i Santiago de Xile, on assagen metodologies col·laboratives en la planificació, el disseny i la gestió dels comuns urbans (Alfaro, Guglielmo i Podlaha, 2022). Tanmateix, a Catalunya també podem trobar algunes pràctiques d'acció col·lectiva potser modestes, però no per això insignificants. Pot ser el cas del municipi de Blanes, a la comarca de la Selva, on des de fa anys els veïns s'organitzen per embellir els carrers de la ciutat col·locant testos, flors i altres elements ornamentals.

Imatge 3. L'autogestió d'escocells per part del mateix veïnat és un petit exemple de coproducció en el paisatge urbà. Foto: Narcís Sastre Fulcarà.

Repte 10: gestionar

Last but not least, la gestió sempre acaba sent un tema transcendental, tot i que a vegades resta incomprendiblement relegada a un segon pla. Per *gestionar* no entenem només mantenir i cuidar el paisatge urbà, sinó establir

tot un seguit de principis, directrius i normes que serveixin de full de ruta. A voltes, el problema apareix quan els excessos normatius acaben fent la gestió impossible, valgui la paradoxa. La regulació ha de ser clara, simple i intel·ligent, sempre susceptible a facilitar la innovació i la creativitat en la gestió del paisatge. Cal fer que la gestió sigui seductora.

És més: en l'urbanisme del paisatge la gestió, per si mateixa, ja pot ser una forma de fer paisatgisme. L'anomenat *design by management*, com el mateix nom insinua, permet jugar i experimentar amb el paisatge a partir de diferents intervencions variables en el temps i l'espai. Un exemple ben proper el trobem en el projecte *La Vora de Girona*, ideat per l'arquitecte del paisatge Martí Franch (EMF), en el qual, mitjançant la gestió diferenciada, es construeix una infraestructura verda multifuncional a la perifèria urbana. Es formula, així, un paisatge viu i en moviment, en què el canvi constant propicia la sorpresa i aporta riquesa social i ecològica.

Imatge 4. Disseny a través de la gestió aplicat al prat de Can Colomer, part de *La Vora de Girona*. Foto: Narcís Sastre Fulcarà.

Referències bibliogràfiques

- ALFARO D'ALENÇON, Paola; GUGLIELMO Castracane, Federico; Podlaha, Nikolaus (2022). "Include the 'majority world' and co-produce the city!", *'SCAPE*, núm. 19, p. 78-83.
- BRINCKERHOFF JACKSON, John (2011). *Las carreteras forman parte del paisaje*. Barcelona: Gustavo Gili. [Ed. original de 1994].
- COLAFRANCESCHI, Daniela (2012). "Paisatge del conflicte, espais del diàleg", dins Joan Nogué et al. (ed.). *Franges. Els paisatges de la perifèria*. Olot: Observatori del Paisatge, p. 52-61.
- COLVILLE-ANDERSEN, Mikael (2018). *Copenhagenize: The definitive guide to global bicycle urbanism*. Washington DC: Island Press.
- CORNER, James (2006). "Terra Fluxus", dins Charles Waldheim. *The Landscape Urbanism Reader*. Princeton: Princeton Architectural Press, p. 21-33.
- CORNER, James; BICK HIRSCH, Alison (2014). *The Landscape Imagination: Collected Essays of James Corner 1990-2010*. Princeton: Princeton Architectural Press.
- GRUEN, Victor (1964). *The Hearth of Our Cities: The Urban Crisis, Diagnosis and Cure*. Nova York: Simon and Schuster.
- HENSHAW, Victoria (2014). *Urban Smellscapes: Understanding and designing city smell environments*. Nova York: Routledge.
- KRIKEN, John Lund (2010). *City Building: Nine Planning Principles for the Twenty-First Century*. Princeton: Princeton Architectural Press.
- LANDRY, Charles (2006). *The Art of City Making*. Londres: Earthscan.
- LYNCH, Kevin (2008). *La imagen de la ciudad*. Barcelona: Gustavo Gili. [Ed. original de 1961].
- McHARG, Ian (1969). *Design with Nature*. [S.l.]: Natural History Press.
- ORFF, Kate (2016). *Toward an Urban Ecology*. Nova York: The Monacelli Press.
- OSTROM, Elinor (1996). "Crossing the Great Divide: Coproduction, Synergy, and Development", *World Development*, vol. 24, núm. 6, p. 1073-1087.
- (2015). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press. [Ed. original de 1990]
- SASTRE, Narcís (2021). *Girona XX-XXI: Geografia urbana d'una ciutat en moviment*. Girona: Llibres del Segle.
- SORKIN, Michael (2004). "Introducción: variaciones sobre un parque temático", dins Michael Sorkin (ed.). *Variaciones sobre un parque temático: La nueva ciudad americana y el fin del espacio público*. Barcelona: Gustavo Gili, p. 9-14. [Ed. original de 1992].
- WALDHEIM, Charles (2006). *The Landscape Urbanism Reader*. Princeton: Princeton Architectural Press.
- (2016). *Landscape as Urbanism: a General Theory*. Princeton: Princeton Architectural Press.

La perspectiva de la salut en la transformació de l'espai públic

Montserrat Montalbo Todolí

La salut de les persones no depèn només de la seva herència genètica i de la seva edat, ho sabem des de fa temps, i sabem també que justament per aquesta raó moltes de les grans transformacions urbanes han estat fruit d'importants crisis sanitàries o de pandèmies viscudes. Un exemple d'aquesta revolució en la planificació urbana tenint present la salut pública va ser l'higienisme del segle XIX, que va tenir el seu origen en els problemes d'insalubritat, les epidèmies recurrents i l'alta densitat dels barris obrers de l'Anglaterra de l'època.

Però també fa ja molts anys que la comunitat científica va fer-nos veure la importància que té per a la salut de les persones el seu estil de vida, les activitats que realitzen, l'entorn on viuen, la seva estabilitat econòmica i social, i molts altres factors que van quedar recollits de manera sintetitzada en el conegut com *The Health Map* (Barton i Grant, 2006), i que van més enllà del que són estrictament les malalties infeccioses. Aquests factors esmentats són els causants de moltes altres malalties àmpliament esteses al segle XX i XXI, com les relacionades amb l'aparell respiratori (asma i pneumònia), el cor (malalties cardiovasculars i arrítmies), el càncer, l'ictus, la diabetis, la hipertensió i la depressió, entre d'altres.

Des de llavors, l'evidència científica i els estudis que confirmen la relació entre l'entorn urbà i la salut dels seus habitants no han parat de créixer, i des de fa anys aquesta és una de les línies d'investigació i acció de l'Organització Mundial de la Salut. En aquesta evidència científica es posa de manifest que, d'entre els factors més rellevants que afecten la salut de les persones en l'àmbit urbà, trobem la contaminació de l'aire, el soroll, la calor, la falta d'activitat física i la manca d'espais naturals (ISGlobal, 2018).

Des de la Diputació de Barcelona, liderat pel Servei de Salut Pública, es va engegar, l'any 2010, el projecte transversal "Entorn urbà i salut" amb un objectiu molt clar: integrar la visió de la salut en totes aquelles polítiques relacionades amb la gestió i planificació de l'entorn urbà. Això va portar diferents serveis i oficines de la Diputació tant a incloure aquesta visió en els treballs tècnics que es realitzen per als ajuntaments com a compartir el coneixement, a través de publicacions i formació específica als tècnics i polítics del món local, amb la voluntat última de fer que els municipis de Barcelona siguin llocs més saludables per viure-hi.

En el marc d'aquest projecte es van establir dos objectius bàsics i comuns a totes les polítiques. D'una banda, minimitzar l'impacte de les actuals dinàmiques urbanes en la salut de les persones, promovent accions, principalment, per a la reducció del soroll, per a la millora de la qualitat de l'aire i per a la reducció de l'efecte illa de calor. De l'altra, fomentar els hàbits saludables entre la població, amb actuacions que promoguessin l'activitat física, les relacions socials i la relació amb l'entorn natural. Des de llavors, han estat molts els treballs i publicacions realitzats amb aquest objectiu, des de diferents oficines i serveis de la Diputació de Barcelona i tots ells han quedat recollits al web del projecte.¹

El Servei d'Equipaments i Espai Públic de la Diputació de Barcelona és un membre actiu d'aquest grup de treball i ha aportat la seva visió, especialment pel que fa a espai públic i verd urbà, amb diverses publicacions al llarg dels anys, la participació en la redacció de la *Guia en línia Entorn urbà i salut*² i la seva posterior actualització i, més recentment, amb la creació de l'Eina per avaluar els determinants de la salut en l'espai públic.³

Quan els objectius generals del projecte "Entorn urbà i salut" els traslladem al camp específic de l'espai públic, veiem que les accions de millora les podem enfocar des de dos punts de vista. D'una banda, amb una visió global del municipi, planificant la millora i connectivitat de la seva xarxa d'espais públics i d'espais verds, però, d'altra banda, també podem proposar accions de millora en clau de salut quan es tracta d'actuar en la remodelació d'espais públics concrets, com carrers, places o parcs. Una planificació global correcta i la suma d'accions localitzades portaran segur a un espai públic més saludable per a la ciutadania dels nostres pobles i ciutats.

La planificació de l'espai públic amb visió de salut

Quan des del Servei d'Equipaments i Espai Públic ens plantejem com podem actuar en la planificació de l'espai públic en clau de salut, ho fem pensant en possibles intervencions en la ciutat ja consolidada, atès que aquest

1 Vegeu: <https://www.diba.cat/web/entorn-urba-i-salut/publicacions>.

2 Vegeu: <https://www.diba.cat/web/entorn-urba-i-salut/guia-en-linia>.

3 Vegeu: <https://espai-public-i-salut.diba.cat/ca>.

és el nostre marc d'actuació habitual. La incorporació de la visió de salut en el planejament urbanístic seria objecte d'altres reflexions, algunes de les quals comunes, però que no són objecte de l'actuació del nostre Servei.

Centrant-nos, doncs, en la ciutat consolidada, veiem que aquesta és el resultat d'una evolució històrica i complexa al llarg del temps, en la qual s'han conjugat múltiples factors, tant urbanístics i econòmics com també socials. Quan ens enfrontem a l'anàlisi de l'espai públic existent a la ciutat consolidada, ens hem de fixar en tots aquells elements que el defineixen, i el primer és que els límits de l'espai públic en el casc urbà són les propietats privades, òbviament.

Tots els drets atorgats prèviament pel planejament urbanístic a aquestes propietats privades que fan de llindar entre l'espai públic i l'espai privat que tenim avui a la ciutat ens estan definint el caràcter i el paisatge d'aquell carrer o d'aquella plaça. Ens referim a les característiques del teixit urbà on ens trobem, a l'amplada dels carrers, a l'existència o no d'equipaments propers, a la diversitat d'usos a l'entorn, a les alçades de les edificacions que ens envolten, a les densitats d'habitatge, a l'existència o no de cossos sortints o balcons, als materials i colors emprats a les façanes, als possibles usos permesos a les plantes baixes, a les normes urbanístiques sobre alçades i materials de les tanques de parcel·la...

Així doncs, el carrer o plaça que existeix a dia d'avui té un perímetre i unes característiques definits prèviament que condicionen el paisatge. Però no només és un tema de paisatge, ja que totes aquestes coses a les quals he fet referència estan relacionades també amb la potencial funcionalitat i activitat de l'espai públic i amb les seves característiques en aquest sentit: la seva intensitat d'ús, les activitats que potencialment s'hi poden dur a terme, la permeabilitat o no de les plantes baixes en relació amb usos complementaris d'aquest espai públic, la possible funció connectora del carrer com a eix de vianants entre nodes d'activitat urbana o equipaments...

A més de fixar-nos en tots aquests elements, per analitzar correctament l'espai públic caldria conèixer també quina és la seva topografia i el grau d'accessibilitat, la mobilitat actual en aquell entorn i l'anàlisi del verd urbà existent a l'àmbit. Aquest coneixement de la realitat i potencialitat de la xarxa d'espai públic existent és imprescindible per poder, posteriorment, fer-ne propostes de millora en clau de salut.

Un cop coneguda la realitat existent, en termes molt generals i de manera molt sintètica, podríem parlar de l'aplicació de tres principis bàsics o estratègies bàsiques globals d'actuació per a la millora de l'espai públic en clau de salut:

- pensar en xarxa,
- potenciar la mobilitat tova, i
- incrementar el verd urbà.

No són pas principis nous, atès que ja hi vam fer esment, sintetitzats d'aquesta manera, en la II Jornada d'Entorn Urbà i Salut celebrada l'any 2018, on també parlàvem d'un quart criteri, “garantir la sostenibilitat mediambiental d'allò que construïm”, aplicable també a l'espai públic, però, sobretot, a l'edificació.

Aquests criteris generals d'actuació o principis s'han d'executar tenint present que de vegades són insuficients i que cal complementar-los amb altres polítiques, ja que amb la voluntat d'actuar per a la millora de la salut i

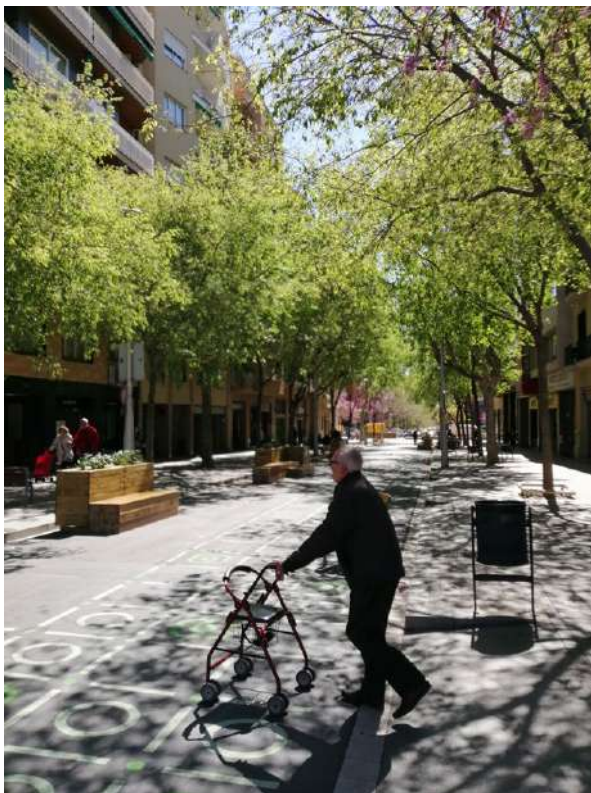
Imatge 1. Potenciar la mobilitat tova és clau en el context urbà per reduir contaminants i millorar la qualitat de l'aire. A la imatge, passatge interior a l'Escola Industrial a Barcelona. Foto: Montse Montalbo Todolí.

amb l'objectiu de garantir l'accés universal a un espai públic i a uns equipaments de qualitat i, per tant, amb una voluntat de treballar per a la reducció de les desigualtats, s'acaben produint situacions de gentrificació absolutament contraproductives (Nel-lo, 2021). Així mateix, qualsevol actuació que engeguem en aquest context i sota aquests principis generals, l'hem de treballar des d'un context de canvi climàtic i pensant en la resiliència de la ciutat a aquest canvi.

Quan parlem de *pensar en xarxa*, ens estem referint a pensar d'aquesta manera tant pel que fa a la xarxa d'equipaments com a la d'espai públic. Cal que els equipaments es plantegin en clau de proximitat als habitatges i de complementarietat de l'oferta, per tal de garantir l'accés universal als serveis públics. Cal també que aquestes peces o nodes d'activitat urbana que són els equipaments estiguin ben connectats entre ells mitjançant una xarxa de carrers pacificats, teixits des de la continuïtat urbana i en la qual també tindrien un paper rellevant les places i els parcs com a elements relacionals públics a l'aire lliure. Aquesta xarxa pacificada seria la que fomentaria els hàbits saludables, les relacions socials i l'activitat física, i hauria de permetre reconnectar barris i trencar barreres i límits actualment existents, com per exemple el límit entre l'espai urbà i l'espai periurbà, rural o natural que l'envolta.

D'altra banda, *potenciar la mobilitat tova* és clau en el context urbà per reduir contaminants i millorar la qualitat de l'aire, alhora que aconseguim minimitzar el soroll, un dels altres principals factors causants de malalties. La jerarquització del sistema viari i el fet de transformar els carrers per tal que siguin més segurs i amables per a les formes de mobilitat tova són alhora una manera d'incentivar el canvi de mode de transport cap a un que promou, a més a més, l'activitat física.

Finalment, *incrementar el verd urbà* és cabdal en una ciutat on l'espai públic es pensi en clau de salut, atesa la gran quantitat de beneficis que ens aporta (Nieuwenhuijsen, 2021). La presència de verd urbà ajuda a millorar la qualitat de l'aire, a reduir l'efecte illa de calor, a mitigar el soroll, reté contaminants, millora l'estat d'ànim i contribueix al benestar emocional. A més a més, és un element de suport a l'activitat física. Per aquestes raons, cal incrementar el verd urbà, tant en quantitat com en qualitat i proximitat. L'objectiu final és un entorn urbà amb forta presència d'espais públics

Imatge 2. Incrementar el verd urbà és cabdal en una ciutat on l'espai públic es pensi en clau de salut. A la imatge, carrer del Comte Borrell de Barcelona. Foto: Montse Montalbo Todolí.

verds, propers a la ciutadania i als espais d'activitat, que tinguin en compte diferents estrats de vegetació, ben mantinguts i connectats entre ells, de manera que el verd urbà sigui la infraestructura de suport a la mobilitat tova que comentàvem en el paràgraf anterior.

Eina per avaluar els determinants de salut en l'espai públic

Per tal de definir què cal tenir present a l'hora de projectar espais públics tenint present la salut de la ciutadania, l'any 2019 es va engegar un treball conjunt (Hidalgo *et al.*, 2021) entre el Servei d'Equipaments i Espai Públic

i el Servei de Salut Pública de la Diputació de Barcelona, juntament amb ISGlobal, amb un objectiu clar: poder disposar d'una eina d'avaluació dels determinants de salut en les transformacions d'espais públics. El nostre objectiu era que l'eina facilités l'avaluació d'un espai públic concret des de l'òptica de la salut i aportés criteris de millora per a la seva transformació.

ISGlobal va fer tota una feina de recerca per desgranar d'entre tota la literatura científica disponible quins eren els ítems de l'espai públic que podien tenir una incidència més directa sobre la salut de les persones. Un cop identificats aquests ítems, es va fer un treball en tallers multidisciplinaris, per tal de contrastar la síntesi de la informació obtinguda amb l'opinió de tècnics de diferents experteses relacionades amb la salut, l'arquitectura, l'urbanisme, la participació ciutadana i el medi ambient. Fruit d'aquests tallers, tots els factors identificats es van classificar en set determinants a tenir presents a l'hora de fer projectes executius d'espai públic:

- les exposicions ambientals,
- la seguretat,
- el manteniment i la salubritat,
- l'accés i la connectivitat,
- els usos,
- la comunitat i
- l'atractiu i el confort.

Es va concebre una eina en format qüestionari web, de manera que per a cadascun dels determinants identificats s'inclouen diferents preguntes relacionades amb tot allò que cal tenir present del disseny urbà i que pot tenir alguna cosa a veure amb la posterior salut dels usuaris. De manera transversal, a més a més, aquest qüestionari inclou preguntes relacionades amb el verd urbà, la inclusió de la visió interseccional i de gènere i la participació ciutadana en diversos dels determinants.

En *exposicions ambientals* les preguntes van encaminades a garantir el benestar tèrmic dels usuaris (espais d'ombra, albedo dels materials...), la qualitat de l'aire en aquell entorn, la mitigació del soroll en l'àmbit de projecte, l'excés de radiació, la bona il·luminació i, fins i tot, la possible incorporació d'olors per a un ambient més agradable.

Figura 1. Portal web de l'Eina per avaluar els determinants de salut en l'espai públic.

El determinant de *seguretat* tracta conceptes relacionats amb la seguretat percebuda, però també amb la seguretat física de l'espai degut a la seva concepció, al disseny i als acabats.

Pel que fa a *manteniment i salubritat*, es qüestiona la facilitat de manteniment de l'espai per tal de garantir que perduri atractiu i ben conservat malgrat el pas del temps, però també altres temes de salubritat.

En l'apartat *accés i connectivitat*, les preguntes estan relacionades amb la mobilitat interna i les visuals dins l'àmbit d'actuació, però també es planteja com s'accedeix a aquest espai i com aquest està connectat amb altres places, parcs, equipaments o punts d'activitat.

Respecte al determinant *usos*, cal tenir present que un dels objectius del model urbà és fomentar hàbits saludables entre la població, i, per tant,

es busca la màxima usabilitat de l'espai incorporant també espais d'estada i de descans. Cal pensar en usos per a tothom.

Quan parlem de *comunitat*, el tema clau és la participació de la ciutadania en totes les fases del projecte, però també en les fases de construcció i manteniment. Així mateix, la identificació de l'usuari amb l'entorn garanteix el sentiment de pertinença i el respecte i la cura posteriors, i això només ho podrem aconseguir si l'usuari és partícip en les decisions.

Finalment, el determinant *atractiu i confort* té present la integració del nou espai públic en l'entorn, la valoració del patrimoni existent i l'atractiu global de l'espai.

Totes les preguntes tenen les possibles respostes predefinides i amb una ponderació de resultats vinculada, així com informació complementària i publicacions relacionades per permetre un aprofundiment més gran en la temàtica a aquells que ho vulguin. En finalitzar el qüestionari, s'obté un informe de resultats en format gràfic i numèric que es pot incorporar al projecte.

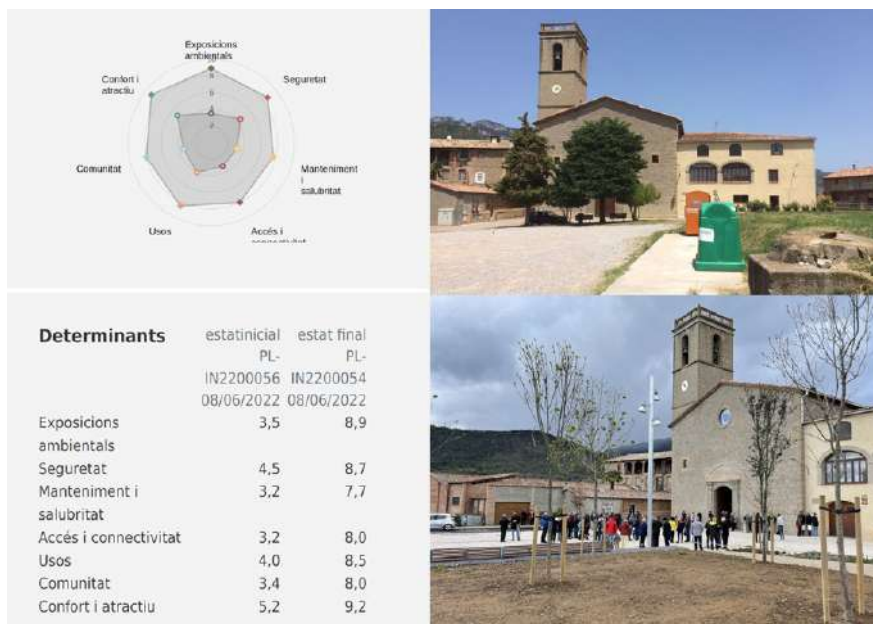

Figura 2. Transformació de la plaça de l'Església d'Avià. A la imatge superior es mostra l'estat inicial i a la imatge inferior l'estat final. Font: elaboració pròpia.

L'eina permet a qualsevol tècnic projectista incorporar la perspectiva de salut en la transformació d'un espai públic i facilita la revisió dels projectes d'actuació tenint present els diferents paràmetres de salut de manera holística. A més a més, l'eina possibilita comparar els resultats obtinguts en el projecte proposat respecte de l'estat actual de l'espai públic i facilita la comunicació i difusió dels beneficis a la ciutadania i als diferents agents implicats. Per ara, s'ha desenvolupat per a l'avaluació de places i parcs, i està disponible en català, castellà i anglès.

L'eina està sent emprada en tots els projectes i estudis d'espai públic que es realitzen des del Servei d'Equipaments i Espai Públic de la Diputació de Barcelona. A continuació, es mostra un exemple aplicat al projecte executiu de reforma de la plaça de l'Església d'Avià, on es pot veure la comparació entre l'estat actual i la reforma.

Reflexions finals

L'espai públic és un element més en la configuració del paisatge urbà, i el fet d'incloure la visió de la salut en la planificació i l'execució dels projectes d'espai públic pot portar a una certa transformació dels paisatges urbans existents, que pensem i desitgem que sigui cap a paisatges més habitables per les persones, més amigables, més connectats i amb més elements naturals i de verd urbà.

Com a tècnics que treballem per a les administracions públiques i especialment per al món local i els municipis, hem de tenir clar que les decisions que prenem en el nostre dia a dia, ja sigui en planejament urbanístic, ja sigui en ordenances, o bé, com en el cas que ens ocupa, en la planificació o en els projectes d'espai públic, tenen conseqüències sobre la salut de les persones d'aquell municipi, però també sobre el paisatge local i sobre les experiències viscudes dels seus residents, en la mesura que estem treballant per crear el seu entorn urbà i quotidià.

Referències bibliogràfiques

BARTON, Hugh; GRANT, Marcus (2006). "A health map for the local human habitat", *The Journal for the Royal Society for the Promotion of Health*, vol. 126, núm. 6, p. 252-253.

HIDALGO López, L.; VIADA PAGÉS, M.; DAHER JOHNSON, C.; MONTALBO TODOLÍ, M.; CHAMORRO MORENO, C.; TORRENTÓ MARSELLES, J. (2021). *Eina per avaluar els determinants de salut a l'espai públic* [en línia]. <<https://espai-public-i-salut.diba.cat>> [consulta: 20.02.2024].

ISGLOBAL (2018). "The impact of air pollution on our Health", dins *5 Keys to Healthier Cities* [en línia]. <<https://www.isglobal.org/ca/ciudadesquequeremos>> [consulta: 20.02.2024].

NEL-LO, Oriol (2021). *Efecto barrio: Segregación residencial, desigualdad social y políticas urbanas en las grandes ciudades ibéricas*. València: Tirant Humanidades.

NIEUWENHUIJSEN, Mark J. (2021). "Why More Green Space Is Essential for Cities", dins ISGlobal [en línia]. <<https://www.isglobal.org/en/healthisglobal/-/custom-blog-portlet/why-more-green-space-is-essential-for-cities/4735173/0>> [consulta: 20.02.2024].

Narracions subjectives del teixit urbà

Clara Nubiola

Pot la pràctica artística, amb la seva mirada pròxima i subjectiva, obrir nous escenaris de comprensió del paisatge —nodrint el coneixement acadèmic i científic tradicional— i generar, al mateix temps, noves complicitats, així com un pensament creatiu i crític del nostre entorn?

Cinc projectes, produïts i narrats en primera persona per l'artista Clara Nubiola, ens conviden a interpel·lar el paisatge des de la nostra pròpia experiència, a partir de narracions subjectives que reivindiquen altres coneixements, altres pedagogies, altres maneres d'incidir, transformar i repensar el nostre entorn.

Gaudiu del passeig.

Avià

Diu la Rosa que ella serà la comissària. Que jo, Clara Nubiola, he de fer un projecte artístic que inclogui el poble, que el faci participar i que, passi el que passi, tot succeeixi als carrers i places, a les parets i cases, al nucli urbà. M'han contractat.

Arribo a Avià un dia de núvols. Aparco al carrer principal, davant de l'Ajuntament i del bar on hem quedat. Vinc a conèixer el lloc, a buscar idees, a pensar formats. . .

Em rep una plaça dura feta d'arcades incomprensibles i de dureses inexplicables. Al mig, l'Ajuntament i al costat dret, el bar. També trobo un banc rígid on hi ha tres iaies i, una mica més enllà, un intent absurd de crear un espai lúdic amb escacs i xarranques dibuixats a terra.

Jo voldria seure amb les iaies, fer-m'hi un lloc i preguntar-los que en pensen, de tot plegat. En el meu imaginari no cal que em contestin, només vull preguntar: té sentit fer una plaça així en un entorn fet de rugositats i textures, d'escorces i terres, de formes i muntanyes? Té sentit continuar copiant formats urbans que s'han demostrat "terribles"? Té sentit tindre-les aquí assegudes en un banc sense ànima? Eh? Eh? Eh?

Després marxaria, que segur que han de pensar.

Saludo la Rosa, una canya i un Vichy, gràcies.

Parlem dels altres anys, de les altres edicions, de com s'han fet les coses i d'on s'han fet aquestes coses.

Imatge 1. Resultat del projecte artístic “360° Avià dibuixa” que va consistir en la instal·lació d’una peça artística formada per més de 500 dibuixos realitzats per la gent del poble d’Avià. Foto: Clara Nubiola.

Després seguirem pensant, seguirem rumiant.

Acotem la idea.

Els llocs existeixen perquè els mirem.

Els llocs són perquè els expliquem.

Els llocs els trobem quan els assenyallem.

Volem que Avià es miri, s’expliqui i s’assenyali.

Crearem un relat coral del lloc a través de la mirada de tots i ho farem convidant els habitants a dibuixar el seu paisatge quotidià. Cases parellades, fanals torts, esglésies idealitzades i cases abandonades. Perruqueries tancades, hortes ben regades i construccions inexplicables.

Traurem la gent a caminar, a observar la seva quotidianitat, a explicar que això “és Avià”.

Bategem el projecte: “Avià 360°”. Quasi que no cal dir res més.

O sí. Perquè amb els més de 450 dibuixos recollits construirem una fita immensa, un far de nocturnitat, un punt en el mapa, un lloc referenciat.

Avià és aquí, Avià és això, Avià és ara.

La fita fa 6 metres de diàmetre i 3 d'alçada.

Fusta i dibuixos que plantem al mig d'un camp ubicat al centre de tot.

El dia de la inauguració venen tots. "Mira això, papa, ho he dibuixat jo!", "Apa, mira l'escola, aquí, que maca", "Aquest dibuix l'ha fet la iaia". Hi ha un taller de serigrafia per estampar bosses i samarretes amb els dibuixos, postals per regalar i una musiqueta de fons que ho acompanya tot.

Quan arriba la nit, s'apaguen els dibuixos i s'il·lumina el far.

360° Avià.

Madrid

He arribat a l'estació d'Atocha; obro Google Maps. Diu que són set quilòmetres i escaig. La maleta porta rodes i començo a caminar. No arribaré tard. Hola, Madrid.

Aquests dies no penso agafar trens; tampoc autobusos, bicicletes ni patinets.

Vaig al Centre d'Art Barbecho, ubicat en una antiga i petita casa "barata" a pocs metres de la M-30.

M'hi estaré uns dies, diuen que volen que hi faci un projecte.

M'agrada molt la seva ubicació. Imagineu-vos un bucòlic carrer estret ple de cases petites i arbres pelats, jardins feréstecs i ocells de novembre, calma i silenci.

Ara visualitzeu-ne el perímetre: una rotonda gegant amb la gasolinera Repsol Supercor Stop & Go i el punt net fix del barri de Chamartín, una avinguda farcida de cotxes anomenada d'Alfonso XIII, la pista municipal de futbol sala Plaza José María Soler, uns quants edificis d'oficines fets de vidre fosc i l'autovia ja esmentada.

M'interessa descriure aquest teixit urbà i anar una mica més enllà; sortir del perímetre i avançar en totes direccions per intentar explicar les particularitats del lloc i el seu entorn, a partir d'un relat temporal i geogràficament lineal fet de petjades i paraules.

No sé com explicar-ho sense caure en un cúmulo de frases laberíntiques. Ho intento.

Diguem que he decidit que Barbecho sigui l'origen i el final de cinc caminades.

Dues seran passejades (passejada = camino d'aquí a allà i hi ha un origen i un final) i tres, derives (deriva = surto d'aquí i no sé on acabaré, em deixo portar).

I per què aquest número?

Doncs perquè les dues passejades seran les que faré amb la maleta per anar d'Atocha al centre d'art i a la inversa (del centre de Madrid cap a fora i de fora endins), i les tres derives seran les tres sortides que realitzaré des del centre d'art cap a l'extraradi. Crec que ha quedat bastant clar.

Vull sortir a caminar i narrar, a través del meu transitar, com és tot aquest paisatge tan divers i canviant. No sé cap on vaig, però amb una gravadora vaig enregistrant tot allò que veig i que em va passant. Surto cap al nord, zona residencial, silenci, tranquil·litat. Em trobo un nus viari.

Impossible de passar.

Trobo un forat "peatonal" en una tanca rebentada, hi entro. Passo sota el nus, veig unes tendes de campanya desmanegades, sento que això no és del tot relaxant i segueixo fins a una zona d'oficines a mig acabar.

A la gravadora ho anoto tot: que estic cansada, que maleïts nusos viaris que no van pensar en els passejants, que les noves zones residencials d'alt *standing* han envaït el que abans eren perifèries degradades i descampats abandonats. Contrastos i llocs que no estan ben cosits, cicatrius i fronteres, salts atemporals entre el present, el futur i el passat. Cara a cara, es miren les piscines exclusives i els edificis de protecció oficial. Cada cop hi ha menys espais sense colonitzar.

Dibuixaré el camí amb paraules. Vull que el relat d'aquest transitar expliqui el teixit urbà de tot el que vaig travessant, i que les paraules topin amb les facilitats i els contrastos, amb les barreres i les pèrdues, amb l'asfalt i el fang. Versionant a Machado, que "el camino se dibuje al andar".

He comprat cinc rotllos de paper kraft de deu metres de llarg. Tinc un pot de pintura i un pinzell molt gran. Cada rotllo serà una de les derives o un dels passejos realitzats. Em poso a escriure, a transcriure el primer dia. D'Atocha al centre d'art. Escolto la gravadora, miro els apunts i, amb la memòria, torno a caminar. Vaig escrivint linealment com vaig començar a caminar i el primer carrer que vaig encarar. La ciutat endreçada, el parc del

Retiro, els carrers reticulats, el barri “pijo” i les arquitectures més tradicionals... No hi ha punts i a part.

Quan acabo el primer dia, escric a sota: “PASEO 1, 20/11/2018, 8,38 kilòmetros” i, després, la coordenada d’origen i la d’arribada. Començo amb la DERIVA 1.

Em passo deu dies escrivint sense parar.

Cada rotllo kraft, un camí, una llargada, una història, un relat.

Els penjo tots al centre d’art.

Cauen per les parets i roden fins a terra.

Camins fets de paraules.

Paraules que fan camí.

Camins que fan paisatge.

Olot

Arribo a Olot, amb el meu mapa de la ciutat dividit en cinc parts i la ferma voluntat de caminar per tots els carrers. Des de l’Observatori del Paisatge m’han convidat a fer una estada sobre urbanisme a la residència FaberLlull, i he pensat que no hi ha millor exercici d’urbanisme que sortir a caminar.

La divisió del mapa està feta a ull. És una manera molt poc científica de dividir una ciutat, però, mirat de prop, em sembla una fragmentació força democràtica, un “a parts iguals”. És suficient. Tinc cinc dies al davant i cada dia caminaré una de les parts.

Dia 1. Em pregunto com m’ho faré per caminar tots els carrers d’aquesta ciutat. Hauré de fer ziga-zagues, tornar enrere, girar i tornar a girar? Tinc el meu mapa, la llibreta, els bolígrafs i el telèfon, que fa de càmera, gravadora i topògraf, ubicats a les butxaques. Fa fred, estem a gener. Hola, Olot.

He decidit caminar tots els carrers d’Olot, un projecte d’urbanisme tàtil i empíric, un elogi a tocar de peus a terra, una reminiscència poètica a l’explorador d’abans.

Baixo per la carretera de Santa Pau cap a la rotonda... allà on l’avinguda de Sant Jordi (una ronda feta de camions i camions) divideix el que és ciutat d’allò que encara en podem dir “rural”. Cases parellades de nova

construcció i edificis varis d'antiguitats diverses reivindiquen una ronda, una de veritat, perquè aquí, ara, “hi vivim nosaltres”.

Giro a la dreta, al carrer d'algun volcà, i anoto a la llibreta que he trobat una masia rodejada de cases unifamiliars, i que abans tot això devien ser camps. En lletra petita afegeixo: “No haver-te venut l'ànima”.

Continuo caminant. Veig veïnes que reguen per poder parlar, follets de pedra que volen guillar, palmeres deslocalitzades i herbes artificials, cases moderníssimes i d'altres que no tant. Cases parellades, cases unifamiliars, parcel·les minúscules i arquitectura artificial.

Imatge 2. El projecte “He caminat tots els carrers d'Olot” va ser primer una exposició que es va convertir en un llibre homònim, disponible al web de l'Observatori del Paisatge de Catalunya¹. Foto: Alba Danés.

La meva actitud contemplativa és cada cop més professional. Gravo anotacions, consulto el Google Maps, dibuixo plànols i observo un petit detall. Realitzo descobriments, faig fotografies i arribo a conclusions.

M'aturo sovint. La ciutat fa olor de caldo. Constato, un cop més, que per viatjar no calen avions, trens ni cotxes; s'ha de canviar la mirada, endarrerir el pas, focalitzar la sorpresa i anar fent sense pressa. Tinc molta gana i

¹ Vegeu Clara Nubiola (2018). *He caminat tots els carrers d'Olot*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot; Residència Faber. Disponible a: <www.catpaisatge.net/ca/publicacions/30-he-caminat-tots-els-carrers-dolot> [consulta: 27.05.2024].

aquí no hi ha res. Només trobo gallines engarjolades i un Opencor tancat amb pòsters de carn vermella al davant.

Els bancs públics de la ciutat d'Olot es converteixen en la meua obsessió urbanística: bancs desubicats, bancs en formació militar, bancs inaccessibles, bancs de cara a la paret, bancs trencats, bancs abandonats, bancs que no volen mirar. Espero poder comentar-ho amb el regidor pertinent. Tot sembla un sabotatge al descans.

Acabo el primer dia. Han sigut 12 quilòmetres i 45 metres. Caminaré tots els carrers d'Olot. 73 quilòmetres d'experiència urbanística resumida en 417 il·lustracions que, separades en cinc jornades i acompanyades per una Blancaneu i un conill de pedra decorativa, acabaran forjant una exposició al bell mig d'Olot, a la sala de Can Trincheria.

“Ja tocava que algú digués que els bancs d'Olot no són per seure”, “Nena, quin riure, si et carregaries mitja ciutat”, “Mira, en aquesta casa que has dibuixat hi va viure la meua àvia”, “Escolta, Nubiola, què és aquesta mania tan fòbica contra les cases parellades?”...

Granada

Em truquen un bon matí. És Antonio R. Montesinos, artista i amic. “Clara, estamos haciendo un proyecto en Granada que tal y que cual...”. Que diu que hi ha un centre d'art a Granada, el Centro de Arte José Guerrero, que té un quiosc, un quiosc d'aquells on abans es compraven diaris i revistes, que ara utilitzen com a plataforma per activar projectes a l'espai públic. Diu que està ubicat a la plaça de Bib-Rambla i que estan convidant diferents artistes a fer-hi coses. Agafo un vol i aterro a Granada.

La proposta, ja l'he batejat: “De 8 a 8”. M'he proposat passar dotze hores a la plaça (de 8.00 am a 8.00 pm) convidant els transeünts a dibuixar l'entorn en un acte de reivindicació de l'espai públic. La plaça de Bib-Rambla era un indret tradicionalment de la “gent de Granada”, un lloc on el turisme encara no havia arribat, però es veu que això ha començat a canviar, i ara les botigues venen postals i vanos; els quioscos, gofres i creps, i van passant totes aquelles coses que, per no ser abrupta, acceptes.

És meravellós, perquè l'Antonio, juntament amb l'artista Mercedes Pimiento, han construït uns mòduls amb rodes que guarden al quiosc i que serveixen per a tot. De taula, de cadira, de moble, per decorar i per envair... la plaça.

Al quiosc pengem uns rètols gegants que expliquen de què va tot plegat: que els convidem a participar i que, ocupant la plaça dibuixant, volem reivindicar un ús públic i no instrumentalitzat d'aquest espai. "Toma ja". Ara només ens queda esperar que a la gent de Granada li agradi dibuixar. Són les vuit del matí. Encara fosqueja i dos homes netegen la plaça vestits de groc fosforescent. Anem traient els mòduls i els repartim per la plaça. Un a prop de la font, tres per aquí i aquell a la cantonada, on hi ha el bar restaurant Manolo. Pengem els cartells i esperem. A les 8.45 arriba un grup de nois. "Somos arquitectos, nos hemos enterado de la convocatoria y venimos a dibujar". Per dintre, em dic: "Iupi, visca, vinga!, va ser bona idea penjar-ho a Instagram".

S'apropien del lloc i treuen llapis i retoladors. Comencen a dibuixar.

Els miro, asseguts a terra, amb els fulls als mòduls, dibuixant concentrats. És tan brutal... la gent segueix i seguirà desplaçant-se a un lloc "només" per dibuixar.

Ha arribat un home. Camisa blanca, pantalons de pinça i mocassins marrons. "Buenos días, ¿se puede saber qué hacen?". Li explico mentre li somric amablement. L'home em pregunta que si s'hi pot sumar. "Pues claro que sí", li dic jo.

157 dibuixos fets per gent anònima que en algun moment de les dotze hores que vaig estar passejant per la plaça de Bib-Rambla van decidir sumar-s'hi i posar-se a dibuixar: els que anaven a una comunió, "pero, hombre, parémonos un segundo, que es solo un momentito"; la família de les dues nenes, "a ver, que nosotros no tenemos ni idea de dibujar, pero, oye, todo sea por las niñas"; els *skaters*, "joder, me encanta la iniciativa, ¿nos dejas una hoja?", i l'home solitari amb un barret "panamenyo", "pues a mí me encanta dibujar, siempre voy a las reuniones estas de los *sketchers* y es una maravilla".

Tots dibuixen sense parar. Nosaltres traïem l'escàner i la llibreta cada cop que algú diu que ja ha acabat. Escanegem el dibuix i demanem un cor-

reu electrònic a l'autor, que procedim a anotar. “Gracias” per tot, us seguirem informant.

Un cop a casa, em poso a endreçar. Els dibuixos no només expliquen el lloc, sinó també qui el va dibuixar, en què es va fixar, des d'on ho va fer, què el va “inspirar”, què ens volia explicar. No calen paraules, no cal narrar.

Construeixo un llibre gegant. Desplegat, són 2 metres i 25 centímetres. Té dotze fulls, un per cada hora de dibuixos realitzats. De 8.00 am a 9.00 am, els dibuixos dels quatre arquitectes que van arribar plegats i els del senyor dels mocassins, l'Alberto. De 9.00 am a 10.00 am, els dibuixos de la María, l'Antonia, el Francisco, el Sam, la Thory, el Pedro i la Carla... i així fins a les 8.00 pm. Un cop acabat, envio totes les imatges als participants.

157 dibuixos que parlen de gent, de llocs, de moments, d'un dissabte d'octubre a la plaça de Bib-Rambla.

157 dibuixos que fan i són espai públic reivindicat. 157 dibuixos que són un relat coral.

Imatge 3. Acció col·lectiva anomenada “De 8 a 8” duta a terme a la plaça de Bib-Rambla de Granada, on es convidava els transeünts a dibuixar l'entorn en un acte de reivindicació de l'espai públic. Foto: Clara Nubiola.

Alella

“Trobaré la inspiració allà on sigui” va ser el títol de la meva última exposició. Em van contactar des del Centre d'Art de Can Manyé: “T'agradaria exposar aquí?”.

Vaig dir que sí i ells van contestar: “Tens llibertat total”.

Fa temps que vull explorar els paisatges més “normals”. Paisatges situats a la cantonada del costat, a tres carrers de casa o al revolt d'allà al final; paisatges quotidians que formen part de la nostra normalitat, que forgen i defineixen la nostra manera de viure i d'habitar.

Posem la mirada en els paisatges idealitzats, o en aquells que, sigui en un anunci o a Instagram, ens venen com a tals; viatgem per visitar un parc natural, la platja ideal o aquella posta de sol tan genial, i sovint ens oblidem de contemplar els nostres paisatges quotidians.

Em semblava interessant no jutjar i únicament fer un exercici per tal de dirigir la mirada cap als paisatges ja comentats. ..., aquells per on passem el gos, on juguen els infants, on desconnectem un moment, on ens fumem el cigarret, i dir: “Ei, això és el nostre dia a dia, aquests llocs són els que defineixen i constitueixen la nostra quotidianitat”.

Sabem que hi ha paisatges quotidians amables, feréstecs, densos i/o rurals. Hi ha paisatges lletjos o macos depenent de la subjectivitat. També hi ha paisatges arrelats, paisatges artificials, i així sense parar. Més o menys científicament, més o menys emocionalment, podríem intentar descriure els nostres paisatges quotidians, però, més enllà d'això, el que em semblava interessant era posar-los en el mapa, fer-los visibles. Aquests són els nostres hàbitats. Homenatge, reflexió, crítica o satisfacció al gust de l'observador.

“Trobaré la inspiració allà on sigui” va ser el títol de l'exposició, una manera irònica de reivindicar els paisatges més enllà de la idea ensucrada d'un lloc ideal on buscar una suposada inspiració plàcida i dòcil. Fora campanyes britàniques, romanticisme fet de lavanda i platges hawaianes amb postes de sol tunejades! Tots els territoris són susceptibles de provocar-nos, d'interpel·lar-nos, de transformar-nos i sí, sí... d'inspirar-nos!

Sortim a cercar paisatges farcits de “normalitat”!

No va ser gens fàcil triar els paisatges. No deixava de pensar en com podia jo —indivídua en solitari— triar quins eren els paisatges quotidians que ens havien de representar. Em semblava estúpid anar a buscar-los lluny, si només sortir de casa tot és paisatge, tot és pròxim, tot és quotidià.

Hi vaig estar pensant i després de descartar moltes idees, vaig optar per les xarxes socials.

“Hola, quin és el teu paisatge més normal?. Envia-me’n les coordenades a claranubi@yahoo.es. Gràcies”.

Vaig rebre respostes de tota mena. El que m’adjuntava una coordenada, el que m’explicava la vida en fascicles, el de la història del lloc i el de les frases curtes: “T’envio això, que és molt lleig, però és on vaig a prendre’m la canyeta després de la feina”, “Clara, aquí tens les vinyes de darrere de casa, on vaig a passejar quan no puc més”, “Ostres, Clara, el meu paisatge normal són les vistes de la roba estesa del veí d’aquí al davant”, “Mira, t’envio aquest lloc on només em puc escapar algun cap de setmana de tant en tant, però que és el meu lloc preferit encara que no tingui res d’especial”.

Vaig anotar-los tots. Després vaig visitar-los. Exagero. Alguns paisatges estaven lluny i vaig optar per Google Maps (Colòmbia, Galícia, Barba-te...). Per a la resta, carretera i manta.

Arribava al lloc, caminava, m’aturava, feia una foto, una altra foto, una idea i algun text.

Quan visites un lloc amb la mirada oberta i el pas tranquil, el lloc resta per sempre. En aquest cas, cada indret portava adjunta la memòria d’un nom. La Gemma a Olot, el Martí a Sants, l’Álvaro a Madrid, la Sílvia a Collserola o la Begonya al Rosselló. Amics i anònims havien compartit amb mi els seus llocs, i quan jo arribava al parc infantil de Rosselló amb Independència, a la ciutat de Barcelona, sabia que era allà on l’Aina, cada tarda, portava la canalla a jugar.

Vaig retratar cada lloc, vaig anotar-ne les coordenades i vaig organitzar l’exposició.

Necessitava que la mostra no fos un lloc de quadres penjats en una paret. necessitava que l’exposició fos un viatge a través de les geografies de totes aquelles coordenades.

Per això vaig disposar-los geogràficament. Col·locats a terra, algun a la paret, marcant la costa catalana, la franja pirenaica, el punt gallec i l’extrem

andalús. Hi havia un mapa de sala, perquè encara que no m'agrada guiar, en aquest cas calia orientar.

La gent transitava per la sala fent ziga-zagues. Entre Sant Cugat i el Moianès, entre Berga i Igualada.

Jo els feia fotografies i els explicava que en totes aquestes localitzacions vaig trobar la inspiració...

Imatge 4. Dia de la inauguració de l'exposició "Trobaré la inspiració allà on sigui" a Can Manyé (Alella).
Foto: Clara Nubiola.

Ludificació: estratègies digitals de reapropiació del paisatge urbà

Mª Aránzazu Pérez Indaverea

En les darreres dècades, els videojocs ens han permès recórrer ciutats representades fidelment, en les quals podem haver estat o no físicament, i tenir-hi experiències, jugar a dissenyar-les o a gestionar els seus recursos, passejar-nos pels carrers que habitem cada dia oferint-nos noves experiències i narratives, i, fins i tot, s'han construït espais físics inspirats en ells. Les relacions que creem amb aquests espais urbans digitals o augmentats són reals i personals. Els videojocs empoderen els jugadors, i els converteixen en els protagonistes de diverses experiències urbanes. Per això, ens hem de preguntar si els videojocs ens poden ajudar a reapropiar-nos de les nostres ciutats i de quines maneres. En aquest text, presentarem exemples d'artistes i arquitectes que han aspirat a això. Ens aturarem en els casos d'Ekim Tan i Kas Oosterhuis i les seves propostes de plataformes de disseny urbà col·laboratiu. Aquests projectes s'enquadren dins d'un fenomen més ampli: la ludificació. Així doncs, primer de tot, convé caracteritzar el videojoc per definir, després, la ludificació.

Què és un videojoc? I la ludificació?

Proposar una definició de *joc* vàlida per a tothom és difícil per la varietat de les seves manifestacions. Jesper Juul (2011: p. 6-7) va argumentar que es podia definir el “model de joc clàssic” com “un sistema formal basat en regles amb un resultat variable i quantificable, en què a diferents resultats se'ls assignen diferents valors, el jugador exerceix esforç per influir en el resultat, el jugador se sent vinculat al resultat i les conseqüències de l'activitat són opcionals i negociables”. Conscients que molts exemples s'escapen d'aquesta caracterització, podem dir que un videojoc és qualsevol joc que es fusioni amb la informàtica. D'aquesta manera, les seves característiques depenen de la tecnologia disponible. Els jocs acostumen a exposar el jugador a un desafiament. Si el jugador té les habilitats suficients per resoldre'l, però, al mateix temps li suposa un repte, i és possible que entri en un estat de *fluir* (Csíkszentmihályi, 2009). En aquest estat, el jugador perd la noció del temps i fins i tot de la seva persona, i concentra la seva

energia, l'atenció i els recursos a resoldre la tasca amb la qual s'enfronta. En altres paraules, dona el millor de si mateix. Una de les característiques dels videojocs és que són interactius, ofereixen una resposta immediata a les accions de qui juga. Això, juntament amb el desenvolupament d'entorns visualment atractius i una creixent implicació sensitiva, afavoreix la immersió del jugador, un estat equiparable al de fluir. Els jocs s'han fet servir durant mil·lennis amb altres finalitats més enllà del divertiment. Han estat vinculats amb l'aprenentatge, els ritus, el desenvolupament d'habilitats o la resolució de problemes. Els jocs que tenen altres finalitats més enllà de l'entreteniment s'han anomenat *jocs seriosos*. Al llarg del segle xx, es va començar a estudiar com aplicar les seves característiques en diferents contextos, en part, pel seu potencial per portar a l'estat de fluir i per motivar o fer més amens altres processos. Així és com es va desenvolupar la ludificació. En aquest context, autors com Michael Schrage (2000) defensaren l'ús del joc i les seves característiques com una estratègia d'innovació i de desenvolupament de la creativitat en entorns professionals.

Jugar i pensar en la ciutat no és nou

Des de començament del segle xx, detectem una tendència per establir vincles entre la ciutat i el joc. Els anys seixanta van implicar un punt d'inflexió per la incorporació de les noves tecnologies i l'adopció d'un enfocament lúdic en l'arquitectura i l'urbanisme. Es treballava en programaris de jocs que permetien simular l'evolució de les ciutats, com *Metro* (1966), de Richard Duke, o la redistribució de recursos, com *World Game*, de Richard Buckminster Fuller, que es van continuar investigant durant les dècades següents. En aquest període, les crítiques al Moviment Modern van augmentar. Els situacionistes Constant o Cedric Price van presentar propostes d'experiències urbanes i de dissenys arquitectònics o urbanístics que cercaven estimular la creativitat a través d'estratègies lúdiques que posaven els ciutadans al centre de l'escena. Price va incloure en els seus projectes elements tecnològics que permetrien a les seves obres adaptar-se a les necessitats dels seus usuaris, i les convertirien en dispositius capaços de fomentar la democràcia. Sens dubte, les divertides visions urbanes que

flirtejaven amb la tecnologia del col·lectiu Archigram o els irreverents dissenys dels radicals italians poden incloure's en la mateixa línia, que va tenir continuïtat en altres arquitectes, com Nigel Coates, a finals de segle.

Alguns dels representants del moviment High-Tech plasmaren aquestes visions en obres, com el Centre Georges Pompidou de París (1971-1977), dissenyat per Richard Rogers i Renzo Piano. Mentrestant, altres arquitectes que s'han associat amb el deconstructivisme, com Bernhard Tschumi o Rem Koolhaas, han compartit el seu interès per generar esdeveniments, a través, entre d'altres, de la mescla d'elements de l'espectacle o lúdics, com les *folies* del Parc de La Villette, del primer, o l'experimentació amb materials, formes i escala del conjunt A Casa da Música a Porto (1999-2005), del segon. Així mateix, Massimiliano Fuksas va afirmar que l'objectiu de la seva arquitectura era generar escenaris, “una gran aventura” en la qual “els visitants [...] es trobessin immersos en un joc sorprenent” (Codacci-Pisanelli, 2002: p. 66). A final de segle, els avenços en informàtica i robòtica van permetre experimentacions amb el temps, com la de l'estudi dECOi amb *Aegis Hyposurface* (1999), un prototip de superfície en moviment que convidava a una experiència sensorial lúdica. Altres arquitectes traslladaren les inquietuds sorgides els anys seixanta als mons digitals i van començar a somiar amb la seva hibridació amb el món físic, com Marcos Novak.

Accidents i discontinuïtats: les propostes de Kas Oosterhuis i Ekim Tan

Les dues darreres dècades del segle xx van veure l'expansió de la informàtica, gràcies a un progressiu abaratiment dels seus elements i al desenvolupament d'interfícies més intuïtives. Els videojocs es convertiren en autèntics cavalls de Troia per a l'entrada d'aquestes tecnologies a les llars. A final de segle, ja hi havia generacions que havien crescut jugant-hi. No és d'estranyar que alguns professors i investigadors hi comencessin a pensar com en dispositius amb els quals experimentar. A més de realitzar aprenentatges generals d'aquest procés, he detectat tres grans maneres com els arquitectes s'hi han interessat: com a dispositius narratius amb els quals generar discursos; com a dispositius de disseny arquitectònic i urbanís-

tic; i per desenvolupar arquitectures autoorganitzatives capaces d'emular comportaments propis dels éssers vius (Pérez Indaverea, 2022). Tot i que és freqüent que aquests usos s'hagin superposat, la majoria de les experimentacions, tant d'arquitectes com d'artistes, s'han fet servir per proposar relats. En aquest sentit, podem mencionar el joc *The Great Palermo*¹ (2016), de We Are Muesli i CLAC, que realitza un recorregut per la cultura immaterial de la ciutat siciliana, o *64 ways of being. See your city through new eyes*² (2021), de Dr. Troy Innocent, One Step at a Time Like This i Milipede, que convida a redescobrir Melbourne convertint els seus usuaris en jugadors a través d'una aplicació mòbil de realitat augmentada. Aquest segon cas exemplifica com les administracions públiques s'estan interessant per les experiències lúdiques per divulgar el patrimoni o la història d'una ciutat, fomentar el desenvolupament d'afectes dels ciutadans o generar un brànding determinat.

Existeixen altres tipus d'experimentacions amb els videojocs per desenvolupar dissenys urbanístics, en les quals ens centrarem. Aquestes han estat menys comunes i, en rares ocasions, els arquitectes han arribat a concretar propostes per a territoris concrets. A continuació, exposarem dos exemples de projectes desenvolupats als Països Baixos que permeten veure el potencial de l'ús dels videojocs des d'enfocaments alternatius i els desafiaments que impliquen.

El laboratori del grup d'investigació Hyperbody: *ProtoSpace*

L'any 2000, l'arquitecte Kas Oosterhuis es va incorporar com a docent a la Facultat d'Arquitectura de la Universitat de Tecnologia de Delft. Allí va fundar el grup d'investigació Hyperbody, que esperava expandir els límits de l'arquitectura incorporant les darreres tecnologies. Va defensar que l'ordinador s'havia de convertir en un company de disseny de l'arquitecte i va rebutjar com es feien servir les eines CAD. Estava convençut que els usuaris havien de jugar amb l'arquitectura i que aquesta s'havia d'adaptar contínuament en el temps a ells. Des del començament, va introduir el programari de desenvolupament de videojocs a les seves classes, com a “mediador de les interaccions entre dissenyadors i entorns dissenyats” (Oosterhuis,

¹ Per a més informació vegeu: <https://wearemuesli.itch.io/palermo>.

² Per a més informació vegeu: <https://www.64waysofbeing.com/>.

2012: p. 508). Això va generar sospites entre els seus companys. Més que no pas els videojocs en si, li interessava el potencial d'aquest mitjà per "crear nous mons": "entorns que fossin dinàmics, actius, interactius". L'ús d'eines de disseny de videojocs els permetia prestar atenció i interrelacionar cada un dels elements del disseny aplicant la teoria actor-xarxa. La seva incorporació també tindria un impacte en els usuaris, perquè "la participació es tornaria una condició natural. Així, arribaria un moment en què no acceptaríem llocs que no la facilitessin, o que treballessin en contra seva" (Oosterhuis, comunicació personal, 21 de juny de 2011). Era conscient que els videojocs atreïen els seus alumnes. Estava convençut que les noves generacions demandarien aquesta relació interactiva i participativa amb l'espai i que calia començar a estudiar com desenvolupar-la.

Imatge 1. Hyperbody: (esquerra) interior de l'iWeb (2007) i (dreta) ProtoSpace. En les imatges s'observa l'ús de comandaments de consola i d'altres perifèrics per relacionar-se amb el programa. Foto: imatges cedides per cortesia de Kas Oosterhuis.

Al mateix temps, els programes que creaven a través de les eines de disseny de videojocs permetien que els diferents experts que col·laboren en un disseny haguessin de compartir un mateix llenguatge i poguessin veure els canvis que es feien en temps real. Oosterhuis considerava que els ciutadans mateixos eren experts perquè coneixien millor que ningú les necessitats que tenien en el seu entorn, i per això s'havien d'incorporar al procés de disseny. Segons Javier Echeverría i Lucía Merino (2008), en invertir molt de temps en un joc, els jugadors es converteixen en experts en aquest, capaços de proposar innovacions, per millorar-lo o fer-lo servir per a altres coses. Com ells, va pensar que part dels seus alumnes tenien el

potencial d'innovar usant videojocs. Va ser així com va iniciar el projecte *ProtoSpace* (2003 - ca. 2011), el seu laboratori era un espai de protocol i prototipatge multijugador en temps real amb el qual aspirava a expandir la realitat fusionant allò físic i allò digital, i permetia prototipar espais ràpidament. Començaren a treballar en una sala on van anar instal·lant diversos sensors i actuadors. Pretenien que els seus dissenys desenvolupessin comportaments complexos similars als dels éssers vius, i responguessin i s'adaptessin al seu entorn i a la resta d'actors, entre ells, els seus usuaris. Utilitzaren com a base un programari de disseny de videojocs, *Virtools*, de Dassault Systems, que Oosterhuis entenia en si mateix com un "joc paramètric" (Oosterhuis, 2003: p. 36). Era un programa gratuït que permetia emprar programació visual i facilitava que perfils sense coneixements programessin. Amb ell, podien treballar i desenvolupar prototips tridimensionals interactius per provar les seves idees en temps relativament breus.

Amb cada curs acadèmic, *ProtoSpace* es tornava més complex. El van construir per mòduls, la qual cosa els permetia adaptar-lo a les necessitats de cada projecte. Van investigar amb diferents tipus d'interfícies progressivament més immersives i multimodals, i analitzaven si repercutien en els seus dissenys. Aplicaven el disseny paramètric, i aspiraven a connectar les seves obres a xarxes que actualitzaven les seves dades en temps real i mesclaven aproximacions *top-down* amb *bottom-up*. Entre els perifèrics amb els quals van experimentar inclogueren comandaments de consoles, però creien que havien de reduir aquest tipus de tecnologia que consideraven pròtesis, en favor de relacionar-se amb l'entorn de disseny i les seves obres més directament i intuïtiva, a través del cos (vegeu la imatge 1). Segons l'equip mateix, l'experiència de disseny es convertia en una espècie de joc de rol en línia multijugador. L'arquitecte establí uns algorismes o regles, dirigia i moderava la partida, que tenia un objectiu comú: el desenvolupament d'un projecte. La resta de jugadors eren experts que havien de cooperar fent servir les seves habilitats per aconseguir el seu objectiu. Tothom era igual d'important en aquest procés, incloent-hi els futurs usuaris. L'ús d'un entorn comú visual, tridimensional, interactiu i intuïtiu els permetia traduir els seus diversos llenguatges tècnics, i fer accessible el treball de cada un a la resta. El programa guardava les diferents propostes en temps real, i portava un diari detallat del desenvolupament del projecte, cosa que

permetia analitzar i reprendre idees, si calia. Defensaven que les bases de dades resultants fossin obertes, per convertir aquests processos en més transparents i democràtics.

D'aquesta manera, van dissenyar projectes per a concursos, com el *Digital Pavilion* (2006-2007) de Seül, o plans urbanístics, com *Manhal Oasis Masterplan* (2006), per al terreny que ocupaven els jardins reials del centre d'Abu Dabi. El 2007, inauguraren l'*iWeb*, un pavelló independent per al seu laboratori que incorporava els resultats de les seves investigacions prèvies. Això no obstant, tan sols un any més tard, un incendi a la Facultat el va fer malbé irremeiablement. El fet d'enfrontar-se amb la seva reconstrucció des de zero, la incorporació a l'equip de membres familiaritzats amb altres programaris i la discontinuació de les actualitzacions de *Virtools* foren alguns dels factors que acabaren allunyant l'equip de l'ús del programari de desenvolupament de videojocs. Malgrat això, Oosterhuis va continuar defensant aquestes experiències i la ludificació de l'entorn de treball per fomentar la creativitat.

Play the City, un intent de salt al món digital: *World of Citycraft*

Una conferència del geògraf Juval Portugali va canviar les nocions de l'arquitecta Ekim Tan sobre la ciutat. Va començar a entendre-la com un sistema autoorganitzatiu que es podia analitzar mitjançant jocs (Tan, 2014: p. 9 i 135). Si entenia les ciutats com a sistemes oberts influïts per molts agents, els models *bottom-up* i *top-down* s'havien d'hibridar per respondre a les seves complexitats. Per això, es va proposar desenvolupar una metodologia de planejament col·laborativa en la seva tesi doctoral. D'aquesta, va sorgir la seva oficina: Play the City. Entre d'altres, es va basar en les idees dels anys seixanta i setanta, com les de Christopher Alexander d'utilitzar regles per simplificar i fer més accessible el disseny a qualsevol persona. També es va inspirar en la manera en què les tecnologies de la informació estaven afavorint moviments com l'Open Source, el Do it Yourself, o plataformes participatives en xarxes i webs que empoderaven els ciutadans a través de l'accés i l'intercanvi continu de dades.

Des de 2008, Tan ha aplicat i depurat la seva metodologia en diversos contextos i escales. Va afirmar que “els jocs són mitjans d'expressió i sistemes que permeten l'autoorganització”, per la qual cosa “poden fer-se

servir per organitzar ciutats” (Tan, 2014: p. 57). Tenen regles senzilles que estructuraven el joc i permeten l'emergència d'estats complexos, generalment, resultat de la participació de molts actors. Així, poden ser dinàmics, generatius, no lineals i permeten “diversos estats d'ordres complexos” (Tan, 2014: p. 107). Va prendre com a referents els jocs de rol, en especial, els que es juguen en línia. Va rebutjar els jocs de simulació perquè eren tancats, i, per tant, no podien respondre al caràcter dinàmic de les ciutats i dificultaven l'aparició de noves propostes. Els jocs de rol, en canvi, com *Dungeons & Dragons*, són flexibles. En ells, la narrativa es construeix a través de la participació dels seus jugadors, cada un amb interessos i habilitats diferents, la qual cosa genera vincles amb l'objectiu i amb la resta de participants. Com que són oberts, no es poden programar només amb algorismes i promouen la creativitat. Per això, es poden fer servir com a laboratoris per provar regles i polítiques o afavorir l'aparició de noves propostes urbanes a les quals es poden incorporar qüestions qualitatives i un espectre d'actors més important. Igual que Hyperbody, pensava que jugar i comptar amb el suport de representacions espacials tridimensionals facilitava la comunicació entre els perfils i documentar els seus punts de vista. Va defensar que això conduïa a més empatia, a desenvolupar propostes col·laborativament i a millorar les habilitats de negociació. Així, el joc es converteix en una plataforma d'aprenentatge continu basat en la intel·ligència col·lectiva dels seus participants, que permet experimentar idees concretes que es poden traslladar al món físic.

La naturalesa dels jocs multijugador en línia permet que es desenvolupin, i s'adaptin a les interaccions contínues de nombrosos actors i a les condicions externes en temps real, enfrontant els participants amb temes complexos, quasi sense adonar-se'n i divertint-se. Això genera narratives col·lectives impredecibles que possibiliten paral·lelismes més importants amb les dinàmiques del món físic. Així, “les plataformes de jocs interactius multijugador són interfícies apropiades per negociar entorns urbans” (Tan, 2014: p. 124). A més, alguns jugadors en línia generen comunitats i s'han organitzat per crear fòrums i enciclopèdies en línia sobre aquests jocs,³ la qual cosa ha contribuït a generar coneixement sobre ells.

³ La segona wiki més gran després de Wikipedia és la del joc en línia *World of Warcraft*, de Blizzard (2004-).

En aquesta línia, Tan aspirava a promoure dinàmiques similars sobre les ciutats, en les quals, a més, es comptés amb programaris que analitzessin dades en temps real, cosa que permetés als jugadors prendre decisions més informades.

Cada joc de Tan comença amb un desafiament concret al qual s'ha de respondre i que actua com un objectiu. L'equip de Play the City es pregunten si l'esforç que implica desenvolupar el joc seria pertinent i beneficiós i recomanen que formi part del "procés de planejament i implementació" (Tan, 2017: p. 43). Si es decideix que sí, investiguen el territori i les seves problemàtiques per preparar la partida, i actuen de manera similar a un màster en una partida de rol. Realitzen una cartografia de tots els actors implicats i les relacions entre ells, i els conviden a participar en el procés. En paral·lel, analitzen quines dades són rellevants, amb quins recursos es compta i les regles que estan en vigor en un territori i d'on procedeixen. Traslladen aquestes dades a representacions visuals que faciliten el seu accés i la interpretació als jugadors. També defineixen els diferents tipus d'actors o de col·lectius. Cada tipus té interessos i habilitats concrets que condicionen les seves relacions amb la resta. La seva experiència és que el joc és més efectiu si els jugadors actuen amb rols similars als que tenen a les seves vides quotidianes. El joc s'estructura a través de regles simples que el contextualitzen i moderen, que conviden al diàleg i a la col·laboració. Quan tot això està llest, l'equip dissenya un tauler que representa el territori sobre el qual els jugadors poden interaccionar amb una sèrie de peces tridimensionals que representen elements del projecte, per facilitar la comunicació. Els seus components i la instal·lació varien segons els resultats que es pretenguin obtenir amb el joc, igual que el nombre de partides o sessions planejades. L'equip modera la partida, que avança per torns. Els jugadors tenen el poder de negociar si les regles proposades són vàlides o proposar-ne unes altres. La seva motivació és aprendre de l'experiència, relacionar-se amb la resta d'actors i l'empoderament per intervenir en el seu entorn. Les partides es graven amb diverses càmeres, per analitzar-les, interpretar-les i detectar-hi interessos comuns i patrons. Al final, es fa un informe amb les conclusions i les seves possibles implementacions.

Després de diverses experiències amb la seva metodologia de joc, Tan es va preguntar pel potencial d'aplicar aquesta experiència a un joc multi-

jugador en línia per aconseguir més participació. El 2011, una institució cultural d'Amsterdam, va contactar amb ella per proposar-li un procés de planificació alternatiu per a un antic terreny industrial de vint hectàrees a Overhoeks, al nord de la ciutat, on un projecte de renovació dirigista havia estat abandonat pel seu principal inversor privat, després de la crisi de 2008 i de rebre nombroses crítiques de l'opinió pública. En aquest context, va sorgir *Play Noord* (2011-2012), una proposta de joc per desenvolupar un pla alternatiu de manera col·laborativa. Tan hi va arribar a detectar més d'un centenar d'actors implicats. Semblava el context ideal per desenvolupar una plataforma de joc en línia. Amb el nom de *World of Citycraft*, guanyaren un concurs organitzat per les fundacions DOEN i Modriaan i el centre cultural Mediamatic, per desenvolupar aquest joc en una plataforma web 2.0. Desenvoluparen una versió beta de la web (vegeu la figura 1), que permetria recollir totes les dades actualitzades del projecte i crear

Figura 1. Ekim Tan, TReC, City Design Games, *World of Citycraft* (14 juny 2011). Font: imatge cedida per cortesia d'Ekim Tan.

perfiles d'interessats per participar en el joc en temps real sense límits temporals o espacials. Idealment, es multiplicaria el nombre de participants i s'agilitzaria la recollida de dades de les seves interaccions. Això no obstant, l'equip va topar amb la dificultat d'implementar el joc en línia. Els motius que deixaren *World of Citycraft* en suspens sembla que van ser els costos econòmics i el temps que en comportaria el desenvolupament.

Play Noord es va desenvolupar en versió analògica en tres sessions. Inicialment, el conseller responsable d'aquesta àrea els va donar suport, però aviat trobaren resistència en el seu equip tècnic, que mirava amb condescendència la recerca de solucions a través d'un joc. Tot i així, van aconseguir implicar nombrosos actors i introduïren dos elements digitals: una estació de votació a través de radiofreqüència per agilitzar la presa de decisions i una pàgina web en forma de xarxa social en la qual publicaren els resultats del joc, que aspiraven que contribuís a la difusió dels projectes i a

Figura 2. Publicació en línia dels resultats del joc *Play Noord* (2011). Font: imatge cedida per cortesia d'Ekim Tan.

fomentar la participació de més actors (vegeu la figura 2). Les partides van permetre detectar la repetició d'inquietuds, com ara tenir una gran zona verda, i impulsaren propostes innovadores d'usos temporals. El joc tingué un impacte relatiu, va generar sol·licituds d'adaptació del pla i es dugueren a terme algunes intervencions, com l'ocupació d'Overhoeks. Un any després, repregueren el contacte amb la comunitat i organitzaren més sessions de joc amb finançament internacional. Tan va denunciar la necessitat de més compromís de les institucions locals per finançar aquestes metodologies participatives de manera episòdica i que els ciutadans confessin en la utilitat de la seva implicació.

Aportacions i reptes del disseny col·laboratiu amb jocs en projectes urbans

Des de començament del segle XXI, la ludificació a través de videojocs és un recurs per reflexionar sobre els nostres entorns i desenvolupar estratègies d'innovació i de treball en equip. En aquest sentit, l'interès pel disseny col·laboratiu en projectes urbans és creixent i, a vegades, s'aproxima als videojocs, com *QurbanCraft*⁴ (2020), d'Ivan Blečić, Maurizio Memoli, Sara Cuccu i Andrea Manca. A través dels dos casos analitzats, hem exposat que la innovació no segueix un procés lineal, sinó accidentat i, fins i tot, frustrant per als investigadors. No obstant això, l'experimentació continua a base d'iteracions, i el treball interdisciplinari cooperatiu és el que permet que alguns d'ells es converteixin en experts, en el cas d'Hyperbody, en autèntics artesans digitals (Sennett, 2021). En els casos analitzats, observem que la investigació sobre les metodologies i els dispositius de disseny col·laboratiu a través del joc conviden a agafar distància i a pensar críticament sobre les activitats, normes o intervencions que realitzem en un espai. En ambdós casos rebutjaren els simuladors perquè eren incapaços de respondre a la ciutat entesa com una entitat dinàmica i autoorganitzativa. Aques-

⁴ A través d'una plataforma digital en la qual es disposa una retícula, els usuaris poden disposar els diferents components de mobiliari reconfigurant l'espai urbà segons les seves preferències. Després d'un procés obert de comentaris i votació, periòdicament, s'escull la proposta més popular i es reestructura l'entorn.

tes propostes suggereixen la mescla d'estratègies *top-down* i *bottom-up* a través de l'ús de regles simples i la interacció de diversos actors que generen escenaris complexos. Ambdós equips van veure en els videojocs el potencial de realitzar càlculs més ràpids activant les dades que es recopilen de les urbs, facilitar les interaccions entre especialistes de diferents disciplines i la resolució d'un problema a través de la immersió, que pugui portar, fins i tot, a estats de fluir. Però, sens dubte, una de les principals motivacions per experimentar amb videojocs és obrir la participació a aquelles veus que, habitualment, queden excloses dels processos de planificació. Els arquitectes estudiats i els seus equips empren els videojocs per empoderar la ciutadania i que es pugui reapropiar dels paisatges urbans que habita i coneix. Permeten recopilar sabers, desar-los automàticament i processar-los activant una intel·ligència col·lectiva. En aquest sentit, els jocs permeten simplificar els llenguatges usats en la planificació urbana i redistribuir el poder entre les persones i els col·lectius implicats, atès que tots es transformen en jugadors i experts. Aquest context permet la generació de sinergies entre els participants i el desenvolupament d'habilitats de negociació, i afavoreix dinàmiques democràtiques. De la mateixa manera, la seva flexibilitat i les dinàmiques lúdiques propicien un ambient de creativitat en què es generen idees innovadores.

A pesar de la preocupació dels autors per oferir resultats concrets a través del videojoc, han trobat resistències en molts àmbits. *ProtoSpace* fou un exemple del fet que la tecnologia és cara, relativament fràgil i que els ràpids avenços poden causar un ràpid desfasament dels projectes tot i que hagin implicat un esforç enorme. D'altra banda, *World of Citycraft* no va ser viable segurament perquè fou massa ambiciosa per als recursos dels quals disposava l'equip, bé fossin econòmics, temporals o de personal. Per això, ens podem preguntar en quins casos i a quina escala té sentit l'aplicació dels videojocs en els dissenys urbans. És possible que la intel·ligència artificial abarateixi i agilitzi els processos de preparació d'aquests dispositius i que l'experimentació amb ella s'acceleri? O la ludificació en aquest àmbit està condemnada a estar relegada a entorns d'investigació acadèmica? D'una banda, la mateixa Ekim Tan va descobrir en el procés de desenvolupament de *Play Noord* que la meitat dels residents d'un dels barris adjacents a Overhoeks no tenia correu electrònic o que part dels actors col·

laboradors recelaven de l'ús de les xarxes socials. Ella mateixa reconeixia la importància de la convivència presencial. La bretxa digital o el rebuig a aquests mitjans aparta alguns col·lectius de les estratègies amb jocs digitals. D'altra banda, la programació és un llenguatge que la majoria de la població no maneja i reproduïx els prejudicis dels seus autors. En aquest sentit, existeixen riscos de manipulació. Per això, Kas Oosterhuis va defensar que els codis d'aquestes propostes siguin oberts i lliures, perquè qualsevol ciutadà els pugui conèixer i modificar-los. A més, tant Oosterhuis com Tan s'han enfrontat amb la resistència a l'ús de jocs en els seus entorns, que els menyspreaven i els qualificaven, entre altres coses, de poc seriosos. En ambdós casos, aquestes crítiques procediren d'actors que tenien poder, ja fos dels companys acadèmics, en el cas del primer, o de les administracions públiques, en el cas de la segona. És possible que darrere hi hagués por de perdre part del seu control sobre l'espai? En qualsevol cas, les avui ubiqües memòries de silici i la ludificació semblen contenir un gran potencial per

Imatge 2. L'ús de videojocs afavoreix la participació a veus que habitualment queden excloses dels processos de participació. Foto: Sergiy Galyonkin

repensar com concebem i construïm les nostres ciutats, per la qual cosa és necessari continuar reflexionant sobre com i amb quins objectius les volem fer servir.

Referències bibliogràfiques

CODACCI-PISANELLI, Angiola (2002). “Fiera con leggerezza”, *L'Espresso* (1 agost), p. 66.

CSÍKSZENTMIHÁLYI, Mihály (2009). *Flow: The psychology of optimal experience*. Nova York: Harper & Row. [Ed. original de 1990].

ECHEVERRÍA, Javier; MERINO, Lucía (2008). “Videojuegos y socialización en el espacio electrónico”, *Adoz: Revista de Estudios de Ocio*, núm. 32, p. 37-44.

JUUL, Jesper (2011). *Half-Real: Video Games between Real Rules and Fictional Worlds*. Cambridge: The MIT Press. [Ed. original de 2005].

OOSTERHUIS, Kas (2003). “Swarm architecture”, dins H. Hubers.; M. Van Veen; C. Kievid, C. (ed.). *Game Set and Match*. Delft: Delft University of Technology, p. 24-37.

— (2012). “What is protoSPACE?”, dins H. Bier; N. Biloría; C. Kievid; K. Oosterhuis; O. Slootweg; X. Xia (ed.). *Hyperbody: First Decade of Interactive Architecture*. Heijningen: Jap Sam Books, p. 508-513.

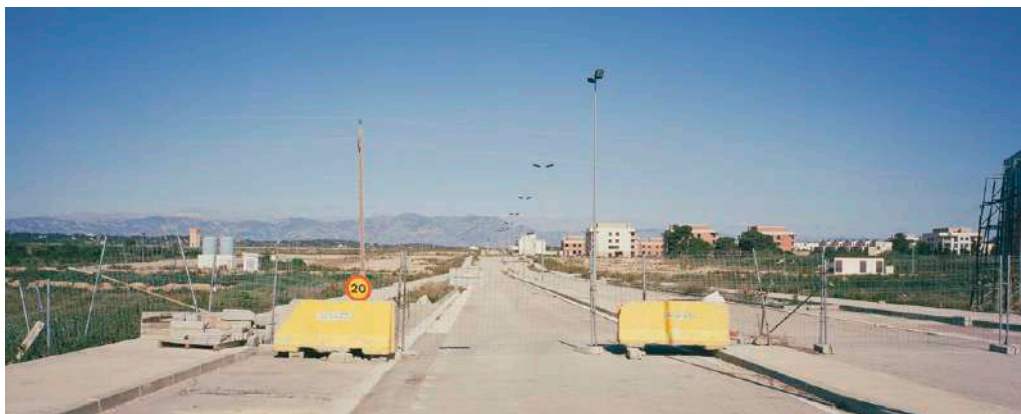
PÉREZ INDAVEREA, M. Aránzazu (2022). *Ciudades pixeladas: Convergencias entre arquitectura y videojuegos 1990-2007*. Santiago de Compostel·la: Universidade de Santiago de Compostela [Tesi doctoral].

SCHRAGE, Michael (2000). *Serious Play: How the World's Best Companies Simulate to Innovate*. Boston: Harvard Business School Press.

SENNETT, Richard (2021). *El artesano*. Barcelona: Anagrama. [Títol original *The Craftsman* de 2008].

TAN, Ekim (2014). *Negotiation and Design for the Self-Organizing City: Gaming as a method for Urban Design*. Delft: TU Delft. (Architecture and the Built Environment; 11).

— (2017). *Play the City: Games Informing the Urban Development*. Heijningen: Jap Sam Books.

Experiències de millora i valorització dels paisatges urbans i periurbans

La integració paisatgística dels nuclis de població del Priorat-Montsant-Siurana. Projecte pilot del nucli de la Vilella Alta. Pauline Solviche i Aleix Cama Torrell

Els estudis de paisatge urbà. El barri de Vallcarca de Barcelona. Marina Cervera i Josep Mercadé-Aloy

Decàleg de bones pràctiques. Criteris d'intervenció en l'arquitectura històrica i tradicional. Santi Llagostera i Güell

Tu hi pintes molt! Millora del paisatge urbà i accés al món laboral als barris del Castell i la Verneda de Malgrat de Mar. Jordi Vila

Interpretacions del patrimoni dels paisatges urbans. L'experiència de Naturalwalks. Evarist March Sarlat

La integració paisatgística dels nuclis de població del Priorat-Montsant-Siurana. Projecte pilot del nucli de la Vilella Alta

Pauline Solviche i Aleix Cama Torrell

Al Priorat, els nuclis de població rurals habitats guarden un aspecte compacte, una morfologia, unes tipologies que els caracteritzen i una silueta urbana (*skyline*) pròpia. Estan repartits per les muntanyes i les planures interiors de la comarca del Priorat (Tarragona), en la conca formada per dos rius, el Montsant i el Siurana. Els pobles del Priorat constitueixen un valor patrimonial en si mateixos com a forma d'assentament al territori, com a conjunt arquitectònic en el medi rural i com a forma d'adaptació a la difícil geomorfologia d'aquest territori.

En el marc de la candidatura Priorat-Montsant-Siurana a Patrimoni Mundial de la UNESCO en la categoria de paisatges culturals, es van redactar diversos documents perquè fos inscrita en la llista del patrimoni mundial com a paisatge cultural agrícola de muntanya mediterrània. Arran dels tallers realitzats amb universitats es va generar material d'anàlisi i de projectes que ha resultat molt valuós per constituir els treballs previs per al dossier de la UNESCO, per exemple, les fitxes creades, el 2014, per a diferents pobles, com el de la Vilella Alta. El dossier de la candidatura lliurat per a la seva avaluació consta de dos volums: el primer correspon a la diagnosi dels valors del paisatge, en què es dedica un capítol a la descripció i l'anàlisi dels valors dels nuclis de població, mentre que el segon es refereix al sistema de gestió. Aquest sistema és el Pla de gestió del paisatge Priorat-Montsant-Siurana, que es va redactar al llarg dels deu anys d'elaboració del dossier de la candidatura; està organitzat en dotze programes i, cadascun d'aquests, en un seguit d'accions, entre elles, la "Rehabilitació integral dels nuclis de població" (Acció 10.8).

El projecte de rehabilitació integral. Un document específic amb el paisatge com a eix de treball

Des de 2005, la Generalitat de Catalunya desplega esforços per implementar polítiques públiques de paisatge, sobre la base de la signatura del Conveni europeu del paisatge, l'any 2000. Tanmateix, entre els instruments i eines previstos per la legislació vigent, no existeix un model concret que correspongui a un projecte de paisatge o a un pla de paisatge.

L'acció10.8, inclosa en la candidatura a Patrimoni Mundial de la UNESCO, de rehabilitació integral dels nuclis de població del Priorat-Montsant-Siurana demana abordar el paisatge a una escala de treball de dimensions reduïdes: l'escala del nucli i el seu entorn immediat. Aquesta escala de treball, entre el pla i el projecte, es desenvolupa amb un projecte pilot al nucli de la Vilella Alta. Es tracta d'un document específic que té en compte el paisatge i aborda les problemàtiques territorials transversal-

Imatge 1. Els pobles del Priorat constitueixen un valor patrimonial en si mateixos com a forma d'assentament al territori. A la imatge vista del municipi de la Vilella Alta. Foto: Pauline Solviche i Aleix Cama Torrell.

ment, per tal d'aportar propostes que puguin ser valorades per les polítiques sectorials.

Els interlocutors principals per a l'elaboració del document, eren l'Ajuntament de la Vilella Alta, el Consell Comarcal del Priorat i l'equip redactor del dossier de l'Associació Prioritat, impulsora de la candidatura. Les referències que van servir per elaborar el document van ser els plans especials de protecció del patrimoni, els plans directors de patrimoni, els projectes en el marc de la Llei de barris (revitalització de barris degradats), el document *Pautes d'ordenació del teixits històrics*¹ i els plans de paisatge desenvolupats fins aquell moment.

La metodologia de treball emprada es va basar, d'una banda, en una extensa recerca d'informació, tant de documents actuals com de fonts històriques, mapes i documents gràfics antics (postals, fotos d'arxius, etc.) i, de l'altra, en una interacció molt intensa amb el consistori, tant per al treball de camp, com per al recull d'informació tècnica, projectes, plans aprovats, subvencions demanades o obtingudes, problemàtiques locals, etc.

La prova pilot va consistir en l'elaboració d'un model que ha de ser replicable a altres nuclis de població. Aquest treball tècnic és un instrument de reflexió i de treball, una eina de política pública del paisatge, activa i voluntarista.

El document té un format horitzontal mida A3 que permet visualitzar fàcilment els textos i fotografies, de fet la part gràfica és la més dominant, i s'han inserit làmines dins la memòria per il·lustrar el discurs.

L'estructura del document es pot resumir de la manera següent: una primera part d'inventari de la situació actual: descripció gràfica i escrita; una diagnosi de diferents àmbits; i finalment unes propostes: estratègies, propostes i mesures. A continuació es desglossa el contingut:

A. Inventari de la situació actual

- Situació i emplaçament.
- Context històric: recull de mapes antics i documentació d'interès.

¹ Grup de Recuperació i Estudi de la Tradició Arquitectònica (2012?). *Pautes d'ordenació del teixits històrics* [en línia]. <<https://docs.gestionaweb.cat/1284/270115-doc-1b-pautes-vist-per-dgotu-1621404.pdf>> [consulta: 04.03.2024].

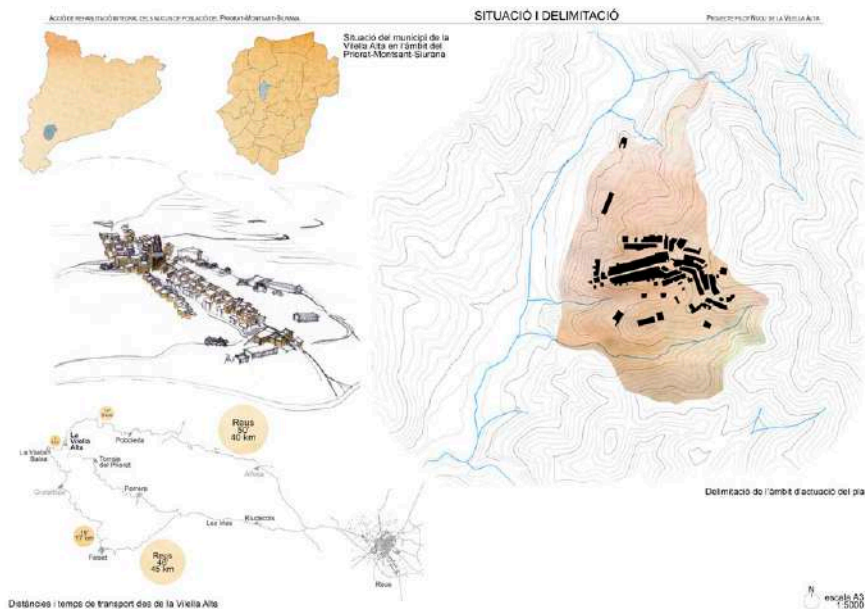

Figura 1. Per a l'inventari de la situació actual, es va fer una descripció del nucli amb diferents angles d'anàlisi, amb un treball molt gràfic i un resum de les idees en forma d'eslògan. Font: Projecte pilot al nucli de la Vila Alta.

- Lectura sensible del lloc: “Un nucli arrapat a lloms de turons ondulats”.
 - Morfologia sensible: fites, densitat, forma en relació amb el relleu, plans fotogràfics, fons escènics, forma del front urbà, geometria dominant, cromatisme, relació amb l'espai agrari, accessos, posició dels espais públics dins el teixit urbà, vialitat, dissonàncies volumètriques, etc.
 - Morfologia urbana: estructura parcel·lària i arquitectura, tipologies d'alineacions, conjunts de façanes, conca visual.
 - Espais públics: carrers, places, espais oberts, materials, mobiliari, vegetació (arbrat i enjardinament).
- Situació urbanística i socioeconòmica:
 - Evolució demogràfica, activitat econòmica, situació social, estat de l'habitatge.
 - Marc urbanístic planejament territorial, urbanístic (POUM).

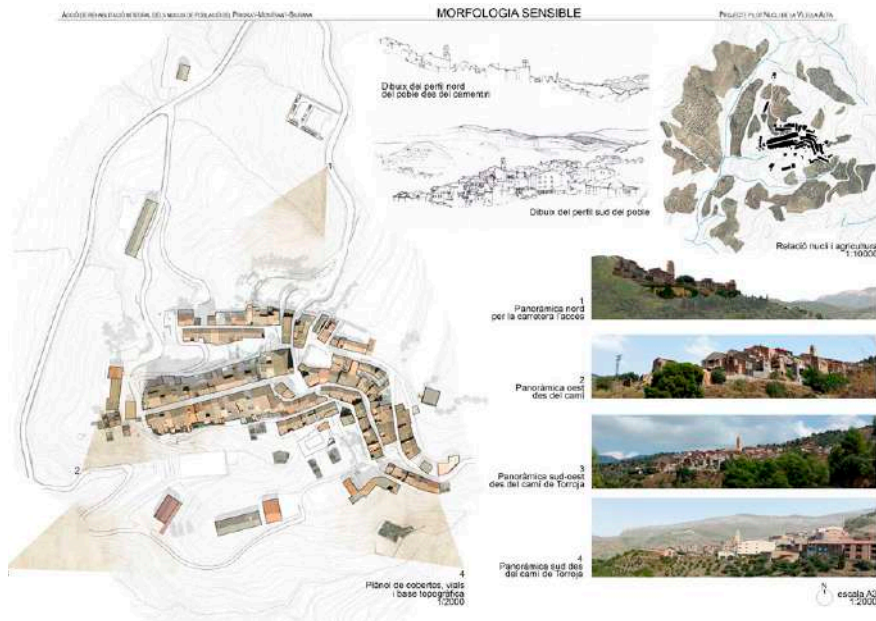

Figura 2. La diagnosi ens permet conèixer els trets característics del nucli analitzat, en diferents àmbits. És una eina de resum de la situació actual i de projecció cap a les necessitats d'acció. Font: Projecte pilot al nucli de la Vilella Alta.

- Marc patrimonial (arquitectònic, geològic. .).
- Instruments de paisatge: carta i catàleg.
- Comunicacions i mobilitat interna, equipaments i serveis, xarxes de serveis i instal·lacions.
- Iniciatives culturals i creatives.

B. Diagnosi: “Un nucli tradicional compacte i preservat amb pocs habitants i necessitat de dinamització i de serveis”.

- Diagnosi paisatgística: recull dels valors observats i de la identitat del nucli, detecció d'intervencions poc pertinents.
- Diagnosi socioeconòmica: dinàmiques demogràfica, econòmica, habitacional i cultural.
- Diagnosi de la qualitat de vida: serveis públics, comerços, espais públics, comunicacions, mobilitat, mancances urbanístiques i dinàmiques demogràfiques.

Figura 3. Plànol de la Vilella Alta on es mostren les propostes d'actuacions genèriques per a la rehabilitació integral del nucli. Font: Projecte pilot al nucli de la Vilella Alta.

- Diagnosi del marc urbanístic i patrimonial: eines urbanístiques amb deficiències i eines de protecció del patrimoni incipients però en bona via.

C. Propostes per a la rehabilitació integral de la Vilella Alta

- Estratègies de l'acció de rehabilitació integral
 - Àmbit pedagògic i de sensibilització cap al patrimoni paisatgístic.
 - Plantejament d'estratègies de rehabilitació prioritàries formulant-les en diferents àmbits d'acció, com poden ser: els plans de foment, les línies de subvenció per a la incitació a la intervenció, la prioritització d'àmbits de projectes, tant genèricament com en espais localitzats.
- Actuacions
 - Sèrie d'actuacions en àmbits concrets.
 - Actuacions genèriques per a tot el nucli.

- Mesures per aconseguir l'aplicació de les actuacions proposades
 - Mesures reglamentàries.
 - Suport tècnic a les intervencions i a la tramitació.
 - Pla d'habitatge de lloguer.
 - Dotacions d'equipaments
- Intervencions i millores en l'organització i les instal·lacions de servei públic
- Suport a la valorització del caràcter del nucli i del seu patrimoni

Conclusions

Aquest document pilot, realitzat l'any 2018, va ser un primer pas per fer progressar la presa en consideració del paisatge dins el projecte de territori i dins de l'acció pública i privada. El projecte de rehabilitació integral del nucli de la Vilella Alta, dut a terme en el si de la candidatura Priorat-Montsant-Siurana a Patrimoni Mundial de la UNESCO, va permetre assentar un model de document aplicable als nuclis rurals que són un patrimoni paisatgístic i aportar pistes de treball i solucions adaptades al nucli estudiat.

Com a reflexió de futur en cas de la rèplica a altres municipis, aquest projecte hauria de ser un document de mediació entre administració i ciutadania, i per ser implementat necessitaria una etapa de participació ciutadana, per tal que la ciutadania faci seva aquesta consideració patrimonial del seu entorn i pugui ser partícip de la definició de les problemàtiques i de les solucions aportades.

Els estudis de paisatge urbà. El barri de Vallcarca de Barcelona

Marina Cervera i Josep Mercadé-Aloy

El paisatge urbà (*cityscape*) emergeix de la fascinació estètica per l'espectacle de la ciutat, com a epítesi d'una nova manera d'habitar que engendra noves morfologies verticals retallades en l'horitzó, animades per l'electricitat hipnotitzant i el brunzit incessant del ritme modern dels seus habitants.

El terme *paisatge urbà*, en aquest sentit, es refereix, doncs, a la representació visual de l'entorn físic d'una ciutat, i si bé hi ha representacions urbanes de les primeres civilitzacions de l'antic Egipte, Grècia i Roma, serà amb l'arribada de la fotografia i l'electricitat, que els *cityscapes* es convertiran en temàtica central. A partir del segle XIX, els paisatges urbans van començar a ser capturats en pel·lícula, cosa que va permetre representacions més precises i detallades de les ciutats. Coetàniament, l'electricitat es va convertir en una part important de la vida urbana durant el segle XIX i principi del XX, quan es va començar a utilitzar en gran mesura per a l'enllumenat públic i per als sistemes de transport urbà, com el tramvia elèctric. A mesura que les ciutats es van anar electrificant, la il·luminació elèctrica va començar a transformar la seva aparença durant la nit, i va crear un paisatge urbà nocturn que va despertar l'interès, afegint una nova dimensió i aspecte al repertori de paisatges urbans coneguts (Snyder, 1989). Però anant encara més enllà, la tecnologia elèctrica va possibilitar l'aparició de grans edificis, com gratacels i grans magatzems, que van canviar radicalment l'aspecte dels centres urbans (Wigley, 1991). Aquestes estructures van ser representades en moltes obres d'art i fotografies, i van arribar a simbolitzar l'èxit i el progrés de les ciutats i la iconografia de la modernitat.

La imatge percebuda de la metròpolis com a tema pictòric precedeix l'aparició dels estudis urbans, que teoritzen sobre les dinàmiques de la ciutat metabòlica. Tot i que els *urban studies* són un camp d'estudi interdisciplinari, la seva base de coneixements se centra en àmbits com la sociologia, la geografia, l'antropologia i l'economia per entendre la naturalesa complexa de la vida urbana i els reptes i oportunitats als quals s'enfronten les ciutats (Wirth, 1938). De fet, les grans disciplines clàssiques reconeixen

la urbs com una nova estructura global que depassa totes les expectatives i genera noves especialitats dins el corpus propi de coneixement. En l'arquitectura, la dimensió del fenomen urbà s'explora des de l'urbanisme, i es reconsidera la forma urbana i les formes de creixement. Des de la geografia, s'obren vies amb la geografia cultural i la seva especialitat en geografia urbana. Pel que fa a la biologia, s'escindeix la consideració per sistemes amb l'ecologia, i posteriorment en la seva aplicació urbana.

Els estudis urbans són una àrea important de recerca i pràctica, ja que més de la meitat de la població mundial viu ara en zones urbanes, i totes les previsions apunten que això augmentarà els propers anys. Aquests creixements desmesuradament ràpids, lligats al fenomen de la migració i del canvi climàtic, posen l'accent de la mirada actual sobre la ciutat en la justícia social i la viabilitat econòmica de les metròpolis (Sennett, 1990). S'exploren temes com la vulnerabilitat social, la sostenibilitat ambiental, la desigualtat social i l'habitatge, com a mecanismes essencials per donar respostes concretes a les transformacions futures.

Dins aquesta preocupació per comprendre la dinàmica de les zones urbanes i com es poden fer més habitables, sostenibles i equitatives, s'emmarca la reflexió del paisatge urbà, crucial per crear un futur millor per als residents urbans. Els *estudis de paisatge urbà* emergeixen, doncs, com a resposta especialitzada a una mirada a la ciutat des del buit com a espai col·lectiu, que prioritza la percepció de la ciutat per part de la ciutadania com a base de reflexió.

Situar els habitants en el punt central dels estudis d'interpretació i valorització dels paisatges s'ancora en la definició de *paisatge* del Conveni europeu del paisatge: “*Paisatge* significa una part del territori tal com la percep la població, el caràcter de la qual resulta de l'acció dels factors naturals i/o humans i de les relacions que s'estableixen entre ell.” (Consell d'Europa, 2000: art. 1a). Així doncs, els catàlegs de paisatge que es despleguen a partir del Conveni i de la Llei de paisatge de Catalunya són eines per establir i aplicar polítiques de paisatge orientades a la protecció, gestió i planificació mitjançant l'adopció de les mesures específiques. Es tracta de reconèixer els paisatges com a component essencial de l'entorn de les persones, amb les persones al centre de la reflexió. Catalunya, mitjançant l'Observatori del Paisatge, desplega de manera pionera i exemplar les car-

tes i els catàlegs de paisatge. Aquests instruments emergeixen de la Llei de paisatge, aprovada al Parlament el 2005 (Generalitat de Catalunya, 2006), com a resposta de l'adopció del Conveni europeu de paisatge, en forma de desplegament territorial clàssic, de dalt a baix, d'Europa a casa nostra.

En l'àmbit urbà, però, el desplegament i l'articulació dels estudis de paisatge urbà naixeran d'una dinàmica de baix a dalt, en resposta a la preocupació dels habitants per la pèrdua dels seus paisatges com a expressió de la diversitat del seu patrimoni cultural i natural compartit i una fundació de la seva identitat. En el cas de Barcelona, l'embrió dels estudis de paisatge urbà és un estudi promogut per l'Institut Municipal del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida (IMPUQV), destinat a entendre l'impacte ambiental i paisatgístic d'un planejament concret, com era l'aplicació del Pla general metropolità (PGM) de Barcelona, aprovat el 1976 a la Clota. Els habitants d'aquest barri, organitzats des de l'Associació de Veïns, demanaven un estudi que avalués els impactes del desenvolupament previst anys abans sobre l'ecosistema local, el patrimoni construït, la qualitat de l'aire i l'ai-

Figura 1. Extracte de l'estudi de paisatge de la Clota. Font: Cervera i Mercadé, 2016.

gua, la contaminació acústica i els hàbitats de la vida salvatge. L'estudi de paisatge, concebut com una auscultació paisatgística del barri de la Clota (Cervera i Mercadé, 2016), genera una classificació d'afectacions i planteja recomanacions per mitigar o minimitzar els impactes ambientals negatius del desenvolupament del planejament.

La utilitat d'aquesta eina, experimentada en forma de prova pilot, portarà l'IMPUQV a generar una línia de treball de catalogació dels paisatges de la ciutat de Barcelona. La carta del paisatge urbà de Barcelona segueix les directius i metodologies de l'Observatori del Paisatge en els seus ja consolidats instruments, i treballa, en un primer moment, en tres àrees d'estudi que en l'àmbit de barri es detecten com a urgents. Un d'aquests estudis se centra en el cas de Vallcarca - el Coll.

Dins el marc de les directrius extretes dels estudis previs a l'elaboració del catàleg per a la redacció de la Carta del Paisatge Urbà de Barcelona, aquest treball procedeix a analitzar aquells paràmetres que ens permetran la delimitació i caracterització de les unitats de paisatge urbà correspo-

Figura 2. Extracte de l'estudi de paisatge de Vallcarca. Font: Cervera i Mercadé, 2017.

nents. Per fer-ho, s'analitzen i cartografien els atributs, valors i generadors d'identitat que caracteritzen Vallcarca com a unitat de paisatge urbà. És a dir, un àmbit de la ciutat perceptible, reconeixible i amb perspectives d'evolució coherent gràcies als seus components paisatgístics i a les dinàmiques específiques dins el context de l'àmbit urbà. L'objectiu final de l'anàlisi dels paràmetres de caracterització de la unitat de paisatge és identificar-ne els límits i revelar les vocacions del seu paisatge urbà per establir criteris i accions dirigides a millorar l'encaix amb el planejament.

El cas de l'estudi de paisatge urbà de Vallcarca - el Coll (Cervera i Mercadé, 2017), un dels tres casos treballats en aquesta primera experiència, ens serveix per endinsar-nos en la complexitat dels estudis de paisatge urbà i la seva estructura. Es proposa una aproximació des de múltiples mirades, que mostrin els valors socials, estètics, històrics, simbòlics i ecològics que concorren en el barri, des de quatre grans punts de vista: a) Des de la

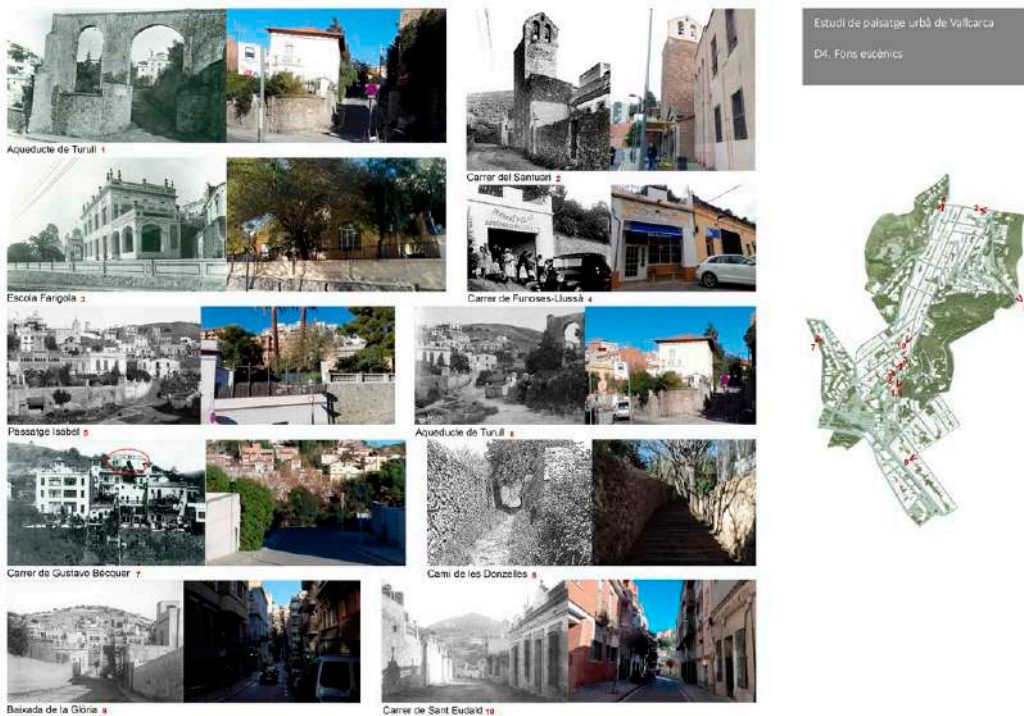

Figura 3. Extracte de l'estudi de paisatge de Vallcarca. Font: Cervera i Mercadé, 2017.

història i els seus generadors d'identitat; b) Des de la forma; c) Des de l'ús/activitat; d) Des de la percepció.

La metodologia considera, doncs, les mirades primigènies abans esmentades, des de l'artística dels *cityscapes* fins a les disciplinàries de la morfologia urbana i els *urbans studies*, i les mirades dels habitants, que des del Conveni europeu del paisatge, defineixen quins i com són els nostres paisatges i la nostra corresponsabilitat amb el seu futur.

A. Des de la història i els seus generadors d'identitat

La primera mirada integra la dimensió històrica i processual, des de la introducció a la topologia de la Vall Càrcara fins a l'evolució en la narrativa i imaginari popular, passant pel reconeixement d'estructures, jaciment i traçats subjacents. En aquest capítol es desenvolupa també el patrimoni arquitectònic i ordinari, i els seus derivats en ordinari de l'aigua i el reconeixement de patrons nítids de paisatge: en aquest cas, cantons, composicions arquitectòniques-urbanes, cantonades, murs.

B. Des de la forma

La mirada morfològica reconeix els primers assentaments i el desenvolupament dels successius creixements dels barris del Coll i de Vallcarca, fins a compondre l'actual conglomerat urbà en transformació.

C. Des de l'ús/activitat

La mirada metabòlica se centra en el potencial dels espais verds, del buit urbà i de la connectivitat que aquest pot oferir com a infraestructura verda a escala de barri. També s'exploren les xarxes de transport públic, els valors socials i la identitat, l'estructura del teixit associatiu i l'impacte del planejament urbanístic vigent.

D. Des de la percepció

Els estudis de paisatge urbà es realitzen a través de diverses metodologies, incloent-hi l'anàlisi visual, entrevistes amb residents i altres parts interessades i estudis quantitius de les característiques físiques dels paisatges urbans. Així doncs, la integració d'aquest component perceptiu és essencial, ja que els resultats d'aquests estudis poden ser utilitzats per desenvolupar polítiques i projectes urbans que promoguin el benestar i la sostenibilitat de les ciutats.

La síntesi de la multiplicitat de mirades descrites cristal·litza en la definició d'objectius de qualitat paisatgística: reflexions estratègiques sobre la unitat de paisatge urbà de Vallcarca - el Coll, i es genera una cartografia de síntesi pròpia. Els objectius i la cartografia són, en conclusió, la codificació de les vocacions del paisatge des dels valors, atributs i condensadors observats al paisatge urbà de Vallcarca - el Coll.

La formulació d'objectius de paisatge urbà defineix la presa de consciència de l'impacte de l'entorn sobre les nostres vides i la formalització d'un compromís per treballar activament cap a una transformació proactiva dels paisatges. Expressen la superació de la fascinació per la modernitat urbana i l'acostament al pensament processual de la ciutat com a sistema obert i influenciable. Els estudis de paisatge urbà són importants perquè ajuden a entendre la manera com les persones interactuen amb els seus entorns i com els paisatges urbans poden ser millorats per respondre a les necessitats i als desitjos dels ciutadans, depenent del seu compromís amb el paisatge. Però, sobretot, obren un nou camí, replicable i escalable, a nivell de barri, de petit municipi o de vila, complementaris als catàlegs de paisatge amb una escala territorial més àmplia. En conclusió, els estudis de paisatge urbà poden ajudar a abordar problemes urbans com la segregació socio-econòmica, el canvi climàtic i la sostenibilitat urbana des de la mirada local.

Referències bibliogràfiques

CERVERA, Marina; MERCADÉ, Josep (2016). *Auscultació de la Clota: estudis de paisatge* [en línia]. <<https://bcnroc.ajuntament.barcelona.cat/jspui/handle/11703/101808>> [consulta: 14.04.2023]

— (2017). *Estudi de paisatge urbà de Vallcarca* [en línia]. <<https://bcnroc.ajuntament.barcelona.cat/jspui/handle/11703/111014>> [consulta: 14.04.2023]

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

GENERALITAT DE CATALUNYA (2006). *Llei 8/2005 i Reglament de protecció, gestió i ordenació del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. (Quaderns de Legislació; 65).

SENNETT, Richard (1990). *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities*. Nova York: W. W. Norton & Company.

SNYDER, Joel (1989). "Picturing vision", *Critical Inquiry*, vol. 15, núm. 3, p. 577-603.

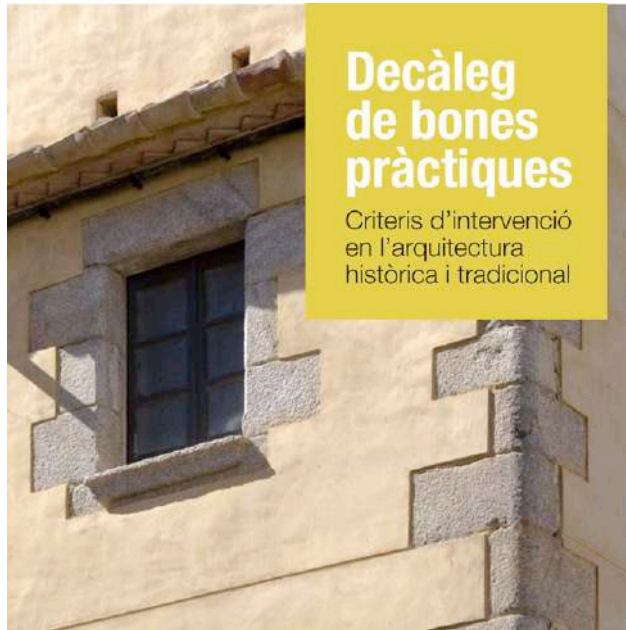
WIGLEY, Mark (1991). *The electric city: Energy and the growth of the Chicago area, 1880-1930*. Chicago: University of Chicago Press.

WIRTH, Louis (1938). "Urbanism as a way of life", *American Journal of Sociology*, vol. 44, núm. 1, p. 1-24.

Decàleg de bones pràctiques. Criteris d'intervenció en l'arquitectura històrica i tradicional

Santi Llagostera i Güell

El nostre país té un patrimoni arquitectònic d'una riquesa excepcional. Malauradament, però, fins ara, els esforços de catalogació i conservació d'aquest patrimoni s'han centrat, tradicionalment, en edificis d'estils ben definits, com poden ser el romànic, el gòtic o el modernisme, per dir-ne uns quants, i han deixat desatesa i desprotegida una llarga llista de construccions de factura popular o tradicional. És per això que avui es fa del tot necessari revisar i ampliar urgentment el nombre d'elements protegits, i establir unes pautes i recomanacions en la restauració i ampliació d'edificis, i en la urbanització i la regulació urbanística de pobles i nuclis tradicionals.

Imatge 1. Coberta del *Decàleg de bones pràctiques* elaborat pel Col·lectiu Patrimoni.

L'any 2012, el Col·lectiu Patrimoni va elaborar el *Decàleg de bones pràctiques. Criteris d'intervenció en l'arquitectura històrica i tradicional*, un llibre que vol sensibilitzar sobre la importància de protegir el patrimoni arquitectònic en les rehabilitacions. En aquest sentit, aborda com actuar en l'arquitectura històrica i tradicional a partir de casos reals. Ho fa il·lustrant amb fotografies tant d'intervencions poc encertades com d'altres que esdevenen exemples a seguir. Tot plegat permet establir criteris que poden ser d'interès per a propietaris, arquitectes, professionals de la construcció, urbanistes i responsables polítics. El decàleg, doncs, introdueix conceptes concrets per guiar la intervenció en els edificis i conjunts històrics —tot mantenint-ne el caràcter, el context i les particularitats—, donar a conèixer el valor del llegat arquitectònic i preservar-lo com un valor social, cultural i econòmic del territori. S'emmarca en el que indica l'article 50.3 de la Llei d'urbanisme de la Generalitat de Catalunya: “la reconstrucció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic rural han de respectar el volum edificat preexistent i la composició constructiva original”.

Criteris generals del decàleg

La lectura correcta dels espais construïts és cabdal per a l'harmonia del paisatge. Mantenir l'escala de la trama històrica i la seva morfologia urbana i evitar la caricatura, el pintoresquisme i la banalització són aspectes bàsics.

Cal reformar els edificis històrics sense trair-los, amb solucions que no siguin ostentoses ni cridaneres, tant en la restauració com en les obres de conservació. En l'adequació, millora o actualització de l'immoble, és important mantenir les característiques tipològiques de l'edifici. Cal procurar la revaloració dels aspectes arquitectònics espacials i formals fonamentada en l'anàlisi històrica.

Cal destacar-ne alguns criteris:

- Mantenir la dimensió i la forma del teixit urbanístic històric.
- Guardar els elements originals i les peces d'ofici en les construccions.
- Defugir les solucions compositives cridaneres i postisses.

Entorn

En el procés d'intervenció és essencial la preservació de l'entorn original, mantenint-lo lliure d'elements aliens, tant pel que fa a l'espai públic com al privat. Cal reconèixer-lo i respectar-lo. En la mesura que les preexistències del territori són els espais estructuradors de la ciutat, cal que garantim la qualitat del paisatge urbà.

De la mateixa manera, no podem separar la preservació d'una edificació històrica de la del seu entorn original. Iniciarem el nostre treball de restauració identificant els valors d'aquest entorn per fer possible la preservació i/o recuperació de la imatge i la memòria històriques.

Imatges 2 i 3. En el procés d'intervenció en l'arquitectura històrica i tradicional és essencial la preservació de l'entorn original, tant pel que fa a l'espai públic com al privat; cal reconèixer-lo i respectar-lo. Font: Col·lectiu Patrimoni (2012). *Decàleg de bones pràctiques*. [S.l.]: Brau Edicions.

Parcel·la i pati

L'entramat urbà tradicional implica heterogeneïtat de fondàries i d'alçades que cal no estandarditzar en excés, per evitar que els assentaments històrics es desfigurin i s'empobreixin.

S'ha de tenir cura de la fondària diferent de cada edifici i del seu pati/hort. Alguns planejaments urbanístics actuals preveuen unes fondàries superiors a les històriques, cosa que provoca la desaparició d'aquests espais lliures que procuren sol, llum i vegetació, és a dir, qualitat de vida necessària per mantenir l'ús residencial en els nuclis històrics.

També és fonamental evitar l'agrupació de parcel·les, encara que sigui una propietat única nova, ja que desvirtua l'escala del teixit urbà.

Volum

És important mantenir l'escala i els trets essencials de la morfologia del teixit històric, així com la tipologia de les edificacions. Cal preservar i/o recuperar la volumetria del conjunt edificat, tant pel que fa a l'edificació principal com a les construccions auxiliars tradicionals (graners, corrals, pous, etc.). Altres aspectes a tenir en compte són:

- Enderrocar o adequar els afegits provisionals i impropis.
- En les cases de carrer, mantenir la façana plana, sense entrants ni sortints.
- Refer la fesomia i el perfil general de les masies i edificacions exemptes.
- Assegurar el ple (paret façana) sobre el buit (obertura) a les cases, i el buit sobre el ple a les pallisses.

Estructura

Sempre que sigui possible, es mantindrà un criteri de màxim respecte pels sistemes constructius originals, sense alterar la relació estructural amb l'edifici i mantenint-ne el caràcter tradicional. En cas que sigui necessària la substitució d'algun element estructural o espai singular, caldrà aprofitar el material i el sistema constructiu originaris.

Façana

Els valors més remarcables de les façanes històriques són l'harmonia en la composició i en les proporcions, la riquesa del seu cromatisme i la diversitat de textures. Per tant, l'aposta pel respecte de les obertures inicials i per tècniques i materials tradicionals en l'acabat de les façanes dona com a

Imatges 4 i 5. Una de les bones pràctiques pel que fa a les façanes consisteix a restaurar els morters escrostonats originals en comptes de repicar-los. Les imatges mostren dos exemples que compleixen aquest criteri. Font: Col·lectiu Patrimoni (2012). *Decàleg de bones pràctiques*. [S.l.]: Brau Edicions.

resultat la preservació del nostre paisatge urbà i rural. Així doncs, algunes bones pràctiques a seguir en aquest sentit són:

- No recanviar els acabats i textures primigenis.
- No repicar les parets ni els murs, ja que perdrem el document històric de l'arrebossat.
- Restaurar els morters de calç o guix dels exteriors originals.

Cromatisme i textura

Les façanes principals de les cases presentaven sempre l'acabat esquerdejat, arremolinat o estucat de calç, que els donava més qualitat i durabilitat, i enriquia molt el resultat final del conjunt.

El material és més important que el color: un estuc tradicional de calç, tingui el color que tingui, serà difícil que desentoni en un conjunt històric, mentre que una pintura plàstica resulta sovint artificiosa i de difícil integració en aquest cas.

Fent uns acabats de façana iguals que els de les edificacions originals aconseguirem perpetuar el caràcter del nostre teixit històric. Alguns criteris a seguir són:

- Recuperar els acabats tradicionals transpirables de calç en els paraments.
- No fer servir pintura plàstica a les façanes ni colors gaire extremats.
- Vetllar pels esquerdejats, els arremolinats i els estucats de calç clars existents.
- Si escau, enrasar la calç a les pedres vistes sense refondre'n les juntes.
- Alternar el respecte pels diferents paraments històrics en un mateix volum.
- No utilitzar ciments grisos de tipus pòrtland a les parets, ja que no deixen transpirar.

Marc i llinda

Els emmarcaments i cantoneres originals amb carreus de pedra es mantenen vistos i sovint eren encalcinats de blanc per atreure la llum a dins de la casa. També podien ser de color blauet o rosat, o dels colors que tenia la cambra per dins. A la seva funció de trava, incorporen el valor afegit del treball especialitzat del picapedrer. Cal ser curosos en el següent:

- No fer emmarcaments falsos amb aplacats gaire vistosos.
- No crear llindes vistes de fusta massa gruixudes i expressionistes.
- Guardar els colors tradicionals als brancals de les obertures.
- En obrir obertures noves, s'aconseja el predomini de la composició vertical.

Fusteria

Amb la introducció i l'abús de l'alumini i el PVC, s'està perdent un dels elements essencials de l'arquitectura tradicional: la fusta de portes i finestres. És convenient evitar l'ús indiscriminat d'aquests nous materials, especialment en les façanes al carrer. En cas de substitució, és rellevant que fem els nous tancaments de fusta amb el mateix color i característiques que els originals, i que apliquem el mateix tipus de fusteria a tota la façana. Altres criteris de bones pràctiques són:

- Promocionar les persianes de corda a fora i els porticons a dins de la casa.
- Preservar el pla de col·locació de les finestres: entre 15 i 20 cm cap endins del mur.
- No realitzar partions excessives ni falses en els vidres.

Coberta

És molt important conservar el tipus de coberta original per la seva importància en la definició de la volumetria. S'ha d'evitar fer cornises, ràfecs i barbacanes en aquelles façanes que originàriament no les presenten, i reconstruir els originals sense alterar-ne l'aspecte, la mida del vol i el seu gruix. També cal guardar l'expressivitat de les xemeneies preservant l'aspecte original que tenien tots els seus detalls.

Remunta

Un dels principals criteris en les remuntes és no sobrepassar l'alçada de les edificacions veïnes, i, per la seva singularitat, en l'edifici principal de la masia no són aconsellables. Pel que fa a les noves obertures, en cas de ser admeses, tindran en compte l'estil arquitectònic de l'edifici on s'intervé. De tota manera, en tots els casos cal tenir en compte l'estil històric de l'edifici.

Imatges 6 i 7. És clau conservar el tipus de coberta original per la seva importància en la definició de la volumetria, i evitar la desproporció de la barbacana, com en la imatge de la dreta. Font: Col·lectiu Patrimoni (2012). *Decàleg de bones pràctiques*. [S.l.]: Brau Edicions.

Tu hi pintes molt! Millora del paisatge urbà i accés al món laboral als barris del Castell i la Verneda de Malgrat de Mar

Jordi Vila

Quan entres en contacte amb un color determinat, aquest se sincronitza immediatament amb l'esperit humà, i produeix un efecte decidit i important en l'estat d'ànim.

J. W. Goethe (1810). *Teoria dels colors*.

Els barris del Castell i la Verneda de Malgrat de Mar se situen sobre un turó i conformen una àrea diferenciada de la resta del municipi, tant per les seves característiques topogràfiques com per la seva gènesi i les seves condicions econòmiques i socials en determinats moments de la seva història.

L'àmbit queda comprès entre el fort pendent del turó del Castell al sud-est i la riera de Sant Genís al nord-oest, i s'estén a banda i banda d'aquesta carena. En tots dos extrems, tancant aquesta àrea, es troben els dos àmbits on es concentren els dèficits urbanístics i d'habitabilitat més importants, que el planejament general del municipi ha inclòs en dos sectors de millora urbana.

L'origen urbanístic dels barris se situa a la dècada del 1950 i experimenta un fort creixement a la dècada del 1970, fruit dels primers assentaments d'immigrants del sud de la península Ibèrica, que s'establiren a Malgrat de Mar en condicions sovint precàries i en habitatges d'autoconstrucció. Aquest emplaçament, molt proper al centre urbà, havia quedat vacant degut al seu relleu, i la trama urbana s'interrompia en aquest punt. En ocupar-se amb nous residents, a les barreres físiques s'afegiren notables desigualtats socials.

Els reptes físics, l'estigmatització i la segregació socioespacial

El 2004, el consistori va posar de manifest la necessitat i la seva voluntat de treballar en aquests dos barris, per tal de fer front als diferents reptes

que provocaven desigualtats. Aquests reptes, tal com mostrà la diagnosi del Projecte d'Intervenció Integral del Barri, eren:

- El fort desnivell a llevant i la riera a ponent feien d'aquest barri un conjunt urbà aïllat de la resta, i conformava, en certa manera, “el darrere” de Malgrat de Mar, amb problemes d'accessibilitat.
- La baixa qualitat constructiva de les edificacions, juntament amb dèficits urbanístics, la infradotació d'equipaments i serveis, etc.
- La situació de segregació social, en què la composició social de la població de l'àmbit difereix de la població de la resta del municipi en termes socioeconòmics, educatius, demogràfics i/o lingüístics.
- La diàspora de població jove i l'envelliment.
- La poca presència d'activitat econòmica al barri i una absoluta dependència comercial respecte al centre urbà, on se situen els comerços i mercats.
- La percepció, tant per la població de Malgrat com pels mateixos veïns, d'entitat segregada no integrada en el municipi, amb una visió negativa i estigmatitzada que comporta una fractura simbòlica i identitària que afecta diferents àmbits de la vida quotidiana de la ciutadania.

El barri del Castell de Malgrat de Mar va resultar beneficiari dels ajuts de la Llei de barris l'any 2007 en la quarta convocatòria, després d'haver-se presentat a les tres anteriors¹ sense haver obtingut la subvenció.

El Projecte d'Intervenció Integral

El projecte va proposar els objectius següents: contribuir a la integració territorial i a la cohesió social entre el barri del Castell i la resta del municipi de Malgrat de Mar; incentivar la regeneració del teixit urbà, social

¹ El projecte es deia oficialment Projecte d'Intervenció Integral del Barri del Castell, però integrava també la zona contigua que es diu La Verneda.

i comercial del barri; millorar els dèficits d'habitabilitat detectats; reduir la dependència funcional vers la resta del municipi; atendre les carències socials del barri, especialment les derivades de l'envelliment i de la situació de les dones; dinamitzar i donar suport al teixit social i associatiu del barri; i contribuir a la sostenibilitat ambiental i a l'eficiència energètica al barri i al municipi.

Per a la consecució dels objectius proposats, el Projecte d'Intervenció Integral definia onze estratègies que englobaven el conjunt de les actuacions, amb la finalitat de pal·liar els dèficits urbanístics i socials i, especialment, millorar l'accessibilitat i enfortir el teixit social. El projecte va tenir una definició i una execució integrals i va assolir els principals objectius: va produir sinergies dins el barri mateix i també amb la resta de la vila, i va integrar la Verneda i el Castell en la vida diària del municipi. Les principals actuacions executades van ser millores d'accessibilitat, la instal·lació d'un ascensor inclinat entre el centre del poble i el parc del Castell i la provisió d'un centre cívic, equipament de referència al municipi.

Amb tot, calia complir els objectius del Camp d'Actuació 2, que proposava la rehabilitació i l'equipament dels elements col·lectius dels edificis, i aquest va ser el conjunt d'accions més difícil de desenvolupar. Es va intentar sense èxit promoure la rehabilitació i la instal·lació d'ascensors. Més enllà de la millora d'una desena de tancaments i la substitució dels antics aforaments per comptadors d'aigua, no es va aconseguir desenvolupar les actuacions de rehabilitació previstes, que comportaven la instal·lació d'ascensors, la millora de l'eficiència energètica, etc.

L'objectiu d'aquesta actuació era la millora dels equipaments col·lectius dels edificis del barri. Aquest objectiu, que en barris amb tipologies constructives plurifamiliars era un dels camps d'actuació amb més èxit, a Malgrat de Mar resultava poc interessant a causa de la tipologia constructiva —la majoria d'edificis són unifamiliars. En els casos dels pocs edificis plurifamiliars existents, les alçades màximes eren de planta baixa més dues plantes de pis, tret de poques excepcions. Davant aquestes circumstàncies, que feien poc factible millorar els elements comuns dels edificis, les persones responsables del projecte van decidir reorientar les actuacions per poder actuar, si més no, en les façanes.

La carta de colors del Castell i la Verneda

El primer pas vers aquesta nova orientació va ser la redacció d'una carta de colors que, a més, incloïa un petit apartat de bones pràctiques per poder intervenir en les façanes sense abordar pròpiament una rehabilitació. El 2010 s'inicia l'estudi centrat en el color, que va més enllà de l'anàlisi dels colors originals. Havia de ser un pla que aportés un nou signe d'identitat al barri del Castell i la Verneda i ajudés a la integració social, un programa ambició d'integració i arranjamet urbà, en què els colors i les seves combinacions entre façanes servís per requalificar el barri. Aquests treballs s'encarregaren a l'empresa Gabinet del Color.

La carta de colors elaborada ofereix tres grups de colors: paraments, complements i fusteries. La varietat de colors és gran. Es presenta un ventall, agosarat segons moltes reaccions, en què tots els colors combinen perfectament entre ells, una gamma elaborada que no deixa marge a l'error. Per a sorpresa de les persones que comencen a descobrir la carta, el color blanc no hi és, i no és pas per omisió. L'equip redactor de la carta va considerar que, ja que es promovia el color com a revulsiu al barri, no es podia caure en el recurs fàcil de pintar les parets de blanc i no haver de pensar quin color ens agrada o de quin color gosem pintar la nostra façana. La carta de colors, a més, contenia un apartat de bones pràctiques, que recollia recomanacions, com ara no enrajolar les parets, usar pintures apropiades i prioritzar elements com la plantació d'espècies enfiladisses per obtenir ombra a l'estiu. També proposava activitats per donar a conèixer la gamma de colors, com ara jornades participatives per pintar murs amb tots els colors de la carta.

Un cop elaborat aquest document tècnic, sorgeix el dubte de com aconseguir que les persones propietàries pintin les seves cases amb els colors proposats. Es va valorar l'opció de redactar una ordenança per poder obligar a aplicar els colors escollits; fins i tot també la possibilitat d'aplicar mesures coercitives a aquelles persones que no ho fessin. Això es va descartar, ja que es va considerar que no ajudava en la consecució d'altres objectius, com ara la millora de la cohesió social. Calia dissenyar un programa d'estímul perquè el veïnat s'apropiés del procés de repintat de façanes amb pocs recursos econòmics.

Imatges 1 i 2. *Tu hi pintes molt!* És un projecte ambiciós d'integració i arranjament urbà, en què els colors i les seves combinacions entre façanes serveix per requalificar els barris del Castell i la Verneda. Foto: Ajuntament de Malgrat de Mar.

***Tu hi pintes molt!* i el projecte Treball als Barris**

Abans de començar a difondre i a aplicar la carta de colors, el Servei d'Ocupació de Catalunya (SOC) engega un programa d'experienciació laboral: Treball als Barris. Aquest projecte és un suport que el SOC presta als municipis amb barris que requereixen una atenció especial de l'Administració per millorar-los des del punt de vista ocupacional, social i econòmic. L'objectiu és contribuir a l'equilibri social i territorial. El projecte posa a disposició dels ajuntaments un conjunt d'accions en l'àmbit de l'ocupació i del desenvolupament local que millori la qualitat de vida de les persones que resideixen en aquests barris i àrees urbanes. El disseny d'aquestes accions ha de ser una iniciativa de cada municipi, per tal que encaixin de la millor manera amb els mateixos projectes de desenvolupament socioeconòmic.

L'avinentesa de disposar de persones que calia formar per millorar la seva ocupabilitat, sumada a la necessitat d'estimular l'aplicació de la carta de colors, va donar lloc al projecte *Tu hi pintes molt!* El lema del projecte va ser senzill: "Tu hi poses la pintura i nosaltres la mà d'obra". L'objectiu principal era millorar el paisatge urbà i facilitar l'accés al món laboral de

Imatges 3 i 4. Gràcies al programa Treball al Barris del Servei d'Ocupació de Catalunya es va poder contractar mà d'obra per portar a terme el projecte *Tu hi pintes molt!*. Foto: Ajuntament de Malgrat de Mar.

les persones participants. El 2013, a través del projecte Treball als Barris, l'Ajuntament va contractar tres persones, i el format es repetí en diverses anualitats fins al 2020.

L'Ajuntament va publicar les bases de la subvenció, gràcies a la qual els veïns inclosos en l'àmbit del projecte interessats a pintar la seva façana rebien gratuïtament la mà d'obra per a aquesta tasca. La mecànica de desenvolupament del projecte també es va voler fer planera: la persona interessada a pintar la façana, ho manifestava mitjançant instància, els tècnics del projecte feien visita i informe, seguidament hi anaven els pintors amb la carta de colors —per tal que triessin colors de paraments, complements i fusteries—; es deixava la referència de color i eren els mateixos propietaris qui podien anar a buscar la pintura a la botiga local, amb qui prèviament s'havia acordat un descompte, o portar-la del lloc que volguessin, però sempre garantint que fos pintura de qualitat per a façanes. En alguns casos va caldre recomanar l'adequació de parts dels paraments abans de pintar, com ara tornar a remolinar o esquerdejar algun desperfecte. Els propietaris dels habitatges assumien el cost de la pintura i la reparació prèvia quan era

necessari. Els requeriments eren pocs: les façanes no podien superar l'alçada de planta baixa més una planta de pis, per motius de seguretat i per no haver d'instal·lar-hi bastides. Òbviament, les persones propietàries havien de triar colors de la carta aprovada. Aquestes intervencions van generar, a més a més, una ocupació indirecta, ja que altres veïns que no van poder optar a la subvenció o que no els va ser atorgada van decidir pintar de totes maneres la façana contractant serveis privats.

El paisatge urbà s'ha transformat notablement i es percep la implantació de la carta de colors. En conjunt, s'han pintat unes 140 façanes en les diferents edicions del projecte, però la injecció de colors al barri ha propiciat que moltes altres façanes s'hagin pintat amb mitjans propis i de colors similars als de la carta.

Interpretacions del patrimoni dels paisatges urbans. L'experiència de Naturalwalks

Evarist March Sarlat

Les ciutats modernes s'han convertit, en les darreres dècades, en l'escenari ideal on es posen en evidència els canvis i les dinàmiques de la societat, avui trepidants, per bé que segurament sempre ha estat així des de la Revolució Industrial. Moltes d'elles avui són posades a debat pels models poc equilibrats de planificació, que es mouen entre el benestar dels residents i els canvis constants als quals estem sotmesos, alguns provocats per la manca de previsió en les conseqüències del model econòmic imperant.

Un planeta cada cop més urbà, amb més població i que atrau més gent on ja en viu massa, que sembla que prioritzi l'actualització de nous serveis en un món cap vegada més globalitzat i que ens fa perdre les arrels i els elements identitaris.

En aquest context, el paisatge com a element aglutinador de mirades i percepcions diverses no està exempt de les reflexions que li pertoqueu, i cal buscar-hi els avantatges i repensar-ne les limitacions, per millorar-lo.

Donar un marc al patrimoni

Des de la mirada patrimonial, a vol d'ocell, es podria dir que moltes ciutats poden arribar a tenir “vida pròpia” sense la necessitat del context on es troben. Han fet arrels cada cop menys connectades amb la terra que els donava sentit, ciutats com Nova York o Tokio, per citar-ne algunes. En el nostre context urbà més proper, encara no som en aquest punt extrem, per bé que la tendència general diria que es compleix.

Un exemple que molts hem pogut experimentar és preguntar a les persones d'altres indrets del planeta que visitem què en pensen de Barcelona com a ciutat d'interès turístic, i tothom —fins avui, des de la meva experiència— comenta que la Ciutat Comtal és coneguda arreu, per bé que gairebé ningú sap que es troba a Catalunya ni n'assenyala cap connexió

amb la cultura local. Per tant, des de la interacció amb el patrimoni urbà, un element a tenir molt en compte és com mantenir el context d'actuació.

Dins de l'etern debat en la dicotomia entre el món urbà i el rural, cada cop més desdibuixat en molts indrets, aquest darrer ens permet interaccionar en dimensions més reduïdes i alhora es connecta amb el seu entorn i paisatge general immediat, cosa que dona un context clar que no cal explicitar. Veure cellers, un forn de pa de llenya o els tipus de pedra de les construccions queda perfectament encaixat donant una ullada a l'entorn: conreus de vinya, presència de boscos antics o pedreres en el paisatge.

Per tant, un dels elements necessaris en la interpretació del patrimoni en un entorn urbà és donar el context —geogràfic i temporal— del que estem veient. Aquest fet es fa encara més rellevant quan busquem les condicions més idònies per a la visita: cal disposar de l'ambient propici. Les ciutats d'avui són híper: dinàmiques, massificades, sorolloses i estressants en general, poc dissenyades per al gaudi del seu patrimoni.

Un exemple el podem veure en ple carrer de ciutats molt visitades. Els guies urbans han de dur megàfons o fer explicacions amb l'ús d'auriculars per traslladar la informació als visitants i usar identificacions cridaneres —paragües, per exemple— per no perdre el seu públic. Res més llunyà del manteniment d'un context idoni!

Així doncs, conservar la qualitat dels elements patrimonials és també garantir la qualitat de la interacció amb aquests. Per exemple, disposar d'espais generosos per al pas de vianants, en un entorn directe, per poder observar amb deteniment i que permetin mantenir una comunicació verbal directa amb el públic; promoure la contemplació, o simplement poder llegir les indicacions sense dificultat.

Del micro al macro: de peu de carrer a la mirada general

La concepció dels micropaisatges en entorns urbans es pot complementar amb la cerca de la imatge en volum com a valor a potenciar. Disposar d'una visió del lloc en concret i alhora d'una imatge més global de la realitat ens ajuda a entendre altres dimensions que s'hi relacionen, com ara l'espai i el temps. Totes les ciutats disposen en el seu interior d'indrets molt visi-

Imatge 1. Disposar d'una visió del lloc en concret i alhora d'una imatge més global de la realitat ens ajuda a entendre altres dimensions que s'hi relacionen, com ara l'espai i el temps. Foto: Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Grau).

tats, sempre vinculats amb els punts alçats. A Barcelona serien: Montjuïc, la Sagrada Família, el monument a Colom, el parc Güell, La Pedrera... Així doncs, els espais oberts en alçada són una idea per a la visita.

La diversitat dins la diversitat

Les ciutats ens permeten disposar en poc espai de multitud d'elements patrimonials molt diversos, tant moderns com antics, tant materials com intangibles. Un factor limitant cada cop més rellevant és la proliferació de multitud de nous serveis que en si mateixos no aporten cap caràcter patrimonial —espais comercials diversos, mitjans de transports, etc.—, totalment deslligats del lloc on ens trobem, sense elements identitaris i que ens desdibuixen el context cultural d'on ens trobem.

Curiosament, els establiments comercials més tradicionals, com ara botigues de queviures conegudes com a “ultramarins”, farmàcies, herboristeries, ferreteries, papereries... avui amb encant, encara sobreviuen i afegeixen un valor patrimonial a la seva activitat econòmica: expliquen el

moment històric en què es varen originar i, per tant, es relacionen amb la cultura del país. Un element que cal potenciar és poder localitzar-los fàcilment i disposar d'informació en aquest sentit. Així doncs, les eines associades a les tecnologies —les app— aplicades a la identificació d'espais, la localització en el terreny, el seguiment de rutes o la proporció de dades i informació són una eina de gran ajut.

Alhora, la ciutat com a espai de gran dinamisme ens permet la interacció amb patrimoni artístic efímer i molt actual: l'anomenat *art urbà*. Intervencions que expliquen idees, neguits, imatges que valen més que mil paraules que apareixen i desapareixen dels micropaisatges quotidians i que

Imatge 2. La ciutat ens permet la interacció amb patrimoni artístic efímer, intervencions que expliquen idees, neguits, imatges que valen més que mil paraules que apareixen i desapareixen dels micropaisatges quotidians. Foto: Evarist March Sarlat.

ens permeten, igual que a la Natura, sorprendre'ns per les troballes imprevistes. Un art cada cop més respectat i promocionat, i que també ens parla d'altres expressions a peu de carrer, especialment de la població més jove, que cal valorar i tenir en compte.

Natura urbana: quimera o un espai d'oportunitats?

Pensar en natura i ciutat sembla encara avui un acte d'il·lusió, i res més lluny de la realitat. La Natura s'escola per cada racó dels espais urbans i ens deixa entreveure les diferents manifestacions de flora, fauna, funga i regne mineral, entre d'altres.

La ciutat ens permet interpretar com la flora nativa i forana ha trobat petits espais diversos on arrelar —literalment—, sovint en el paisatge gris —llocs abandonats o silvestres—, que ens permet el gaudi d'una expressió literal de la capacitat d'adaptació i diversitat del nostre entorn quotidià. La flora espontània ens parla dels orígens, de la seva capacitat de disseminar-se gràcies als animals i als elements no biòtics —l'aigua, el vent...— o dels seus usos a casa nostra i en el seu lloc d'origen, entre molts altres aspectes.

La geologia, poc perceptible en un món d'asfalt i ciment, la podem gaudir en terraplens, obres i espais que ens mostren la realitat sota els nostres peus, i també en les construccions antigues, plenes de materials originaris de la zona, o fins i tot ens podem embadalir buscant fòssils en molts dels materials decoratius del nostre paisatge quotidià. L'observació de l'arquitectura més antiga ens parla de la geologia dels indrets propers, del coneixement de les seves propietats com a material de construcció, del seu transport, etc.

També, encara que pocs hi pensen, la ciutat és plena de fongs —i bolets— de tota mena. Bolets efimers que apareixen en espais regats, bolets paràsits i aprofitadors de l'arbrat urbà, com ara molts bolets d'esca. Fongs que sempre ens vinculen a un món màgic, a la seva relació amb societats que n'han fet culte o que els foragiten, als seus usos diversos —de remeiers o de l'inici del domini del foc—, als mites i llegendes i a la seva di-

versitat de tota mena que ens desperta els sentits: l'aspecte, la textura, les olors...

I, òbviament, la ciutat és plena d'animals de tota mena. Com a l'estiu, tota cuca hi viu: des de mamífers a aus, des d'insectes a rèptils. Els parcs urbans, els espais verds, els punts d'aigua natural, la costa, els rius i rieres són espais de generació de formes molt diverses de vida que cada cop més es posen en relleu, gràcies a la ciència ciutadana. La sensibilitat a l'hora de naturalitzar les ciutats ens ha permès avui disposar d'un coneixement cada cop més profund sobre tota una diversitat de fauna fins ara ignorada i menys-tinguda.

La ciutat com a espai de gran intercanvi també ens posa al dia, positivament o negativament, en relació amb multitud d'espècies exòtiques que avui formen part de la fauna quotidiana: tórtora turques, cotorres argentines, tortugues de Florida, mosquits tigre, etc., i, ens agradi o no, ja formen part del nostre entorn natural i ens expliquen també el vincle dels humans amb altres indrets del planeta i la nostra fal·lera per viatjar.

Altres aspectes, com ara elements propis de la meteorologia o l'astronomia, serien interessants de potenciar a través de la millora de la qualitat de l'aire i la reducció de la contaminació lumínica. Veure un bon cel estrellat o una pluja d'estels dins un espai urbà —per què no?— seria un atractiu magnífic per a locals i visitants des d'una terrassa.

En aquest sentit, el període de covid ens ha recordat la rellevància dels espais de natura i de qualitat de vida —avui també anomenats *refugis climàtics*— en els llocs més habitats, i ens ha fet veure que en dos anys podia millorar exponencialment la nostra percepció de l'entorn i es podia aprofundir en la valoració del patrimoni més immediat.

IV.

Vores,
infraestructures
i accessos

Repensar els espais en tensió i d'oportunitat. L'experiència del Catàleg de paisatge del Penedès

Jordi Grau Oliveras

Abans d'endinsar-nos en el món dels espais en tensió i d'oportunitat, cal entendre les principals dinàmiques paisatgístiques que han succeït en els darrers anys a Catalunya. De fet, a grans trets, fins a la dècada de 1960 la matriu paisatgística de bona part de Catalunya es va mantenir sense gaires canvis importants i amb un fort component rural (agrari i forestal), tot i la presència d'alguns elements urbans i industrials que, en general, es mantien continguts en les trames urbanes existents.

Ara bé, el paisatge va canviar de manera significativa a partir de la segona meitat del segle xx i fins al trànsit al segle XXI, amb la construcció de les grans infraestructures lineals; la dispersió de les àrees de desenvolupament urbà, tant residencial com industrial i logístic; el creixement dels nuclis urbans; l'abandonament d'una part del camp, especialment a les àrees més muntanyoses i als espais rurals més aïllats, i la conseqüent crescuda de la superfície forestal, etc. Així, molts dels canvis paisatgístics al llarg de la segona meitat del segle xx van estar motivats, principalment, per la necessitat de sòl residencial, industrial i logístic, assequible pel que fa al preu i accessible quant a la mobilitat. Aquestes dinàmiques es van intensificar en les darreres dècades del segle xx i van durar fins gairebé tota la primera dècada del XXI.

En aquest període es va començar a experimentar un procés de fragmentació de les cobertes predominants del sòl. Això fa que, avui, observar el paisatge des de punts d'observació elevats permeti percebre àrees que tallen la continuïtat paisatgística que s'havia donat fins aquell moment, bé sigui per la creació de noves infraestructures o pel creixement de nuclis urbans i d'àrees residencials i logístiques. En aquests indrets es tendeix a conformar un paisatge sense cap ordre, pel que fa a l'escala, la forma i el color dels elements, especialment en les franges al voltant de les infraestructures i en les perifèries de les ciutats.

Endinsant-nos en aquests paisatges, hi trobem rieres i torrents, parcs de bombers, supermercats, parcs públics, masses forestals, horts, conreus, poliesportius, grues, parades d'autobús, torres d'alta tensió, autopistes i autovies, restaurants, camps d'oliveres, centrals de producció d'energia, edificacions de baixa qualitat arquitectònica, hospitals i centres d'atenció primària, pedreres, macrodiscoteques, aeròdroms, vies de tren, cartells

publicitaris, plaques fotovoltaïques, barraques d'autoconstrucció, clubs de carretera, construccions agràries, deixalleries, circuits de motos, campus universitaris, rotondes amb escultures, parcs infantils, estacions de servei, camps de futbol, masos, àrees de pràctica d'autoescoles, solars sense edificar, antenes de telecomunicacions, camps de golf, fileres d'ametllers, depuradores i potabilitzadores, cementiris, naus industrials aïllades, etc.

Una de les grans aportacions del Conveni europeu del paisatge (Consell d'Europa, 2000) és l'afirmació que, a més de protegir i gestionar els paisatges singulars en risc de desaparèixer, cal, sobretot, ordenar els paisatges amb els quals convivim diàriament, els quotidians, i, d'entre aquests, també els paisatges de les franges i perifèries. Són paisatges que tenen un gran potencial per a la conservació dels sistemes naturals i agrícoles, per a l'ús residencial, per al desenvolupament econòmic i per al lleure, motiu pel qual cal incidir-hi amb fermesa i valentia, i amb un mínim sentit de l'estètica i l'ètica.

Els catàlegs de paisatge de Catalunya que ha elaborat l'Observatori del Paisatge no han eludit l'anàlisi d'aquests paisatges, han tractat les perifèries a l'escala que pertoca i han proposat noves formes d'intervenció i de

Imatge 1. La implicació de la ciutadania, a través dels processos participatius, ha estat molt rellevant per confeccionar els catàlegs de paisatge i, en el cas del Penedès, també ho ha estat per elaborar la cartografia d'espais en tensió i d'oportunitat. Foto: Irene Navarro.

gestió per a aquestes franges. En aquesta reflexió, la participació ciutadana ha ocupat un lloc destacable (especialment a l'hora de captar la percepció que tenen les persones i els agents dels aspectes més intangibles d'aquests paisatges, com per exemple el sentit de lloc, la memòria del territori o les sensacions i emocions que els desperten).

Fruit del caràcter evolutiu de la metodologia dels catàlegs de paisatge (Nogué, Sala, Grau, 2016), en el darrer catàleg, el del Penedès (Sala, Grau, 2022), s'ha aprofundit en aquesta reflexió i s'ha obtingut com a resultat una caracterització més detallada, a través de textos i cartografia, que ha fet aflorar bona part dels elements que fan que aquests espais siguin poc harmònics i generin tensió, però que al mateix temps puguin esdevenir una oportunitat.

El catàleg de paisatge del Penedès, una oportunitat per identificar i repensar els espais en tensió i d'oportunitat

El Catàleg de paisatge del Penedès va ser aprovat amb caràcter previ el 6 de febrer de 2024 per l'aleshores Departament de Territori. Es tracta del vuitè catàleg de paisatge dut a terme per l'Observatori del Paisatge, i es va redactar de manera simultània i coordinada amb la redacció del Pla territorial parcial del Penedès que està elaborant la Direcció General d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Arquitectura del Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica. S'aplica sobre el mateix territori i el catàleg hi aporta objectius de qualitat paisatgística, així com propostes de mesures i accions orientades a la protecció, la gestió i l'ordenació del paisatge.

El Catàleg de paisatge del Penedès segueix l'estructura dels set catàlegs anteriors, definida pel Decret 343/20062, de 19 de setembre, pel qual es desenvolupa la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, i es regulen els estudis i informes d'impacte i integració paisatgística.¹ Alhora, es va tenir molt present que aquest catàleg engloba part de tres catàlegs ja elaborats i aprovats (Camp de Tarragona, Comarques

¹ Vegeu, en aquest mateix llibre, el capítol escrit per Laura Puigbert "Eines i instruments per a la gestió i l'ordenació del paisatge de Catalunya" (p. 24) on explica amb més detall els diversos instruments de la Llei de paisatge, així com la metodologia dels catàlegs de paisatge de Catalunya.

Centrals i Regió Metropolitana de Barcelona) al haver-se creat la vegueria del Penedès quan aquests ja estaven fets. El nou catàleg no es va plantejar com una mera superposició o refosa dels continguts, sinó amb la idea d'anar més enllà dels continguts de partida, generar un discurs propi per a aquest àmbit territorial i fer evolucionar la metodologia dels catàlegs per millorar-ne la funcionalitat.

D'aquesta evolució es pot destacar que el Catàleg de paisatge del Penedès tracta l'escala territorial amb més detall que els set catàlegs anteriors, amb una visió més plurimunicipal; reforça la dimensió transversal i integradora dels catàlegs a través del vincle amb iniciatives sectorials existents; enriqueix la descripció i la cartografia dels valors del paisatge; enforteix l'anàlisi de les dinàmiques, més acurada i actualitzada, a través del nou mapa d'espais en tensió i d'oportunitat; reforça el tractament de les unitats de paisatge; posa l'esforç a cartografiar els objectius de qualitat paisatgística i a concretar més les propostes de gestió, ordenació i regulació, així com propostes d'intervenció davant d'alguns reptes i problemàtiques, i, de manera transversal, pel que fa a la participació, més enllà dels mecanismes creats durant el mateix procés (sessions informatives, tallers, etc.), s'han desenvolupat fórmules de treball conjuntes i col·laboratives amb els agents del territori, consells comarcals i ajuntaments. Això ha permès que en determinades parts clau del catàleg hi hagi una coproducció de continguts a través de la interacció entre actors i ciutadans.

De tota aquesta evolució metodològica, un dels aspectes bàsics és la descripció i cartografia de les dinàmiques del paisatge a través dels espais en tensió i d'oportunitat, que es tractarà en els apartats següents. De fet, la cartografia de les dinàmiques del paisatge és un dels reptes principals que s'han abordat des del principi de l'elaboració dels catàlegs de paisatge, i per aquest motiu, ja l'any 2011, a Tortosa, l'Observatori va organitzar el seminari "Reptes en la cartografia del paisatge. Dinàmiques territorials i valors intangibles", dos anys després del qual en va sorgir el llibre homònim (Nogué, Puigbert, Bretcha, Losantos, 2013), corresponent a la sèrie "Eines" de la col·lecció "Plecs de Paisatge", una de les dues col·leccions pròpies de l'Observatori.

En aquella publicació de 2013, Pere Sala i Martí ja reflexionava sobre la representació dels canvis en el paisatge en un mapa: "Si ja resulta difícil

decidir què és i què no és un impacte en el paisatge, més difícil n'és la representació. Com es pot cartografiar —si és que es pot cartografiar— la pertorbació de l'harmonia visual de determinades torres i línies elèctriques, o de construccions aïllades com ara granges, coberts de maquinària o naus en indrets d'una gran qualitat paisatgística?” (Sala, 2013: p. 25).

En aquest sentit, l'aproximació que s'ha fet al Penedès, a través del mapa d'espais en tensió i d'oportunitat, va en aquesta línia d'avançar en la identificació i representació d'aquells elements que pertorben l'harmonia visual del paisatge i que, a vegades sense saber exactament per què, fan que no estiguem a gust en alguns paisatges i no ens hi sentim identificats. Sovint és la combinació d'elements la que provoca aquest efecte. Desgranar quins són aquests objectes, caracteritzar-los i cartografiar-los és clau per a la definició dels objectius de qualitat paisatgística i per aconseguir fer propostes de millora.

La cartografia dels espais en tensió i d'oportunitat del Penedès

L'elaboració de la cartografia d'espais en tensió i d'oportunitat ha perseguit diversos objectius: identificar i prendre consciència d'aquells elements que contribueixen a la pèrdua d'harmonia i del caràcter dels paisatges penedesencs (especialment pel que fa als propers als nuclis de població i a les carreteres); considerar aquests elements i àmbits com a espais d'oportunitat per promoure, repensar i potenciar la seva transformació, a través de projectes (participats) o per la via de la regulació, i donar eines per aconseguir uns espais quotidians de qualitat. També cal ressaltar que el procés participatiu que es va realitzar al llarg de l'elaboració del catàleg reforça la sensació que aquests espais són generalment percebuts negativament per una part de la població, tal com es pot veure en la figura 1. Durant les diverses sessions de participació i reunions amb els actors, es va contribuir directament a l'elaboració d'aquest mapa amb la identificació de nous elements i també de noves tipologies d'elements.

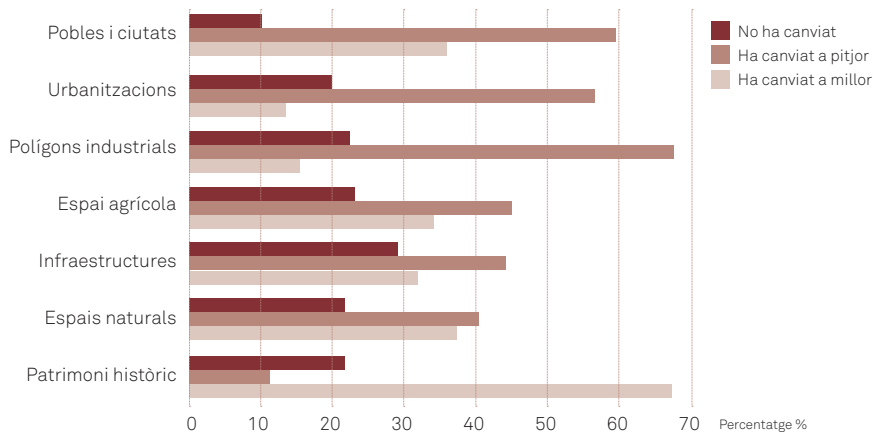
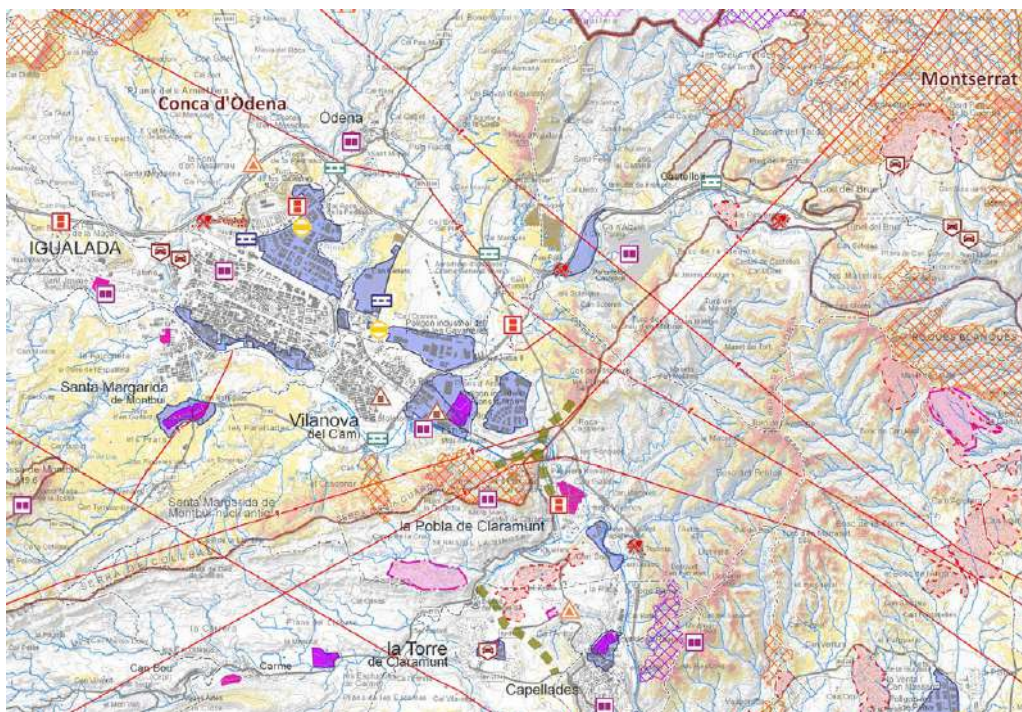

Figura 1. Alguns resultats de l'enquesta ciutadana en línia en què s'exposa la percepció dels canvis en el paisatge de les darreres dècades. Font: Observatori del Paisatge de Catalunya.

El mapa resultant (vegeu el mapa 1) s'estructura en quatre grups d'elements o conjunts d'elements: paisatges forestals, paisatges periurbans i oberts, paisatges de les infraestructures i àmbits d'especial atenció. A continuació, es fa una pinzellada dels elements principals que formen part de cada grup.

Paisatges forestals

En aquest grup s'inclouen dinàmiques que tenen un gran potencial de transformació del paisatge, com els incendis forestals, que deixen una petjada visible durant molts anys i que també canvien la dinàmica de la successió vegetal (a més del xoc traumàtic en la població que hi viu). La combinació de l'expansió i la densificació del bosc, altament combustible, la tendència a un augment de les temperatures i de l'aridesa, el contacte de les creixents masses forestals amb el clapejat de les urbanitzacions per tot arreu, l'increment de la freqüentació social del bosc i la manca de recursos suficients per a la gestió forestal fan que el risc d'incendi augmenti notablement i que la seva recurrència sigui més elevada, cosa que representa un perill especial en aquelles zones de més continuïtat forestal i on hi ha habitatges.

Paisatges forestals

- Incendis recents (2015-2022)
- Incendis anteriors (1990-2014)
- Línia elèctrica d'alta tensió
- Abocador
- Activitat extractiva
- Activitat extractiva abandonada i no restaurada

Paisatges de les infraestructures

- Tram de carretera molt visible
- Carretera aparador
- Carretera sense ús
- Concentració de cartells publicitaris
- Infraestructura litoral
- Aerogenerador
- Parc solar

Paisatges periurbans i oberts

- Materials acumulats a l'aire lliure
- Abocaments de terres
- Construcció en desús en espai periurbà o obert
- Construcció discordant
- Àrea d'aparcament espontània
- Creixement industrial inacabat
- Creixement residencial compacte inacabat
- Urbanització inacabada
- Àrea d'activitat econòmica
- Urbanització de moderada i alta exposició visual

Àmbits d'especial atenció

- Entorn d'infraestructures en tensió i d'oportunitat
- Espai obert litoral en tensió i d'oportunitat
- Àrea crítica per a la connectivitat ecològica
- Continu urbanitzat del litoral

Fons escènic

- Visibilitat alta
- Visibilitat moderada

Mapa 1. Fragment del mapa d'espais en tensió i d'oportunitat del Catàleg de paisatge del Penedès.
Font: Observatori del Paisatge de Catalunya.

També s'han identificat les activitats extractives, tant les abandonades com les actives, que han marcat profundament el paisatge de la zona litoral del massís del Garraf. La naturalesa del rocam i la seva situació estratègica al costat de la conurbació barcelonina han propiciat l'obertura de nombroses pedreres de pedra calcària, algunes de grans dimensions i amb un impacte paisatgístic notable.

Malgrat no existeixi una gran proliferació d'abocadors de residus arreu del Penedès, aquests també tenen una incidència en el paisatge agrícola i forestal. És destacable l'abocador de Can Mata, a Hostalets de Pierola, un dels més grans de Catalunya. La clausura i restitució paisatgística dels sectors ja reblits és clau per millorar el seu encaix en el paisatge.

D'altra banda, les esteses de línies elèctriques són un element habitual en els paisatges de Catalunya. Al Penedès hi ha diverses línies elèctriques d'alta tensió, i n'hi ha de noves planificades. Algunes d'aquestes infraestructures generen un impacte sobre els fons escènics d'interès i també tenen una gran incidència visual quan creuen teixits urbans compactes i dispersos, o quan es tracta de noves línies elèctriques d'evacuació de parcs eòlics o de plantes fotovoltaïques.

Paisatges periurbans i oberts

A les perifèries de ciutats, pobles i urbanitzacions és on trobem la majoria d'elements que formen part d'aquest mapa. Hi ha, per exemple, materials acumulats a l'aire lliure, apilaments de terra sovint conseqüència de la construcció d'alguna edificació o d'alguna infraestructura i que no s'han retirat en finalitzar l'actuació o, fins i tot, cotxes abandonats i altres andròmines voluminoses.

Amb freqüència també són espais on hi ha construccions en desús, ja siguin granges, naus industrials o edificis residencials que han quedat abandonats i s'estan degradant, o bé edificis abandonats a mig construir.

Així mateix, s'han identificat construccions i elements discordants en relació amb l'entorn. En aquest sentit, destaca la presència de diverses antenes de comunicació (telefonía mòbil, aeroportuàries, militars, meteorològiques, televisió, ràdio i torres de guaita per a incendis) molt visibles que desvirtuen diversos cims i serres, com el conjunt concentrat al Montgròs, al Garraf, o la torre de repetició de telecomunicacions de la Tossa de

Montbui, a prop d'Igualada. Trobem també edificis que, per la seva ubicació i mida, són elements discordants. En algunes ocasions se situen en llocs molt visibles, com el cas de la cimentera de Santa Margarida i els Monjos, que altera notablement el perfil del poble de la Plana del Penedès, o un bloc d'apartaments de Sitges que és visible des de Sant Pere de Ribes.

Imatge 2. Hi ha diversos edificis de l'àmbit del Penedès que per la seva ubicació i mida esdevenen elements discordants. Foto: Observatori del Paisatge de Catalunya.

Tampoc es pot passar per alt l'existència d'àrees d'aparcament espontànies vinculades, normalment, als accessos als nuclis urbans, que no tenen una ordenació ni regulació clares i mostren un estat de deixadesa permanent, fins i tot amb l'acumulació de runes, ferralla i altres materials. Un exemple d'aquests aparcaments el trobem a prop de la N-II a la Panadella. Es tracta d'un aparcament pràcticament sense ús, ja que el trànsit de la N-II va disminuir molt des que es va construir la A-2.

Un altre dels elements que deixa més empremta en el paisatge és el que en el mapa es denominen “creixements inacabats”, que poden ser de caràcter industrial, residencial o vinculats a les urbanitzacions. En general, es tracta de sectors de creixement que es van planificar i urbanitzar (creació

de carrers, voreres, enllumenat, etc.), però que mai s'han arribat a ocupar i romanen buits i en estat de degradació.

A més a més el mapa identifica les urbanitzacions amb una exposició visual moderada o alta. Un tret diferencial de les urbanitzacions del Penedès és que moltes d'elles s'ubiquen en turons ondulats rodejats de boscos i, per la seva mida o per la seva ubicació, tenen una gran incidència en el paisatge, com ara les situades al massís del Garraf molt visibles des de la plana del Garraf. En general, s'han construït de manera desordenada, sense tenir en compte criteris d'integració amb l'entorn. El resultat ha estat un paisatge banal i amb una tendència a la uniformització, ja que moltes construccions acaben repetint el mateix patró independentment del lloc on es localitzin.

Paisatges de les infraestructures

L'impacte de les infraestructures viàries depèn del caràcter del paisatge on s'ubiquin (és a dir, dels trets que el defineixen, com el relleu, la vegetació, etc.), però també de les característiques concretes de la infraestructura (nombre de carrils, existència de talussos, enllaços, túnels, viaductes, passos a nivell...), de la seva percepció des de fora i de la sensibilitat a l'hora de portar a terme el projecte. D'acord amb això, el mapa identifica els trams on conflueixen diverses infraestructures de mobilitat i que generen nusos d'infraestructures molt visibles amb una important ocupació del sòl. En el procés de creació d'aquests nusos de comunicació és freqüent que es formin espais intersticials, és a dir, entorns originàriament agrícoles o naturals que han quedat entremig de les infraestructures i que han perdut el seu valor productiu i ecològic, tant per la dificultat d'accedir-hi (són espais massa petits per al gir dels tractors) com per l'expectativa d'un canvi d'ús (dificulten la implantació de cultius lineals de vinya, per exemple). D'aquesta divisió, en resulten peces abandonades, poc funcionals o residuals, que sovint queden aïllades i acullen usos marginals. Al Penedès, això sol passar al voltant de ciutats com Vilafranca del Penedès, Igualada i Vilanova i la Geltrú.

A més, l'alta visibilitat de les infraestructures de mobilitat fa que en els voral d'algunes carreteres principals i d'accessos als nuclis urbans hi hagi una concentració de cartells publicitaris de grans dimensions que sovint emmascaren els accessos als nuclis i alteren la visió dels fons escènics més emblemàtics. Alguns exemples en el cas del Penedès, són punts com

la N-340 a l'accés a Sant Pere Molanta, la C-31 al Vendrell o la ronda d'Europa de Vilanova i la Geltrú.

Associat als accessos als nuclis i a la publicitat, el mapa també localitza les carreteres aparador. Es tracta d'implantacions d'activitats de serveis al llarg de les carreteres d'entrada als nuclis urbans, amb una gran diversitat d'usos (indústries, superfícies comercials a l'engròs, tals com concessionaris de cotxes, magatzems de mobles o hipermercats, i altres tipus d'activitats i serveis, com restaurants de carretera, llocs de rentat de vehicles o gasolineres que aprofiten els avantatges d'estar situats davant de la carretera), sovint sense mantenir cap traça del paisatge preexistent ni coherència pel que fa a la seva ordenació, composició, volumetria i acabats, fet que dona com a resultat un paisatge desordenat. Aquestes carreteres aparador podrien esdevenir nous indrets d'oportunitat, i la seva regulació podria dotar-les de noves identitats. Al Penedès, les carreteres aparador han proliferat especialment als accessos als nuclis urbans de Vilanova i la Geltrú, Vilafranca del Penedès, el Vendrell, Sant Pere de Ribes, Sitges, Òdena, Igualada i Calafell (C-31).

Un altre tipus d'infraestructura que ha modificat de manera important el paisatge de tota la façana marítima, sobretot com a conseqüència de l'activitat turística de sol i platja i la nàutica d'esbarjo, són els ports i les intervencions de protecció, com els espigons.

Àmbits d'especial atenció

Finalment, el mapa també inclou diverses àrees que són el resultat de l'anàlisi de tots els elements puntuals, lineals i poligonals identificats en els tres grups anteriors. Així, s'identifiquen àrees a l'entorn d'infraestructures en tensió i d'oportunitat, espais oberts del litoral en tensió i d'oportunitat, àrees crítiques per a la connectivitat ecològica i continus urbanitzats del litoral.

Per posar-ne un exemple, les àrees d'entorn d'infraestructures en tensió i d'oportunitat recullen els indrets al voltant de les infraestructures i dels accessos als nuclis urbans on hi ha una especial densitat d'elements en tensió i on les actuacions que s'hi realitzin caldrà que tinguin una visió global de tot el conjunt, més enllà que al mateix temps es desenvolupin accions específiques en funció de la tipologia d'elements. L'accés nord al Vendrell n'és un exemple, ja que hi conflueixen, entre d'altres, construccions discordants i d'altres en desús, espais intersticials abandonats, creixements

industrials inacabats, trams amb concentració de cartells publicitaris i materials acumulats a l'aire lliure.

Objectius de qualitat paisatgística i propostes per als espais en tensió i d'oportunitat

Els espais en tensió i d'oportunitat identificats en el Catàleg de paisatge del Penedès tenen una traducció en els objectius de qualitat paisatgística, amb cartografia associada a cada objectiu, i en les propostes del catàleg. De tots aquests espais es poden desprendre criteris i accions de regulació o de creació d'oportunitat, o les dues coses al mateix temps, en funció del cas.

Així, agafant l'exemple de les construccions discordants, les propostes dels catàlegs difícilment poden evitar que edificis, antenes, línies elèctriques i altres elements ja existents deixin de tenir una incidència important en el paisatge. En canvi, sí que, a través d'una regulació utilitzant la normativa urbanística, és possible evitar situacions semblants en un futur, i promoure

Adequar les façanes urbanes que són límits o vores en contacte amb espais naturals, agrícoles, infraestructures o altres teixits transformats

1.4. Afavorir les relacions de visibilitat i connexió paisatgística o connexió social entre els espais urbans i els espais periurbans

- Carrer que limita amb espai obert
- Hort urbà
- Àrea d'aparcament espontani
- Construcció en desús en espai periurbà o obert
- Concentració de cartells publicitaris

1.5. Promoure el tractament de la qualitat de la façana construïda i de la via d'entrada als nuclis urbans

- Carrereta arbrada situada a l'entrada d'una població
- Carrereta amb marges de pedra seca situada a l'entrada d'una població
- Itinerari no motoritzat
- Itinerari motoritzat
- Carretera-aparador

1.6. Promoure el manteniment dels espais agrícoles i agroforestals que conformen la perifèria de determinats nuclis penedesencs

Mapa 2. Fragment del mapa de l'objectiu de qualitat paisatgística 1, on els elements en tensió i d'oportunitat es relacionen amb les accions. Font: Observatori del Paisatge de Catalunya.

el respecte per les fites i els fons escènics de cada paisatge. De retruc, la identificació d'aquests elements també té una funció pedagògica important per mostrar aquelles situacions poc recomanables a la societat. En el cas concret de les antenes de telecomunicacions, en general caldria apostar per compactar-les en el mínim de suports possibles, situar-les ben lluny dels principals referents visuals i procurar que estiguin com més contextualitzades millor en els fons escènics. I pel que fa a les línies elèctriques, en el moment de decidir el seu emplaçament, sempre és preferible que les línies d'alta tensió ressegueixin el pas d'una infraestructura de comunicació ja existent.

Un altre cas en què la regulació ha de contribuir a la generació de paisatges més harmònics és el de les zones de concentració de cartells publicitaris. Una bona pràctica seria promoure l'eliminació gradual de rètols publicitaris i dels suports obsolets, i establir criteris clars per als nous que s'instal·lin, com ara, evitar l'obstaculització visual de fites i fons escènics, defugir les contínues seqüències de cartells al marge d'infraestructures viàries o ferroviàries, prioritzar la presència d'un sol cartell gran per sobre de múltiples cartells petits, etc.

Els casos principals en què l'estratègia de generar una oportunitat és més evident són les àrees d'aparcament espontànies situades a l'entorn de nuclis petits i mitjans, les activitats extractives i els creixements inacabats, bé siguin residencials, vinculats amb àrees d'activitat econòmica o que es troben a les urbanitzacions. Pel que fa als aparcaments espontanis —en tot el Penedès se n'han identificat una seixantena—, seria recomanable avaluar les accions que cal emprendre en cada cas: actuar per ordenar, reduir o dignificar les àrees dotant-les de funcionalitat, fer un canvi d'ús públic i convertir-les en zones d'esbarjo, parcs urbans, etc., o, fins i tot, restituir el paisatge preexistent tot recuperant el seu caràcter natural o agrícola. Quant a les activitats extractives, la seva restauració, un cop acabada la concessió, esdevé una oportunitat per adoptar alguna de les estratègies següents: restituir el paisatge original i recuperar, en la mesura del possible, la imatge precedent i la funcionalitat agrícola o natural anterior, o impulsar un projecte creatiu que aporti nous valors paisatgístics a l'indret. En aquests casos, es recomana estudiar la possibilitat d'incorporar valors i activitats socioculturals i fomentar la participació de la població, o optar per ubicar-hi nous usos o edificacions admissibles en sòl no urbanitzable i potencial-

ment impactants (com ara parcs fotovoltaics, plantes de biomassa, circuits de motocròs, etc.). En el cas dels creixements inacabats, agafant d'exemple les àrees d'activitat econòmica, amb l'objectiu d'harmonitzar els espais on es va iniciar una àrea d'activitat econòmica i aquesta no es va consolidar i dotar-los de coherència, caldria avaluar cada sector i adoptar una estratègia específica. Aquesta estratègia, en alguns casos, pot implicar la desclassificació del sòl i la restitució paisatgística, i en d'altres la prioritització de l'ocupació de les parcel·les buides.

Per concloure

L'esforç dedicat en el Catàleg de paisatge del Penedès per aprofundir en les dinàmiques del paisatge, a través d'aquest mapa innovador d'espais en tensió i d'oportunitat, vol contribuir a una nova mirada de les perifèries urbanes i dels elements poc harmònics que sovint es veuen arreu, que la població sol percebre negativament (tal com constata el procés participatiu del Catàleg de paisatge del Penedès) i que, en pocs casos tenen una planificació específica que permeti millorar-los. El mapa ha permès cartografiar

Imatge 3. Els creixements inacabats vinculats a àrees residencials, d'activitat econòmica o situats a les urbanitzacions, esdevenen espais d'oportunitat. Foto: Observatori del Paisatge de Catalunya.

aquests elements en un territori on precisament la qualitat del paisatge és un recurs de primer ordre, per exemple, vinculat a l'enoturisme o al gaudi dels diversos espais naturals.

Aquest mapa també és un bon punt de partida per replicar-lo en altres indrets i a altres escales, i adaptar-lo a les singularitats de cada paisatge. De fet, el Consell Comarcal de l'Alt Empordà ha aplicat aquesta metodologia per elaborar una prova pilot (Consell Comarcal de l'Alt Empordà, 2021). Es tracta d'un pas que seria interessant que seguissin altres administracions, ja que identificar espais i elements en tensió i d'oportunitat facilita, *a posteriori*, plantejar un full de ruta per anar millorant la qualitat dels nostres paisatges.

Referències bibliogràfiques

- CONSELL COMARCAL DE L'ALT EMPORDÀ (2021). *"Tensions i oportunitats als paisatges periurbans i oberts i als paisatges de les infraestructures. Estudi pilot sobre 5 municipis de l'Alt Empordà"* [inèdit]. Disponible a: <https://mediambient-altemporda.org/Documents/PDF/211228_informeespaisperiurbans.pdf> [consulta: 27.8.2024].
- CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2006). *Llei 8/2005 i Reglament de protecció, gestió i ordenació del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. (Quaderns de Legislació).
- OBSERVATORI DEL PAISATGE DE CATALUNYA (2010). "Franges. Els paisatges de la perifèria. Seminari internacional. 11 - 12 novembre 2010. Casal Marià (Olot)" [vídeos en línia]. Disponible a: <<https://www.catpaisatge.net/ca/centre-de-documentacio/videoteca>> [consulta: 27.8.2024].
- NOGUÉ, Joan; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma; LOSANTOS, Àgata (eds.) (2012). *Franges. Els paisatges de la perifèria*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya.
- (2013). *Reptes en la cartografia del paisatge. Dinàmiques territorials i valors intangibles*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya.
- NOGUÉ, Joan; SALA i Martí, Pere (eds.) (2012). *Catàleg de paisatge. El Camp de Tarragona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat; Associació Empresarial Química de Tarragona.
- NOGUÉ, Joan; SALA i Martí, Pere; GRAU, Jordi (2016). *Els catàlegs de paisatge de Catalunya: metodologia*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; ATLL, Concessionària de la Generalitat, SA. (Documents; 3)
- SALA i Martí, Pere; GRAU, Jordi (eds.) (2017). *Catàleg de paisatge: Regió Metropolitana de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat.
- (2019). *Catàleg de paisatge: Comarques Centrals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat.
- (2022). *Catàleg de paisatge del Penedès*. [inèdit]. Observatori del Paisatge de Catalunya. [Aprovat amb caràcter previ el 6 de febrer de 2024].
- SALA i Martí, Pere; GRAU, Jordi (coord.) (2022). *Mapa del paisatge d'Andorra. Mapa de l'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra en l'horitzó 2035* [Mapa]. 1:30.000. [Andorra la Vella]: Ministeri de Medi Ambient, Agricultura i Sostenibilitat del Govern d'Andorra.

Comunitat, creació i territoris d'aprenentatge

Sitesize

Concebem els paisatges vinculats amb l'acció i la transformació creativa dels seus habitants. L'exploració d'aquests lligams ha motivat el nostre treball, especialment pel que fa a les interconnexions complexes que es produeixen entre paisatge i comunitat. En aquest text volem exposar alguns punts de vista sobre la idea de comunitat associada a la identificació de territoris, i aportar algunes propostes en les quals hem pogut participar activament.

Existeix una tendència que reclama la protecció de la biodiversitat natural a partir de la creació d'àrees protegides de tota interacció humana. Per la via de la limitació de l'accés, es busca preservar de la influència suposadament negativa del factor humà als hàbitats de les altres espècies i éssers vius. Encara que pot ser una posició radicalment eficient per a la biodiversitat, demostra la impossibilitat de la nostra cultura d'assumir formes de responsabilitat lligades a una cura estricta dels entorns i d'imaginar altres maneres de convivència saludable. Si podem parlar de *paisatge* com de relació social amb l'entorn, és perquè concebem unes comunitats que el poden experimentar d'una manera vivencial. Per tant, el poden anomenar i reconèixer, i tanmateix transformar de manera conscient a partir de tenir-ne cura.

Al llarg de molts treballs hem tingut l'oportunitat d'experimentar el sentit de què entenem per *comunitats arrelades a un territori*, en les quals la creació de paisatge s'incardina plenament amb l'obertura i la consolidació d'una comunitat activa. Així, la vivència territorial es fa perceptiva en els cossos com a extensió del paisatge mateix. És el cas d'un indret a Sabadell, el jardí de l'Amistat, que a finals de la dècada de 1920, en temps de l'eremita Llum de la Selva, estava allunyat de la ciutat i que ara és un solar abandonat al barri de Can Rull. Aquí s'aplegava una comunitat que, convocada periòdicament, celebrava noves maneres de fer. Ens referim a les trobades que, a la dècada dels anys seixanta i setanta del segle passat, captivaren joves, intel·lectuals, artistes i innovadors, que trobaren al Jardí una via de transcendència. Hem tingut ocasió de conversar amb alguns d'aquests joves; a tots ells, l'experiència de la comunitat que aleshores es va formar al voltant de Llum de la Selva i del lloc del Jardí els ha marcat definitivament. Varen ser anys dels primers naturistes, d'alternatives i opcions de vida més

enllà de la pauta mercantilista del capitalisme de postguerra. Un espai de llibertat on assajar una manera de ser i d'estar en comunitat. No és menys revelador el seu nom, perquè recull l'instant en què es produeix la reunió dels amics, la germanor entorn d'un lloc, un jardí entès com a paradís i, sobretot, com un espai d'aprenentatge. En ell, els fruits es recullen del terra en caure ja madurs, no existeixen els diners i es practica la reciprocitat amb la terra. La medicina són els aliments sàviament administrats; així Llum de la Selva feia les primeres demostracions del que després seria conegut com a *naturisme* i *veganisme*. La relació que s'establia amb el territori i amb la comunitat era d'una profunda espiritualitat. El filòsof Lanza del Vasto apareix en una de les poques fotografies del Jardí, en una visita amb la seva muller, i en un acte de reconeixement mutu es fan retratar amb el grup. Però, sobretot, el Jardí representa un espai al mateix temps que un procés d'aprenentatge obert. Això és el que destil·la de les nostres converses amb les persones que varen tenir la possibilitat de formar part d'aquesta comunitat, observada amb sospita per alguns i menyspreada per les administracions més tard, en arribar la democràcia. Els valors democràtics varen ser intolerants amb figures com Llum de la Selva, ja que suposaven una amenaça a l'hegemonia i al pensament únic que nodria el capitalisme de la moderna societat emergent.

Ens queda el lloc, l'indret ha sobreviscut entre els equipaments públics d'una escola de primària, una biblioteca i una llar d'avis. Miraculosament, l'espai sobre el qual es projectaven equipaments viaris en els plans urbanístics continua en bona part intacte. És una memòria fràgil, la del Jardí de l'Amistat en temps com el nostre. Un grup de persones ens hi vàrem vincular per preservar-lo i reconèixer-nos en aquest lloc. Moltes de fora de Sabadell, d'altres del mateix barri, ens vam reunir per condicionar l'espai, protegir els arbres fruiters que hi creixen esporàdicament, senyalitzant l'emplaçament a les màquines segadores que l'Ajuntament envia cada cert temps. L'exposició "El Jardí de Amistat. Memòria i recuperació d'un jardí comunitari"¹, que vàrem fer a la biblioteca de Ponent l'any 2012, va ser una oportunitat de fer visible el llegat del Jardí i la figura de Llum de la Selva, a tocar del mateix espai que ocupava. Ens interessava l'experiència

1 Vegeu: <https://jardidelamistat.wordpress.com/>

de vida que va suposar i de quina manera podem aprendre i actualitzar la mirada sobre el lloc en el moment present del discurs ecologista. De fet, el naturisme incipient a Catalunya que representà Llum de la Selva és més que mai un posicionament radical que veu de la comunitat i la naturalesa, i constitueix un referent excepcional a compartir.

Imatge 1. Cartell de les jornades Arrelats sobre coneixement i acció comunitària que va tenir lloc al Jardí de l'Amistat, el juny de 2015. Foto: Sitesize.

Tant el paisatge com la comunitat no estan sotmesos a unes condicions donades, preexistents i constants. Més aviat són el resultat de tensions i d'acords que configuren intercanvis entre sabers, pràctiques i significats. Aquesta vinculació de dependència fràgil es comprova davant de situacions disfuncionals de col·lapse, aquelles en què els canvis en les condicions d'un paisatge provoquen la pèrdua d'una comunitat o en què la crisi en una comunitat comporta la destrucció del paisatge que la seva interacció havia generat. Així ho veiem en els canvis que el model de ciutat neoliberal està imposant, que provoca la destrucció dels paisatges urbans consolidats a causa de l'especulació immobiliària, l'impacte de la turisticació i la destrucció dels espais de cohesió. Com a conseqüència, això ha comportat

l'anihilació de les comunitats veïnals, de formes d'autoorganització social que estaven consolidades i de les capacitats de gestionar amb equitat les difícils emergències socials. Un altre exemple de pèrdua de paisatge la trobem en com la transformació dels entorns perifèrics de les ciutats i dels cursos fluvials metropolitans ha fet desaparèixer els usos de les moltes hortes informals que se situaven en espais intersticials. En el millor dels casos, aquests paisatges invisibles han estat substituïts per reconstruccions naturalistes, i, com a conseqüència, han desplaçat les comunitats de persones que les cultiven. Aquests hortolans "informals" fan una cura directa d'espais que estan sotmesos, en molts casos, a una gran degradació i exerceixen un contacte comunitari primordial amb la terra que es troba absent en els entorns urbans. En general, són persones que, per la seva procedència, mantenen un vincle amb les pràctiques agràries i els seus sabers, o que pertanyen a cultures que no han sofert un desarrelament natural; tot un bagatge de pràctiques que no ha acabat de trobar la protecció en els nous models paisatgístics, i que ha estat substituït sovint per formes impostades d'oci esportiu com a únic lligam ecosocial amb els entorns naturals de les conurbacions. La complexitat del paisatge i dels territoris en disputa necessita respostes que no són immediates ni senzilles. Ens sentim implicats per iniciatives que conjuguen una dimensió biocultural, aquelles en què no hi ha lloc per a disfuncions entre les manifestacions vives i les formes de relació cultural humana; en què diversos agents actius (materials, éssers, tradicions, memòries, infraestructures, sabers...) participen alhora d'accions coordinades o aparentment caòtiques que en molts casos ens costa de reconèixer i, encara més, gestionar. És el cas de la iniciativa Corredor Biocultural del Gran La Plata que grups diversos estan impulsant en aquella ciutat i en d'altres de l'Argentina. El corredor biocultural integra la continuïtat dels ecosistemes i els processos biològics, amb la implicació dels coneixements, les pràctiques i les expressions culturals del territori.

De la mateixa manera que el Jardí de l'Amistat apuntava maneres de fer que venien de lluny, el 2023 es va intervenir la font del Forat de la Vergonya amb rajoles que il·lustraven part del llarg procés de la lluita veïnal al barri de la Ribera, a Barcelona. La font, construïda pels veïns, coronava el triomf del lloc davant del planejament urbanístic. El moviment veïnal va consolidar un espai verd entre les runes del que havia de ser un pàrquing.

El procés va ser llarg i enrevessat, ple d'ensurts administratius, violència policial i assetjament institucional². Els veïns van aprendre, de la mà del moviment ocupa instal·lat al barri, noves aliances per continuar vivint i fer front a l'especulació immobiliària promoguda des del mateix consistori. Nombrosos casos de violència urbanística assolaven la Ciutat Comtal; era el temps del 22@, del Fòrum de les Cultures i dels macroprojectes com Diagonal Mar, la gentrificació i l'expulsió dels veïns del Raval. Els moviments socials es van fer forts amb el triomf del Forat de la Vergonya i van sorgir iniciatives que aportaven debat i discussió sobre el model de Barcelona. Les jornades REpensar Barcelona-REcuperar la Ciutat aplegaven persones vingudes de diversos àmbits i que compartien el desig d'obrir noves perspectives crítiques sobre la deriva que vivia la ciutat. En un format obert amb intervencions de convidats, les jornades oferien un espai de reflexió i d'aprenentatge intergeneracional i transversal. Estudiants, activistes, veïns, professionals i experts van nodrir un extens programa la primavera de 2005. La convocatòria va ser un èxit i va establir-se com a cita periòdica fins al 2008. Aprofitant la xarxa d'equipaments públics, els ateneus i el mateix carrer, les sessions eren enregistrades i es difonien al web del projecte (<https://sitesize.net/webs/repensarbarcelona/>), molt abans de l'existència de les xarxes socials i de YouTube.

Els anys de REpensar van ser una veritable escola per a totes les persones que en vàrem formar part. Replicant d'alguna manera el que havia estat això per a nosaltres, vam impulsar amb organitzacions de Xile el projecte Valparaíso Aula Permanente³, el qual volia oferir-se com a procés d'empoderament per a les comunitats urbanes de la ciutat de Valparaíso. Mitjançant un taller, es va posar en marxa el procés cap a formes cooperatives entre estudiants, entitats ciutadanes i grups de barri, amb la intenció de crear un debat crític més enllà dels discursos oficials i del planejament urbà. A Barcelona, altres repensars van florir, com Repensar Poble Sec, que va donar resposta al procés de gentrificació accelerat arran de l'obertura del Paral·lel al trànsit de creuers turístics, o Repensar Bon Pastor⁴, com a alternativa

² Vegeu el documental de Falconetti (2004) que demostra la capacitat de resistència de les classes populars a les agressions de l'exèrcit immobiliari que assola la ciutat de Barcelona.

³ Vegeu: <https://sitesize.net/valparaisoaulapermanente/>

⁴ Vegeu: <https://repensarbonpastor.wordpress.com/>

davant l'amenaça d'enderrocar part dels habitatges de les cases barates del Bon Pastor. Amb la convocatòria d'un concurs internacional d'urbanisme, els veïns van posar en marxa un procés col·lectiu animat pels moviments socials. L'experiència va enfrontar les pautes de l'urbanisme municipal i va desembocar en una falta d'entesa i el menysteniment de l'Administració. Fruit d'aquest treball és l'autoedició i publicació sorgida *Repensar Bon Pastor* (Col·lectiu Repensar Bonpastor, 2016). L'esforç de moltes persones i l'interès de tot aquest projecte obre un nou marc de treball des de la tasca dels tècnics com a facilitadors de processos, una participació i mediació oberta que els tècnics ja incorporen fa temps i que es consolida en alguns projectes capdavaners d'urbanisme participatiu.

D'altra banda, la destrucció d'una comunitat té també un reflex immediat en el paisatge a la qual està associada. En moltes situacions actuals podem parlar de comunitats híbrides que conviuen en paisatges vulnerables, paisatges que podem definir per una transformació latent, en els quals les condicions d'identitat i de relació no són unívokes, sinó més aviat transitives; paisatges que també podem considerar com a híbrids, que són habitats per comunitats vulnerables en la seva precarització social i sotmesos a identitats múltiples en el seu reconeixement. Les ciutats actuals s'articulen de manera clara sota la segregació urbana i social. Per mitjà de barres insalvables de renda, es perverteix l'accés a drets comuns i a mesures d'equitat i justícia social. Són paisatges que confirmen la diferència creant comunitats invisibles, com la que imposa la condició migrant.

La pressió reiterada sobre les comunitats agrícoles a totes les regions del món veu amenaçada la seva supervivència per models d'agricultura industrial i formes de mecanització tecnològica extrema. La pèrdua de la rendibilitat econòmica de les explotacions així com la pressió productiva han degenerat en nous paisatges de monocultius transgènics, macroexplotacions mecanitzades en les quals ja no queda lloc per a les comunitats de sabers i formes d'autogestió que s'havien consolidat en altres èpoques i condicions. També podem situar aquí l'excepcionalitat de les comunitats digitals que transiten per paisatges virtuals, comunitats consolidades i funcionals que convoquen petits grups o vertaderes nacions digitals, que transiten mons fets de duplicitats geogràfiques o espais inversemblants on es comparteixen i negocien els afectes, els lleures col·lectius i les econo-

mies d'escala o globals. Així mateix, les complexes relacions que es donen entre turisme, comunitat i paisatge. Podem constatar que molts paisatges i ciutats es troben sotmesos a múltiples simulacres de sociabilitat, confraternitat i aliança en allò que és relacional, i a simulacres imaginaris amb els llocs de consum, que conformen escales superposades d'un hyperpaisatge global.

Davant l'experiència quotidiana de conviure amb el fenomen turístic a la ciutat de Barcelona, vam veure la necessitat de relacionar-nos i entendre l'impacte agressiu que suposa, des de les eines de la creació cultural. El 2016 vam proposar el que anomenàvem Agència de Turisme Popular⁵, una iniciativa d'escolta no sobre el fet turístic urbà, sinó des del seu interior, considerant que el seu impacte actual ja no deixa espais ni relacions fora de la seva influència. Per mitjà d'accions relacionals en els espais públics afectats pel turisme massiu, es produïen trobades obertes amb el veïnat dels barris per recollir opinions i sensacions sense apriorismes. Al mateix

Imatge 2. Postal editada amb una frase de Dean MacCannell (2017) i fotografia de Sitesize, del projecte RE-Rambles. Capital desig 2018. Foto: Sitesize.

5 Vegeu: <https://sitesize.net/agenciadeturismepopular/>

temps, es propiciava la interlocució amb els turistes, els quals indirectament en són causants i sofreixen les conseqüències d'aquest model extractiu sobre els béns, els serveis i els valors de sociabilitat dels llocs, valors que es troben en un perill extrem de substitució perversa. El turisme és una indústria que ha esdevingut un model cultural amb llums i ombres, sobre el qual tot intercanvi pot ser enganyós, perquè ens enfronta directament amb situacions ambigües participades pel desig de relació, l'imaginari dels llocs i la cruia explotació.

Tanmateix, en la construcció del territori, el treball dels moviments socials ha estat fonamental, tant en els seus discursos com en els compromisos vers la comunitat. Les administracions a vegades han atès i fins i tot han facilitat processos. Queda encara, però, un llarg camí per fer prevaldre els drets i deures dels habitants, atendre les seves demandes i posar els mitjans necessaris. Ho entenem com un procés d'aprenentatge, en què cal fer pedagogia des de tots els fronts possibles, per tal que experiències rellevants com algunes de les ciutades trobin el reconeixement institucional en les nostres democràcies. L'exercici de la ciutadania passaria, doncs, a ser un front comú i una garantia de drets fonamentals, i acompanyaria aquest exercici dels deures que com a comunitat tenim cap als altres. Una mena de mutualitat que obre vies d'acció creativa, com la que vàrem assajar en la iniciativa del Laboratori d'Aprenentatge Comunitari, desenvolupat entre 2016 i 2018 a La Virreina Centre de la Imatge. El Laboratori es proposava com un procés col·lectiu basat en la reciprocitat, dins un marc ètic que garantís la seva viabilitat. Mitjançant la posada en marxa de tallers es va assolir un treball comunitari que disposava d'unes eines i metodologies viscudes. Ens referim a tallers vivencials en què el saber es comparteix i se suggereix com a marc d'intercanvi per aprendre juntes. Les persones que impulsàvem el Laboratori partíem d'un nucli per formar el que seria el primer taller dedicat justament a la reciprocitat. El concepte és d'origen andí i és la forma bàsica en què les societats andines s'han desenvolupat. La reciprocitat es practica amb la terra, la comunitat i les persones, com a manera d'assolir un intercanvi profund; es tracta d'exercir l'acte de donar i rebre com a construcció col·lectiva replicant el funcionament de la natura i de tot el que està viu. Una cosmogonia que no fa diferències, perquè tot acte implica un retorn. Emulant aquest principi, el Laboratori es va desplegar

com un organisme fractal a partir del primer taller, del qual van sorgir dos tallers més, sis vivers d'aprenentatge i jornades de retorn públic. El treball ingent de tantes persones i l'energia que s'hi abocava van generar diverses formes d'implicació impensables en un centre expositiu. L'experiència va desbordar literalment qualsevol previsió, i en part està recollida al web (<https://sitesize.net/lac/>). Val a dir que l'acolliment institucional d'aquestes pràctiques d'aprenentatge radical ha estat durant molt temps gairebé impossible. I és en el marc de l'art on ha pogut trobar aliances, com aleshores va ser a La Virreina Centre de la Imatge, amb la direcció de Valentín Roma. Els espais de llibertat que obre la pràctica artística són una via des d'on activar la construcció col·lectiva i que anem treballant des de Sitesize. És destacable en aquest sentit el gir que algunes institucions com Arts Santa Mònica han provocat en l'escena creativa de la ciutat de Barcelona. Lluny d'imposar una programació i curadoria en voga, l'activitat del centre es dedica fonamentalment a impulsar espais de creació col·lectiva, facilitant processos i recursos amb implicació de comunitats locals. El seu

Imatge 3. Laboratori d'Aprenentatge Comunitari. Cartell de la sessió pública de retorn del taller de reciprocitat de l'any 2017, "Com esdevenir comunitat". Foto: Sitesize.

director, Enric Puig, parteix de supòsits transversals, inclusivament i redistributius de la pràctica artística, entesa com a procés comunitari en el territori. L'esperança radica en el fet que formes com aquestes s'estenguin a totes les esferes institucionals i quedin desbordades per la resposta dels habitants d'aquests territoris.

D'altra banda, les pràctiques instituïdores creen al mateix temps camps de ressonància que, algunes vegades sota formes de protesta, incideixen directament en llocs. Els moviments de defensa de la preservació del territori s'han succeït com a front contra les polítiques neoliberals. Un dels més cèlebres per la seva contundència és la lluita per la ZAD (*zone à défendre*⁶) a Notre-Dame-des-Landes, França, on es projectava construir un aeroport. Nombrosos activistes van fer d'aquesta causa un medi de vida i van aixecar refugis i habitatges al bosc, entre els arbres o penjats en aquests. Les imatges són d'una gran plasticitat i ens parlen de la violència del sistema econòmic, de les alternatives de la societat civil i dels discursos ecologistes oficials. Els anys d'aprenentatge d'aquesta iniciativa col·lectiva a França, les seves victòries i els seus límits han forçat un canvi de perspectiva i el punt de vista estratègic amb la creació del moviment Les Soulèvements de la Terre⁷. No és la mobilització social la que s'aixeca en la protecció de la natura com quelcom aliè i separat; és la mateixa mobilització de la Terra, com a conjunt indestruïble amb la humanitat, la que es protegeix dels seus atacs negatius, en un moviment que no es pot dissoldre perquè no té adscripció. És múltiple i viu, perquè totes juntes som la Sublevació de la Terra.

A Llatinoamèrica, les comunitats indígenes són sistemàticament expulsades de les seves terres, on estan històricament arrelades, com en el cas del poble d'Arhuaco, a la serra de Santa Marta, a Colòmbia, que reivindica altres polítiques públiques que prenguin en consideració el bagatge i la cosmogonia dels pobles vers el seu territori, o la situació del poble maputxe a l'Auracania, que demana l'autonomia del seu territori enfront de l'estat xilè i les polítiques extractives dels monopolis transnacionals⁸. El

6 Vegeu: zad.nadir.org el web de les persones que van instal·lar-se al boscatge de Notre-Dame-des-Landes per respondre a la crida llançada l'any 2008 pel col·lectiu de "residents que resisteixen" per ocupar els terrenys amenaçats pel projecte aeroportuari.

7 Vegeu: <https://lessoulevementsdelaterre.org/es-es>

8 Survival és un moviment de respecte i protecció dels drets dels pobles indígenes i tribals, vegeu: <https://www.survival.es/indigenas/sierra-nevada>

Imatge 4. Laboratori d'Aprenentatge Comunitari. Cartell del taller d'aprenentatge comunitari de transició cultural de l'any 2018, "Construint Ecotopia". Foto: Sitesize.

territori i la comunitat són en aquests casos indissociables l'un de l'altra, un dret ancestral que atorga la possessió dels llocs a aquelles comunitats que en tenen cura; una vegada més, el principi de la reciprocitat és la llei natural. Les nostres societats occidentals han pres consciència del valor i el sentit d'aquesta llei quan s'han vist amenaçats espais d'importància cabdal per a la convivència dels ecosistemes. La defensa del delta del Llobregat és un dels darrers moviments que aplega col·lectius ben diversos, i veu del recorregut d'altres moviments de defensa del territori, com el moviment d'oposició al Quart Cinturó al Vallès, el moviment per la defensa de l'Ebre, el moviment en contra de la línia de molt alta tensió. . . , per citar-ne alguns. Aquestes lluites no operen soles, estan en xarxa amb una consciència planetària que denuncia la manca de coherència en les polítiques públiques i el seu clientelisme vers el capital com el principal problema. Els arguments de competitivitat, innovació i progrés es queden enrere quan parlem dels darrers espais verds, de la penetració del capital financer global i de la pèrdua d'autonomia dels territoris. La capacitat d'agència, és a dir, l'aptitud d'actuar en un entorn determinat per part de les comunitats dona resul-

tats que a llarg termini cristal·litzen, com al barri de Sants, a Barcelona, en l'autogestió veïnal d'equipaments. El complex de Can Batlló ha estat una aposta col·lectiva de tot un barri que el 2011 va ocupar literalment el recinte industrial. Des d'aleshores el projecte s'ha fet fort, gràcies al fet de ser un moviment intergeneracional i al procés d'aprenentatge assolit en la seva assemblea. La interlocució amb l'Administració ha tingut els seus estira-i-arronsa, però finalment ha estat exitosa i modèlica per a altres iniciatives.

S'obren, doncs, vies de resolució, camins d'esperança en el sentit que apunta David Harvey (2003); les comunitats com a constructores i guardians dels llocs, auditors dels espais i vigilants enfront de la constant amenaça a la qual la globalització sotmet els territoris. El seu abast té resposta, al mateix temps que agenda pròpia, en els moviments antiglobalització, el moviment indígena, les lluites de defensa del territori, les protestes estudiantils, el feminisme comunitari, l'ecofeminisme, les vagues i revoltes per posar fre a la precarietat i a la retallada de drets humans. No tot està perdut, la crisi d'una comunitat n'anticipa una altra, i la destrucció d'un paisatge porta incorporada la prefiguració d'una absència de desenllaç imprevisible. Però cal atendre i preservar les condicions i els compromisos que són necessaris per a la creació de comunitats fortes i paisatges resilient.

Referències bibliogràfiques

CASA RÍO LAB (2021). "El primer Festival biocultural y la necesidad de una Ley de protección" [en línia]. <<https://www.casariolab.art/2021/12/22/el-primer-festival-biocultural-y-la-necesidad-de-una-ley/>> [consulta: 25.04.2023] [Casa Río Lab és un centre d'articulació bioregional que comparteix informació i desenvolupa accions juntament amb altres organitzacions germanes de la Conca de la Plata].

COL·LECTIU REPENSAR BONPASTOR (2016). *Repensar Bonpastor: tejiendo historias urbanas de Barcelona desde el umbral de las Casas Baratas*. Barcelona: Col·lectiu Repensar Bonpastor.

FALCONETTI, Chema (2004). *El Forat de la Vergonya*. Disponible en línia a: <<https://www.youtube.com/watch?v=PfTvsSMGEg>> [consulta: 25.04.2023].

HARVEY, David (2003). *Espacios de esperanza*, traducció per Cristina Piña Aldao. Madrid: Akal. (Cuestiones de Antagonismo; 16). [Títol original *Spaces of hope* del 2000].

MACCANNELL, Dean; DÍAZ Cuyás, José (2017). "Arte, turismo y autenticidad", *Concreta*, núm. 10.

SITESIZE + COL·LECTIU REPENSAR (2009). *La ciutat suplantada* [vídeoassaig que recorre diferents espais de la ciutat amb algunes de les persones vinculades al projecte *REpensar Barcelona*]. Disponible en línia a: <<https://vimeo.com/108912473>> [consulta: 25.04.2023].

El rol dels grups locals autoorganitzats, un nou actor essencial per a la gestió sostenible dels espais fluvials

Marta Benages, Xavier Garcia, David Pavón, Anna Ribas, Pere Vall-Casas i Álvaro Cuéllar

La Directiva marc de l'aigua aprovada l'any 2000, en el seu article 14 establiria que es fomentaria “la participació activa de totes les parts interessades en l'aplicació de la present Directiva” (Romaní i Queralt, 2006: p. 39). Malgrat les més de dues dècades que han transcorregut des de llavors, la implicació de la ciutadania en la gestió dels rius encara és una assignatura pendent (Van der Heijden *et al.*, 2014; Jager *et al.*, 2016). Preval la presa de decisions amb una destacada component tecnocràtica de l'Administració pública i dels sectors més influents (propietaris, productors i ecologistes), i es descuida l'opinió d'altres àmbits de la ciutadania. Malgrat això, s'observa un intens ús social dels rius urbans (Everard i Moggridge, 2012) i un interès creixent a favor de la seva protecció per part de grups de base ciutadana (Mattijssen *et al.*, 2018). La ciutadania s'autoorganitza i participa en activitats relacionades amb els rius que tenen com a objectiu: 1) el seu manteniment i la seva millora, incloent-hi la recollida de deixalles, l'eliminació d'espècies invasores i la plantació d'arbres; 2) la defensa política, incloent-hi la participació en actes de protesta, deliberació i cooperació; 3) la conscienciació ambiental, amb activitats educatives com ara excursions i tallers, i 4) la coproducció de coneixement, amb el seguiment d'espècies i indicadors ambientals com la qualitat de l'aigua.

En els darrers anys, han proliferat estudis centrats en l'anàlisi de processos de rehabilitació fluvial impulsats per grups autoorganitzats (“de baix a dalt”). Aquests estudis han ressaltat beneficis importants en matèria de gestió d'espais fluvials, com ara la coproducció de coneixement (Van Buuren, 2013) i la presa de decisions més inclusiva (Robinson *et al.*, 2015). També s'han analitzat els factors clau per a l'èxit d'aquests processos (capacitat organitzativa ciutadana, tipus de lideratge i suport institucional) (Igalla, Edelenbos, Van Meerkerk, 2019). No obstant això, es disposa de poc coneixement sobre com i en quines condicions els processos “de baix a dalt” poden culminar amb la formació de grups fluvials de base ciutadana. Aquest desconeixement limita la capacitat dels governs locals per activar l'autoorganització de grups locals i mantenir-la efectiva en el temps. Amb el propòsit d'avançar en aquest camp i donar cobertura tècnica a la gestió col·laborativa dels rius urbans, es va dissenyar i implementar el procés participatiu pilot *Viu la riera*.

El procés participatiu *Viu la riera*

Durant els últims trenta anys, el Consorci Besòs-Tordera ha liderat polítiques de restauració fluvial i promogut programes d'educació ambiental (Consorci Besòs-Tordera, 2020a i 2020b). Alhora, han sorgit iniciatives de custòdia fluvial impulsades des de l'entorn acadèmic i la ciutadania (Associació Hàbitats, 1997; ADENC, 2009). Com a resultat de la suma d'aquests esforços (“de dalt a baix” i “de baix a dalt”), els sis cursos fluvials de la conca del Besòs han esdevingut llocs rellevants per a la qualitat de vida de més d'un milió d'habitants metropolitans (Benages-Albert i Vall-Casas, 2014) (vegeu la figura 1). L'Agència Catalana de l'Aigua (ACA) és l'organisme responsable de l'elaboració, cada sis anys, del Pla de gestió del districte de conca fluvial de Catalunya dins del qual s'inclouen les conques hidrogràfiques internes de Catalunya; per tant, també la totalitat de la conca del Besòs. En aquest procediment s'estableixen uns processos de deliberació previs de dos anys de durada. El tercer cicle de planificació (2022-2027) constata la fins ara baixa participació ciutadana observada a Europa amb l'aplicació de la Directiva marc de l'aigua.

En aquest context, el procés participatiu pilot *Viu la riera*, iniciat l'any 2016, pretenia activar la implicació de les comunitats fluvials en la cura del curs baix i mitjà de la riera de Caldes, afluent del riu Besòs. En aquest tram de dinou quilòmetres, la riera de Caldes ha esdevingut un corredor cívic d'intens ús social, que connecta teixits residencials i industrials de baixa densitat de quatre municipis, on resideix una població de 70.434 habitants (2016): de nord a sud, Caldes de Montbui, Palau-Solità i Plegamans, Santa Perpètua de Mogoda i la Llagosta (Vall-Casas *et al.*, 2019).

Disseny i desenvolupament

Entre el maig de 2016 i el desembre de 2017, es va dur a terme el projecte pilot *Viu la riera*, amb dos objectius principals: 1) avaluar els valors paisatgístics i les preferències de millora considerats pels residents (Garcia *et al.*, 2017), i 2) promoure la creació d'un grup de base ciutadana compromès amb la cura de la riera de Caldes (Vall Casas *et al.*, 2021).

Figura 1. Cursos fluvials de la conca del Besòs. Font: elaboració pròpia.

El procés participatiu va combinar tecnologia SIG per a la participació pública (SIGPP)¹ amb mètodes de participació presencial, com grups focals, activitats de lleure, observacions directes, tallers presencials i presentacions a càrrec d'experts. A través del web propi (*www.viulariera.org*) s'anunciaven les activitats participatives, es difonien fotos i vídeos del paisatge fluvial cedides per la ciutadania i s'accedia a l'eina SIGPP. En total, es van combinar nou accions presencials i tres accions en línia per recollir l'opinió pública i promoure la presa de decisions i l'autoorganització ciutadana (vegeu la figura 2).

Figura 2. Infografia del procés participatiu *Viu la riera*. Font: elaboració pròpia.

1 SIGPP és un enfocament participatiu que combina tecnologia de sistemes d'informació geogràfica (SIG) amb mètodes de participació pública per involucrar ciutadans i altres parts interessades (*stakeholders*) en processos de presa de decisions relacionats amb la planificació i gestió espacials.

El procés participatiu es va estructurar en tres fases. En la primera fase, *Opina*, es van identificar els valors, els pactes i les preferències de millora. En la segona fase, *Decidim*, es van acordar accions de millora a partir de la votació sobre els resultats de la fase anterior. A més, es van convidar experts en temes controvertits per impartir xerrades divulgatives encaminades a superar opinions preconcebudes i trobar solucions viables. Finalment, la fase *Mulla't* va donar suport a l'autoorganització ciutadana per dur a terme algunes de les accions seleccionades.

Durant el procés participatiu es va posar especial atenció en la comunicació i col·laboració entre participants, amb l'objectiu d'afavorir l'aprenentatge i la implicació activa. Les opinions emeses en cada sessió es van reunir i sistematitzar, i es van retornar en la sessió següent, cosa que va reforçar la coherència i legitimitat del procés. Es va promoure la transparència en l'intercanvi d'informació per tal d'augmentar la confiança entre els mateixos ciutadans, i entre la ciutadania i les administracions públiques, com a requisit indispensable per al treball col·laboratiu. La intensa i continuada cooperació *in situ*, al llarg de tot el procés, de dos facilitadors qualificats va promoure la complicitat amb el voluntariat local, embrió del que va acabar constituint-se com a grup de custòdia de la riera de Caldes.

Participants

Un total de 327 persones de perfils diversos van participar en el procés, des d'amants d'experiències en l'entorn natural, en aquest cas el riu —però poc propensos a prendre part en activitats de voluntariat—, fins a persones amb un comportament proambiental consolidat de custòdia de la natura (Alonso-Monasterio *et al.*, 2015). La participació femenina va ser més elevada que la masculina (58 % dones i 42 % homes), en contrast amb els registres dels cicles de planificació de la Directiva marc de l'aigua a la conca del Besòs (20 % dones i 80 % homes).

Les accions presencials van atraure més persones que les accions en línia. Dels 327 participants, 253 (77 %) només van participar en accions *in situ*, 51 (16 %) van combinar accions presencials i en línia i 23 (7 %) només van participar en accions en línia. L'acció inicial de caràcter lúdic El Dia de la Riera!, centrada en el contacte directe amb l'entorn fluvial i la interacció social, va donar visibilitat al procés entre les comunitats riberenques, i va

aconseguir la captació de 202 nous participants. Per contra, es va observar una reducció dràstica de membres a mesura que el procés va passar de la consulta a la presa de decisions i la implicació activa. Els motius d'una participació tan baixa en les fases *Decidim* i *Mulla't* responen, segurament, a tres factors: d'una banda, l'augment de compromís requerit en fases avançades tendeix a restringir la participació a persones propenses al voluntariat i a la custòdia de la natura; d'altra banda, la presa de decisions de la fase *Decidim* es basava en aspectes generals identificats pels participants en la fase anterior, no necessàriament urgents o associats a un conflicte candent; finalment, la plena implementació de la fase *Mulla't* superava el període de temps del procés participatiu i requeria la implicació de les administracions locals per a la seva continuïtat, cosa que no va reeixir.

Malgrat el descens general de la participació en el decurs del projecte, l'aportació de coneixements especialitzats de la mà d'experts invitats va augmentar notablement el nombre de participants durant la segona ronda de tallers de la fase *Decidim*. Els tallers *Repensem la Riera*, de debat ciutadà sobre possibles accions de millora, van reunir vint-i-cinc persones i van permetre identificar un tema principal per municipi sobre el qual oferir una ponència d'una persona experta. En aquest cas, es va duplicar l'assistència, i s'arribà a les quaranta-nou persones. L'aprenentatge i el treball en xarxa van resultar clau en aquesta fase, i es va valorar molt favorablement l'oportunitat de compartir inquietuds i coneixements entre participants de diferents municipis.

Pel que fa a l'assistència a les accions en línia, la plataforma web de SIGPP va tenir un paper modest en la promoció de la participació. En aquest sentit, només la secció SIGPP-*Opina* va aconseguir una participació significativa (68 participants), mentre que SIGPP-*Decidim* i SIGPP-*Mulla't* van donar resultats residuals (només 8 i 4 participants, respectivament).

En l'acte final del procés participatiu es va presentar l'eina SIGPP-*Mulla't* per a la dinamització d'accions a les administracions locals i regionals. Les administracions públiques locals van oficialitzar el seu suport a la nova plataforma ciutadana mitjançant la signatura del Pacte Territorial per a la Millora de la Riera de Caldes, en presència de vint veïns dels diferents municipis i representants de l'ACA, el Consorci Besòs-Tordera i la Diputació de Barcelona.

Autoorganització

Com a resultat del projecte pilot *Viu la riera*, es va crear un grup fluvial de base ciutadana format per participants dels quatre municipis. Des de la seva formació, l'any 2017, el grup ciutadà ha organitzat quatre edicions més del Dia de la Riera, activitat de conscienciació ambiental que combina múltiples accions lligades a la neteja i restauració de l'entorn fluvial. Malgrat no estar registrat encara com a entitat, és sens dubte un referent per a les administracions locals de la veu de la ciutadania en matèria d'espais fluvials.

Actualment, el grup està format per tretze dones i setze homes d'entre vint-i-tres i setanta-un anys. Curiosament, sis dels set participants més

Imatges 1 a 6. Exemples d'activitats impulsades pel grup fluvial de base ciutadana: 1) Dia de la Riera, 2) sortida de rastreig de fauna amb famílies, 3) extracció d'espècies invasores, 4) sortides amb grups escolars, 5) seguiment d'abocaments il·legals de deixalles i 6) caminades populars. Fotos: elaboració pròpia.

joves són graduats en estudis relacionats amb les ciències ambientals, i set participants adults són professors, encara que no necessàriament en ciències. Pel que fa a la participació en col·lectius locals, dos terços (65 %) ja estaven afiliats abans de la creació del grup a associacions locals (dedicades principalment a qüestions mediambientals), però només un dels membres del grup (4 %) havia participat en els cicles de planificació derivats de la Directiva marc de l'aigua. Quant a la motivació per implicar-se en el grup ciutadà, el 91 % manifesta la voluntat d'aportar temps i esforç a la millora de la riera, mentre que només el 9 % expressa un posicionament menys proactiu (adquisició d'informació). Per tant, el perfil predominant de membre del grup ciutadà és el d'una persona voluntària local compromesa en la millora del medi fluvial, desconnectada dels processos participatius de la Directiva marc de l'aigua.

Reflexions i aprenentatges del projecte pilot *Viu la riera*

L'experiència pilot *Viu la riera* va aconseguir promoure la participació de la ciutadania en la gestió fluvial mitjançant un procés de presa de decisions "de baix a dalt". La reflexió sobre les claus d'aquest èxit pot ser útil a polítiques de formació de grups fluvials de base ciutadana envers un model de governança participativa multinivell. Amb aquest propòsit, els apartats següents aprofundeixen en els aprenentatges adquirits durant el procés participatiu així com en les limitacions detectades.

La percepció ciutadana al centre del debat sobre la gestió fluvial

Els continguts abordats durant el procés participatiu van divergir dels que actualment centren els debats de l'ACA, orientats a l'ecologia i la gestió dels recursos hídrics (contaminació, aigües residuals, qualitat hidromorfològica i biològica i subministrament d'aigua). La riera va ser percebuda pels participants com un entorn verd amb aspectes socials (estètics, culturals, educatius, recreatius, espirituals, etc.) i aspectes ecològics fortament vinculats. Per tant, l'enfocament socioecològic en la identificació de valors paisatgístics i preferències de millora es va considerar clau per garantir la implicació activa dels ciutadans. Per exemple, la coincidència de valors i

impactes, com la naturalitat i el risc d'inundació, ambdós relacionats amb la presència d'arbres a la llera del riu, no es va percebre com una font de conflicte, sinó com una oportunitat per a una comprensió més matisada del riu. Les xerrades a càrrec d'experts van proporcionar una base tècnica per conciliar els valors ecològics i socials en joc. Tot i que algunes propostes de millora, com la restauració d'hàbitats, no es van traduir immediatament en accions pràctiques i requeriran més concreció i suport, el projecte pilot va reforçar i alinear la voluntat dels participants de contribuir-hi. D'aquesta manera, un enfocament socioecològic mixt, atent a la diversitat de significats que té la riera per als participants, va ser el punt de partida de la formació del grup ciutadà.

La integració dels voluntaris locals

Pel que fa als actors implicats en el projecte pilot, els voluntaris locals van tenir un paper fonamental en el lideratge i la difusió del procés participatiu, a diferència del que ha succeït en els processos impulsats des de l'ACA. Tot i que els canals institucionals de l'ACA han aconseguit incloure els moviments ecologistes en la gestió de l'aigua (Parés *et al.*, 2008), s'han quedat curts a l'hora d'involucrar el públic en general i els activistes locals. Els participants en el segon cicle de planificació de la conca del Besòs es van distribuir de la manera següent (ACA, 2016): 46 % administració local; 31 % agents econòmics, incloent-hi l'agricultura i la silvicultura (6 %) i la indústria i l'energia (25 %); i 22 % organitzacions ecologistes i universitats. Només l'1 % restant corresponia a persones a títol individual. Queda palesa la participació residual de les associacions locals i la ciutadania en general, davant del protagonisme dels actors més influents.

Els voluntaris locals operen sota el paraigua de petites associacions locals i tenen un impacte baix en el cicle de l'aigua, i, per tant, no es consideren rellevants en el mapa d'actors de l'ACA (ACA, 2010). La desconexió entre els cicles de planificació de la Directiva marc de l'aigua i els voluntaris locals (només un 4 % dels membres del grup de *Viu la riera* havia participat prèviament en els processos de l'ACA) representa un malbaratament inacceptable de la capacitat d'actuació dels ciutadans. A més, els voluntaris locals poden tenir un paper crucial en la mobilització de persones no necessàriament implicades en el procés participatiu (el 46 % dels membres

del grup de *Viu la riera* s'hi va incorporar a partir del boca-orella). Per tant, en lloc d'un reclutament deductiu basat en el mapa d'actors rellevants, el reclutament inductiu liderat per voluntaris locals esdevé primordial per al creixement del grup ciutadà.

L'aprenentatge col·lectiu orientat a l'autoorganització

Hi ha estudis que confirmen la importància de l'aprenentatge social en l'àmbit local per impulsar la gestió participada dels rius (Pahl-Wostl, 2017). En aquest sentit, el projecte pilot *Viu la riera* exemplifica la rellevància de l'aprenentatge social individual i col·lectiu per promoure la participació ciutadana. A part de l'aprenentatge individual que cada participant anava adquirint durant el procés, es va dur a terme un aprenentatge col·lectiu continu i estructurat. En concret, quan s'acordaven les causes de la situació ambiental actual i els mitjans per a la seva millora, així com quan es desenvolupaven accions pràctiques grupals, s'estava produint un aprenentatge col·lectiu. Aquest aprenentatge col·lectiu es va avaluar mitjançant dos indicadors: 1) la continuïtat dels continguts al llarg de les diferents fases del projecte pilot, com a índex indirecte de la robustesa dels acords, i 2) l'autoorganització d'un col·lectiu ciutadà que va dur a terme un total de set accions (entre les tretze inscrites a *Mulla't*), com a marcador de la capacitat de treballar col·laborativament.

El procés d'aprenentatge va comptar amb el suport d'una metodologia *ad hoc*. Les accions presencials i en línia es van combinar al llarg de les fases *Opina!*, *Decidim* i *Mulla't*. A diferència dels tallers de l'ACA, estructurats per grups d'interès i experiència, les accions presencials van reunir participants amb diferents interessos i inquietuds (ambientals, socials i culturals) i diferents nivells de coneixement (expert i no expert). La diversitat va ser un motor rellevant per a l'aprenentatge mutu i el treball en xarxa. La combinació de visions tècniques i vivencials a través de múltiples formats presencials (grups focals, xerrades a càrrec d'experts i caminades) va promoure una comprensió socioecològica inclusiva de l'espai fluvial. A més, els relats dels participants sobre el patrimoni natural i cultural de la riera van impulsar la curiositat i l'interès mutu, i van augmentar la cohesió del grup. Igualment, el contacte directe amb la riera i la interacció amb habitants dels seus diferents trams van augmentar el sentit de pertinença i la identitat fluvial

Imatge 7. L'acció inicial de caràcter lúdic El Dia de la Riera!, centrada en el contacte directe amb l'entorn fluvial i la interacció social, va donar visibilitat al procés entre les comunitats riberenques, i va aconseguir la captació de 202 nous participants. Foto: Cristina Mingot.

més enllà dels límits municipals, la qual cosa és fonamental per crear grups de voluntaris de conca fluvial (Gooch, 2003; Masterson *et al.*, 2017). Així mateix, les experiències basades en el lleure també van ser útils per reforçar l'empatia i l'intercanvi interpersonal entre els participants. Pel que fa a les accions en línia, es va impulsar l'aprenentatge social mitjançant la creació d'un repositori de coneixement ciutadà. No obstant això, la manca de finançament suficient per desenvolupar aplicacions mòbils a fi d'augmentar la interactivitat i generalitzar l'ús de les TIC sembla determinant en l'escassa resposta aconseguida (només el 23 % dels participants va utilitzar la plataforma SIGPP-web). Aquesta limitació, previsible en un procés participatiu impulsat per un projecte de recerca dut a terme en municipis petits, posa de manifest la importància del patrocini institucional, que, segons els experts, és essencial per establir, difondre i mantenir l'entorn tecnològic de la participació electrònica (Gharesifard, When i Van der Zaag, 2017).

Beneficis dels grups fluvials de base ciutadana en el model de governança participativa multinivell

La governança participativa multinivell fa referència a la gestió fluvial col·laborativa coordinada a tres escales fluvials: supraconca, conca i subconca (escala local). Actualment, els objectius marcats per la Directiva marc de l'aigua de qualitat ecològica a escala supraconca dominen la interacció vertical entre àmbits (Rollason *et al.*, 2018). Els governs regionals lideren l'elaboració i actualització dels plans de gestió de conques fluvials per als districtes de conques fluvials (àmbit supraconca) en cicles d'implementació de sis anys (Koontz i Newig, 2014). La gestió de conca hauria de dur-se a terme a través de consells de conca, en què els programes de mesures serien acordats per les parts interessades i les administracions locals, per tal de complir les condicions de finançament existents i els objectius ecològics establerts en l'àmbit de supraconca. Tot i que la implicació ciutadana està associada amb la gestió sostenible dels rius, la participació del públic en general en els consells de conca no s'ha materialitzat (Jager *et al.*, 2016) i les iniciatives ciutadanes sovint es consideren obstacles per assolir els objectius de la supraconca (Rollason *et al.*, 2018). Per revertir aquesta situació, cal una coordinació més horitzontal entre els ciutadans a escala local (àmbit subconca) i una coordinació vertical entre grups ciutadans emergents i els consells de conca (Benson, Jordan i Huitema, 2012; Rollason *et al.*, 2018).

L'experiència pilot va proporcionar l'entorn per a la coordinació horitzontal dels voluntaris locals. Persones a títol individual i residents en diferents municipis, descontents amb la situació actual de la riera i amb la incapacitat de les autoritats responsables per millorar-la, van aprendre conjuntament i van decidir col·laborar i esdevenir una petita comunitat d'acció. Avui dia, el grup de *Viu la riera* incideix en la qualitat del riu (organitza accions de neteja de deixalles, extraccions de canya, tallers d'educació ambiental, etc.). D'aquesta manera, el grup amplia l'àmbit d'interès ciutadà del municipi a la subconca i eixampla la capacitat d'acció local més enllà dels límits municipals. Aquest fet resulta crucial, atès que per a la majoria de les persones el terme *local* remet estrictament a l'àmbit municipal on interactuen, en lloc de la subconca o conca on se situen els municipis connectats pel curs fluvial. Tanmateix, l'experiència pilot demostra que la subconca (la riera de Caldes) pot formar part de la identitat local dels mem-

bres del grup. Aquest fet també s'observa en altres col·lectius ciutadans de custòdia fluvial i voluntariat ambiental que operen en l'àmbit de la subconca en altres afluents de la conca del Besòs: Amics del Ripoll (2000), Grup d'Ornitologia del Tenes (2007) o NatMogent (2014), entre d'altres. Impulsats per la defensa dels valors del paisatge, els membres d'aquests grups aprenen a percebre els "seus trams fluvials" (municipals) com a part d'una unitat geogràfica més gran. Aquesta identitat local ampliada té un efecte bidireccional positiu per a la gestió del riu. Les convocatòries de les associacions municipals per a l'eliminació d'espècies invasores, per exemple, adquireixen més coherència quan es planifiquen a escala de subconca. De la mateixa manera, l'estàndard ecològic de les decisions a escala de subconca es beneficia de la interacció cara a cara amb els actors municipals. En aquest sentit, les associacions municipals existents interessades en la protecció dels cursos fluvials es podrien estructurar en l'àmbit de subconca mitjançant processos participatius similars al projecte pilot de la riera de Caldes. D'aquesta manera, la governança fluvial es beneficiaria d'una xarxa de grups fluvials de base ciutadana amb capacitat d'actuar en l'àmbit de subconca. Però el reforç de la capacitat d'actuació local no és suficient

Imatge 8. El contacte directe amb la riera i la interacció entre habitants de diferents localitats va reforçar el sentit de pertinença i la identitat fluvial més enllà dels límits municipals. Foto: Cristina Mingot.

per garantir una governança multinivell. La formació de grups de ciutadans s'hauria de combinar amb el suport institucional a la seva integració formal en la gestió fluvial, i donar lloc a processos de coproducció i col·laboració amb els consells de conca. Tanmateix, les agències responsables de la gestió de l'aigua no sempre són prou receptives a les iniciatives ciutadanes (Edelenbos *et al.*, 2017). El cas del grup de *Viu la riera* no és una excepció; a dia d'avui només s'ha rebut el suport dels governs municipals, mentre que la interacció amb l'administració regional, fortament centralitzada, ha estat insignificant fins ara.

Conclusions i limitacions de l'estudi

La reflexió sobre els resultats del projecte pilot *Viu la riera* aporta punts clau d'aprenentatge que donen suport a la creació de grups ciutadans per a la protecció dels rius i rieres urbans i periurbans:

- Situar la participació en el context d'una comprensió socioecològica del curs fluvial, atenta a les percepcions i expectatives del públic en general. La combinació d'objectius socials i ecològics decidits pels ciutadans va ser el punt de partida del compromís assolit.
- Implicar els voluntaris locals en el lideratge i la difusió dels processos participatius. Els voluntaris locals van ser els catalitzadors de l'autoorganització ciutadana.
- Donar suport a l'aprenentatge i al treball en xarxa dels participants combinant el diagnòstic ciutadà de l'estat de la riera mitjançant les TIC amb les activitats presencials. Un procés d'aprenentatge presencial amb el suport de les TIC va donar lloc a la creació del grup fluvial de base ciutadana.
- Connectar els interessos i institucions ambientals a escala municipal i de conca mitjançant grups fluvials intermedis (de subconca) basats en la ciutadania. La coordinació ciutadana a escala de subconca va mitigar la bretxa entre els objectius a escala municipal i els objectius a escala de conca.

Aquests aprenentatges obren línies de treball per al disseny de processos participatius “de baix a dalt” dirigits a potenciar les comunitats riberenques. L'èxit d'aquests processos depèn, en gran mesura, de la capacitat d'actuació del teixit social en qüestió i del suport de les administracions públiques per donar continuïtat als grups fluvials de base ciutadana i vincular-los amb el marc institucional responsable de la gestió fluvial.

Pel que fa a la continuïtat del grup de *Viu la riera*, l'experiència pilot demostra la feblesa dels esforços impulsats per projectes de recerca sense una base institucional sòlida. La plataforma ciutadana intermèdia va sorgir independentment de les agendes polítiques de les institucions d'escala municipal i de conca existents. Tot i que els quatre ajuntaments i el Consorci Besòs-Tordera van donar suport formalment a la plataforma ciutadana, encara no hi ha una concreció de solucions duradores per al manteniment de les infraestructures i dades en línia generades amb el procés participatiu. En aquest context, la continuïtat del nou actor dependrà principalment de la seva cohesió interna, que necessita més perspectiva en el temps per mesurar-se.

Pel que fa a la vinculació amb el marc institucional responsable de la gestió fluvial, la retroalimentació mútua entre la participació “de baix a dalt” i “de dalt a baix” en la Directiva marc de l'aigua requereix un esforç concertat per tenir en compte processos amb diferents missions, enfocaments, participants, metodologies i escales. En aquesta tasca, el lideratge de les institucions regionals responsables de la gestió fluvial és primordial. En aquest sentit, el Consorci Besòs-Tordera ha creat recentment l'Observatori del Besòs, per recollir dades ambientals i socials de tota la conca i treballar cap a un enfocament socioecològic més integrat. En els propers anys es veurà com el voluntariat de la riera de Caldes pot alimentar l'Observatori del Besòs. No obstant això, més enllà de la incertesa associada als factors contextuais, seran necessàries polítiques de suport a l'autoorganització de plataformes a escala de subconca, per tal que la ciutadania s'impliqui activament en la gestió fluvial i pugui fer sentir la seva veu.

La transició, des d'una participació més tecnocràtica a una de ciutadana més propera a les necessitats quotidianes i al paisatge fluvial local, hauria de marcar els canvis a realitzar en els futurs processos d'actualització de la Directiva marc de l'aigua al nostre país.

Referències bibliogràfiques

- ACA. AGÈNCIA CATALANA DE L'AIGUA (2010). *Memòria dels processos participatius de l'aigua. Directiva marc de l'aigua 2006-2010* [en línia] <https://aca.gencat.cat/web/content/10_ACA/J_Publicacions/02-publicacions/06memoria_participacio_DMA1_ca.pdf> [consulta: 11.04.2023].
- (2016). *Memòria dels processos participatius de l'aigua. Directiva marc de l'aigua 2013-2015* [en línia] <https://aca.gencat.cat/web/content/10_ACA/J_Publicacions/02-publicacions/04-memoria_processos_participatius_2013-2016.pdf> [consulta: 11.04.2023].
- ADENC. ASSOCIACIÓ PER A LA DEFENSA I L'ESTUDI DE LA NATURA (2009). *Fes reviure el Ripoll* [en línia]. <<http://adenc.cat/custodia-del-territori/fes-reviure-el-ripoll/>> [consulta: 11.04.2023].
- ALONSO-MONASTERIO, M.; ALONSO-MONASTERIO, Pau; VIÑALS, María José (2015). "Natusers' Motivations and Attitudes in Urban Green Corridors: Challenges and Opportunities. Case Study of the Parc Fluvial del Turia (Spain)", *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, vol. 68, núm. 2, p. 369-383.
- ASSOCIACIÓ HÀBITATS (1997). *Projecte Rius* [en línia]. <<https://www.projecterius.cat/front/posts/el-projecte>> [consulta: 11.04.2023].
- BENAGES-ALBERT, Marta; VALL-CASAS, Pere (2014). "Vers la recuperació dels corredors fluvials metropolitans. El cas de la conca del Besòs a la regió metropolitana de Barcelona", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, vol. 60, núm. 1, p. 5-30.
- BENSON, David; JORDAN, Andrew; HUITEMA, Dave (2012). "Involving the Public in Catchment Management: An Analysis of the Scope for Learning Lessons from Abroad", *Environmental Policy and Governance*, núm. 22, p. 42-54.
- CONSORCI BESÒS-TORDERA (2020a). *Descobreix el riu* [en línia]. <www.descobreixelriu.wordpress.com> [consulta: 11.04.2023].
- (2020b). *Els rius a les teves mans* [en línia]. <www.besos-tordera.cat/blog/campanya/> [consulta: 11.04.2023].
- EDELENBOS, Jurian; VAN BUUREN, Arwin; ROTH, Dik; WINNUST, Madeline (2017). "Stakeholder Initiatives in Flood Risk Management: Exploring the Role and Impact of Bottom-Up Initiatives in Three 'Room for the River' Projects in the Netherlands", *Journal of Environmental Planning and Management*, vol. 60, núm. 1, p. 47-66.
- EVERARD, Mark; MOGGRIDGE, Helen L. (2012). "Rediscovering the Value of Urban Rivers", *Urban Ecosystems*, vol. 15, núm. 2, p. 293-314.
- GARCIA, Xavier; BENAGES-ALBERT, Marta; PAVÓN, David; RIBAS, Anna; GARCIA-AYMERICH, Judith; VALL-CASAS, Pere (2017). "Public Participation GIS for Assessing Landscape Values and Improvement Preferences in Urban Stream Corridors", *Applied Geography*, núm. 87, p. 184-196.
- GHARESIFARD, Mohammad; WHEN, Uta; VAN DER ZAAG, Pieter (2017). "Towards Benchmarking Citizen Observatories: Features and Functioning of Online Amateur Weather Networks", *Journal of Environmental Management*, núm. 193, p. 381-393.
- GOOCH, Margaret (2003). "A Sense of Place: Ecological Identity as a Driver for Catchment Volunteering", *Australian Journal on Volunteering*, vol. 8, núm. 2, p. 23-32.
- IGALLA, Malika; EDELENBOS, Jurian; VAN MEERKERK, Ingmar (2019). "Citizens in Action, What Do They Accomplish? A Systematic Literature Review of Citizen Initiatives, Their Main Characteristics, Outcomes, and Factors", *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, núm. 30, p. 1176-1194.
- JAGER, Nicolas; *et al.* (2016). "Transforming European Water Governance? Participation and River Basin Management under the EU Water Framework Directive in 13 Member States", *Water*, vol. 8, núm. 4, p. 156-178.
- KOONTZ, Tomas M.; NEWIG, Jens (2014). "From Planning to Implementation: Top-Down and Bottom-Up Approaches for Collaborative Watershed Management", *Policy Studies Journal*, vol. 42, núm. 3, p. 416-442.

- MASTERTON, Vanessa A.; STEDMAN, Richard C.; ENQVIST, Johan; TENGÖ, Maria; GIUSTI, Matteo; WAHL, Darin; SVEDIN, Uno (2017). "The Contribution of Sense of Place to Social-Ecological Systems Research: A Review and Research Agenda", *Ecology and Society*, vol. 22, núm. 1, p. 49.
- MATTIJSEN, Thomas; BUIJS, Arjen; ELANDS, Birgit; ARTS, Bas (2018). "The 'Green' and 'Self' in Green Self-Governance – a Study of 264 Green Space Initiatives by Citizens", *Journal of Environmental Policy & Planning*, vol. 20, núm. 1, p. 96-113.
- PAHL-WOSTL, Claudia (2017). "An Evolutionary Perspective on Water Governance: From Understanding to Transformation", *Water Resources Management*, núm. 31, p. 2917-2932.
- PARÉS, Marc; GENER, Berta; CRUZ, Helena; MARTÍ, Marc (2008). *La participació ciutadana en la gestió de l'aigua*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ROBINSON, Catherine J.; BARK, Rosalind H.; GARRICK, Dustin; POLLINO, Carmel A. (2015). "Sustaining Local Values Through River Basin Governance: Community-Based Initiatives in Australia's Murray-Darling Basin". *Journal of Environmental Planning and Management*, vol. 58, núm. 12, p. 2212-2227.
- ROLLASON, Edward; BRACKEN, Louise J.; HARDY, Richard; LARGE, Andrew R. G. (2018). "Evaluating the Success of Public Participation in Integrated Catchment Management", *Journal of Environmental Management*, núm. 228, p. 267-278.
- ROMANÍ, Joan-Maria; QUERALT, Arnau (eds.) (2006). *Directiva marc de l'aigua de la Unió Europea*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible.
- VALL CASAS, Pere; BENAGES-ALBERT, Marta; ELINBAUM, P.; GARCIA, X.; MENDOZA ARROYO, Carmen; CUÉLLAR, Á. (2019). "From metropolitan rivers to civic corridors: assessing the evolution of the suburban landscape", *Landscape research*, vol. 44, núm. 8, p. 1014-1030
- VALL CASAS, Pere; BENAGES-ALBERT, Marta; GARCIA, X.; CUÉLLAR, Á.; PAVON, D.; RIBAS, A. (2021). "Promoting citizen-based river groups at sub-basin scale for multi-level river governance in the Barcelona Metropolitan Region", *Local environment: the international journal of justice and sustainability*, vol. 26, núm. 2, p. 181-197.
- VAN BUUREN, Arwin (2013). "Knowledge for Water Governance: Trends, Limits, and Challenges", *International Journal of Water Governance*, núm. 1, p. 157-175.
- VAN DER HEIJDEN, Jeroen; TEN HEUVELHOF, Ernst; BROEKHANS, Bertien; VAN DER AREND, Sonja; VAN BUUREN, Ellen; HARTEVELD, Casper; VAN RUIJVEN, Theo (2014). "Contrasting Stories on Overcoming Governance Challenges: The Implementation of the EU Water Framework Directive in the Netherlands", *Local Environment*, vol. 19, núm. 3, p. 318-333.

Experiències de millora i valorització dels paisatges de vores, infraestructures i accessos

El paisatge en el POUM de Vic. Les portes de la ciutat de Vic

Elisenda Foradada Vilarrasa

Els jardiners de la metròpolis. El projecte *La Vora de Girona 2014-2025*.

Un eixample verd

Martí Franch Batllori

NYS Polígon Arts

Albert Gusi

Guia d'integració paisatgística de les estacions d'esquí alpí d'Andorra

Roser Ginjaume Gratacòs

El paisatge en el POUM de Vic. Les portes de la ciutat de Vic

Elisenda Foradada Vilarrasa

El planejament de la ciutat de Vic incorpora diferents estratègies de paisatge, i segueix, d'aquesta manera, els objectius de qualitat paisatgística que estableix el Catàleg de paisatge de les Comarques Centrals.

La primera estratègia és referent al *centre històric i a la ciutat antiga*, on el mateix planejament es converteix en l'eina de protecció del patrimoni. S'ha treballat a escala urbanística, i s'han identificat diferents àrees urbanístiques homogènies, anomenades conjunts (vuit conjunts), que tenen un teixit i un tipus d'arquitectura concreta, i a escala arquitectònica i constructiva també. De cada finca s'ha realitzat una anàlisi de les proporcions, la geometria, les característiques constructives, la materialitat i els elements. A partir d'aquestes anàlisis, s'han identificat les finques coherents i, posteriorment, les catalogades, i s'ha incorporat a la normativa urbanística la protecció patrimonial de cadascuna d'elles. Segons la protecció urbanística, es defineixen les condicions d'edificació permeses.

La segona estratègia és referent a l'*entorn de protecció de la ciutat antiga* i les conques visuals. El POUM defineix un àmbit que té relació directa amb la ciutat antiga, i, per tant, és de gran importància la integració paisatgística de les futures edificacions en relació amb l'entorn on es troba. Aquests àmbits tenen unes condicions d'edificació determinades.

La tercera estratègia és referent a les *portes de la ciutat* i la importància paisatgística que tenen les entrades a la ciutat. Actualment, aquestes entrades han perdut tot el significat simbòlic que tenien en èpoques anteriors; es troben desdibuixades, són el lloc del no-res, els falta ordenació urbanística que els atorgui representació. El POUM proposa actuacions de millora paisatgística d'aquests punts.

La quarta estratègia és la integració paisatgística en els *sòls no urbanitzables i límits de la ciutat*. En aquest cas, es demanen estudis d'impacte paisatgístic per a diferents actuacions en aquests àmbits.

Les actuacions relacionades amb aquestes estratègies de paisatge, les analitza un òrgan de caràcter técnicoconsultiu i pluridisciplinari, el Patronat de la Ciutat Antiga, que té com a objectiu vetllar per les intervencions en els edificis, l'espai públic i els planejaments urbanístics d'aquests quatre àmbits.

Les portes de la ciutat de Vic

Històricament, en l'època medieval, quan les ciutats es trobaven emmurallades les portes tenien un significat i un simbolisme molt especial, ja que eren els punts d'entrada a la ciutat, per on accedies a l'interior de la ciutat emmurallada. Amb la pèrdua de la necessitat defensiva d'aquestes poblacions, les ciutats van anar creixent fora muralles, amb la qual cosa es van anar allunyant les portes "medievals" i aquestes van perdre progressivament el significat simbòlic que havien tingut.

Imatge 1. Entrada a la ciutat de Vic per l'actual carrer de Montserrat a principis del segle xx. Foto: Josep Palmarola. ACOS / Ajuntament de Vic.

Les noves portes de la ciutat de Vic es troben en escenaris desdibuixats, faltats d'una ordenació urbanística que els atorgui representació. El POUM proposa actuacions encaminades a la millora paisatgística, a la resolució dels problemes viaris, a fixar usos adequats, que no siguin residuals ni expulsats del centre, i que el projecte urbà sigui capaç de garantir l'ordre,

el fons escènic i que elimini barreres que impedeixen la seva permeabilitat i provoquin l'efecte frontera. Aquestes propostes van des d'accions puntuals i singulars fins a aquelles que necessiten un seguit d'actuacions de transformació lligades a processos de reforma interior i millora del teixit urbà.

S'estableixen set portes, regulades en l'ordenança del paisatge, dins del marc del planejament de la ciutat, que estructurin la manera d'accedir a la ciutat de Vic.

Porta Nord

Situada al Coll de Vic, la proposta d'aquesta porta és millorar la connectivitat entre els polígons i la ciutat, crear una entrada més gran i establir uns usos que permetin aquest recosit. Aquesta actuació anirà acompanyada de la millora paisatgística dels polígons, que consistirà a convertir els trams urbans de les dues carreteres en vies arbrades, seguint els criteris del Catàleg de paisatge de les Comarques Centrals; respectar les visuals cap als edificis catalogats de la zona, i concentrar les noves edificacions en els plans urbanístics encara per desenvolupar.

Porta Nord-Oest

Situada a l'accés per la carretera de Gurb, es proposa recuperar-hi el caràcter de porta de ciutat. Es delimita un polígon d'actuació urbanística amb una ordenació que permeti recuperar aquest caràcter, facilitar la connectivitat de l'anella verda de la ciutat i realitzar un tractament vegetal en els murs de contenció d'aquest accés.

Porta Nord-Est

Situada a la carretera de Roda, en aquesta porta, el POUM determina que se situï un aparcament paisatgístic dissuasiu a l'entrada de la ciutat, motiu pel qual serà necessari potenciar aquest accés amb més arbrat i un carril bici, per facilitar la connexió no rodada al centre de la ciutat.

En aquesta porta se situen diferents polígons d'actuació relacionats amb uns edificis industrials catalogats. Els nous creixements hauran de respectar la unitat del conjunt, i buscar la seva integració mitjançant la volumetria, el cromatisme i la textura.

Porta Oest

Situada a la carretera de Prats, aquesta porta ha de resoldre diferents conflictes ocasionats pel creixement de la ciutat cap a ponent. Un dels objectius és convertir les diferents carreteres en vies arbrades. La carretera de la Guixa, a més, s'ha de convertir en un eix paisatgístic que integri i connecti el poble de la Guixa i el futur barri del Graell amb el centre de la ciutat. L'altre objectiu és donar continuïtat com a via cívica a l'antiga nacional N-152, actualment Eix Onze de Setembre.

Imatges 2 i 3. Ortofotografies de la porta oest de la ciutat de Vic. A l'esquerra (foto de 1949) es pot veure l'existència de la filera arbrada que es vol recuperar a l'actualitat (foto de 2016). Font: CEFTA i ICGC.

Porta Sud

Situada a la carretera de Barcelona, és una porta que encara manté l'entrada amb plataners a ambdós costats de la via. El POUM planteja potenciar aquest arbrat i la zona verda per tal d'aconseguir un accés més amable i tranquil cap a la ciutat. També es preveu la creació d'un aparcament paisatgístic dissuasiu a l'entrada, la compleció del recinte escolar i la reordenació de la zona d'entrada al barri del Remei com a oportunitat per millorar aquest espai perifèric.

L'existència de grans solars en aquesta porta permet treballar un projecte unitari en l'àmbit arquitectònic i urbà.

Porta Est

Situada a la carretera de Calldetenes i el riu Gurri. En aquest cas a la zona de Sant Llàtzer s'han mantingut els plataners, i aquests s'han de potenciar allargant la via verda cap al centre de la ciutat. Es proposa potenciar la visibilitat del riu Gurri i el seu entorn arbrat, i també s'hi planteja un aparcament paisatgístic dissuasiu.

Porta Estació

L'arribada del tren ja va originar un nou accés a la ciutat. Aquesta ha anat creixent cap a ponent i el POUM determina que aquesta porta permeti la trobada entre les diferents zones de la ciutat, per tal de superar la frontera de les vies del tren. Es vol facilitar els itineraris de connexió entre els principals equipaments i punts d'interès de la ciutat i dotar de coherència l'entorn urbà de l'estació de tren i d'autobús, com a principals accessos del transport públic interurbà a la ciutat.

Referències bibliogràfiques

AJUNTAMENT DE VIC (2019a). Edicte aprovació definitiva de l'*Ordenança del paisatge* [en línia]. <<https://bop.diba.cat/anuncis/antic/022019012036>> [consulta: 20.03.2024].

— (2019b). *Pla d'Ordenació Urbanística Municipal* [en línia] <<https://www.vic.cat/serveis/territori/urbanisme/prova/planejament-i-gestio-urbanistica-vigent-1/pla-ordenacio-urbanistica-municipal-poum>> [consulta: 20.03.2024].

SALA i Martí, Pere; GRAU i Oliveras, Jordi; DEPARTAMENT DE TERRITORI I SOSTENIBILITAT; OBSERVATORI DEL PAISATGE (eds.) (2019). *Catàleg de paisatge. Comarques Centrals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat.

Els jardiners de la metròpolis. El projecte *La Vora de Girona* 2014-2025. Un eixample verd

Martí Franch Batllori

“Transformar la metròpoli per mitjà dels seus jardins. L’enfocament notable que planteja aquest projecte, a l’escala d’una ciutat i durant pràcticament una dècada, es fonamenta en la cultura de construir amb la gestió municipal. La visió d’un sistema de parcs urbans, vist com un sistema de jardins en moviment, qüestiona els models i les pràctiques habituals de la col·lectivitat.”

El mestre jardiner Gilles Clément i els paisatgistes Coloco, comissaris de l’exposició “La présence du Vivant”¹ (Versalles, 2022), resumien el projecte *La Vora de Girona* amb aquest pròleg.

Per a què repensar “la vora” conurbana com una infraestructura verda multifuncional?

Girona, com tantes altres ciutats, ha esgotat pràcticament el sòl urbanitzable. Així com en decennis passats la necessitat de sòl urbà s’havia resolt amb l’ocupació de sòl rústic i la construcció d’eixamples urbans, avui hi ha un cert consens que la política ha de ser de rehabilitació del teixit existent i no de més consum de territori. En paral·lel, hi ha un clam per fer les ciutats més verdes, més saludables, i oferir als ciutadans més accés a la natura.

El 2014 ens comencem a preguntar: i si els eixamples del segle XXI fossin els prats, boscos i camins que “voregen” la ciutat? I si féssim dels rius i muntanyes de la conurbació els nous parcs de la ciutat? Com podríem fer de la gestió i la cultura del paisatge de “la vora” urbana un vector de cohesió, qualitat de vida i salut? I el més difícil, com podríem fer-ho sense

¹ “La preferència del vivent”, que podria interpretar-se com la prioritat de l’element viu en els projectes (de paisatge).

Imatge 1. Vista del Parc Arqueològic, un dels 30 espais naturals al voltant de la ciutat previstos al projecte de *La Vora de Girona*. Foto: Martí Franch Batllori.

un encàrrec polític ni recursos d'inversió? Aquest text enuncia el camí que hem traçat i cita fonts on ampliar informació.

Les tres dimensions sobre les quals reposa el projecte *La Vora*: operacional, social i política

- Primerament, el vessant operacional, el disseny de la gestió diferenciada del medi natural a la vora de la ciutat com a instrument clau i base del projecte. Una praxis que permet diversificar el mosaic paisatgístic, augmentar la biodiversitat i fer descobrir la natura als ciutadans.
- En segon lloc, la dimensió social, sota la qual agrupem tot un seguit d'iniciatives que hem emprès per socialitzar el projecte, que inclou vincular la ciutadania per “animar” la vora, a través de la programació d'esdeveniments culturals o la concertació del projecte global amb les associacions de veïns.
- Finalment, la dimensió ètica i política, en què especulem amb un nou imaginari de ciutat, en què els paisatges de “la vora” es gestionen i connecten com un gran eixample verd metropolità.

Començar...

La Vora de Girona neix l'any 2014 quan l'Estudi Martí Franch (EMF)² proposa a l'Ajuntament de Girona un projecte pilot de disseny de la gestió diferenciada en unes terrasses abandonades a tocar de la ciutat. Durant un any, EMF farà el treball de camp, els plànols i el seguiment de la gestió, gratuïtament; a canvi, la brigada de medi ambient executarà els treballs. Passat l'any, se n'avaluarà el resultat per valorar si la brigada incorpora el DGD en

² El 2014, Martí Franch Batllori, director d'EMF - Arquitectura del Paisatge SL, és doctorant del Royal Melbourne Institute of Technology (RMIT) i beneficiari d'una beca Marie Curie de la UE per fer recerca a través del disseny. Aquest finançament per a la recerca ofereix a Franch l'oportunitat de plantejar un projecte pilot experimental a Girona amb la complicitat dels serveis municipals i la brigada.

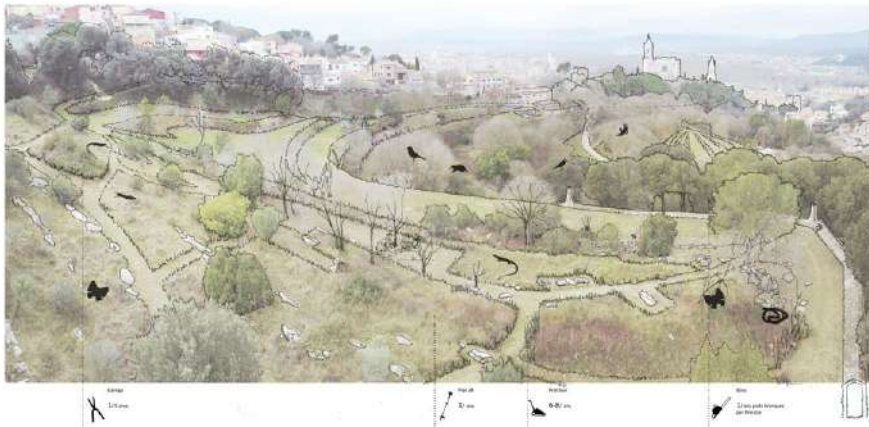

Figura 1. Dibuix sobre foto del mosaic resultant de la gestió diferenciada, on s'indiquen els règims de gestió associats a bosc, prat alt, camins i diverses espècies de fauna associada. Font: EMF. Dibuix: Martí Franch, Gemma Batllori, Reuben Spurge.

el seu protocol. L'acord és immediat, i en tres setmanes s'inicia el primer experiment a les Pedreres.

Un full de ruta obert i evolutiu...

Per tal de situar cada actuació en un context especial i temporal favorable, el projecte *La Vora de Girona* proposa invertir la seqüència projectual habitual. Entre 2014 i 2017 es fan dos projectes pilot en medis dispars, muntanya i riu, on s'experimenten tàctiques i protocols de disseny de la gestió diferenciada, s'avaluen els costos de gestió i se'n comprova l'eficàcia. Entre 2017 i 2018, un cop validats els resultats, l'Ajuntament encarrega la redacció del projecte marc, un full de ruta a mitjà termini per conformar una infraestructura verda multifuncional (IVM) que connecti els espais naturals dels barris perifèrics de la ciutat entre si i amb els pobles veïns. Es pretén multiplicar per vuit els espais verds de la ciutat i passar de 75 ha de verd urbà transitable a 600 ha d'espais gestionats i distribuïts equitativament entre barris, conformant l'equipament públic més important de la metròpolis. Els espais inclosos són de titularitat pública o disposen d'acords de custòdia.

Una nova manera de fer projectes, el disseny d'una gestió diferenciada i evolutiva del paisatge

L'extensió del projecte, sis milions de metre quadrats, obliga a buscar un mètode de molt baix cost i criteris senzills que es pugui estendre a la diversitat de paisatges de “la vora” de la ciutat. A Girona, fins al 2014, la gestió dels espais naturals de la perifèria era uniformitzant: es feia una sega o dues a l'any als espais oberts per tal de reduir el risc d'incendi i netejar de brossa. Aquesta praxis comportava simplificar l'ecosistema i la seva biodiversitat.

El disseny de la gestió diferenciada s'inspira en el concepte de *jardí en moviment* de Gilles Clément (2012) i s'adapta per aplicar-la a escala municipal. Consisteix a “dissenyar” l'evolució ecològica dels espais mitjançant l'aplicació de diferents règims de sega, poda, tala... Es tenen en compte tant les subunitats a gestionar (herbassars en terrasses i planícies, talussos, brolles, garrigues, boscos...) com el potencial ecològic, paisatgístic i social de cada paratge que es dissenya. Aquest disseny de la gestió de gra fi permet posar especial atenció a les espècies protegides o invasores, desvelar el patrimoni etnològic, obrir visuals i camins... El resultat és un mosaic paisatgístic més divers, amb més biodiversitat, que fa accessible el “darrere” de la ciutat.

Experts i revisió

Complementant les visites periòdiques amb els tècnics municipals i la brigada, s'organitzen visites amb botànics, entomòlegs, gestors urbans, experts en manteniment, paisatgistes, etc., que aporten nous criteris de gestió evolutiva. La periodicitat dels treballs de la brigada, de mitjana cada tres mesos, permet anar ajustant la gestió, d'acord amb els criteris nous que s'incorporen. Es tracta d'evolucionar els procediments i acumular coneixement sobre les peculiaritats del paisatge, l'evolució dels ecosistemes i l'ús social d'acord amb els diferents protocols de gestió aplicats, de manera que permetin valoritzar diversos potencials del lloc.

El cost per m²

Pel que fa al cost, atès que l'Ajuntament ja gestionava aquests àmbits amb anterioritat, la despesa pel canvi de model de gestió és pràcticament nul·la. El primer any de canvi del model de gestió, el cost del disseny de la gestió diferenciada oscil·la entre els 1,5 i els 2,5 €/m² d'execució, segons que el paisatge sigui de secà o humit, de muntanya o de riu, i entre 0,25 i 0,75 €/m² els anys successius.

Sedimentar el saber fer (*know-how*) per evolucionar

El disseny de la gestió diferenciada és *software*, no *hardware*. El seu èxit depèn de la formació, del coneixement i de la sensibilitat de la brigada, sobretot del seu cap, que actua com a “editor-curador” de l'evolució del paisatge i de la seva successió ecològica. Cal tant un coneixement íntim del lloc com de les tècniques de la gestió diferenciada, i una observació continuada en el temps. Per això, la permanència de l'equip gestor del paisatge és fonamental per anar sedimentant saber fer i evolucionar el mosaic ecològic.

El projecte marc, full de ruta i pla d'actuacions

Després de tres anys de projectes pilot, l'Ajuntament encarrega la redacció d'un projecte marc per promoure una infraestructura verda multifuncional que connecta tots els espais de “la vora” del municipi. L'objectiu és disposar d'un full de ruta prefigurant futures zones de gestió, garantir coherència entre els diferents projectes i iniciatives i definint un pla d'actuacions concretes. Partint de les 150 ha de verd urbà existents, el projecte marc estableix un objectiu de 600 ha connectades i gestionades, que conformin una infraestructura verda funcional.

El procés de redacció del projecte marc es fa de la mà de la Federació d'Associacions de Veïns de Girona. S'organitzen *walkshops*, caminades-taller, reunions de concertació i validació del model que es proposen als diferents veïnats. És un procés molt enriquidor en el qual, d'una banda, els

ciutadans forneixen informació íntima del lloc, anhels i visions, mentre es camina per la vora, i, de l'altra, se'ls fa partícips i coautors del projecte marc. Així mateix, les associacions contribueixen a escollir les cinquanta noves postals de Girona, que reivindiquen el patrimoni paisatgístic, natural i etnològic de la vora de la ciutat.

Operativament es proposen tretze bucles basats en unitats geogràfiques del municipi: les quatre muntanyes, els quatre rius i les planes agrícoles. Els bucles es divideixen en trenta parcs naturbans de menys escala. La voluntat d'aquesta divisió respon a criteris operatius: d'una banda, facilitar-ne el finançament i l'execució i, de l'altra, crear enllaços de pertinença amb els veïns per motius de proximitat i per associar-los a llocs i topònims que reconeixen. Per a cada bucle es defineix un pla d'actuacions prou detallat que s'organitza per dificultat d'execució (tràmits de propietat, planejament...) i per esforç (cost, actors a mobilitzar...). Aquesta llegenda d'actuacions organitzada per dificultat i esforç, alhora que identifica els nusos a resoldre i que situa les actuacions a mitjà termini, posa també en valor els àmbits en què es pot actuar ara mateix i començar a activar els parcs des d'avui.

Un nova eina de gestió municipal, l'acord marc a 4 anys

Les actuacions dutes a terme fins al 2021 no són suficients per fer créixer el projecte. Cal finançament, compromís polític i inversió, cal més informació que faciliti la implicació de la societat, cal una política d'adquisició i de custòdia de sòl per als enllaços estratègics, cal disposar d'indicadors i de monitorització..., i cal un equip capaç de coordinar aquestes iniciatives de manera perdurable en el temps —una oficina tècnica de la Vora. D'aquí neix la voluntat dels serveis tècnics municipals de medi ambient de buscar una nova forma contractual plurianual que permeti adreçar diverses d'aquestes mancances de manera sostinguda i no com una suma de microprojectes aïllats, que comporten una enorme burocràcia a l'hora de tramitar-los.

Inspirats en els *acord-cadre* francesos, l'any 2022, l'Ajuntament treu a concurs un innovador acord marc per contractar "Serveis d'assistència

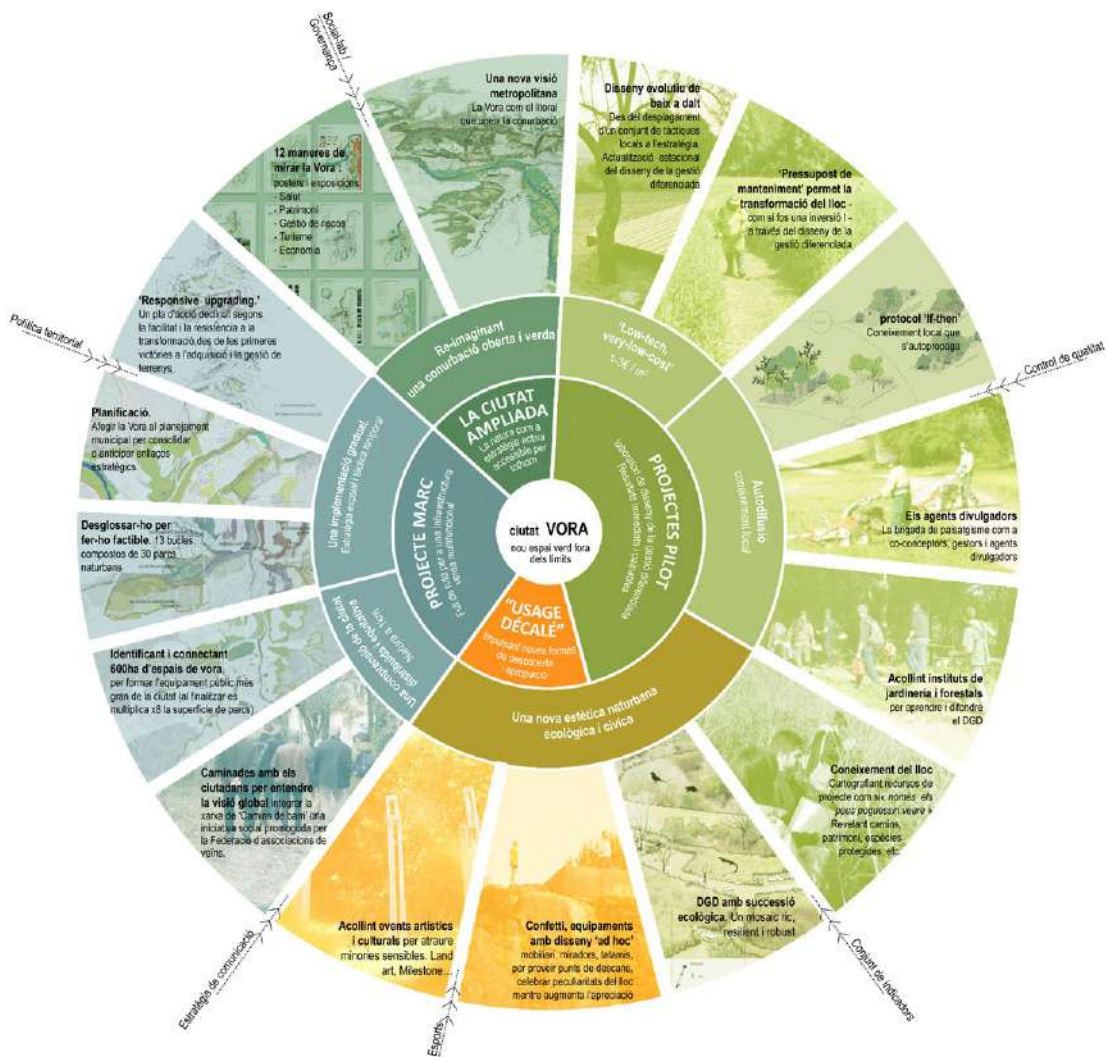

Figura 2. Esquema explicatiu del projecte *La Vora de Girona*. Font: EMF.

tècnica, redacció, coordinació i seguiment de projectes de *La Vora de Girona*, que té una durada de quatre anys i amplia el ventall d'accions per fer realitat el projecte. Les actuacions s'agrupen en quatre línies de treball: *projectes de disseny de la gestió diferenciada* (redacció de nous projectes, projectes de millora d'espais ja gestionats, disseny de la senyalització i el mobiliari, elaboració d'un banc de preus, formació de tècnics, etc.), *gover-*

nança i finançament (comissions políticsotècniques, un *social-lab* (la Taula de la Vora), candidatures a fons de finançament), *accions de comunicació i difusió* (creació de documentació per a la premsa, participació en exposicions, una exposició itinerant) i, finalment, *recerca i innovació* (participació en fòrums experts i elaboració i publicació dels resultats de la recerca). En resum, divuit actuacions parcials a justificar amb un pressupost anual entorn dels cinquanta mil euros, IVA inclòs.

Respons-abilitat, resiliència i pragmatisme

En l'assaig *L'espai públic*, Sennet (2014) remarca la practicitat dels processos projectuals oberts i de les obres incompletes, i la seva capacitat d'adaptació a les moltes formes del que és inestable. Desvigne (2011) apel·la a una certa modèstia i simplicitat del projecte, com a estratègia que li permet adaptar-se a les transformacions... Jeremijenko³ defineix la resiliència com a “respons-ability”, la capacitat de resposta, i la situa en la interdependència de respostes naturals, culturals i de disseny. El projecte *La Vora de Girona* s'alinea en aquest tipus de pensament evolutiu, oportunista i modest. Per això, en fer camí, hem anat enginyant un *modus operandi* obert, frugal, recurrent i revisable que alterna resultats immediats (disseny de la gestió diferenciada) amb estratègies a més llarg termini (projecte marc). Pensem que és un camí extrapolable a altres municipis i conurbacions, ja que permet alternar concepció, execució i revisió en cicles curts i, així, adaptar-se als temps socials, polítics i econòmics existents, i situa cada acció en un context favorable.

Un balanç final: visió, equip i instruments a la recerca de recursos i suport ciutadà

Es pot dir que *La Vora de Girona* és avui un projecte de ciutat que s'ha incorporat en l'imaginari dels serveis territorials i polítics municipals, però

³ En la presentació oral dintre el Festival of Landscape Architecture: This Public Life (Melbourne, 17 octubre 2015).

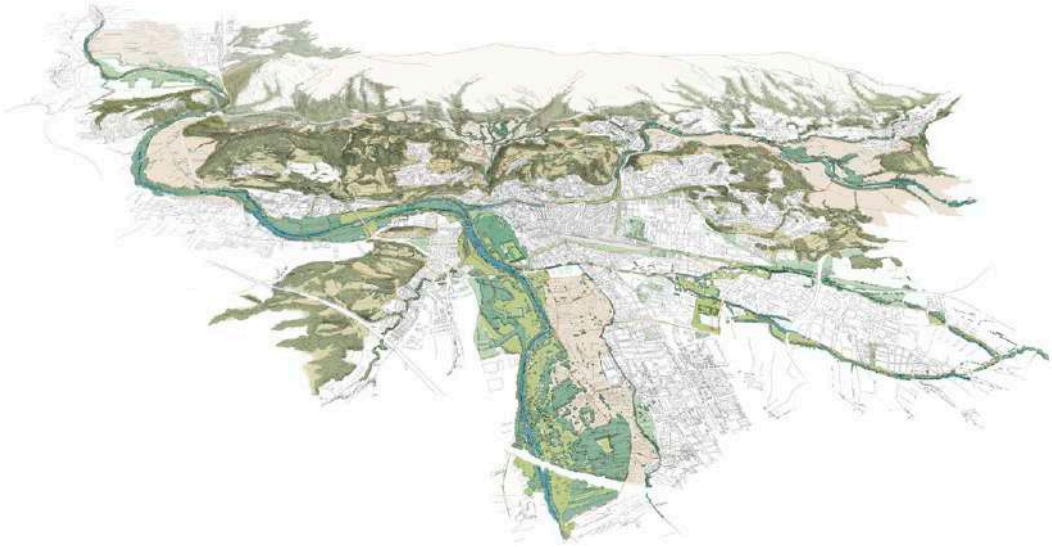

Figura 3. Vista d'ocell de la ciutat de Girona i la vora que l'envolta. Font: EMF. Héloïse Bouju.

que, degut a la manca de finançament, al seu desenvolupament territorial parcial i a la falta de promoció i difusió, només ha arribat a una minoria de la ciutadania. Aquest és el gran repte dels propers dos anys i mig restants de l'acord marc: créixer en metres quadrats d'espais gestionats i fer-se un lloc en l'imaginari dels ciutadans perquè siguin ells qui n'exigeixin l'execució.

Referències bibliogràfiques

CLÉMENT, Gilles (2012). *El jardín en movimiento*. Barcelona: Gustavo Gili.

SENNET, Richard (2014). *L'espai públic: Un sistema obert, un procés inacabat*. Barcelona: Arcàdia.

DESIGNÉ, Michel (2011). *Le paysage en préalable*. Gran Prix d'Urbanisme. Marsella: Parenthèses.

Lanzas, Olga (dir.) (2020). "Las veras" de Girona: Girona | Catalunya | España, PS: *Païsea: Revista de Projectes de Paisatge*, núm. 6 [Monogràfic il·lustrat]. Disponible a: <https://www.païsea.com/2020/03/ps-païsea-6_las-veras-de-girona/> [consulta: 16.03.2023].

NYS Polígon Arts

Albert Gusi

El NYS Polígon Arts és una anomalia, però una excel·lent i bonica anomalia. És un festival que neix enmig del context de la pandèmia, cosa que és una coincidència, però que, per contra, marca un desig de resistència: les ganes de retrobar-nos amb la cultura i el nostre entorn més immediat.

El NYS té lloc a Castellbisbal (Vallès Occidental) en un entorn altament industrialitzat. Es tracta d'un territori que ha vist com, en els últims quaranta anys, la seva fisonomia paisatgística s'ha alterat irremeiablement. Turons, muntanyes, vessants i molt més han canviat de lloc, en el millor dels casos, i han desaparegut en la seva majoria. De cop, carreteres, autovies, autopistes, TAV, corredor mediterrani, túnel hidràulic i línies d'alta, mitjana i baixa tensió amb tots els seus topalls han dibuixat un territori de nervis. Res que no vingués d'abans, atès que estem en un enclavament estratègic, on ja en l'època romana feren arrelar un esplèndid Arc de Triomf per dir-nos on entràvem i d'on veníem. Una de les muntanyes intocables i visibles, el turó de les Forques, ja és prou explícit per entendre el per què d'aquell topònim en aquell indret, i per saber què hi feia allí, en aquell mirador excepcional, a fi que tothom que passés pel camí veiés l'escarment. El turó de les Forques no es decidí en un lloc aleatori, sinó precisament en un lloc transitat i una excel·lent via de comunicació. D'aquell enllà fins ara, tot s'ha remogut de tal manera que on hi havia vinyes ara hi ha polígons, on hi havia arenys ara hi ha polígons i on hi havia camps erms també hi ha polígons. I contra això, no hi podem lluitar. Tan sols és, i tal com és, hi vivim i ho compartim.

Però d'on ve el nom NYS? NYS és una marca epigràfica associada al senyor Synecdemus, un esclau que a base de treball aconseguí comprar la seva llibertat. Aquest llibert treballà a Can Pedrerol de Baix (vil·la romana i masia del terme de Castellbisbal), i fruit de la seva feina va adquirir certa notorietat en la seva època. Algunes de les àmfores que es movien per l'Imperi romà portaven el seu segell, "NYS"; en realitat, era "SYN" (Synecdemus), però algunes d'elles es marcaren a la inversa. I nosaltres ens vam fixar en això, en la inversa i en l'imperi; vam veure que fa dos mil anys, en aquest territori que ara anomenem *Castellbisbal*, uns senyors que feien vi

i oli, i àmfors i sitges, ja exportaven aquests ingredients al llarg de l'Imperi romà. S'han localitzat àmfors amb la marca NYS a Narbona (França), Roma (Itàlia) i Giraglia (Còrsega), entre d'altres. I resulta que allò que no era més que un utensili per al transport, com les àmfors, dos mil anys més tard formen part del nostre patrimoni i s'exhibeixen en museus. Aquell transport ara és cultura.

I ara on som? Dos mil anys després, aquest mateix territori continua exportant arreu de molts imperis, i allò que fan bona part de les indústries i la seva gent no es coneix ni és compartit. Vindria a ser una cosa així com que coneixem més i millor què fabricàvem i exportàvem fa dos mils anys que no pas què fabriquem i exportem ara. Doncs bé, donem la volta a la indústria com vàrem donar la volta al SYN, i convertim les fàbriques i els polígons industrials en espais d'intercanvi cultural, àrees d'aprenentatge i de coneixement. Com? A través de la cultura contemporània, que traça noves línies de vida, per fer possible la cohabitació entre dos àmbits aparentment allunyats però molt propers, la cultura i la indústria.

El NYS Polígon Arts és un festival eclèctic amb vocació de créixer i de continuar generant friccions entre la cultura, la indústria i el públic. Tots es troben fora de lloc, fora de la seva zona de confort, que diríem ara. La indústria, perquè adapta l'espai a un projecte cultural, es veu immersa en altres dinàmiques i s'adona, així mateix, que pot explicar-se utilitzant altres eines i mecanismes comunicatius, com pot ser l'art. La cultura està fora de lloc perquè no s'acomoda en el seu hàbitat natural. Li toca explicar-se enmig d'un entorn que aparentment pot semblar hostil, compartir escena en un context que crida per totes bandes i és dispers en la capacitat d'atenció, però, per contra, arriba a nous públics i té la possibilitat d'interpretar-se de noves maneres fent servir llenguatges i estructures narratives diferents. I el públic? El públic ho és tot. Es desplaça a llocs per a ell inaccessibles, s'adapta en un ambient laboral, ell és també una disrupció en aquell context i s'apodera per uns instants d'un espai on no se l'espera ni està preparat per acollir-lo. I la suma de tot plegat, ho fa extraordinari.

En quatre edicions del NYS Polígon Arts hem omplert de projectes d'art contemporani els no-llocs dels polígons industrials. Aquelles zones verdes que no són zones ni tampoc són verdes, que es pensen només per oxigenar l'entorn des d'una planificació expansiva i que sovint ni ens hi

Imatge 1. NYS és un festival eclèctic que omple de projectes d'art contemporani els no-llocs dels polígons industrials. A la imatge, espectacle *Roges* de la companyia Miquel Barcelona dins l'empresa Manxa Ferros a l'edició del 2021. Foto: Aleix Mateu.

fixem i mai no ens hi aturem. No passem per aquestes zones verdes, no hi fem pícnic ni barbacoes, no hi descensem... En canvi, li hem volgut donar un valor. Són l'excepció a l'asfalt; són l'illa enmig d'un mar eixut; són res i ho són tot. Són paisatges periurbans que prenen un nou valor a través de l'art contemporani i, sobretot, un nou contingut. De cop, quan un artista ocupa i interpreta una zona verda del polígon industrial, s'hi generen nous diàlegs, nous referents, noves experiències. Hi focalitzem l'atenció, i aquell racó es fa protagonista. Vestim i endiumengem aquests no-llocs per tal que se'ns ofereixin com una alternativa a allò que és gris, que és soroll i que és moviment.

I doncs? El NYS és la capacitat que tenim de fer còmplices les empreses i la indústria i la cultura contemporània. No hauríem pogut imaginar de cap altra manera el reguitzell de llenguatges artístics que en quatre edicions hi hem desenvolupat, sempre amb el vistiplau de tothom, arribant a un consens que no aigualeix, sinó al contrari, que enforteix totes les parts. És bo, per tant, explicar alguns dels nostres èxits.

FERCAM és una empresa internacional de logística. La seva flota de camions impressionant circula per tot Europa. Són un dels protagonistes

indiscutibles del festival, i des de la primera edició participen activament en el projecte. Amb ells hem pogut fer una exposició d'Aleix Mateu dins d'un tràiler de setze metres, i no un projecte qualsevol, sinó explicar els refugiats amb testimonis visuals, vídeos i un recorregut laberíntic dins del mateix remolc. Els camions són els protagonistes en moltes fronteres europees. Aquests tràilers són l'objectiu d'aquells qui volen fugir i arribar al vell continent. Amagar-se entre la mercaderia, als baixos del camió o entre els petits caus que deixen les rodes s'ha convertit en un mètode d'escapatorià habitual. Ho hem vist a les fronteres de Ceuta i de Melilla, i també a Calais, Ciudad Juárez i en altres punts fronterers calents del món. Durant el festival, els espectadors visqueren i entraren dins d'un camió per conèixer els diversos testimonis de persones refugiades, cosa que va convertir l'exposició en una experiència única. Però amb FERCAM hem anat més enllà, perquè la seva implicació és total. Han retolat cinc portes de tràilers amb cinc dibuixos d'infants de les escoles públiques de Castellbisbal. Ara, els seus dibuixos circulen de punta a punta d'Europa. També hem fet una conferència que vinculava el jaciment arqueològic de la vil·la romana de Can Pedrerol de Baix amb el transport "internacional" en l'època de l'Imperi romà, i un concert de rumba amb el grup Set de Rumba dalt d'un tràiler. A la tercera edició, del 2023, hem dut a terme un concert de David Carabén, cantant del grup Mishima, que ha girat entre la música i el cinema.

Un altre dels projectes a destacar és el vinculat amb Manxa Ferros, una indústria i magatzem de grans dimensions dedicada a la siderúrgia. Entrar a Manxa sobta qualsevol; tot s'escapa d'allò que ens és quotidià: el ferro, amb la seva olor, el seu soroll, el seu pes, les seves formes i la seva majestuositat, es fa present per tot arreu. En cada edició desenvolupem un projecte diferent que posa en contrast la potència de la siderúrgia, que també és bella, respecte de la potència de la cultura. Un diàleg entre la contundència del ferro que passa pel cos del ballarí, la veu del poeta i la de la cantant o la fragilitat, sempre perfecta, d'un violí. A Manxa Ferros hem programat dansa contemporània amb la companyia de Miquel Barcelona i tango amb la companyia de l'argentí, reconegut internacionalment, Marcelo Mercadante, i a la tercera edició, una reivindicació poètica coral. Però també ens ha permès generar projectes com la *Capella Industrial* de l'artista Xevi Bayona, una estructura efímera amb més de cinquanta bigues de grans di-

Imatge 2. FERCAM és una empresa internacional de logística que des de la primera edició ha col·laborat en el festival. A la imatge es pot veure el tràiler on hi havia l'exposició d'Aleix Mateu sobre els refugiats. Foto: Jordi Costa.

mensions per construir en un no-lloc una arquitectura que ens convida al recolliment; una peça que només és possible amb la complicitat d'una empresa com Manxa Ferros, que ha cedit a l'artista més de cinquanta tones de material.

Amb SICCSA i AICSA, empreses vinculades a l'aigua de Castellbisbal, col·laborem amb projectes que sempre tenen aquest element com a protagonista. Així doncs, davant mateix de l'empresa AICSA hem instal·lat una obra escultòrica de l'artista Xevi Bayona, en què la llum i l'aigua generaven un mosaic sorprenent; o també l'escultura *Marea*, dels tres joves arquitectes Jordi Giner, Francisco Garrido i Alberto Moragrega, que a través d'una instal·lació de malla gegant ens evocava les onades del mar. Finalment, a l'edició del 2023, aquesta empresa ha acollit el primer projecte de realitat augmentada del festival. Un crit a la conscienciació i a l'estalvi de l'aigua a través de la creació d'un cargol gegant amb el qual la gent ha pogut interactuar virtualment. Els cargols, que surten quan plou, són els protagonistes d'aquesta instal·lació.

El repàs és dens, i les accions cada any modulen nous espais. No vull deixar d'explicar el projecte amb l'empresa Nestlé- Purina, amb el qual impliquem els alumnes de cicle mitjà de totes les escoles del municipi. Dibuxos de gats i gossos que després s'imprimeixen en gran format i que decoren tot el perímetre de l'empresa. La part bonica del projecte és que tota la plantilla de l'empresa és qui s'implica i fa de jurat. Tant és així —interessant i sorprenent—, que l'any 2022 aquest projecte arribà a tot Europa a través de les delegacions que Nestlé hi té. Un projecte que neix com un petit somni i que acaba repercutint en milers de persones.

Al NYS Polígon Arts s'impliquen i participen molt activament les escoles del municipi i els instituts. És molt rellevant i formatiu el *Projecte Fènix*, liderat per l'artterapeuta Susana Freije. Ella coordina un col·lectiu d'alumnes amb un aprenentatge alternatiu, en què cada any pensen, dissenyen, fabriquen i munten un projecte diferent. Compten amb la col·laboració de diverses empreses, entre les quals destaquen ZARCA, Jotun, Caba i TCR. Es tracta d'una oportunitat per a tothom, però sobretot per a aquests alumnes joves, que troben en el públic un reconeixement immediat i directe de la seva feina.

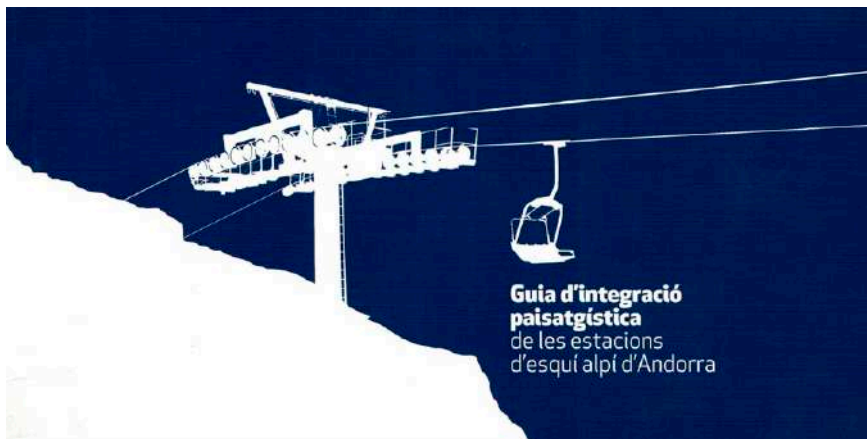
El NYS té com a principal valedor del projecte l'Ajuntament de Castellbisbal. La seva disponibilitat i el seu suport econòmic i tècnic són essencials. L'aposta que fan des de l'àrea de Cultura, però també des de les àrees de Comerç i Indústria i Educació és magnífica. Cal remarcar, també, que en tan sols dos anys la participació de les empreses s'ha duplicat, i edició rere edició sumem indústries amb ganes de participar-hi. Més enllà de les ja citades, comptem amb Marín y Carbonell, especialitzada en la distribució de tèxtil; en cada edició, un artista que treballa aquesta disciplina genera una obra. Altres indústries actives i presents són Esteva, Leng-d'Or, BASF, Faro, Planas Enginyers i Fuchs.

NYS Polígon Arts evidencia que un nou model de relació entre cultura i indústria és possible. Que és necessari apropar la cultura a nous escenaris i que cal que la indústria s'expliqui a la seva ciutadania de proximitat. La gent ha de saber què fabriquen les indústries, descobrir els paisatges industrials del seu entorn i conèixer els nous estímuls de la cultura. En quatre edicions hem arribat a milers de persones des de les xarxes socials, la premsa i el festival en viu. Hi ha un nou camí i un nou repte, i no deixarem de lluitar-lo.

Guia d'integració paisatgística de les estacions d'esquí alpí d'Andorra

Roser Ginjaume Gratacòs

A l'octubre de 2010 el Govern d'Andorra va signar el Conveni europeu del paisatge¹, a partir d'aquí es va començar a treballar en l'elaboració d'una estratègia nacional de paisatge. Per això a finals de 2010, el Departament de Medi Ambient del Govern d'Andorra va organitzar un fòrum participatiu amb una seixantena d'assistents provinents dels diferents sectors del territori (Administració i sectors econòmics i socials del país relacionats amb el paisatge) amb l'objectiu de reflexionar sobre el paisatge del principat i definir uns objectius de qualitat paisatgística. El treball fet en aquesta trobada va permetre consensuar set objectius de qualitat paisatgística per a l'Estratègia nacional del paisatge² i definir un conjunt de noranta-nou

Imatge 1. La *Guia d'integració paisatgística de les estacions d'esquí alpí d'Andorra* respon al cinquè objectiu de qualitat paisatgística de l'Estratègia Nacional del Paisatge d'Andorra.

- 1 El Consell General d'Andorra aprovà la ratificació al Conveni europeu del paisatge el 29 de desembre de 2011.
- 2 El Govern d'Andorra va aprovar l'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra el 27 d'abril de 2011. Per més informació sobre l'Estratègia podeu llegir el capítol de la pàgina 209 de Maria Salas Sopena titulat "L'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra en l'horitzó 2035".

accions concretes per assolir aquests objectius. Aquest pla d'accions es va prioritzar segons la urgència i la importància d'aquestes, i el Govern ha pogut planificar les diferents accions al llarg dels darrers anys.

La *Guia d'integració paisatgística de les estacions d'esquí alpí d'Andorra* (GIP) respon al cinquè objectiu de qualitat paisatgística de l'esmentada Estratègia: “Unes instal·lacions de lleure de qualitat i respectuoses amb els paisatges que les envolten”. Aquesta eina es va publicar el novembre de 2012 gràcies al Govern d'Andorra, a través del Ministeri de Turisme i Medi Ambient, a partir del treball que vaig realitzar.

Un ús que transforma el paisatge

A continuació, trobareu alguns paràgrafs d'un text d'Antoni Forné i Jou, advocat i secretari del Sindicat d'Iniciativa d'Andorra³, els quals ens permeten entendre les dinàmiques del paisatge andorrà i la seva evolució, molt sovint lligada a l'activitat humana, ja sigui agrícola com de lleure. Avui, ningú és capaç de posar en dubte que el paisatge està intrínsecament relacionat amb el seu context geomorfològic i, sobretot, amb l'activitat humana. Aquests darrers anys hi ha un altre factor que entra en joc i que cal anticipar, el canvi climàtic.

“Des que Andorra fou inicialment poblada, en temps remots i ignorats, fins fa ben pocs anys, la neu fou considerada en aquestes contrades un flagell dur de suportar, una calamitat natural implacable, que, infal·liblement cada hivern, durant llargs mesos, obstruïa la sempre necessària comunicació amb França i, sovint, els camins i els carrers de les Valls, i portava el fred i la inclemència del temps al país.

Certament que la neu sempre ha estat i serà un dels elements essencials de la vida, complint la seva missió en el cicle, tan sàviament establert per la Naturalesa: neu, fonts, rius, mars, núvols, pluges i altra volta la neu, i així successivament. [...]. Però, així i tot, sempre era desagradable de trepitjar neu, i penós

3 Nom genèric donat a diverses societats locals o comarcals creades per estimular el turisme.

i arriscat de passar a l'hivern el port d'Envalira [...]. La neu havia estat sempre inevitable i convenient, però no agradable, ni admirada...

Ara aquella temença de la neu ha desaparegut. No solament ja no fa por, la neu, sinó que és altament apreciada, per propis i estranys, o sigui pels habitants de les Valls i pels forasters, en el nostre cas [...].

Les estacions d'esquí proliferen a tot arreu on l'altitud del país ultrapassa els 1.500 m. Per què? Simplement perquè l'esquí, esport cada dia més multitudinari, segurament avui ja el més practicat de tots, és el gran aliat del turisme d'hivern [...].

Les perspectives del turisme d'hivern a Andorra són il·limitades i esperançadores. Qui havia de dir als avantpassats andorranos que la neu, que els era aleshores tan ingrata, seria més tard una de les millors fonts de riquesa i de prosperitat del país?

[...] tothom ha arribat ja a Andorra al convenciment que l'esdevenidor proper del país i la seva prosperitat futura dependran principalment de la neu, d'aquesta riquesa natural immensa, que és la gran reserva turística de les Valls. És en aquest mantell blanc tan bell, que cobreix cada hivern les muntanyes andorranes, que es basen les grans esperances d'Andorra." (Forné, 1971)

I així ha estat. Antoni Forné i Jou va tenir una visió molt clara i encertada del futur del país. Les estacions d'esquí han estat un motor econòmic molt important i un gran atractiu turístic. Els dominis esquiables no han parat de créixer i fusionar-se els darrers últims anys. Actualment, la tendència s'orienta cap a la diversificació de les activitats i la utilització de les pistes a l'estiu, amb activitats al voltant de la bicicleta de muntanya o les excursions a peu.

Contingut de la Guia

La *Guia d'integració paisatgística de les estacions d'esquí alpí d'Andorra* respon als quatre apartats que desenvolupen el cinquè objectiu de l'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra:

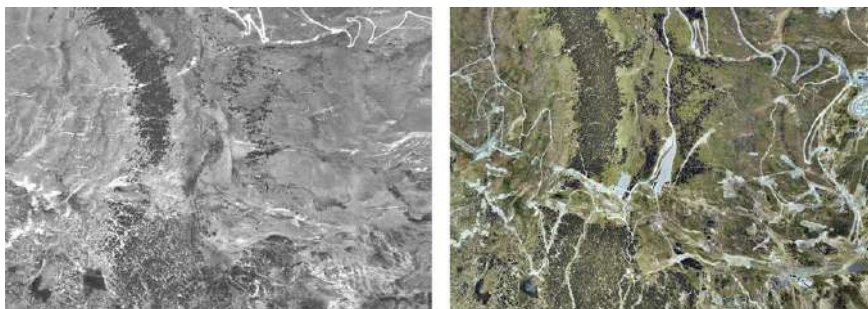
- Promoure la integració paisatgística de les grans instal·lacions turístiques i de lleure del país.
- Reconèixer el paisatge com un element clau en el disseny i desenvolupament de les estacions d'esquí.
- Sensibilitzar els diferents actors de les estacions d'esquí sobre la importància del paisatge com a element clau en la qualitat de vida i en l'atractiu turístic.
- Proporcionar criteris, pautes i exemples d'accions precises per a la millora i correcta implantació de les estacions en el paisatge.

Aquesta Guia és una eina que proporciona criteris, pautes i exemples per a millorar la implantació de les estacions en el seu entorn, amb una visió integrada del paisatge que implica components naturals, culturals i estètics útil tant pel sector públic com privat. Les seves funcions són les següents:

- Esdevenir una base per definir les directrius del paisatge que s'han d'incorporar als plans de desenvolupament futurs de les estacions d'esquí, però també a totes les accions de millora i manteniment.
- Constituir un document de partida per a la definició d'estratègies d'integració paisatgística de les estacions d'esquí alpí.
- Proporcionar els objectius de qualitat paisatgística i les pautes a seguir i a tenir en compte per assolir-los en els pròxims projectes o accions de les estacions d'esquí.
- Ser una referència útil per a l'elaboració d'instruments de planejament territorial o urbanístic, tant per als equips redactors com per als responsables polítics.

Com s'estructura la Guia

La primera part de la Guia consisteix en una diagnosi de les diferents estacions d'esquí del Principat d'Andorra. S'estudia l'evolució dels diversos paisatges, gràcies a una anàlisi diacrònica a partir de fotografies aèries i d'un gran treball de camp. Aquesta primera fase es va acompanyar d'entrevistes i de reunions de treball amb els diferents actors i tècnics de les estacions d'esquí.

Imatges 2 i 3. A l'esquerra, fotografia aèria de 1948. L'estació de Grau Roig no existia; podem veure a la part superior de la imatge la carretera que condueix cap a França passant pel port d'Envalira. A la dreta, fotografia aèria de 2003, on s'hi poden observar els diferents accessos, pistes i instal·lacions creats per a la pràctica de l'esquí. Font: Ginjaume, 2012.

Imatges 4 i 5. A l'esquerra, fotografia aèria de 1948 sobre el Pas de la Casa. A la dreta, fotografia aèria de 2003 de la mateixa zona. Font: Ginjaume, 2012.

Un exemple d'anàlisi diacrònica, en concret de la zona de Grau Roig, es pot veure a les imatges 2 i 3, on es pot apreciar la gran transformació a què s'ha sotmès el paisatge inicial. Aquesta evolució també es pot veure en les zones urbanes. Per exemple, amb les fotografies aèries del Pas de la Casa (vegeu les imatges 4 i 5).

Així doncs les conclusions i els resultats d'aquesta primera fase ens van permetre definir els objectius de qualitat paisatgística per a les estacions d'esquí alpí del Principat. Es va considerar imprescindible que aquests es coconstruïssin amb els seus actors principals. Els objectius es desgranen a partir de quatre grans lemes transversals i de caràcter general com la compacitat, el respecte, la integració i la sensibilització (vegeu la taula 1).

La segona part de la Guia està estructurada en deu característiques específiques de les estacions d'esquí, que permeten valorar els punts febles i proposar pautes d'actuació per a cadascuna d'elles, a partir d'exemples

1 COMPACITAT	2 RESPECTE	3 INTEGRACIÓ	4 SENSIBILITZACIÓ
<p>Racionalitzar l'ocupació del sòl i evitar la destrucció d'un paisatge escàs i valuós amb intervencions sobredimensionades.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Afavorir la reestructuració dels dominis esquiables existents i evitar les noves extensions. ➤ Fer estudis de capacitat d'acollida dels àmbits de les estacions i evitar el sobredimensionament de tots els seus àmbits i elements. ➤ Implantar models urbans adaptats a la morfologia de muntanya i als seus recursos. 	<p>Minimitzar les afectacions sobre el medi respectant l'estructura i la funcionalitat dels ecosistemes.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Promoure paisatges de què es pugui gaudir sense posar en perill el patrimoni natural i mantenir els valors i la funció ecològica. ➤ Promoure l'ús del transport públic eficient per reduir al màxim les emissions. ➤ Restaurar els espais naturals degradats. ➤ Conservar l'ambient tranquil dels paisatges d'alta muntanya. 	<p>Preveure l'impacte paisatgístic per potenciar les estratègies d'integració.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Promoure un territori amb perspectives paisatgístiques on les noves actuacions s'integrin preservant, protegint i valoritzant els paisatges i ecosistemes alpins. ➤ Desenvolupar xarxes viàries integrades en el paisatge amb zones d'aparcament que valorin el paisatge mantenint la continuïtat i permeabilitat ecològica. ➤ Planejar infraestructures que permetin la pràctica de l'esquí i d'activitats d'estiu sense comprometre l'equilibri ecològic i les qualitats paisatgístiques. ➤ Allunyar els paisatges de la banalització i mantenir i potenciar els seus referents i valors ja siguin ecològics, estètics o d'identitat. 	<p>Fomentar el coneixement del territori i una actitud curosa i respectuosa amb l'entorn.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Fomentar el coneixement del territori, la sensibilització ecològica i la percepció de la importància del paisatge. ➤ Promoure les iniciatives turístiques basades en els seus valors naturals, culturals i estètics. ➤ Satisfer les necessitats econòmiques i socials diversificant i desestacionalitzant l'oferta sense comprometre el potencial paisatgístic futur.

Taula 1. Els objectius de qualitat paisatgística de la *Guia d'integració paisatgística de les estacions d'esquí alpí d'Andorra*. Font: Ginjaume, 2012: p. 25.

existents en altres països. Les deu característiques són les següents: gestió del territori; modificació de la topografia; accessos, vials i aparcaments; infraestructures tècniques; gestió de l'aigua i fabricació de la neu artificial; vegetació; equipaments i serveis; ambient i comunicació; creixements “urbans” associats; i diversificació dels usos

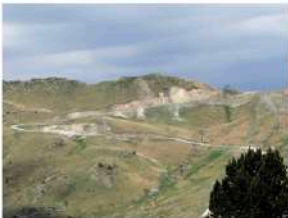
6.2 Modificació de la topografia

PUNTS FEBLES

Les modificacions topogràfiques són habituals a les estacions, que cada vegada s'han anat artificialitzant més per tal de posar a l'abast de tothom l'esquí. La seguretat, l'eficiència i la comoditat a l'hora d'efectuar les tasques de manteniment de la neu i la implantació de noves activitats a les pistes, com els bancs, han afavorit el moviment de terres. Les pistes i les carreteres d'accés s'han traçat per damunt de la muntanya i han modificat els perfils i rasants originals de manera que han aparegut talussos i reberts que modifiquen la percepció del paisatge i tenen impactes ecològics sobre el sòl.

Ciutats visuals en el paisatge
Els ciutats i els terrenys tenen un impacte visual i cromàtic important.

Aquest fet, que durant les èpoques d'inivació queda mitigat, s'agreuja quan s'erecten al mental de neu, especialment a les zones on la revegetació és més difícil.

paísatge. La recerca de noves experiències en l'esquí com ara les pistes de bamps o els parcs de surf també introdueixen modificacions volumètriques sense cap relació amb l'entorn.

Desmantellament de la vegetació
Els moviments de terres donen com a resultat el desmantellament de la coberta natural del sòl. Les noves extensions desenvolupades queden sotmeses a l'erosió de manera que la pèrdua de capa vegetal s'estén per les zones properes.

Dificultat de revegetaltzació
L'exposició directa a l'erosió juntament amb les exigències climàtiques extremes de la muntanya dificulta la implantació de nou de la vegetació.

Problemes d'estabilitat
Les modificacions dels perfils originals, sense tenir en compte el sistema hidrològic natural, sotmeten els nous perfils a processos d'erosió, desprendiments, pèrdua de cohesió ascendint, apareixent descomentes no desitjades i colades de fang.

Sedimentació de sorres en prat i molleses
La inestabilitat i la manca de cohesió de les terres recentment ramogudes s'han que es formin colades de fang i sorres que se sedimenten aigües avall, enmig de prat o bé en zones de molleses que poden arribar a saturar a saturar a saturar de sediments.

PAUTES D'ACTUACIÓ

Minimitzar els moviments de terres
Reduir al màxim les transformacions topogràfiques de la muntanya és la millor opció per integrar les estacions d'esquí en el paisatge. Cal que les pistes s'adaptin als perfils topogràfics dels vessants i no els vessants a les essents desitjades de les pistes.

Modelar topografies amb la neu
Una bona opció és prioritzar les intervencions no permanents com a parcs de surf o les pistes de bamps modelades exclusivament amb neu.

D'aquesta manera es flexibilitza el traçat d'aquests equipaments i l'estació es pot anar reinventant any rere any amb l'actuació que suposa per al client.

Estudi de les xarxes hidròiques
Un estudi dels recorreguts de l'aigua per planificar els moviments de terres o l'obertura de pistes d'esquí i dissenyar-les amb la morfologia òptima per evitar que s'erodin. S'ha de facilitar l'evacuació de l'aigua i mantenir les lleres naturals sense obstruccions per disminuir l'erosió del sòl allà on sigui més sensible a causa dels moviments topogràfics.

Discapatge i omatgement adequats
En qualsevol intervenció és molt important el discapatge de la terra (vegetal) per poder-la reutilitzar en el mateix emplaçament. Així, també es recuperen les llavors autòctones i es facilita la implantació de la vegetació pròpia i més adequada per a cada lloc. Cal tenir en compte d'amanegar la terra discapadada de manera que no es compacti ni contaminei fent-ne munts inferiors a 15 m d'alçada.

Reutilitzar les terres en la mateixa actuació
Es reduïxen els transports i s'evita la creació de volumètries d'acumulació o d'extracció alienes a l'entorn.

Tenir en compte la imatge de conjunt
Treballar amb els cons de visió de curt i llengües. Cal evitar sempre que sigui possible les modificacions de terreny en espais amb més visibilitat. Les microtopografies adequades a l'entorn s'adapten millor al paisatge i tenen menys impacte visual que les intervencions de gran escala i rígides a format.

Optimització del pendent de talussos
Generar pendents superiors als 33° en sòls de baixa cohesió comporta dificultats per a la implantació vegetal i el risc d'erosió. Els perfils més suaus permeten implantar sistemes d'estabilització senzills que ràpidament fuen i establetzen el sòl.

Adoptar solucions específiques per cada cas
Tot i que els quadres generals i zones paràmetres per als

Mar de contenció fet amb troncs i via de bones que poden provenir de la indústria l'entorn. Autor: Netelabs, www.netelabs.es

moviments de terres, les solucions d'estabilització en tot cas han de tenir en compte les característiques específiques de cada sòl i de cada entorn, no tenen sol per satisfer els requeriments tècnics sinó també per millorar-ne l'integració paisatgística.

Evitar reberts i abocaments de terres en zones sensibles
Tot i que el control de l'erosió dels talussos evita consegüentment la saturació de les molleses amb àrids o

Figures 1 i 2. Exemples d'una doble pàgina de la Guia, on es mostra que per cada característica s'analitzen els punts febles i es proposen unes pautes d'actuació. Font: Ginjaume, 2012.

Conclusió

Treballar amb les formes naturals del terreny, respectar els ecosistemes, tenir en compte la integració paisatgística i els recursos naturals, el seu cycle de vida i la seva capacitat regenerativa han de ser motiu de reflexió abans d'emprendre una nova construcció o infraestructura.

Els ecosistemes i els processos naturals tenen les seves pròpies lleis orgàniques i complexes. Cal conèixer-les per integrar-les als nostres dissenys i construccions. D'aquesta manera, aconseguirem una transformació del territori durable i regenerativa per a les generacions futures.

Referències bibliogràfiques

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

FORNÉ i JOU, ANTONI (1971), "Un paisatge sota la influència del lleure 'Homo ludens'", *Neu*, 3a èp., núm. 1 (juliol). Disponible a: <<https://www.mediambient.ad/images/stories/PDF/paisatge/GuiaIntegracioPaisatgistica.pdf>> [consulta: 09.04.2024].

GINJAUME Gratacòs, Roser (2012). *Guia d'integració paisatgística de les estacions d'esquí alpí d'Andorra*. [S.l.]: Govern d'Andorra. Ministeri de Turisme i Medi Ambient. Disponible a: <<https://www.mediambient.ad/images/stories/PDF/paisatge/GuiaIntegracioPaisatgistica.pdf>> [consulta: 16.09.2024].

ROVIRA, Natàlia; MOLES, Anna (2012). *Estratègia nacional del Paisatge*. Govern d'Andorra, Ministeri de Turisme i Medi Ambient. Disponible a: <<https://www.mediambient.ad/images/stories/PDF/paisatge/EstrategiaNacionalPaisatge-ENP.pdf>> [consulta: 09.04.2024].

L'ordenació
i gestió dels
paisatges dels
espais oberts

Ordenació i gestió dels espais oberts quotidians i de proximitat des del paisatge. Béns, patrimonis i paisatges comunitaris

Carles Llop Torné

“Bisogna pensare al paesaggio come misura, come equilibrio, più che come eccesso. La natura, forse, può essere eccessiva, il paesaggio no.”¹

No n’hauríem de tenir cap dubte: el concepte *paisatge* ens traeix, si l’usem dins del monòleg estetitzador de paraules sense una relació crítica amb el territori on vivim. Només cal donar una ullada a la webgrafia sobre el terme *paisatge* per adonar-se que, actualment, hi ha una inflació real de l’ús i, fins i tot, un abús del concepte. Es produeix una utilització creixent del terme, per acompanyar totes les denominacions que pretenen legitimar un valor de conceptes que incorporen el paisatge com a etiqueta de pretesa qualitat: tot allò que fa servir el terme *paisatge* representa i es mostra com a tema d’interès. Tanmateix, comencem a perdre la fe en aquest neologisme premodern, perquè estem en temps d’urgència per revisar els valors substancials per a la gestió de l’habitabilitat planetària. El paisatge ha de ser al centre dels problemes, per treure’ns de la perifèria retòrica. Ha de deixar de ser un luxe solament estètic per ser un dispositiu ètic exigent per transcendir la banalització.

El *paisatge* deixa de ser un concepte valuós, si no es basa en la crítica perceptiva del territori. És un activador de la nostra consciència envers l’entorn com a part de nosaltres mateixos i per conscienciar aquells amb qui compartim la nostra societat propera. Per això, és bo entendre què és “el meu paisatge”. La resposta és tot allò que constitueix l’entorn de proximitat i alteritat. És com dir: “la meva feina, el lloc on treballo, la matèria que ensenyo, els escenaris de la meua vida”. És des d’aquest punt de vista que afirmo que el valor real del paisatge és entendre’l com a generador de transformacions positives. És així com llavors ja no tenim la sensació acrobàtica de girar al voltant d’un concepte que, convertit en un contenidor tan vast, pot ser que no contingui res.

¹ Aquestes són paraules que he escoltat, en alguna ocasió, de la veu de Francesca Leder, directora del Centro Internazionale di Studi sui Paesaggi Culturali, de la Universitat de Ferrara.

M'interesso pel paisatge com un passatge per recuperar l'essència del país on cadascú crea el seu propi paradís. Un paradís propi que podem compartir i que podem oferir als altres. Recordo les reflexions d'Ippolito Pizzetti, dissenyador de jardins, que ens va suggerir el camí —potser impossible— de la fusió amb la natura i l'artifici del jardí, on el paisatge de proximitat pren protagonisme: “De petit parlava més alemany que italià, o sigui que tornaria al centre d'Europa, on el bosc era vida. Però aleshores, una vegada més, migraria cap al sud, cap a aquella llum que per a nosaltres els vells és el signe de continuïtat. Aniria a Còrsega, o perseguiria les lavandes de la Provença. I després encara més al sud, cap als llocs de Stevenson, que, amb Calvino, és quasi tot per a mi. El perseguiria fins a les seves illes llunyanes, a la recerca d'un paradís que finalment em calmi” (Pizzetti, 2001).

Aquestes reflexions donen peu a considerar la proximitat i l'essencial que cadascú entén per paisatge —el qual, cada cop més, proposo com el territori redescobert per crear nous límits de llibertat, capaç de generar noves territorialitats i com a somni de nous espais positius. Una manera de pensar-lo, definir-lo, i sobretot una sortida del núvol retòric que justifica la qualitat i el benestar de les nostres opulentes societats per al gaudi de les males consciències durant el procés de transformació de la terra. Si el paisatge ens parla, el país ens crida i demana una actitud clara de per què ens interpel·la. Per això, considero que cal aclarir si hi ha un consens que considera el paisatge una entitat social que identifica una manera de ser, de mostrar-se i de representar-se socialment; l'expressió d'un nínxol de relacions col·lectives.

Així doncs, les diferents actituds amb què usem el paisatge com a dispositiu ens porten a considerar críticament el paisatge, presentat com una megabiografia del món i com una microbiografia dels nostres territoris locals, o, fins i tot, com una psicobiografia del territori social i dels habitants que el formen. És una comprensió del paisatge entès com a copresència, és a dir, com a expressió d'un passat, d'un present i d'un futur, que es prefiguren en el camí de les mirades sobre la realitat; que abandona la seva dimensió narrativa per esdevenir una via operativa en les transformacions de la realitat del nostre territori. Ja no és un camp per a la creació de literatura, sinó una eina per a la investigació crítica i el compromís en la gestió de les transformacions socioambientals. El paisatge, com la coreografia,

ha de contribuir a redescobrir la seva dimensió operativa, per servir a la gestió del territori en l'àmbit més circumscrit d'una territorialitat a l'escala de la regió comunitària, on la vida local està estructurada.

En definitiva, el paisatge basa el seu valor —més que no pas en la polisèmia— en la semiosi infinita que mostra el sentit de les veus dels habitants, pagesos, immigrants, viatgers, jubilats... cap a habitar la realitat inexorable: el territori compartit. El paisatge, així entès, és essencial per gestionar les polítiques d'un nou projecte territorial sostenible, “que assumeix un valor fundacional respecte als paradigmes tradicionals de l'ordenació territorial: interpreta i catalitza els principis de sostenibilitat a través d'una única contextualització, tant física com socioambiental i cultural” (Leder, 2001).

Però què és el paisatge i què aporta a l'ordenació i la gestió del territori?

Per donar resposta a aquesta pregunta, considero que l'Estratègia pel Paisatge Suís (Concezione Paesaggio svizzero) té la clau més rica. Observem com defineix i, en conseqüència, com disposa del paisatge per refer els nostres territoris, apostar per la seva ordenació i gestionar-los:

“El paisatge és [...] espai vital [...] espai natural [...] espai cultural [...] espai econòmic [...] espai d'experiència [...] espai on reconèixer-se [...] percepció i valoració [...] testimoni de la història de la Terra [...] propietat comuna [...] sense fronteres polítiques”.

“El paisatge com a ‘expressió’ del treball; com a ‘resultat’ dels interessos en el territori com a ‘exaltació’ dels desitjos d'identitat; com a ‘escenificació’ del poder; com a ‘mediació’ per entendre el territori; com a ‘contenedor’ d'experiències territorials; com a ‘evocador’ de la memòria; com a ‘indicador’ de la qualitat mediambiental; com a ‘producte’ de consum com a ‘recurs’ en la gestió del patrimoni”.

(Ufficio federale dell'ambiente, 2020)²

² La traducció de la cita és dels editors.

Interpretem d'aquesta aportació que *paisatge* és un concepte polisèmic, un dispositiu polièdric, i fins i tot la síntesi d'una metadisciplina per gestionar les transformacions territorials. D'ací podem dialogar i consensuar la nostra visió amb multitud d'aproximacions diverses. M'interessa l'essència del contingut semàntic mateix del mot. *Paisatge* coincideix amb *país* (“realitat, territori, matriu biofísica i ambiental”) i *aggio* (“construcció imaginària, model sociocultural”). El paisatge és, doncs —i des d'aquesta aproximació, també l'expressió del territori—, “el coneixement del país”, la seva explicació, la representació que en fem i la presa de posició crítica per interpretar el malestar que fa sentir. És l'espai-temps del territori, la manifestació més holística de la semiosfera significativa. El paisatge expressa una multiplicitat de sentits, significats, fets i productes en la interacció entre l'home i el medi natural i social. “Tindrem el paisatge que ens mereixem, perquè el paisatge és una geografia voluntària” (Fernández-Galiano, 2002). Com afirma Luis Fernández-Galiano, qui sens dubte ens proposa la seva dimensió de paisatge des d'una perspectiva de disseny artificios i manufacturat, el paisatge existeix tant com a experiència com en forma de ganes d'acció sobre el territori i sobre la memòria. Això ens porta a compatibilitzar el paisatge visible i el paisatge habitable! La natura i el territori existeixen, mentre que el paisatge és sempre una dimensió mutant de la intersecció entre la matriu biofísica, la matriu ambiental i la matriu ecològica, producte de les interaccions de la comunitat sobre el medi.

Tanmateix, si ens convé alguna definició més culta, podem trobar-la en Cauquelin (1989), Maderuelo (2005) i Zagari (2006) —el qual ens proposa interpretacions, fins i tot no coincidents, de què és el paisatge. I més proper a la nostra cultura i la nostra vivència, cal destacar l'article de Jordi Bellmunt, “De paisaje... y de arquitectura: o como llamar las cosas por su nombre” (Bellmunt, 2008). També proposo visitar les publicacions de Corner (1992 i 1999).

Convé no obviar el Conveni europeu del paisatge, que va formular el significat més escatològic (tal vegada un xic massa) del *paisatge*: “*Paisatge* designa una part del territori tal com la percep la població, el caràcter de la qual resulta de l'acció dels factors naturals i/o humans i de les relacions que s'estableixen entre ells” (Consell d'Europa, 2000: art 1a). “Tot és Paisatge”. Jo crec que no tot és paisatge. Si més no, cal que el paisatge ens porti

quelcom a la vida. El filtre de la subjectivitat és, des del meu punt de vista, un factor clau en la mirada paisatgística interessant des de la mirada crítica.

Seguint Mateo Zamagni, una de les persones que més m'ha impressionat en la capacitat d'interpretar paisatges, reprenc la seva referència a Eugenio Turri quan ens proposa aquesta rica descripció d'allò que constitueix el paisatge, a través d'iconemes i coremes: Turri defineix les unitats elementals de percepció, les imatges que representen tot això, expressant les seves peculiaritats, els elements més característics, més identificatius. Iconema és un signe que, elaborat i seleccionat pel mecanisme perceptiu, adquireix un valor simbòlic i funcional (el símbol, fragment representatiu del conjunt, segons el significat original), en la percepció del receptor. Les referències al paisatge com a representació són extenses i infinites.

Fets alguns aclariments sobre què és paisatge, vegem què ens aporta, des del meu punt de vista, a l'ordenació del territori:

Imatges 1 i 2. Paisatge és un concepte polisèmic, un dispositiu polièdric, i fins i tot la síntesi d'una meta-disciplina per gestionar les transformacions territorials. Fotos: Carles Llop.

El paisatge com a dispositiu crític. Pensar des del paisatge és prendre posició envers la realitat pròxima que constitueix el nostre medi

Tot i el risc d'insistència en què pot caure la meua reflexió, m'atreveria a fer encara una crítica a la dèria terminològica que hem anat creant per abordar, potser necessàriament, la transformació, la gestió de la realitat en clau més sostenible i en clau d'un desenvolupament humà més factible. Considero que la gran quantitat de *babèlia terminològica* (expressió manllevada de Martí Boada) troba en el paisatge una gran accepció. El paisatge és aquesta doble realitat objectiva i subjectiva amb la qual ens enfrontem a la realitat

territorial. El paisatge acaba sent una gran expressió de les impressions, des del coneixement, de la crítica de les propostes que influeix sobre la norma, que hauria d'influir, fins i tot, sobre la legislació de l'urbanisme, les lleis territorials. Un exemple el tenim en l'experiència concreta de gestió de territori al llarg del temps, a Suïssa —que no és precisament un paratge estrictament natural, sinó també molt artialitzat. Ja fa molts anys, com hem vist en la definició de l'apartat anterior, l'Estratègia pel Paisatge Suís (Concezione Paesaggio svizzero) (Ufficio federale dell'ambiente, 2020) suposà un canvi copernicà en la conjunció de polítiques per a la bona ordenació del territori. Des d'una idea de multiplicitat, de caràcter polièdric, de polisèmia del que hi ha al darrere del paisatge, l'Estratègia pel Paisatge Suís va permetre enriquir tot allò que constitueix les normatives d'ordenació territorial, sovint molt estandarditzades, i entrar en detall en les necessitats específiques de les transformacions del territori des de cada àmbit competencial dels departaments de govern.

El paisatge, des de l'ordenació del territori, atribueix noves qualitats a la cultura territorial, a la “cultura del territori” (Folch, Bru, 2017), perquè ens ajuda a tenir una visió crítica, interpretativa, hermenèutica de la realitat, combina disciplines i no n'atribueix a una en concret la supremacia de la competència. Entre les moltes aportacions a aquesta posició, m'interessa i proposo retenir què és i per a què ens serveix el paisatge, tenint en compte —per la seva forma de mirar insistent i perspicaç (la dèria de mirar)— l'obra de Folch i Bru (2017) i les reflexions de Maria Goula (2006), en la seva esplèndida tesi doctoral, obra de referència obligada.

El paisatge com a dispositiu preventiu per gestionar les transformacions territorials

La valoració que fem del nostre paisatge és un indicador de les transformacions ambientals. En efecte, enfrontar-se amb la realitat socioambiental des del paisatge ens pot ajudar a ser més eficients en la gestió de la fórmula màgica per conduir a la cura del territori: riscos + impactes = anticipació + prevenció. Aquesta manera renovada de mirar que ens proposa el paisatge sintetitza, fusiona, posa sobre el mateix pla, economia i ecologia. Mirar, veure i comprendre, no amb uns ulls directament unifocals, sinó entendre la complexitat d'una manera equilibrada, copsar la realitat ben lligada amb el

recurs del territori i de la natura mateixa. Per això proposo usar un concepte neològic: *economologia*. És una opció simpàtica de fusionar conceptes que marquen profundament la nostra cultura ambiental. L'economia ens ajuda a treballar bé des de l'eficàcia i contribueix a incorporar o a tenir en compte o viure amb força l'ecologia. I és així, sempre des del meu punt de vista, perquè estem parlant del mateix. Fixem-nos en la construcció semàntica de les dues paraules: *eco*, *oikos* en grec, “casa, habitabilitat”; *nomós*, “principi, regla, ecologia”; *logos*, “coneixement, saber, ecologia, les lògiques de l'habitabilitat, economia, les lògiques, els principis de l'habitabilitat”. La fusió de les tres paraules dona lloc al terme que m'inspira per afrontar els reptes del territori, tenint en compte múltiples riscos i impactes.

Aquest raonament ens demana mirar *micro*-, mirar *meso*- i mirar *macro*-. I aquí és on el que és quotidià i pròxim no és allò ordinari, ni tan sols és allò senzill o petit. No! Allò quotidià i pròxim és allò gran; és el que tenim més a l'abast i és la font de coneixement que hem d'utilitzar per nodrir els nostres canvis a escala metropolitana, a escala regional, a escala local, i —com m'agrada dir— hi hem d'afegir a escala de biociutat, a escala de ciutat mosaic territorial. Aquesta mirada ens l'aporta clarament la consciència de ser comunitat-paisatge.

El paisatge com a *mediance* i *mouvance*

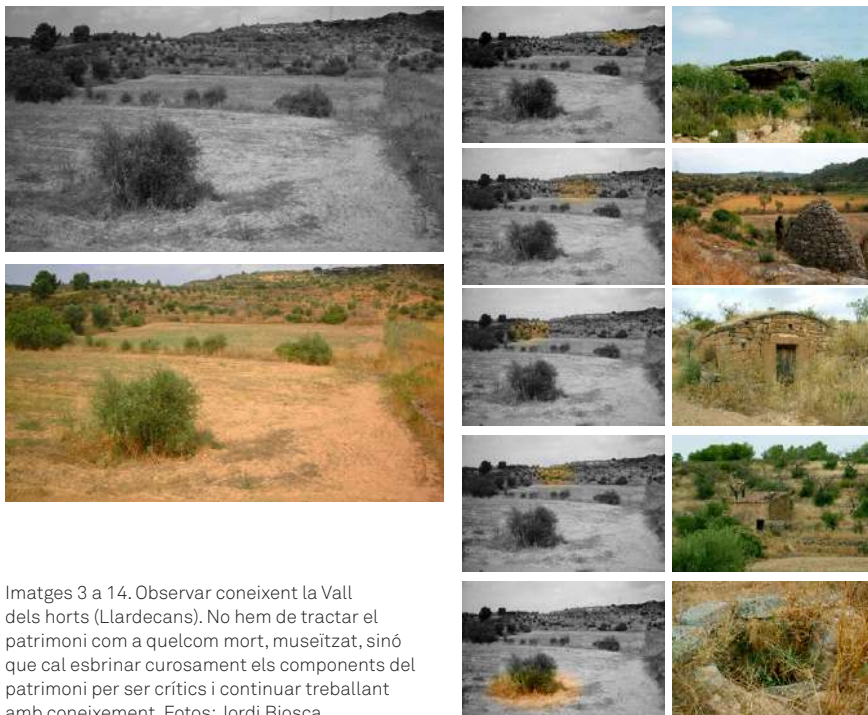
El paisatge és un mitjà per desvetllar la complexitat del nostre medi i per activar el coneixement del mateix. Caracteritzat amb la doble accepció, que podem retenir de l'escola de Versalles (*mediance* i *mouvance*) (Roger, 2000 i 2006), l'univers del paisatge ens serveix per conèixer més les realitats i, per tant, fer-lo patrimoni socioantropològic, i amb actitud crítica podem interpretar les aptituds i vocacions dels territoris; ens permet, per tant, indagar què hem fet bé i què no hem fet tan bé, i sobretot, projectualment parlant, què podem fer millor. Es tracta d'un paisatge amb actitud crítica per interpretar i que, per tant, és patrimoni: patrimoni creatiu i innovador. És a dir, es tracta de tenir la capacitat de treballar el metabolisme, l'ecologia, i incorporar les distintes disciplines que actualment tenen una preeminència clara en l'ordenació del territori, amb unes praxis més holístiques, més des de la pluridisciplinarietat, i més des del que m'agrada denominar la *fluïdesa disciplinària*.

Un exemple de mediació i mobilització dels consensos des de la posició i l'actitud paisatgística, el podem trobar en la manera de gestionar i controlar els procediments autònoms del que la gent vol fer en el territori (convertir una granja en un habitatge, implantar parcs d'energia solar així com tantes altres iniciatives que es produeixen en els espais oberts dels nostres territoris). Resulta evident que han de tenir algun tipus de normes, enteses com a principis compartits que han de permetre una cultura de l'anticipació i la prevenció, i que, sobretot, han d'evitar riscos i gestionar els possibles impactes que hi pugui haver en les transformacions socials que es produeixen en els territoris. La cultura del paisatge és, per tant, la que ens facilita el medi que permet carregar els arguments que poden afinar la forma de moure els processos territorials i el consens en les iniciatives.

El paisatge com a sentit d'ordre dels potencials del lloc

La comprensió del paisatge ens du a la comprensió de les qualitats de l'ordre del territori. Per desenvolupar aquesta afirmació, proposo un exercici de descodificació de la simple mirada i el fet d'adonar-se de la quantitat d'informació que els llocs ens proporcionen, si els mirem amb coneixement. Mirar no és només el que mirem, allò que coneixem, sinó també allò que sabem. A les imatges, de la 3 a la 12, es veu una seqüència de fotografies que mostren tot un patrimoni ric de gestió de l'aigua concretament a la Vall dels Horts (Llardecans). Primer, sembla que no es veu res en concret, però quan afinem la mirada veiem els regatells de la part superior de la roca, que permeten portar l'aigua a l'interior de la semicova, i, per tant, usar-la mentre estem aixoplugats. Veiem, doncs, que hi ha una primera gestió molt fonamental de l'aigua en les parts altes del coster. Però fixem encara més la mirada; continuem descobrint, estudiant, perfeccionant la nostra observació i comprensió dels llocs utilitzant els llocs del territori com a recurs. Tornem a posar-hi la mirada i descobrim un aljub. Es tracta d'una construcció més tecnificada, justament també sobre una bauma de la roca, on guardem aigua. Embassem una petita quantitat d'aigua i la cobrim perquè els animals no hi puguin entrar i, per tant, no es descomponguin orgànicament i provoquin una putrefacció. Aquest aljub té una pedra a la part superior que ens indica que el consum d'aigua d'aquest dipòsit és obert a tothom, és absolutament lliure. Si continuem observant, veiem de sobte la cabana

de tros que utilitza el recurs, la matèria; ho fa amb una energia convenient i amb una informació adequada. Utilitza perfectament el recurs del mateix territori per viure i per produir aquells serveis, aquelles infraestructures, que directament el territori no té. Continuem mirant i descobrim el maset, on hi ha els bancals i les terrasses i els marges, que són ja tot un procés d'antropització que aprofita la saó, que aprofita la mínima aigua. Per tant, estem descobrint una vall plena de patrimoni quotidià, patrimoni pròxim que ha influït en els nostres territoris, tant en el treball, en el gaudi, en la bellesa com en la construcció. No podem oblidar tots aquests tipus de components que ens demostren que aquesta vall té pràcticament un hectòmetre cúbic d'aigua d'ús potencial. Es tracta d'una vall que té aigua que hem de saber aprofitar, que té components, elements tècnics de construcció, d'història, i que porta riquesa patrimonial, documental, tecnològica —riquesa, també, disruptiva, per fer nova cultura de gestió del territori i facilitar l'aprofitament de recursos i l'evolució en el temps.

Imatges 3 a 14. Observar coneixent la Vall dels horts (Llardecans). No hem de tractar el patrimoni com a quelcom mort, museïtzat, sinó que cal esbrinar curiosament els components del patrimoni per ser crítics i continuar treballant amb coneixement. Fotos: Jordi Biosca.

I encara cal afegir a aquest munt d'elements i recursos patrimonials mencionats anteriorment les cogulles, els aljubs, les cisternes, les mines, els bollons, etc.

Aquesta experiència d'observació guiada ens demostra que no hem de tractar el patrimoni com a quelcom mort, museïtzat, per veure, sinó esbrinar curiosament els components del patrimoni per ser crítics i continuar treballant amb coneixement del *background* dels llocs mateixos, per afavorir-ne el valor afegit, la qualitat, l'estima, l'orgull, l'arrelament a la terra, per donar valor afegit fins i tot al producte que es planta. Fem cultura del paisatge que ens permeti entendre que la natura, els espais oberts, infraestructures ecosistèmiques (aquelles que presten serveis ecosistèmics), són absolutament fonamentals per no oblidar la potencialitat del lloc. El lloc fa el paisatge si la comunitat hi intervé i, per tant, el paisatge obliga, condiciona i invita a teixir relacions.

Davant de les transformacions infraestructurals de fora cap a dins (per exemple, les grans obres hidràuliques que van perdre l'escala del lloc), recuperar els coneixements ecològics tradicionals ens hauria de permetre usar el paisatge com a pacte social per a la concertació, un mitjà per fer projecte de territori que implica persones i les seves comunitats. L'ús social del paisatge, doncs, permet una claredat en el disseny del territori i facilita idees per a la reterritorialització *versus* la desterritorialització. El Conveni europeu del paisatge signat l'any 2000 dona, com vèiem abans, una definició de *paisatge* extremament substancial i operativa: El Conveni considera el paisatge com el conjunt del territori i concerneix els espais naturals, rurals, urbans i periurbans, incloent-hi els paisatges considerats excepcionals, tant els paisatges de la vida quotidiana com els paisatges degradats. El paisatge representa un element clau del benestar individual i social. Aquesta definició ens porta a considerar el paisatge com un bé col·lectiu i, per tant, un objecte central en la qualificació i definició de la recuperació d'un territori, i que pot afectar de manera significativa l'èxit econòmic, la qualitat de vida i l'enriquiment cultural d'una comunitat.

El paisatge és, doncs, una eina d'anàlisi, d'estratègia i de projecte que pren més força en un context legal i normatiu, com a expressió d'una acció territorial que parteix des de baix, de les necessitats de les persones, i que té com a repte la qualitat de vida. De fet, com recorda Joan Nogué:

“És imprescindible [aconseguir] una consciència del paisatge semblant a la consciència mediambiental que, almenys en part, ja posseïm; una consciència que ens permeti gaudir de la simple contemplació del paisatge que ens envolta, no per atraure turistes, no per alguna acció especial que es derivi d’un pla estratègic ambiciós, sinó, senzillament, perquè és un fet demostrat milers de vegades que un entorn físic atractiu, net, acollidor i estèticament harmoniós genera una agradable sensació de benestar, que augmenta notablement la qualitat de vida dels ciutadans” (Nogué, 2005).

El paisatge com a projecte per fer dels paisatges degradats paisatges de creació

El paisatge, considerat un concepte polisèmic (la realitat + la seva interpretació), expressa la seva importància i, com a element de fons —el paisatge en profunditat, com el teló de fons teatral de la vida interpretat dels ensenyaments del geògraf Eugenio Turri (1998)—, esdevé un factor dispositiu per a la planificació operativa, proactiva, anticipadora, normativa i innovadora. Des d’una actitud proactiva en l’ús del factor paisatge —és a dir, des de la transformació dels problemes en oportunitats—, el paisatge s’utilitza com a revisió positiva per a la proposta d’una nova territorialitat, a partir d’un territori a canviar, a través del paisatge com un prefigurador d’un model alternatiu. I en aquesta nova territorialitat, la cura dels paisatges rurals, en mutualitat amb els urbans, encaixa en un dels compromisos més essencials de l’ordenació territorial, potser l’activitat més noble de l’home, que és el creador d’un nou paisatge, fruit de la recreació de la seva naturalesa sobre la natura.

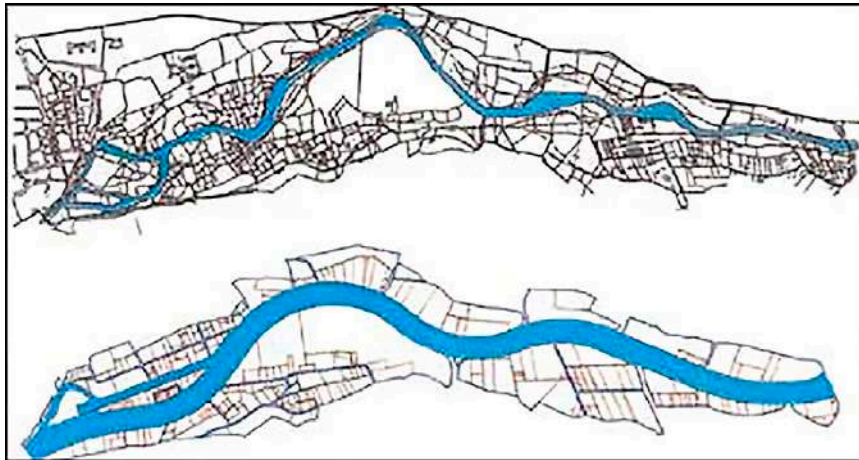
A continuació, presento breument un exemple per analitzar com s’ha utilitzat el “paisatge” en la determinació de propostes de projectes que han canviat una realitat pròxima i que considero molt propedèutic en territoris de Catalunya. Poso com a exemple l’experiència de transformació del territori degradat per les riuades de 1982 a la conca del Segre, a la Seu d’Urgell (vegeu les imatges 15 fins la 20). Es tracta d’una experiència de coconstrucció d’un nou paisatge quotidià, de proximitat i, alhora, espectacular, internacional, fruit d’una transformació provocada pel creixement natural

Imatges 15 i 16. La transformació del territori a la Seu d'Urgell a causa de les riudes de 1982 es va concebre com una oportunitat per construir paisatge. Font: Pla director dels Jocs Olímpics de 1992.

del riu i els efectes devastadors de les riudes de 1982: el Parc del Segre de la Seu d'Urgell.

En situem al 1982, l'any de les riudes tan importants que vam tenir al nostre país, el desbordament i la destrucció de tota la vall de l'Urgellet Baridà (Alt Urgell). La resposta fou una confluència organitzada, pensada, concertada estratègicament, desenvolupada tàcticament, de produir, a partir d'aquella desgràcia, una oportunitat de fer paisatge, de construir paisatge. Aquesta és l'experiència que es desenvolupa des de 1982 i fins a 1992, reconstruint la vall malmesa i creant el Parc del Segre. Es va proposar la reconstrucció de parcel·les agrícoles, horts petits, prats de dall, elements que acaben configurant no un parc per a la ciutat, sinó una nova peça que en aquell espai de desastre s'articula sobre la ciutat mosaic territorial, fruit de la construcció dels canals de piragüisme d'aigües braves. Això va ser possible per la concertació d'iniciatives polítiques, socials i personals de la gent de la Seu d'Urgell, i perquè l'Oficina Olímpica, que preparava la candidatura dels Jocs Olímpics de Barcelona de 1992, en la qual jo treballava en aquell moment, va entendre que es podia fer el canoa-caiac, que encara no era olímpic, esport de competició a la Seu d'Urgell, i podia celebrar-se no necessàriament al Valira, sinó justament en aquest espai artialitzat de la reconversió del territori afectat. Recreant el territori es construí una reserva de 600 metres lineals d'aigua, que permeté la circulació de dos ràpids, dos canals, un més costerut i l'altre una mica menys, d'iniciació. L'aigua es controla amb una tanca després de la sortida de retorn al riu en l'evacuació sud, on s'embassa aigua —quan es tanca la comporta, l'aigua que cau pels ràpids

Imatges 17 a 20. Les imatges mostren el procés de transformació del Parc del Segre després de les inundacions del 1982. Font: Pla director dels Jocs Olímpics de 1992. Foto inferior: Adrià Goula.

quan arriba en aquesta tolla. Allà hi ha unes bombes reversibles que tant actuen de turbina com d'aspirant, bombejant l'aigua i tornant-la a la part de dalt del canal d'aigües tranquil·les. Amb aquesta intervenció es generà un espai esportiu, d'oci, d'aprenentatge, un espai de ciutat educadora, un espai de territori, de ciutat mosaic territorial. Es va produir, també, un procés de gestió complexa, que va implicar reparcel·lar, treballar amb diferents actors, incorporar la tecnologia jurídica administrativa, l'esforç de concertació política, la concertació i la complicitat social per poder fer-ho, per fer possible reconvertir un desastre en una nova oportunitat. Aquesta experiència em va fer constatar que el paisatge pot actuar com a medi, que permet valorar i interioritzar la cultura del paisatge, per entendre, conèixer i també fer allò quotidià i pròxim no com una qüestió ordinària, sinó com quelcom que realment ens fa avançar en la transformació dels llocs.

Un procés que va ser molt bonic i que quan, anys més tard, vam fer el Pla d'urbanisme de la Seu d'Urgell, aquesta concepció va donar peu a dir no saltem els rius, compactem ciutat, posem límit a la ciutat i justament que el gran cinyell verd que va iniciar el Parc del Segre acabés configurant tot l'espai d'una ordenació de l'àmbit.

A manera de conclusions: fer paisatges i ordenar territori i els espais oberts des de la proximitat i la gratitud

El paisatge no pot substituir el territori, però pot esdevenir un activador de criteris renovats per entendre com recuperar-lo, inclús millorar-lo, així com una eina per poder-hi implementar accions de regeneració. Així doncs, el paisatge es pot veure com un projecte de qualitat ambiental i social, un autèntic mitjà per a un pacte social de compromís amb la regeneració integral del territori. El paisatge és, des d'aquesta orientació, un patrimoni col·lectiu que ha de fomentar la participació i el dret igualitari a gaudir-ne, davant la privatització i la degradació. Una actitud compromesa amb el paisatge és la clau per a la defensa del territori.

Evidentment, si partim d'aquesta proposta orientadora del paisatge, és clar que el tema tractat esdevé una qüestió que interpel·la i implica polítiques públiques i gestió pública. Tanmateix, ens hem de preguntar si és

necessària la proliferació de lleis o, qui sap, la introducció de noves eines que activin la participació social ampliada i amb voluntat de comprometre amplis sectors de la societat.

La gestió del territori des d'una perspectiva de "paisatge" aporta multidisciplinarietat (a la vegada que l'afavoreix) i també transversalitat en la coordinació i les responsabilitats. El territori és, doncs, un gran contenidor de coneixement: del passat, del present i del futur; un contenidor d'habilitats per a la planificació, si confiem en la interpretació que se'n pot fer, com a base del projecte. És el territori qui ens parla, i ens documenta, però és el paisatge qui ho representa!

La conclusió més important que vull ressaltar amb la meua aportació és que per ordenar els espais oberts quotidians i de proximitat dels nostres territoris, des del paisatge, ho hem de fer des de la gratitud. Ordenar els espais oberts des del paisatge —o el paisatgisme o des d'una actitud *paysagère*— és fer-ho des de la gratitud. Agraïts respecte al do i al tresor incalculable que ens proporciona la natura; agraïts respecte al suport que dona a la vida el territori conreat per tantes generacions, i, en estar agraïts, hem de respondre amb la voluntat per transformar la degradació, l'obsolescència i la sobreexplotació. En moments crus per la crisi socioambiental, val la pena considerar el paisatge com el recurs per creure, en definitiva, que la cohabitació dels humans amb la vida i el medi que ens acull encara és possible. I ho hem de fer a totes les escales, en tots els llocs, i difondre la necessitat de fer-ho des de les comunitats, comunitats-paisatge. Treballant personalment i compartint socialment aquesta actitud, amb clau paisatgística ecosistèmica, potser no aconseguirem la sostenibilitat plena, però potser sí que serem menys insostenibles i obrirem nous escenaris de regeneració urbana i territorial.

Referències bibliogràfiques

ARN, Daniel (dir.) (2012). *Stratégie paysage de l'OFEV* [en línia]. Disponible a : <<https://www.bafu.admin.ch/bafu/fr/home/themes/paysage/info-specialistes/landschaftspolitik/la-strategie-paysage-de-lofev.html>> [consulta: 15.04.2024].

BELLMUNT, Jordi (2008). "De paisaje... y de arquitectura: o como llamar las cosas por su nombre", *Paisea: Revista de Paisajismo*, núm. 5, p. 3-7.

CAUQUELIN, Anne (1989). *L'invention du paysage*. París: Plon.

- CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).
- CORNER, James (1992). "Representation and Landscape", *Journal of Verbal/Visual Enquiry*, núm. 8, p. 243-275.
- CORNER, James (ed.) (1999). *Recovering Landscape: Essays in Contemporary Landscape Architecture*. Princeton: Princeton Architectural Press.
- FERNÁNDEZ-GALIANO, Luís (2002). "La ley de la tierra", *El País* (30 abril).
- FOLCH, Ramón; BRU, Josep (2017). *Ambiente, territorio y paisaje. Valores y valoraciones*. Barcelona: Aequae Fundació i Barcino.
- GOULA, Maria (2006). *Los otros paisajes: lecturas de la imagen variable*. Tesis doctoral de la Universitat Politècnica de Barcelona, del Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori.
- LEDER, Francesca (2001). "Ferrara Paesaggio", *Convegno Internazionale "Restaurare il Paesaggio"*, Facoltà di Architettura/Amministrazione Provinciale di Ferrara.
- MADERUELO, Javier (2005). *El paisaje: génesis de un concepto*. Madrid: Araba.
- NOGUÉ, Joan (2005). "Paisatge i identitat territorial en un context de globalització", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, vol. 60, p. 173-183.
- PIZZETTI, Ippolito (2001). "*Sogno i boschi del Nord, un paradiso perduto*", extret de <http://www.regione.emilia-romagna.it/paesaggi/news/regazzoni290701.htm>.
- ROGER, Alain (2000). *Breu tractat de paisatge*. Barcelona: La Campana. [Títol original *Cour traité du paysage* del 1997].
- ROGER, Alain (2006). "Mort du paysage", dins Augustin Berque (ed.). *Mouvance II: soixante-dix mots pour le paysage*, París: Éditions de la Villette, p. 67.
- TURRI, Eugenio (1998). *Il Paesaggio come teatro: dal territorio vissuto al territorio rappresentato*. Venecia: Marsilio.
- UFFICIO FEDERALE DELL'AMBIENTE (2020). *Concezione Paesaggio svizzero. Il paesaggio e la natura nelle politiche settoriali della Confederazione*. Berna: Ufficio Federale dell'Ambiente.
- ZAGARI, Franco (2006). *Questo è paesaggio: 48 definizioni*. Roma: Grupo Mancosu.

L'ordenació i la gestió dels paisatges dels sòls no urbanitzables des de l'urbanisme

Xavier Canosa Magret i Núria Díez Martínez

Voldríem començar compartint tres idees.

La primera és del paleoantropòleg Juan Luis de Arsuaga: “El paisatge és el primer document per entendre la història”. Ens obre un immens camí de conciliació entre les activitats humanes i els paisatges.

La segona és de l'escriptor Antoine de Saint-Exupéry: “Hom és sempre responsable d'allò que domestica”. Apel·la a la nostra responsabilitat vers les intervencions que proposem sobre el territori.

La tercera és un aforisme del físic Jorge Wagensberg: “Continuar pensant sense moure les idees s'assembla a continuar volant sense moure les ales”. Ens convida a arriscar-nos a imaginar i construir futurs.

L'any 2016, en la presentació del Simposi sobre el Sòl no Urbanitzable organitzat per la demarcació de Girona del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (COAC), parlàvem del paisatge com el resultat perceptible de sentiments i emocions que interactuen amb les complexes i diverses relacions que generen les activitats humanes amb el territori, i comentàvem que aquesta manera d'entendre el paisatge requeria una mirada intencionada, no imposada, implicada en els paisatges pròxims.

Compartiem la percepció que tant els paisatges com la sensibilitat social que generen són fenòmens canviants i evolutius al llarg del temps, i que el planejament urbanístic, pel fet d'establir relacions que afecten els sistemes bàsics del territori, intervé en l'evolució del paisatge quan ordena accions que poden afectar directament transformacions de la matriu biofísica del territori, i actuen així, i en conseqüència, sobre la percepció que tindrem en un futur dels paisatges quotidians que conformaran bona part del nostre univers d'emocions i de sentiments.

Ara se'ns proposa reflexionar i posar alguns accents sobre l'ordenació i la gestió dels paisatges del sòl no urbanitzable, fruit de la nostra experiència professional en el camp de l'urbanisme. En altres capítols del llibre es parla d'eines i d'instruments relacionats amb l'ordenació del paisatge, de participació ciutadana, de patrimoni paisatgístic i cultural i d'altres temes d'especial interès per obrir finestres a la comprensió dels nostres paisatges de proximitat. No insistirem en això, i ens limitarem a assenyalar valors d'aquests instruments que cal atendre, comprendre i desenvolupar, i que ens porten a algunes consideracions que volem compartir.

L'ordenació dels paisatges

Des de les disciplines d'ordenació territorial i urbanística, els paisatges han de formar part indissociable de les expressions i concrecions fetes a través del planejament. Fins fa relativament poc temps, en comptades ocasions el planejament urbanístic incorporava, com a vector determinant en l'ordenació de les activitats humanes en el territori, el paisatge com a valor col·lectiu.

Sovint s'ha prioritzat el “jo vull” (vull veure, vull gaudir, vull tenir), reflex d'una mirada colonitzadora del territori, per sobre del “nosaltres volem” (volem veure, volem disposar, volem gaudir), que ens ofereix una mirada cultivada, construïda i sedimentada que parteix de reflexions nascudes de la col·lectivitat.

Volem reforçar la idea que el conjunt dels planejaments territorials i els catàlegs de paisatge són l'eix troncal per a l'ordenació del paisatge. Si els planejaments locals s'adaptessin als propòsits dels planejaments territorials i a les directius de paisatge vigents, donaríem un gran pas en la

Imatge 1. Des de les disciplines d'ordenació territorial i urbanística, els paisatges han de formar part indissociable de les expressions i concrecions fetes a través del planejament. Foto: Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Carme Huerta).

valorització i preservació dels paisatges quotidians no només per conservar aquest patrimoni col·lectiu, sinó, i principalment, per entendre i incorporar també en les disciplines urbanístiques municipals els valors socials, culturals i identitaris que ens ofereix el territori no urbanitzat. Penseu en la quantitat de sòl rural no desenvolupat que, classificat per a futurs creixements residencials o per a activitats econòmiques, ordenen els nostres planejaments locals. Aquesta reserva de sòl que es fa des dels planejaments no és sostenible per raons de necessitats reals de creixement, raons ambientals, de risc geològic o hidrològic, etc., sòls que, en cas de desenvolupar-se, suposarien greus impactes ambientals i paisatgístics i una pèrdua rellevant del patrimoni natural.

Considerem del tot necessari i urgent revisar aquests planejaments i adaptar-los als objectius, propòsits i recomanacions dels plans territorials i a les directrius de paisatge, i, en definitiva, participar activament en la construcció col·lectiva de la “nova cultura del territori”. Valoreu el gran impacte positiu que tindrien aquestes adaptacions urbanístiques en els nostres paisatges.

Arribats a aquest punt, posarem alguns “accents” amb relació a la planificació urbanística.

Planejament local

Els planejaments locals tenen delegada la capacitat de concretar i desenvolupar els criteris territorials i les directrius que han de fer possible la protecció dels paisatges com a béns patrimonials intangibles. És precisament l'escala local del planejament la que ha de procurar per la preservació dels elements amb valor històric, simbòlic i social que permeten la lectura i interpretació dels paisatges, tant dels que se sustenten en la morfologia i l'estructura del medi natural com dels relacionats amb l'estructura i les característiques dels assentaments urbans o rurals, que són el resultat d'addicions i successives modificacions per la implantació d'activitats sobre el medi primigeni que aporten valors històrics i, en conseqüència, “memòria”.

La consideració dels “paisatges” en l'ordenació en el sòl rural és, en definitiva, una manifestació més de com els éssers humans fem confluïr sobre un determinat territori l'expressió de la nostra cultura, amb actuacions interessades i sempre condicionades per la geografia, que han influït

en la localització dels assentaments de la població, en les seves morfologies urbanes i en la distribució de les activitats sobre el territori. Han teixit la història, la sociologia, l'ecologia, l'economia, la jurisprudència i l'arquitectura, elements tots ells que es manifesten i conformen allò que, per simplificació, reconeixem comunament com a *paisatge*.

Compromís públic

Aquesta “consideració dels paisatges”, que hauria de ser part de l’espina dorsal del planejament territorial i urbanístic, requereix una decidida voluntat pública de compromís, tant social com polític, un marc legal i administratiu que l’acompanyi i una inversió econòmica que li aporti fortalesa.

Si bé a escala territorial hem avançat col·lectivament en aquest objectiu, no tenim la mateixa percepció pel que fa a l’escala local. L’administració local mostra debilitats a l’hora de traslladar i incorporar a les dinàmiques municipals els instruments necessaris per ordenar els paisatges quotidians que afecten de manera transversal la resta de pràctiques de l’acció pública, i quan ens referim a *paisatges pròxims*, ho fem, per extensió, no només als sòls rústics, sinó també als sòl urbans i urbanitzables no desenvolupats.

Constatem que, per regla general, es comparteix la idea de valoritzar i protegir el paisatge, però aquesta es mostra difusa quan es vol implementar, i es redueix, en molts casos, a una simple regulació proteccionista dels usos i edificacions en el sòl no urbanitzable, incapaç d’estimular polítiques concretes d’acció pública o privada, o bé es delega l’ordenació dels paisatges en figures de planejament derivat (plans especials d’acció i/o protecció), quan aquestes figures no disposen del marc ni legal ni administratiu necessari per garantir la seva gestió i la consecució dels objectius predeterminats.

Diem això sabent que hi ha excepcions, algunes de molt significatives per la seva capacitat “d’obrir camins i moure idees”, entre elles les nascudes a l’Observatori del Paisatge de Catalunya. Aprofitem-les.

Participació

El paisatge requereix intenció en la mirada. Les mirades individuals, úniques de cadascú, acaben configurant la percepció que tenim del paisatge pròxim. Quan som capaços d’expressar aquesta percepció col·lectivament i concretar-la en accions, és quan té sentit posar-nos a fer allò que en diem

ordenar els paisatges. No fer-ho, renunciar a aquesta responsabilitat, acaba, sovint, donant com a resultat la repetició del mateix model, que ha prevalgut fins ara, en el qual el paisatge té un paper subordinat i és tractat com a espai en negatiu del que resulta d'una ordenació urbanística interessada, principalment, a explotar les capacitats econòmiques que ens ofereix el territori. Creiem sincerament que com a societat hem mostrat compromís i decisió per passar pàgina d'aquesta manera insostenible i reduccionista de practicar l'urbanisme, però encara no hem après com fer-ho col·lectivament, participant activament des de la ciutadania en la presa de decisions.

Per arribar fins aquí, cal que els representants públics assumeixin, en primer lloc, la necessitat de delegar poder en la presa de decisions i, en segon lloc, la conveniència de construir nous àmbits de participació dotant-nos de noves eines jurídiques, econòmiques, administratives i de participació per tal que els ciutadans puguem assumir la ineludible responsabilitat d'actuar com a tals en una futura ordenació territorial que incorpori el paisatge com a valor determinant.

També, per arribar fins aquí, cal que els moviments socials que lluiten per “salvar” un determinat espai, amenaçat per males decisions o pràctiques urbanístiques, entenguin la complexitat jurídica i administrativa de l'herència rebuda i aportin noves reflexions que reforcin l'objectiu general que persegueixen.

Propòsits concrets i objectius abastables

Els plans, a curt i mitjà termini, ens serveixen per “parar el cop” d'aquesta herència rebuda, construïda sobre un model urbanístic depredador del territori, que en alguns casos, es mostra inadequat per al bé comú. Ens ajuden a posar ordre, a endreçar i a fixar propòsits i criteris.

A escala local, un cop tinguem els nostres plans “endreçats”, un dels instruments més útils en l'ordenació del paisatge és el “projecte”, que ens permet actuar en el territori pròxim, amb un propòsit concret, per assolir uns objectius abastables, i fer-ho amb una mirada participativa que practiqui dissenys col·laboratius.

Els reptes que ens planteja intervenir en el paisatge els trobem quan portem la nostra mirada intencionada i implicada als espais pròxims, d'aigua, als boscos, als espais agroforestals, a les edificacions i als elements

patrimonials, a les infraestructures de mobilitat, energia o sanejament, als espais escènics que conformen les urbanitzacions disperses pel territori, etc. També cal que posem una atenció especial en la necessitat, en allò de “posar ordre”, d’executar accions de desurbanitzar o de desconstruir. Aquí, l’Administració pública no pot eludir la seva responsabilitat i ha de conduir aquest procés difícil.

La gestió del paisatge

Participar en el debat sobre la gestió dels paisatges del sòl no urbanitzable (SNU) ens sembla una proposta inabastable per abordar-la aquí, si considerem alguns dels elements que caracteritzen el nostre territori.

El SNU abasta el 94 % del territori, 30.179 km² dels 32.108 km² que té Catalunya, dels quals el 37 % estan subjectes a diferents formes de protecció. L’enorme diversitat, posada de manifest en les 134 unitats de paisatge analitzades des de l’Observatori del Paisatge de Catalunya, genera multitud de polítiques transversals que haurien d’interessar-se i intervenir en la gestió dels paisatges: agràries, forestals, turístiques, culturals, patrimonials, ambientals, urbanístiques, econòmiques, etc. Així podríem continuar amb una llarguíssima relació de sectors i d’activitats.

La gestió dels paisatges del SNU, des de l’urbanisme, requereix també noves mirades i a diferents escales, en un marc d’urbanització dispersa com la que hem anat desenvolupant i en un territori de geografies molt diverses. Davant aquesta enorme extensió i diversitat que ens ofereix el SNU, cal afegir també la gran i complexa estructura administrativa que condiciona l’ordenació i la gestió vinculada al planejament urbanístic local. Tenim un total de 947 municipis distribuïts en 8 vegueries i 43 comarques, que d’una manera o altra, amb més o menys fortuna, han ordenat a través de les seves lògiques, les respectives figures de planejament local la totalitat del territori i regulen bona part de les activitats humanes anteriorment apuntades. D’aquests 947 municipis, 826 (87 %) tenen menys de 10.000 habitants; 736 (78 %), menys de 5.000 habitants; 586 (62 %), menys de 1.000 habitants, i 336 (35 %) són pobles petits i micropobles, amb una població inferior als 500 habitants. Aquesta diversitat d’assentaments no

Imatge 2. La gestió dels paisatges del sòl no urbanitzable des de l'urbanisme requereix noves mirades i a diferents escales, en un marc d'urbanització dispersa com la que hem anat desenvolupant i en un territori de geografies molt variades Foto: Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Francesc Muntada).

es reflecteix adequadament en els marcs de referència legals i administratius a què s'han de subjectar els plans urbanístics, fet que provoca clares disfuncions i evidencia mancances en l'ordenació i la gestió del SNU, pel fet de tractar de forma homogènia aquesta gran diversitat.

Accents

Les nostres reflexions les dirigim principalment a aquests municipis petits en població però que s'estenen per la major part del nostre territori. Els municipis grans en població actuen amb altres dinàmiques dins un marc legal i administratiu que acomoda millor les necessitats d'ordenació dels seus assentaments, atès que ha estat pensat per a ells, si bé comparteixen amb els mitjans i petits la feblesa que ofereix la legislació urbanística pel que fa al paisatge i a la gestió del sòl no urbanitzable. La legislació urbanística actual ni tan sols entra en l'articulació de mecanismes de gestió per implementar les determinacions urbanístiques que els planejaments fan

en l'àmbit del SNU, fet que té clares conseqüències en la gestió vinculada amb l'ordenació dels paisatges.

Aquesta és una qüestió no menor que condiciona absolutament les accions d'ordenació i de gestió urbanística que afecten el paisatge i que seria necessari portar a terme en gran part del territori on es troben el 62 % dels municipis petits en població. Sense disposar d'eines jurídiques i administratives ni de recursos econòmics no es pot plantejar un programa sostingut d'accions públiques en el SNU. La situació actual condicionada per aquests dèficits fa que determinats postulats públics en defensa del paisatge puguin arribar a resultar demagògics.

Des del guió economicista sobre el qual històricament s'han construït bona part dels nostres planejaments urbanístics, hem après a gestionar la part del territori que genera plusvàlues, els sòls urbans i urbanitzables, perquè disposem dels mecanismes jurídics, administratius i econòmics que ens permeten fer-ho amb suficients garanties per a tothom, la ciutadania i les administracions. Però, insistim, no és el cas del sòl no urbanitzable.

I què passa amb el sòl no urbanitzable?

- Per què es tendeix a delegar en els principals agents que actuen en el territori, pagesos i agents forestals, la responsabilitat més important en la gestió dels territoris rurals, pràcticament sense participació ni inversió pública?
- Per què tenim tan clar que quan una activitat es vol implantar en el territori urbà o urbanitzable s'ha de participar en ampliar les dotacions de sistemes públics, en construcció de les infraestructures generals i en la cessió de part de les plusvàlues que generen els nous aprofitaments urbanístics, però no apliquem aquest mateix criteri quan l'activitat econòmica no estrictament vinculada al sector primari s'implanta en el SNU?
- No seria raonable repensar aquestes situacions i revertir en la conservació del territori i en la custòdia dels paisatges una part dels beneficis públics i privats que generen aquestes activitats econòmiques?
- Per què tenim un immens patrimoni edificat en el SNU (més de 500.000 edificacions en el conjunt del país), del qual una bona part

no troba l'encaix en l'ordenació urbanística que permeti reocupar-lo com a actiu per assentar-hi població, promoure activitat i gestionar la protecció ambiental i paisatgística del territori?

Venim d'una etapa en què es creia, i per a algunes administracions encara és així, que les restriccions a noves activitats i la prohibició d'usos no estrictament vinculats amb el concepte "propis del SNU", aplicades amb caràcter general, són garantia suficient per a la protecció del medi natural i del paisatge. El sol fet que el planejament atorgui a l'administració local, a la Generalitat de Catalunya o a l'Estat, les funcions de gestors principals, i en ocasions únics, de determinats espais naturals, sense disposar dels recursos jurídics, administratius ni econòmics necessaris, no garanteix aquesta protecció; resulta ineficient per custodiar els valors d'aquests espais i dels paisatges que percebem, i sovint impedeixen actuacions des d'iniciatives privades necessàries.

Alguna cosa no funciona. Dèiem que calen noves mirades. Aquí també. La pervivència d'aquests criteris i instruments de protecció aboca en realitat a una "sobrepotecció grotesca" (en paraules de l'arquitecte Quim Español) que no atén els efectes de la crisi territorial i econòmica que vivim, crisi que reclama noves accions en relació amb el canvi climàtic, una distribució social dels recursos, més complicitat i corresponsabilitat amb els agents que actuen en el mal anomenat *SNU*, una protecció i custòdia reals dels sistemes naturals, una optimització dels recursos de què disposem, etc.

I mentrestant?

Hauríem de disposar de més coneixement de les potencialitats i febleses que ens mostra el territori pròxim invertint en el seu coneixement i en la valorització i millora del paisatge de proximitat, amb estudis i projectes concrets que es puguin abastar, dotant-los, en els pressupostos municipals i de la resta d'administracions locals, de partides específiques per assolir els propòsits i objectius concrets que el planejament local sigui capaç d'ordenar i de programar. Mentre no disposem de nous mecanismes per a l'ordenació i la gestió dels paisatges (potser una nova Llei del territori?), apuntem algunes de les actuacions que, amb els actuals marcs de referèn-

cia, considerem que seria possible i convenient dur a terme en l'ordenació i gestió del SNU:

- Adaptar els planejaments locals als propòsits territorials i de paisatge.
- Decidir-se i procedir amb urgència a la desclassificació de sòls urbans i urbanitzables, no consolidats, en els quals el seu desenvolupament es mostra clarament insostenible.
- Revisar la regulació dels usos i edificacions al SNU.
- Disposar d'estudis i de projectes que obrin noves possibilitats per vincular accions de protecció patrimonial amb paisatge.
- Concertar la gestió del SNU amb els agents que actuen al territori: agents forestals, pagesos, turístics, culturals i de lleure.
- Propiciar actuacions en SNU vinculades a la custòdia de les finques.
- Revertir al territori part dels beneficis que generen els nous usos vinculats amb determinades activitats econòmiques (turisme, esport, lleure) en SNU.
- Seleccionar i recuperar espais degradats amb intervencions directes des de l'Administració o amb concerts públics/privats.
- Potenciar polítiques d'adquisició de sòl, de valor paisatgístic rellevant, amb mecanismes de gestió publicoprivats.
- Fomentar la cooperació entre municipis en accions d'intervenció en els paisatges.
- Exercir les competències municipals en disciplina urbanística.

Finalment, volem compartir una idea que ens ha acompanyat al llarg d'aquesta reflexió sobre l'ordenació del sòl no urbanitzable: els paisatges proporcionen estímuls i alimenten la intel·ligència emocional, individual i col·lectiva. Incorporem en el debat territorial i en les propostes concretes d'ordenació i de gestió del SNU, i del paisatge en concret, aquesta intel·ligència emocional que ens regala l'observació de la immensa complexitat que configuren els nostres paisatges, i arriquem-nos a imaginar nous futurs.

Críteris i mesures d'integració paisatgística en els espais oberts

Fina Royo

Els criteris d'integració paisatgística són pautes per integrar les actuacions en el paisatge, mentre que les mesures són les accions concretes que, basades en aquestes pautes, fan realitat la integració paisatgística.

Integrar-se significa fondre's amb el tot, formar-ne part. La integració implica una actitud inclusiva, meditada i ajustada, en contra d'una actitud exclusiva de singularització o d'una actitud confosa d'ocultació. En aquest sentit, entenem la integració paisatgística des de l'harmonització amb el paisatge existent, incorporant en el procés de concepció d'un pla o d'un projecte constructiu el diàleg amb el seu entorn.

Les regles de joc del territori

En el passat, les actuacions en els espais oberts s'adaptaven a les condicions del lloc, on el caràcter tipològic i modèlic afavoria l'austeritat, la proximitat i la continuïtat en el territori i, per extensió, l'homogeneïtat de les actuacions. Hi havia un ordre no regulat, però sí pactat, en què es tendia a una orientació determinada, a l'aprofitament dels recursos del lloc, a l'ampliació de les preexistències; en resum, a establir una relació harmònica amb els elements propers. Paral·lelament, a les àrees urbanes la llarga tradició urbanística va elaborar unes regles de veïnatge més precises (ordenacions, alineacions, alçades màximes...) que permetien un paisatge urbà també més homogeni, on la tendència expansiva era més controlada.

Ara per ara, aquesta dinàmica controlada s'ha desdibuixat, i els espais oberts són el sac de gemecs del territori, amb la banalització creixent dels seus paisatges. El factor principal ha estat la tendència expansiva de la ciutat sobre els espais oberts, cosa que ha suposat l'abandó dels usos agraris (dels models urbans tradicionals compactes, amb una corona periurbana preferentment conreada i domesticada i una llunyania escassament freqüentada) i la proliferació d'activitats diverses i de vegades poc justificades (pensem en les actuacions específiques d'esbarjo o turístiques amb una petjada important en el territori), més enllà de les actuacions d'interès estrictament públic. El segon factor, indissociable, ha estat la multiplicitat i

complexitat de les xarxes de comunicacions i transport (viàries, ferroviàries, de persones, de mercaderies, d'energia...), cosa que ha provocat la fragmentació i el clivellament del territori. Finalment, el factor més important, el canvi climàtic en què estem immersos, amb la consegüent ocupació de l'espai obert com a receptacle de grans generadors d'energia i l'impacte de gran abast que això hi genera. Per tot plegat, el repte consisteix a consensuar condicionants renovats de veïnatge per a nous paisatges. Però abans d'introduir els criteris d'integració, aclarim uns conceptes clau de paisatge a tenir en compte.

Funcions i valors en paisatge

S'entén per *paisatge* la fesomia que mostra un territori determinat com a resultat de les interaccions entre els diversos elements i la manera com són percebuts. En aquest sentit, el paisatge es diferencia del concepte de *territori* (disposició d'un conjunt d'elements que formen el marc físic en el qual es desenvolupen les activitats humanes) i, a la vegada, s'allunya de la noció de *medi ambient* (sistema d'elements naturals interrelacionats i modificats per l'acció de l'home). Així doncs, el fet específic de *paisatge* rau en la seva percepció, interpretada sota la influència de les emocions i de la cultura en la qual estem immersos.

És precisament en la percepció que es fonamenten les *funcions paisatgístiques*, enteses com a aptituds que exerceixen els elements i d'entre les quals, a escala territorial, destaquen les següents:

- **Caràcter:** fa referència als elements o àrees que cobreixen el relleu i, per consegüent, tendeixen a condicionar la percepció d'una zona del territori (caràcter natural, agrícola, urbà, industrial, rural...).
- **Fita:** s'associa als elements que destaquen en un lloc pel fet de ser prominents o bé per l'escala, la qual cosa incideix en el perfil i la forma, i esdevenen referents en el territori (castell, ermita, torre de comunicacions, arbre monumental...).
- **Fons escènic:** es relaciona amb les àrees que delimiten un pla que talla o filtra la vista per generar un fons on descansen els elements

d'un paisatge (el mar delimitat per l'horitzó, la muntanya retallada per la carena, el fons de vall...).

- **Mirador:** es vincula amb els llocs fixos, però també amb la seqüència dinàmica d'un recorregut des del qual es pot mirar al lluny i contemplar una vista panoràmica (punt d'observació, camí, carretera...).

A més de les funcions, també considerem els valors paisatgístics. Entenem els valors atorgats a uns determinats elements del territori com les qualitats de caràcter físic (qualitats que formen part de la naturalesa de l'element) consensuades en el marc cultural, així com les qualitats de caràcter perceptiu (qualitats que es reben per mitjà dels sentits) més innovadores i específiques de paisatge, i cada vegada més considerades pels beneficis que aporten al benestar de les persones.

Del primer grup, els valors de caràcter físic, podem parlar dels elements o escenaris (àrees) de valor natural (preuats pel fet de formar part d'un ecosistema natural amb una funció rellevant d'interacció i de relació entre organismes), de valor històric (relacionats amb la monumentalitat i la conservació, testimonis excepcionals d'un fet, d'un període o d'una comunitat —històric, artístic, arquitectònic, urbanístic—) i, finalment, de valor productiu (impliquen la generació de beneficis econòmics i oportunitats).

Del segon grup, els valors de caràcter perceptiu, ressalten els elements o escenaris de valor estètic (provoquen emocions que depenen del color, la diversitat, la forma, la proporció, l'escala o la textura dels elements i de la seva combinació), de valor identitari (evoquen qualitats morals, conceptes espirituals, idees socials o relats fabulosos, i generen en una comunitat sentiments de pertinença i d'identificació) i, per acabar, de valor social (permeten la socialització pel fet de ser llocs utilitzats per a activitats comercials, d'oci, de lleure i turístiques).

Les funcions i els valors paisatgístics són les aptituds i qualitats dels elements d'un àmbit determinat, a tenir en compte perquè contribueixen a justificar, donar sentit o precisar la planificació. Un element pot tenir diverses funcions i diversos valors; quants més en té, més ben considerat.

Aproximacions

Quant als criteris d'integració, aquests s'han estructurat en dos nivells. Els de primer nivell, anomenats *criteris generals*, els conformen unes pautes —generalment força evidents— que possibiliten l'encaix del paisatge des de l'òptica del planificador i tenen com a objectiu, majoritàriament, posar en relleu els elements amb valors associats a funcions paisatgístiques. Les mesures que se'n desprenen possibiliten que aquests elements tinguin un paper rellevant en la planificació, sobretot en relació amb l'estructura i ordenació del territori pel que fa a la percepció del paisatge que volem.

Els de segon nivell, anomenats *criteris específics*, apunten a pautes —també força òbvies— per establir coherència en la integració paisatgística de les actuacions, des de l'òptica del projectista. Les mesures que se'n desprenen poden implementar-se en el marc normatiu i concretar-se en funció dels usos. El seu objectiu principal és afavorir la cohesió de les actuacions.

Criteris generals d'integració paisatgística

Els criteris generals d'integració paisatgística han de tenir en compte, sobretot, qüestions relacionades amb la visibilitat dels elements amb valor des dels llocs preferents i més freqüentats i la seva ubicació, per fer possible un tauler de joc més ajustat en relació amb les localitzacions potencials. Constitueixen un sol grup i segueixen les pautes següents:

- Evitar la dispersió de les activitats en el territori (en sintonia amb la concepció del desenvolupament sostenible). Les mesures apunten a potenciar la localització de les actuacions en àmbits antropitzats, properes a àrees urbanitzades o artificialitzades, i sobretot connectades amb camins o infraestructures. També van dirigides a prioritzar la regeneració d'espais degradats.
- Preservar els llocs fràgils o àmbit d'influència dels elements o espais amb valor àmpliament reconegut: naturals (PEIN, alt valor agrícola...) o antròpics (valor patrimonial). Les mesures s'encaminen a

conservar-ne la percepció global i a respectar els entorns de protecció. En el cas d'actuacions d'interès públic en aquests àmbits fràgils, recomanen situar-se prop de les vies existents.

- Defugir localitzacions que puguin esdevenir noves fites de referència que distorsionin els fons escènics reconeguts. Per exemple, són pautes a tenir en compte allunyar-se del fons de vall tot i prioritzar localitzacions a mig vessant, allunyades de les conques hídriques, i no interferir en les visuals destacades des dels trams panoràmics i miradors reconeguts.
- No alterar els perfils de relleu preeminents ni les línies d'horitzó. Les mesures van dirigides a evitar noves localitzacions que distorsionin els límits o la silueta dels fons escènics, com ara els perfils d'horitzó o les línies de relleu preeminents (carenes, punts d'observació elevats...).

Imatge 1. Vista del poble de Porrera des de l'ermita de Sant Antoni. El planejament urbanístic de Porrera ha contribuït en gran manera a la compactació del nucli en relació amb l'espai obert circumdant. Foto: Fina Royo.

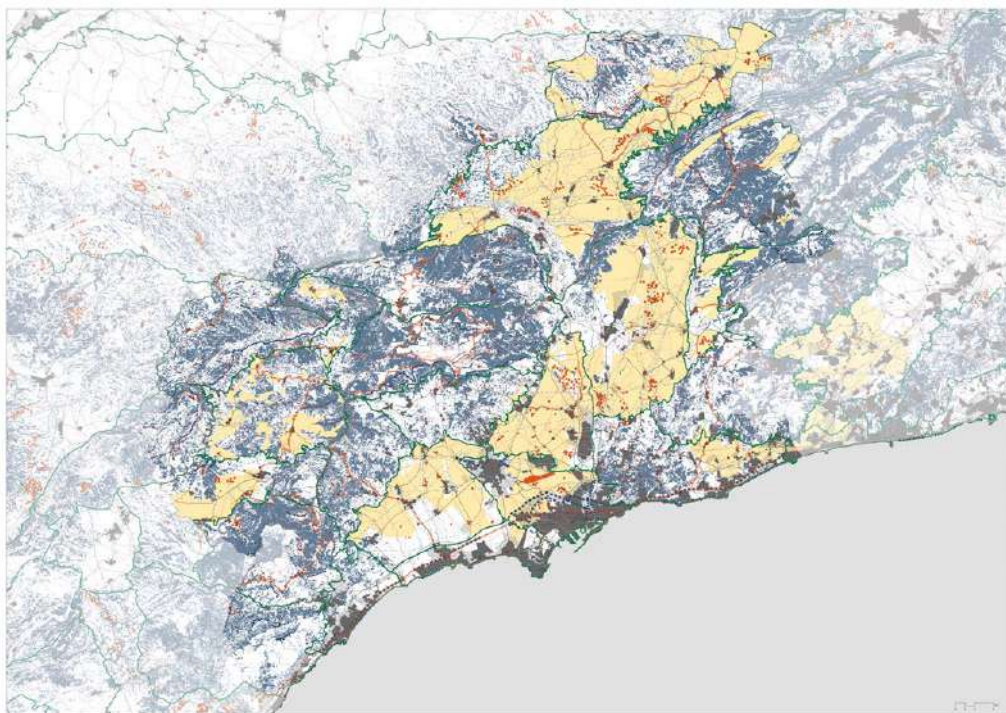

Imatge 2. El monument funerari de la Torre dels Escipions a la Via Augusta, dins del conjunt arqueològic de Tàrraco declarat patrimoni Mundial per la UNESCO, actualment presenta un entorn fràgil proper poc cuidat (per la proximitat de la traça de la línia elèctrica, la urbanització i els elements de senyal·lètica de la carretera N-340) cosa que no ajuda a la preservació i contemplació del monument. Foto: Fina Royo.

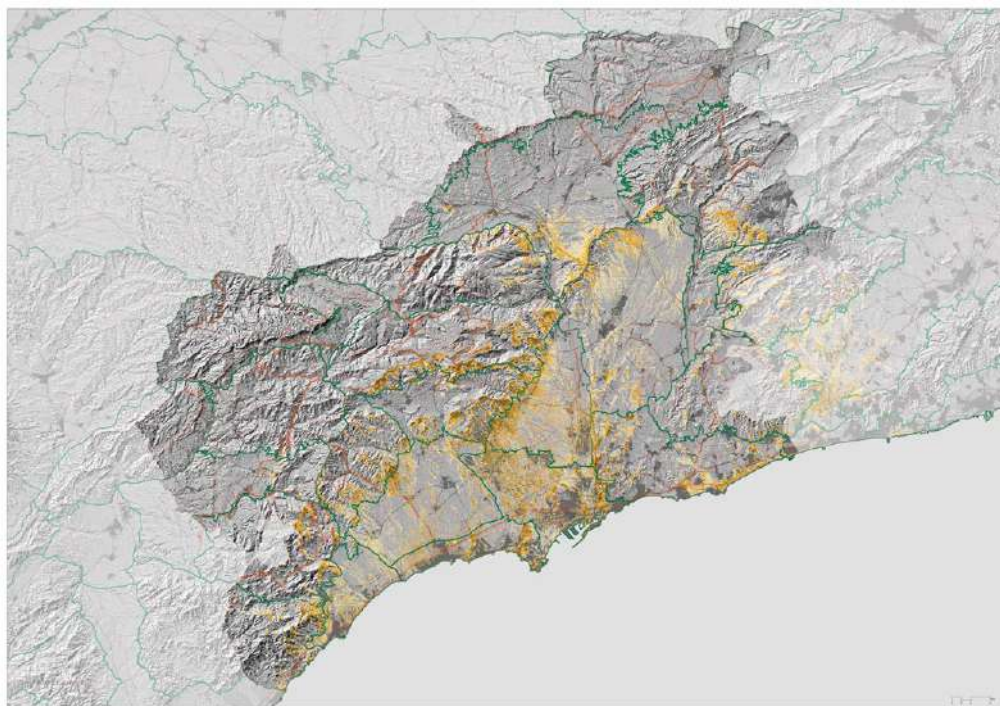
Imatge 3. La sitja situada a peu de l'itinerari paisatgístic motoritzat (Falset-Cornudella) de la carretera C-242, al terme municipal de Cornudella de Montsant, obstaculitza la panoràmica oberta del fons escènic configurat per la serra Major del Parc Natural del Montsant. Foto: Fina Royo.

La finalitat d'aquests criteris de caràcter generalista és considerar la percepció del territori en totes les actuacions com un factor més a l'hora de determinar la configuració de models sostenibles. Així doncs, en l'escala corresponent, des de la planificació territorial¹ fins al planejament urbanístic, caldrà identificar els àmbits antropitzats, els elements amb valor, les fites i els fons escènics, així com també els miradors (fixos i dinàmics) des dels quals podem contemplar panoràmiques rellevants, entre altres qüestions.

Mapa 1. Síntesi de tots els elements amb valor identificats pel Catàleg de paisatge del Camp de Tarragona agrupats per funcions paisatgístiques. El mapa facilita el pas d'objectius de qualitat paisatgística de l'esmentat Catàleg a directrius de paisatge pels tres sistemes de planificació territorial (assentaments urbans, espais oberts i infraestructures de mobilitat). Font: Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica de la Generalitat de Catalunya.

¹ A escala territorial, els catàlegs de paisatge identifiquen els elements amb valor i defineixen les aspiracions de la societat pel que fa als seus paisatges, expressats en els objectius de qualitat paisatgística.

Mapa 2. De menor a major intensitat en la tonalitat d'ocres, el mapa mostra el grau d'exposició visual de l'àmbit del Camp de Tarragona des de les infraestructures viàries de mobilitat rellevants (autopistes, autovies i carreteres primàries). També identifica els trams viaris panoràmics, les carreteres d'interès paisatgístic i els camins d'interès paisatgístic. Font: Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica de la Generalitat de Catalunya.

Criteris específics d'integració paisatgística

El segon grup de criteris, els criteris específics d'integració paisatgística, van dirigits a un projecte o pla i s'agrupen en tres famílies: qüestions generals d'implantació (com em poso), respecte per l'entorn (amb què em relaciono) i formalització (quin és l'aspecte final). Prèviament, però, caldrà valorar les alternatives de localització de l'actuació —amb el compliment del tauler de joc permès pel planejament—, alternatives condicionades als criteris generals d'integració abans esmentats.

La primera família correspon a pautes d'implantació en el territori orientades a evitar la dispersió, el malbaratament del sòl i la transformació de

la fesomia del lloc concret. Es basa en el reconeixement que el sòl és un bé escàs. Els criteris d'integració més destacables en aquest sentit són:

- **Compactar les construccions i instal·lacions:** Les mesures d'integració van dirigides a agrupar, en la mesura del possible, el conjunt edificat. Si és el cas, apropar les construccions o ampliar les existents, amb la rehabilitació dels elements amb valor i també amb la demolició del que és obsolet o abandonat.
- **Minimitzar l'ocupació de l'espai no edificat:** Les mesures d'integració giren al voltant de restringir l'ocupació i minimitzar la impermeabilització dels espais a l'aire lliure que calgui urbanitzar: espais de relació (accés, aparcament i maniobra) i espais funcionals (pistes, tancats...). S'ha d'apostar pels paviments tous, permeables i de tons terrossos (sauló, tot-u o grava) i utilitzar de manera restringida formigons o asfalts amb àrids, preferentment de la zona. Cal preveure i definir franges de transició adients amb els espais circumdants.
- **Restringir la modificació del relleu:** S'han d'evitar modificacions topogràfiques profundes. Les mesures d'integració encaminen les actuacions perquè s'adaptin al terreny existent o bé el reproduïxin. Cal prioritzar tècniques tradicionals d'adaptació topogràfica (talussos de terra revegetats o murs de pedra seca) que afavoreixen la filtració, el drenatge, l'estabilització i la revegetació del sòl. S'ocuparan les zones més planes, amb la mínima afectació de les terres productives. Es conformaran plataformes esglaonades per salvar els desnivells i evitar grans explanacions. En el cas de rompudes i d'actuacions de gran abast que impliquen modificacions profundes, és important exigir el balanç de terres.

El planejament urbanístic, d'acord amb primera família de criteris, pot establir paràmetres d'edificabilitat màxima i mínima ocupació en funció de la mida de la parcel·la i del seu ús, així com el mínim de superfície impermeabilitzada. De la mateixa manera, es pot regular el topall volumètric de terra per explanacions, l'equilibri i la compensació de terres en desmunts i terraplens, la proporció entre els bancals i els desnivells, etc.

Imatge 4. Com a criteri bàsic, a l'espai obert pel seu caràcter àmpliament perceptible, cal compactar les construccions, tot demolint els elements obsolets. Foto: Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica de la Generalitat de Catalunya.

La segona família té a veure amb decisions clau enfocades a l'establiment de relacions amb l'entorn dins del qual l'actuació esdevé comprensible, amb la finalitat d'aconseguir millorar l'escenari a partir d'una lectura meticulosa del lloc i la identificació dels elements dominants, sovint inspiradors. Els criteris d'integració més rellevants són:

- **Fixar pautes d'ordenació** sobre la base dels elements estructurants naturals i antròpics de l'entorn. Els elements estructurants més significatius de l'espai obert són: les traces parcel·làries i de camins, la xarxa de drenatge (escorrenties) i de rec (canals i rescloses), les separacions topogràfiques i de vegetació entre conreus i parcel·les (murs de pedra seca, marges revegetats, alineacions d'arbrat de vora, vegetació de límit) i els patrons de vegetació arbòria, arbustiva i herbàcia (masses arbrades, bosquines, arbres de gran port, patrons de conreu, clarianes...) diversos i propis de cada lloc.
- **Establir pautes de localització i configuració** a partir dels models construïts a l'entorn. Cal prendre com a referent els models propis

de les construccions vernaculars (masies, carrers de cases, torres...) per a actuacions de caire residencial, basats en configuracions de caràcter orgànic, ortogonal, alineades a camins, amb pati clos, radials..., i també per a actuacions pròpies de les activitats agràries de caire extensiu. S'ha de prioritzar l'eficiència i la circularitat de les solucions adoptades per a actuacions pròpies de les activitats agràries de caràcter intensiu, i en general per a actuacions específiques i d'interès públic de qualsevol ordre, sense caure en el pessebrisme.

- **Evitar impactes visuals:** S'han de mantenir les visuals amb valor adequades a l'escala de l'actuació. Cal avaluar alternatives i jerarquitzar els volums edificats respecte als accessos i/o visuals preferents, alinear-se o apropar-se a formacions vegetals existents evitant volums aïllats i exposats. És important preveure plantacions amb patrons del lloc (línies, masses, bosquines...) o motes revegetades d'acompanyament per esmorteir l'impacte de grans volumetries. En general, s'establiran línies de continuïtat entre la vegetació i els volums edificats i s'evitarà perimetrar amb arbrat per ocultar-los.

Així mateix, el planejament urbanístic segons aquesta segona família de criteris pot establir directrius relacionades amb el requeriment de documentació justificativa; una relació dels elements estructurants naturals, antròpics i construïts de l'entorn com a línies força de l'actuació; estudis de visibilitat per analitzar l'impacte potencial de l'activitat, a llarga, mitjana i curta distància, alhora que es tindran en consideració els criteris generals de visibilitat.

I la tercera i darrera família es refereix a les decisions adoptades en el procés de gestació del projecte o del pla que condicionen de manera rellevant l'aspecte final o la fesomia de l'actuació, amb la finalitat d'encaminar-la a la màxima adequació final. Els criteris d'integració més remarcables en aquest àmbit són:

- **Incorporar la volumetria** com a condició rellevant en la percepció global. Adaptar, sempre que sigui possible, les dimensions de les construccions i instal·lacions a l'escala del paisatge. Cuidar les proporcions i ordenar els elements per mitjà d'eixos compositius

clars. Tractar tot l'envolupant com a façana, on tots els paraments exteriors, especialment les cobertes (inclinades o planes), han de ser projectats de manera unitària per ser vistos. Limitar les cobertes vegetals als casos en què quedin integrades en el fons escènic de proximitat. Cuidar la composició de buits i plens, i reforçar les línies d'ombra de grans volumetries.

- **Generar una imatge unitària** i coherent. Definir tots i cadascun dels elements construïts i els elements auxiliars de l'actuació, els espais de relació, els espais funcionals i la vegetació a preservar i la proposada. Soterrar, sempre que sigui possible, les esteses de servei. Integrar les plaques solars i els molinets eòlics —d'autoconsum— a les cobertes o posar-los a prop dels volums existents. Preveure plantacions d'acompanyament que reproduïxin pautes de vegetació natural espontània o patrons de plantacions del lloc, i evitar l'enjardinament.
- **Seleccionar i definir els materials i acabats més adients.** Vetllar per l'execució correcta dels acabats exteriors. Basar-se en la paleta terrosa com a criteri general. Utilitzar materials i colors discrets que no provoquin contrastos cromàtics ni brillantors. Limitar la gamma del color verd a casos justificats. Permetre la utilització de materials i sistemes constructius moderns, sempre que siguin tècnicament els més apropiats per les dimensions i el programa de les activitats específiques a implantar
- **Afavorir els tancaments visualment permeables** i evitar la fragmentació del sòl. Minimitzar-ne la presència i situar-los en relació amb els elements força del paisatge (límits parcel·lars o canvis topogràfics, alineacions arbrades, camins...). Optar per models amb materials adients i colors discrets en què prevalgui la permeabilitat visual. Complementar-los, si fos necessari per privacitat o seguretat, amb plantacions vegetals d'espècies i patrons de l'entorn. Evitar fonaments continus per no interferir l'escolament superficial. Prioritzar tancaments de vora i no de límit, especialment en les actuacions de gran impacte (energies renovables, càmpings...), amb l'adequa-

ció d'una franja perimetral suficient, específica i integrada per a cada espai confrontant (antropitzat, conreu, bosc, etc.).

D'igual manera, el planejament urbanístic a partir d'aquesta darra família de criteris pot establir paràmetres en relació amb la volumetria (proporció, seqüència de volums..) que incloguin la configuració de la coberta (plana, inclinada...). Caldrà requerir documentació tècnica precisa en què s'incloguin tots els elements amb l'encaix amb l'entorn immediat. S'hauran d'elaborar llistes de materials i de sistemes constructius permesos, i cartes de colors de les gammes cromàtiques inspirades en les de les construccions vernaculars i de les gammes terroses del lloc. Es limitarà l'alçada i els materials de les tanques en funció de l'ús i la localització i es definirà la vegetació autòctona aconsellable.

Repensar l'espai obert

La percepció del territori, és a dir, el paisatge, ha estat sotmesa sempre a dinàmiques diverses i canviants —plagues, desastres naturals, moviments migratoris, canvis de conreus, avenços tecnològics...—, a les quals sempre ens hem hagut d'adaptar. Avui, tal com s'ha comentat, toca fer front amb els factors presents (la dispersió de les àrees urbanes, l'abandonament dels usos agraris, la proliferació d'activitats, la fragmentació per les infraestructures, el canvi climàtic...), i en un futur els reptes estan encara per descobrir i els canvis dels nostres paisatges per imaginar. Per tant, els criteris d'integració paisatgística han de tenir la capacitat de ser repensats, modelats i adequats en cada procés de canvi.

Els criteris d'integració paisatgística exposats estan plantejats com a eines senzilles d'ajuda, estructurades des de l'aproximació escalar i processual en la definició de les propostes, l'eficàcia de les quals depèn de consensuar el paisatge que volem. Cal, al meu entendre, en primer terme, l'entesa entre les institucions públiques (amb polítiques de planificació i, per extensió, de paisatge ajustades a les necessitats del moment) que tenen la comanda de protegir, ordenar, gestionar i, per extensió, sensibilitzar en paisatge; en segon terme, que els promotors, acompanyats dels

tècnics, proposin actuacions ajustades a les necessitats del moment, cosa que comporta entendre el paisatge com un actiu econòmic del territori, i, finalment, que la societat percebi el paisatge com un factor determinant en la seva qualitat de vida, que té l'oportunitat de reforçar la integritat social.

Referències bibliogràfiques

BARBA, ROSA (2021). *La abstracció del territori*. Tesi doctoral. Barcelona: Iniciativa Digital Politècnica, Oficina de Publicacions Acadèmiques Digitals de la UPC.

BOSCH, JOSEP MARIA; ROYO, FINA (2017). "Un únic sòl / Una proposta de criteris per a la regulació del sòl no urbanitzable", dins Isabel Granell (coord.). *Simposi / Sòl no urbanitzable*. Girona: COAC - Demarcació de Girona, p. 51-52.

BUSQUETS, JAUME; MUÑOZ, FRANCESC (dir) (2009). *Estudis d'impacte i integració paisatgística: Guia pràctica*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

BUSQUETS, JAUME; RUBERT, JÚLIA (2011). *La sensibilització en paisatge: Un repte per al segle XXI*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat.

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de Sostenibilitat; 8).

GENERALITAT DE CATALUNYA (2005). "Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge", *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 4407, 16 de maig de 2005.

GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE TERRITORI, HABITATGE I TRANSICIÓ ECOLÒGICA. *Els plans territorials parcials* [en línia]. <https://territori.gencat.cat/ca/06_territori_i_urbanisme/ordenacio_del_territori/plans_territorials/plans_territorials_parcials/index.html> [consulta: 04.10.2024].

Experiències d'ordenació i integració de les infraestructures de l'energia renovable en el paisatge

Una nova mirada a les energies renovables des del paisatge

Sergi Saladié Gil

El repte de l'energia a escala local: criteris per a la implementació de producció fotovoltaica a les comarques gironines

Javier Martín-Uceda

Importància del paisatge amb la valoració del patrimoni geològic del Geoparc Origen

Pilar Mallol Casals, Xavier Mir Pellicer, Guillem Puras Castells i Manel Francès Mogas

Una nova mirada a les energies renovables des del paisatge

Sergi Saladié Gil

El pes de les energies renovables en la producció elèctrica a Catalunya durant els darrers anys ha oscil·lat entre el 15 i el 20 % de la producció elèctrica. El 2022, la producció d'energia elèctrica d'origen renovable va ser el 14,9 % del total, i les dues principals tecnologies renovables van ser la hidroelèctrica, amb el 6,4 % de la producció, i l'eòlica, amb el 5,9 %.

En el cas de la hidroelèctrica, es tracta de grans centrals construïdes majoritàriament al Pirineu i Prepirineu en dues onades, una a principis del segle xx, per l'empresa Barcelona Traction, Light and Power Company Limited, més coneguda com La Canadenca, i l'altra entre les dècades de 1950 i 1970, sobretot protagonitzada per FECSA. La construcció de grans centrals hidroelèctriques al Pirineu i Prepirineu significà la inundació de valls i nuclis de població, així com la construcció de línies d'alta tensió de 110.000 volts per al transport de l'electricitat fins a Barcelona. L'energia hidroelèctrica va tenir un paper molt important en l'expansió de l'electrificació a Catalunya, atès que ja l'any 1914 la potència elèctrica instal·lada de les centrals hidroelèctriques superava la de les centrals tèrmiques (Capel, 1994). Al llarg del segle xx, el pes d'aquest tipus d'energia elèctrica va anar disminuint fins a arribar a les xifres actuals. Tanmateix, no es tracta d'un sistema que s'acosti als principis de la transició energètica, ja que, tot i que es tracta d'un recurs renovable, és aprofitat a partir de grans centrals, situades lluny dels principals centres consumidors, controlades per grans empreses i amb escasses implicacions socioeconòmiques en els territoris on estan implantades.

Pel que fa a l'energia eòlica, Catalunya té una llarga tradició en la planificació d'aquesta energia (Pla de parcs eòlics de Catalunya, 1991-1995; Pla director de parcs eòlics de Catalunya, 1997-2010), i fins i tot va ser la primera comunitat autònoma de l'Estat a instal·lar una central eòlica al municipi de Garriguella, l'any 1984 (5 aerogeneradors de 24 kW cadascun). Tanmateix, a principis de segle XXI, només hi havia instal·lades sis centrals eòliques amb una potència de 85,78 MW i 197 aerogeneradors.

No va ser fins a l'aprovació del Decret 174/2002, d'11 de juny, regulador de la implantació de l'energia eòlica a Catalunya, que van començar a proliferar més centrals. Entre l'any 2004 i el 2012 es va produir la màxima expansió d'aquesta energia a Catalunya, fins a arribar a les actuals cinquanta centrals eòliques, amb una potència elèctrica de 1.376,07 MW i 846 aerogeneradors. Les centrals eòliques estan repartides en un total de quaranta-cinc municipis, tretze comarques i cinc àmbits territorials, i principalment es concentren a les Terres de l'Ebre (40 %), el Camp de Tarragona (30 %) i Ponent (13 %). Aquest model d'implantació eòlica, igual que en el cas de la hidroelèctrica, tampoc s'acosta a la transició energètica plantejada en la Llei 16/2017, de l'1 d'agost, del canvi climàtic, o a la desenvolupada als països europeus de referència, perquè es tracta de grans instal·lacions, controlades per grans empreses (quasi el 60 %, en mans de les quatre grans empreses elèctriques i Acciona), situades lluny dels principals centres consumidors, concentrades en uns pocs territoris rurals (un 25 % de la potència eòlica a Catalunya està instal·lada a la Terra Alta, i el 77 % dels municipis eòlics tenen menys de mil habitants) i amb unes aportacions socioeconòmiques escasses als territoris on estan implantades (els ajuntaments només ingresseu el 3,4 % del que facturen les instal·lacions) (AEE, 2023; Saladié, 2018).

Àmbit territorial	Projectes	MW	%	Aer.	%
Terres de l'Ebre	20	566,2	41,1	343	40,5
Camp de Tarragona	15	218,1	15,9	193	22,8
Ponent	13	398,1	28,9	195	23,0
Comarques Centrals	6	133,4	9,7	74	8,7
Penedès	3	60,2	4,4	41	4,8
Alt Pirineu-Aran	0	0	0	0	0
Comarques gironines	0	0	0	0	0
Regió Metropolitana de Barcelona	0	0	0	0	0
Total	0	1.376	100	846	100

Taula 1. Centrals eòliques en funcionament a Catalunya l'any 2023. Segons àmbits territorials.¹ Font: Elaboració pròpia a partir de Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural (visor ambiental i dades d'energies renovables, 2023).

1 El total de centrals eòliques en funcionament a Catalunya són cinquanta. La suma de les centrals eòliques en funcionament per àmbits territorials arriba a cinquanta-set, ja que hi ha set centrals que afecten dos àmbits territorials a la vegada.

El model de renovables centralitzat no repercuteix positivament en els territoris on estan instal·lades les centrals. En el cas de l'energia eòlica, el 80% dels municipis amb centrals han perdut població des que aquestes estan en funcionament, i la Terra Alta és la comarca catalana que ha perdut més percentatge de població en el darrer decenni ($> 10\%$). Aquesta dinàmica demogràfica regressiva que s'observa en els municipis eòlics no és exclusiva de Catalunya, atès que també es dona al País Valencià (Romeo, 2021), al Baix Aragó (Duarte *et al.*, 2020), així com al conjunt de l'Estat espanyol (Fabra *et al.*, 2023).

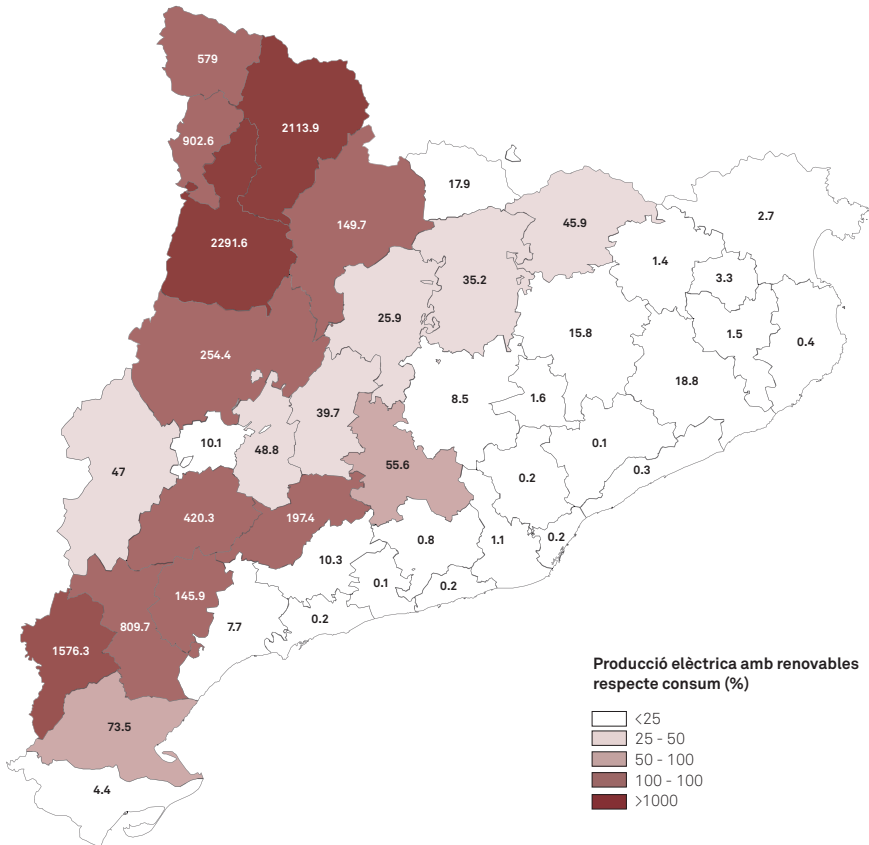
En el cas de l'energia eòlica, a més, el criteri paisatgístic no ha estat una de les prioritats en el procés de desplegament, ni en la primera onada de projectes (Decret 174/2002) ni ara (Decret Llei 16/2019, de 26 de novembre, de mesures urgents per a l'emergència climàtica i l'impuls a les energies renovables). El Decret 174/2002, sota la vigència del qual s'han implantat la pràctica totalitat de les centrals eòliques existents a Catalunya, no considerava el paisatge com un dels objectius a tenir en compte en el procés d'implantació de l'energia eòlica. En canvi, el paisatge sí que estava considerat en les estratègies del Pla territorial sectorial per a la implantació ambiental de l'energia eòlica (PTSIAEE), en el qual s'indicava que caldria integrar-les tenint en compte l'orografia, minimitzar-ne l'impacte visual i evitar els impactes acumulatius. De tota manera, el PTSIAEE no precisava cap metodologia concreta per fer efectives aquestes determinacions. Cal tenir en compte, a més, que normativament només dos plans territorials parcials, Terres de l'Ebre i Comarques Gironines, tenen incorporades des de 2010 les directrius de paisatge que emanen dels catàlegs de paisatge corresponents i incorporen criteris per a la implantació d'instal·lacions eòliques. Això significa que tot el procés es va realitzar sense una consideració paisatgística integral i a escala de planificació territorial, i sense uns criteris clars en l'àmbit de projectes (Saladié, 2018). Actualment, a partir de l'aprovació del Decret Llei 16/2019, de 26 de novembre, de mesures urgents per a l'emergència climàtica i l'impuls a les energies renovables, la consideració del paisatge en la implantació de renovables continguda en els articles 7.1, 8.1 i 9.1 d'aquest decret llei continua sent poc precisa i incompleta (Generalitat de Catalunya, 2023).

Imatge 1. El criteri paisatgístic no ha estat una de les prioritats en el procés de desplegament de l'energia eòlica. Foto: Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Pere Sala i Martí).

Amb relació a la distribució territorial de les centrals d'energia renovables, a Catalunya, la majoria de les instal·lacions es concentren a les comarques rurals de la meitat oest del país, des del Pirineu fins a les Terres de l'Ebre. En aquest sentit, hi ha tres comarques (Pallars Jussà, Pallars Sobirà i Terra Alta) que estan produint amb renovables més de deu vegades el seu consum d'electricitat. Altres vuit comarques (Alta Ribagorça, Alt Urgell, Conca de Barberà, Garrigues, Noguera, Priorat, Ribera d'Ebre i Vall d'Aran) estan produint amb renovables més del 100 % del seu consum elèctric, i encara dues més (Anoia i Baix Ebre) estan produint més del 50 % de la seva demanda elèctrica. Totes aquestes comarques, eminentment rurals, avui ja estan assolint els objectius fixats per la Llei del canvi climàtic per a l'any 2030, i pel 2050 en la majoria de casos. A l'altre extrem hi ha vuit comarques (Baix Empordà, Baix Penedès, Barcelonès, Garraf, Maresme, Tarragonès, Vallès Occidental i Vallès Oriental), amb un fort pes del component

urbà, que estan molt lluny dels objectius de la Llei del canvi climàtic, ja que a dia d'avui generen amb fonts renovables menys de l'1 % de la seva demanda elèctrica. Per tant, es pot afirmar que la mica de transició energètica que Catalunya ha assolit s'ha fet suportant-la sobre els territoris rurals de la meitat oest del país.

Mapa 1. Percentatge de cobertura de la demanda elèctrica amb renovables instal·lades a cada comarca (2019). Font: Elaboració pròpia a partir de consum d'energia elèctrica per municipis i sectors de Catalunya (ICAEN, 2020a); instal·lació de producció d'energia elèctrica, dades individualitzades (ICAEN, 2020b), i informe del sistema elèctric (Red Eléctrica de España, 2020).

Entre 2013 i 2020, pràcticament no s'ha instal·lat potència elèctrica d'origen renovable, tot i que les empreses eòliques han tingut més de 1.000 MW autoritzats (519,4 MW via Decret 174/2002, i 589 MW via Decret 147/2009, que establia la determinació de les zones de desenvolupament prioritari, ZDP), però no els han materialitzat al·legant problemes financers. Amb l'expectativa de noves línies d'ajuda a les energies renovables i un marc financer més favorable, les grans empreses han començat a proposar nous projectes de renovables, especialment eòlics i fotovoltàics. En aquest context, el Govern de la Generalitat de Catalunya va aprovar el Decret Llei 16/2019, de mesures urgents per a l'emergència climàtica i l'impuls a les energies renovables.

Des de l'aprovació d'aquest decret, a finals del 2019, i fins a mitjan 2023 s'estaven tramitant diversos projectes per a la instal·lació d'energies renovables. En el cas de l'eòlica, hi havia autoritzats 242 MW (50 aerogeneradors) i s'estaven tramitant 828 MW (136 aerogeneradors), mentre que hi havia 440 MW (77 aerogeneradors) no autoritzats. En el cas de la fotovoltàica, s'havien posat en servei 13 MW (16 hectàrees), se n'havien autoritzat 1.279 MW (2.158 hectàrees) i se n'estaven tramitant 1.581 MW (2.747 hectàrees). De projectes fotovoltàics, n'hi havia 421 de no autoritzats (719 hectàrees). Si s'observa el visor ambiental i dades d'energies renovables (DACAAR, 2023), s'aprecia com la majoria de projectes eòlics es plantegen al llarg de les principals carenes des de la Segarra i l'Anoia fins a les Terres de l'Ebre, mentre que els projectes de centrals fotovoltàiques es projecten, sobretot, sobre sòl agrícola de Ponent i de les Terres de l'Ebre. Això es deu, principalment, al fet que aquest Decret Llei és molt generalista i no va acompanyat de cap pla territorial per a la implantació de les energies renovables. De fet, ni tan sols concreta reglamentàriament dos preceptes legals establerts en l'article 19 de la Llei del canvi climàtic, que apunten a com s'hauria de fer la transició energètica des del punt de vista territorial: la necessitat que la implantació d'energies renovables es faci minimitzant l'ocupació del territori i aprofitant espais ja alterats per l'activitat humana, així com la prioritització de la producció elèctrica d'origen renovable propera als centres de consum. Les modificacions introduïdes en el Decret Llei 16/2019 durant la tardor de 2021, a través del Decret Llei 24/2021, de 26 d'octubre, d'acceleració del desplegament de les ener-

gies renovables distribuïdes i participades, no van significar cap avenç en la correcció d'aquests desequilibris territorials ni en la millora de la integració paisatgística dels projectes renovables.

La majoria dels projectes que s'han presentat, en cas de materialitzar-se tal com estan plantejats, aprofundirien en el desequilibri territorial entre la producció i el consum, i provocarien situacions de concentració territorial en uns pocs territoris, cosa que ens allunyaria dels objectius de la transició energètica. I és que, a més, el Decret Llei 16/2019 i les seves modificacions posteriors són poc precisos en relació amb els criteris d'implantació territorial de les energies renovables, ja que només introdueixen un criteri clar d'exclusió dels grans projectes en els espais que formen part de les zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA) (que gairebé equival als espais naturals inclosos en el Pla d'espais d'interès natural o PEIN). Fora d'aquests espais, només estableix uns criteris orientatius, i molt poc precisos, per minimitzar les afectacions als valors naturals i agrícoles, evitar indrets amb valor paisatgístic i tenir en compte l'impacte acumulatiu derivat de la concentració de centrals eòliques, sense cap concreció més. Com s'ha dit, el Decret Llei 16/2019 s'està desenvolupant sense el pla territorial sectorial corresponent, que, tot i que està esmentat en el mateix text normatiu, a finals de 2023 encara no estaven iniciats els treballs d'elaboració d'aquest. Es tracta d'una anomalia en el procés d'ordenació territorial, ja que no es pot passar de la llei al projecte sense els preceptius plans territorials que n'ordenin el desplegament sobre la base d'una estimació dels recursos disponibles, les necessitats i els dèficits, i la seva territorialització corresponent.

El Decret Llei 16/2019 tampoc concreta el model de governança i el paper dels ens locals en el procés de presa de decisions i, fins i tot, s'han introduït una sèrie de modificacions en la Llei d'urbanisme que permeten la instal·lació de grans centrals renovables en indrets que els plans d'ordenació urbanística municipal preserven per raó del seu valor forestal, natural i/o paisatgístic, si aquests expressament no exclouen aquesta activitat de generació elèctrica. El Decret Llei tampoc especifica quines han de ser les retribucions que han de rebre les comunitats locals per allotjar als seus municipis aquests grans projectes renovables.

Com s'ha dit, tampoc s'estableixen en el Decret Llei mesures per prioritzar la generació distribuïda tal com diu la Llei del canvi climàtic, i tenint en compte els càlculs de l'Institut Català d'Energia (ICAEN), que afirmen que el potencial de generació elèctrica de l'energia solar fotovoltaica només sobre teulades aptes seria de 24.307 GWh/any. Segons aquestes dades, i d'acord amb la demanda elèctrica de Catalunya del 2022 (44.979 GWh), aplicant polítiques que afavorissin la instal·lació de fotovoltaica a les teulades es podria cobrir el 54 % de tota la demanda elèctrica (ICAEN, 2019). Cal tenir en compte que el ventall d'espais ja alterats per l'activitat humana va més enllà de les teulades (espais urbans, espais periurbans, infraestructures, pedreres, etc.). Apostar per aquest model de generació distribuïda al qual apunta la Llei 16/2017, de l'1 d'agost, del canvi climàtic, permetria assentar la base d'una correcta, equilibrada i més democràtica transició energètica en l'àmbit elèctric, ja que aprofitar l'energia solar sobre teulada fa que hi hagi moltes instal·lacions, repartides entre diferents propietats, properes als llocs de consum i amb avantatges econòmics per al conjunt de la ciutadania, i amb el menor impacte possible sobre el territori, sense malmetre espais agrícoles ni forestals.

Imatge 2. L'aplicació de polítiques que afavorissin la instal·lació de fotovoltaica a les teulades podria cobrir més de la meitat de la demanda elèctrica de Catalunya. Foto: Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Lluís F.).

De fet, en l'àmbit europeu, es posa de manifest com aquelles iniciatives d'implantació eòlica que han tingut més èxit, tant pel que fa a quantitat d'energia renovable instal·lada com per la implicació social —com els casos d'Alemanya o de Dinamarca—, són les que han apostat per un model de generació distribuïda, i han situat els projectes en mans de les comunitats locals. Es tracta d'un model que, lluny d'alentir el procés d'implantació eòlica —com es podria pensar per la quantitat més elevada d'agents implicats—, ha estat un èxit (Observatori del Paisatge, 2013). Així, a Alemanya, el 2020, el 53,6 % (més de 63.000 MW) del total d'energies renovables instal·lades al país germànic estava en mans de les comunitats locals (Renewable Energy Agency, 2021). Aquest model possibilita el desenvolupament de projectes a escala local que, en alguns casos, aporten impactes ambientals i econòmics positius, com en el cas de l'illa danesa de Samsø o el municipi de Wildpoldsried (Baviera, Alemanya). A Samsø, amb 4.000 habitants, fa més d'una dècada que van assolir la plena sobirania en electricitat i calefacció, amb un projecte comunitari format per onze aerogeneradors d'1 MW cadascun, quatre plantes de biomassa i 2.500 metres quadrats de plaques fotovoltaïques que, fins i tot, fan que “exportin més electricitat que patates”, tal com diuen entusiàsticament els habitants de l'illa (Álvarez, 2009). En el cas de Wildpoldsried, amb 2.500 habitants, el 1999 van iniciar un projecte comunitari amb l'objectiu d'esdevenir 100 % renovables l'any 2020, i amb la instal·lació d'onze aerogeneradors d'1 MW cadascun, 5 MW de solar fotovoltaica, 2.100 m² de solar tèrmica, cinc instal·lacions de biomassa, una hidroelèctrica, geotèrmia, construcció passiva i una xarxa intel·ligent (Smartgrid), el 2011 produïen més del 500 % de l'energia que necessitaven, fet que els reportava quatre milions d'euros d'ingressos anuals per a la comunitat local (Renewable Energy Atlas, 2019).

Apostar per un model de generació distribuïda aporta més agilitat en la seva tramitació/instal·lació, aprofundeix en la democràcia (hi participa un nombre més elevat d'agents), és molt més equilibrada (repartida pel territori segons consums), més respectuosa amb el medi i més fàcilment integrable en el paisatge (instal·lacions en espais alterats), i acaba essent més beneficiosa econòmicament per a la societat (estalvi directe en la factura elèctrica i la possibilitat de produir excedents per a la venda).

En canvi, el model centralitzat és molt lent en la seva tramitació/implementació, és molt poc democràtic (controlat per unes poques empreses), poc equilibrat (concentrat en pocs territoris rurals), poc respectuós amb el medi i amb elevat impacte en el paisatge (instal·lacions sobre sòls agrícoles o espais naturals), i poc beneficiós per a la societat (grans guanys empresarials que no repercuteixen al territori on hi ha les centrals ni es noten en la factura elèctrica dels ciutadans). Per això, en l'àmbit europeu, en els casos d'implantació d'energies renovables des d'una òptica empresarial, moltes de les polítiques públiques han anat encaminades a implicar la població local en la presa de decisions, a la concertació amb els ens municipals, a la consideració del paisatge, a l'acostament dels centres productors als centres consumidors, a la implementació de mecanismes per evitar situacions de concentracions territorials i a l'establiment de criteris de retribucions (Observatori del Paisatge, 2013).

Com s'ha dit, a Catalunya, el desplegament del Decret Llei 16/2019 està comportant la proliferació de grans projectes de renovables que, si es desenvolupen, aprofundiran en el model elèctric centralitzat controlat per unes poques empreses, es concentraran territorialment en espais rurals ubicats lluny dels centres consumidors, se situaran sobre espais agrícoles i naturals, i la integració en el paisatge es veurà mancada de criteris i d'eines adequats. Enfront a aquest model centralitzat, des de l'àmbit local de Catalunya s'han plantejat diverses qüestions, que van des de l'establiment de criteris d'implantació de renovables en l'àmbit comarcal (Consell Comarcal de l'Alt Empordà, 2010; Consell Comarcal del Priorat, 2023) a definir models de desenvolupament territorial autocentrats i que ressalten el valor del paisatge (Prioritat, 2023), passant per l'impuls de projectes d'energies renovables d'autoconsum compartit i de gestió comunitària, la presentació d'al·legacions, recursos i contenciosos, o ordenar el desplegament de renovables en el sòl no urbanitzable. En aquest sentit, a Catalunya, a finals de 2023 hi havia cinquanta-vuit municipis que havien iniciat la modificació del seu planejament urbanístic general, amb la corresponent suspensió de llicències, per a la regulació de grans instal·lacions renovables (> 5 MW) en el sòl no urbanitzable.

Referències bibliogràfiques

- ÁLVAREZ, Clemente (2009). “La isla más ecologista y rentable”, *El País*, 10 de desembre de 2009. Disponible en línia a: <https://elpais.com/diario/2009/12/10/sociedad/1260399606_850215.html> [consulta: 04.12.2023].
- ASOCIACIÓN EMPRESARIAL EÓLICA (AEE) (2023). *Anuario Eólico 2023. La voz del sector* [en línia]. <<https://aeolica.org/anuario-eolico-2023-la-voz-del-sector/>> [consulta: 30.11.2023].
- CAPEL, Horacio (1994). “La electricidad en Cataluña, una historia por hacer”, dins Horacio Capel (dir.). *Las Tres Chimeneas: Implantación industrial, cambio tecnológico y transformación de un espacio urbano barcelonés*. Vol. III. Barcelona: FECSA, p. 165-216. Disponible en línia a: <<http://www.ub.edu/geocrit/sv-13.htm>> [consulta: 03.11.2023].
- CONSELL COMARCAL DE L'ALT EMPORDÀ (2010). *Ordenació i integració territorial dels parcs eòlics*. Figueres: Consell Comarcal de l'Alt Empordà: Institut Cerdà.
- CONSELL COMARCAL DEL PRIORAT (2023). *Pla comarcal d'implantació d'energies renovables al Priorat* [inèdit]. Consell Comarcal del Priorat: Departament de Geografia Universitat Rovira i Virgili.
- DACAAR (2023). *Visor ambiental i dades d'energies renovables* [en línia]. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural. <<https://mediambient.gencat.cat/ca/detalls/Articles/visor>> [consulta: 07.12.2023].
- DUARTE, Rosa; et al. (2020). *Evaluación de los impactos sociales, económicos y demográficos de la generación de energía solar y eólica en el medio rural aragonés: comarca Campo de Belchite y otros municipios*. Saragossa: Universidad de Zaragoza. Disponible en línia a: <www.omezyna.org/files/Impacto_parques_eolicos_resumido.pdf> [consulta: 07.12.2023].
- FABRA, Natalia; et al. (2023). *Do renewables create local jobs?* Madrid: Banco de España. Disponible en línia a: <www.bde.es/f/webbde/SES/Secciones/Publicaciones/PublicacionesSeriadadas/DocumentosTrabajo/23/Files/dt2307e.pdf>. [Consulta: 07.12.2023]
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2002). *Decret 174/2002, d'11 de juny, regulador de la implantació de l'energia eòlica a Catalunya* [en línia]. <<https://portaljuridic.gencat.cat/eli/es-ct/d/2002/06/11/174>> [consulta: 28.11.2023].
- (2009). *Decret 147/2009, de 22 de setembre, pel qual es regulen els procediments administratius aplicables per a la implantació de parcs eòlics i instal·lacions fotovoltaïques a Catalunya* [en línia]. <<https://portaljuridic.gencat.cat/eli/es-ct/d/2009/09/22/147>> [consulta: 28.11.2023].
- (2017). *Llei 16/2017, de l'1 d'agost, del canvi climàtic* [en línia]. <<https://portaljuridic.gencat.cat/eli/es-ct/l/2017/08/01/16>> [consulta: 28.11.2023].
- (2019). *Decret Llei 16/2019, de 26 de novembre, de mesures urgents per a l'emergència climàtica i l'impuls a les energies renovables*. [en línia]. <<https://portaljuridic.gencat.cat/eli/es-ct/dl/2019/11/26/16>> [consulta: 28.11.2023].
- (2021). *Decret Llei 24/2021, de 26 d'octubre, d'acceleració del desplegament de les energies renovables distribuïdes i participades* [en línia]. <<https://portaljuridic.gencat.cat/eli/es-ct/dl/2021/10/26/24/cer>> [consulta: 28.11.2023].
- ICAEN (2019). *Autoconsum: Nou marc normatiu i el seu potencial a la indústria* [en línia]. <<http://icaen.gencat.cat/permalink/d29f7256-053d-11ea-8d4e-005056924a59.pdf>> [consulta: 04.12.2023].
- (2020a). *Consum d'energia elèctrica per municipis i sectors de Catalunya* [en línia]. <<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/Energia/Consum-d-energia-el-ctrica-per-municipis-i-sectors/Sidm-becu>> [consulta: 29.11.2023].
- (2020b). *Instal·lació de producció d'energia elèctrica. Dades individualitzades* [en línia]. <https://analisi.transparenciacatalunya.cat/Energia/Instal-lacions-de-producci-d-energia-el-ctrica-Dad/arbq-m6sq/about_data> [consulta: 29.11.2023].

OBSERVATORI DEL PAISATGE DE CATALUNYA (2013). *Energia eòlica i paisatge: Orientacions per a una adequada implantació a Catalunya* [en línia]. Olot: Observatori del Paisatge: Departament de Territori i Sostenibilitat. <https://content.catpaisatge.net/uploads/eeolica_i_paisatge_85fe71aa57.pdf?uat=2024-04-04T12:58:04.131Z> [consulta: 04.12.2023].

PRIORITAT (2023). *Priorat: Paisatge cultural patrimoni mundial* [inèdit].

RED ELÉCTRICA DE ESPAÑA (2020). *Informe del sistema eléctrico español* [en línia]. <<https://www.sistemaelectrico-ree.es/>> [consulta: 29.11.2023].

RENEWABLE ENERGY AGENCY (2021). *Renewable energy in the hands of the people* [en línia]. <<https://www.unendlich-viel-energie.de>> [consulta: 04.12.2023].

RENEWABLE ENERGY ATLAS (2019). *Wildpoldsried* [en línia]. <<https://www.100-percent.org/wildpoldsried-germany/>> [consulta: 04.12.2023].

ROMERO RENAU, Luis del (2021). *Informe Bailias: Sobre la relación entre desarrollo de centrales eólicas y lucha contra la despoblación: el caso de la Comunitat Valenciana tras veinte años de desarrollo eólico* [en línia]. <<https://paisajesteruel.org/wp-content/uploads/2023/01/II-Informe-Bailias.pdf>> [consulta: 22.11.2023].

SALADIÉ, Sergi (2018). *Conflicte entre el paisatge i l'energia eòlica*. Lleida: Pagès.

El repte de l'energia a escala local: criteris per a la implementació de producció fotovoltaica a les comarques gironines¹

Javier Martín-Uceda

L'energia és un dels principals reptes que tenim com a societat. No només pel que fa a la producció, sinó també pel seu consum i el seu paper en la nostra vida; juntament amb el transport, són alguns dels pilars de la nostra contribució als canvis socials i ambientals globals. Canviar com generem i consumim energia és un pas imprescindible. Un dels consensos més grans és que aquesta generació sigui amb recursos renovables i propers. Per això, les administracions de tots els nivells treballen per avançar en aquesta línia. És un repte enorme. I generar els consensos no és fàcil ni ràpid, però és urgent iniciar una planificació territorial que sigui capaç d'incloure aquests canvis, tenint en compte la realitat territorial i paisatgística de Catalunya.

En aquest context, la Diputació de Girona, com a institució de suport als governs locals, l'any 2019 també va voler contribuir al debat, especialment en el context català no existien instruments necessaris per afrontar el repte amb seguretat —sobretot en el cas dels municipis més petits, però que suposen la major part del territori del país— ni gestors de la seva realitat paisatgística.

La planificació territorial de l'energia

Catalunya té, amb la perspectiva de més de quaranta anys, una trajectòria consolidada de planejament territorial. Amb la Llei de política territorial de 1983, es presenten un conjunt d'instruments de planejament general, parcial i sectorial. Aquesta visió pretén, per la vigència encara avui d'alguns d'aquests plans, ordenar les dinàmiques territorials i urbanes a tot el terri-

¹ Aquest text es basa en la *Proposta de criteris per a la ubicació d'instal·lacions de producció d'energia renovable solar en sòls no urbanitzables a la província de Girona*, de 2021, realitzada per l'equip format per Javi Martín-Uceda, Oriol Porcel, Maria Torres, amb la coordinació de Mita Castañer i Joan Vicente.

tori. Aquest impuls es va veure renovat a partir de 2004, amb un ambiciós programa de planejament territorial, per donar respostes a demandes que havien quedat sense resoldre des de la Llei de 1983. Aquesta iniciativa va recollir les noves realitats presents en el territori i els sistemes socioambientals del moment.

Tot i la incipient preocupació del moment en les qüestions relatives al canvi ambiental global, l'energia no hi entrà com una prioritat; les crisis econòmiques i socials dels anys posteriors no van ajudar a encarrilar el debat, fins que, en els darrers anys, el context global ha portat a un ràpid creixement de la demanda d'instal·lacions per produir energies renovables a diferents escales. Però la seva implementació a gran escala té un impacte important des del punt de vista territorial, ambiental i paisatgístic. Per això, també necessita un plantejament multiescalar que en faciliti la implementació.

Tot i la tasca imprescindible de la Ponència de Renovables, com a òrgan col·legiat que impulsa les actuacions relatives a l'avaluació de l'impacte ambiental dels projectes de parcs eòlics i de plantes solars fotovoltaïques, no hi ha una estratègia de conjunt a Catalunya, o almenys a escala parcial, com les àrees funcionals. Davant la realitat de la manca de criteris per a la implementació de les propostes, amb instruments que permetin dirimir a les administracions quins espais poden ser més o menys òptims i adequats, sorgeix l'encàrrec de la Diputació de Girona.

L'escala de la planificació: el paper de les entitats locals

Fora de l'àmbit urbà, bona part dels projectes i propostes es concentren en sòls no urbanitzables, sòls que, tot i tenir una protecció contra la seva urbanització, poden acollir elements si són d'interès, com és el cas de la generació d'energia. Però la seva transformació ha d'encaixar en el paisatge que l'acull. Tot i aquest element, la seva implementació a gran escala no tenia cap figura de planificació territorial. I l'allau de propostes, en un context on la radiació solar és òptima i l'activitat agrària en molts casos està en crisi, ha suposat un canvi de paradigma: l'energia solar fotovoltaica, a gran escala i

Imatge 1. El context global ha portat un ràpid creixement de la demanda d'instal·lacions per produir energies renovables, però manca una estratègia de planificació global. Foto: Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Grau).

com a projecte de grans empreses, té en sòls no urbanitzables gironins un territori que pot ser interessant per a aquesta activitat econòmica.

Les expectatives de les empreses impulsores, així com d'alguns propietaris del sòl, han posat els ulls en aquests espais. Empreses amb gran capacitat inversora poden oferir una alternativa als usos presents en el territori, en el conjunt dels sòls no urbanitzables, especialment en el cas d'usos agrícoles, forestals o protegits pels seus valors, tangibles o intangibles.

Les iniciatives plantejades són, en general, privades i, a més, planteegen una escala de projecte que pot generar un impacte en la realitat sistèmica social i ambiental i, per tant, paisatgística, que la transformi.

Davant d'aquest fet, els municipis més petits difícilment tenen la capacitat tècnica per gestionar-ho, perquè, en bona mesura, la implementació d'aquestes instal·lacions és amb una lògica que no té relació amb el sistema socioambiental local. Per aquest motiu, cal una intervenció doble: d'una banda, línies estratègiques a una escala, almenys d'àmbit funcional o de pla parcial i, de l'altra, la capacitat de l'escala local per detallar i definir

l'encaix de les intervencions respectant el caràcter particular del lloc. No es pot dissociar un fet de l'altre, ja que suposa el risc de trencar la coherència i l'eficiència del sistema de planificació.

Els criteris per a la ubicació d'instal·lacions de producció d'energia renovable solar en sòls no urbanitzables

La iniciativa de la Diputació de Girona sorgeix en un moment en què, tant per motius d'estímuls normatius com econòmics, el nombre d'iniciatives per a la creació de parcs de producció d'energia elèctrica a partir de fonts renovables s'ha multiplicat. Amb l'aprovació del Decret llei 16/2019, de 26 de novembre, de mesures urgents per a l'emergència climàtica i l'impuls a les energies renovables, el nombre de sol·licituds va créixer de manera important, i va fer evident la necessitat de comptar amb una visió de conjunt i amb la definició de criteris compartits, amb l'objectiu d'optimitzar-ne la producció, racionalitzar-ne la implantació i afrontar el risc de fenòmens especulatius i de pressió sobre el sòl no urbanitzable que en altres moments es poden haver donat.

L'objectiu de l'encàrrec no era definir, delimitar ni establir les àrees concretes en sòls no urbanitzables on ubicar les instal·lacions d'energies renovables, sinó “proposar una sèrie de criteris ponderats de caire territorial que poden ser utilitzats en els processos que tenen per objecte precisament la planificació i la implementació efectiva dels projectes d'energies renovables sobre el territori”.

El procés de redacció del document es va fonamentar en tres processos. En primer lloc, consulta, recollida i anàlisi de tot un conjunt de documents legals que, d'una manera o altra, tenen relació amb la implantació i instal·lació d'energies renovables a l'entorn i, en concret, en els sòls no urbanitzables.

En segon lloc, per complementar la informació extreta dels documents legals i normatius, es va dissenyar un qüestionari en línia per als ajuntaments de la província, en el qual se'ls sol·licitava informació de com havien procedit, si és que ho havien fet, en la implementació d'energies renovables i també altres qüestions relacionades amb la seva disponibilitat.

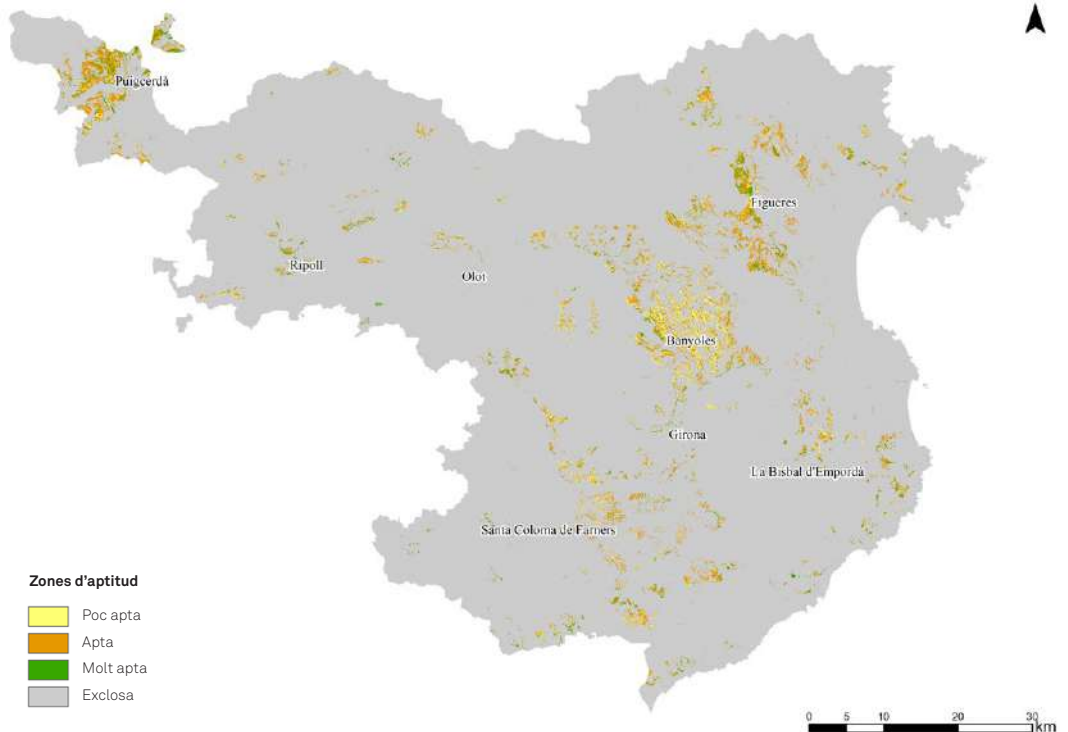
tat en aquest sentit. La informació extreta dels qüestionaris es va analitzar de manera quantitativa per veure quin era el posicionament dels diversos ajuntaments a l'hora d'acollir al seu municipi la instal·lació d'energies renovables en sòls no urbanitzables (i també en altres espais alternatius). Van respondre el qüestionari un 30 % dels ajuntaments de la província.

En tercer lloc, es va realitzar una proposta de criteris territorials que poden ser utilitzats com a referència en els processos de presa de decisions i de planificació de les zones on localitzar instal·lacions d'energies renovables. Els criteris seleccionats són factors que poden condicionar l'aptitud i la idoneïtat dels sòls on localitzar aquestes instal·lacions, i que fins i tot en podrien arribar a justificar la seva exclusió, és a dir, la no adequació d'aquell sòl per acollir instal·lacions físiques d'energies renovables. Els criteris són els següents:

- La classificació del sòl.
- L'aptitud agrològica del sòl.
- El valor natural del sòl.
- Els sòls de protecció especial delimitats en el Pla territorial parcial de les comarques gironines (PTPCG) i en el Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran (PTPAPIA).
- Els espais inclosos en el Pla d'espais d'interès natural (PEIN).
- Les cobertes del sòl, especialment de zones boscoses.
- El pendent.
- Els espais de connectivitat ecològica.

Per sintetitzar la correlació de tots aquests criteris, es van establir quatre categories bàsiques per a la caracterització del sòl no urbanitzable en termes de la seva aptitud per a la instal·lació d'energies renovables (molt apta, apta, poc apta, no apta), categories que es representen cartogràficament en un mapa final (vegeu el mapa 1).

Finalment, es va realitzar una priorització dels sòls no urbanitzables més adequats i es van localitzar sòls que serien més idonis per a una localització efectiva de les energies renovables. Els criteris per a aquesta priorització van ser la proximitat a polígons industrials i la contigüitat a les

Mapa 1. Zones d'aptitud segons els criteris. Font: elaboració pròpia.

xarxes d'infraestructures i d'electricitat. Tot l'exercici es va fer amb sistemes d'informació geogràfica i de capes d'informació disponible per a les administracions públiques.

Un pas més: els valors intangibles

Amb tot aquest procés, es va obtenir una distribució dels sòls no urbanitzables òptims. Els criteris emprats són especialment físics, com s'ha mencionat anteriorment, i constitueixen un marc de treball que no és el definitiu; és una primera pantalla que cal perfilar.

L'àmbit local requereix aportar els aspectes que no es veuen en l'àmbit territorial. Per tant, s'ha d'avançar a un segon nivell per anar delimitant els

sòls més òptims. Cal fer emergir els valors, per exemple històrics, socials, de relació o estètics, que sovint no apareixen en els mapes, valors intangibles, però que determinen la relació de la societat amb el territori i donen coherència a les relacions amb el paisatge. Els valors intangibles, que sovint no es veuen però se senten, es perceben i es viuen, han de ser en el marc de qualsevol exercici de planificació territorial.

Els municipis, col·lectivament i de la mà d'experts, han d'avançar en la determinació de sòls òptims en els seus territoris. Cal fer aquesta lectura paisatgística i, en un futur, s'hauria de fer l'exercici col·lectiu a tot el país. La combinació d'exercicis a escala territorial i a escala local és el que ens permetrà, com a societat i col·lectiu, fer una aposta decidida cap a la implementació de producció d'energia renovable.

Conclusions

L'encàrrec de la Diputació de Girona va posar de manifest la necessitat d'avançar en la planificació territorial de les energies renovables, especialment tenint en compte la protecció dels sòls no urbanitzables. La seva particularitat fa que siguin l'objectiu de molts projectes i propostes, que cal analitzar i ubicar en l'espai adequat, per evitar, o gestionar, impactes.

Els instruments de planificació han de garantir donar resposta a les tensions que es generen, que cada cop són més i més ràpides. Per tant, cal que ens dotem d'unes eines més àgils en la seva tramitació i la seva capacitat de fer interactuar les múltiples escales que cal llegir i entendre.

La lectura correcta del paisatge, amb una diversitat d'elements i aspectes que el configuren, és una eina que pot esdevenir necessària per una implementació òptima de l'energia renovable a Catalunya. És imprescindible donar eines a l'àmbit local per poder decidir i planificar la seva contribució al canvi del model energètic. El paisatge, com recullen els documents marc i la llei, ha de ser una resposta als reptes territorials. És la garantia d'una lectura col·lectiva d'una geografia canviant, d'un territori ple de reptes.

Importància del paisatge amb la valoració del patrimoni geològic del Geoparc Orígens

Pilar Mallol Casals, Xavier Mir Pellicer, Guillem Puras Castells
i Manel Francès Mogas

Els geoparcs són llocs extraordinaris del planeta Terra. Són territoris reconeguts per la UNESCO pel fet de disposar de zones i paisatges amb una geologia d'importància internacional, que expliquen una part de la història de la Terra. Els geoparcs vinculen el patrimoni geològic amb la resta d'aspectes del seu patrimoni natural i cultural, i tenen com a objectius la conservació, la divulgació i el desenvolupament sostenible en benefici de la població local.¹ Per aquests motius, la Llei 42/2007, de patrimoni natural i de la biodiversitat, estableix els geoparcs de la UNESCO com àrees protegides per instruments internacionals.

Al Geoparc Orígens, ubicat als Pirineus de Lleida, s'hi pot fer un viatge en el temps de més de 500 milions d'anys. És un territori únic al món, que permet comprendre la formació dels Pirineus o com vivien els últims dinosaures d'Europa, alhora que destaca per la seva diversitat i per ser un territori autèntic, poc alterat paisatgísticament i amb un ric llegat cultural.

El Geoparc Orígens promou la recerca científica, que genera coneixement de rigor, amb el qual es poden crear eines educatives i divulgatives i impulsar un turisme responsable i de qualitat, que al mateix temps s'enriqueix amb la seva diversitat paisatgística.

En aquest context, preservar el paisatge és essencial per estimular el desenvolupament socioeconòmic del territori mentre es manté el sentiment de pertinença de la població local. La seva alteració, donada, per exemple, per la instal·lació de grans infraestructures com ara parcs solars, no només el degrada per la seva desnaturalització, sinó que en dificulta la seva comprensió. Els guiatges i altres eines interpretatives que ofereix el Geoparc ajuden a comprendre des d'esdeveniments d'escala quilomètrica, com l'emplaçament de la làmina d'encavalcament de Bóixols - Sant

¹ Vegeu: <https://en.unesco.org/global-geoparks>.

Corneli (vegeu la imatge 1), fins a petits afloraments de roca, com els sediments mareals de la Règola, que il·lustren un episodi concret d'aquesta història.

La degradació del paisatge posa en risc la finalitat principal del Geoparc com a figura d'excel·lència de la UNESCO de convertir-se en la palanca tractora que contribueixi a doblegar la corba decreixent de pèrdua de població i a millorar l'autoestima d'aquesta zona. Els territoris rurals no són renovables.

Els dinou municipis que formen l'Associació del Geoparc Orígens van rebre, des de final de 2019, un gran nombre de consultes administratives en relació amb la instal·lació de plantes solars fotovoltaïques. El detonant fou la publicació del Decret 16/2019, de 26 de novembre, de mesures urgents per a l'emergència climàtica i l'impuls a les energies renovables. Entre el segon semestre de 2020 i el segon trimestre de 2021, es van rebre divuit sol·licituds de parcs solars a l'àmbit del Geoparc. La superfície total sol·licitada per a aquestes instal·lacions és de 643,9 ha amb una potència nominal de 415,8 MW. La distribució es concentra en una franja est-oest de la conca de Tremp, a prop d'alguns dels paratges i jaciments més visitats del Geoparc.

Aquesta problemàtica supera l'escala local i fins i tot comarcal; tanmateix, no hi ha cap instrument de planejament supramunicipal que tingui en consideració les dinàmiques i els valors del territori Geoparc. Davant l'amenaça d'una transformació del paisatge que pot comprometre el desenvolupament previst i acordat, els membres de l'Associació Geoparc van considerar necessari analitzar les debilitats, amenaces, fortaleses i oportunitats del territori i aprofundir en el desenvolupament d'unes eines que els permetin definir criteris, mesures i accions per tal de protegir, gestionar i ordenar els seus paisatges.

L'efecte acumulatiu de la instal·lació de plantes solars pot comprometre seriosament el desenvolupament sostenible d'aquest territori que han planificat i iniciat els agents locals. La instal·lació d'aquests macroprojectes indefectiblement causaria una banalització del paisatge, i una pèrdua del seu caràcter i dels trets distintius que l'han fet mereixedor del distintiu de la UNESCO.

Imatge 1. Vista aèria de l'anticlinal d'Abella que forma part del front d'encavalcament de la làmina de Bóixols - Sant Corneli al sector d'Abella de la Conca. Aquesta estructura geològica espectacular està catalogada com a lloc d'interès geològic d'importància internacional. Foto: Geoparc Orígens.

Estudi: eines per la protecció, gestió i ordenació del paisatge²

La definició d'aquestes eines s'ha realitzat a partir de la descripció i l'anàlisi del paisatge recollides en el Catàleg de paisatge de l'Alt Pirineu i Aran i el Catàleg de paisatge de les Terres de Lleida, així com també a partir de les determinacions dels corresponents plans territorials parcials. Addicionalment, s'ha recollit informació mitjançant la participació dels ens locals, que ha permès copsar altres valors del paisatge a escala més detallada, així com dinàmiques internes i externes. L'espai agrari també ha estat objecte d'una anàlisi, i ha determinat la distribució d'usos, de cultius, de produccions, etc. El resultat del processament del conjunt de dades recopilades, així com la seva representació sobre cartografia, han permès la caracterització de la matriu biofísica.

² Vegeu: https://www.geoparcorigens.cat/wp-content/uploads/2022/06/01_Memoria_Geoparc_PostConsulta_sgnt.pdf

Les tasques d'anàlisi han inclòs l'elaboració de cartografia específica sobre vulnerabilitat del territori als principals processos naturals (inundacions, incendis forestals i erosió). Finalment, aquesta fase s'ha completat amb la determinació i representació del grau d'exposició visual des dels miradors del paisatge, les principals vies de comunicació, els senders senyalitzats, les georutes i els camins ramaders.

La formulació de les eines per la protecció, gestió i ordenació del paisatge es basa en el document elaborat per l'Observatori del Paisatge *Instal·lacions fotovoltaïques i paisatge. Orientacions generals per a una adequada implantació a Catalunya* (Observatori del Paisatge de Catalunya, 2020). Tenint en compte aquesta referència, s'articulen una sèrie de mesures en els cinc eixos d'acció que s'enumeren a continuació:

1. Reconèixer l'àmbit global del Geoparc Orígens com un territori amb valors geològics rellevants i amb una gestió holística que promou la protecció, l'educació i el desenvolupament sostenible, vinculant el patrimoni natural i cultural. S'hi associen tres mesures que han d'emprendre les administracions juntament amb el Geoparc.

Imatge 2. Simulació que il·lustra l'impacte causat pel desplegament de parcs solars fotovoltaïcs proposats l'any 2021 a la conca de Tremp, la conca Dellà i la conca de Dalt, dins de l'àmbit del Geoparc Orígens. Foto: Xavi Civís.

2. Protegir les àrees del Geoparc Orígens que tenen interès per la divulgació dels valors geològics (entesos com el conjunt de ciències de la Terra: geologia, paleontologia, mineria, edafologia...), la recerca científica i el desenvolupament sostenible. En aquest sentit, es plasmen tres mesures corresponents a la identificació, delimitació i definició de paràmetres reguladors, i promoure la seva inclusió en els instruments de planejament.
3. Gestionar les zones vulnerables i els paisatges comuns. Aquest eix també preveu tres mesures: la identificació-delimitació de les zones vulnerables, de les zones a ordenar i de les zones a gestionar, així com la definició dels paràmetres reguladors i la seva inclusió en els instruments de planejament.
4. Evitar la proliferació d'instal·lacions fora d'ús. Eix que acull dues mesures.
5. Establir estratègies supramunicipals a l'àmbit del Geoparc, amb un enfocament holístic del territori que permeti un desenvolupament sostenible. La primera mesura d'aquest eix disposa limitacions per evitar efectes acumulatius i sinèrgics d'activitats, instal·lacions i infraestructures noves, tenint en compte també les preexistents. La segona promou el desenvolupament d'un instrument de planificació del Geoparc Orígens com a espai protegit.

En aquest document es recullen les mesures que fan referència a la zonificació i a la regulació d'usos i activitats, és a dir, les que estan previstes en els eixos 2 i 3.

La identificació i la delimitació de cada tipologia d'espais responen als criteris següents:

- Les zones a protegir inclouen els sòls de protecció especial i els sòls de protecció territorial, segons la delimitació dels plans territorials parcials, així com aquells que estan reconeguts en els instruments de planificació urbanística dels municipis. També s'han incorporat els llocs d'interès geològic, les zones vulnerables a erosió, inundació, incendis forestals i elevat grau d'exposició visual.

- Les zones a ordenar inclouen les activitats extractives i els conreus abandonats.
- Els espais a gestionar són aquells que no han estat inclosos en les zones a protegir ni en les zones a ordenar.

Per facilitar la regulació de la implantació dels parcs d'energies renovables es proposen una sèrie de paràmetres i els l·lindars d'admissibilitat, que permetran, també, evitar els efectes acumulatius i sinèrgics entre nous projectes i d'aquests amb les instal·lacions i infraestructures ja existents. Aquesta tasca requereix la comprensió de les característiques essencials de cadascun dels paisatges agrícoles i agroforestals, per tal que el desenvolupament dels nous projectes i/o activitats s'hi relacionin seguint les seves traces més definides (parcel·les, camins, canals, tanques, alineacions d'arbres, etc.), i contribuir, així, a reforçar el caràcter del paisatge i la composició visual del conjunt.

Les directrius i els paràmetres es defineixen en vuit criteris, segons el seu objectiu: 1) protecció dels valors del paisatge; 2) elecció de l'emplaçament; 3) estructura i escala del paisatge; 4) matriu biofísica; 5) protecció dels sistemes; 6) paràmetres dels nous edificis; 7) paràmetres de les noves infraestructures, i 8) disseny dels parcs.

Les zones identificades com a objecte de protecció pels seus valors, la seva fragilitat visual o la seva vulnerabilitat requereixen un grau de protecció adient, per tal d'evitar-ne la degradació o banalització. Per tant, es considera que són espais que no poden acollir transformacions de l'ús del sòl i, així doncs, no són aptes per a la implantació de plantes solars fotovoltaïques.

Els paràmetres reguladors són aplicables als projectes o activitats que s'implantin en sòls a ordenar o bé a gestionar. A continuació, s'inclouen en format de taula els paràmetres proposats als espais a gestionar:

Criteri	Paràmetres	Acceptabilitat
Protecció dels valors del paisatge	Es limita el tipus de sistema corresponent a les instal·lacions d'energia elèctrica en sòl no urbanitzable i urbanitzable no delimitat, de manera que no se superin els percentatges següents en relació amb la seva àrea total en el municipi.	5 % de regadiu 10 % de secà
	Afectació als elements patrimonials naturals i culturals i a l'àrea d'influència (béns culturals d'interès nacional, béns culturals d'interès local, fonts, paratges...).	NO
	Coherència amb les estratègies establertes per als paisatges d'atenció especial i amb els objectius de qualitat paisatgística de les unitats de paisatge.	CO
	Afectació als espais agraris. % màxim de superfície afectada del municipi.	5 a 10
Emplaçament	Terrenys contigus a àrees industrials, a edificacions i instal·lacions agrícoles o ramaderes, o a altres instal·lacions i edificacions preexistents.	CP
	Terrenys horitzontals, que eviten ruptures del pla de visió i redueixen la visibilitat de la instal·lació.	CP
	Zones amb conques visuals reduïdes. Nombre de miradors des dels quals és visible o nombre de rutes des de les quals és visible.	0 a 2
Concentració d'activitats	Nombre màxim d'instal·lacions del mateix tipus que són visibles des de miradors o itineraris dels catàlegs de paisatge.	0
	Nombre màxim d'instal·lacions del mateix tipus que són visibles des de georutes.	1
	Nombre màxim d'instal·lacions del mateix tipus que són visibles des de senders senyalitzats o camins ramaders.	1
Efecte conjunt nous elements i preexistents	Nombre màxim de noves línies d'evacuació en àrees visibles des de miradors o itineraris dels catàlegs de paisatge.	0
	Nombre màxim de noves línies d'evacuació visibles des de georutes.	1
	Nombre màxim de noves línies d'evacuació visibles des de senders senyalitzats o camins.	1
Estructura del paisatge	Superfície màxima transformada en parcel·les confrontants (ha).	10
	Distància mínima entre activitats similars (km).	1
	Distància mínima als nuclis o a habitatges dispersos (m).	200

Criteri	Paràmetres	Acceptabilitat
Matriu biofísica	Modificació de límits i forma.	NO
	Alçada màxima dels marges que es poden eliminar (m).	1
	Increment màxim del pendent, on el pendent < 10 %.	2
	Increment màxim del pendent, on el pendent > 10 %.	0
	Afectació de connectors, amplada < 1 m (barrancs, limitacions entre parcel·les, marges...).	NO
	Afectació de connectors, amplada < 1 m i és un desguàs.	NO
Protecció dels sistemes	Alteració de la vegetació natural	NO
	Perímetre de protecció (distància mínima) (m).	10
	Perímetre de protecció amb mesures actives de reducció de la vulnerabilitat (m).	7
Nous edificis o ampliacions	Subestacions. Distància a límits de parcel·la (m).	10
	Materials dels tancaments adaptats a les condicions locals del paisatge. Per exemple: vegetació, (estacionalitat, contrast de colors...), cingles, penyals, roquissars, etc.	CO
Noves infraestructures	Construcció de nous vials: elaboració d'un estudi d'impacte i integració paisatgística (EIIP) i anàlisi de les alternatives (de traçat, d'integració paisatgística...).	CO
	Alteració del traçat i amplada de la xarxa de camins, senders i camins ramaders.	NO
	Les línies elèctriques d'evacuació han d'anar soterrades i seguint el recorregut de camins existents.	CO
Disseny parcs	Estructures en filera sobre captadors aïllats.	CP
	Tan sols s'admeten tanques vegetals.	CO
	A l'espai agrícola, construccions: justificació de la necessitat i agrupació de construccions en el cas que en siguin necessàries unes quantes.	CO
	Obertura de nous accessos.	NO

Taula 1. Paràmetres reguladors proposats i grau d'acceptabilitat, on CO = compliment obligatori; CP = compliment prioritari; NO = no acceptable.

Referències bibliogràfiques

GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE TERRITORI (2006). *Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran* [en línia]. <https://territori.gencat.cat/ca/01_departament/05_plans/01_planificacio_territorial/plans_territorials_nou/territorials_parcials/ptp_de_lalt_pirineu_i_aran/> [consulta: 30.04.2024].

— (2007). *Pla territorial parcial de Ponent (Terres de Lleida)*. <https://territori.gencat.cat/ca/01_departament/05_plans/01_planificacio_territorial/plans_territorials_nou/territorials_parcials/ptp_de_ponent_terres_de_lleida/> [consulta: 30.04.2024].

MALLOL, Pilar; PURAS, Guillem; MIR, Xavier; FRANCÈS, Manel (2020). *Eines per a la gestió i ordenació del paisatge i de l'espai Agrari al Geoparc Orígens*. [Lleida]: Geoparc Orígens i GAENA Environment SL.

NOGUÉ I FONT, Joan; SALA I MARTÍ, Pere; DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES (eds.) (2010). *Catàleg de paisatge. Les Terres de Lleida*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

OBSERVATORI DEL PAISATGE DE CATALUNYA (2020). *Instal·lacions fotovoltaïques i paisatge. Orientacions generals per a una adequada implantació a Catalunya* [en línia]. <https://content.catpaisatge.net/uploads/Orientacions_fotovoltaïques OPC_4c7c444fa8.pdf?uat=2023-04-17T15:33:26.210Z> [consulta: 30.04.2024].

SALA I MARTÍ, Pere; PUIGBERT, Laura; DEPARTAMENT DE LA VICEPRESIDÈNCIA I DE POLÍTIQUES DIGITALS I TERRITORI; OBSERVATORI DEL PAISATGE (coord.) (2021). *Catàleg de paisatge. Alt Pirineu i Aran*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i de Territori.

VI.

Els paisatges
rurals des de la
perspectiva local

Paisatge i identitat territorial

Joan Nogué

Arreu d'Europa, el paisatge és un tema que interessa cada cop més al món local. L'Observatori del Paisatge s'ha fet especial ressò d'aquesta realitat a través del web¹ i també mitjançant la publicació, en anglès i en català, del llibre *La planificació del paisatge en l'àmbit local a Europa* (Sala, Puigbert i Bretcha, 2014), un estudi d'experiències comparades europees. A més, vull ressaltar la iniciativa Territoris pel Paisatge, un espai d'intercanvi, de debat i de treball col·lectiu entre les diverses iniciatives de gestió i planificació local de paisatge que es desenvolupen a Catalunya, que també es poden consultar al web de l'Observatori². Definitivament, si algú té experiència i coneixement en tot allò que tingui a veure amb les relacions entre paisatge i món local, és l'Observatori.

Mai com ara s'havia parlat tant de paisatge. Hi ha vàries raons que ho expliquen, entre d'altres les següents: la conscienciació ambiental dels últims anys (que ha beneficiat indirectament el paisatge), l'extensió galopant de la ciutat dispersa vinculada a l'extraordinari apogeu del sector immobiliari i de la construcció (amb un consum de sòl forassenyat al llarg de les darreres dècades, que ha disparat totes les alarmes), una sensibilitat estètica més important en determinats grups socials capaços de crear opinió o l'elaboració, per part del Consell d'Europa, d'un document-declaració d'intencions que ha tingut una gran difusió i excel·lent receptivitat arreu d'Europa: em refereixo al Conveni europeu del paisatge (Consell d'Europa, 2000). Tot això és cert i hi ha ajudat. Ara bé, des del meu punt de vista, hi ha una altra raó que potser passa més desapercebuda, que és tant o més important que les anteriors i que explica el títol d'aquest article. Em refereixo al paper rellevant que el paisatge té i ha tingut en la formació, la consolidació i el manteniment d'identitats territorials, a totes les escales, però especialment en la local, tema que desenvoluparé en aquest capítol.

Una de les paradoxes més sorprenents del procés de globalització en el qual estem immersos és que la gent afirma, cada vegada amb més insistència i de manera més organitzada, les seves arrels històriques, culturals i territorials. Es reafirma en les seves identitats singulars. La gent defensa els

1 Vegeu: www.catpaisatge.net/ca/el-paisatge-a-catalunya/criteris-de-paisatge-pel-mon-local

2 Vegeu: www.catpaisatge.net

seus llocs davant la nova lògica dels espais sense llocs, dels espais de fluxos propis de l'era informacional que ens ha tocat viure. La gent reclama la seva memòria històrica, la pervivència dels seus valors i el dret a preservar la pròpia concepció de l'espai i del temps. Encara més, el lloc, avui, actua talment com un vincle, un punt de contacte i d'interacció entre els fenòmens globals i l'experiència individual. Es miri com es miri, el lloc, el territori, és cada cop més present. El poder de la identitat no desapareix en l'era de la informació, sinó que es reforça. Vivim plenament immersos en aquesta paradoxa territorial esquizofrènica. Com va dir una vegada l'escriptor gal·lec Manuel Rivas, “tanto hablar de lo virtual, y lo realmente importante sucede en el territorio”. En efecte, quan semblàvem abocats a tot el contrari, estem assistint a un procés excepcional de revalorització dels llocs i a una necessitat gairebé existencial de singularitzar-se, d'exhibir i ressaltar tots aquells elements significatius que diferencien un lloc respecte dels altres. I el paisatge és un d'aquests elements: d'aquí el seu poder; d'aquí la seva força.

En efecte, en el context de la globalització contemporània, en el qual l'espai i el temps s'han comprimit, les distàncies s'han relativitzat i les barres espacials s'han suavitzat, el territori no només no ha perdut importància, sinó que ha augmentat la seva influència i el seu pes específic en els àmbits econòmic, polític, social i cultural. És a dir, sota unes condicions de màxima flexibilitat general, la competència es converteix en extremament dura, i, per tant, cal estar més que mai a l'aguait dels avantatges del lloc. En aquest sentit, les petites —o no tan petites— diferències entre dos territoris, entre dues regions, entre dues ciutats, pel que fa a recursos, infraestructures, mercat laboral, patrimoni cultural, qualitat de l'entorn i del paisatge... es converteixen ara en molt significatives. Precisament quan semblàvem abocats a tot al contrari, estem assistint a un procés accelerat de revalorització dels territoris, que, al seu torn, genera una competència entre ells inèdita fins al moment. D'aquí, com comentava anteriorment, la necessitat de singularitzar-se, d'exhibir i de ressaltar tots aquells elements significatius que diferencien un lloc respecte dels altres, de “sortir al mapa”, en definitiva. És precisament en aquest context en el qual el paisatge pren una rellevància inimaginable fa un temps, perquè la qualitat del paisatge i de l'entorn ha esdevingut un factor de competitivitat decisiu per

a l'atracció d'empreses innovadores i de mà d'obra qualificada. El paisatge, clarament, s'ha convertit en un capital extraordinari que no es pot deslocalitzar i que mereix una atenció preferent per millorar i mantenir la competitivitat d'un territori. Més endavant desenvoluparé aquesta idea.

Abans, però, vull recordar que el paisatge és el resultat d'una transformació col·lectiva de la natura; és la projecció cultural d'una societat en un espai determinat; és el rostre del territori, en paraules del geògraf Eduardo Martínez de Pisón (2009). I no només pel que fa a la seva dimensió material, sinó també a la seva dimensió immaterial, intangible. Les societats humanes, a través de la seva cultura, transformen els paisatges naturals originaris i els converteixen en paisatges culturals, caracteritzats no només per una determinada materialitat (formes de construcció o tipus de conreus, per exemple), sinó també per la translació al paisatge mateix dels seus valors, dels seus sentiments. El paisatge és, per tant, un concepte enormement impregnat de connotacions culturals, i es pot interpretar com un codi de símbols dinàmic que ens parla de la cultura del seu passat, del seu present i potser també de la del seu futur. La llegibilitat semiòtica del paisatge, això és, el grau de descodificació dels seus símbols, pot ser més o menys complexa, però està lligada, en qualsevol cas, a la cultura que els produeix.

El paisatge és, alhora, una realitat física i la representació que culturalment en fem; la fesomia externa i visible d'una determinada porció de la superfície terrestre i la percepció individual i social que genera; un tangible geogràfic i la seva interpretació intangible. És, a la vegada, el significat i el significat, el continent i el contingut, la realitat i la ficció. No anem mal encaminats si entenem el paisatge com un escenari natural mediatitzat per la cultura. Escriptors, poetes i pensadors han entès perfectament aquesta significació dual del paisatge, el qual han vist, sovint, com el mirall de l'ànima en el territori. El filòsof i escriptor xinès Lin Yutang (1895-1976), un dels principals introductors de la filosofia oriental al món occidental, ho resumia amb aquest simple aforisme: “La meitat de la bellesa d'un paisatge depèn del paisatge mateix i l'altra meitat, de qui el contempla”.

Així doncs, parlar de paisatge és parlar de cultura, i, precisament per això, és quelcom viu, dinàmic i en contínua transformació, capaç d'integrar i assimilar amb el temps elements que responen a modificacions territorials

Imatge 1. El paisatge és el resultat d'una transformació col·lectiva de la natura; és la projecció cultural d'una societat en un espai determinat. Foto: Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas).

importants, sempre que aquestes modificacions no siguin massa brusques, ni massa violentes, ni massa ràpides ni massa impactants. Com afirmava el geògraf italià Eugenio Turri (1979: p. 36), les modificacions del paisatge en el passat eren lentes, pacients, al ritme de la intervenció humana, prolongades en el temps i fàcilment absorbibles per la naturalesa dels éssers humans: l'element nou s'inseria gradualment en el quadre psicològic de la gent. Però quan aquesta inserció és ràpida, violenta, intensa, com en les últimes dècades, l'absorció es fa molt més difícil, per no dir impossible.

En efecte, la dispersió de l'espai construït, la urbanització disseminada, el creixement urbanístic deslligat dels assentaments urbans tradicionals, l'explosió de la ciutat —és a dir, la metropolització del territori—, juntament amb la implantació d'infraestructures de tota mena (algunes d'elles molt pesants, molt dures), han provocat en molt poc temps una intensa fragmentació territorial i una transformació paisatgística radical, que ha qüestionat en profunditat la identitat de molts indrets; procés agreujat, tot sigui dit de passada, per una certa homogeneïtzació i banalització urba-

nístiques i arquitectòniques, sobretot en els espais suburbans, perifèrics, de transició, en els quals, efectivament, és inevitable detectar-hi un punt de sordidesa, desori i desconcert. En algunes àrees turístiques s'han generat uns paisatges dominats cada cop més per l'homogeneïtzació, la repetició, la clonació, l'artificialització, la tematització. La uniformització i la falta de qualitat i originalitat dels tipus de construccions majoritàries han generat un paisatge insensible i ple d'inautenticitat, en especial —insisteixo— en els espais perifèrics, de transició, en els quals sovintegen —i es multipliquen— construccions-aparador a les vies d'entrada de pobles, viles i ciutats. És en aquests paisatges híbrids, mestissos, de contacte i de transició entre els paisatges més pròpiament urbans i els més pròpiament rurals on la sensació de desori i desconcert es viu amb més intensitat. No és fàcil integrar en una lògica discursiva clara i entenedora els territoris estripats i desdibuixats dels paisatges de frontera, paisatges que a voltes semblen itinerants, nòmades, perquè són repetitius, perquè són els mateixos arreu.

El problema, per tant, no rau en la transformació *per se* del paisatge —perquè el paisatge sempre es transforma—, sinó en el caràcter i la intensitat d'aquesta transformació; vet aquí el quid de la qüestió. La incapacitat per saber actuar sobre el paisatge sense destruir-lo, sense trencar-ne el caràcter essencial, sense eliminar-ne aquells trets que li donen continuïtat històrica, és un dels grans reptes de la nostra civilització. No sempre se sap alterar, modificar i intervenir sense destruir. I quan es destrueix un paisatge, es destrueix la identitat d'aquell lloc. I destruir la identitat d'un lloc —i més encara quan s'és incapaç de substituir-la per una de nova d'igual vàlua— és èticament reprovable, tan reprovable com minvar la biodiversitat del planeta. La distinció —ètica, en el fons— entre evolució i destrucció d'un paisatge no és de matís, és de fons.

És molt important mantenir la idiosincràsia, la personalitat dels paisatges, de tots els paisatges, dels urbans i dels rurals, i, encara més, dels paisatges de la vida quotidiana que, en molts indrets i en especial en els entorns metropolitans, combinen usos ben diversos. La mateixa Política Agrícola Comunitària (PAC), que va contribuir en una primera fase a l'homogeneïtzació creixent de molts paisatges europeus, intenta ara reconduir la situació incorporant la diversitat paisatgística i la cura ambiental com una de les seves línies d'actuació.

George Steiner, un dels pensadors europeus més lúcids d'aquests darrers decennis, va escriure un llibret titulat *La idea d'Europa* (2004), en què exposa el que per a ell és Europa, i resalta cinc trets comuns, cinc trets compartits. Doncs bé, un d'ells és el paisatge, no aquest paisatge homogeneïtzat generat per la PAC, òbviament, sinó el fet que el paisatge europeu, a diferència del d'altres latituds, és, per definició, civilitzat, culte, en el sentit que respon a una interacció mil·lenària entre natura i cultura. És un paisatge pensat per caminar-hi, fet a la mesura humana, enormement divers, però sempre amb un punt de civilitat, d'història acumulada.

I, com que semblaria que aquest tret que resalta Steiner està avui en risc, hi ha qui creu que cal pensar el futur dels paisatges europeus (concretament, dels rurals) des d'unes noves bases. En *L'identité de la France*, Fernand Braudel (1986) es mostra molt preocupat per aquesta qüestió, fins i tot més que per la immigració, que ja és dir, en un país com França. Segons Braudel, en major o menor grau, a França hi ha hagut sempre immigració (i també emigració), però no hem vist mai una França (ni una Europa) sense pagesos (o amb ben pocs), i estem a punt de veure-la. I no s'ha d'oblidar que la societat rural ha estat fins ara la principal productora de paisatges culturals, almenys pel que fa a la seva extensió. I cal remarcar, també, que els paisatges agropecuaris, a diferència del que habitualment es pensa, contenen —i mantenen— una gran diversitat de flora i fauna. El bosc als països europeus mediterranis, al llarg dels darrers cinquanta anys, com a resultat de l'emigració camp-ciutat i de la pèrdua de pes relatiu del sector primari en el conjunt de l'economia, ha incrementat la seva massa forestal, sens dubte, però ha minvat, de fet, la biodiversitat, en haver quedat molt més reduït i homogeneïtzat el paisatge agropecuari, per l'eliminació de pastures i per la predominança d'uns cultius per sobre dels altres, a més d'incrementar el risc d'incendis, com veiem cada estiu. L'avanç del bosc en detriment del mosaic agroforestal no és cap bona notícia.

Els paisatges agraris s'haurien de conservar no només per raons de patrimoni cultural i ecològiques, sinó també per raons econòmiques, del sector mateix —que no esmentaré però que són òbvies— i d'altres sectors que en podrien treure partit, com el turístic. En efecte, la major part de destinacions turístiques mediterrànies, del litoral a la muntanya, estan vorejades de paisatges agraris, que haurien de ser vistos com a excel·lents aliats i

com a complements idonis al producte turístic dominant. El valor ecològic (sovint amb una clara funció afegida de connectors biològics) i paisatgístic d'aquests espais és molt elevat, per la qual cosa és especialment oportú i intel·ligent mantenir-los, i evitar que siguin engolits per l'espai construït, ja sigui en forma d'habitatges, d'infraestructures o de serveis destinats a l'oci. Cal impedir la pèrdua de diversitat paisatgística dels espais agraris, uns espais —en especial, els propers a àrees turístiques i urbanes molt denses— sotmesos a una doble i intensa pressió. D'una banda, per requalificar sòl; de l'altra, per haver d'actuar de “contenedor” d'aquells equipaments i infraestructures que exporten cap a la seva corona les àrees turístiques i urbanes centrals (fenomen recurrent que ara mateix veiem reforçat arran de la implantació extensiva de les infraestructures energètiques eòliques i fotovoltaïques). Ambdós processos generen fractures territorials i degraden el paisatge agrari, i l'esquitxen d'usos diversos, sovint incompatibles, que malmeten la seva fesomia i rebaixen la seva qualitat estètica. Fa temps que això ja ho varen començar a entendre comarques com el Priorat, i d'aquí la redacció de la Carta del paisatge o la candidatura Priorat-Montsant-Siurana a Patrimoni Mundial de la UNESCO, entre altres iniciatives que podríem qualificar clarament de “bones pràctiques”.

Amb tot això podem observar una realitat incontestable ja avui: ordenar, gestionar i protegir adequadament un paisatge és rendible econòmicament. Dit d'una altra manera, el paisatge és cada cop més una peça clau del desenvolupament local i un recurs econòmic de primer ordre, i no només per a sectors que en viuen directament, com el turístic o el vitivinícola. Hi ha un munt d'iniciatives innovadores i emprenedores que són capaces de generar ocupació i que troben en el paisatge la seva font d'inspiració. D'altra banda, moltes empreses decideixen localitzar-se en un territori determinat —i no en un altre— perquè el seu paisatge dota de contingut i significació el seu producte, i atorga qualitat de vida a uns treballadors qualificats que cada cop la valoren més. Aquestes empreses són les primeres interessades a vetllar pel manteniment i la millora de la qualitat i singularitat del paisatge en el qual s'insereixen, perquè els dona un valor afegit molt difícil de reemplaçar. Cada cop és més evident, per tant, el potencial competitiu i d'atracció d'oportunitats de negoci i empenedoria que té el paisatge, sempre que no s'hagi banalitzat ni hagi perdut la seva

Imatge 2. El valor ecològic i paisatgístic dels paisatges agraris és molt elevat, cal mantenir-los, i evitar que siguin engolits per l'espai construït. A la imatge pàgina principal del web de la candidatura Priorat-Montsant-Siurana a Patrimoni Mundial de la UNESCO.

identitat. I això val tant per a l'economia convencional com per als sectors econòmics alternatius.

Ara bé, la qualitat i singularitat no s'han de circumscriure a uns pocs paisatges de valor excepcional, sinó que s'han de reflectir en els paisatges de la vida quotidiana. No només hem de ser capaços de viure, sinó també de produir en un entorn de qualitat. Ambdues coses no són incompatibles. La qualitat i la singularització del paisatge tenen un impacte molt positiu en els sectors econòmics innovadors i estratègics. Ho vam veure clarament en el seminari internacional "Paisatge, economia i empresa", celebrat a Barcelona ara fa uns anys i publicat posteriorment en forma de llibre (Nogué, Puigbert i Bretcha, 2016).

Vet aquí, per tant, una vinculació evident entre la qualitat d'un territori, expressada per mitjà d'un paisatge harmònic i ben endreçat, i la seva competitivitat en l'esfera global. Però és que, a més, produir en un entorn

de qualitat, que és del que es tracta, és un símbol de la maduresa i del nivell cultural d'un país. La imatge que projectem com a país està intrínsecament unida a la qualitat dels nostres paisatges, tant si són rurals com urbans. I, alhora, aquests paisatges significatius i amb personalitat —ja siguin rurals o urbans— reforcen el sentiment de pertinença de la comunitat i incrementen l'autoestima en relació amb el lloc. Els paisatges vitivinícoles en són un exemple; el paisatge incorpora un valor afegit enorme a les vendes del seu producte estrella, quelcom que regions vitivinícoles de prestigi mundial tenen molt clar de fa temps. Només cal entretenir-se llegint —per entendre realment de què estem parlant— les cada cop més ben dissenyades etiquetes de les ampolles de vi: el que en el fons s'hi descriu és un paisatge. Encara més: iniciatives com les dels germans Roca o la Bulli Foundation, entre moltes d'altres, basen el seu discurs en el fet que, efectivament, la producció de qualitat i l'excel·lència no són possibles en un país mediocre, banal, desendreçat o mal sirgat.

I de tot plegat en són encara més conscients els sectors turístics més seriosos i professionals del país. Ells saben que, arreu del món, les polítiques turístiques més reeixides i amb plenes garanties de pervivència en el futur giren a l'entorn d'estratègies de promoció i preservació del paisatge, ja sigui natural, rural o urbà. El paisatge és un recurs turístic de primer ordre i, òbviament, per això mateix és el principal atractiu de moltes destinacions turístiques. El turisme —el turisme de qualitat (que, per cert, no és sempre sinònim de turisme amb elevada capacitat adquisitiva)—, aquell que és sostenible i durador en el temps, fuig dels paisatges mediocres, malmesos i homogeneïtzats. No en vol saber res. Busca paisatges originals, autèntics, estèticament agradables, ben cuidats.

Immersionats de ple en un món urbà i globalitzat i assumint que anem saltant de crisi sistèmica en crisi sistèmica, urgeix una revisió profunda i sincera dels principis que, durant tot el segle xx, han guiat les societats contemporànies, entre elles la catalana. I això passa, d'entrada, per ser conscients, governants i governats, que està emergint un nou paradigma, una nova manera d'entendre el món i de relacionar-nos amb l'entorn immediat, amb els espais de la vida quotidiana. El debat dels darrers anys sobre temes com el canvi climàtic, la problemàtica ambiental, la sostenibilitat, l'escassetat de recursos naturals, la banalització i l'homogeneïtzació dels

Imatge 3. Les polítiques turístiques més reeixides i amb plenes garanties de pervivència en el futur giren a l'entorn d'estratègies de promoció i preservació del paisatge, ja sigui natural, rural o urbà. Foto: Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Rafael López-Monné).

nostres paisatges, etc., ha predisposat la població a assumir que, efectivament, les coses s'han de fer d'una altra manera, començant per imbuir-nos d'una filosofia del re-ús (reciclatge i reutilització), en diferents àmbits, i també territorialment (rehabilitació, renovació i renaturalització de teixits urbans, per exemple). El ciutadà és sobradament capaç d'entendre el moment delicat en què ens trobem. S'obren davant nostre nous escenaris que no han de ser vistos amb recel, sinó com a noves oportunitats que exigiran —això sí— que principis com la qualitat, l'excel·lència, la negociació, la cooperació, la cohesió i la solidaritat s'apliquin a tots els ordres de la vida social. I en aquest context, en aquest canvi de paradigma que vivim avui, la població es vol relacionar d'una manera diferent amb el seu territori, i caldrà, per donar-hi resposta, modificar tant les eines de planejament urbanístic convencional, com les formes de governança local. En aquest context, el paisatge esdevé una peça clau. I serà sobretot el món local qui liderarà les noves polítiques de paisatge que ja comencen a treure el cap.

Referències bibliogràfiques

BRAUDEL, Fernand (1986). *L'identité de la France*. París: Arthaud.

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Paper de Sostenibilitat; 8).

MARTÍNEZ DE PISÓN, Eduardo (2009). *Miradas sobre el paisaje*. Madrid: Biblioteca Nueva.

NOGUÉ, Joan; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma (eds.) (2016). *Paisatge, economia i empresa*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; ATLL, Concessionària de la Generalitat, SA. (Plecs de Paisatge; Reflexions; 5).

SALA i Martí, Pere; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma (eds.) (2014). *La planificació del paisatge en l'àmbit local a Europa = Landscape planning at a local level in Europe*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; Andorra la Vella: Govern d'Andorra. (Documents; 2).

STEINER, George (2004). *La idea d'Europa*. Barcelona: Arcàdia.

TURRI, Eugenio (1979). *Semiologia del paesaggio italiano*. Milà: Longanesi.

Com fer compatibles els nous usos i la transformació dels paisatges agraris i agroforestals amb el manteniment dels seus valors?

Ramon Queralt Boldú

Catalunya, amb un 64 % de coberta forestal, és el segon país més boscos de la Unió Europea, només darrere Finlàndia i per davant de Suècia. En canvi, únicament un 29 % de la superfície catalana correspon a sòls agrícoles i, d'aquesta fracció, només un 29 % és agricultura de regadiu (Girona, Ibañez, Savé, 2017) aquella que, a grans trets, considerem més productiva.

La part catalana de la depressió de l'Ebre, que conformen la plana d'Urgell i la plana de Lleida, l'anomenat Ponent, concentra la gran bossa d'espais agrícoles del país. En aquestes contrades, el paisatge agrari és clarament predominant, per bé que amb una diferència paisatgística notable entre secà i regadiu.

Zones de regadiu, paisatges agraris. Zones de secà, paisatges agroforestals

Entre les sis comarques que formen el Ponent català, és a dir, el sud de la demarcació de Lleida, amb les Garrigues, la Noguera, el Pla d'Urgell, la Segarra, el Segrià i l'Urgell, el pas del canal d'Urgell marca una nítida línia divisòria entre els paisatges beneficiats per l'aigua al seu costat dret i els paisatges de secà que romanen a llevant. El canal d'Urgell irriga per gravetat fins a 75.000 ha de totes o part d'aquestes comarques, amb excepció de la Segarra. Encara més a l'oest del canal d'Urgell, i sempre per sota de la seva cota, cal afegir-hi dos altres grans canals històrics que abasten la major part del Segrià i que mostren un paisatge semblant: el canal de Pinyana, d'arrels àrabs, i el canal Catalunya-Aragó, construït a començament del segle xx. Aquestes tres grans àrees no són els únics perímetres regables, però sí els més rellevants.

Així doncs, al marge oest del canal d'Urgell, hi observem un paisatge plenament agrari, amb farratges, cereal de reg i fruiters; a cavall de les possibilitats tecnològiques, el model d'explotació ha tendit progressivament a intensificar-se i els reductes de vegetació natural hi escassegen.

Per contra, al marge esquerre del canal d'Urgell, per damunt del rang de cota 340-300-240, els paisatges, tot i ser de clara component agríco-

la, es consideren agroforestals, per la presència de nombrosos redutes de vegetació espontània, sigui en forma de taques esparses o en innombrables franges resseguint els camins, els marges i els extrems de les finques. Aquest matís forestal és menys tangible a la part més central de la plana d'Urgell, en els territoris més en contacte amb el canal. En canvi, es fa més evident a mesura que les corbes de nivell s'accentuen i ens atansem als extrems de la cubeta de la Depressió Central. A grans trets podem establir tres grans categories:

Imatge 1. Paisatge agrari al voltant de la ciutat de Lleida. Foto: Ajuntament de Lleida.

a) Paisatges agraris, en els dominis de l'agricultura intensiva, alimentada per un regadiu històric i tradicional, és a dir, amb un sistema de reg per inundació.

b) Paisatges agroforestals de component agrícola, a les zones més plànies del marge esquerre del canal d'Urgell, amb una agricultura de secà tradicional extensiva, és a dir, amb domini de conreus tradicionals herbacis, (cereal de secà d'hivern i puntualment plantacions de fruïter de secà, ametller i olivera), però arreu amb arbres de marge, taques i franges de vora.

Imatge 2. Exemple de paisatge agroforestal de component agrícola. Foto: Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

Imatge 3. Paisatge agroforestal en mosaic a la Segarra. Foto: Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas).

c) Paisatges agroforestals en mosaic, allà on el matís forestal agafa força, per l'alternança entre conreus tradicionals arbrats (cereal de secà, ametller, vinya i olivera) i la presència de marges més amples i retalls de bosc, bosquina i matollar, creixent a mesura que s'incrementa la cota.

Els “paisatges agraris” es caracteritzen per un model d'explotació intensiu, molt productiu i exigent en aplicació de productes agroquímics, hereu de la revolució verda dels anys seixanta. Contràriament, el “paisatge agroforestal” en les seves dues accepcions, el “de component agrícola” i el “de mosaic”, respon a un patró d'explotació més tradicional en termes de baixa-moderada productivitat i escassa aplicació de fertilitzants i fitosanitaris.

Canvis a la vista induïts per fenòmens globals

A cinc, deu o quinze anys vista, els dos grans àmbits descrits, agraris i agroforestals, s'enfronten a sengles processos de transformació a gran escala.

En el cas dels “paisatges agroforestals”, la transformació ve motivada per la construcció del canal Segarra-Garrigues, una obra inspirada de molt antuvi i finalment executada a la dècada del 2010 pel que fa a la xarxa “en alta” (xarxa primària i secundària). Tanmateix, el desplegament definitiu, diguem-ne la xarxa “en baixa” (terciària), tot just s'està executant des de 2019 i consisteix a implementar un regadiu modern, és a dir, localitzat i pressuritzat, sobre dues àmplies franges:

a) El marge dret del canal Segarra-Garrigues: l'espai comprès entre el caixer del canal (cota 420-395, aproximadament) i l'antiga frontera del secà que va constituir el canal d'Urgell fins avui. A aquesta zona se li assigna una dotació de 6.500 m³/ha, anomenat *reg total o de transformació*, pel fet que permet passar de conreus de secà a conreus de reg. Amb això, aquesta zona que avui es caracteritza per un “paisatge agroforestal de component agrícola” esdevindrà un “paisatge agrari” a semblança dels territoris a l'oest. És la part substancial del sistema Segarra-Garrigues i la que ha concentrat costos, energies i regants.

b) El marge esquerre del canal Segarra-Garrigues: una franja oscil·lant, en funció de les corbes de nivell, al seu costat esquerre del caixer del

canal que amplia el perímetre regable per la banda est, però amb una assignació quatre cops inferior, 1.500 m³/ha. És dita *dotació de suport*, en el sentit que no possibilita un canvi de conreu, sinó un reg addicional que únicament permet assegurar les collites dels conreus tradicionals i una certa intensificació. Amb això, aquesta zona, avui de “paisatge agroforestal en mosaic”, tendirà a convertir-se en un “paisatge agroforestal de component agrícola”. És la baula menor del sistema Segarra-Garrigues, no té un calendari clar i unívoc i, en bona mesura, es va incloure en l’obra general amb l’esperit de no deixar despenjats els territoris a l’est del canal.

Al seu torn, sobre els paisatges “agraris”, la transformació ve impulsada per la futura modernització dels canals d’Urgell, en especial actualitat arran de la sequera dels últims anys que va ocasionar un fet mai vist en cent cinquanta anys, com era la paralització total de la campanya de reg. En aquest territori, la transformació consistirà en un canvi del sistema de reg, actualment per inundació (anomenat *a manta*), que ha de passar a un sistema localitzat i pressuritzat. Amb això, aquesta zona que avui respon a un “paisatge agrari” tendirà a convertir-se en un “paisatge agroindustrial”, definit per l’homogeneïtat d’espècies i de conreus.

Aquests processos s’orienten a la intensificació agrícola i són empesos per dues dinàmiques d’abast global: en primer lloc, per la pressió per incrementar la productivitat, atès que els productes agraris competeixen en un mercat altament globalitzat, i els costos de producció a Europa, comparativament, són dels més alts del món; i, en segon lloc, per la necessitat de racionalitzar el consum d’aigua, a causa de la creixent escassetat, directament relacionada amb el canvi climàtic.

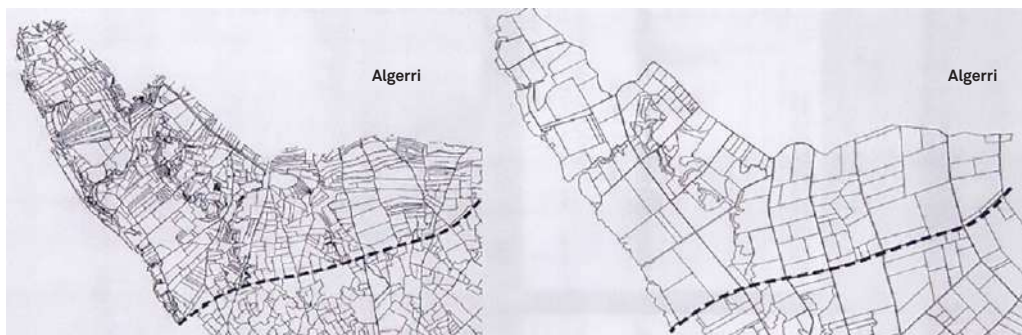
En tots els casos, l’afectació sobre el paisatge que deriva de la intensificació agrícola es tradueix en la simplificació parcel·l·lària i, en general, en l’homogeneïtzació de la matriu biofísica.

Quines transformacions van associades al canal Segarra-Garrigues?

En els termes municipals ubicats en el marge dret del canal Segarra-Garrigues, les transformacions, més enllà de la concreta afectació sobre els terrenys d’expropiació definitiva pel pas del canal, les basses o les estacions

de bombeig, deriven de dos processos horitzontals i massius, operats de manera successiva i per aquest ordre:

a) Les concentracions parcel·làries. Són condició indispensable que imposa l'Administració actuant per integrar-se al sistema de reg. Consisteix en l'agrupació de la totalitat de finques d'un mateix propietari en una única peça, per racionalitzar al màxim l'explotació resultant i simplificar i reduir al mínim la xarxa i els punts de connexió de reg (hidrants i els capçals de reg). També comporta una simplificació de la xarxa viària rural, des del punt de vista de supressió de camins i alineació d'aquests, i, alhora, un eixamplament de les seccions per possibilitar el pas de maquinària gran.

Figures 1 i 2. Mapa cadastral abans i després de la concentració parcel·lària a Algerri (Noguera), el 2010.

b) La latifundització induïda. Els costos de connexió al sistema de reg, tot i estar bonificats per l'Administració, resulten inamortitzables per a molts pagesos, als quals l'obra ha atrapat en edat de jubilació o prejubilació. Per això, la lògica de mercat indueix una transferència de la gestió, ja sigui mitjançant canvis de propietat o en forma d'arrendaments a vint-i-cinc anys, en benefici dels grans terratinents del territori o inclús directament de l'agroindústria procedent de les comarques veïnes, on la intensificació agrícola i l'alta productivitat venen d'enrere. No és agosarat afirmar que els grans beneficiaris dels nous terrenys de regadiu que estan entrant en joc a l'Urgell i les Garrigues són les empreses i centrals fructícoles i farrateres del Segrià, el Pla d'Urgell i les zones tradicionals de reg de les dites comarques. S'han trobat amb un espai natural d'expansió al costat de casa,

amb finques poc treballades i a un preu/hectàrea molt inferior al qual estan acostumats. Tot plegat, en un moment en què la terra és un valor refugi per a inversors de tota mena.

Imatges 4 i 5. Una finca abans i després de la implantació del regadiu a Alcanó (Segrià), el 2014. Font: ICGC.

Un procés i altre tenen un tret bàsic en comú, l'agrupació de parcel·les i la maximització del conreu. En les concentracions parcel·làries, l'agrupació es produeix d'una manera regulada i, en el segon, de manera espontània. Però en ambdós casos, s'observa una simplificació del terreny mitjançant replanacions i anivellaments, amb una conseqüència ambiental i paisatgística tangible: l'eliminació dels marges, les vores i els reductes amb vegetació natural. És aquest matís no menor que condueix a l'esmentada transició dels paisatges agroforestals a paisatges agraris.

Fins avui, aquest fenomen afecta principalment el marge dret del canal Segarra-Garrigues. El marge esquerre, atès que té menys dotació i és menor el potencial d'intensificació, no resulta gaire atractiu per l'agroindústria i els grans inversors. Per contra, com que els costos d'integració al sistema de reg lògicament són més baixos, és una opció interessant per a l'explotació familiar agrària.

I quines transformacions van associades a la modernització dels canals d'Urgell?

La concentració parcel·lària no es preveu en la modernització dels regadius històrics dels canals d'Urgell. Probablement tampoc ho farà en la modernització de la resta d'antics sistemes de regadiu (bàsicament, el canal Aragó-Catalunya, amb 43.000 ha a Catalunya, i el canal de Pinyana, amb 14.000 ha), que tard o d'hora l'emergència climàtica obligarà a modernitzar. Ben segur que les altes expectatives de preu de partida de les terres de reg complicarien la gestió dels intercanvis. En aquesta zona, com s'ha apuntat, la modernització es basa en el canvi del sistema d'irrigació, que passa del tradicional reg per inundació a reg a pressió. Cal dir que a les zones de regadiu, les finques han estat objecte d'un procés secular de replanament per facilitar un reg uniforme, amb la consegüent desaparició o reajustament dels antics marges, les anomenades *ribes*. En aquestes comarques,

Imatge 6. Sèquia Tercera a Mollerussa i plataners a la banqueta. Foto: Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

les ribes van romandre com a quasi únics espais de vegetació espontània i de connexió biològica. Cal afegir, encara, la particularitat que, a diferència dels desmesurats anivellaments que tenen lloc actualment a les àrees de regadiu històric, al llarg del primer segle i escaig, els treballs es van operar a escala humana, és a dir, amb mitjans més rudimentaris o amb petita maquinària, de manera que, ni que fos per força, s'imposava un cert respecte pel relleu natural i les corbes de nivell.

En resum, les ribes, originalment concebudes per la seva funcionalitat —i tot i la praxis habitual dels pagesos de “netejar-les” mitjançant cremes controlades—, han constituït autèntics reservoris de flora i fauna. Ben sovint, també han estat suport d'arbres de fruit o d'ombra (freixes, lledoners, tamarius, ametllers...), fonamentals per a la nidificació.

Ara, amb la modernització dels regadius històrics, els marges o ribes passen a ser prescindibles o, directament, fan nosa per a una part dels conreus, atès que amb el reg localitzat un cert pendent del terreny no és impediment per administrar l'aigua. Tal vegada, els marges es poden respectar en conreus arbrats, on el reg localitzat és en canonades esteses al peu de les fileres. Però això es complica en conreus extensius (farratges, hortícoles...), on el sistema de reg es realitza amb pivot o aspensors i es requereix molta continuïtat de terreny. Això pot fer esborrar del paisatge les ribes d'alçada baixa o mitjana, que a la pràctica són la majoria.

D'altra banda, cal parlar de les basses d'acumulació habilitades al llarg de les darreres quatre dècades pels pagesos i les mateixes col·lectivitats per adaptar el reg a llurs necessitats i evitar els inconvenients d'haver-se d'adaptar a l'arbitrarietat dels torns de reg. Això ha donat lloc a una extensa trama de punts d'aigua de mides molt variables i més o menys naturalitzats, que han esdevingut veritables zones humides. Amb la modernització, aquestes basses esdevenen prescindibles, ja que el nou sistema d'irrigació se centralitza en grans embassaments que permeten una regulació controlada en remot.

Finalment, no es pot obviar la importància de les banquetes arbrades, rengleres d'arbres, generalment plataners (també freixes, acàcies...), que es van plantar a banda i banda dels canals amb finalitat d'explotació forestal i per minorar l'evapotranspiració. Aquestes banquetes, socialment emblemàtiques i de gran valor paisatgístic, en uns trams s'han mantingut i, en

d'altres, han estat suprimides arran del progressiu formigonament dels caixers dels canals.

No només és paisatge, també és biodiversitat

El risc d'homogeneïtzació i empobriment del paisatge, que en diferent grau ateny a les comarques de Ponent i que n'amenaça els seus escassos reductes de vegetació espontània, lògicament també té una repercussió directa sobre el grau de biodiversitat.

En percentatge, els marges i vores constitueixen una part residual dels ecosistemes agraris i una part petita dels paisatges agroforestals de component agrícola. Però, a semblança del rol clau que tenen les interfícies agrícoles i els ecotons en els ecosistemes forestals, en els ambients agrícoles tenen un paper clau les partions i els reductes de vegetació espontània i matollars. Sent la part menys present, hi fan un paper essencial, perquè aporten varietat tròfica al recurs fàcil i abundós dels conreus i, sobretot, subministren refugi, amagatall i lloc de cria i nidificació.

De la rica biodiversitat dels paisatges agroforestals, n'és un indicador excel·lent la fauna cinegètica menor (conills, perdius, tords, etc.). La salut de l'hàbitat cinegètic es manté millor en els termes de les Garrigues, l'Urgell i la Segarra i la Noguera, més excèntrics respecte del fons de la cubeta de la Depressió Central. Per oposició, a les zones més centrals de la plana de Lleida i d'Urgell, la caça ha esdevingut residual. No és casual. La intensificació agrícola, no només per l'ús de productes agroquímics i fitosanitaris, sinó sobretot per la desaparició de marges i llocs de refugi i reproducció, implica una disminució dràstica de la fauna.

Com compaginar el desenvolupament agrícola amb el paisatge i la biodiversitat?

La sobirania alimentària també és un mandat com a país i l'augment de la productivitat agrària, un peatge necessari. Llavors... com es pot fer per compaginar el desenvolupament agrícola amb el manteniment d'aquest

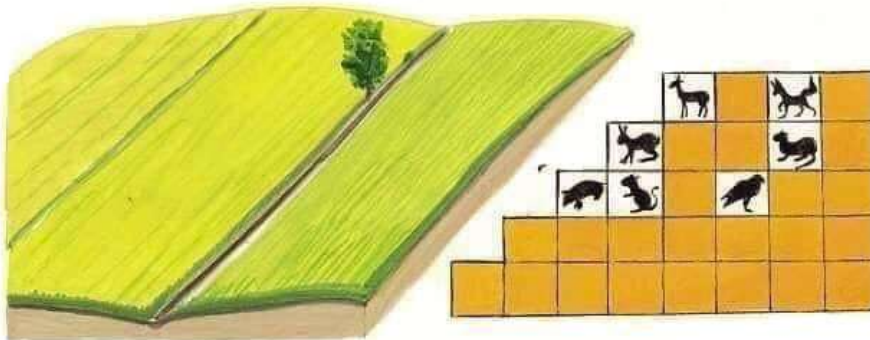
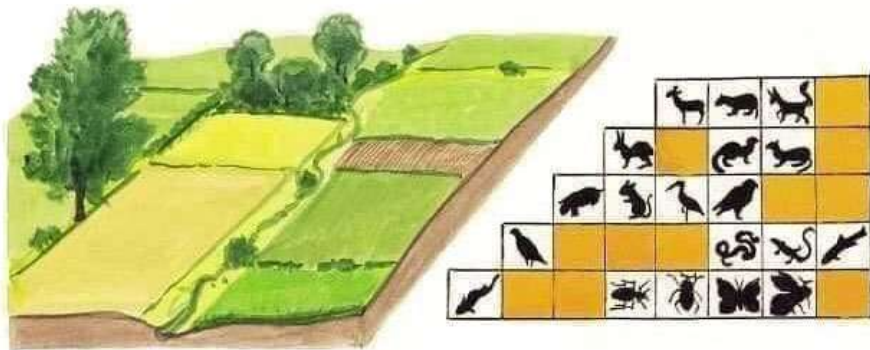
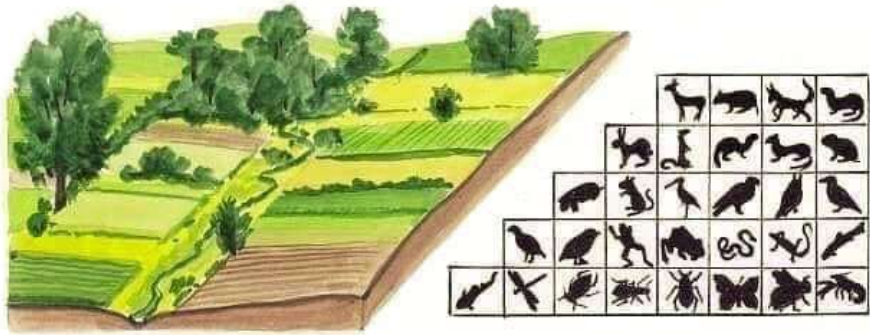

Figura 3. Figures comparatives de l'abundància de fauna segons biòtop agrari. Font: Fischesser, Dupuis-Tate, 1996.

Imatge 7. Paisatge agroindustrial a Gimenells (Segrià). Foto: Ramon Queralt.

petit percentatge de terrenys que acullen els marges, les vores i els espais de vegetació espontània entre finques, parcel·les i bancals? En darrera instància, es tracta d'establir criteris de manteniment, que se situïn en el llinard o punt en què, objectivament i des del punt de vista productiu, no comprometin la viabilitat i l'extensió dels nous regadius, tot i amb el benentès que suposin més cura o certs entrebancs a la barra lliure de qui no s'atén a res.

A continuació, es relacionen un conjunt d'eines i idees per compaginar l'agricultura moderna amb la preservació de marges i vores:

a) Generalitzar l'obligació de mantenir incultivat un 5 % de la superfície agrícola (“àrees de compensació ecològica”) que estableix el model de producció integrada (Generalitat de Catalunya, 2006: art. 4), adreçat a assegurar la presència dels depredadors naturals de les plagues pròpies dels conreus. Endebades, els depredadors naturals són el sistema més sostenible de combatre-les (i no cal dir que el més econòmic).

b) En les successives revisions cadastrals en sòl no urbanitzable, recollir els marges i vores a més petita escala (1:1.000 o inferior), tot i qualificant-los en epígrafs de tipus no conreable (forestal, matollar, erms, pastura...).

c) Abalisar i preservar les bermes i els murs de pedra de les vores dels camins en les obres de canalització de les xarxes secundàries i terciàries dels nous regadius.

d) En les llicències d'obra de moviments de terres per a replanacions i anivellaments de terrenys, establir una alçada màxima de marge i un pendent màxim de talús resultant. Això caldria ponderar-ho en funció de la zona geogràfica, l'orientació i la pluviometria. A part d'evitar la rompuda de determinats marges de més entitat, aquesta mesura redundaria en una restauració vegetal més ràpida i viable, i, per tant, en una estabilitat més important de les finques, i, en general, minimitzaria el risc d'erosió de sòls, que ja ha fet estralls en finques reanivellades amb un excés de pendent.

e) Repensar la concessió de permisos de rompuda per l'Administració actuant, la Direcció General de Boscos i Gestió del Medi del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca i Alimentació, actualment més aviat laxa en zones eminentment agrícoles i garantista en zones eminentment forestals. Com s'ha argumentat des del punt de vista de millorar la biodiversitat, és precisament en masses boscoses on cal promoure la reobertura d'espais agraris aforestats (també amb evidents avantatges de cara a la prevenció i extinció d'incendis), i en espais agraris on cal preservar els escassos reductes de vegetació natural.

f) Considerant que les concentracions parcel·làries impliquen una intensificació de l'aprofitament agrícola, caldria destinar a usos agroambientals (espais erms, etc.) les *masses comunes*, és a dir, aquella petita proporció de terrenys sobrers (un 2 %, aproximadament) que es reserven durant cinc anys per ubicar-hi serveis o compensar greuges a propietaris no identificats.

g) Requerir a l'Administració actuant de comptabilitzar els marges i les vores dins de les superfícies que són objecte de la Declaració Única Agrària (DUN), a fi que aquesta porció de terrenys pugui igualment beneficiar-se dels ajuts agraris comunitaris.

Conclusió: conservar els paisatges agraris i agroforestals, un repte de país

L'ordenació del paisatge i les mesures d'integració i els criteris d'intervenció que col·lectivament proporcionem a les grans bosses agràries del país determinaran que, al cap dels anys, s'acabin convertint en un paisatge banal i sense ànima —a l'estil de les grans planes olivereres andaluses o cerealístiques californianes—, o bé mantinguem un paisatge identitari, singular i identificable, de qualitat, que, al capdavall, és un actiu econòmic i social i motiu d'autoestima.

Referències bibliogràfiques

FISCHESSER, Bernard; DUPUIS-TATE, Marie-France (1996). *Le guide illustré de l'écologie*. París: Editions de La Martinière.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2006). “Decret 413/2006, de 31 d'octubre, pel qual s'estableixen les Normes generals de producció integrada a Catalunya”, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 4753, 3 de novembre de 2006.

GIRONA, J.; IBAÑEZ, C.; SAVÉ, R. (2017). “Sobre la gestió de l'aigua a Catalunya. Apunts per una gestió global eficient”, *Visió IRTA*, núm. 1, juny 2017.

Reptes territorials, urbanístics i de gestió del paisatge dels micropobles

Carme Ferrer Cervelló

Aquest text se centra en els reptes urbanístics i de gestió del paisatge dels micropobles, des de la perspectiva d'entendre i fer visible el paisatge com una oportunitat i el model de gestió, és a dir, com allò que definirà les oportunitats.

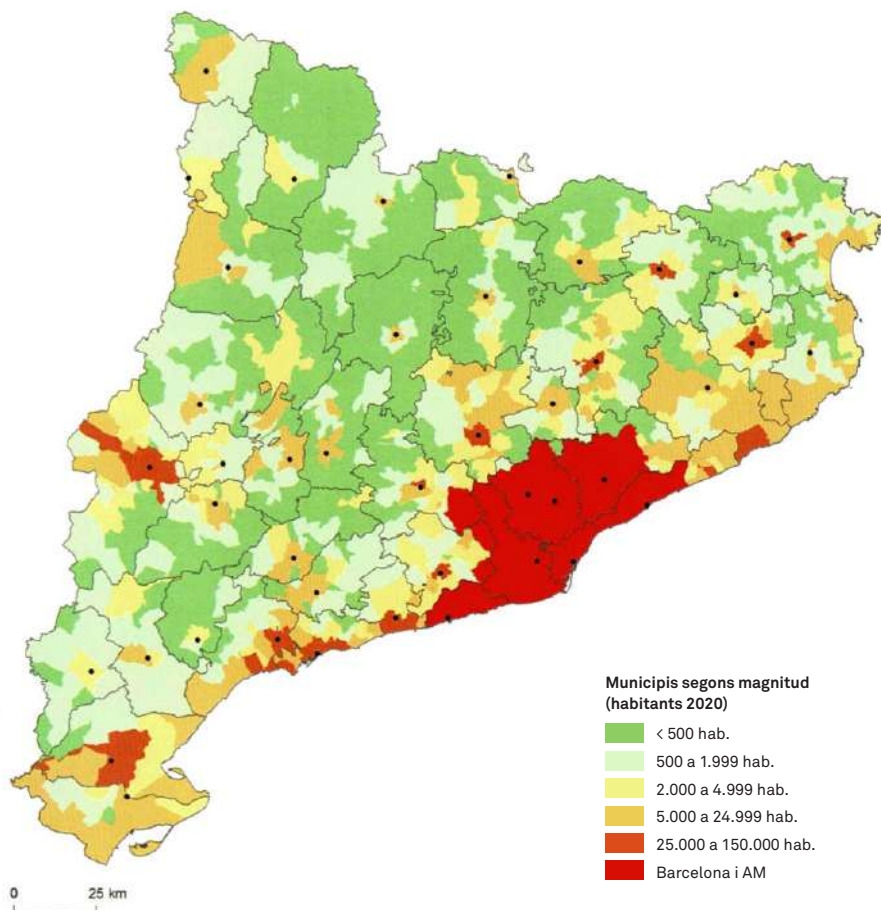
Els micropobles es caracteritzen per ser municipis de menys de mil habitants, on els reptes territorials, urbanístics i de gestió del paisatge poden ser especialment complexos, donades les seves peculiaritats tan diverses i disperses, com el país mateix. Però, a la vegada, tots aquests reptes esdevenen una gran oportunitat, que passa per prioritzar aquestes peculiaritats i abordar-les de manera òptima.

En xifres, dels 947 municipis de Catalunya, actualment, 487 són micropobles, i suposen un 51 % dels municipis. Des d'aquests es gestionen 16.305 km² —un 51 % de la superfície del territori—, habitats per 207.205 persones, un 3 % de la població de Catalunya (Associació de Micropobles de Catalunya, 2022).

Catalunya és un país heterogeni amb moltes realitats diferents, entre elles la dels micropobles. És des de la mirada com a micropobles que es podran trobar moltes de les solucions per posar fil a l'agulla i abordar una part important dels reptes generadors d'oportunitats, incloent-hi la gestió del territori, l'urbanisme i el paisatge.

Sovint, es fa referència als micropobles amb el terme “municipis petits”, només tenint present la poca densitat de població, però com ja hem vist, la majoria d'ells gestionen una gran part del territori, cosa que es tradueix en diversos nuclis i masies aïllades, la necessitat de mobilitat per arribar als serveis bàsics i essencials, quilòmetres de camins i pistes forestals, una gran i creixent superfície forestal poc treballada, poca disponibilitat d'habitatge —el que hi ha està infrautilitzat, a preus alts i necessita grans reformes, fet que provoca una elevada emigració cap a les grans ciutats— i dona lloc a una població envellida que tendeix a l'alça.

A tot això, cal afegir-hi altres qüestions que fan que els micropobles es diferenciïn entre si i que, per tant, no es puguin tractar de la mateixa manera, com ara la situació geogràfica —si són de muntanya o a la plana—, la proximitat a nuclis grans de població, el dinamisme econòmic de l'entorn, la capacitat de generar activitat i la protecció i preservació del territori. Caldrà no perdre de vista tots aquests factors per

Mapa 1. Municipis de Catalunya segons la magnitud demogràfica l'any 2020. Font: Aldomà, 2022.

tal de detectar les potencials oportunitats de cadascun d'ells en la seva idiosincràsia.

Ara bé, s'ha de tenir molt present que és d'aquest territori d'on aprofitem molts dels recursos endògens que necessitem per al nostre dia a dia, com ara l'aigua, els aliments, l'energia, la fusta, els minerals... , recursos que també van a parar a la població de les grans ciutats i no tan grans, i són imprescindibles per a la seva subsistència i dels quals actualment no es poden autoabastir als propis termes municipals.

D'altra banda, cal no oblidar que l'economia dels municipis rurals no només es basa en el sector primari, sinó que sovint també és la destinació turística de l'Àrea Metropolitana. La qualitat de vida (la covid-19 ho va palesar); el valor patrimonial, arquitectònic, però també natural, i la proximitat, el sentiment de pertinença i la solidaritat que sovint es viu en els micropobles són indubtables actius que atrauen bona part d'aquesta població metropolitana, persones que necessiten fugir del frenesí del dia a dia i venen a buscar i troben als nostres municipis aquesta finestra de calma i tranquil·litat que els permet respirar a un altre ritme.

D'aquí la importància de trobar un equilibri entre l'àmbit rural i l'urbà, entre el que es produeix en el territori i aquest ofereix i el que necessita la gran ciutat. Potser seria un primer pas molt important començar a plantejar-nos com es distribueixen les càrregues, com generem un copagament en serveis ecosistèmics per a la gestió d'aquest territori que permeti, a les persones que així ho vulguin, viure i desenvolupar els seus projectes de vida als micropobles, amb equitat de condicions en relació amb la resta del país.

Com podem des de l'Administració pública fer de facilitadors de tot això, flexibilitzant la normativa i la burocràcia que afecta la gestió del territori, *ergo*, l'urbanisme i, en conseqüència, el paisatge final? I com podem fer-ho sense perdre de vista el gran repte que tenim al davant, amb el canvi climàtic i les accions que hem de vehicular per tal de mitigar-lo? En definitiva, com podem ruralitzar les polítiques per tenir un territori viu i gestionat?

I en aquest pensar com ruralitzem les polítiques per entomar els reptes —no només dels micropobles sinó també de tot el món rural—, com incidim en la presa de decisions del desenvolupament territorial, econòmic i social i en la interconnexió amb les àrees urbanes, la Comissió Interdepartamental de Despoblament Rural de la Generalitat de Catalunya, el novembre de 2020, va encarregar a una comissió redactora, formada per l'Associació d'Iniciatives Rurals de Catalunya (ARCA), l'Associació Catalana de Municipis (ACM), l'Associació de Micropobles de Catalunya (MdC) i el Consell Assessor de Desenvolupament Sostenible (CADS), la coordinació de l'Agenda Rural de Catalunya. El document definitiu de l'Agenda Rural de Catalunya va ser aprovat pel Govern de la Generalitat

Imatge 1. Els municipis rurals es troben davant de reptes i oportunitats únics en la gestió del paisatge. Custodiar el territori implica destinar esforços a la preservació dels recursos naturals i culturals, així com el desenvolupament sostenible de les comunitats locals. Foto: Ajuntament de Senan.

de Catalunya el maig de 2022, després de passar per un extens i concorregut procés de participació de tot el territori català, i esdevé una eina clau i estratègica per planificar polítiques d'equitat i de cohesió territorial per al nostre país, conjuntament amb el document *Atles del món rural 2022*, que ens dona una visió molt clara d'on som, i també amb iniciatives legislatives i de planificació, com l'Estatut del Municipi Rural¹, l'Estratègia del Pirineu i d'altres.

A l'Agenda Rural de Catalunya es recullen de manera molt sintetitzada algunes de les propostes necessàries per abordar els diferents reptes que es plantegen en els municipis rurals quant a la gestió del territori, l'urbanisme i el paisatge. De fet, acaba essent un tema tan transversal i que determina d'una manera tan substancial el nostre dia a dia, que en els set reptes que recull l'Agenda Rural de Catalunya s'hi fa referència.

Perquè, en primera instància, els municipis rurals es troben davant de reptes i d'oportunitats únics en la gestió del paisatge; custodiar el territori implica destinar esforços a la preservació dels recursos naturals i culturals, així com el desenvolupament sostenible de les comunitats locals, que pas-

¹ Nota del editor: en el moment de la publicació d'aquest llibre, l'Estatut del Municipi Rural, està aprovat pel govern i pendent de l'aprovació per part del Parlament.

sa primerament per garantir els diferents aspectes relacionats amb el benestar de les persones, la seva qualitat de vida i l'accés i la millora dels serveis bàsics. Es tracta de disposar d'un territori ben connectat, tant pel que fa a la vinculació amb la mobilitat sostenible i al manteniment de les xarxes viàries com al desplegament de les tecnologies digitals; al cap i a la fi, les telecomunicacions ja són tant o més importants que la mobilitat —la covid-19 així ho ha posat també de manifest. Les infraestructures terrestres connecten pobles; les telecomunicacions ens connecten amb el món sencer, de manera que permeten que les persones puguin treballar des de qualsevol indret. És una evidència reiterada, però sense persones al territori no hi ha gestió del paisatge, més enllà de la pròpia gestió de la natura salvatge.

I altres reptes recollits a l'Agenda Rural de Catalunya que incideixen més directament en el paisatge són el model de transició ecològica i energètica que implementem; la gestió forestal i d'aprofitament sostenible de

Imatge 2. La participació comunitària i la promoció de pràctiques sostenibles són clau per poder continuar disposant d'un paisatge ple d'oportunitats. En la imatge, recuperació del conreu del cigró de Senan. Foto: Ajuntament de Senan.

la gran i creixent superfície forestal, vinculada a incendis cada cop més virulents; l'ocupació forestal del mosaic agroforestal i, per últim, la tendència al monocultiu.

Cal plantejar-nos com podem ser capaços, des de l'administració municipal, de facilitar els processos per poder arrencar diferents motors econòmics, destinats a impulsar oportunitats des de la gestió del territori, a través d'una mirada innovadora que incideixi en la dinamització econòmica, tenint en compte el relleu generacional rural, el turisme sostenible, la recuperació d'oficis, la valorització del patrimoni i la innovació cultural, des d'un punt de vista actual i centrat en les necessitats del segle XXI.

En definitiva i sense cap mena de dubte, el paisatge és l'actiu més important que tenim als nostres municipis, té un potencial catalitzador per a la diversificació de l'economia dels micropobles sempre que siguem capaços de fer-ne una gestió equitativa, sostenible i des del respecte, en consonància amb la preservació dels espais de patrimoni i culturals, des d'un enfocament integrat que equilibri el desenvolupament econòmic i la conservació dels també valors naturals i culturals.

Part de tot això passa perquè se'ns escolti abans de dictaminar lleis i altres eines legislatives i jurídiques que, d'alguna manera, acabaran essent determinants en les intervencions que hi podrem fer, com són els canvis d'ús del sòl relacionats amb l'especulació urbanística i la instauració d'infraestructures que comprometen la integritat del paisatge, les quals sovint ens porten a la degradació dels ecosistemes necessaris per mantenir la biodiversitat del camp i dels conreus i, al final, del paisatge que ens sosté i ens alimenta. La participació comunitària i la promoció de pràctiques sostenibles són clau per poder continuar disposant d'un paisatge ple d'oportunitats.

Referències bibliogràfiques

ALDOMÀ BUIXADÉ, Ignasi (2022). *Atlas del món rural 2022*. Lleida: Universitat de Lleida.

ASSOCIACIÓ DE MICROPOBLES DE CATALUNYA (2022). *Micropobles en xifres* [en línia]. <<https://www.micropobles.cat/micropobles-en-xifres/>> [consulta: 20.05.2024].

GENERALITAT DE CATALUNYA (2017). "Acord GOV/120/2017, d'1 d'agost, de creació de la Comissió Interdepartamental sobre Despoblament Rural", Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, núm. 7426 de 3 d'agost de 2017.

GENERALITAT DE CATALUNYA [2020]. *L'Acord nacional per a l'Agenda 2030* [en línia]. <https://cads.gencat.cat/web/.content/00_agenda_2030/acord_nacional_agenda_2030_a_catalunya.pdf> [consulta: 16.05.2024].

— (2022a). “Acord GOV/108/2022, de 24 de maig, en relació amb l'Agenda Rural de Catalunya”, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 8676 de 22 de maig de 2022.

— (2022b). “Acord GOV/153/2022, de 19 de juliol, en relació amb la Comissió Interdepartamental de Governança Rural”, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 8714 de 21 de juliol de 2022.

— (2024). *Avantprojecte de llei de l'Estatut dels municipis rurals* [en línia]. <<https://governobert.gencat.cat/ca/transparencia/normativa-i-informacio-interes-juridic/normativa/normativa-en-tramit/pre/en-tramit/Avantprojecte-de-lei-de-lEstatut-dels-municipis-rurals>> [consulta: 16.05.2024].

GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE TERRITORI (2023). *Agenda dels pobles i ciutats Catalunya 2050* [en línia]. <<https://terra.bibliotecadigital.gencat.cat/bitstream/handle/20.500.13045/734/agenda-pobles-ciutats-catalunya-2050-memoria-tecnica.pdf?sequence=3&isAllowed=y>> [consulta: 16.05.2024].

Formes diferents d'entendre el lloc per pensar l'habitable. De la tradició al futur, passant per l'avui

Gabor Bouman

Les reflexions que venen a continuació són fruit de la meva experiència en l'ofici de fuster d'estructures i arquitecte, una mirada que porta intrínseca el que considero algunes de les claus per entendre el lloc a l'hora de pensar l'habitable. És una finestreta inspirada en la custòdia d'un saber ancestral que hem deixat perdre any rere any, ahora que, com diu Ignacio Abella, “es malbaraten esforços per conquerir la lluna i destruir més ràpid i més eficaçment” [traducció de l'autor] (Abella, 1985).

En el món tradicional, els nostres ancestres conceben món i cosmos (del grec *kosmos*, ‘ordre’) com a subjectes. A les acaballes de l'edat mitjana, però, es produeix una esquerda en la cosmovisió hegemònica dels nostres pobles després de mil·lennis. És a partir de llavors que el racionalisme, encapçalat per les idees de pensadors com Descartes, s'estableix com a substrat de pensament, i se situa l'ésser humà al centre i per sobre d'allò que l'envolta (Herrero i Batalla, 2015). Es tracta de l'antropocentrisme, que va fomentar la cultura renaixentista. El gran canvi de valors es referma amb la caiguda de l'Antic Règim, la revolució científica i industrial i el foment del positivisme i el reduccionisme materialistes (Mallarach, Montserrat, Vila, 2013). És llavors que món i cosmos passen de subjectes a objectes. En aquest context antropocèntric, l'ésser occidental s'endinsa en la modernitat, sota la mirada cega del progrés i el creixement infinit, en un planeta que ara sabem finit amb certesa (Vandana, 1995). Aquest procés, que s'ha prolongat i estès durant segles, ha desembocat en les crisis plurals que ens travessen actualment; ens hem permès allunyar-nos dels pilars de la nostra civilització, entre els quals el paisatge no n'és una excepció. La Revolució Industrial, la globalització i una economia del capital al servei del creixement il·limitat han sigut l'últim espeternec que ens ha portat als nostres dies.

En el meu recorregut vital i professional, formar-me en l'ofici de fuster d'estructures és el fil que vaig decidir estirar per reconnectar amb aquest món tradicional; una sortida a la crisi que em travessava en finalitzar els meus estudis d'arquitectura a la universitat. En els estudis universitaris se'ns introdueix dins del pensament contemporani, materialista i humanista discretament, però ahora amb contundència, i es nega per omissió qualsevol altre tipus de llenguatge, també el tradicional.

En aquest món tradicional i perenne al qual es fa referència a l'inici del text, i en relació amb la vinculació entre la humanitat i el territori —

el paisatge—, els oficis han sigut, i tenen el potencial de ser avui encara, una de les peces clau, actors i testimonis d'un dels vincles més rellevants entre l'home¹ i el cosmos. De fet, en paraules d'Ignacio Abella, l'ofici de fuster d'estructures encarna la relació entre dos éssers —l'home i la fusta— (Abella, 1985), idea de la qual es desprèn que en l'ofici la fusta no és objecte, sinó subjecte. De fet, en una mirada més àmplia, els oficis, en el seu sentit autèntic, materialitzen una vinculació directa i harmònica entre l'home i el territori —el paisatge— i el fet d'habitar-lo. Fan referència a una cosa viva, enfront d'una cosa inerta. I per això, tant en el món simbòlic com en les seves reminiscències que ens trobem actualment, ens permeten relacionar-nos amb el paisatge de subjecte a subjecte. El poc que queda dels oficis avui és una representació del món tradicional viu. En paraules d'Avinash Chandra, aquest món simbòlic encarna “la concentració en lloc de la dispersió, el silenci enfront del soroll continu, la tranquil·litat enfront de la velocitat i l'agitació, i la renúncia al domini del desig creixent” [traducció de l'autor] (Chandra, 2016) que caracteritzen el món modern.

Per endinsar-nos en la reflexió sobre el paisatge —el fet d'habitar el territori—, he escollit com a referent el *mas català*, arquetip de l'organització territorial i social a la Catalunya Vella. Segons la definició del llibre *La masia Catalana*, es tracta d'una “explotació agrària integrada per la casa, que pot rebre el nom de *masia*, i per les terres de conreu, boscos, pastures i erms que en formen part” (González, Moner, Ripoll, 2005: p. 13). Fixem-nos que l'acció d'explotar és, sens dubte, una relació de dominància cap al paisatge, és a dir, una objectualització a través d'una subordinació. Alhora, aquesta definició malauradament tan hegemònica oblida la peça clau del *mas* —els seus habitants—, atès que sense habitants el *mas* és buit de sentit i està condemnat a la decadència. Per si no fos prou, la definició oblida elements tan importants com la cultura, el patrimoni immaterial i els regnes vegetal i animal, encapçalats per l'aigua, font primordial de vida, i la cosmovisió de teló de fons, que dona sentit i sosté l'existència. És im-

1 Aquest article està escrit utilitzant el masculí genèric i fent referència al terme *home* com a fórmula tradicional, fugint de la concepció de *home* lligat a baró-masclé i prefereix humanitzar-ho emprant *home*, en lloc de deshumanitzar-ho amb termes abstractes i generalistes, com seria *humanitat*; tampoc entrar en aclariments constants de *home* i *dona* que entorpeixen la lectura. L'autor expressa el seu rebuig al patriarcat.

portant recalcar també la visió que la comunitat tenia d'aquesta manera d'habitar el territori: era una estructura autàrquica, que tenia com a últim motiu cuidar aquell tros de terra per a les generacions futures. Res més allunyat de la visió de l'home i el cosmos que tenim en l'actualitat.

La idea clau que resumeix el *mas* —incloent-hi la *masia*— en relació amb el títol d'aquest article és que el *mas* beu i s'alimenta del mateix paisatge que és protagonista, d'un paisatge que té a tocar. El *mas* és el mateix paisatge. La interdependència és recíproca: el territori necessita ser cuidat i, alhora, els habitants, també. Per això, els habitants gestionen els recursos amb què el territori proveeix, per tal que aquest últim sempre romangui equilibrat i sa —en cas contrari, la pròxima generació no podria desenvolupar-se amb la mateixa plenitud. Enmig de la finca, en una posició estratègica i integrada amb els fenòmens naturals i el paisatge, s'hi troba la masia. Els murs s'han alçat amb pedra del lloc, amb morter de calç o guix natural cuits a la mateixa finca. Les bigues són de fusta massissa dels boscos irregulars que rodegen la masia, talats a l'època de l'any que marcaven els coneixadors de l'ofici —amb la lluna descendent de l'hivern—; les teules, d'argila, treballades a la teuleria del veïnat; llenya per escalfar-se i cuinar. . . Els atributs són nombrosos. La idea d'importar materials d'un territori desconegut —sota unes condicions desconegudes— era senzillament inconcebible. Dit d'una altra manera, la relació amb el paisatge és *directa*, parlem de paisatge en singular, ja que cada lloc implica un únic paisatge; l'acció és localitzada.

Malauradament, però, trobar avui en dia aquesta relació directa, única i singular amb el paisatge és una opció cada vegada més remota. Impulsada per la globalització i l'economia del capital, que no dubta a espoliar recursos i sotmetre tot allò que l'envolta, la societat moderna ha fet que el nostre sentit de vida ja no pugui parlar de *paisatge*, sinó que hagi de parlar de *paisatges*: el paisatge directe —en singular— “acudeix” i, per tant, afecta múltiples paisatges indirectes —en plural— per beneficiar-se'n i extreure'n allò que aparentment necessita. Els paisatges subordinats solen estar en relació de dependència, ja sigui a la perifèria en relacions urbanes-rurals o bé en països del sud en relacions nord-sud d'espoli de recursos. En una societat contemporània abocada a les presses, en què no hi ha temps per a la pausa, l'escolta i la reflexió, una mirada superficial i la deslocalització de

Imatge 1. Malauradament, avui en dia, la relació directa, única i singular amb el paisatge és una opció cada vegada més remota. Foto: Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge (Albert Vergès Sarola).

les accions són còmplices d'un sistema destinat al col·lapse. Com diu Avinash Chandra, només en la cultura moderna l'home sembla satisfet vivint una vida pràctica sense fer-se gaires preguntes (Chandra, 2016).

Contràriament al que faria el fenomen de l'associació, la dissociació és l'impuls per veure'ns diferents d'allò que ens rodeja. En conseqüència, la dissociació també ens separa del nostre passat, dels nostres ancestres, que han caminat en aquest món des de fa mil·lennis, que encarnen el món tradicional. Avui, la dissociació és tal, que fins i tot quan parlem de patrimoni, ho veiem com a quelcom extern a nosaltres, propi d'uns altres temps, com una cosa de sentit ple que se'ns ha escapat de les mans i a la qual ja no tenim permès accedir ni viure-la en primera persona.

Un exemple d'aquesta dissociació en les formes d'habitar el lloc queda reflectit en una proposta de projecte que em va arribar sobre la taula. Es tracta de la rehabilitació de les antigues escoles d'un poble als Prepirineus

aragonesos. Un projecte amb intents d'abordar el terme *patrimoni* —suposadament fent una al·lusió a la tradició—, però en què lamentablement la idea de patrimoni apel·la únicament a una imatge superficial i com a portada d'un projecte de cartró; una estratègia clàssica dins de l'arquitectura contemporània. El patrimoni —el món tradicional— no és superficial, ni tan sols d'una sola dimensió. No és una imatge. És un estil de vida, el reflex d'uns usos i costums, d'unes tradicions, una mirada integral i coherent que relaciona l'home amb el cosmos. Quin sentit té una rehabilitació que anhela una imatge de patrimoni superficial de cara enfora —un paisatge de postal—, si totes les tècniques i els factors que sostenen aquesta imatge fan bandera d'un llenguatge oposat, estan buits de sentit i, de retruc, degraden el paisatge directe i, evidentment, també els múltiples paisatges indirectes que han estat transformats per fer arribar aquella matèria primera des del seu lloc d'origen, el lloc de transformació i (sobre)processament, de (sobre)transport, d'emmagatzematge i de distribució?

Recordem que la construcció és la causa principal de contaminació del planeta —un 50 %— (Edwards, 2004) i la següent és el transport de mercaderies, que sovint està al servei del sector de la construcció. I recordem, també, que mentre sostenim aquestes dades esfereïdores, les macroempreses còmplices d'aquest despropòsit pretenen anar al capdavant de l'ecologia, en un gest clar de capitalisme verd —el *greenwashing*. Sens dubte, són els petits pagesos els que viuen en la pròpia pell el sense-sentit del món modern i són assetjats, com comenta Gerard Batalla en un article a *La Conca 5.1*: “Es tracta d'un assetjament territorial inèdit, per la seva simultaneïtat a diferents comarques i per la seva intensitat. Són capitals avalats per l'administració i pels seus programes de transició energètica cap al no res” (Batalla, 2023).

Només hi ha un camí per rescatar aquella llum que ens arriba per una escletxa de la porta que vam tancar amb la modernitat: anar a l'arrel —la radicalitat. Res més que el que els nostres ancestres han fet quotidianament sense pretensions. Per tal de concretar les *claus per entendre el lloc a l'hora de pensar l'habitable*, he seleccionat tres exemples reals que he viscut en el marc de la meua activitat professional, que busquen aquest sentit profund i entrar en contacte amb aquest paisatge directe i localitzat, tal com hem fet des de la nit dels temps.

El primer exemple és el projecte que vaig dur a terme a la finca de Can Mercaderet, situada a la comarca de l’Anoia (Barcelona), i que amb l’excusa d’aquest article em vaig permetre el luxe de rebatejar amb el nom de “El mas al segle XXI”. Aquest projecte encarna amb precisió la idea de paisatge perenne en la qual vull fer especial incís. Ens referim a paisatge perenne en relació amb la fulla perenne d’un arbre. Contràriament al que podria semblar, com Francis Hallé explica, un arbre perenne no és un arbre que no perd fulles, sinó un arbre que va mudant les fulles, però que no perd la seva massa foliar al complet entre la tardor i l’hivern (Hallé, 2019). Dit d’una altra manera, “manté la copa al llarg de l’any, però les fulles sí que pateixen un procés de renovació”. I aquest és el quid del paisatge perenne: un paisatge que, malgrat modificar-se al llarg del temps en les seves parts petites, manté la seva qualitat i els seus valors intrínsecs al llarg de la història.

El projecte Ecomercaderet, que custodia la finca de Can Mercaderet, té per missió proveir la comunitat local —entesa com a comarca— d’aliments de primera qualitat. Per fer-ho, treballen de manera autèntica amb la terra i el territori respectant els cicles naturals, el bestiar, les plantes, les persones

Imatge 2. Can Mercaderet treballen de manera autèntica amb la terra i el territori respectant els cicles naturals, el bestiar, les plantes, les persones i l’entorn. Foto: Gabor Bouman.

i l'entorn. Un projecte de sentit comú, que en el món modern necessita etiquetes com ara “sobirania alimentària a través de l'agricultura ecològica i la gestió agroecològica de la finca”, per tal de diferenciar-se del model hegemònic —lamentablement, amb interessos dissonants. Horts, prats de dall, vaques i gallines, verdures, llet, iogurts i ous... són algunes de les delícies que incorpora el paisatge perenne de Can Mercaderet.

En el marc de la seva activitat, em van contractar per construir un nou cobert que acolliria una sala de munyir per a les vaques. Malauradament, en la nostra cultura, les granges acostumen a ser construïdes amb materials i processos amb una sobreindustrialització considerable, i el quilòmetre zero i la integració paisatgística són l'última de les prioritats. Ells tenien clar que no volien una granja de formigó; volien que la nova construcció fos una peça més de l'engranatge del paisatge perenne que custodien en el seu dia a dia —cosa que dona fe de l'autenticitat del seu projecte. Si tot allò que omple les cistelles era de temporada i provenia de la mateixa finca, quin sentit tenia construir un cobert amb formigó o bé amb bigues de fusta laminada importada del nord d'Europa? Era il·lús somiar de construir-lo amb els arbres del bosc de la mateixa finca? Es podria, doncs, incidir en el paisatge directe per no afectar nombrosos paisatges indirectes i perdre, així, la traçabilitat i l'impacte dels materials, a través de l'elecció d'aquesta opció? Podríem, per un moment, connectar amb aquella gent que havia viscut al mas fa poc més d'un segle i reviure la seva quotidianitat per una escletxa? Els boscos de la finca són de *Pinus halepensis*, popularment anomenat *pi blanc*, una espècie que no està caracteritzada pel codi tècnic; és en aquest moment que l'ofici de fuster adquireix rellevància. Amb el propietari acordem fer treball de camp per investigar si a les regions on predomina el pi blanc les construccions l'usen per resoldre elements estructurals, fet que ens donaria la certesa del seu bon ús com a material estructural. Comencem per fer un estudi organolèptic de l'estructura horitzontal de la masia de la mateixa finca. Una alenada d'esperança per a l'esperit tradicional. Iniciem, a partir d'aquí, un apassionant procés de recerca en el marc de l'ofici per esbrinar quins mètodes afavoreixen l'equilibri i la cura del bosc i, alhora, permeten extreure fusta de primera qualitat i de màxima durabilitat en el temps, ja que si no es respecten aquests coneixements, caiem inevitablement en el paisatge caduc, que es degradarà al cap de quatre dies. Es

tallen els arbres amb la lluna pertinent, se'ls extreu l'escorça per tal d'evitar temptar els depredadors de la fusta —éssers xilòfags— i es posen a assecat “a l'aire”. És el mateix procés que s'ha seguit durant mil·lennis, però que avui representa tota una entrega i, així mateix, un ritual, en un món que ho vol tot per ahir i on preval la quantitat davant la qualitat, enmig d'un laberint burocràtic.

Imatges 3 i 4. Treballs de construcció del cobert per a Can Mercaderet, on es van seguir els processos tradicionals. Fotos: Gabor Bouman.

Uns mesos després, amb la fase d'assecat ja avançada, iniciem la construcció del cobert; i al cap de poques setmanes s'inaugura la sala de munyir amb l'arribada de les vaques i les primeres munyides. Com a resultat: la inqüestionable integració en el paisatge del projecte.

Un segon exemple que il·lustra algunes claus per escoltar el lloc a l'hora de projectar-hi l'habitable és la construcció d'un cobert per a burros en una finca del Pla de l'Estany, on la relació home-territori hi és ben palesa. Es tracta d'un antic mas, en el qual encara trobem alguns estrats del conjunt que segueixen funcionant com a *mas* en el sentit tradicional. Per exemple, s'hi fa una gestió forestal sostenible, amb perspectiva d'augmentar la resiliència enfront dels incendis forestals. Un dels punts elementals és la introducció de la pastura de burros catalans, que es mengen el sotabosc, alhora que pasturen els camps extensivament i permeten regenerar el sòl i

augmentar-ne la biodiversitat. És en aquest marc que se'm demana fer-hi un cobert com a recer per als burros. Un cobert de bosc. Estudio el territori atentament; escullo el lloc idoni: domini del paisatge, accés, relació amb els vents dominants, protecció i bona incidència solar a l'espai proper. Tècnicament, els elements que compondran aquest cobert són la fonamentació, l'estructura i el material escollit per resoldre el full de coberta —que protegirà els animals de l'aigua i dels elements. L'estructura es va desenvolupar amb fusta massissa —no podria ser d'una altra manera—, però en aquest cas es va aprofitar el context favorable per incidir especialment en la fonamentació. La solució habitual, en el món modern, per resoldre la fonamentació seria amb formigó armat, fet que significaria carregar sacs de ciment —amb les corresponents emissions de CO₂ i petjada ecològica incorporades— i un dipòsit d'aigua. Però en el nostre territori, tradicionalment, com en molts d'altres, la pedra del lloc era el material principal per desenvolupar la fonamentació de l'arquitectura vernacular. I justament a l'indret mateix escollit per dur-hi a terme la construcció trobem pedra. I, per si no fos prou, en trobar-nos a la part alta d'un turó, els embats de la natura han anat erosionant i polint la seva superfície superior, la qual cosa ha fet que hi emergeixi l'estrat resistent, un estrat essencial d'identificar per fonamentar amb solidesa. Decideixo, però, establir un diàleg amb la fonamentació tradicional per fer un pas més enllà, i hi incorporo coneixements contemporanis. Sabem que la fusta i la humitat persistent no són amigues. Per aquest motiu, incorporo un element metàl·lic que crea una separació entre la pedra i la fusta, i així s'evita que la humitat ascendeixi per capilaritat a través de la roca i s'infiltri a la fusta dels pilars.

L'estructura de fusta, junt amb la fonamentació de pedra, ofereixen a la construcció una integració paisatgística excel·lent. Queda palès que no cal anar gaire lluny per buscar les respostes de com habitar el territori; el territori mateix ens les brinda, si ens hi permetem una escolta atenta.

L'últim exemple que volia citar és una mirada de més a prop a la font de tot aquest cicle de les estructures de fusta: el bosc. Actualment, m'autoabasteixo de la matèria primera, la fusta, per poder tenir una traçabilitat del material, fet que em permet incidir en els boscos de les comarques gironines, els boscos locals. Ho faig amb l'ajuda d'una serradora —una màquina— que em possibilita transformar el tronc en bigues, taulons o taules.

Imatges 5 i 6. En la construcció d'un cobert per als burros s'ha utilitzat la pedra del lloc per a la fonamentació i fusta per a l'estructura, materials que ofereixen una integració paisatgística excel·lent. Fotos: Gabor Bouman.

Amb l'arribada i la normalització de la industrialització, l'obtenció de matèries primeres ha passat a ser, tal com reflectia la definició de la masia catalana citada a l'inici, un tema d'explotació —tant del planeta com de les persones que s'hi troben involucrades—; de dissociació en majúscules, on la quantitat ha desbancat la qualitat sense miraments; d'immediatesa i de mirada a curt termini, despreocupada per totes aquelles conseqüències que tenen a veure amb el demà i amb aquells que el viuran; d'adaptar el paisatge a l'home, en lloc de fer-ho a la inversa.

Enfront d'aquest model imperant —salvatge i extractiu— que aparentment sembla l'únic existent, brilla un moviment que s'anomena *silvicultura suau* o *silvicultura propera a la natura*. En aquest model, la persona gestora forestal impulsa una gestió del bosc ecològica i econòmica, de manera que respongui a les necessitats humanes sense comprometre l'equilibri de l'ecosistema. Parlem de boscos en majúscules, on hi ha pluricultura —diversitat d'espècies; en definitiva, vida—, en oposició a les plantacions, que són monocultures i a les quals, sovint, se'ls ha mal anomenat *bosc*, amb un abanderament de la gestió sostenible i que, absurdament, porten un certificat sostenible incorporat. La diversitat d'espècies no és competència, sinó cooperació, i permet anar més lluny sense necessitat d'introduir-hi més recursos externs; comporta més fertilitat del sòl, fet que acaba conduint a una millor qualitat tant de la vida com de la fusta —un sòl degradat ofereix creixements fràgils—, cosa que agafa una rellevància espe-

cial en un moment d'inflexió com el que vivim. La gestió amb *silvicultura propera a la natura* permet, d'una banda, generar ecosistemes resilientts vers l'emergència climàtica, que inclouen també l'ésser humà i, de l'altra, produir fusta de primera qualitat, tot en els boscos locals mateixos que ens rodegen i alhora amb una mirada planificada i de futur. La resiliència enfront de l'emergència climàtica es veu especialment afectada en un territori amb una casuística tan peculiar com la de Catalunya, on el perill d'incendis és elevadíssim i l'augment de la massa forestal respecte als anys cinquanta és altíssima, amb la corresponent incidència sobre el risc de crema.

Imatges 7 i 8. A l'esquerra, imatge de la transformació dels troncs en bigues i, a la dreta, estat actual del bosc amb gestió propera a la natura després d'haver-ne tret els troncs. Fotos: Gabor Bouman.

Decideixo apostar per allò viu, per ennoblir el paisatge en lloc de degradar-lo, buscant solucions que pretenguin integrar i no explotar, fent xarxa amb els petits agents que s'impliquen qualitativament en el territori i que poden escoltar i implementar una època de tala que atén a la saviesa tradicional i que permet incorporar les característiques dels cicles anuals per afavorir radicalment la qualitat de la fusta. No és casualitat que els arbres es talessin a l'hivern amb lluna descendent: la qualitat de la fusta és molt menor si es tala en altres períodes, en què les forces de l'arbre estan a la seva part superior i la saba circula fervorosament per moure's entre fulles i arrels —saba bruta i saba neta. Al cap i a la fi, autoabastir-me em permet tenir una traçabilitat completa de tot el cicle del material, visitar l'estat del bosc un cop s'hi ha intervingut. De nou, és la tradició la que dona un marc de coneixement i tècniques des d'on estirar el fil.

M'agradaria concloure el text enumerant un seguit de reflexions. És important recordar els perills que enfronta la dissociació en el nostre caminar en aquest món. Una mirada dissociativa és conservacionista, veu els temps passats com una cosa diferent a nosaltres i vol salvaguardar el patrimoni sense tocar-lo, com si estigués dins d'una vitrina de museu per a la posteritat dels temps. És per això que crec que el que cal ara és una mirada associativa: que parli de la vida, que s'identifiqui amb el món que trepitgem i que reivindiqui els temps passats, escoltant-los i integrant-los en els temps actuals des del màxim respecte; que vegi el patrimoni com una idea viva i activa que ens travessa i de la qual podem formar part en les accions quotidianes; que es mesuri des d'un prisma qualitatiu.

Ens trobem en un moment en què la falta de discerniment és tan elevada, que som capaços de portar a terme disbarats i ser-ne còmplices, com el de la macroindústria càrnia a Catalunya: desforestar l'Amazones del Brasil per extreure'n soja per alimentar vedells i porcs d'engreix al nostre territori —amb les repercussions i contaminacions que implica a les nostres comarques— i exportar la majoria de carn a l'Orient, especialment a la Xina. Quin periple, i quina bestiesa. Amb això, pretendre que totes les finques del nostre territori s'autoabasteixin de recursos potser és ambicions amb la conjuntura actual, però una revisió i una mirada atentes sobre el territori català com a territori sobirà i autàrquic són imprescindibles en una etapa de repte com la que ens travessa.

És urgent i absolutament necessari que s'impliquin polítiques i mirades que parlin i s'involucrin en l'àmbit local, que reivindiquin el món rural —no solament com a model turístic i extractiu— i que tinguin una mirada que vagi més enllà de l'avui. Ens calen, més que mai, solucions radicals que ens portin a l'arrel, i és aquí on l'esperit tradicional té les claus que busquem.

Donat que la meua especialitat és la fusta estructural, els temes tractats han girat essencialment entorn d'aquest material, però les reflexions no són ni exclusives ni excloents. És a dir, aquestes idees són aplicables fil per randa a tots els materials nobles que han format part de la tradició arquitectònica i constructiva al nostre territori fins al dia d'avui. Materials com la pedra, la palla, l'argila —ja sigui cuita, com a teula ceràmica, o sense coure, com a morter de terra— i la calç, juntament amb els seus cicles (des

de l'obtenció fins a la transformació i la instal·lació), ocupen exactament el mateix rol que la fusta estructural en aquesta història.

I, finalment, en temps convulsos com els que ens toca viure, voldria recordar que “no només de pa viu l'home” (Deuteronomi 8,3), una sentència que ens recorda que la quantitat i la materialitat certament són manifestacions del món on vivim, però que quan les hem reduït a úniques manifestacions de la nostra experiència, el sentit de la vida ha quedat orfe.

Referències bibliogràfiques

ABELLA, Ignacio (1985). *El hombre y la madera*. Barcelona: Integra.

BATALLA, Gerard (2023). “Agroassettament renovable”, *La Conca 5.1*. <<https://www.laconca51.cat/agroassettament-renovable/>> [consulta: 27.03.2024].

CHANDRA, Avinash (2016). *El científico y el santo*, traducció d'Álvaro Enterría. Palma: José J. de Olañeta.

EDWARDS, Brian (2004). *Guía básica de la sostenibilidad*. Barcelona: Gustavo Gili.

GONZÁLEZ, Antoni; MONER, Jeroni; RIPOLL, Ramon (2005). *La masia catalana: Evolució, arquitectura i restauració*. Figueres: Brau.

HALLÉ, Francis (2019). *Alegato por el árbol*. Bilbao: Libros del Jata.

HERRERO, Yayo; BATALLA, Pablo (2015). “El decrecimiento no es una opción. Lo es llegar a él de manera fascista o justa”, *Nodo 50* <<https://info.nodo50.org/El-decrecimiento-no-es-una-opcion-Lo-es-llegar-a-el-de-manera-fascista-o-justa.html>> [consulta: 23.03.2024].

MALLARACH, Josep Maria; MONTSERRAT, Joan; VILA, Josep (coord.) (2013). *Reptes per preservar els boscos madurs a Catalunya*. Barcelona: Institució Catalana d'Història Natural; Girona: Associació Silene.

VANDANA, Shiva (1995). *Abrazar la vida. Mujer, ecología y supervivencia*. Madrid: Horas y Horas.

Experiències de cartes i plans de paisatge

Cartes del paisatge: l'aplicació contractual de les polítiques de paisatge. Els casos de l'Alt Penedès, Berguedà, Priorat i Garraf

Albert Cortina

Iniciatives per reivindicar el paisatge: la Carta del paisatge de la Conca de Barberà

Mireia Bonet Sendra

La carta del paisatge com a eina de gestió a l'Alt Empordà

Oscar Sagué Pla

El Pla de paisatge de Cervera

Ramon Royes i Guàrdia

Cartes del paisatge: l'aplicació contractual de les polítiques de paisatge. Els casos de l'Alt Penedès, Berguedà, Priorat i Garraf

Albert Cortina

El Conveni europeu del paisatge, promogut pel Consell d'Europa, que va entrar en vigor l'1 de març de 2004, juntament amb la posterior Llei 8/2005 del paisatge i el Decret 343/2006 per a la seva aplicació, és el marc legal a Catalunya on s'inscriuen les cartes del paisatge com a instrument de governança territorial, concertació social i compromís ètic a favor del paisatge (Generalitat de Catalunya, 2006).

Segons aquest tractat internacional i la legislació catalana que el desenvolupa, els objectius de qualitat paisatgística que s'han de fixar per a un paisatge concret representen “la formulació per part de les autoritats públiques competents de les aspiracions de la col·lectivitat en relació amb els elements paisatgístics del seu entorn” (Zoido, 2007).

D'altra banda, l'article 6, relatiu a les mesures específiques establertes en el Conveni europeu del paisatge, expressa el següent: “Per aplicar les polítiques en matèria de paisatge, cada part es compromet a establir instruments d'intervenció destinats a la protecció, la gestió i l'ordenació del paisatge” (Consell d'Europa, 2000: art. 6).

La carta del paisatge com a instrument de governança territorial

En el document *Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the guidelines for the implementation of the European Landscape Convention* (Consell d'Europa, 2008), adoptat pel Consell de Ministres, el 6 de febrer de 2008, en la reunió 1.017 dels representants ministerials, es va determinar que els mitjans per aplicar una política de paisatge o introduir la dimensió paisatgística en les polítiques sectorials poden ser de naturalesa reguladora o contractual. L'aplicació contractual es basa a establir compromisos en documents de consens, com poden ser les cartes

del paisatge, convenis, contractes o qualsevol altre tipus d'acord entre les autoritats que han de dur a terme les polítiques públiques de paisatge i els agents implicats.

- En el cas d'una política de protecció, les cartes del paisatge poden referir-se al manteniment d'un paisatge. Si és necessari, poden acordar compensacions a les parts afectades per les incidències o conseqüències d'una mesura destinada a la protecció del paisatge.
- En el cas d'una política de gestió, les cartes del paisatge poden preveure el manteniment d'estructures de paisatges ja existents. Si és necessari, es pot acordar un finançament equivalent al cost de manteniment (per exemple, per al manteniment de canals de reg, camins, etc.).
- En el cas d'una política d'ordenació, les cartes del paisatge poden preveure la creació de nous equipaments o estructures i la construcció de nous paisatges amb un finançament adequat. Aquests nous equipaments o estructures hauran d'encaixar en el paisatge existent o ja construït, i respondre als objectius de qualitat paisatgística formulats.

Els processos de participació, mediació i concertació

La formulació i l'elaboració d'una carta del paisatge consta de tres processos que s'inicien i es desenvolupen paral·lelament, amb la voluntat de facilitar que els objectius de qualitat paisatgística, les línies estratègiques i mesures proposades i les iniciatives i accions adoptades en els compromisos generals i específics gaudeixin d'un elevat grau de consens, acceptació i coneixement del màxim nombre d'agents implicats en la valoració del paisatge (Cortina, 2009 i 2010).

- **El procés de participació** és aquell per mitjà del qual els tècnics municipals i de les administracions públiques implicades, així com diferents persones en nom d'una entitat o agents del territori, resten

informatos sobre el projecte de carta del paisatge i la seva evolució, i tenen l'oportunitat d'aportar la seva opinió sobre qualsevol aspecte que s'hagi debatut a la taula de concertació. Posteriorment, aquestes aportacions són valorades pels tècnics de l'administració pública promotora, pels diferents agents impulsors i per l'equip redactor, i s'incorporen, en el seu cas, en els diversos documents de la carta del paisatge.

- **El procés de mediació** és aquell per mitjà del qual l'equip redactor dinamitza els agents que participen a la taula de concertació i que són convidats a assistir a les diferents sessions on es recullen les iniciatives i accions que ja estan realitzant o que voldrien dur a terme a favor del paisatge, per tal de convertir-les en acords i compromisos a assolir que quedaran recollits en els documents de consens de la carta del paisatge. L'equip redactor realitza, també, una funció medidora respecte als possibles conflictes o diferents interessos contradictoris dels agents del territori.
- **El procés de concertació** és aquell per mitjà del qual diferents agents públics i privats realitzen trobades presencials per debatre i consensuar els objectius de qualitat paisatgística, les estratègies d'intervenció, les mesures del pla de gestió, les iniciatives i les accions que formen part de la carta del paisatge, i, finalment, si així ho decideixen com a agents impulsors, prenen algun tipus de compromís voluntari amb el paisatge, amb la signatura del document d'acords o de consens anomenat *pacte pel paisatge*. Aquests agents poden ser institucionals, organismes, entitats i/o experts en paisatge que el gestionen, que el protegeixen o que, tot i no tenir-hi una implicació directa, volen assumir alguna responsabilitat vers el paisatge.

Aquests tres processos simultanis donen com a resultat un document de consens de la carta del paisatge integrat per un pacte i diverses fitxes:

- **Pacte pel paisatge.** És el document que inclou els acords generals i els compromisos estructurants a favor de la protecció, ordenació, gestió, millora i valoració dels paisatges de la comarca o de l'àmbit definit, i que signen els principals agents impulsors del procés de concertació de la carta del paisatge.

Carta del paisatge del Priorat
Pla de comunicació i participació - Procés de concertació i mediació

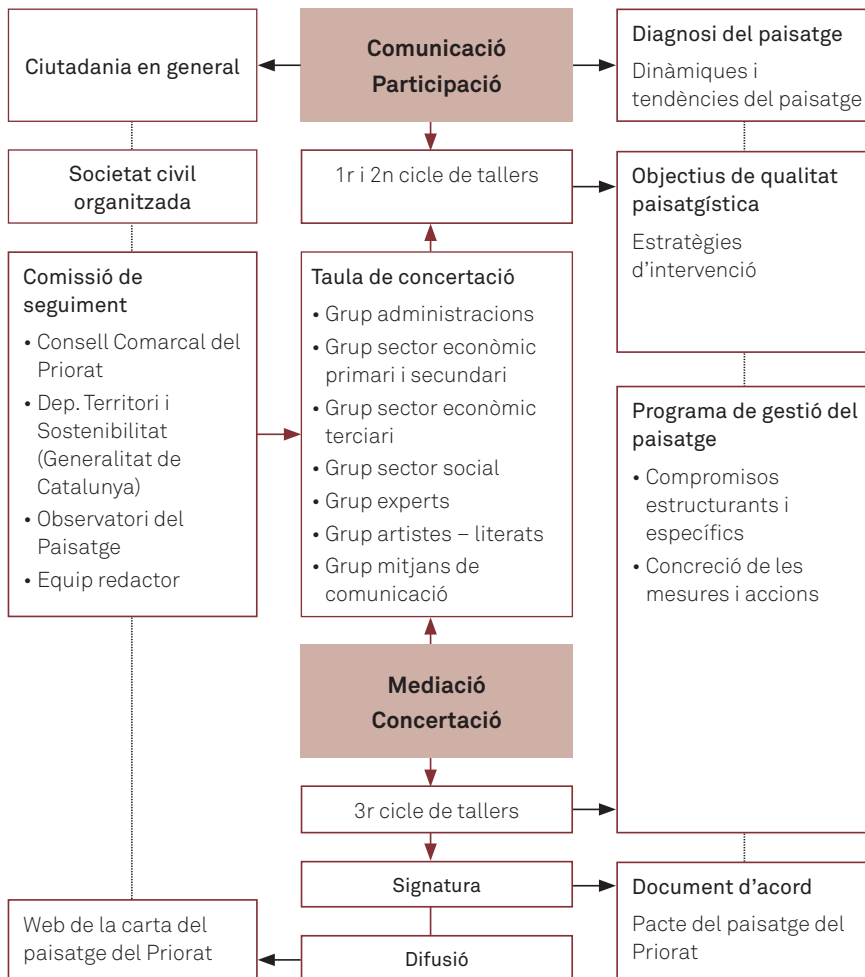

Figura 1. Pla de comunicació i participació, procés de concertació i mediació de la Carta del paisatge del Priorat. Font: Estudi DTUM - Limonium, SL.

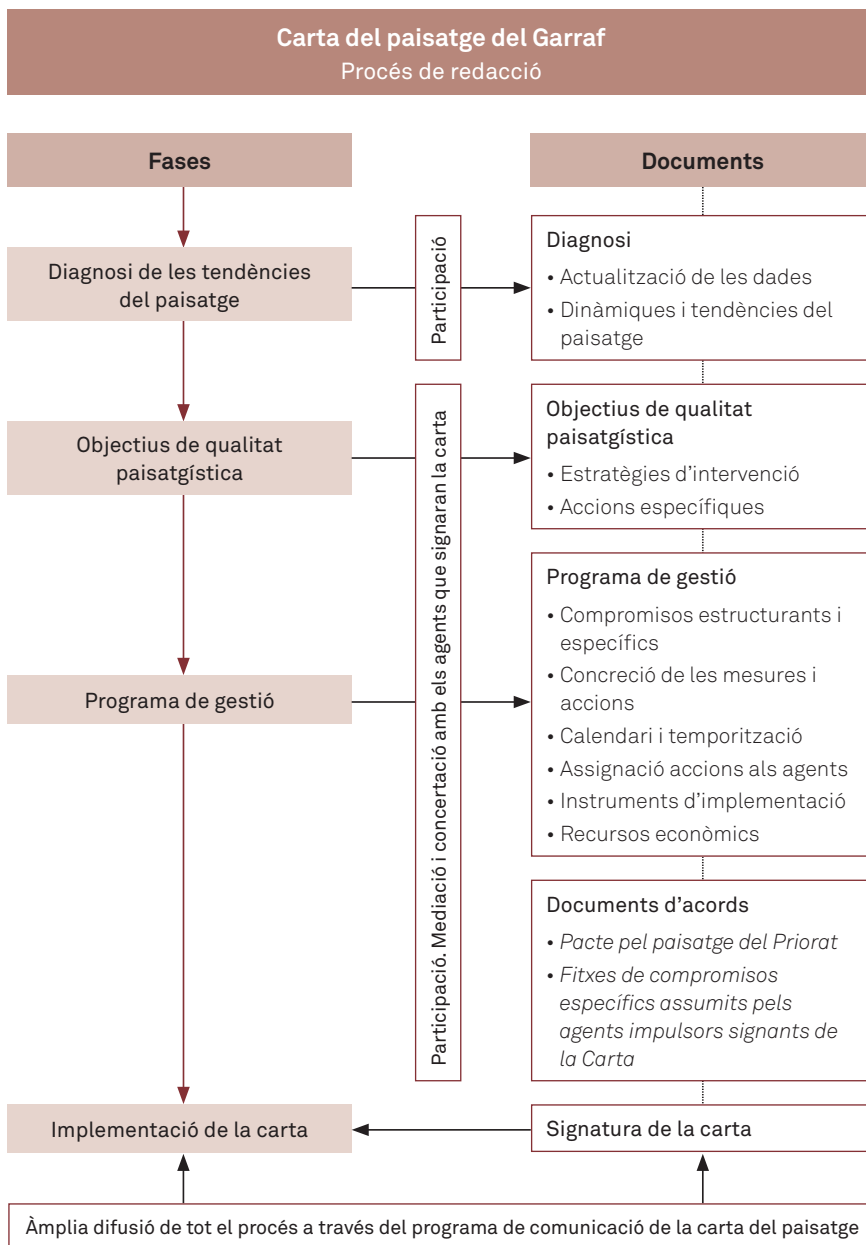

Figura 2. Procés de redacció de la Carta del paisatge del Garraf. Font: Estudi DTUM - Limonium, SL.

- **Fitxes de compromisos específics.** És el document sintètic i individualitzat que inclou els compromisos específics, les iniciatives i les accions que els agents impulsors signataris del pacte assumeixen voluntàriament per tal d'implementar els objectius de qualitat paisatgística establerts en la carta del paisatge, les estratègies i mesures enunciades en el programa de gestió i els acords generals signats en el pacte pel paisatge.
- **Fitxes d'adhesió compromesa** a la carta del paisatge. És el document sintètic i individualitzat que inclou els compromisos específics i les accions que els agents no impulsors de la carta i que, per tant, no han signat el pacte assumeixen voluntàriament per tal d'implementar els objectius de qualitat paisatgística establerts en la carta del paisatge, les mesures i estratègies enunciades en el programa de gestió i els acords generals que consten en el pacte pel paisatge.
- **Fitxes d'adhesió individual** a la carta del paisatge. És el document individualitzat d'adhesió d'entitats, associacions, col·lectius o particulars que no han estat agents impulsors de la carta i que, per tant, no han signat el pacte, però que, això no obstant, volen fer constar públicament el seu suport als objectius de qualitat paisatgística establerts en la carta del paisatge i als acords generals a favor del paisatge enunciats en el pacte pel paisatge.

Quatre experiències de cartes del paisatge d'àmbit comarcal

A continuació, cito quatre experiències en les quals he estat directament involucrat en l'equip redactor i de les quals extrec una breu síntesi de les propostes de caràcter general més destacables. Les quatre cartes del paisatge són:

- La Carta del paisatge de l'Alt Penedès
- La Carta del paisatge del Berguedà
- La Carta del paisatge del Priorat
- La Carta del paisatge del Garraf

Els diferents documents de cada una d'elles es poden trobar al web de l'Observatori del Paisatge.¹

Tot seguit descriu les propostes generals més destacables que van sorgir durant l'elaboració de les cartes del paisatge en les quals he treballat.

Criteris de paisatge i objectius de qualitat paisatgística

Els signants del document de consens de cada una d'aquestes cartes del paisatge d'àmbit comarcal varen assumir, entre d'altres, aquests acords generals:

- Implementar els criteris de paisatge enunciats a la respectiva carta del paisatge en els diferents instruments de planificació territorial i urbanística de la comarca.
- Integrar els requeriments paisatgístics fixats a la respectiva carta del paisatge en el planejament territorial i urbanístic.
- Determinar els objectius generals i específics de qualitat paisatgística que hauran de tenir-se en compte en el planejament territorial i urbanístic.

Compromisos estructurants

Els signants del document de consens de les respectives cartes del paisatge varen assumir uns compromisos estructurants a favor de la protecció, ordenació, gestió, millora i valoració dels paisatges de la comarca, determinats en el procés de concertació, i es varen comprometre a impulsar-los i a desenvolupar-los a través de les estratègies, mesures i accions derivades del programa de gestió de la carta del paisatge i dels compromisos específics i les accions explicitades per cada agent en les fitxes que acompanyen el document de consens.

Aquests compromisos estructurants, comuns, poc o molt, a les quatre cartes del paisatge citades, són els següents:

- Constituir una comissió de seguiment del paisatge.
- Crear una comissió tècnica comarcal del paisatge.

¹ Vegeu: <https://www.catpaisatge.net/ca/el-paisatge-a-catalunya/cartes-i-plans-de-paisatge>

Imatge 1. Comissió de seguiment de la Carta del paisatge del Priorat. Foto: Albert Cortina.

- Delimitar unes zones d'especial dinamització del paisatge (ZEDP) i executar projectes pilot.
- Constituir un fons econòmic per a la conservació i gestió del paisatge.
- Signar convenis de gestió del paisatge.
- Atorgar un distintiu de qualitat paisatgística (GP).
- Elaborar unes directrius o recomanacions de paisatge comarcals.
- Redactar una ordenança de paisatge tipus.
- Nomenar un/a dinamitzador/a del paisatge.
- Crear un premi paisatgístic.
- Apostar pel paisatge com a eix fonamental en tota l'estratègia de desenvolupament i promoció turística de la comarca.
- Incorporar el paisatge en els currículums educatius.

Compromisos específics

Els signants del document de consens de les respectives cartes del paisatge varen assumir els compromisos específics a favor de la protecció, ordenació, gestió, millora i valoració dels paisatges de la comarca, explicitats per cada agent impulsor de la carta del paisatge en les fitxes que acompanyen

el document de consens. També es varen comprometre a impulsar-los i a desenvolupar-los a través de les iniciatives enunciades, els objectius de qualitat paisatgística fixats, les estratègies d'intervenció i gestió del paisatge concretes, així com els continguts del programa de gestió de la respectiva carta del paisatge d'àmbit comarcal.

Referències bibliogràfiques

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Paper de Sostenibilitat; 8).

CONSELL D'EUROPA (2008). *Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the guidelines for the implementation of the European Landscape Convention (adopted by the Committee of Ministers on 6 February 2008 at the 1017th meeting of the Ministers' Deputies)*. Estrasburg: Council of Europe.

CORTINA, Albert (2009). "Les Cartes del paisatge a Catalunya", dins Joan Nogué, Laura Puigbert; Gemma Bretcha (eds.) (2009). *Ordenació i gestió del paisatge a Europa*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya.

CORTINA, Albert (2010). "Las cartas del paisaje: un instrumento de concertación territorial y de compromiso ético a favor del paisaje", dins *Actas del XII Coloquio Ibérico de Geografía*. Porto: Universidade do Porto. Faculdade de Letras.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2006). *La carta del paisatge: un instrument col·lectiu i voluntari de compromís a favor del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

ZOIDO, Florencio (2007). "La aplicación del Convenio Europeo del Paisaje en España", dins *Convenio Europeo del Paisaje. Textos y comentarios*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente, p. 47-54.

Iniciatives per reivindicar el paisatge: la Carta del paisatge de la Conca de Barberà

Mireia Bonet Sendra

El paisatge de la nostra comarca és un dels elements identitaris més importants que tenim. Els nuclis urbans històrics, els seus creixements, els diferents tipus de conreus, els boscos, els rius, les construccions rurals, les indústries i les infraestructures són alguns dels elements que han anat perfilant i definint el paisatge que avui veiem. És el resultat de les decisions que hem anat prenent, com ara com vivim, què mengem o com ens transportem. Arriba un moment que cal preguntar-nos quin paisatge volem. Aquesta pregunta ens obligava a repensar els aspectes que acaben influïent en la configuració del paisatge: l'entorn natural, la fauna, els cultius, els productes que s'obtenen de la terra, l'energia verda, la gestió dels boscos, el model industrial, les infraestructures, les construccions urbanes i rurals, la cultura, la història i el turisme, entre d'altres.

Imatge1. El paisatge és un dels elements identitaris més importants de la comarca de la Conca de Barberà. Foto: Mireia Bonet Sendra.

Els inicis de la Carta del paisatge de la Conca de Barberà rauen en la legislatura del Consell Comarcal 2015-2019. És en aquest moment quan el govern entrant crea noves conselleries, entre les quals la de Paisatge, amb la voluntat de protegir, ordenar, gestionar i també valorar els paisatges de la Conca. Paral·lelament, la redacció de la Carta del paisatge també es va incloure com un dels objectius del Pla estratègic de desenvolupament de la Conca de Barberà 2018-2025.

En crear-se aquesta nova conselleria, s'havia d'assignar a una àrea tècnica concreta perquè fos l'encarregada d'executar les accions corresponents. Des de Presidència, es va creure que l'àrea que podia assumir el desenvolupament de totes les tasques vinculades a aquest projecte podia ser la de turisme. I és llavors quan, des de l'àrea de turisme, comencem a formar-nos i a conèixer en profunditat tots els aspectes de la Carta del paisatge de la Conca de Barberà.

Quan es va començar a parlar del tema —ens remuntem a l'any 2017—, en l'àmbit dels ajuntaments sorgien moltes idees diferents. N'hi havia que sí que apostaven per implantar una carta i creien que era necessària, però també n'hi havia que consideraven que se'n derivaria una normativa que els impediria fer accions al seu poble, sobretot de tipus urbanístic. Per aquest motiu, per saber si la majoria d'ajuntaments estaven d'acord a tirar endavant el projecte, es va dur a terme la signatura del compromís d'impuls de la Carta del paisatge, que es va signar al Consell d'Alcaldes del 6 de febrer de 2017. Aquesta acció era necessària per veure si realment el territori apostava i creia necessari tenir-la. Dels vint-i-dos ajuntaments van signar el compromís un total de dotze municipis.

A partir d'aquí, vam detectar la necessitat de donar a conèixer el significat de què és una carta del paisatge i els diferents elements que implica i treballa.

Per aquest motiu, veient que no s'acabava de veure clar, ni per part de les administracions, ni tampoc per part de les entitats i la població en general, vam iniciar un cicle de jornades, amb l'objectiu que esdevinguessin un espai de participació i coneixement sobre l'àmbit del paisatge a la nostra comarca. Volíem que fossin el punt de partida de la redacció de la Carta del paisatge de la Conca de Barberà. Es van fer un total de cinc sessions a diferents municipis de la comarca, que aglutinaven el tractament d'un ventall

de temàtiques: “Introducció / Què és la Carta del paisatge?” (17 de febrer, Montblanc), “L’entorn” (18 de març, monestir de Poblet), “L’economia” (17 de juny, Barberà de la Conca), “Intervencions humanes” (23 de setembre, Santa Coloma de Queralt) i “La fisonomia” (16 de desembre, l’Espluga de Francolí).

De tot aquest seguit de jornades, se’n van poder extreure unes conclusions que van marcar el punt d’inici de la redacció de la Carta. Entre algunes d’aquestes aportacions o conclusions, podríem destacar les següents:

- L’agricultura ordena: una pagesia activa i nombrosa és la primera garantia d’un paisatge ben ordenat.
- Cal fer un control en la tala massiva de boscos.
- Les intervencions humanes en el paisatge al llarg de la història han influït en canvis paisatgístics del territori. La Conca és una comarca 100 % transformada.
- Es desconeix el patrimoni rural del territori.
- És necessari fer pedagogia del que tenim entre els nostres vilatans. Si coneixem el patrimoni que tenim, l’estimarem més i vetllarem més per la seva preservació.
- La majoria de nuclis urbans estan poc habitats.
- Caldria fomentar plans de protecció del paisatge per part de l’Administració pública.

Paral·lelament a aquestes jornades, vam considerar necessari difondre a tota la població i a la resta de territoris les diferents accions que s’estaven duent a terme. Per aquest motiu, es van idear diversos elements de difusió.

Un d’aquests va ser la creació del logotip de la Carta, conjuntament amb l’edició d’un nou material gràfic (que explicava el significat de la Carta i les diferents unitats del paisatge).

El procés d’elaboració de la Carta es considerà un procés plenament participatiu, i és per això que es van posar en marxa els perfils de Twitter (@PaisatgeConca) i Facebook (facebook.com/PaisatgeConca). D’aquesta manera, podíem interactuar amb els usuaris, resoldre dubtes. . .

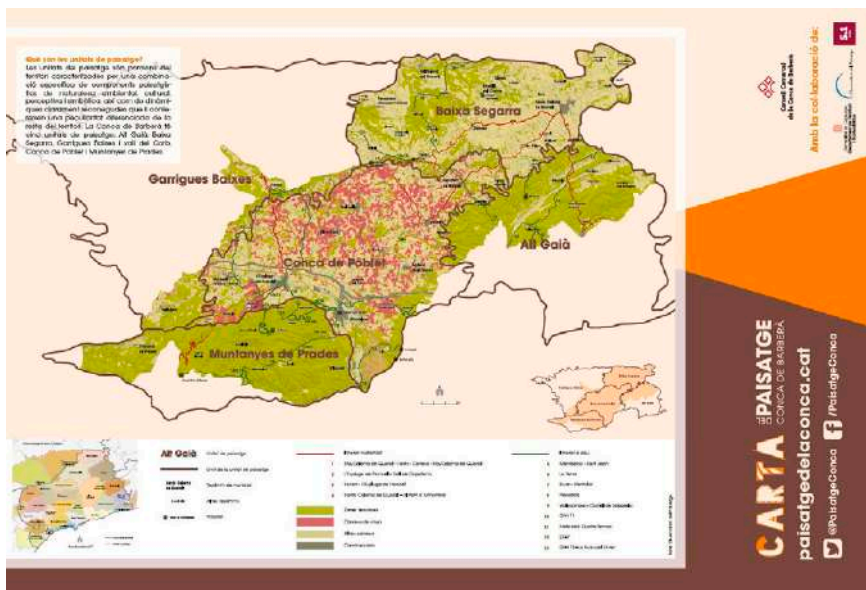

Figura 1. Per difondre i promoure la participació en el procés d'elaboració de la Carta del paisatge es van editar diversos elements de difusió.

Amb l'objectiu d'expandir el coneixement sobre la Carta per tota la comarca, també es va crear l'exposició “Les unitats de paisatge de la Conca de Barberà”, elaborada basant-nos en el *Catàleg de paisatge del Camp de Tarragona*¹. En aquest darrer document es determina que la Conca de Barberà té, principalment, cinc unitats de paisatge: Alt Gaià (Pontils i sud de Sarra i de les Piles), Baix Segarra (Passanant i Belltall, Forès, Llorac, Santa Coloma de Queralt, Vallfogona de Riucorb, Conesa, nord de les Piles i de Rocafort de Queralt, Savallà del Comtat i extrem nord de Solivella i Pontils), Garrigues Baixes (Senan, Vallclara i parts de Vimbodí, l'Espluga de Francolí i Solivella), Conca de Poblet (oest de Sarra, sud de Rocafort de

¹ Vegeu: Nogué, Joan; Sala i Martí, Pere (eds.) (2012). *Catàleg de paisatge. Camp de Tarragona*. Barcelona: Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya. Disponible a: <<https://www.catpaisatge.net/ca/publicacions/27-cataleg-de-paisatge-camp-de-tarragona>>.

Queralt i de Forès, Solivella, Blancafort, Pira, Barberà de la Conca, nord-est de Montblanc, l'Espluga de Francolí, Vimbodí i Poblet) i Muntanyes de Prades (Vilanova de Prades, Vilaverd, sud de Vallclara, Vimbodí, Poblet, l'Espluga de Francolí i sud-oest de Montblanc).

També es creà un lloc web (*www.paisatgedelaconca.cat*), per convertir-lo en un espai on les persones interessades en el tema poguessin consultar els diferents documents sorgits de les jornades, sessions participatives, etc.

L'any 2018, un cop realitzades totes les accions de divulgació i coneixement sobre la temàtica, es contracta l'empresa Limonium SL per a la redacció de la Carta del paisatge de la Conca de Barberà i el procés de participació i concertació. L'elaboració de la Carta del paisatge de la Conca de Barberà requeria tant el treball d'un equip d'experts, com el desenvolupament d'estratègies participatives, de mediació i de concertació.

El procés que va desenvolupar l'empresa va constar de quatre fases:

1. Redacció de la diagnosi
2. Definició dels objectius i estratègies
3. Elaboració del programa de gestió del paisatge i signatura dels acords
4. Implantació de la Carta del paisatge

La fase de redacció va acollir un total de vuit tallers de participació a diferents municipis de la comarca, i es va basar a recollir la visió ciutadana sobre el paisatge i a fer una anàlisi i un debat sobre les fortaleeses, amenaces, oportunitats i realitats del paisatge. En aquesta fase, i a partir de la diferent informació rebuda i analitzada, es van definir les unitats del paisatge de la Conca de Barberà. Foren un total de disset unitats del paisatge: 1. Vilanova de Prades; 2. Vallclara; 3. Vinyes i Monestir de Poblet; 4. Boscos de Poblet i Obagues de les Muntanyes de Prades; 5. Rojals - Vall de Montblanc; 6. Vall del Riu Brugent; 7. Corredor del Francolí; 8. Serra Carbonària - Lilla; 9. Senan; 10. Serra del Tallat; 11. Conca del Trepal; 12. Alt Gaià - Brufaganya; 13. Passanant i Belltall; 14. Forès; 15. Vessants i Riu Corb; 16. Plans de Conesa, i 17. Baixa Segarra Cerealista.

En la segona fase es van definir els objectius de qualitat paisatgística, concretats a partir de diferents sessions participatives, i que es detallen a continuació:

- Recuperar i reivindicar el patrimoni històric de la comarca.
- Mantenir la integritat visual i paisatgística i l'habitabilitat dels nuclis urbans de la comarca.
- Protegir, gestionar i conservar els hàbitats naturals i les formacions geològiques d'interès.
- Fomentar el mosaic agrícola tradicional i les noves formes de conreu respectuoses amb el medi ambient i el paisatge.
- Restaurar els paisatges degradats i banals.
- Augmentar la conscienciació i el coneixement sobre el paisatge a la comarca.
- Desenvolupar una política comarcal de promoció i protecció del paisatge de la comarca.

A partir d'aquí, i veient que hi hauria canvis en els càrrecs electes municipals i comarcals, per Consell d'Alcaldes del dia 6 de maig de 2019, i per unanimitat, es va dur a terme l'aprovació inicial del document de consens per a la Carta del paisatge de la Conca de Barberà. Aglutinava tota la feina feta fins aquell moment: diagnosi, tendències del paisatge, objectius de qualitat paisatgística, estratègies d'intervenció...

És l'any 2020 quan es finalitza la redacció de la Carta i s'inicia la recollida d'adhesions i de compromisos per les diferents administracions, entitats i empreses de la comarca. En el Ple del Consell Comarcal de 25 de novembre de 2020 es va dur a terme l'aprovació definitiva i la signatura de la Carta del paisatge de la Conca de Barberà. Aquest document recull set objectius generals, 142 accions a desenvolupar i 108 compromisos. Des de l'inici de la signatura fins ara quaranta-dos agents s'han adherit a la Carta. A partir de la signatura, es va iniciar el desplegament d'accions que preveia la Carta. Una de les primeres va ser l'organització dels tallers "Paisatges transgeneracionals a les escoles". Aquests tallers tenien com a objectiu:

- Conèixer les característiques dels paisatges de la Conca de Barberà.
- Aprendre a “descriure” i a expressar el paisatge que s’observa en un moment determinat i què ens fa sentir.
- Prendre consciència de les diferències entre els diversos paisatges de la comarca.
- Conèixer les diferents unitats de paisatge i les seves característiques.
- Treballar els elements característics de cadascuna de les unitats de paisatge.
- Crear i enfortir el vincle dels infants amb el paisatge que els envolta i el medi natural.
- Sensibilitzar els infants pel que fa al respecte al medi i tot el que implica (paisatge, vegetació, fauna...).

Imatge 2. La Carta del paisatge es va aprovar i signar en el Ple del Consell Comarcal de 25 de novembre de 2020, amb un total de quaranta-dos agents adherit. Foto: Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas).

També es va editar el primer *Catàleg de pagesia i artesanía alimentària de la Conca de Barberà*. La Conca de Barberà gaudeix d'un patrimoni gastronòmic extraordinari, es produeixen i elaboren una gran diversitat d'aliments de qualitat i s'organitza un amplí ventall de fires, rutes i esdeveniments entorn d'aquests productes. Aquest catàleg té com a principal objectiu reivindicar aquests productes i, sobretot, visibilitzar les persones que els produeixen i elaboren: la pagesia i l'artesanía agroalimentària.

Una de les altres accions que es van organitzar va ser un taller sobre oportunitats i reptes del producte local, sota el lema "Creem xarxa entre productors i restauradors/es de la Conca de Barberà". L'objectiu principal d'aquesta acció era conscienciar sobre la importància del consum dels productes locals; donar a conèixer el catàleg de pagesia; detectar limitacions i reptes a l'hora d'utilitzar productes locals per part del sector turístic, i recollir propostes concretes d'accions a desenvolupar.

Aquests últims anys, per tant, s'han anat realitzant accions, amb l'objectiu de desplegar diferents propostes que incorpora la Carta del paisatge de la comarca, sempre en funció de les necessitats pressupostàries de cada una, així com del pressupost de què es disposi per dur-les a terme.

La carta del paisatge com a eina de gestió a l'Alt Empordà

Oscar Sagué Pla

Emparant-se en l'article catorzè de la Llei del paisatge,¹ el Consell Comarcal de l'Alt Empordà va impulsar, amb el suport de l'aleshores Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya, de la Diputació de Girona i de l'Observatori del Paisatge de Catalunya, la redacció i signatura d'una de les primeres cartes del paisatge de Catalunya. El procés es va iniciar a final de 2008 i va acabar el 2011, i es va traduir en un document de diagnosi del paisatge de la comarca i en cinquanta-una accions agrupades en els acords següents:

- Crear una infraestructura territorial formada per una xarxa de camins i miradors per afavorir el coneixement, la interpretació i el gaudi del paisatge.
- Dissenyar i aplicar un programa d'educació i de sensibilització en paisatge.
- Potenciar els valors del paisatge com a factors de desenvolupament econòmic harmònic competitiu.
- Promoure l'adopció de criteris paisatgístics en els instruments de planejament i la pràctica urbanística municipal com a estratègia de millora de la qualitat de vida.
- Impulsar projectes exemplars d'ordenació, restauració i millora paisatgística.
- Crear l'oficina comarcal del paisatge de l'Alt Empordà com a instrument per a la implementació i el seguiment de la carta del paisatge.

Quasi quinze anys després d'aquest procés, no podem dir que la Carta del paisatge de l'Alt Empordà hagi suposat un abans i un després en la

¹ Generalitat de Catalunya (2005). "Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge", *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 4407 (16.6.2005).

gestió del paisatge de la comarca: el 71 % de les accions no han estat realitzades, un 16 % estan a mitges i només un 14 % s'han finalitzat. Tot i així, seria faltar a la veritat dir que tot plegat no ha servit de res. Més enllà de les accions que s'han dut a terme, la Carta ha proporcionat el marc legal per iniciar-ne d'altres que no estaven previstes. El Consell Comarcal de l'Alt Empordà s'ha emparat en els acords de la Carta per impulsar, des de 2020, nous projectes que volen incidir en la gestió del paisatge de la comarca. A continuació, en fem un resum.

Tensions i oportunitats en els paisatges periurbans i oberts i en els paisatges de les infraestructures

Els acords de la Carta, que estableixen la necessitat de “promoure l'adopció de criteris paisatgístics en els instruments de planejament i la pràctica urbanística municipal com a estratègia de millora de la qualitat de vida” i la necessitat “d'impulsar projectes exemplars d'ordenació, restauració i millora paisatgística”, varen servir per fomentar un projecte que dotés d'eines als ajuntaments per identificar les tensions i oportunitats en els paisatges periurbans i oberts i en els paisatges de les infraestructures. Aquest projecte es va inspirar en el mapa d'espais en tensió i d'oportunitat del Penedès, elaborat per l'Observatori del Paisatge de Catalunya,² però en lloc d'enfocar-se en l'àmbit de tota la comarca de l'Alt Empordà, es va desenvolupar, en forma de pla pilot, localment.

L'objectiu principal ha estat mostrar als ajuntaments la potencialitat d'aquests tipus d'eines en l'ordenació territorial i la gestió del paisatge, però amb el condicionant que el pressupost era molt limitat i la comarca de l'Alt Empordà, molt diversa, paisatgísticament parlant. Tenint això en compte, es van triar cinc municipis que fossin el màxim de representatius possibles, amb la idea que la resta de municipis poguessin veure reflectida la seva realitat en la tria. Així, es van buscar representants del màxim nombre possible d'unitats del paisatge (cinc unitats de les set que té la comarca),

² Nota dels editors: el mapa forma part del Catàleg de paisatge del Penedès (mapa 14): <<https://www.catpaisatge.net/ca/catalegs/8-penedes>>. Per saber-ne més vegeu, en aquest mateix llibre, el capítol escrit per Jordi Grau “Propostes per als espais en tensió i d'oportunitat” (p. 312).

municipis grans, petits, de costa, de muntanya, amb polígons industrials i/o urbanitzacions, turístics, fronterers o marcadament rurals. Els municipis triats van ser Bàscara (de la unitat de paisatge Terraprimis), Darnius (Aspres), Llers (Garrotxa d'Empordà i Plana de l'Empordà), Roses (Plana de l'Empordà i Cap de Creus) i Portbou (Cap de Creus).

El projecte, coordinat pel Consell Comarcal de l'Alt Empordà i realitzat per l'empresa Tecnoambiente amb l'assessorament de l'Observatori del Paisatge, es va desenvolupar en quatre fases:

1) Identificar, per a cadascun dels municipis, si existia normativa municipal que fes referència en algun aspecte al paisatge (POUM, ordenances...), sigui de manera general o específica.

2) Identificar en l'àmbit bibliogràfic, cartogràfic i mitjançant fotografies aèries, primer, i en una segona fase *in situ*, si hi havia edificacions i/o infraestructures a l'entorn periurbà o obert que afectessin el paisatge.

3) Cartografiar digitalment, en l'àmbit municipal i mitjançant tecnologies de la informació geogràfica (TIG), cadascuna de les afectacions.

4) Sobre la base de la normativa identificada en la primera fase i de les afectacions de la fase anterior, fer recomanacions i accions de millora del paisatge per a cadascun dels municipis.

Les afectacions identificades en la segona fase es van classificar en les mateixes categories que es van fer servir en el mapa d'espais en tensió i d'oportunitat del Catàleg de paisatge del Penedès al qual ens hem referit abans, que són:

I. Paisatges periurbans i oberts:

- Materials acumulats a l'aire lliure
- Abocaments de terres
- Construcció en desús en espai periurbà o obert
- Construcció discordant
- Àrea d'aparcament espontània
- Creixement industrial inacabat
- Creixement urbanístic compacte inacabat

Imatge 1. Cartell publicitari en desús a Llers, un dels cinc municipis escollits per fer la prova pilot. Foto: Oscar Sagué Pla.

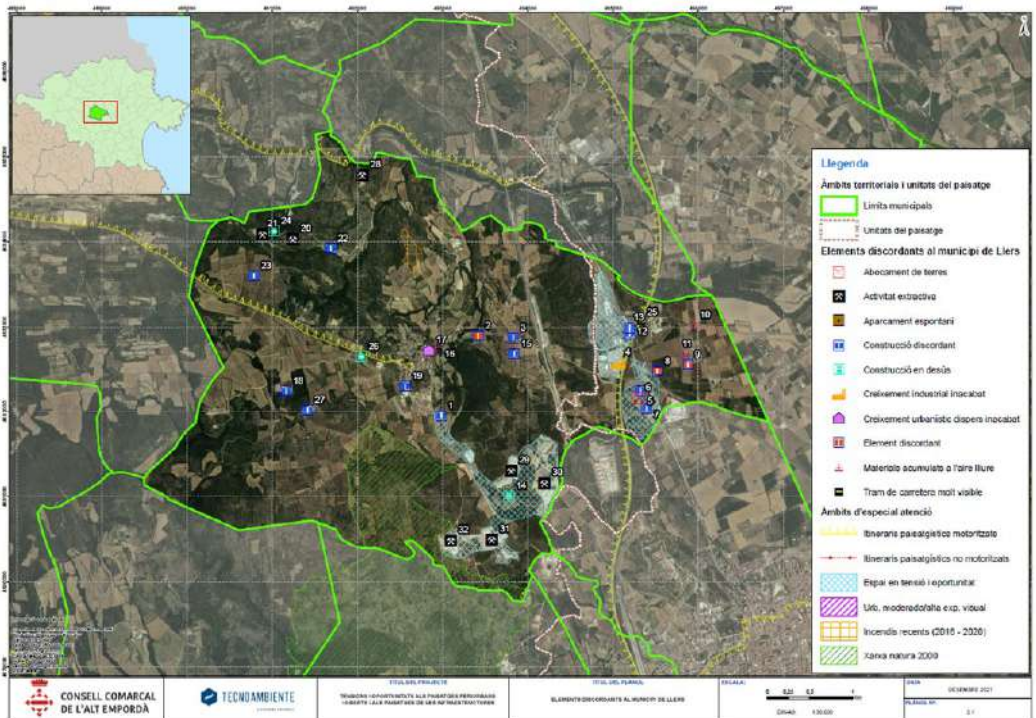
- Creixement urbanístic dispers inacabat
- Urbanització de moderada o alta exposició visual

II. Paisatges de les infraestructures:

- Tram de carretera molt visible
- Carretera aparador
- Carretera sense ús
- Concentració de cartells publicitaris
- Infraestructura litoral

III. Àmbits d'especial atenció:

- Perifèria urbana en tensió i oportunitat
- Entorn d'infraestructures en tensió i oportunitat
- Espai obert litoral en tensió i oportunitat
- Àrea crítica per a la connectivitat ecològica

Mapa 1. Mapa de tensions i oportunitats al municipi de Llers. Font: Tecnoambiente.

- Fons escènic de visibilitat alta
- Fons escènic de visibilitat moderada

Una vegada finalitzat el pla pilot, els resultats es van presentar a totes les alcaldies de la comarca, en el marc d'una jornada dedicada al paisatge, en què també hi va haver una taula rodona al voltant del projecte.

El gran repte d'aquest projecte és que els municipis es comprometin a emprendre mesures per recuperar i restaurar aquest paisatge a curt, mitjà i llarg termini. Per a municipis que, en molts casos, són petits i disposen de pressupostos molt limitats, treure petits murs o antigues tanques publicitàries pot ser quelcom factible, però recuperar paisatges afectats per infraestructures o edificacions més complexes, abandonades pels seus propietaris, pot ser una tasca molt més complicada.

Creació del Centre per la Interpretació del Paisatge de l'Alt Empordà

La Carta també reconeix la necessitat de “dissenyar i aplicar un programa d'educació i sensibilització en paisatge”. En aquest context, l'any 2021, el Consell Comarcal de l'Alt Empordà, conjuntament amb l'Ajuntament d'El Far d'Empordà, va decidir impulsar la creació d'un centre per la interpretació del paisatge en aquesta localitat que, encimbellada enmig de la Plana de l'Empordà, ofereix unes vistes excepcionals sobre bona part de la comarca.

El Centre per la Interpretació del Paisatge de l'Alt Empordà (CIPAE), inaugurat el 30 de març de 2023, està situat a l'antiga rectoria d'El Far d'Empordà, davant de l'església de Sant Martí, on hi ha també un dels quinze miradors per la interpretació del paisatge que el Consell Comarcal ha distribuït per diferents ubicacions de la comarca.

El CIPAE compta amb una exposició permanent estructurada en dos grans blocs: un dedicat a conceptes generals per interpretar el paisatge i l'altre reservat a la interpretació que del paisatge empordanès s'ha fet des de diferents expressions artístiques (cinema, música, literatura, escultu-

Imatge 2. Vista parcial de l'exposició del Centre per la Interpretació del Paisatge de l'Alt Empordà (el Far d'Empordà). Foto: Guillem Roca.

ra i pintura). L'exposició ofereix diversos nivells en funció de la voluntat d'aprofundiment del visitant: des d'una aproximació bàsica, a partir de la informació que es mostra en els plafons, fins a quelcom més tècnic i extens, accessible a través de codis QR, dispositius digitals i audiovisuals.

Però el CIPAE va més enllà d'una simple exposició, i també ofereix una extensa proposta d'activitats pedagògiques lligades al paisatge per a escoles i instituts, i adaptades als diferents currículums escolars. Després de la seva inauguració s'inicia una primera fase, en forma de prova pilot, amb visites escolars a primària i secundària, i posteriorment s'oferiran també visites a la ciutadania i al turisme.

Finalment, el CIPAE té dues funcions més. A través de la plataforma Itinerànnia, vol donar a conèixer els itineraris locals de descoberta del paisatge de la comarca, per tal de completar tota la informació que s'oferix en l'exposició, i, a més, pretén ser el punt de difusió d'altres propostes d'interpretació del paisatge similars que puguin sorgir a la comarca. Si voleu saber més sobre el projecte, podeu visitar el lloc web: <https://cipae.altemporda.cat>.

Estudi del paisatge submarí de sis cales urbanes de l'Alt Empordà

L'Alt Empordà és una comarca eminentment lligada al mar. Bona part de la seva economia depèn d'un turisme que cerca els serveis ecosistèmics culturals que ofereixen els seus paisatges costaners. Però actualment hi ha poques eines que permetin, des de l'àmbit municipal, poder entendre, valorar i treballar aquest tipus de paisatge, malgrat que per a alguns municipis aquest suposa una font important d'ingressos i una senya d'identitat.

Des de l'Àrea de Medi Ambient del Consell Comarcal de l'Alt Empordà, considerem que els paisatges submarins litorals urbans tenen una continuïtat amb els terrestres i, de fet, poden veure's greument afectats per l'activitat humana que es desenvolupa als estadis costaners més propers a l'àmbit marí. A tall d'exemple, en una comarca eminentment ventosa, una mala distribució i tria del tipus de papereres situades prop de les platges o cales pot afectar negativament l'ecosistema marí més proper i l'experiència que en pugui tenir la població. El mateix podem dir de la gestió de l'even-

Imatge 3. Paisatge costaner i subaquàtic de Port de la Selva. Foto: Jordi Chias.

tual brossa que pugui acumular-se en rieres que són seques la major part de l'any, però que poden vessar gran quantitat d'aigua de cop en època de pluges, i que arrosseguen cap al mar tot allò que hagi pogut quedar a la seva llera.

És per això que hem iniciat un projecte pilot per, en primer lloc, caracteritzar aquest tipus de paisatges; en segon lloc, estudiar les interrelacions terrestres i marines i l'afectació que poden patir per l'activitat humana, i, finalment, fer una sèrie de recomanacions per optimitzar la gestió dels serveis municipals que poden minimitzar-ne els impactes. Paral·lelament, el projecte també té una part divulgativa. Està previst instal·lar plafons informatius que caracteritzin i descriguin el paisatge subaquàtic, els seus hàbitats i les interaccions que s'hi produeixen.

El projecte pilot s'està portant a terme en sis dels deu municipis de l'Alt Empordà que tenen línia de costa al seu terme urbà, triats tenint en compte criteris com la bellesa, la complexitat i la susceptibilitat de rebre impactes. Els municipis són: Portbou, Llançà, Port de la Selva, Cadaqués, Roses i l'Escala.

Ampliació de la xarxa de miradors per a la interpretació del paisatge

El primer acord de la Carta del paisatge de l'Alt Empordà proposa “crear una infraestructura territorial formada per una xarxa de camins i miradors per afavorir el coneixement, la interpretació i el gaudi del paisatge”. Sens dubte, aquest acord és el que més s’ha executat, amb una xarxa inicial de deu miradors, construïts el 2010 expressament per a la interpretació del paisatge. El 2021, l’Àrea de Medi Ambient del Consell Comarcal va iniciar un projecte de renovació i ampliació de la xarxa, fins als quinze miradors que hi ha actualment. A l’hora de fer la tria dels nous miradors, s’han prioritzat aquelles ubicacions que permeten interpretar unitats del paisatge que no disposen de mirador, de manera que avui a l’Alt Empordà hi ha, com a mínim, un mirador per unitat. Si voleu saber més sobre la xarxa de miradors de l’Alt Empordà, podeu consultar el lloc web: <https://paisatge.altemporda.cat/>.

Imatge 4. Nou mirador de la Garriga d'Empordà (Vilanant). Foto: Oscar Sagué Pla.

Pla de paisatge de Cervera

Ramon Royes i Guàrdia

El Pla de paisatge de Cervera té el seu origen l'any 2011, poques setmanes després d'haver estat nomenat paer en cap de Cervera. En una reunió amb el Moviment de Defensa del Medi Natural de la Segarra, els seus representants em van parlar de l'existència de les cartes del paisatge com a eina per protegir el nostre entorn, i em va semblar molt interessant aprofundir-hi.

El primer que vaig fer va ser parlar amb l'Observatori del Paisatge de Catalunya, on Joan Nogué, director de l'entitat en aquells moments, em va informar sobre les cartes del paisatge i la tasca que realitzava l'Observatori. A partir d'aquí, vaig contactar amb tècnics experts en la matèria que ens poguessin assessorar sobre com podíem fer un projecte per a Cervera que anés en sintonia amb els objectius de l'Observatori. El primer problema que vam trobar va ser que el tipus de treball que ens recomanaven requeria un pressupost totalment fora de l'abast d'un ajuntament com el nostre. Havíem de ser capaços de trobar una fórmula diferent.

Cal tenir en compte que el projecte va néixer amb un doble objectiu. D'una banda, volíem fer un treball que fos útil per al nostre municipi, però, de l'altra, pensàvem que aquesta era una bona oportunitat per marcar un camí en l'àmbit del país, de manera que si érem capaços de dissenyar una dinàmica de treball senzilla i a la vegada eficient, podríem arribar a ser un referent a Catalunya i fer que el model s'estengués per tot el nostre territori.

Vam entendre des del primer moment que si no érem capaços de treballar pensant globalment probablement totes les millores que poguéssim assolir municipalment quedarien limitades, si la resta del territori no s'implicava amb accions similars. Per tant, l'aspecte econòmic era per a nosaltres doblement important, ja que trobar una solució per a Cervera en aquest aspecte podria suposar tenir-la també per a la resta de municipis catalans.

En tot cas, des del punt de vista polític, vam considerar que valia molt la pena anar endavant amb aquest projecte, i vam convocar les entitats locals i comarcals que hi podrien ser part interessada per explicar-los quina era la nostra intenció i saber quin era el seu punt de vista.

Imatge 1. La idea alhora d'elaborar el Pla de paisatge de Cervera és que fos un document clar, senzill, directe i que es pogués executar. Foto: Wikimedia Commons(Alberto-g-rovi).

D'aquesta trobada va sortir el compromís de totes les parts de formar part d'un repte en el qual la Paeria de Cervera havia d'exercir el paper de lideratge, comptant sempre amb el suport i la implicació de les entitats. Així, vam decidir incloure l'elaboració del Pla de paisatge de Cervera en el Pla de Govern 2014-2015. A partir d'aquí, vam tornar a parlar amb l'Observatori del Paisatge i vam arribar a la conclusió que el document que una ciutat com Cervera necessitava era un pla de paisatge, un document que fos molt clar, senzill, directe i que es pogués executar.

Vam parlar amb diversos tècnics experts en paisatge, entre els quals el geògraf Sergi Saladié i Gil, amb el qual vam coincidir en el tipus de pla que calia fer i en el camí ideal per fer-lo possible.

Les entitats que van acceptar participar i implicar-se en el treball van ser l'Associació Cultural Fòrum l'Espitllera, el Grup per la Defensa del Medi Natural de la Segarra, els Amics de l'Arquitectura Popular, els Amics del Camí de Sant Jaume, el Centre Excursionista de la Segarra, la Plataforma per la Defensa de la Ribera de l'Ondara, l'Associació Allotjaments Rurals, Unió de Pagesos de Catalunya, l'Agrupament Escolta i Guia Coll de les Sa-

vines, el Centre Municipal de Cultura, l'Associació de Defensa Forestal de la Segarra, les associacions de veïns i representants dels pobles agregats, les comunitats de regants, el Consell Comarcal de la Segarra i la Paeria de Cervera, així com alguns veïns a títol individual. Tots ells passaven a ser agents de paisatge, en ser individus o entitats públiques o privades interessades en el paisatge, que en feien ús o tenien competències en la seva gestió.

Es va crear la Taula del Paisatge, formada pel paer en cap, diversos regidors, tècnics de la Paeria i totes les entitats que van acceptar la invitació per formar-ne part, així com per Sergi Saladié, que va dirigir el projecte. També ciutadans que a títol individual havien manifestat el seu interès a participar-hi van ser-hi convidats.

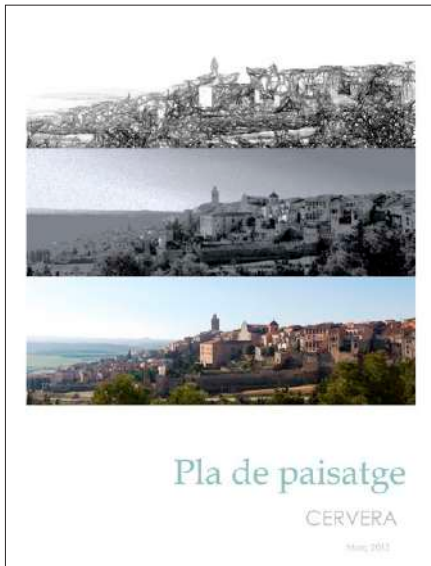
La idea era fer una diagnosi de la situació del terme municipal de Cervera pel que fa a paisatge, tant natural com urbà. Vam identificar els punts forts i els febles i vam enumerar una sèrie d'accions, amb l'objectiu de corregir situacions no desitjables i millorar el màxim d'aspectes de l'entorn natural i urbà. Vam comptar en tot moment amb el suport, el consell i la participació de l'Observatori del Paisatge.

La Paeria va convocar fins a vuit reunions de la Taula, en què totes les entitats van tenir una actitud molt activa i positiva, alhora que crítica, condició necessària per ser capaços d'avançar.

Algunes problemàtiques es podien afrontar en el mateix mandat, de manera que no era necessari esperar a iniciar les accions que el document estigués acabat. Aquest fet va suposar un incentiu, perquè tots teníem la sensació que les decisions que preniem es podien posar en pràctica.

Després de les vuit reunions de la Taula de Paisatge, el març de 2015 s'editava el document i, el 4 de juny de 2015, totes les entitats participants vam presentar el Pla a la sala de plens de la Paeria de Cervera. Vam fer-ho també a l'antic Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya.

El Pla fa una aproximació al paisatge de les Terres de Lleida i, després, entrava en la diagnosi del paisatge, definint els agents del paisatge, els valors del paisatge de Cervera i els impactes negatius. Com a exemples dels impactes negatius, hi vam incloure la degradació d'alguns espais i edificis, cablejat elèctric, manca d'espais per a vianants, impacte visual d'alguns edificis, abocaments incontrolats o la contaminació acústica, entre molts d'altres.

Imatges 2 i 3. Coberta del Pla de paisatge de Cervera i pàgina de l'interior on es mostra una de les accions proposades.

La relació d'accions acordades va superar la vintena, i entre elles es van incloure l'elaboració d'un pla de senyalització integral del nucli urbà de Cervera, la posada en valor del conjunt de miradors naturals, la restauració del tossal de Les Forques, la millora paisatgística dels accessos a Cervera, la retirada de cablejat elèctric obsolet, l'elaboració d'unes ordenances municipals de gestió del paisatge rural, l'elaboració d'una guia de bones pràctiques agràries o la introducció de la temàtica paisatgística del municipi en els currículums educatius. Per a cada acció es va seleccionar una entitat o més encarregades de treballar-les, sempre amb el lideratge de la Paeria de Cervera, que aportava pressupost i personal.

Un cop presentat el Pla i aprovat pel plenari de la Paeria de Cervera, es va convocar la Taula de manera semestral, entre 2015 i 2019, per fer el seguiment de totes les accions, i es va actualitzar el Pla de manera que aquest es convertia en un document viu, sempre amb la participació de l'Observatori del Paisatge.

L'any 2016, el Pla de paisatge de Cervera va ser premiat per la Societat Catalana d'Ordenació del Territori, filial de l'Institut d'Estudis Catalans.

Finalment, voldria destacar que perquè un pla com aquest sigui reeixit, cal que els responsables polítics hi creguin i que no es prenguin com una qüestió menor comptar amb tots els agents de la zona i donar-los veu, dedicar un pressupost anual al desenvolupament del pla i ser molt escrupolosos a l'hora de fer les reunions de seguiment.

Caldria, també, que des d'institucions superiors com la Generalitat de Catalunya es donés a aquest tema la importància que mereix, legislant de manera que tot el territori s'hi impliqués i facilitant ajuts als municipis per a l'elaboració dels plans respectius.

VII.

El paisatge i el
patrimoni com a
catalitzadors per al
desenvolupament
local

Els paisatges productius com a nova infraestructura econòmica del territori

Francesc Muñoz, Charlotte Piochon i Esteban Delgado

Aquest text presenta les principals conclusions de l'estudi *Paisatges productius com a infraestructura econòmica del territori* elaborat des de l'Observatori de la Urbanització de la UAB per encàrrec de l'Oficina Tècnica d'Estratègies per al Desenvolupament Econòmic de la Diputació de Barcelona. L'estudi presenta una metodologia innovadora per tal d'avaluar el "potencial d'activació econòmica" del paisatge.

Les relacions entre el desenvolupament econòmic local i la dimensió paisatgística del territori constitueixen, en el moment actual, una línia de recerca i de gestió directament vinculada amb la implantació d'estratègies, accions i polítiques concretes, que parteixen de quatre consideracions especialment importants.

En primer lloc, en un context de transformació de les activitats econòmiques i de les formes de gestió del territori, els atributs i qualitats del paisatge poden esdevenir catalitzadors a partir dels quals suggerir noves apostes econòmiques, que prenen distància de les aproximacions econòmiques clàssiques envers el paisatge. En aquest sentit, els paisatges no s'entenen ja com un simple suport físic o una matèria primera, és a dir, com un actiu sempre extern al procés de creació de valor econòmic, sinó com un contenidor de “valors”. Uns valors del paisatge que poden rebre la consideració, per tant, de “recurs”.

En segon lloc, en un context de posada en qüestió de les bases que han orientat el creixement econòmic durant el segle XX —ús de combustibles fòssils, extracció de recursos amb tot d'externalitats ambientals negatives i no consideració dels impactes socials i culturals sobre els territoris de suport que han sostingut les activitats—, el paisatge i els seus valors ofereixen noves oportunitats per redreçar l'abast dels models de desenvolupament local fins ara adoptats. Unes orientacions econòmiques que s'han traduït sobre el territori a partir de processos de simplificació i banalització del paisatge, en el millor dels casos, o de destrucció literal d'aquest, en el pitjor.

En tercer lloc, en un context de globalització i digitalització accelerada de les societats, la redefinició de les activitats econòmiques ja conegudes i l'aparició d'altres d'alternatives mostren de manera clara com han emergit noves relacions entre territori i economia, inspirades per criteris diferents i que es vinculen amb objectius com la innovació, la creativitat o la sostenibilitat. El manteniment i l'adequada gestió de les qualitats del paisatge representen, en realitat, la clau de volta de tot un nou paradigma econòmic, atès que aprofitar els valors paisatgístics permet desenvolupar un gran i nou ventall d'activitats definides, precisament, per ser innovadores, creatives i sostenibles.

Finalment, en un context de crisi complexa —social, climàtica i de salut—, en el qual les desigualtats socioeconòmiques van de la mà de l'emergència ambiental i dels nous requeriments heretats de la petjada econòmica, social i cultural de la pandèmia de la covid-19, les prioritats dels territoris locals han canviat i mostren noves ambicions pel que fa al desenvolupament econòmic, amb una conseqüència ben clara: els valors del paisatge han adquirit una visibilitat social i un significat econòmic certament nous.

Des d'aquesta perspectiva múltiple, és factible proposar una nova consideració dels valors paisatgístics en termes de recurs econòmic, de manera que el paisatge pot ser concebut, així, com una veritable infraestructura; com una infraestructura econòmica del territori.

Aquest nou plantejament del paisatge i dels seus valors obliga, però, a plantejar dues preguntes fonamentals:

- Com identificar els valors i recursos que representa el paisatge en l'escala local?
- Com associar activitats i usos econòmics concrets a aquests paisatges, per tal que puguin ser entesos com a “paisatges productius”?

Per respondre a les dues preguntes, aquest text ressenya de manera sintètica alguns arguments i resultats de l'estudi *Paisatges productius com a infraestructura econòmica del territori*, (Muñoz, 2022) un treball en què s'ha desenvolupat una metodologia d'anàlisi del paisatge i els seus valors estructurada en tres moments diferents i complementaris: identificació i parametrització dels recursos paisatgístics existents al territori local; proposta de les activitats econòmiques que poden desenvolupar-se a partir d'aquests recursos paisatgístics, tenint en compte criteris d'innovació, creativitat i sostenibilitat; i avaluació de la capacitat econòmica del territori que resultaria de l'aprofitament dels valors i recursos paisatgístics prèviament identificats.

Paisatges productius: una definició operativa a partir dels valors paisatgístics

En l'avaluació d'aquesta “capacitat productiva” del paisatge esdevé, per tant, clau la distinció entre els diferents valors del paisatge que es poden assenyalar. En aquest sentit, és necessari plantejar una concepció àmplia i integradora del concepte de *valor paisatgístic*, i anar més enllà de la consideració dels paisatges més apreciats i reconeguts, ja sigui a partir de criteris ambientals —elevada biodiversitat i especificitats ecològiques protegides—, històrics —important representativitat en termes de relat evolutiu i identitari del territori— o estètics —rellevància socialment consensuada en termes de bellesa, atractiu o singularitat única.

Per això, és important reconèixer la tasca global de reflexió sobre els valors paisatgístics que representen els catàlegs de paisatge, elaborats des de l'Observatori del Paisatge de Catalunya, els quals consideren, per a tot el territori català, els sis grans tipus de valors paisatgístics següents:

- Valors naturals i ecològics
- Valors històrics
- Valors productius
- Valors estètics
- Valors socials
- Valors simbòlics

Com es pot apreciar, en aquesta llista trobem valors del paisatge tradicionalment considerats com a més rellevants, com ara els valors naturals o estètics, sens dubte relacionats amb el fet de la prevalença del paisatge de caràcter natural a l'hora de definir el que s'ha considerat històricament com a *paisatge* i el que no, i també els valors històrics, sempre associats a la identificació col·lectiva d'un paisatge a partir de la seva capacitat per sintetitzar esdeveniments del passat que resulten de referència per a una comunitat a l'hora d'afirmar la seva identitat pròpia.

Al mateix temps, però, es consideren també i amb la mateixa importància altres tipus de valors paisatgístics, que poden resultar ben rellevants a l'hora de configurar el “caràcter” d'un paisatge, que el diferenciarà d'altres. Aquest és el cas dels valors productius, vinculats a les activitats que tradu-

eixen la relació entre una comunitat i el seu territori; dels valors socials, relatius a la usabilitat del paisatge, amb els diferents usos que la societat fa d'un determinat indret, o, finalment, dels valors simbòlics, que copen la dimensió més cultural i antropològica, i subratllen la capacitat del paisatge per crear imaginari col·lectius, valors, hàbits i actituds compartits per les persones que habiten un lloc.

Tota aquesta àmplia varietat de valors paisatgístics representa, en realitat, diferents vessants de qualitat que poden ser aprofitats des del punt de vista de l'activació econòmica d'un territori a partir del seu paisatge.

Identificació de valors paisatgístics: l'estructura de valors del paisatge al territori

L'estudi *Paisatges productius com a infraestructura econòmica del territori* ha considerat l'anàlisi dels valors paisatgístics en un total de quaranta-tres unitats de paisatge integrades a la província de Barcelona, a partir de la font que representa la informació qualitativa continguda en els catàlegs de paisatge, pel que fa als sis grans tipus de valors esmentats anteriorment.

Aquesta avaluació qualitativa del paisatge que ofereixen els catàlegs s'ha convertit, però, en una informació quantitativa, homogènia i comparable, a partir d'una parametrització dels sis tipus de valors, que ha fet servir una simple escala d'1 a 5: el llinar 1 representa una presència mínima al territori del valor paisatgístic considerat, mentre que el nivell 5 indica la seva existència i repetició suficient al territori, amb prou capacitat per definir un caràcter propi i diferenciador d'aquell paisatge.

Els gràfics radials que es mostren en la figura 1 permeten observar el que podem anomenar *l'estructura dels valors del paisatge*, que es tradueix al territori. Aquesta varia sensiblement segons les diferents unitats de paisatge, atès que, en alguns casos, els elements configuradors del paisatge es refereixen de manera primordial a un tipus de valor —el valor ecològic o el productiu, per exemple—, mentre que en altres casos aquells representen una multiplicitat de valors paisatgístics —també de tipus històric, estètic, social o simbòlic. És a dir, l'anàlisi de l'estructura ens mostra d'aquesta manera el grau de concentració o dispersió dels valors del paisatge als diferents territoris (vegeu la figura 2).

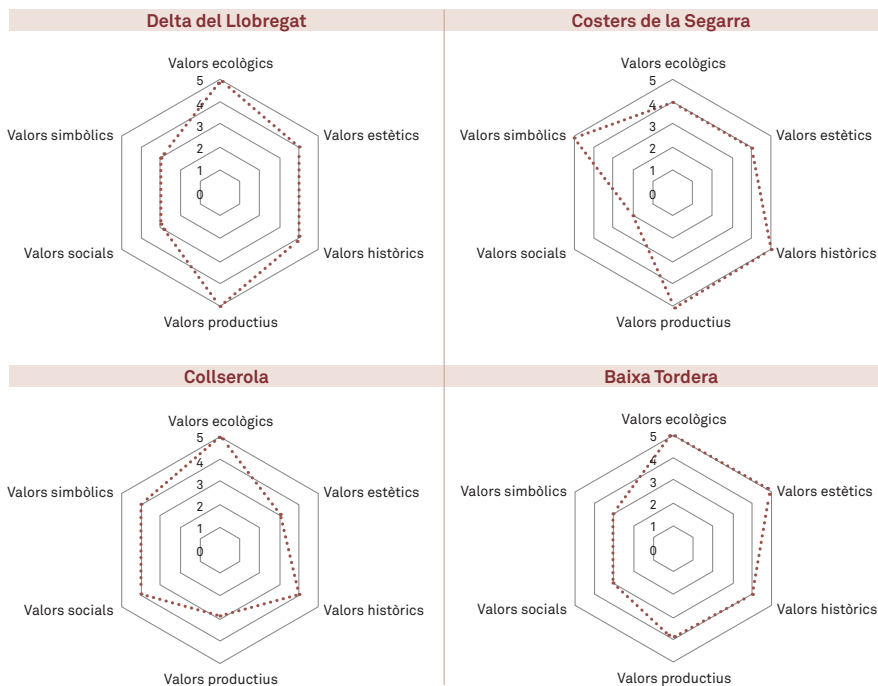

Figura 1. Gràfics radials que mostren la parametrització dels valors paisatgístics i comparació de diferents unitats de paisatge. Font: elaboració pròpia a partir de la informació continguda als catàlegs de paisatge.

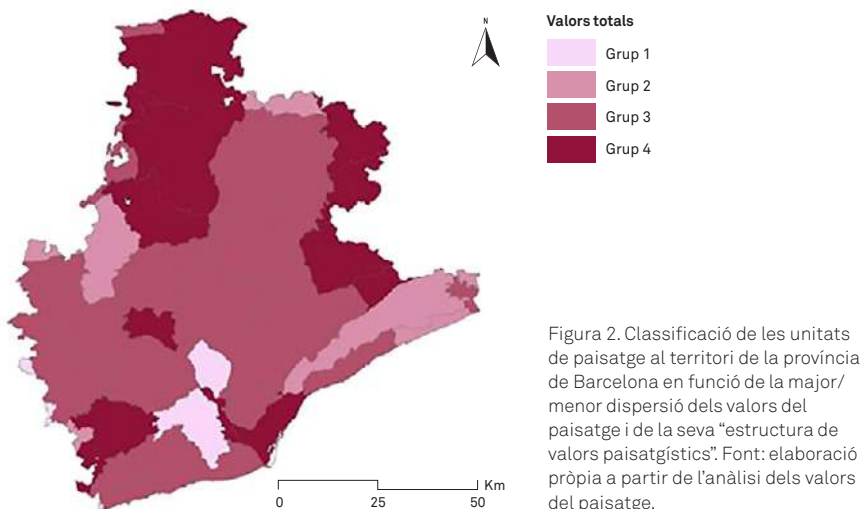

Figura 2. Classificació de les unitats de paisatge al territori de la província de Barcelona en funció de la major/ menor dispersió dels valors del paisatge i de la seva "estructura de valors paisatgístics". Font: elaboració pròpia a partir de l'anàlisi dels valors del paisatge.

Les noves economies estratègiques i la seva relació amb els valors del paisatge

Aquesta diagnosi dels valors del paisatge al territori pren el seu sentit real, però, quan es projecta envers la proposta d'un nou tipus d'economia, ancorada a partir del plantejament d'aquells valors paisatgístics entesos com a detonants o catalitzadors de noves activitats i estratègies de desenvolupament local. En altres paraules, el manteniment i la gestió dels valors del paisatge esdevindria la clau de volta per proposar tot un seguit de noves activitats econòmiques, les quals, precisament pel fet d'inspirar-se en l'aprofitament d'aquells valors del paisatge, permetrien també la seva pròpia preservació i sostenibilitat.

Des d'aquesta perspectiva, i sempre amb els referents globals compartits que representen els objectius del desenvolupament sostenible (ODS) i l'Agenda 2030, s'han considerat sis grans grups d'activitats econòmiques, amb un clar caràcter transversal i potencial per fornir de contingut nous clústers econòmics i fulls de ruta de desenvolupament local, definits pel triangle virtuos "innovació-creativitat-sostenibilitat". Les sis economies seleccionades es presenten, a continuació, de manera sintètica, a partir de tres paraules clau que resumeixen els seus camps d'acció i interès, entesos com a nous clústers d'oportunitat temàtics:

- Economia verda: sostenibilitat - resiliència - estratègies climàtiques *climate-proof*.
- Economia blava: recursos hídrics - cicle de l'aigua - circularitat.
- Economia groga: innovació - digitalització - recerca tecnològica.
- Economia taronja: cultura - creativitat - patrimoni i coneixement.
- Economia platejada: demandes i serveis sènior - consum sènior - apoderament sènior.
- Economia turquesa: salut física i mental - benestar - esport.

El càlcul del “potencial d’activació econòmica” del territori a partir de les relacions entre noves economies estratègiques i recursos paisatgístics

Els valors del paisatge identificats als diferents territoris de la província de Barcelona es poden, ara, posar en relació amb les sis grans economies estratègiques que s’han identificat, i considerar que aquestes podrien aprofitar aquells valors entesos com a nous recursos paisatgístics. Per presentar aquestes relacions de manera sintètica i intuïtiva, s’ha proposat el càlcul d’un nou indicador: el “potencial d’activació econòmica” (PA) del territori a partir de l’aprofitament dels seus valors paisatgístics. La metodologia per estimar aquest indicador presenta certa complexitat, de manera que, per raons d’espai, ara es mostra només sintèticament.

En primer lloc, la construcció de l’indicador comença amb una classificació dels elements configuradors del paisatge que caracteritzen el territori en vint-i-quatre grans categories temàtiques, relacionades amb els sis grans tipus de valors del paisatge considerats: naturals, històrics, productius, socials, estètics i simbòlics. Aquesta classificació integra una gran diversitat d’elements: espais d’aigua o forestals, elements arquitectònics singulars, però també miradors, itineraris, fites visuals o, fins i tot, arbres monumentals.

En segon lloc, aquestes vint-i-quatre categories s’han parametrizat en funció de si presenten o no una relació clara amb cadascuna de les sis grans economies estratègiques considerades. Així, per exemple, resulta obvi que un element configurador del paisatge com els espais d’aigua, integrat en el bloc temàtic d’elements configuradors més relacionats amb els valors ecològics del paisatge, presentarà una relació intensa amb els atributs principals de l’economia blava —recursos hídrics, cicle de l’aigua i circularitat—, i també amb els que defineixen l’economia verda —sostenibilitat, resiliència i estratègies *climate-proof*. En canvi, no presentaria una relació de tanta intensitat amb els atributs que defineixen l’economia taronja —cultura, creativitat, patrimoni i coneixement.

A la inversa, un element configurador del paisatge com ara les construccions de caràcter defensiu o religiós, integrat en el bloc temàtic d’elements configuradors més relacionats amb els valors històrics del paisatge,

presentarà una relació ben intensa amb els atributs de l'economia taronja, però no tant en relació amb els que defineixen les economies verda i blava.

La metodologia permet, així doncs, establir quins són els tipus de valors, representats per elements configuradors del paisatge concrets, que es relacionen més i millor amb les sis economies estratègiques considerades.

En tercer lloc, s'ha estimat, precisament, la intensitat d'aquesta relació que podem establir entre un determinat tipus de valor paisatgístic i un tipus concret d'economia estratègica. En altres paraules, si prenem en consideració una determinada economia estratègica, quins serien els recursos paisatgístics i valors concrets del paisatge amb els quals aquella es relacionaria més intensament?

En aquest sentit, tal com s'observa en les figures 3-5, cada economia estratègica sempre presenta una relació *màxima* (llindar 3) amb dos valors del paisatge; una relació *rellevant* (llindar 2) amb altres dos valors paisatgístics, i una relació *suficient* (llindar 1) amb els altres dos valors restants del grup de sis valors del paisatge considerants en l'estudi.

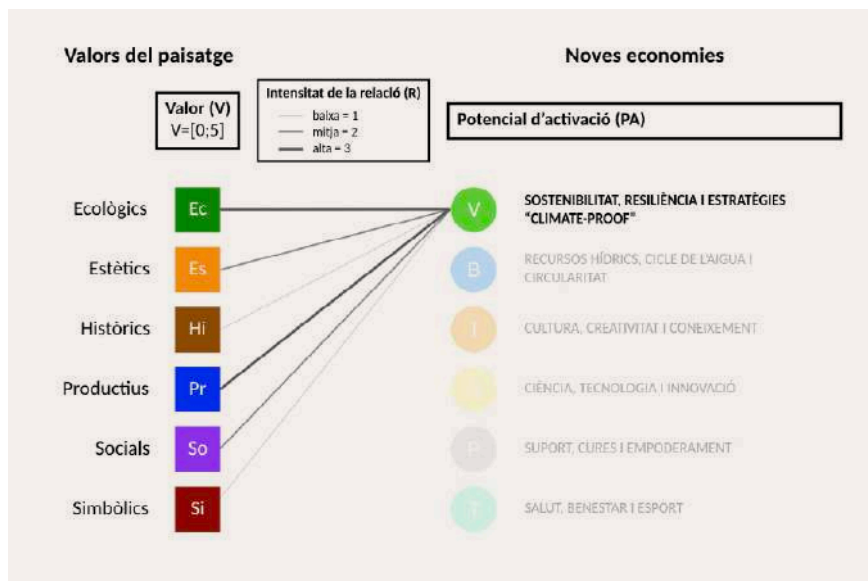

Figura 3. Valors del paisatge i economies estratègiques. Estimació de la intensitat de relació de l'economia verda. Font: elaboració pròpia.

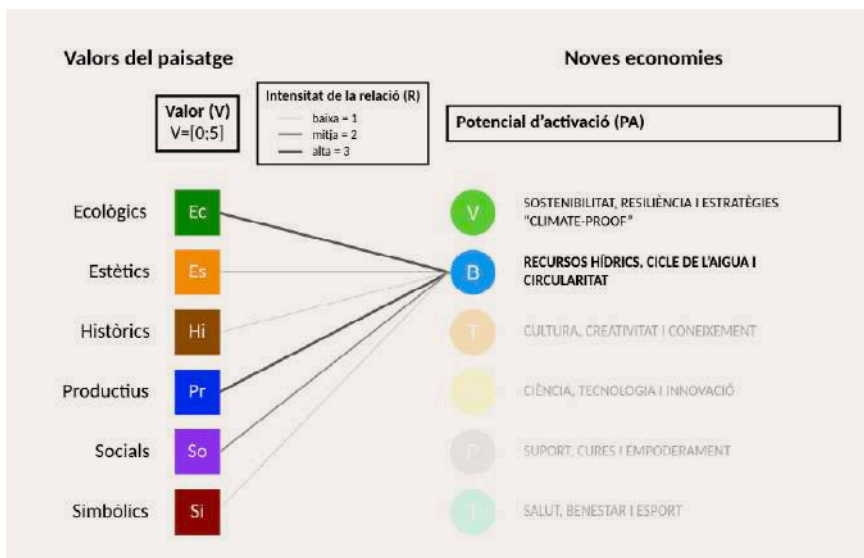

Figura 4. Valors del paisatge i economies estratègiques. Estimació de la intensitat de relació de l'economia blava. Font: elaboració pròpia.

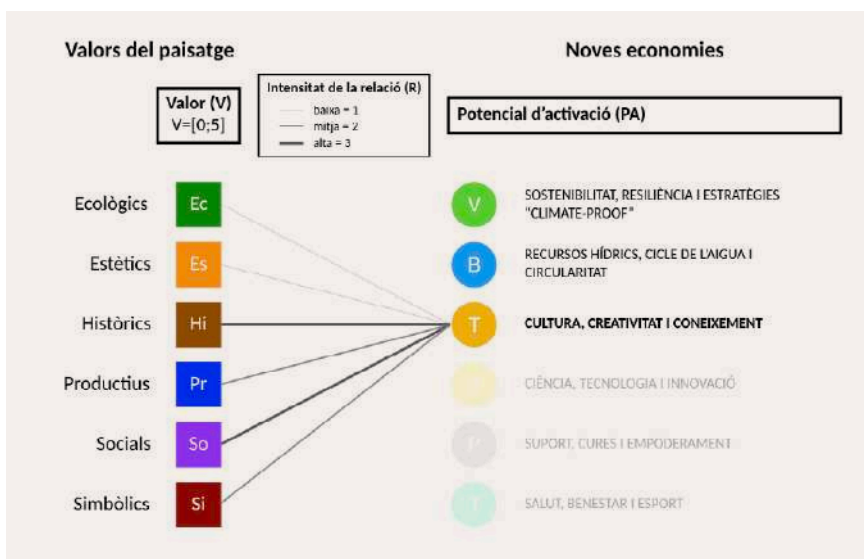

Figura 5. Valors del paisatge i economies estratègiques. Estimació de la intensitat de relació de l'economia taronja. Font: elaboració pròpia.

Com mostren les figures 3 i 4, tant l'economia verda com l'economia blava es relacionarien, per tant, de manera més intensa amb els valors ecològics i productius del paisatge, i també de manera força rellevant amb els valors estètics i d'ús social del territori. La intensitat de la seva relació amb els valors històrics i simbòlics, però, presentaria menys rellevància. En canvi, com s'observa clarament en la figura 5, l'economia taronja, vinculada amb les activitats i els usos de la cultura, la creativitat, el coneixement i el patrimoni, es relacionaria molt més amb els valors històrics i socials. També es vincularia de manera significativa amb els valors productius i simbòlics del paisatge, mentre que els valors ecològics i estètics restarien en un segon terme, amb un nivell d'intensitat més baix.

Val a dir que no podem obviar que aquesta modelització presenta una estimació en realitat teòrica, ja que sempre podrem trobar al territori elements configuradors del paisatge en principi vinculats als valors ambientals i, per extensió, a les economies verda o blava —un turó, un riu...—, que poden representar, al mateix temps, valors històrics, simbòlics o d'ús social del paisatge rellevants, per exemple.

Finalment, i a partir del conjunt de consideracions prèvies, s'ha construït l'indicador del “potencial d'activació econòmica” dels territoris de la província de Barcelona a partir dels valors del paisatge de la manera següent:

El potencial d'activació de les sis grans economies estratègiques en un territori concret resultaria de considerar la parametrització assolida pels sis grans tipus de valors del paisatge —naturals, estètics, històrics, productius, socials i simbòlics—, com s'ha explicat abans, amb un valor d'1 a 5, multiplicada per un valor que serà mínim o màxim (entre 1 i 3), i que correspondria al nivell de relació que s'estableix entre una economia estratègica concreta i els valors paisatgístics identificats en aquell territori:

Potencial d'activació econòmica (PA)

$$PA = \sum V \times R = [0;60]$$

$$PA = (Ec \times R1 + Es \times R2 + Hi \times R3 + Pr \times R4 + So \times R5 + Si \times R6)$$

El primer factor de cada multiplicació correspondria als diferents tipus de valors del paisatge (ecològics, estètics, històrics, productius, socials i simbòlics) i el segon faria referència a la parametrització que indica el tipus de relació més o menys intensa entre l'economia estratègica que s'hagi considerat i els diferents tipus de valors paisatgístics.

En aquesta fórmula, la màxima qualificació possible de l'indicador seria de 60 punts, que resulta de considerar una avaluació màxima de 5 per a cadascun dels sis grups de valors del paisatge i un nivell de relació entre economies estratègiques i valors del paisatge que sempre comptarà amb dos vincles d'alta intensitat (valor 3), dos vincles d'intensitat rellevant (valor 2) i dos vincles d'intensitat suficient (valor 1):

Potencial d'activació econòmica (PA). Llímit màxim

$$PA = \sum V \times R = [0;60]$$

$$PA = (5 \times 3 + 5 \times 3 + 5 \times 2 + 5 \times 2 + 5 \times 1 + 5 \times 1) = 60$$

PA (ECONOMIA VERDA) =	Ed	x3	+ Es	x2	+ Hl	x1	+ Pr	x3	+ So	x2	+ Si	x1
PA (ECONOMIA BLAVA) =	Ed	x3	+ Es	x2	+ Hl	x1	+ Pr	x3	+ So	x2	+ Si	x1
PA (ECONOMIA TARONJA) =	Ed	x1	+ Es	x1	+ Hl	x3	+ Pr	x2	+ So	x3	+ Si	x2
PA (ECONOMIA GROGA) =	Ed	x3	+ Es	x1	+ Hl	x2	+ Pr	x3	+ So	x2	+ Si	x1
PA (ECONOMIA PLATEJADA) =	Ed	x1	+ Es	x1	+ Hl	x2	+ Pr	x3	+ So	x3	+ Si	x2
PA (ECONOMIA TURQUESA) =	Ed	x3	+ Es	x2	+ Hl	x1	+ Pr	x2	+ So	x3	+ Si	x1

Figura 6. Càlcul del "potencial d'activació econòmica" (PA) de les sis economies estratègiques. Font: elaboració pròpia.

La figura 6 mostra aquest càlcul teòric de l'indicador per a cadascuna de les sis grans economies i permet apreciar les diferències en la fórmula, segons es consideri una economia estratègica o una altra, a partir dels resultats de la parametrització. A tall d'exemple del desenvolupament de la

metodologia, es presenten les figures 7 i 8, que mostren el càlcul del “potencial d’activació econòmica” en el cas de les unitats de paisatge Conca d’Òdena i Alt Gaià.

En el primer cas, es tracta d’un territori caracteritzat per una diversitat suficient de valors del paisatge. En concret, i com es mostra en el gràfic radial que acompanya la figura 7, la rellevància menys important dels valors ambientals i ecològics queda compensada per valors simbòlics i, sobretot, històrics i productius, els quals atribueixen a la unitat una varietat de recursos paisatgístics certament remarcable. Com s’observa clarament en la figura, són les economies taronja, groga i platejada les que obtenen una puntuació més elevada —prop dels 50 punts sobre el llindar màxim teòric de 60 punts—, la qual cosa mostraria el potencial de desenvolupament d’aquestes orientacions econòmiques, que estarien en millor disposició per aprofitar els recursos paisatgístics del territori.

En el segon cas, com podem veure en la figura 8, la unitat de paisatge Alt Gaià mostra una estructura dels valors del paisatge ben diferent, molt concentrada en valors de tipus ecològic, sobretot, la qual cosa es correspon-

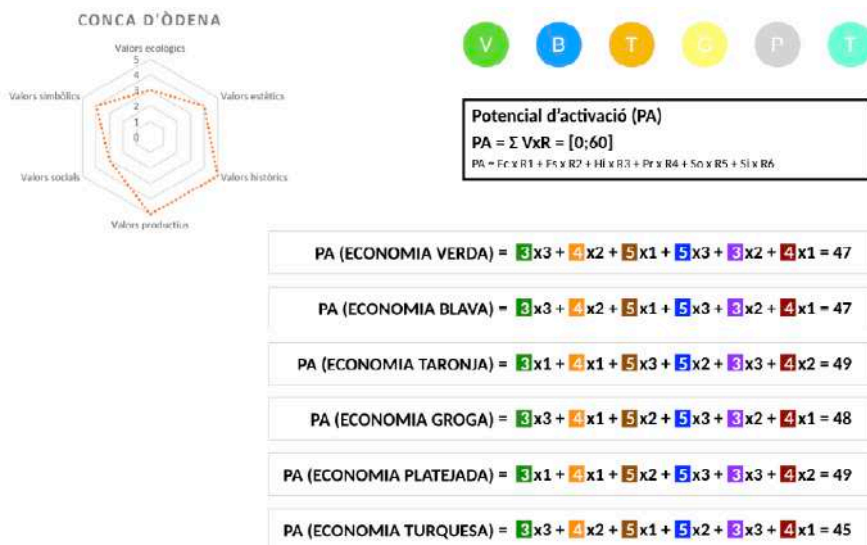

Figura 7. Càlcul del “potencial d’activació econòmica” (PA) a la unitat de paisatge Conca d’Òdena. Font: elaboració pròpia.

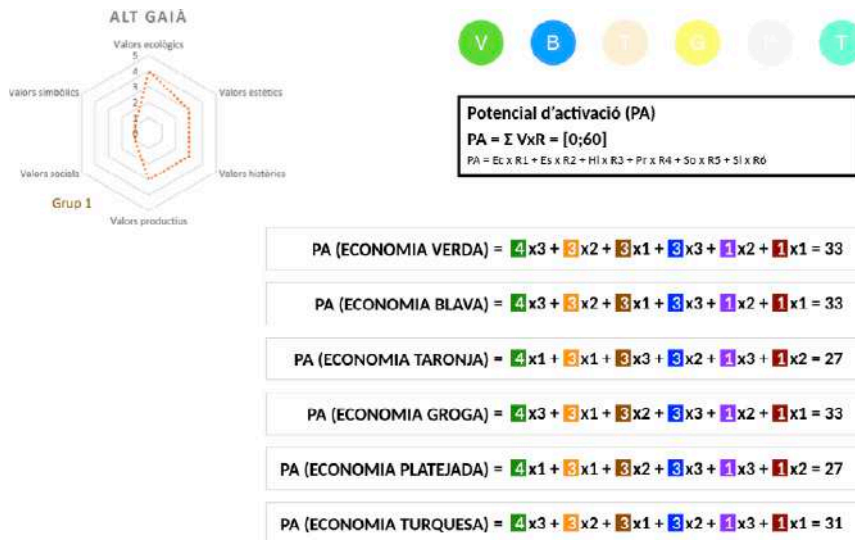

Figura 8. Càlcul del “potencial d’activació econòmica” (PA) a la unitat de paisatge de l’Alt Gaià. Font: elaboració pròpia.

dria amb més potencial d’activació pel que fa a les economies verda, blava i també groga. Com s’observa en la figura, aquesta estructura dels valors del paisatge caracteritzada per l’excel·lència d’un tipus de valor acompanyada, però, d’una escassa diversitat pel que fa a la resta de recursos paisatgístics, fa que l’indicador mostri puntuacions finals de 33, lluny del màxim de 60 que indica el càlcul teòric de l’indicador.

En síntesi, els resultats de l’indicador mostren clarament com a mesura que l’estructura dels valors del paisatge és més diversificada; els potencials d’activació econòmica, lògicament, també es multipliquen, de manera que no només apareixen possibilitats de desenvolupament de més economies estratègiques, sinó que també el càlcul de l’indicador mostra valors força diferents i elevats.

D’una manera més sintètica i a tall d’exemple de l’anàlisi realitzada, podem valorar també les taules 1 i 2, que permeten comparar el “potencial d’activació econòmica” (PA) referit a les economies verda i taronja per a diferents unitats de paisatge de la província de Barcelona. L’observació

de les taules mostra clares diferències entre els diversos territoris, i podem veure, així mateix, com el rànquing d'unitats de paisatge amb més potencials d'activació canvia sensiblement segons l'economia estratègica que es consideri.

Unitats de Paisatge	Potencials d'activació econòmica (PA). Economia verda		Unitats de Paisatge	Potencials d'activació econòmica (PA). Economia taronja	
	Economia verda	Potencial mitjà (sobre 10)		Economia taronja	Potencial mitjà (sobre 10)
Montseny	59	9,83	Capçaleres del Llobregat	57	9,50
Capçaleres del Llobregat	58	9,67	Montseny	57	9,50
Conca salina	56	9,33	Conca salina	56	9,33
Baix Montseny	54	9,00	Pla de Barcelona	56	9,33
Guilleries	54	9,00	Baix Montseny	55	9,17
Plana del Vallès	41	6,83	El Montmell	37	6,17
Muntanyes d'Ordal	39	6,50	Muntanyes d'Ordal	34	5,67
Xaragalls del Vallès	37	6,17	Xaragalls del Vallès	31	5,17
Alt Gaià	33	5,50	Alt Gaià	27	4,50
Litoral del Penedès	28	4,67	Litoral del Penedès	26	4,33
Potencial acumulat	2060	7,98	Potencial acumulat	1973	7,65
Potencial mitjà (sobre 10)	7,98		Potencial mitjà (sobre 10)	7,65	

Taules 1 i 2. Potencials d'activació econòmica (PA) de les sis economies estratègiques a deu de les 43 unitats de paisatge de la província de Barcelona. La taula de l'esquerra es refereix a l'economia verda, i la taula de la dreta a l'economia taronja. Font: elaboració pròpia a partir dels resultats del càlcul del potencial d'activació econòmica.

L'anàlisi territorial comparativa dels potencials d'activació econòmica de les diferents unitats de paisatge de la província de Barcelona es mostra, finalment, de manera resumida en la cartografia seleccionada que es presenta en les figures 9-15. Els mapes ensenyen clarament les continuïtats i discontinuïtats que es fan evidents al territori, tant si s'observa el mapa general que mostra els valors acumulats de l'indicador (vegeu la figura 9),

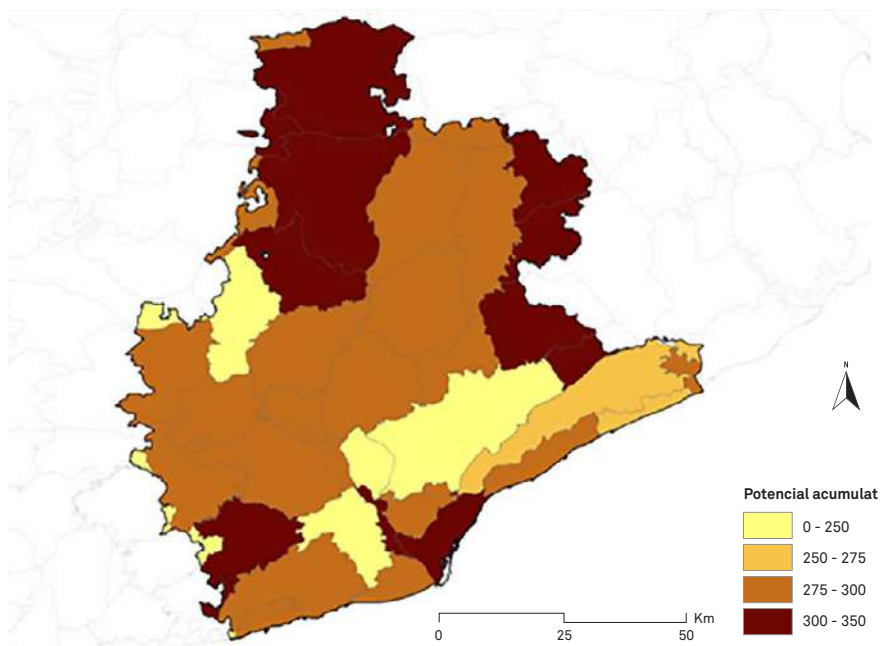
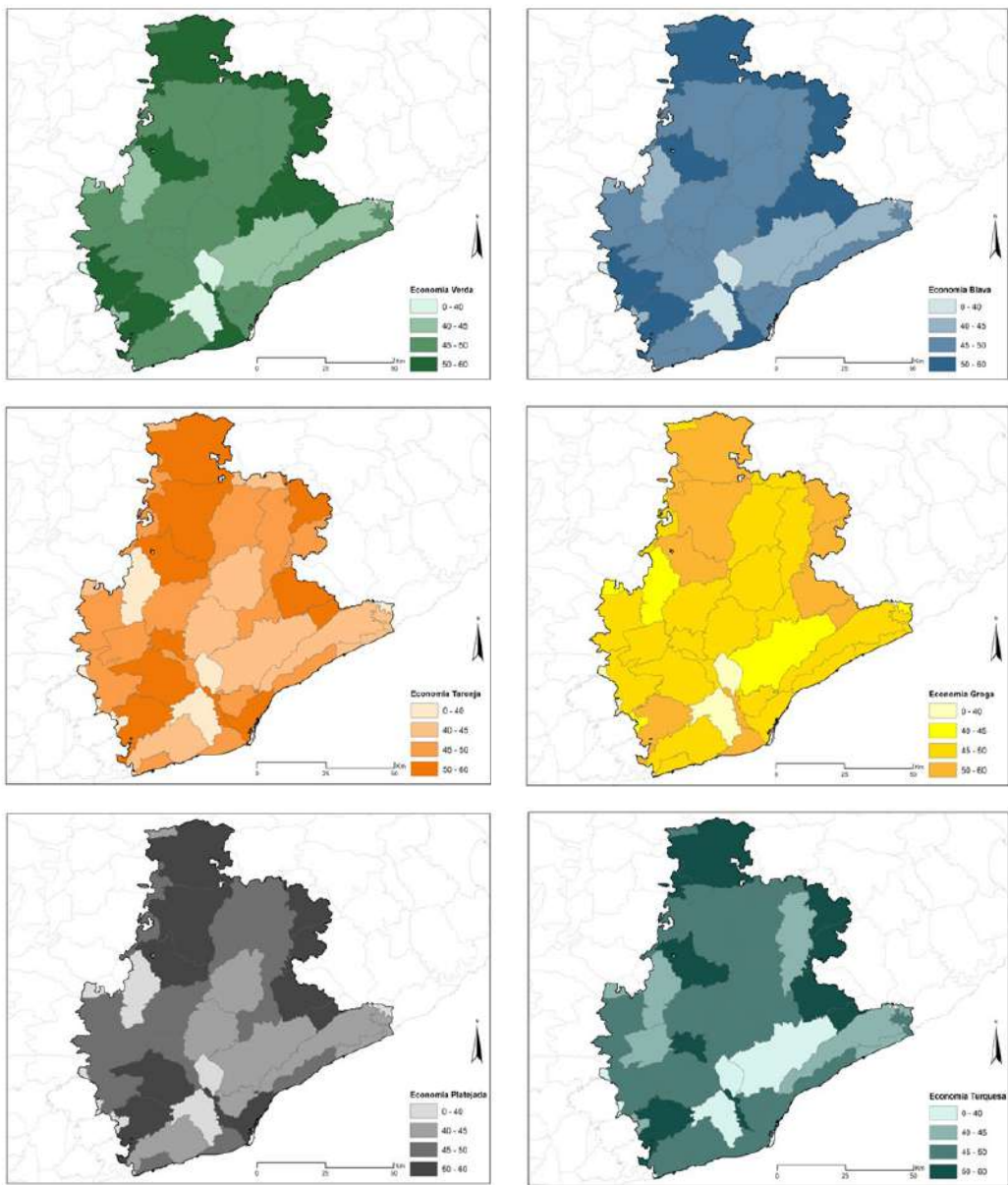

Figura 9. Potencials d'activació econòmica acumulats (considerant les sis economies estratègiques) a les unitats de paisatge de la província de Barcelona. Font: elaboració pròpia a partir del càlcul del potencial d'activació econòmica.

com si es para atenció als mapes referits específicament a cadascuna de les sis grans economies estratègiques considerades (vegeu les figures 10-15).

La cartografia que resulta de la representació dels potencials d'activació acumulats de les sis economies mostra un bon resum de les possibilitats de desenvolupament local, a partir de la gestió dels valors del paisatge. Com s'observa en la figura 9, una majoria d'unitats de paisatge se situen a la banda alta de la distribució, amb valors de potencial d'activació de les economies per sobre de 275.

Ara bé, l'interès de l'anàlisi rau, sobretot, en la identificació de diferències quan es consideren cadascuna de les sis grans economies estratègiques de manera independent, com es mostra si es comparen les figures de la 10 a la 15.

Figures 10 a 15. Potencials d'activació econòmica a les unitats de paisatge de la província de Barcelona, de les sis economies estratègiques. Font: elaboració pròpia a partir del càlcul del potencial d'activació econòmica.

Conclusions. El desenvolupament local des del paisatge: els paisatges productius

L'estudi *Paisatges productius com a infraestructura econòmica del territori* ha plantejat la necessitat de reformular les bases del desenvolupament econòmic local, pel que fa a la relació entre l'activitat econòmica i el paisatge al segle XXI, i ha considerat alguns referents globals compartits que han esdevingut clau en el moment present, com són els objectius del desenvolupament sostenible (ODS) i l'Agenda 2030.

Es tracta d'un canvi radical, pel que fa a la forma en què podem entendre l'economia del territori, atès que, en realitat, les bases del desenvolupament econòmic local s'han entès durant els últims dos segles certament associades al peatge que han representat les contínues construcció i artificialització del territori, traduïdes en les progressives degradació i destrucció del paisatge.

Des d'aquesta perspectiva, resta clar que un desenvolupament econòmic amb aquest caràcter extractivista es basa, necessàriament, en els correlats de la laminació i l'aprimament dels valors del paisatge. No és, per tant, estrany, sinó que resulta fins i tot lògic, que s'hagi acabat consolidant un marc mental i un imaginari col·lectius caracteritzats per una concepció dual, que estableix la tria obligada entre un desenvolupament econòmic reeixit, acompanyat, però, de la destrucció dels valors paisatgístics o d'una conservació paisatgística solvent, concebuda al marge de l'activitat econòmica.

Aquest estat global de coses, però, ha estat posat en crisi a partir de dos desenvolupaments crucials, esdevinguts durant les últimes dues dècades. D'una banda, la implementació progressiva dels principis i visions proposats pel Conveni europeu del paisatge des de l'any 2000. D'una altra banda, el desenvolupament de noves economies, allunyades del paradigma extractivista tradicional, que plantegen la innovació, la creativitat i, sobretot, la sostenibilitat com a noves claus, pel que fa a les formes d'acumulació del capital.

Quant a la primera qüestió, el canvi de paradigma de la conservació o protecció del paisatge cap al nou èmfasi que s'ha anat posant sobre el concepte de *gestió del paisatge* ha estat cabdal per entendre el nou context

actual. Pel que es refereix a la segona, la proposta d'alternatives econòmiques que no només no es basen en el vell requeriment de la destrucció paisatgística, sinó que, ans al contrari, conceben els valors del paisatge com un input essencial per al desenvolupament de l'activitat productiva mateixa, ha estat igualment important en la configuració de l'escenari present.

La confluència d'ambdós canvis de paradigma fa, per tant, evident la possibilitat real de conjuminar desenvolupament econòmic i gestió adequada del paisatge, ja que aquell es construiria sobre la base d'una sèrie d'activitats econòmiques que, en realitat, necessiten reivindicar-se, primer, i el manteniment, després, dels mateixos valors paisatgístics, entesos, des d'aquesta nova perspectiva, com un recurs estratègic que, a més a més, actua com a element catalitzador i atraient de valor afegit.

Aquest pas de concebre el paisatge com a simple matèria primera, des d'un paradigma productiu anomenat *extractivista*, a entendre els seus valors en termes de recurs estratègic, pel que fa al desenvolupament econòmic —des d'un paradigma innovador-creatiu—, resumeix en poques paraules el repte que molts territoris locals poden entomar en el futur immediat.

Un repte i una oportunitat que es poden resumir en la capacitat per visualitzar, identificar i reivindicar els recursos paisatgístics en l'escala local, per tal d'activar econòmicament el territori a partir d'aquests elements catalitzadors i sobre la base de noves activitats productives. Com es veu, el correlat final no és un altre que poder conciliar l'evolució econòmica de la societat amb el manteniment dels valors paisatgístics que caracteritzen el territori que aquesta habita. És des d'aquesta perspectiva que podem parlar d'uns paisatges veritablement productius.

En conclusió, reformular les bases del desenvolupament econòmic local pel que fa a la relació entre l'activitat econòmica i el paisatge és possible; plantejar alternatives econòmiques que no només no representin malmetre el paisatge, sinó que, ans al contrari, proposin a partir del propi interès el manteniment dels seus valors i el seu caràcter és factible; imaginar territoris on la gestió paisatgística adequada i la innovació i creativitat econòmiques generin una sostenibilitat total —ambiental, econòmica, social i cultural— és desitjable.

Aquest triple esperit està, en realitat, en la base del que no és una altra cosa que una nova agenda econòmica per al territori inspirada des del paisatge i els seus valors. És des d'aquesta perspectiva que la noció de *paisatge productiu* assoleix tot el seu potencial i contingut de futur.

Imatges 1a 9. Diferents paisatges tipològics amb vocació de paisatges productius al territori de la província de Barcelona. Fotos: Arxiu d'Imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

Referències bibliogràfiques

BOIXADER I SOLÉ, Jordi (2019). "Els models de desenvolupament econòmic local als municipis", *Estudis monogràfics Informe Territorial de la Província de Barcelona 2019*. Barcelona: Cambra de Comerç de Barcelona; Diputació de Barcelona, p. 268-280.

— (2020). "L'economia del paisatge: de l'atracció territorial a la localització dels objectius de desenvolupament sostenible", *Estudis monogràfics Informe Territorial de la Província de Barcelona 2020*. Barcelona: Diputació de Barcelona, p. 227-235.

- BOIXADER I SOLÉ, Jordi; SUBIRACHS I MANCEBO, Guillem; LOMAS I RAMON, Adrià; GÓMEZ I CANO, David (2018). *Mapa del desenvolupament econòmic local a la demarcació de Barcelona: AtlesDEL*. Barcelona: Diputació de Barcelona. (Col·lecció Eines. Sèrie Economia i Treball; 5).
- MUÑOZ, Francesc (2008). *Urbanització: Paisajes comunes, lugares globales*. Barcelona: Gustavo Gili.
- (2009a). “Los paisajes metropolitanos”, dins Jaume Busquets; Albert Cortina (ed.). *Gestión del paisaje: Manual de protección, gestión y ordenación del paisaje*. Barcelona: Ariel, p. 61-76.
- (2009b). “El patrimonio y el paisaje: una nueva agenda para la sostenibilidad territorial”, dins Ana María Ayuso Álvarez, Alexandra Delgado Jiménez (coord.). *Patrimonio natural, cultural y paisajístico: Claves para la sostenibilidad territorial (194-210)*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino. Observatorio de la Sostenibilidad en España, p. 194-210.
- (2011). “Paisaje y patrimonio territorial en un escenario de cambio global. Nuevos retos y perspectivas”, dins Antonio Serrano Rodríguez, Raoul Servet Martín, Pablo Fidalgo García (ed.). *Crisis y territorio: Aportaciones y conclusiones del VI Congreso Internacional de Ordenación del Territorio*. Madrid: Asociación Interprofesional de Ordenación del Territorio (Fundicot), p. 311-328.
- (2012a). “Hacia la ciudad total: sociedad y cultura en el tercer milenio”, dins José Miguel Cortes (ed.). *Ciudad Total*. València: Institut Valencià d'Art Modern, p. 127-144.
- MUÑOZ, Francesc (2012b). “Los paisajes de la periferia hoy: construyendo la mirada sobre la ciudad en el siglo XXI”, dins Joan Nogué, Laura Puigbert, Gemma Bretcha i Àgata Losantos (ed.). *Franges: Els paisatges de la perifèria*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya, p. 84-116. (Plecs de Paisatge. Reflexions; 3).
- (2012c). “El patrimonio construido como paisaje. El paisaje construido como patrimonio”, dins *Actas del VI Congreso Internacional de Musealización de Yacimientos y Patrimonio “Arqueología, Patrimonio y Paisajes Históricos para el Siglo XXI”*. Toledo: Consorcio de Toledo, p. 41-57.
- (2022). *Paisatges productius com a infraestructura econòmica del territori*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- NOGUÉ, Joan; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma; LOSANTOS, Àgata (2016). *Paisatge, economia i empresa*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya. (Plecs de Paisatge. Reflexions; 5).
- PAULI, Gunter (2010). *La economía azul: 10 años, 100 innovaciones, 100 millones de empleos*. Barcelona: Tusquets.
- ULIED, Andreu; CARRERAS, Berta; BIOSCA, Oriol; RODRIGO, Rafa; BOIXADER, Jordi; ESTELA, Oriol (2017). *Models i factors per a un nou desenvolupament econòmic local: AtlesDEL*. Barcelona: Diputació de Barcelona. (Col·lecció Eines. Sèrie Economia i Treball; 1).

Situar el paisatge en el centre de l'estratègia de desenvolupament local. El cas del Priorat

Joan Vaqué Sans

Per respondre a l'enunciat de per què el Priorat situa el paisatge en el centre de l'estratègia del seu desenvolupament, faré tres consideracions prèvies. En primer lloc, cal recordar quina és la definició de *paisatge*. Segons el Conveni europeu del paisatge, en l'article 1, el paisatge és una àrea, tal com la percep la població, el caràcter de la qual resulta de l'acció dels factors naturals i/o humans i de les relacions que s'estableixen entre ells. A continuació, també defineix què s'entén per *gestió del paisatge*: les accions que persegueixen, des de la perspectiva del desenvolupament sostenible, la conservació del paisatge amb la finalitat de guiar i harmonitzar les transformacions induïdes per les evolucions socials, econòmiques i mediamambientals.

En segon lloc, cal posar-ho en relació amb la definició del Servei d'Ocupació de Catalunya referent al desenvolupament econòmic local (DEL): el DEL té per objectiu un procés reactivador de l'economia i dinamitzador de les societats locals, que, mitjançant l'aprofitament dels recursos existents en un territori determinat i la cooperació pública i privada, és capaç d'estimular i fomentar el seu creixement econòmic, i crear ocupació, renda i riquesa, amb el fi de millorar la qualitat de vida i el benestar social de les poblacions locals. Segons la definició de Mateo Hernando (2007) el desenvolupament local és:

- Un procés reactivador, és a dir, és una política pública amb vocació de continuïtat i amb una voluntat d'activar l'economia i la societat local.
- Un procés que aprofita recursos endògens, és a dir, utilitzar els recursos que es troben en el territori. Aquest aspecte és un dels punts que podrien ser més conflictius, ja que això implica una preferència pels recursos locals sobre els recursos exògens, defugint "solucions màgiques" amb inversions milionàries de projectes externs al territori, els quals, des d'una perspectiva urbana, s'han venut com a molt beneficiosos per al territori.
- I es val de la cooperació pública i privada lligada a la governança, cosa que comporta que ha de ser un procés que emani del conjunt de la població local, i que, per tant, pot significar l'aparició de canvis

socials, culturals i legislatius, però també canvis en l'àmbit de l'estructura organitzativa de les empreses, en l'àmbit de les relacions laborals...

I, en tercer lloc, cal situar el Priorat en el seu context geogràfic i dir que Catalunya és un territori format per dues realitats clarament diferenciades: la Catalunya urbana i la Catalunya rural. La urbana continua creixent i la rural persisteix en una dinàmica regressiva; el país no es reequilibra, ans al contrari, cada dia que passa es desequilibra més. El Priorat és una d'aquestes comarques rurals que es despobra.

El cas del Priorat

El Priorat està ubicat al sud del Principat, rere la Serralada Prelitoral. És comarca frontera i frontissa entre el Camp de Tarragona, les Terres de l'Ebre i Ponent. Té una extensió de 498,60 km², amb una població de 9.239 habitants i baixa densitat de població (18,5 hab./km², any 2021).

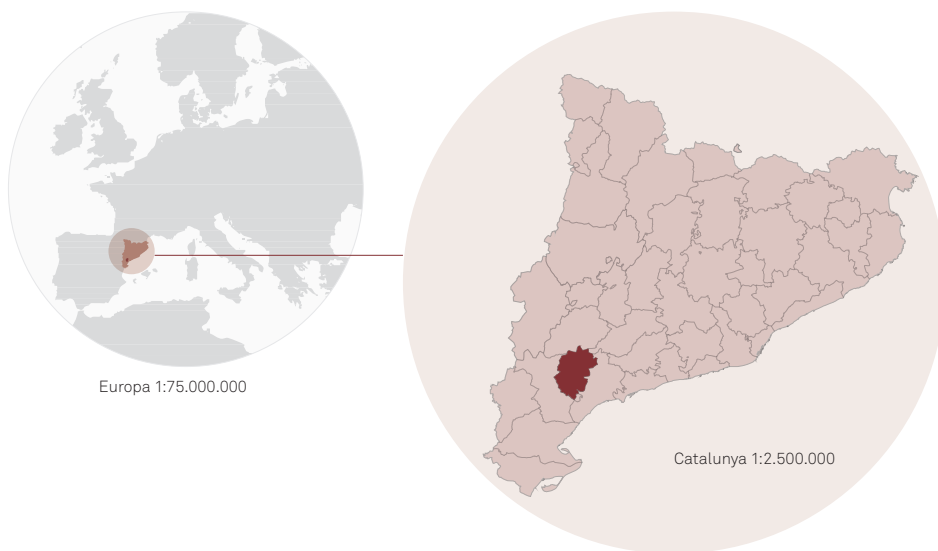

Figura 1. Mapa de situació de la comarca del Priorat.

El Priorat és una comarca molt envellida, amb una estructura d'edat de la població de piràmide invertida que comporta dificultats per al relleu generacional. La comarca la formen vint-i-tres municipis, vint dels quals són micropobles, és a dir, que tenen menys de 500 habitants. Falset, que és la capital comarcal, amb 2.724 habitants, i Cornudella de Montsant, al nord, amb 965 habitants, són els nuclis més poblats.

Des de la fil·loxera, una plaga que va arrasar tota la vinya d'Europa a final del segle XIX, la comarca pateix un procés continuat de pèrdua de població. Malgrat això, a final del segle XX, l'economia de la comarca experimenta una revolució en el sector vitivinícola i centra el seu model econòmic en una agricultura artesanal de petita escala de muntanya amb molt valor afegit i un turisme que busca espais ben conservats i un paisatge agrícola de mosaic mediterrani viu i dinàmic, justament al contrari del model agroindustrial que es generalitza arreu d'Europa, d'especialització i monocultiu, impulsat per la política agrària comunitària i el mercat global.

Aquest nou model econòmic conforma i conserva un paisatge de mosaic agrari de policultiu típicament mediterrani, amb uns valors que el caracteritzen i donen sentit a la singularitat dels seus productes agroalimentaris: les vinyes d'un sector vitivinícola, liderat per la Denominació d'Origen Qualificada Priorat i la Denominació d'Origen Montsant; les oliveres i els seus olis, emparats per la Denominació d'Origen Protegida Siurana, i, en grau més baix, la fruita seca, el cereal, l'horta i la ramaderia, que estan en clara regressió. Tot i això, continua sent una comarca agrària molt envellida (71 % de pagesos majors de 50 anys) i que experimenta una disminució de la superfície conreada, que passa d'un 38 % l'any 1989 al 17 % l'any 2017, és a dir, la superfície de conreu disminueix 370 hectàrees de mitjana a l'any.

En l'àmbit turístic, el Priorat aposta decididament des de 2016 cap a la sostenibilitat i se certifica en la Carta Europea de Turisme Sostenible. Disposa d'una variada oferta turística i d'una àmplia xarxa d'equipaments i serveis turístics (www.turismepriorat.org).

Quin continua sent el gran repte? El despoblament

Des de final del segle XIX, amb quasi 29.000 habitants, el Priorat no ha parat de decreïxer, i actualment hi ha menys de 10.000 habitants, xifra clau i el llindar de la viabilitat de moltes actuacions i la massa crítica mínima necessària. Si, a més, es té en compte l'envelliment, perquè com ja s'ha explicat la piràmide poblacional està clarament invertida, es podria dir que les persones són la nostra matèria primera més valuosa per al desenvolupament.

El cert és que no es té la capacitat de garantir el relleu generacional, ni tampoc la capacitat d'acollir nous habitants, ni de fer-ho en les condicions adequades: manca habitatge per a primera residència, els serveis bàsics són deficitaris i costa molt diversificar l'economia per aquells que no es volen dedicar al sector agroalimentari o al turisme.

Amb aquestes condicions, sembla molt difícil revertir la situació, i, per tant, és necessari el suport institucional per desenvolupar polítiques públiques concretes i a mida sorgides des del territori.

Quina és la manera de revertir aquesta situació? El Priorat decideix situar el paisatge en el centre de la seva estratègia de desenvolupament local

Reflexions prèvies: primer, cal desarticular tres estereotips

Abans de parlar de com s'ha desenvolupat l'estratègia i així revertir el despoblament, és necessari fer unes reflexions prèvies per desarticular alguns estereotips que provenen d'una visió molt urbana:

- El paisatge és una postal bucòlica inalterada.
- Per desenvolupar el món rural, tot s'hi val.
- Generar activitat econòmica és suficient per revertir el despoblament.

En primer lloc, el paisatge és una postal bucòlica inalterada

Això és fals i, per exemplificar-ho, em remeto a una imatge que ho il·lustra molt clarament d'un dels grans cartellistes catalans, Josep Subirats i

Samora, un barceloní procedent d'un petit poble del Priorat, Poboleda. Va ser un dels cartellistes més actius i reconeguts del bàndol republicà durant la Guerra Civil de 1936-1939.

Figura 2. L'estereotip del paisatge com una postal bucòlica inalterada és falsa; tot al contrari, és fruit del treball i de l'esforç de les persones que hi habiten i està en evolució constant. A la imatge el cartell de Josep Subirats (1936?). Font: Família Subirats Martori.

Tal com mostra el cartell, és des d'aquesta perspectiva de transformació del seu entorn, amb l'esforç de les persones que hi treballen, sobre aquest terreny costerut, cavant amb una aixada prioratina unes tortuoses vinyes... Això és el que conforma el paisatge. No té res de bucòlic, ni de casual, ni d'estàtic; al contrari, és fruit del treball i de l'esforç de les persones que hi habiten i està en evolució constant.

En segon lloc, per desenvolupar el món rural, tot s'hi val

Això també és fals i, per desmentir-ho, vaig als efectes que en el desenvolupament han tingut projectes exògens que normalment s'ubiquen en les

zones rurals poc poblades. Per posar exemples propers al Priorat, parlaré de la central nuclear d'Ascó, de les centrals eòliques de la Terra Alta, de l'abocador de residus de Tivissa o de la indústria Erkimia, de Flix. Erkimia ha tancat, i ha deixat els residus químics generats durant prop de cent anys, i la central nuclear també arriba al final de la seva vida útil. Segons afirmaven els promotors d'aquest desenvolupament exogen, amb inversions milionàries havien de salvar aquestes comarques de la misèria, però ara veiem, segons els indicadors de renda bruta familiar disponible d'aquestes comarques, que no ha estat així. Ans al contrari, aquestes indústries exògenes, molt depredadores de territori, no han revertit de manera estructural el despoblament, sinó que han agreujat el despoblament i no han generat economia que perduri en el temps per als seus habitants, sinó per als grups inversors que no viuen pas en aquestes comarques i que fomenten, encara més, el desequilibri del qual parlava al principi. Per tant, són els recursos endògens, i no exògens, els que poden generar desenvolupament sostingut i sostenible, i en el cas del Priorat, el paisatge és el que té el paper de protagonista.

En tercer lloc, generar activitat econòmica és suficient per revertir el despoblament

Tampoc és del tot cert. En tot cas, es pot afirmar que és condició necessària, però no suficient, i posaré l'exemple d'un municipi del Priorat, Gratallops, que ha passat de tenir quatre cellers, l'any 1991, a tenir-ne vint-i-vuit, l'any 2022, i, en canvi, la població és pràcticament la mateixa, 234 habitants (1991) i 237 habitants (2022). Això mateix ocorre a tota la comarca, i, per tant, malgrat que l'economia de la comarca ha millorat en els últims trenta anys, gràcies al sector del vi principalment, no s'ha aconseguit créixer en població i superar el repte del despoblament.

Un cop fetes aquestes reflexions prèvies per desarticular aquests estereotips, ja podem parlar de com s'ha situat el paisatge en el centre de l'estratègia de desenvolupament.

Com s'ha treballat aquesta estratègia de desenvolupament?

El primer component és la força de la comunitat. Amb la revolució vitivinícola de final del segle xx, quan el Priorat havia començat a marcar quina

era la seva renovada estratègia de desenvolupament, apareix una amenaça que tot ho fa trontollar: projectes de centrals eòliques que volien omplir el Montsant i altres serres d'aerogeneradors. Neix la Plataforma per a la Defensa del Patrimoni Natural del Priorat, que posa en el centre del debat la consideració del valor del paisatge, i com aquest podia ajudar-nos a proposar un model territorial amb projecció de futur.

Aquest debat, a més d'haver aturat la central eòlica del Montsant i d'altres també molt agressives per al territori —com la central tèrmica ENRON, a Móra, i el Pla Hidrològic Nacional, amb el transvasament de l'Ebre—, va provocar que es passés d'una actitud reactiva per fer front a les agressions centrada en el “no”, a una proposta d'actuació en positiu que definís un model propi que, per exclusió, ens allunyés de les agressions externes.

Filla de la Plataforma, l'any 2007, neix l'entitat Prioritat, una associació sense ànim de lucre que fa una aposta en positiu, i prepara una candidatura a patrimoni mundial de la UNESCO per posar en relleu el valor del

Imatge 1. El paisatge és el recurs endogen que aporta els valors fonamentals de la comarca del Priorat i li confereix un poderós atractiu, fins al punt que els vins que la prestigien no s'entenen sense aquest escenari. Foto: Xavier Vaqué Sans.

paisatge de mosaic agrari, fonamentat en els valors del territori que conformen la identitat del Priorat, i així treballar activament la preservació del paisatge i la seva gestió enraonada.

El segon component és la implicació de l'administració local. Com ja s'ha dit més amunt, el paisatge és el recurs endogen que aporta els valors fonamentals de la comarca del Priorat i li confereix un poderós atractiu, fins al punt que els vins que la prestigien no s'entenen sense aquest escenari. El Consell Comarcal, conscient d'aquesta realitat i de la pressió de la comunitat, impulsa la Carta del paisatge del Priorat, amb la voluntat d'implicar de manera activa tots els agents del territori.

Des dels primers treballs de redacció de la Carta (2004) i el primer document de diagnosi (2006), el procés d'elaboració va comportar un intens treball de mediació i concertació, amb la participació de múltiples institucions públiques i privades i administracions. Després d'una parada en el temps que va servir per consensuar l'estratègia, el 4 d'octubre de 2012 culmina aquest procés, amb la presentació del Pacte pel paisatge del Priorat. En aquest document d'acords, més de cent agents impulsors —entre entitats, associacions i particulars— es comprometen públicament a treballar per millorar la qualitat del paisatge. Els compromisos pactats van ser, entre d'altres, crear els mecanismes per continuar la transformació del paisatge, dinamitzar àrees d'especial interès paisatgístic, proveir-se d'instruments normatius o impulsar la candidatura Priorat-Montsant-Siurana com a Patrimoni Mundial de la UNESCO.

Cronologia dels fets de la candidatura del Priorat-Montsant-Siurana a Patrimoni Mundial de la UNESCO

- 2007 Neix Prioritat, primer impulsor de la candidatura
- 2011 Prioritat constitueix l'equip de redacció del dossier de candidatura
- 2012 Aprovació de la Carta del paisatge
- 2012 Declaració del Parlament de suport a la candidatura
- 2012 Aprovació del suport de la Generalitat de Catalunya
- 2013 Moció de suport de la Diputació de Tarragona (DIPTA)

- 2014 Inscripció de la candidatura a la llista indicativa del Consell del Patrimoni Històric del Ministeri de Cultura
- 2014 Creació de la taula de candidatura (Prioritat - Consell Comarcal del Priorat- DIPTA) i posada en marxa de l'Oficina del Paisatge
- 2017 Signatura del “Manifest d’Escaladei” i del Sistema de gestió del paisatge del Priorat (cap. 5è del dossier UNESCO)
- 2017 Creació de la Comissió del Paisatge del Priorat com a ens de gestió de la candidatura
- 2017-2022 Dia del Paisatge (quatre edicions)
- 2019 Simposi Paisatge Agricultura i Dona (Observatori del Paisatge de Catalunya, Consell Comarcal del Priorat i el Departament de Cultura de la Generalitat)
- 2019 Visita de l'avaluació ICOMOS
- 2019 Informe ICOMOS que desaconsella la inscripció i retirada estratègica de la candidatura

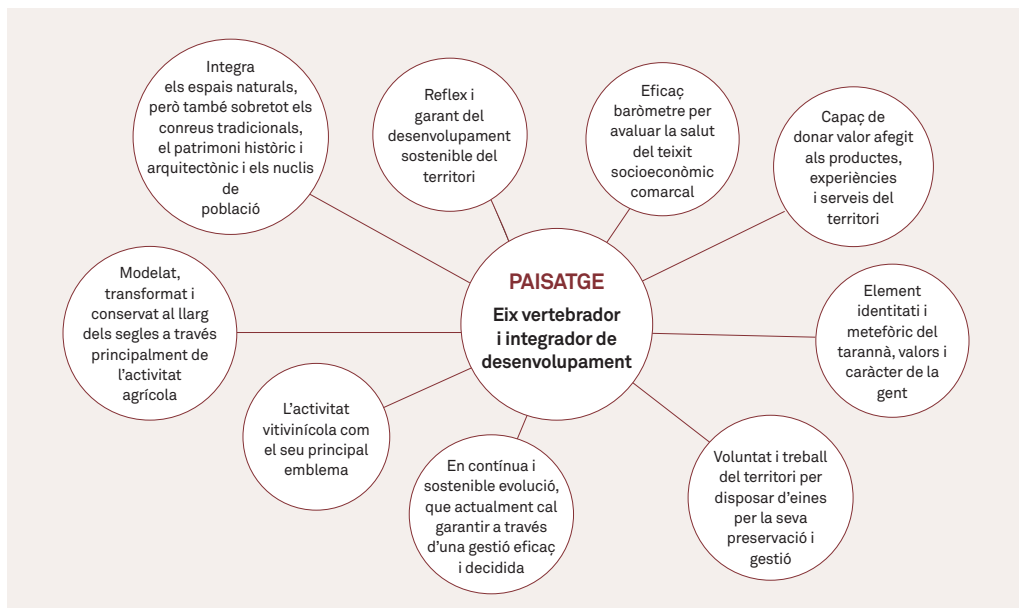

Figura 3. El paisatge centre de l'estratègia de desenvolupament al Programa Comarcal de Desenvolupament Rural Integral 2014-2020. Font: elaboració pròpia.

- 2020-2021 Pandèmia i reflexió
- 2022-2023 Rellançament de la candidatura UNESCO

El tercer component és la definició del model de desenvolupament, consensuat amb tots els actors del territori, basat en els valors que defensa la candidatura. El Consell Comarcal del Priorat, recollint aquesta demanda de la comunitat, comença a parlar d'un nou model socioeconòmic de la comarca del Priorat, que depèn, en gran manera, de no trencar l'harmonia i el bon estat del recurs paisatge i de potenciar convenientment el valor afegit que representa la unió entre els conceptes *cultura del vi* i *paisatge*, eix de desenvolupament que s'ha anomenat *Vi-Natura-Patrimoni* i que, en un marc més ampli, es tracta sota el referent de nova cultura del territori, i ho introdueix en el seu Programa Comarcal de Desenvolupament Rural Integral (PCDRI 2014-2020).

Quines són les premisses d'aquest model de desenvolupament propi?

- Millorar la qualitat de vida dels que hi habiten.
- Elaborar un mapa d'actors rellevants i saber quines relacions tenen.
- Aprofitar els recursos endògens.
- Reforçar la identitat territorial a partir d'uns valors consensuats.
- Desenvolupar polítiques amb caràcter transversal.
- Anar de baix a dalt (*bottom-up*).
- Fomentar la cooperació entre la comunitat i l'administració local.
- Potenciar el talent del territori.
- Compartir la informació.
- Valer-se de recursos propis o dels que el territori sigui capaç de generar.
- Passar a l'acció.

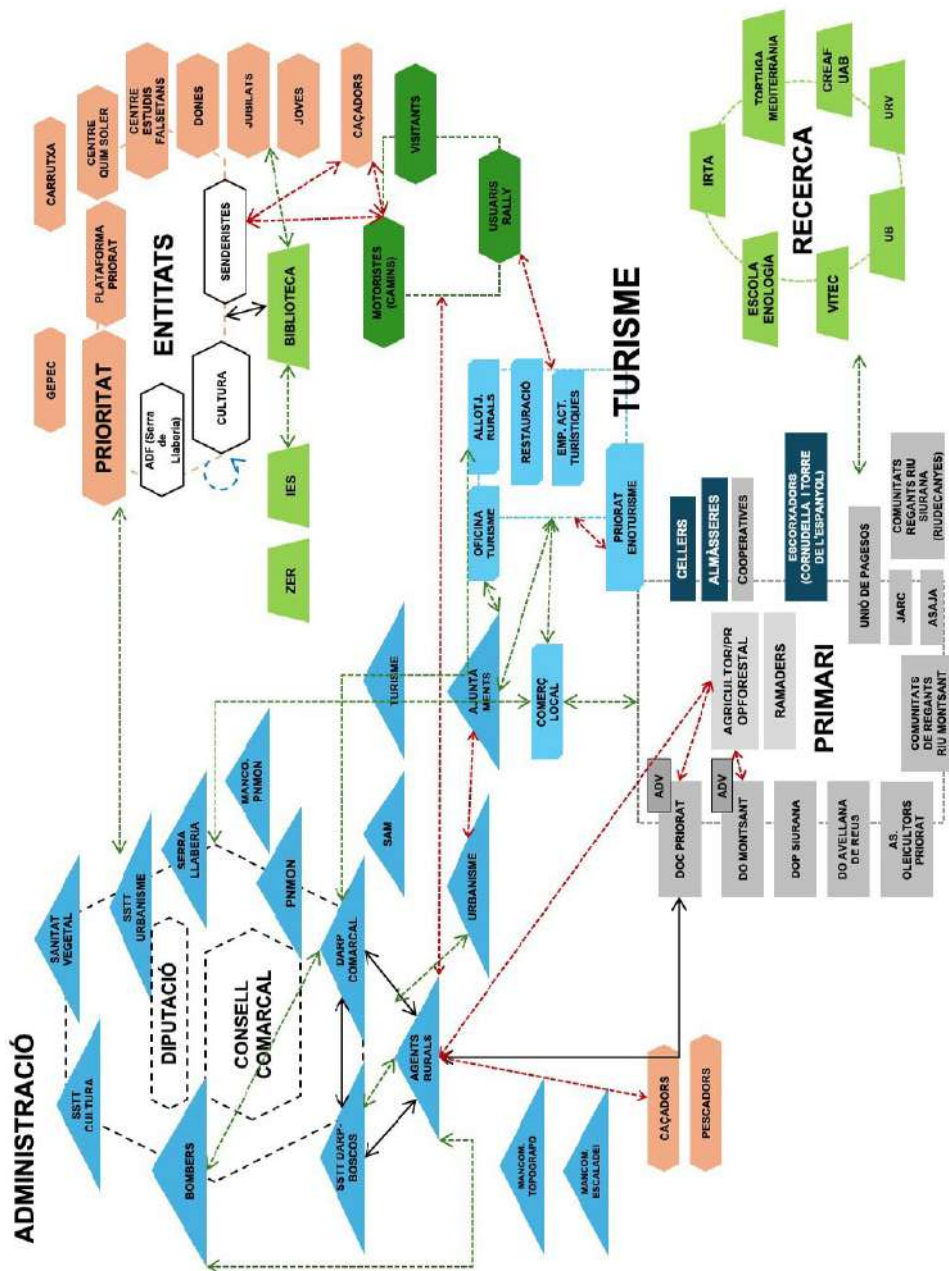

Figura 4. Mapa d'actors rellevants per saber quines relacions tenen. Font: elaboració pròpia.

Al llarg de tot el procés, s'han consensuat amb la comunitat els següents valors del paisatge amb el territori que conformen la identitat territorial del Priorat.

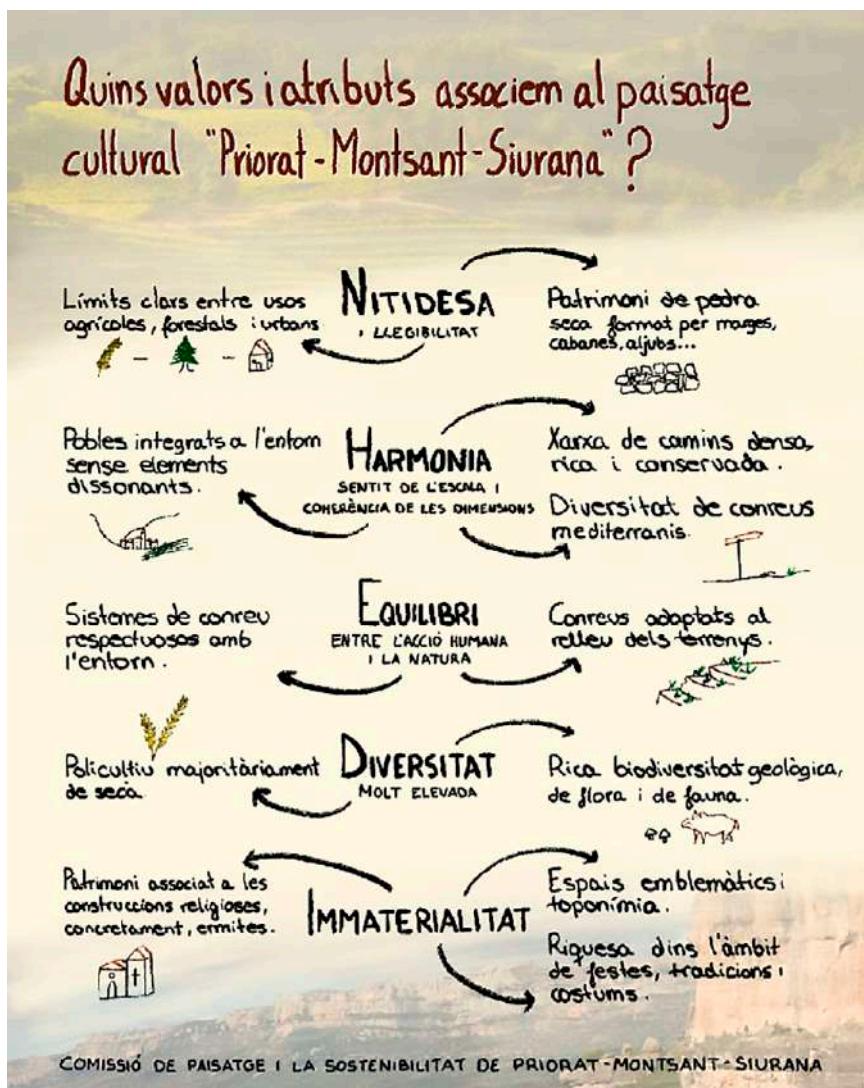

Figura 5. La figura mostra els valors que s'associen al paisatge cultural del Priorat-Montsant-Siurana consensuats amb la comunitat. Font: Comissió del Paisatge i la Sostenibilitat del Priorat.

Per què el sistema de gestió de la candidatura UNESCO marca el full de ruta de l'estratègia de desenvolupament local, posant al centre els valors del paisatge del Priorat?

Perquè defineix un ens de gestió, unes línies estratègiques, uns programes i unes actuacions, per aconseguir desenvolupar la comarca, però sent respectuós amb el nostre entorn, cosa que permet llegar aquests valors a generacions futures.

Ens de gestió

Un primer pas ha estat la creació, l'any 2017, de la Comissió del Paisatge i la Sostenibilitat del Priorat, òrgan de participació sectorial que té caràcter consultiu i d'assessorament en la programació, la coordinació i el control de les polítiques en matèria de territori, paisatge i sostenibilitat del Consell Comarcal del Priorat.

La Comissió està definida per tres àmbits:

- Àmbit de decisió: Assemblea i Comissió Permanent
- Àmbit tècnic: Oficina de Paisatge
- Àmbit de participació: fòrums (turisme, agricultura, cultura, ensenyament)

La seva orientació és participativa, i actualment s'està parlant de la creació d'un consorci amb personalitat jurídica pròpia i, per tant, amb plena capacitat d'actuar.

Pla d'actuacions

Per estructurar el pla d'actuacions, s'han definit tres línies estratègiques:

1. Dotar de contingut la forta identitat territorial, a partir de la identificació, el coneixement i el reconeixement dels valors i atributs que configuren aquesta identitat.
2. Fomentar l'autoorganització, la coordinació i la cooperació, per garantir una governança participativa i eficient, tant en l'àmbit social com en el polític i en la seva interrelació.
3. Implementar un model territorial integral propi i transversal.

Programa	Nom del programa	Accions
1	Reforç i reconeixement dels valors que configuren la identitat pròpia	6
2	Recerca i formació	7
3	Sensibilització i educació	3
4	Comunicació del paisatge	1
5	Consolidació i creació de mecanismes de participació	2
6	Coneixement de bones pràctiques	1
7	Innovació i creativitat en àmbits estratègics	1
8	Sistemes de gestió de l'espai agrari	3
9	Millora de la comercialització i promoció dels productes locals	4
10	Millora de la qualitat paisatgística	6
11	Gestió del turisme sostenible (CETS)	10
12	Resiliència del paisatge respecte a la gestió d'incendis	6
	Total accions	50

Taula 1. Fruit de les tres línies estratègiques han sorgit dotze programes que representen un total de cinquanta accions. Font: elaboració pròpia.

Una acció del programa 8: “El banc de terres del Priorat”

Els objectius de l'acció “El banc de terres del Priorat” inclòs en el programa 8 (sistemes de gestió de l'espai agrari) són: la implementació de sistemes de gestió de l'espai agrari que permetin el manteniment de les explotacions agràries i la recuperació de conreus abandonats; i garantir el relleu generacional, la incorporació de joves al sector, la recuperació i el manteniment del paisatge agrícola. Els resultats del període 2019-2022 van ser:

- Finques entrades al banc de terres: 260
- Superfície: 522,16 ha
- Propietaris: 73
- Demandants: 88
- Acords mediats: 40

- Acords signats: 29
- Acords mediatos fora banc: 11
- Superfície traspasada: 188 ha

Conclusió

Debatre sobre els valors del paisatge ens ha fet (re)aprendre els nostres valors, i així crear un model de desenvolupament econòmic i social que situa el paisatge en el centre de l'estratègia de desenvolupament local, per revertir la situació de despoblament.

Referències bibliogràfiques

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Paper de Sostenibilitat; 8).

HERNANDO, Mateo (2007). *El desenvolupament local*. Barcelona: UOC.

Les visuals als petits nuclis d'assentament històrics com a patrimoni territorial

Bernat Llauradó Auquer

Els petits nuclis d'assentament d'origen històric, situats eminentment en entorns més rurals, representen la majoria dels nuclis catalans, però integren menys del 5 % de la població. Són territoris gaudits també per la resta de la població que habita en espais més urbans, ja sigui per a usos recreatius, d'oci, de lleure, culturals, residencials o bé com a zones d'accés a entorns més naturals. No obstant això, tot i les seves particularitats, no sembla que hagin rebut un tractament diferenciat en matèria de planificació urbana i paisatgística que hagi potenciat i respectat les seves especificitats.

En aquest capítol s'aborden, en primer lloc i breument, les implicacions de les transformacions derivades dels processos d'urbanització de les darreres dècades. Posteriorment, es posa en relleu la seva importància com a elements essencials de la identitat i del patrimoni territorial, i se'n destaquen les seves visuals urbanopaisatgístiques com una qüestió fonamental. Finalment, s'incideix en la necessitat d'introduir en la planificació urbana i en les estratègies de paisatge la gestió, protecció i ordenació de les visuals en el conjunt dels instruments de planificació locals i regionals, i per això s'aporta una proposta que vol contribuir a aquest objectiu.

Els petits nuclis d'assentament històrics i la urbanització del sòl

A partir de mitjan segle xx, es produeix una acceleració del desenvolupament econòmic en el context espanyol i català, amb un model de creixement continu. Una de les implicacions més evidents ha estat el ràpid procés d'urbanització, amb una forta expansió del consum de sòl que ha afectat tot el territori, amb la conseqüent pèrdua i degradació del sòl rústic i forestal, cosa que ha arribat a posar en perill el conjunt del territori (Llop, 2009), qüestió que es considera ja, juntament amb el canvi climàtic, el principal problema mediambiental al qual s'ha de fer front (Observatorio de Sostenibilidad, 2016).

Aquest fenomen ha afectat també les zones rurals i de muntanya, de manera que en les darreres dècades s'han produït profundes transformacions socioeconòmiques en espais que tradicionalment havien estat lligats a activitats agroramaderes o forestals. El despoblament progressiu

fins a final del segle xx va comportar la desestructuració del sistema d'assentaments i de les xarxes socials que sustentaven l'estil de vida tradicional (Guirado i Tulla, 2010); l'agricultura s'ha mecanitzat i ha deixat pas a les indústries afins al sector i al comerç, mentre que el nombre d'explotacions agràries ha anat decreixent de manera continuada (Aldomà, 2015). En conseqüència, hi ha hagut un abandonament de les activitats econòmiques tradicionals, mentre que s'incrementen els nous usos del territori.

Els petits nuclis d'assentaments situats en aquests indrets no han estat exempts d'aquestes dinàmiques, i s'han vist exposats a l'increment continuat de múltiples activitats que generen més antropització del sòl, amb noves actuacions vinculades a l'explotació de recursos naturals; la producció d'energia fotovoltaica; la construcció, rehabilitació i ampliació d'habitatges; la instal·lació d'explotacions agroramaderes; les activitats esportives i d'oci; la reconstrucció i ampliació d'habitatges, de turisme rural, hotels, càmpings i restaurants; la instal·lació de xarxes de subministrament i telecomunicacions, o bé altres equipaments i serveis comunitaris.

D'aquesta manera, al llarg dels darrers cinquanta anys, els petits nuclis històrics han patit en molts casos un trencament de la seva tipologia urbana, i han passat de morfologies orgàniques d'estructures i teixits tradicionals o històrics a un model més expansiu, dominat per tipologies modernes, amb estructures viàries i parcel·làries regulars i formes de poblament de baixa densitat, sovint amb un abandonament i deteriorament de les construccions antigues i tradicionals (Valdunciel, 2011). Aquest model de creixement urbà, les tipologies i la cultura constructiva han comportat, a més, una homogeneïtzació de les solucions urbanes i arquitectòniques, cosa que ha desembocat en una multiplicació dels patrons i, per tant, en una banalització d'aquests, fins al punt de parlar d'urbanització (Muñoz, 2008), com a resultat de la rèplica dels mecanismes, dinàmiques, mètodes i models d'urbanització.

Aquest fenomen urbanitzador, que desconfigura els contorns, les fesomies i els perfils urbans històrics, amb menys compacitats i més dispersió de les noves edificacions sobre el territori (Pedrosa, 2015), produeix també una pèrdua dels valors perceptius (com la seva llegibilitat, singularitat o diversitat) i un deteriorament de la identitat territorial, a més de

desvirtuar la seva imatge, amb una devaluació de la seva tradicional compactat i morfologia.

Les noves edificacions, que sorgeixen de les noves necessitats vinculades als usos comercials o industrials i que requereixen superfícies més grans i una millor accessibilitat, s'implanten a les perifèries dels nuclis i provoquen una alteració de les formes i les seves visuals als nuclis (Owen, 2010). Enfront d'aquests efectes, cada cop es fa més evident que els nuclis necessiten preservar les seves especificitats urbanopaisatgístiques per no perdre la seva identitat, i és precisament en aquest context que alguns autors, com Victor Guillén (2014), emfatitzen l'especial rellevància dels assentaments històrics i els seus entorns agroforestals, a fi d'evitar una mutació paisatgística encara més profunda de la viscuda fins avui (vegeu les imatges 1 a 4).

Imatges 1 a 4. El nucli de Púbol (Baix Empordà), amb una extensió a la perifèria de morfologia i tipologia molt diferent del nucli històric. a) vista; b) planta; c) paisatge urbà del nucli històric i de l'extensió urbana. Fotos: elaboració pròpia a partir de les imatges de Google Street View (2019).

Els petits nuclis d'assentament històric com a elements essencials de la identitat i el patrimoni territorial

Els petits nuclis d'assentament històrics representen un important llegat del patrimoni històric, arquitectònic i urbanístic, amb valors associats històrics, artístics, paisatgístics, productius, socials i religiosos que procedeixen de les èpoques preindustrials, quan l'arquitectura popular ordinària predominava en els seus paisatges urbans (Flores, 1973). Un patrimoni urbà caracteritzat per una gran compacitat, amb una morfologia nítida i fàcilment recognoscible, resultat del perímetre que definien les seves muralles i que es va mantenir, en general, des de l'edat mitjana fins a la dècada dels anys cinquanta del segle passat (Pedrosa, 2015). Aquesta imatge, que és fruit del vincle entre la fesomia o la trama urbana i el paisatge urbà dels nuclis, és important per mostrar les condicions específiques d'emplaçament i els factors polítics, econòmics i socials del seu desenvolupament a través del temps.

Els petits nuclis, situats en zones eminentment rurals, i llurs entorns paisatgístics són elements essencials de la identitat europea (Eppich *et al.*, 2014) i tenen un paper determinant en el sistema de paisatge (Pedrosa, 2015). Contenen un patrimoni cultural abundant, amb una riquesa i diversitat excepcionals (CEMAT, 2006) i nombrosos elements formats per multitud de peces que conformen sistemes, és a dir, que generalment no es poden entendre com a elements aïllats i autònoms, sinó que s'han de concebre com a conjunts, ja que en realitat funcionaven dins dels mecanismes socials, culturals i econòmics del territori. Uns elements que es complementen els uns als altres i en què la seva forma, funció i situació al territori estan estretament relacionades. Jordi Bolòs (2007) estudia i classifica aquest ric panorama d'elements patrimonials, considerats elements que configuren el caràcter del paisatge històric del territori (vegeu la taula 1).

Recentment, la noció de patrimoni mostra com s'ha basculat dels tradicionals postulats que comprenien una visió del patrimoni basada en la monumentalitat, la singularitat o l'excepcionalitat, centrada en béns aïllats (per exemple, una església situada al bell mig d'un prat), cap a una visió que incorpora concepcions diverses i que preveu no només els elements patrimonials de manera aïllada, sinó tots els seus components, les seves re-

Pobles, viles, masos i formes de poblament: Pobles castrals, pobles de sagrera, pobles oberts, “vilanoves”, pobles nascuts al voltant d’un mercat o hostal...

Límits: Municipis, parròquies, de propietat, senyories, bisbats, comptats...

Vies: Vies romanes, calls, ponts medievals, camins de congost, camins històrics, camins rurals, carrerades...

Camps: Camps prehistòrics, camps romans, feixes, terrasses, bancals, parcel·les...

Ús de l'aigua: Sèquies, recs, rescloses, basses, rius, rieres, estanys, marjals, aigüamolls...

Bosc i pastures: Bosc de llenya, bosc per bigues, bosc de pastura, pineda, roureda, fageda, alzinar, pastures, carrerades, cabaneres...

Indústries: Molins, forns de terrissa, de vidre i de calç, ferreries, fargues, molines serradores, mines, pedreres...

Fortificacions i edificis vinculats amb el poder: Castells, fortificacions, torres de guaita...

Esglésies i edificis relacionats amb la creença: Esglésies, monestirs, capelles, necròpolis, convents, creus de terme, cementiris...

Taula 1. Elements patrimonials bàsics del paisatge històric Font: elaboració pròpia a partir de Bolòs, 2007.

lacions i els entorns que conformen el conjunt de les unitats patrimonials dins el territori (per exemple, els nuclis d’assentament d’origen històric i els seus entorns paisatgístics de les imatges 5 i 6). Així, la visió del conjunt històric ha evolucionat cap a àmbits d’estudi i significats més amplis, i ha passat del que es considerava un espai físic com a àrea històrica al concepte de panorama urbà, que inclou, a més, la percepció en el context territorial (Guillén, 2014).

Aquest fet, juntament amb el canvi de paradigma que ha representat el pas de la patrimonialització de l’element singular a la consideració d’elements quotidians i anònims, fa que es pugui produir un decalatge entre aquell patrimoni que gaudeix de més reconeixement, protecció i atenció de les institucions i la legislació, respecte de la patrimonialització més espontània de la societat civil, que sovint reclama més protecció de multitud d’elements del patrimoni que, *a priori*, no disposen del valor atorgat a altres patrimonis més excepcionals. Aquesta asimetria en el procés de jerarquització i reconeixement dels elements patrimonials s’explica per

Imatges 5 i 6. Visuals urbanopaisatgístiques des de les principals vies d'accés als petits nuclis d'assentament d'origen històric. a) Sant Feliu de Boada (Baix Empordà); b) Rabós (Alt Empordà). Fotos: Bernat Llauradó.

la relació de poders entre l'àmbit polític (institucional), el social (entitats, moviments socials i ciutadania) i l'econòmic (mercats i teixit empresarial), que finalment legitima la preservació d'uns béns sobre d'altres (Castellanos, 2014). D'aquesta manera, l'adjudicació de valors als béns patrimonials per a la seva protecció i el seu inventariat, per part de l'Administració, tot i que se sustenta en criteris tècnics i científics, es produeix de manera subjectiva (Diputació de Barcelona, 2009). Per això hi ha alguns autors que creuen que caldria fer una protecció genèrica dels nuclis d'origen històric, per tal d'evitar la pèrdua ràpida i lamentable del seu caràcter, ja que actualment la majoria d'aquests nuclis contenen només proteccions d'elements puntuals, com ara esglésies, masos, cases, torres, castells, muralles, places o altres elements similars, però no gaudeixen d'una protecció més global que inclogui el conjunt del nucli històric, i que, per tant, prioritzi una protecció ambiental del paisatge urbà i dels seus espais circumdants més completa.

S'ha produït, doncs, un trànsit des d'una cultura esteticista preocupada pel patrimoni excepcional definit exclusivament en termes històrics i artístics, cap una cultura històrica que integra no només l'obra de l'artista,

sinó també la de l'anònim productor popular, on es reconeix la identitat de tota la comunitat (Valcárcel, 1998), i que també inclou realitzacions de la cultura popular o la memòria de petits grups (Ciselli, 2011).

Els petits nuclis d'assentaments d'origen històric, doncs, són elements principals del patrimoni territorial. Estableixen relacions entre si en una determinada àrea geogràfica, que defineixen una important xarxa patrimonial per al conjunt del territori català. Són components clau del patrimoni territorial anònim, quotidià i comú, i rellevants, tant pel seu nombre (ja que representen la majoria dels nuclis catalans) com per la seva magnitud (ja que l'àrea del nucli i el seu entorn paisatgístic circumdant ocupen una superfície important). Contenen rics valors paisatgístics que poden ser un pilar fonamental per impulsar el desenvolupament de comarques i regions. De fet, avui, han esdevingut un element de gran rellevància per la seva multiplicitat funcional, ja que serveixen de reforç identitari per a la comunitat i pertanyen a un territori que reconeixen com a propi. Són un instrument que desperta la consciència social sobre la importància de la seva protecció i conservació. Interessen també per la seva capacitat d'influir en la qualitat de vida i com a recurs d'aprofitament econòmic, ja que faciliten la funció turística del territori i el desenvolupament de la indústria cultural i els serveis associats (Rubio Terrado, 2010).

A més de la qüestió patrimonial, l'altre factor essencial és la identitat, que el Conveni europeu del paisatge (Consell d'Europa, 2000) preveu a partir de la necessitat de preservació del lloc, i proporciona espais de seguretat i refugi (Nel-lo, 2006), on l'ancoratge en la seva memòria històrica és cabdal (Castells, 2003). El lloc conté una dimensió emocional i ofereix informació de la relació de les persones amb els llocs, la qual cosa permet la construcció dels vincles identitaris per mitjà del sentit de pertinença i a través de llaços emocionals positius. En el cas dels petits nuclis, el conjunt que defineix la trama urbana amb els seus espais agroforestals circumdants reforça aquesta identitat local, i es converteix en el principal protagonista paisatgístic (Lara Valle, 2002).

Ara bé, els processos d'urbanització provoquen una degradació d'aquesta identitat, ja que les intervencions que comporten la destrucció del paisatge destrueixen també la "identitat del lloc", i això és "*èticament reprovable*" (Nogué, 2016). La identitat territorial esdevé, doncs, l'ele-

ment essencial sobre el qual es fonamenta la necessitat de preservació del patrimoni cultural (Unió Europea, 2011), ja que els valors urbanopaisatgístics i arquitectònics d'aquest són decisius, pel fet de ser els més visibles en el conjunt del territori (Troitiño, 1998). En aquesta línia, els petits nuclis d'assentaments històrics tenen una rellevància especial a l'hora d'explicar el patrimoni cultural del territori, ja que permeten entendre l'estructura dels teixits històrics i la funcionalitat del seu patrimoni arquitectònic, l'adaptació al medi geogràfic, la lògica de les transformacions tipològiques i morfològiques o la distribució i inserció de l'hàbitat al seu entorn (Troitiño, 1998). La devaluació dels valors urbanopaisatgístics d'aquest patrimoni cultural contradiu, doncs, els principis del Conveni europeu del paisatge, que conceben aquest paisatge com a formador “de cultures locals i que representa un component fonamental del patrimoni cultural i natural d'Europa, alhora que contribueix al benestar dels éssers humans i a consolidar la identitat europea.” (Consell d'Europa, 2000: preàmbul).

A fi de no malmetre ni devaluar aquest recurs patrimonial existent, no cal fossilitzar o conservar artificialment el territori, encara que s'hagin de protegir àmbits concrets d'aquest, sinó gestionar els processos de transformació als nuclis de manera que aquests paisatges mantinguin el seu caràcter, la seva identitat i els seus valors ecològics, productius, culturals i estètics (Observatorio de Sostenibilidad, 2016). És qüestió de buscar fórmules de generar noves relacions entre l'arquitectura i el disseny urbà amb el patrimoni tradicional, de manera harmoniosa i mitjançant la creativitat (CEMAT, 2000). En aquest nou paradigma, l'*heritage urbanism* considera la revitalització i millora del patrimoni a través de la planificació i l'ordenació urbanes, així com del paisatge, per mitjà de models que permetin la seva integració en la manera de viure actual (Šćitaroci *et al.*, 2019).

És en aquesta línia que es proposa incorporar al planejament urbanístic local i en les estratègies de paisatge locals i/o regionals les visuals a les façanes urbanopaisatgístiques d'aquests petits nuclis d'assentament d'origen històric, com a elements clau de la identitat i del patrimoni territorial.

Els petits nuclis d'assentament històrics i les seves visuals urbanopaisatgístiques

L'entorn paisatgístic dels nuclis, les visuals urbanopaisatgístiques a aquests, així com el seu perfil, la silueta i el seu encaix en el paisatge circumdant, són els aspectes que defineixen la seva identitat i en marquen el caràcter. Els paisatges culturals dels nuclis històrics són, doncs, elements de diferenciació, de valors col·lectius a través de les seves visuals de conjunt; són símbols d'identitat (Martin, 2012). Però les mutacions en la morfologia del medi físic, causades per la intervenció al territori, poden alterar les imatges i els escenaris històrics que componen el paisatge, qüestió estretament vinculada amb la noció d'identitat (Castellanos, 2014). Aquest concepte és important perquè enllaça els aspectes identitaris amb els formals, i vincula el caràcter del paisatge amb les seves percepcions visuals.

Com ja s'ha comentat, les visuals dels perfils urbanopaisatgístics i la gestió, ordenació i protecció de les perspectives de les fesomies paisatgístiques i de les relacions amb els entorns agroforestals són aspectes essencials que s'han d'afrontar per evitar la devaluació paisatgística i patrimonial constant del conjunt de territori català, així com per minimitzar els impactes de la pèrdua d'identitat territorial per aquesta tipologia de nuclis i les seves àrees d'influència. Això implica prendre en consideració com afecten les noves intervencions les visuals i panoràmiques, i, per fer-ho, és imprescindible incorporar en la planificació urbanística local aquesta qüestió, i estudiar les repercussions dels nous creixements i de les noves actuacions urbanes, arquitectòniques i d'infraestructures.

Les anàlisis visuals i els estudis d'impacte visual s'han de realitzar des de les principals vies d'aproximació al nucli, considerant que són els punts de més accessibilitat visual del paisatge, així com també des dels punts més representatius per motius d'accessibilitat i/o afluença, tant de la població resident com visitant.

El mètode consisteix en una anàlisi visual d'imatges fotogràfiques des dels principals punts, mitjançant una caracterització dels paràmetres que defineixen la visual: amplitud visual, grau d'exposició visual, distància al nucli, presència o no de pantalles visuals, etc., així com una valoració dels

elements que componen l'escena: perfils i siluetes, fites, cromatisme, elements discordants, teixits urbans predominats, fons escènics, etc.

Amb aquest treball es poden detectar les visuals més emblemàtiques, així com aquelles que tenen un grau de visibilitat més ampli, punts de vista interessants que potser no havien estat identificats, aquelles visuals que estan amenaçades per futurs creixements o bé els elements que representen impactes paisatgístics i que, per tant, es poden catalogar com a discordants. A més, és de gran utilitat per identificar les fites visuals, els límits i bores, línies d'horitzó, plans i perfils dels diversos elements que componen l'escena i per a la caracterització de les trames urbanes, les textures i els cromatismes de les façanes urbanes. La figura 1 presenta un exemple d'anàlisi d'aquest tipus.

Un dels aspectes clau en l'estudi de les visuals és la valoració dels elements que poden dificultar la visualització neta del nucli (vegetació espontània en voreres i vials, infraestructures que afecten les visuals, possibles construccions properes als vials i als punts d'observació...), i, per tant, aquests tipus d'anàlisi permeten, a més, gestionar els elements que han de garantir les visuals que són interessants de preservar. Són de gran utilitat per promoure els miradors i els punts des dels quals es pot observar el nucli amb el seu entorn, així com per a la inclusió d'aquests punts en una xarxa de miradors, o bé la creació de nous itineraris paisatgístics vinculats al patrimoni territorial, que incorporin les visuals als perfils dels petits nuclis històrics i llurs entorns agroforestals circumdants, amb la qual cosa s'obté una imatge de conjunt que fa més comprensible el paisatge observat.

Els catàlegs de paisatge¹, elaborats per l'Observatori del Paisatge de Catalunya, han suposat un gran salt qualitatiu en aquestes qüestions i ja incorporen aspectes vinculats amb les visuals dels nuclis, tot i que es continua tendint a una selecció dels nuclis més emblemàtics, aquells més exposats visualment i que gaudeixen de més reconeixement. A més, l'escala de treball està encara poc definida per obtenir una radiografia completa de les visuals urbanopaisatgístiques dels petits nuclis històrics que caldria preservar, si bé és cert que, pel que fa a les recomanacions, sí que determinen mesures i criteris que poden guiar els desenvolupaments urbanístics de

1 Vegeu: www.catpaisatge.net/ca/el-paisatge-a-catalunya/catalegs-de-paisatge

1. Factors de visibilitat

Punt d'observació	498014,5E; 4652942,8N	Posició respecte nucli	Igual	Tipus Camp visual	Obert
Distància	898m	Visual continua o discontinua	Discontinua	Obstacles visuals	Si
Amplitud	Major a 1km	Grau d'exposició visual	Alt	Tipus de via	Comarcal

2. Anàlisi de la visual

— Silueta Pantalles visuals semitransparents Pantalles visuals opaques Fites (perfls o àrees)

— Elements discordants

3. Paràmetres formals de la visual i anàlisi dels elements discordants

Siluetes (continua/discontinua): Contínua

Elements discordants (sí/no): Sí

Visibilitat sobre el nucli (parcial/completa): Completa

Permanència obstacles visuals (efimers/permanents): Efimers

Elements discordants	Edificació Residencial 01	Edificació Residencial/agro-ramadera	Edificació Residencial 02	Edificació Residencial 03	Edificació Residencial 04	Edificació Residencial 05
Textura	Homogènia	Heterogènia	Heterogènia	Heterogènia	Homogènia	Heterogènia
Color	Ocre clar	Gris/Vermellós/Rosat	Marró clar/Rosat	Marró clar/Rosat	Groc clar	Groc clar/Marró
Estructura	Regular, sense contrastos	Varis volums irregulars	Varis volums irregulars	Varis volums irregulars	Volums regulars	Volums irregulars
Escala	Igual (competència)	Igual	Igual	Igual (competència)	Igual	Igual
Unitat amb el nucli	Sense unitat	Sense unitat	Sense unitat	Sense unitat	Sense unitat	Sense unitat
Continuïtat amb el nucli	Amb continuïtat	Sense continuïtat	Sense continuïtat	Amb continuïtat	Amb continuïtat	Sense continuïtat

Figura 1. Exemple de caracterització de la visual urbanopaisatgística del nucli de la Pera (Baix Empordà). Font: elaboració pròpia.

noves edificacions considerant les visuals. Cal, però, una transposició real d'aquests criteris als instruments de planejament que regeixen la pràctica urbanística. En aquest sentit, la proposta vol contribuir a posar sobre la taula un exemple de com això pot ser possible.

La Llei d'urbanisme de Catalunya i el corresponent Reglament de la Llei d'urbanisme estableixen per al sòl no urbanitzable l'obligatorietat de redactar estudis d'impacte i integració paisatgístics per a la majoria de plans i projectes. Ara bé, és evident que tot i aquesta mesura continuen encara sorgint artefactes que generen certs impactes, i que representen una devalluació pel conjunt del paisatge, sobretot perquè el factor de la seva localització sovint no es pot escollir. En aquests casos es poden minimitzar els impactes, però difícilment evitar. Per això cal fer un pas més i inventariar les visuals urbanopaisatgístiques dels petits nuclis, a fi d'establir mesures de gestió i protecció que permetin encarar les futures actuacions sense que afectin aquestes visuals.

Els instruments de planejament local són la figura principal que pot establir els criteris urbanístics i arquitectònics de la majoria de noves intervencions, les ampliacions i també les rehabilitacions i restauracions d'edificacions existents. De fet, si s'observen les normes de planejament aprovades el 2010 per la Generalitat de Catalunya per als municipis sense planejament, es pot apreciar que ja hi ha una voluntat de l'Administració de mitigar els impactes negatius que poden produir els nous creixements, i s'estableixen espais de protecció circumdants, amb unes normes que intenten alterar al menys possible els valors del patrimoni cultural i del paisatge circumdant dels nuclis, amb l'objectiu de garantir un desenvolupament ordenat, preservant la imatge i la integració paisatgística. D'aquesta manera, es poden delimitar paràmetres com les formes d'implantació de les noves trames urbanes, la volumetria, la tipologia, el cromatisme i les textures dels acabats, els materials a emprar i les proporcions dels elements, la relació entre els espais públics i privats, la relació entre el verd privat i l'espai construït, la formalització dels acabats dels vials i voreres, el tipus de mobiliari urbà, la tipologia de vegetació, així com molts altres aspectes que tenen una incidència directa en la percepció dels espais urbans i la configuració del paisatge urbà, així com de les visuals exteriors dels nuclis.

És tasca de tots els agents implicats (administracions, comunitat científica i ciutadania) implementar solucions per mitjà d'alternatives de planejament i estratègies de paisatge que siguin capaces de resoldre aquesta qüestió. En aquestes línies s'han intentat aportar sintèticament algunes orientacions que s'encaminen en aquesta direcció.

Referències bibliogràfiques

- ALDOMÀ, Ignasi (2015) (dir.). *Atlas de la nova ruralitat: L'actualitat del món rural: Els anys de la gran crisi a la Catalunya rural (2008-2015)*. Lleida: Fundació del Món Rural.
- BOLÓS, Jordi (2007). "Conèixer el paisatge històric medieval per poder planificar i gestionar el territori", dins Jordi Bolós, Joan J. Busqueta (ed.). *Territori i societat a l'edat mitjana: Història, arqueologia, documentació*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, p. 145-226.
- CASTELLANOS, Mariano (2014). *El patrimonio cultural territorial: Paisaje, historia y gestión en Metepec, Puebla (México)*. Tesi doctoral. Universitat de Girona.
- CASTELLS, Manuel (2003). *L'era de la informació: economia, societat i cultura*. Vol. 2. Barcelona: UOC.
- CISELLI, Graciela (2011). "El patrimonio: entre la identidad y el ambiente", *Revista Electrónica de Patrimonio Histórico*, núm. 9, p. 4-22.
- CONFERENCIA EUROPEA DE MINISTROS RESPONSABLES DE ORDENACIÓN DEL TERRITORIO CEMAT (2000). *Principios directores para el desarrollo territorial sostenible del continente europeo*. Hannover: Ministerio de Medio Ambiente. Disponible en línia a: <<https://rm.coe.int/1680700174>> [consulta: 27.05.2024].
- CONFERENCIA EUROPEA DE MINISTROS RESPONSABLES DE ORDENACIÓN DEL TERRITORIO CEMAT (2006). *Guía europea de observación del patrimonio rural*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente. Secretaría General Técnica. Centro de Publicaciones.
- CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Paper de Sostenibilitat; 8).
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA (2009). *La protecció del patrimoni cultural immoble: Guia per a l'elaboració dels catàlegs municipals de béns protegits*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- EPPICH, Rand; ESPADA, J. C.; CRUZ, C.; KULMER, A. (2014). *Good practice for the conservation of urban settlements, vernacular architecture and surrounding landscapes*. [Comunicació presentada a ICOMOS CIAV, Portugal, setembre 2013].
- FLORES, Carlos (1973). *Arquitectura popular española*. Madrid: Aguilar.
- GUILLÉN, Víctor Peña (2014). "El paisaje como patrimonio edificado: una reflexión hacia el planeamiento urbano", *Devenir: Revista de Estudios sobre Patrimonio Edificado*, vol. 1, núm. 2, p. 59-70. Disponible en línia a: <<https://doi.org/10.21754/devenir.v1i2.251>> [consulta: 27.05.2024].
- GUIRADO, Carles; TULLA, Antoni F. (2010). "Entre l'abandonament i l'ús intensiu del territori? Sistema d'assentaments i gestió del territori en espais de muntanya. El cas de l'Alt Pirineu català", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 56, p. 607-623.
- LARA VALLE, Juan Jesús (2002). "El patrimonio urbano del siglo XXI: políticas y estrategias sobre el patrimonio integral urbano", dins F. Fernández, P. Pumares, A. Asensio. (ed.). *Turismo y transformaciones urbanas en el siglo XXI*. Almería: Servicio de Publicaciones Universidad de Almería, p. 399-433.
- LLOP, Josep Maria (2009). "Els límits del creixement als Països Catalans", dins Mita Castañer; Àgata Colomer (ed.). *Jornades sobre sostenibilitat i territori: Els límits del creixement als Països Catalans*. Barcelona: Fundació Congrés de Cultura Catalana, p. 75-80.

- MARTIN, Fusco (2012). *La noción de patrimonio: evolución de un concepto: Desde la antigüedad hasta nuestros días*. Buenos Aires: Nobuko.
- MUÑOZ, Francesc (2008). *Urbanización: Paisajes comunes, lugares globales*. Barcelona: Gustavo Gili.
- NEL-LO, Oriol (2006). “¡Aquí no! Los conflictos territoriales en Cataluña. Orígenes, dinámicas y alternativas”, dins Àlex Tarroja, Roberto Camagni (coord.). *Una nueva cultura del territorio: Criterios sociales y ambientales en las políticas y el gobierno del territorio*. Barcelona: Diputació de Barcelona, p. 577-617.
- NOGUÉ, Joan (2016). “Introducció”, dins Ramon Folch, Josepa Bru (ed.). *Ambient, territori i paisatge: valors i valoracions*. Barcelona: Barcina, p. 23-28.
- OBSERVATORIO DE SOSTENIBILIDAD (2016). *Informe URB16 25 años urbanizando España, la generación que multiplicó la superficie artificial de forma insostenible 1987-2011*. Observatorio de Sostenibilidad.
- OWEN, Stephen (2010). “The appearance of English hill towns in the landscape”, *Journal of Urban Design*, vol. 8, núm. 1, p. 3-25.
- PEDROSA, Juan Cortés (2015). “Identidad territorial y paisaje. Evolución morfológica de los núcleos en Castilla y León”, *Observatorio Medioambiental*, núm. 18, p. 131-147. Disponible en línea a: <https://doi.org/10.5209/rev_OBMD.2015.v18.51287> [consulta: 27.05.2024].
- RUBIO TERRADO, P. (2010). “El patrimonio rural”, dins F. Leco; A. Pérez, A. B. Mateos (coord.). *XV Coloquio de Geografía Rural: Geografía y Desarrollo Rural: Territorio, Paisaje y Patrimonio: Ponencias*. Cáceres: Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino; Confederación Hidrográfica del Guadiana, p. 111-117.
- ŠČITAROCI, MLADEN O.; ŠČITAROCI, Bojana B. Obad; MRĐA, Ana (ed.) (2019). *Cultural Urban Heritage: Development, Learning and Landscape Strategies*. Londres: Springer.
- TROITIÑO, Miguel Ángel (1998). “Patrimonio arquitectónico, cultura y territorio”, *Revista del Instituto Universitario de Urbanística de la Universidad de Valladolid*, 4, p. 95-104.
- UNIÓ EUROPEA (2011). *Agenda Territorial de la Unión Europea 2020: Hacia una Europa integradora, inteligente y sostenible de regiones diversas* [en línea]. <https://www.navarra.es/NR/rdonlyres/3C278D01-B44B-46B6-8EFE-4412454E018F/347021/Agenda_Territorial_Europea_2020.pdf> [consulta: 27.05.2024].
- VALCÁRCEL, José Ortega (1998). “El patrimonio territorial: el territorio como recurso cultural y económico”, *Ciudades*, núm. 4, p. 31-48. Disponible en línea: <<https://doi.org/10.24197/ciudades.04.1998.31-48>> [consulta: 27.05.2024].
- VALDUNCIEL, Juli (2011). *Paisatge i models urbans contemporanis: Les comarques gironines (1979-2006): del “desarrollismo” a la globalització*. Tesis doctoral. Universitat de Girona.

Com fer del paisatge un recurs turístic municipal respectuós?

Xavier Gasol

Aquest text és fruit d'un taller interactiu sobre paisatge on un dels objectius era el d'intentar ser personals i intransferibles. El resultat va ser un taller d'autoavaluació que s'exposarà a continuació, que pretén respondre a la pregunta del títol. No hi ha cap pretensió de definir una metodologia ni de donar cap lliçó magistral. Es tracta, simplement, d'una mirada fresca, a voltes informal, que generi preguntes, que faci agafar perspectiva, i que ajudi a trobar possibles noves mirades i possibles nous horitzons a la relació entre paisatge i turisme a escala municipal.

Les eines necessàries. Què necessitem per “autoavaluar-nos” ?

Abans de començar, per fer aquest taller d'autoavaluació sobre el nostre paisatge, necessitem tot un seguit d'eines “metafòriques”, eines que ens ajudaran a entendre què estem buscant i, sobretot, com ho hem de buscar.

El vostre “DNI”

Primer de tot, ens cal tenir ben treballada la nostra identitat com a destinació. Amb una mirada objectiva, hem de ser conscients de tot allò que tenim, el que posa en el nostre DNI i el que no. Els nostres punts forts, però també els nostres punts no tan forts, millorables o no, però cal ser-ne conscients. Cal tenir ben identificat tot allò únic que ens fa diferents, tot allò personal i intransferible que ens diferencia, que genera productes identitaris que potencien una oferta “exclusiva”, original i diferent.

És important, també, conèixer el “DNI” dels nostres veïns i com l'expliquen. Bàsicament per diferenciar-nos i intentar no oferir el mateix, o, si més no, per poder treballar conjuntament i mirar de complementar-nos.

Què tenim? Qui som actualment? I, sobretot, qui volem ser?

Les ulleres de turista

Per contrarestar i complementar el nostre “DNI”, ens cal una eina senzilla, però de vegades difícil d'utilitzar: necessitem unes ulleres de turista. Unes

ulleres que ens permetin redescobrir-nos, veure tot allò invisible, tot allò al costat del qual passem cada dia però que no veiem. Unes ulleres que ens donin aquella mirada nova, fresca, innocent, curiosa, una mirada de descoberta. Aquella mirada que quan som a l'estranger ens omple els mòbils de fotos de coses inversemblants, de textures de terra, de carrerons sense sortida, de gent curiosa o de botigues *vintage*. No és fàcil, però ens hem d'aplicar aquesta mirada de foraster a nosaltres mateixos. Què tenim?, què pot sorprendre, motivar, seduir? Més enllà de tots aquells elements patrimonials o històrics en majúscules, busquem els elements en minúscules que ens poden mostrar altres històries del mateix paisatge.

Què oferim? Com ho expliquem?

La bata de botiguer

Desenganyem-nos: l'objectiu és “vendre”! I per fer-ho, no només cal tenir un bon producte, sinó que també és bàsica l'actitud, actitud de botiguer, d'arremangar-se i sortir a buscar clients!

Vendre en el sentit més ampli i positiu. vendre, no només econòmicament.

La feina d'un museu no és només conservar un patrimoni, és també donar-lo a conèixer, fer-ne difusió, vincular-lo amb el seu entorn, VENDRE, en definitiva.

Si sabem vendre bé el nostre paisatge, no només el reivindicarem, sinó que aconseguirem contagiar aquesta mirada, protegir-lo i generar nous precriptors. Vendre ha de ser una actitud, alegre, desacomplexada, positiva, que generi empatia amb els nostres visitants, que empoderi la gent del territori, que faci lluir tot allò que ens fa singulars.

Què volem vendre? Què volem que s'emportin els nostres visitants?

El comodí del sentit comú

Tan fàcil i tan senzill com allò que diem als nostres fills de “no facis als altres el que no t'agradaria que et fessin a tu”. Els nostres visitants estan de vacances! Les nostres propostes turístiques no han de ser una tortura, no han de sortir amb un tesi doctoral de la nostra visita, no necessiten plafons-

Viquipèdia, ni fer una ruta de vint quilòmetres a l'hora del sol, ni un joc interactiu que per saber què has de fer calgui tenir un màster en tecnologia. . .

No els compliquem la vida! L'objectiu és despertar l'interès, no ofegar-lo. Ara, tampoc ens quedem només amb els focs artificials; intentem que els nostres videomapatges aportin una miqueta de contingut, que la gent surti amb les quatre nocions bàsiques del que els volíem explicar. Hem de despertar l'interès. Si ho fem bé, la gent, a casa, ja buscarà informació complementària (al web, en els fullets. . .) i, si ho fem molt bé, fins i tot podem aconseguir que ens recomanin.

Som pràctics? Ens compliquem?

El paisatge com a concepte. Identificar-lo, interioritzar-lo

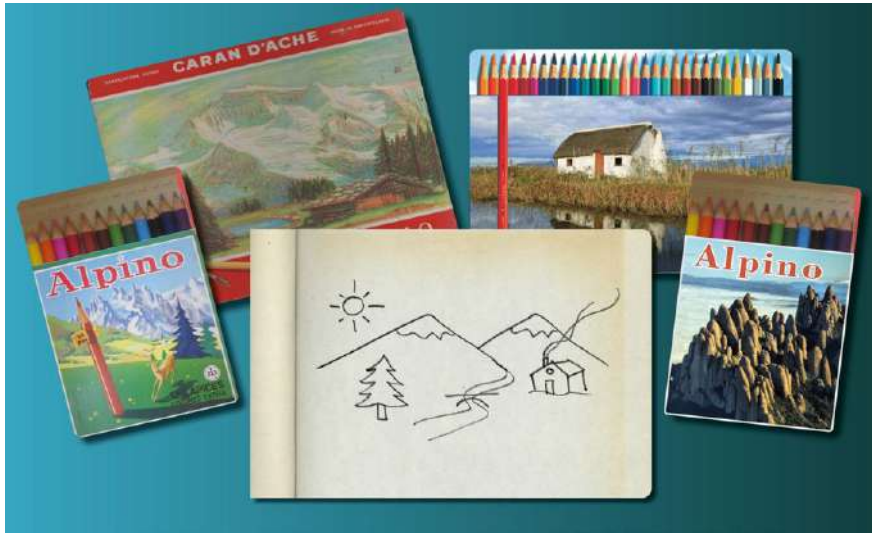
Segons la gran feina que ha fet l'Observatori del Paisatge de Catalunya, al llarg d'aquests anys, tenim un país amb 134 tipus de paisatges diferents identificats!

En aquest taller d'autoavaluació, podríem dur a terme un petit exercici que va fer Josep Callís, gran pedagog de la Universitat de Girona, en una xerrada amb més de vuitanta persones. Dibuixeu un paisatge, ens va dir. Un cop repartit el llapis i el paper, tothom va començar a dibuixar. Al cap d'una estona, que ja tothom més o menys estava, algú va preguntar si recollíem els dibuixos. Ell va contestar que no calia. Va anar cap a la pissarra i va començar a dibuixar, i ens va dir: “La majoria de vosaltres deveu haver fet dues muntanyes així. . . Potser hi heu posat un riuet al mig. . . i una caseta amb teulada punxeguda. . . i una xemeneia amb fum. . . Ah, i uns avets repartits pel fons”. La sala s'anava omplint de xiuxiueigs d'afirmació. “I els que us penseu més diferents —diu en Callís—, potser heu fet un mar, amb un sol a l'horitzó i uns ocells en forma de V. . .”. La sala va esclatar a riure! Tots havíem fet el mateix dibuix!

En Callís va enfocar la seva xerrada a fer-nos veure que, tot i pensar-nos lliures, tothom havia fet el mateix dibuix! A mi, fill de botiguers, em van al·lucinar dues coses més. . .

D'una banda, qui era el crac que ens feia dibuixar el mateix paisatge a tots de manera inconscient, i, d'altra banda —i lligat més amb el nostre

tema—, que, si tenim un país amb 134 tipus de paisatges, per què tots dibuixem un paisatge que no és el nostre? Un paisatge amb avets, muntanyes punxegudes i nevades, més típic de Suïssa que del nostre entorn???

Imatge 1. Per poder explicar el paisatge, cal tenir-lo interioritzat i per això no calen grans campanyes, ni tecnologies... Amb una caixa de llapis de colors en tenim prou. Font: Xavier Gasol.

Vaig començar una llarga recerca per Google per intentar descobrir qui ens dibuixa el paisatge. I vaig anar trobant les diferents versions oficials: històricament, els pintors romàntics del segle XVII van ser els primers a mostrar el paisatge d'una altra manera; certament, en alguns dels quadres de Friedrich o William Turner hi havia paisatges d'aquest tipus, però... De veritat que dibuixem uns quadres dels llibres d'història de l'art de BUP i COU? No pot ser. Vaig continuar buscant, i fent memòria vaig adonar-me que aquests dibuixos ja els teníem en els quadres de les sales d'espera dels dentistes, en els coixins de punt de creu de les tietes, en els dibuixos animats *boomers* de Marco i Heidi... Això ja em quadrava més, però tothom fent el mateix dibuix per això? De veritat? Finalment, va arribar la meva sorpresa, i la meva frustració!

Dibuixem la tapa de la caixa de llapis de colors Alpino o Caran d'Ache. El dibuix que fem tots és tan poc original, com que copiem el que tenim

més a l'abast. Increïble. Qui ens ha ensenyat a dibuixar el paisatge és la caixa de colors!!!

Immediatament, intentant ser positiu, em va sortir, un altre cop, el meu esperit de botiguer, i la proposta és tan senzilla com potent: què passaria si a les caixes de colors hi hagués paisatges del delta de l'Ebre, de la muntanya de Montserrat, de la Costa Daurada o del cap de Creus? Potser dibuixaríem uns altres paisatges. . .

Provem-ho?

- Per dibuixar el paisatge, primer cal veure'l, saber-lo identificar!
- Per poder explicar el paisatge, cal tenir-lo interioritzat!
- Per interioritzar-lo, no calen grans campanyes, ni tecnologies... Amb una caixa de llapis de colors en tenim prou!

Teniu ben identificat el vostre paisatge? Sabeu dibuixar-lo?

El paisatge com a imatge. Més enllà de la postal

El paisatge com a imatge

De la mateixa manera que passa amb el disseny, el paisatge massa vegades s'associa simplement a un aspecte estètic, decoratiu o banal, allò de “sembla una postal”. Podem quedar-nos amb aquest aspecte, de vegades despectiu, o adonar-nos que darrere de cada postal estem educant la mirada, estem fixant les icones gràfiques del nostre paisatge.

A Cadaqués o a tants altres llocs, la mateixa imatge s'ha repetit des de fa més d'un segle, des de les postals de Valentí Fargnoli, les dels anys setanta, els quadres, fullets, tríptics, webs turístics, o les fotos i autofotos penjades a Instagram. La imatge sempre és la mateixa, el mateix enquadrament, la mateixa perspectiva. Aquestes imatges tenen la capacitat de reivindicar, d'influir i de fixar el paisatge que volem mostrar i com el volem mostrar.

- Heu identificat les icones paisatgístiques del vostre territori?
Són les que us interessen? En podeu generar de noves?*

Imatge 2. El paisatge massa vegades s'associa simplement a un aspecte estètic, decoratiu o banal, podem quedar-nos amb aquest aspecte, o adonar-nos que darrere de cada postal estem educant la mirada, estem fixant les icones gràfiques del nostre paisatge. Font: Xavier Gasol.

El paisatge més enllà de la imatge

El paisatge el podem tractar simplement com una escenografia, com un teló de fons o una línia de silueta urbana. Mostrar-lo com una postal més o menys estètica o subjectiva. . . , o explicar-lo generant identitat, pertinença, ajudant a entendre'l com un conjunt d'elements interrelacionats. Activar-lo com un taulell d'escacs, on tot està relacionat, on els moviments dels diferents elements afecten i transformen la resta.

Des de l'orografia que defineix els nuclis de població, amb la seva situació com a punts estratègics de control, de defensa, d'intercanvi comercial. . . Des de l'explotació de recursos naturals: serradores, bòviles, molins, mines. . . Des de la climatologia i l'entorn natural, generant tot un seguit d'espècies autòctones —des de tipus de bestiar a hortalisses—, promovent agrobotigues i restaurants on anar a degustar-les.

Ara que tothom ja penja fotos boniques, potser podem anar una mica més enllà. . .

Què explica el vostre paisatge? Que li podeu fer explicar?

El paisatge subjectiu. Narrativa de marca (storytelling). Noves mirades, nous horitzons!

El paisatge subjectiu

La mirada és subjectiva. Per tant, podem trobar tants paisatges com mirades! Això ens obre un gran ventall d'oportunitats per reinterpretar el paisatge des de tantes perspectives com siguem capaços d'imaginar... Tradicionalment, mirem el paisatge des dels aspectes natural, econòmic, patrimonial, arquitectònic... però n'hi ha d'altres!

Quantes perspectives té el vostre paisatge?

Narrativa de marca. Micropaisatges

Històries en majúscules o històries en minúscules? No necessitem tenir grans prohoms, ni monuments per explicar històries apassionants que ens poden canviar el color del paisatge. Paisatges invisibles que, a través d'un conte, una llegenda, una novel·la... ens canvien la percepció de l'entorn.

Quants paisatges invisibles amaga el vostre entorn?

Imatge 3. Podem trobar tants paisatges com mirades, i això ens obre un gran ventall d'oportunitats per reinterpretar el paisatge des de tantes perspectives com siguem capaços d'imaginar. Font: Xavier Gasol.

Ludificació. Jugar amb el paisatge

Rutes, itineraris, gimcanes, pistes, enigmes, jocs d'escapada, geocerca... El joc pot ser una bona manera de fer-nos conscients del nostre entorn, amb noves tecnologies (webapp, app, GPS) o amb elements tradicionals (mapes, fullets, jeroglífics...).

La creativitat, al servei de la difusió!

Utilitzeu la ludificació per conèixer el vostre entorn?

El paisatge com a identitat. Marques de territori: personals i intransferibles?

Les marques de territori, els logotips que ens ajuden a identificar els municipis o les destinacions turístiques, són també una oportunitat per reivindicar el nostre paisatge. Una marca ha de servir per identificar-nos i per diferenciar-nos.

Pot ser simplement un element gràfic, sintètic i visualment atractiu, però també, amb les seves limitacions, pot ser la base per fixar i realçar els nostres trets diferenciadors. Els fonaments sobre els quals explicarem el relat, la mirada que volem donar del nostre entorn. Una marca hauria de ser personal i intransferible, és a dir, fent-ho senzill... Si a un logotip li canviem el nom de la destinació de sota i funciona, vol dir que no és prou personal i intransferible.

Teniu una marca personal i intransferible?

El paisatge explicat. Senyalització. Interpretació

El paisatge, sovint, no és només el que veiem. També és el que ens expliquen i el que sentim a través de les informacions que ens han donat. El paisatge es percep des del moment en què sortim del cotxe, tan bon punt arribem, no quan veiem el plafó explicatiu o el punt d'informació. Abans d'arribar-hi ja experimentem l'entorn. I això cal tenir-ho en compte, ja que es poden perdre oportunitats, si no som conscients que el lloc d'arriba-

da també ha d'estar cuidat (la neteja, els elements de senyalització...). Tot això roman en el nostre subconscient i ens afecta.

L'itinerari. Cap on anem?

El recorregut és molt important perquè hi ha una part subjectiva vital. És fonamental tenir clars, per exemple, els accessos, com s'arriba als llocs; no és el mateix accedir a la destinació a través d'un polígon industrial que per una avinguda plena d'arbres, posem per cas. Amb l'entorn podem condicionar la manera de percebre les coses; en aquest sentit, l'itinerari també condiona la nostra futura vivència.

El vostre paisatge varia segons l'itinerari? Ho teniu en compte?

Senyalització. Suport o eclipsi?

Cal reflexionar si la senyalització complementa o és intervencionista. Els plafons o elements de senyalització han d'estar integrats en l'entorn, s'ha d'evitar que trenquin l'harmonia de l'espai i que eclipsin el lloc o l'element que s'està assenyalant. La informació que hi apareix també ha de ser l'adequada. Tinguem present que es llegeix a peu dret amb elements que ens poden distorsionar, com per exemple el trànsit, i que l'objectiu és que la gent continuï la visita, de manera que hem de ser motivadors.

Quants tipus de senyalització diferent teniu al vostre municipi?

La no senyalització. Oooooohh!!!

De vegades, pequem de voler senyalitzar massa. De vegades, tenim un racó espectacular i l'eclipsem posant-hi un panell informatiu. Potser no cal fer-hi res. Potser només cal eliminar tots aquells senyals i elements obsolets que fan més nosa que servei... Potser val més la pena invertir simplement en un banc, perquè la gent pugui seure i gaudir del paisatge. Menys és més.

Tots els senyals que teniu al vostre municipi són necessaris?

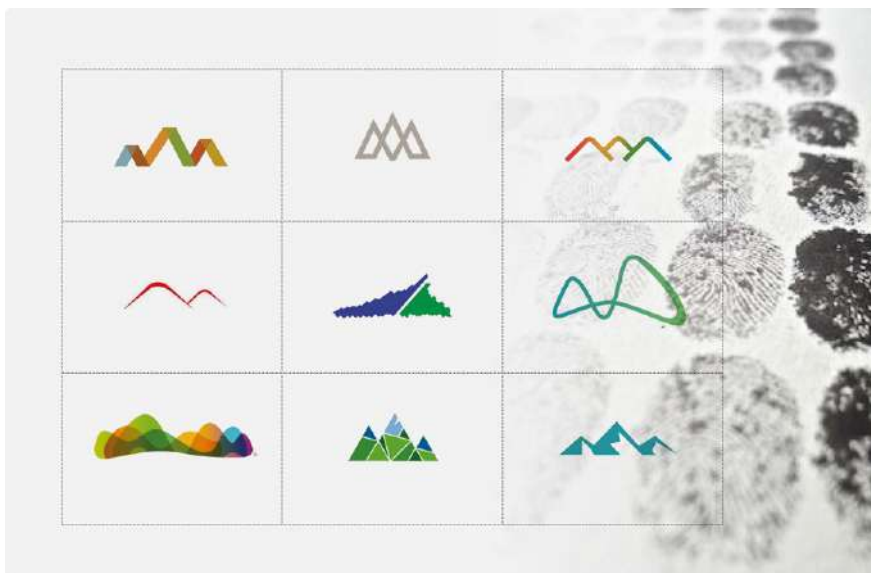

Figura 1. Les marques de territori, els logotips són una oportunitat per reivindicar el nostre paisatge. Una marca ha de servir per identificar-nos i per diferenciar-nos. Font: elaboració pròpia.

Conclusió

Aquest taller d'autoavaluació segurament podria ser molt més extens o més ajustat a la vostra realitat; de tota manera, l'objectiu no és tant plantejar unes preguntes concretes, sinó eixamplar la mirada. Adonar-nos que la mateixa realitat té infinitat de punts de vista i, amb ells, infinitat de maneres d'explicar-la. Adonar-nos, també, que l'interès recau en el relat, en la manera d'explicar-lo, més enllà de si està escrit en majúscules o en minúscules. Que una simple caixa de colors ens pot "adoctrinar" quin paisatge hem de dibuixar, que una postal o una foto d'Instagram pot condicionar la mirada dels nostres visitants, que l'experiència de visita pot ser molt diferent segons els carrers per on passem. D'alguna manera, podríem dir, doncs, que la nostra mirada, el relat que generem a partir d'ella, té la capacitat de canviar els colors dels paisatges! Endavant, doncs, atreviu-vos a pintar els vostres paisatges de colors diferents!

Experiències d'activació del patrimoni paisatgístic local

Posem en valor el patrimoni hidroelèctric

Arcadi Castelló Cadena

La governança del Sindicat Mixt del Parc Natural Regional del Pirineu Català per valorar i preservar els paisatges

Christelle Frau

Posem en valor el patrimoni hidroelèctric

Arcadi Castelló Cadena

Tot i que les definicions de *paisatge* coincideixen que es tracta d'una construcció subjectiva —una projecció des de l'interior de cada persona cap a tot allò que l'envolta, que no només es veu amb els ulls, sinó amb el cor, en paraules del geògraf Eduardo Martínez de Pisón—, la muntanya és percebuda per la població actual com un espai verge, feréstec, intocat, dominat per una natura en estat pur, l'escenari idoni per a les autofotos i la desconexió del brogit urbà. Les preferències pel contrast del que no ens és habitual, diu l'investigador Ramón Lasaosa.

La realitat és una mica més complexa i ens fa qüestionar l'existència de paisatges naturals purs. Aquest mateix autor afirma que “[...] per definició, no existeix un paisatge natural; el concepte de paisatge no té uns estàndards fixos, sinó que respondrà a uns condicionants culturals propis de cada època. Podem afirmar, doncs, que els paisatges són culturals, atès que són el resultat de la interrelació de les obres de la natura i dels homes” (Lasaosa, 2021: p. 235). Es tracta dels paisatges antròpics.

Els Pirineus, més enllà dels cims verges que presideixen la serralada, són un bon exemple d'aquest concepte de paisatge cultural. El pasturatge, l'explotació forestal, la mineria, els aprofitaments hidràulics i, més recentment, l'esquí, per citar-ne algunes de les més importants, són activitats que han modelat el massís i les seves valls i els han donat fesomia —sempre en constant evolució. En aquestes ratlles intentaré aportar alguns arguments per defensar l'existència d'un d'aquests paisatges culturals més extensos, visibles, desconeguts i reconeguts: el paisatge hidroelèctric.

Activitat industrial, patrimoni i paisatge hidroelèctric

La indústria hidroelèctrica ha estat una de les activitats econòmiques més intenses, extenses i continuades que ha tingut el Pirineu en els darrers cent anys, i va ser clau en la industrialització de Catalunya. L'aprofitament dels

abundants recursos hídrics d'aquests territoris per a la producció d'energia hidroelèctrica i els avenços tècnics, especialment l'aparició del corrent altern —que facilitava el transport d'energia a llarga distància—, van permetre donar un nou impuls a la industrialització que creixia amb força a Barcelona i el seu rerepaís més immediat.

El Pirineu occidental, i més concretament el Pallars, es converteixen en l'epicentre de producció d'una nova energia neta, transportable i barata que substitueix la fins llavors més utilitzada, el carbó, fonamentalment d'importació. Aquests territoris entren en una dinàmica de canvis que marquen profundament el seu futur econòmic i social, modifiquen el seu rol en el mapa de l'especialització productiva territorial i, alhora, transformen el seu paisatge, amb l'aigua com a element catalitzador de la nova imatge turística pirinenca que es comença a desvetllar als anys seixanta del segle xx, com palesen moltes de les imatges de les targetes postals Escudo de Oro.

Tanmateix, passen molts anys encara fins que es comencen a posar les bases del treball d'anàlisi i de reconeixement històric i social d'aquests esdeveniments, i encara més fins que s'endeguen els primers projectes de patrimonialització d'aquesta activitat industrial. Uns projectes que s'emmirallen en els iniciats ja fa més de mig segle al Regne Unit, bressol de la Revolució Industrial, creats amb la finalitat de preservar i divulgar un extens patrimoni, amenaçat pel deteriorament que provoca la llarga inactivitat i abocat a l'oblit.

A casa nostra, va ser el Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya (MNACTEC) el que, amb una extensa xarxa de museus territorials especialitzats —entre els quals hi ha el Museu Hidroelèctric de Capdella—, va impulsar aquesta línia de treball patrimonial.

En el cas de la indústria hidroelèctrica pirinenca, els més de cent anys d'activitat han generat un extens ventall d'elements potencialment patrimonialitzables, alguns dels quals formen part de maquinària industrial *ad hoc* (centrals, turbines, rotors, reguladors...), però una gran majoria es troben escampats arreu del territori, siguin infraestructures (preses, canalitzacions, campaments, cimenteres, línies d'alta tensió, carrillets, funiculars, telefèrics...) o equipaments socials (habitatges, escoles, cafès, camps d'esport...).

Imatge 1. El Museu Hidroelèctric de Capdella i el Centre d'Interpretació de l'Aigua de Tavascan (a la imatge) són les dues iniciatives pioneres en la patrimonialització i divulgació de l'activitat hidroelèctrica del Pirineu català. Foto: Arcadi Castelló Cadena.

El Pallars és, segurament, el territori on més s'ha avançat en aquesta idea de patrimonialització de la indústria hidroelèctrica. El Museu Hidroelèctric de Capdella i el Centre d'Interpretació de l'Aigua de Tavascan són les dues iniciatives pioneres en la patrimonialització i divulgació de l'activitat hidroelèctrica, i inclouen visites a les instal·lacions, plenament actives, com les sales de turbines de les centrals, ja siguin les creades a principi del segle xx, com les més modernes, construïdes als anys setanta i conegudes com a *centrals reversibles*. Fora de l'àmbit pirinenc, cal destacar també el Museu de l'Aigua de Lleida, orientat a la preservació i difusió del patrimoni de l'aigua a aquesta ciutat. Compta amb quatre espais visitables, un dels quals se centra en les primeres obres impulsades per Riegos y Fuerza del Ebro SA, (La Canadencia), concretament el canal de Seròs, d'importància cabdal per a Lleida i el posterior desplegament hidroelèctric pirinenc.

Més endavant, se sumen a aquest corrent altres centres, com la Central Hidroelèctrica de Camarasa i la seva presa, amb un espai d'interpretació ubicat en aquesta infraestructura, on ocupa un lloc destacat la crònica històrica de les lluites sindicals esdevingudes durant la seva construcció

(la coneguda com a *vaga de La Canadenca*), que van ser clau per a l'assoliment de la jornada laboral de vuit hores a l'Estat Espanyol. Després es crea l'Espai Patrimonial de la Central Hidroelèctrica de Talarn, amb una exposició completa sobre la construcció, entre el 1912 i el 1916, de la que en aquell moment va ser la presa més gran d'Europa, i que ofereix activitats pedagògiques i lúdiques interessants destinades al públic familiar.

Xerallo i Malpàs, un binomi d'explotació de matèries primeres estratègiques per a les obres d'electrificació de la conca ribagorçana a la postguerra, Oliana o Sopeira (presa d'Escales) són altres indrets que de manera incipient estan engegant projectes de patrimonialització i aprofitament turisticocultural del seu patrimoni hidroelèctric.

Els paisatges de l'energia hidroelèctrica, atesa la seva gran potència simbòlica, també són escenaris molt presents en el món de la creació artística. La pintura, la fotografia, el còmic, la publicitat, el cinema i la literatura estan plens de referències a centrals, preses i embassaments, que en reforcen el valor i els confereixen singularitat i identitat territorial. Alguns dels exemples més significatius d'aquesta darrera disciplina els podem trobar en les creacions literàries de Pep Coll (*El segle de la llum*, 1997), Ramon Solsona (*Allò que va passar a Cardós*, 2016), Josep Carner-Ribalta (*Sícoris*, 1981) o Maria Barbal (*Al llac*, 2022). Resten per sempre en la retina dels cinèfils les escenes d'acció, risc o èpica en preses hidroelèctriques, de l'agent 007 a *Goldeneye* (1995), a *El fugitiu* (1993), passant per *Doctor Zhivago* (1965).

A banda de l'interès social i turístic d'aquestes iniciatives, també s'ha avançat en el reconeixement institucional explícit d'aquesta tipologia de paisatge generada per l'activitat hidroelèctrica. El referent més determinant en aquest sentit és la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge, aprovada pel Parlament de Catalunya l'any 2005, i molt especialment el *Catàleg de paisatge de l'Alt Pirineu i Aran* (Sala, Puigbert, 2021), que fa un reconeixement explícit del paisatge hidroelèctric, i el considera un exemple de paisatge cultural, en contraposició amb visions clàssiques, que atorgaven un valor natural, "salvatge", al paisatge pirinenc.

Aquesta visibilització del paisatge hidroelèctric ha afavorit el seu reconeixement social i ha fet aflorar el seu potencial turisticocultural, amb la generació de productes centrats en aquest recurs. Un dels més reconeguts

és el Tren dels Llacs, un itinerari en ferrocarril de Lleida fins a la Pobla de Segur que ressegueix tots els “llacs” (en realitat no són llacs naturals, sinó embassaments artificials que emmagatzemen aigua per produir kilowatts), entre planes, valls i congostos, que configuren paisatges espectaculars. El Museu Hidroelèctric d'Andorra també ha creat productes turístics que combinen patrimoni, paisatge i senderisme (Camí Hidroelèctric d'Engolasters). Altres iniciatives remarcables són el Museo Pirenaico de la Electricidad, a Lafortunada, i el Museo de la Electricidad de Seira (ambdós al Pirineu aragonès), i el Museu de l'Electricitat - Col·lecció Hidroelèctrica de l'Empordà, a Figueres.

El massís alpí, una regió de gran tradició hidroelèctrica, és el bressol de la cultura de la patrimonialització de l'activitat industrial en territoris de muntanya. Entre els projectes més destacats podem esmentar els espais creats per l'empresa productora de referència, EDF (Électricité de France), en cooperació amb el món local; la tasca de divulgació patrimonial mitjançant rutes guiades i rutes fotogràfiques que organitza la fundació FACIM¹, o l'editorial Suisse Itinerance, especialitzada en guies de muntanya, que ha editat una topoguaia amb itineraris per les grans preses de la regió del Valais (2016).

La Vall Fosca com a exemplaritat

Aquesta convergència de valors, patrimonis i paisatges assoleix la seva màxima expressió a la Vall Fosca —marca territorial del municipi de la Torre de Capdella, a la comarca del Pallars Jussà—, on, especialment a partir de la crisi de la construcció d'una estació d'esquí, han redefinit la seva economia sobre la base de dos pilars que es retroalimenten: l'agroramaderia i el turisme de natura. Vaques, pastures, camins tradicionals, cabaneres, turbines, llacs represats, centrals, romànic i museus donen fesomia a un paisatge cultural espectacular, que es converteix en el seu motor de desenvolupament local.

¹ Vegeu “Les chemins de l'hydroélectricité” a: <https://www.fondation-facim.fr/destinations-savoie/itineraires-savoie/chemins-hydro-electricite>.

L'exposició d'una turbina Francis al peu de la carretera d'accés al municipi és, en aquest sentit, tota una declaració d'intencions d'aquesta aposta pel relat i els valors del patrimoni i el paisatge hidroelèctric.

Imatge 2. Cartell promocional i turbina Francis a l'entrada de la Vall Fosca (Pallars Jussà). Foto: Arcadi Castelló Cadena.

El seu museu hidroelèctric, ubicat a les antigues oficines de l'empresa productora d'electricitat i que inclou visites teatralitzades i una visita guiada a les turbines de la central hidroelèctrica, és la joia de la corona i el motor de tota l'estratègia de reivindicació del patrimoni i del paisatge. La recuperació de l'Hospital de Cartró, un petit i singular edifici efímer, aixecat per cobrir provisionalment les necessitats mèdiques i d'accidentalitat dels treballadors que construïen les centrals, a partir de 1912; el telefèric

de Sallente-estany Gento, inicialment una infraestructura de transport per facilitar la mobilitat de materials i vehicles pesants en la construcció d'una central reversible als anys vuitanta, convertit ara en la porta d'entrada meridional al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici; el carrilet, una altra infraestructura de transport abandonada després de la seva funció de transport de materials per al recreixement i la interconnexió dels estanys de la capçalera de la vall, és ara la via verda més freqüentada per cicloturistes i caminadors, molts dels quals allarguen l'itinerari fins al refugi Colomina, un equipament logístic de l'empresa hidroelèctrica reconvertit en refugi d'alta muntanya, gestionat per la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya. En la majoria de casos, es tracta d'un patrimoni industrial viu, que està en funcionament, que continua produint kilowatts alhora que explica i divulga la personalitat industrial i paisatgística de la vall. Una estratègia de desenvolupament territorial basada en el coneixement, el reconeixement i l'aprofitament de la seva cultura industrial, que no para

Imatge 3. El Pallars és un dels territoris on s'ha patrimonialitzat la indústria hidroelèctrica. A la imatge el telefèric VallFosca, originàriament utilitzat pel transport de material per la construcció de la central de Sallente i actualment reconvertit en mitjà de transport de passatgers. Foto: Ajuntament de la Torre de Capdella (Jordi Tutusaus).

de créixer. Els seus promotors, amb un paper fonamental de l'ajuntament del municipi, treballen en la propera obertura d'un nou espai d'exposició permanent a les antigues oficines de la central reversible de Sallente-Estany Gento, on s'explicarà específicament el paper de l'energia renovable al segle XXI.

També cal afegir-hi altres camps d'activitat, impulsats per l'ajuntament del municipi i el museu: el senderisme, amb una extensa xarxa de camins, basada en la recuperació de les vies de comunicació tradicionals que relligaven tots els pobles de la vall, i la producció d'un continuat programa d'exposicions temporals relacionades amb l'aigua, l'economia i la societat local, que impliquen tots els veïns i pobles de la vall.

Avançar i perseverar en aquestes tasques de preservació i promoció

Queda palès que les “fàbriques” de kilowatts pirinenques han imprès una forta petjada en el seu paisatge. Turisme industrial? Turisme hidroelèctric? Turisme de natura? Turisme cultural? Podem valorar el millor qualificatiu, però el que és indiscutible és el gran pes que la petjada hidroelèctrica ha tingut en la construcció —implícita o explícita— de la imatge turística dels Pirineus contemporanis.

L'associació per a la preservació del patrimoni hidroelèctric i la reivindicació del paisatge hidroelèctric Pirineus.Watt, creada el 2015, treballa en la sensibilització de les administracions locals pirinenques que tenen potencial en aquest camp industrial i en la promoció de la cooperació amb altres actors (associacions, centres d'estudis, universitats, arxius, empreses del sector...) interessats a convertir aquest patrimoni en una eina al servei del desenvolupament local.

En aquest sentit, cal continuar reforçant el treball en xarxa de tots els centres que impulsen projectes de creació, difusió i promoció d'activitats d'interès patrimonial, educatiu, científic, artístic i turístic entorn de l'energia hidroelèctrica. Una dinàmica de cooperació, iniciada l'any 2021, que aplega a hores d'ara els territoris de la Torre de Capdella, Tavascan, Talarn, Lleida, Camarasa, Malpàs, Oliana, Tremp, el Pont de Suert i Sopeira, que permetrà crear una interessant ruta que posa en valor aquest patrimoni.

Referències bibliogràfiques

BARBAL, Maria (2022). *El llac*. Barcelona: Columna.

COLL, Pep (1997). *El segle de la llum*. Barcelona: Empúries.

CARNER-RIBALTA, Josep (1981). *Sicoris: biografia d'un riu català*. Lleida: Dilagro.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2006). *Llei 8/2005 i Reglament de protecció, gestió i ordenació del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. (Quaderns de Legislació).

LES GRANDS Barrages. *L'or bleu du Valais* (2016). [Vollèges]: Suisse Itinerance.

LASAOSA, Ramón (2021). "El orden de hoy es el desorden del mañana. Noción, evolución, uso, abuso y futuro del paisaje", dins Sergio Sánchez Lanaspá (coord.). *Paisajes: La patria emocional*. Osca: Pirineum, p. 230-258.

MARTÍNEZ DE PISÓN, Eduardo (2021). "El paisaje cordial. Geografía emotiva del Pirineo", dins Sergio Sánchez Lanaspá (coord.). *Paisajes: La patria emocional*. Osca: Pirineum, p. 6-15.

SALA, Pere; PUIGBERT, Laura (coord.) (2021). *Catàleg de paisatge: Alt Pirineu i Aran*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i de Territori; la Seu d'Urgell: IDAPA; Lleida: Diputació de Lleida.

SOLSONA, Ramon (2016). *Allò que va passar a Cardós*. Barcelona: Proa.

La governança del Sindicat Mixt del Parc Natural Regional del Pirineu Català per valorar i preservar els paisatges

Christelle Frau

(Extracte de la Carta del Parc Natural Regional del Pirineu Català)

El Parc Natural Regional del Pirineu Català (PNRPC) correspon als Pirineus del vessant mediterrani. Situat a l'est de la serralada pirinenca, es caracteritza per representar el límit entre les influències mediterrànies i oceàniques. En la confluència d'un eix geoestratègic més ampli format pels Pirineus i altres massissos francesos i europeus, es tracta d'un nucli de natura que mereix tota la nostra atenció. Amb el temps, la identitat del territori s'ha anat estructurant a partir d'aquesta singularitat, amb una certa coherència garantida per l'eix central dels rius Segre i Tet, però també amb la diversitat de les valls adjacents. Aquests vincles naturals donen sentit al territori i a la seva nova representació en classificar-lo com a parc natural regional.

Imatge 1. Als parcs naturals regionals s'entén per patrimoni el conjunt de característiques i particularitats del territori, siguin naturals, paisatgístiques, culturals o arquitectòniques. Foto: Paul-Delgado, *Parc Naturel Régional des Pyrénées Catalanes*.

Constitueixen la base de les realitats socioculturals actuals i justifiquen la necessitat imperiosa de preservar l'equilibri entre l'home i la natura.

Per la seva geografia i història, aquesta regió està marcada de manera permanent pel símbol de la frontera. Com qualsevol símbol, la frontera hi és present en totes les seves formes: frontera climàtica, cultural, ecològica i geològica, frontera entre estats, frontera entre mar i muntanya, frontera entre valls i rius i frontera entre el passat i el futur. Ara bé, lluny de crear divisions, aquest concepte també ens recorda els ponts que ja existeixen o que cal establir, per tal de construir un projecte compartit a partir d'aquesta realitat i de les transformacions passades i futures. Per tant, és aquesta lògica evolutiva —d'un territori de memòria cap a un territori de progrés, passant per un territori de valors— la que justifica la renovació de la carta del Parc Natural Regional del Pirineu Català. El Sindicat Mixt del Parc aposta per una cultura de governança local, responsable i solidària, que aprofiti la seva capacitat per crear una nova dinàmica, per fer front als nous reptes i dissenyar un model nou que satisfaci les exigències imposades, d'una banda, per la conscienciació creixent sobre els problemes mediambientals i, de l'altra, per les lleis de descentralització. D'aquesta manera, el projecte s'articula al voltant d'un patrimoni natural i cultural excepcional que cal preservar, i es plantegen diversos objectius:

1. Donar suport a la planificació territorial per protegir, principalment, el paisatge i el patrimoni natural i cultural, en el marc d'una gestió adaptada, en benefici dels actors de la zona en qüestió.
2. Contribuir al desenvolupament econòmic, social i cultural, així com a la qualitat de vida de la població. En aquest sentit, aconseguir que aquesta població es quedi al territori resulta una prioritat, perquè sense les persones no tindria cap sentit conservar el patrimoni.
3. Garantir l'acollida, l'educació i l'accés a la informació de la població. No només es tracta de donar a conèixer la riquesa de la regió i la relació entre natura i cultura, sinó també de formar les generacions que prendran les decisions sobre el futur dels municipis.
4. Dur a terme accions experimentals o exemplars en els àmbits essencials i participar en els programes de recerca, perquè la contri-

bució del món científic pot aportar solucions allà on els mètodes de treball ja no són suficients per crear les dinàmiques necessàries per a la renovació.

És en aquest context, caracteritzat pel fort compromís amb la governança dels representants electes del Sindicat Mixt del PNR, en el qual s'han definit les orientacions estratègiques d'aquest projecte territorial. Aquestes orientacions donen resposta a les expectatives de la població i de les diferents parts implicades, a les quals s'ha demanat opinió al llarg del desenvolupament d'aquest nou projecte.

La carta del Parc Natural Regional: què és?

La classificació com a parc natural regional es concedeix a aquelles zones amb un interès patrimonial excepcional per a la regió i que tinguin la quantitat suficient d'elements reconeguts a escala nacional o internacional.

La idea d'un parc acostuma a sorgir d'iniciatives locals d'agents sobre el terreny. Associacions, representants electes i habitants treballen junts

Imatge 2. Pàgina principal del web del Parc Natural Regional del Pirineu Català (www.parc-pyrenees-catalanes.fr/).

per preservar el patrimoni de la seva regió i donar-li un nou impuls. A continuació, la regió o les regions interessades decideixen si volen tirar endavant la idea, defineixen el perímetre d'estudi del parc i comencen a elaborar el projecte territorial, és a dir, la carta.

Criteris de classificació

- Qualitat i caràcter del patrimoni
 - patrimoni excepcional per a la regió en qüestió,
 - elements patrimonials de reconegut interès nacional o internacional,
 - perímetre coherent i pertinent des del punt de vista del patrimoni i la identitat del territori.
- Qualitat del projecte
 - precisió de les orientacions i de les mesures proposades com a resposta al diagnòstic i als reptes amb què s'enfronta la regió,
 - projecte en què participin tots els agents locals (representants electes, agricultors, empreses, associacions culturals, de protecció de la natura i de residents, administracions, etc.).
- Capacitat de l'òrgan de gestió per dirigir el projecte
 - participació de les administracions (municipal, comarcal, provincial, etc.),
 - recursos humans i financers sostenibles,
 - cooperació i diàleg formalitzat (convenis, acords, contractes d'objectius, etc.).

Als parcs naturals regionals, s'entén per patrimoni el conjunt de característiques i particularitats del territori. Així doncs, podem parlar de patrimoni natural (espècies, hàbitats, medis i llocs d'interès natural), de patrimoni paisatgístic (llocs i paisatges importants), de patrimoni humà (conjunt de forces vives i de coneixements disponibles), de patrimoni construït (religió, militar, vernacle...), de patrimoni cultural o religió (tradicions, festes, maneres de parlar locals...), etc.

La carta

La carta d'un parc natural regional és el contracte que especifica en què consisteix el projecte de protecció i desenvolupament sostenible elaborat per al territori. Després de ser sotmès a consulta pública, és aprovat pels municipis que componen el territori del parc (establiments públics de cooperació intercomunal, EPCI) i per la regió o les regions interessades. A més, la carta estableix els objectius que s'han d'assolir, les directrius per a la protecció, la promoció i el desenvolupament del parc, així com les mesures que permetran posar-les en pràctica, i garanteix la coherència i la coordinació de les accions dutes a terme al parc per les diferents autoritats públiques. Des de l'aprovació de la Llei de biodiversitat francesa, el 2016, té una vigència de quinze anys. Si es fa una revisió de la carta, tenint en compte l'acció del parc, es pot redefinir el projecte i renovar-ne la classificació.

Els parcs naturals regionals tenen una manera particular de gestionar els seus territoris, perquè han adoptat una posició important de cara a la protecció i millora del patrimoni (natura, cultura i paisatge). La gestió dels territoris del parc es basa en tres eixos: eficàcia territorial, una carta amb

Imatge 3. Coberta i pàgina interior de la Carta del Parc Natural Regional del Pirineu Català.

una durada de quinze anys, renovable; la competència compartida entre l'Estat i les regions, i la voluntat de convèncer en lloc d'imposar.

Convèncer en lloc d'imposar

La capacitat d'un parc natural regional de protegir la natura i valorar el paisatge rau, sobretot, en la seva habilitat per fer que es respectin, per mitjà del diàleg, els objectius fixats en la seva carta i definits pels seus signataris. Per tal que es respecti la carta, la prioritat d'un parc natural regional és promoure i donar a conèixer la riquesa patrimonial del seu territori a les persones que hi viuen, hi treballen, s'hi instal·len o hi són de pas, amb l'objectiu de modificar el seu comportament.

Com treballa el Parc Natural Regional del Pirineu Català en matèria d'urbanisme i de paisatge

Principis comuns per al control de la urbanització

Les autoritats locals es comprometen a respectar els principis comuns de control del consum d'espai per a la urbanització, i a preservar a llarg termini les terres agrícoles, en funció del seu valor agronòmic, i els espais naturals. Els principis per al control de la urbanització són:

- Optimització de les zones urbanitzades, donant prioritat a la renovació urbana dels pobles.
- Establiment de fases d'edificabilitat amb una jerarquia de les zones que s'han d'urbanitzar distribuïdes en fases de cinc a deu anys.
- Limitació de la urbanització lineal al llarg de les carreteres principals.
- Manteniment d'espais lliures entre zones urbanitzades per evitar conurbacions entre pobles o entre pobles i llogarets.
- Conservació de les parcel·les de regadiu adaptades al cultiu farratger, hortolà i arborícola, així com de les terres arables.
- Manteniment o reducció de les superfícies que s'urbanitzen, donant prioritat a la conservació de les zones agrícoles.

- Mobilització d'eines de control de la pressió territorial (establiment públic territorial, ENS, ZAD, PAEN, etc.), per mantenir les dinàmiques d'assentament permanent de la població a les zones d'alta pressió territorial.
- Conservació i promoció de la identitat dels pobles, en particular mitjançant el condicionament d'espais públics de qualitat i la reflexió sobre el caràcter arquitectònic i paisatgístic.
- Introducció d'un pla de senyalització i d'una normativa local de publicitat que es compleixi, a fi de garantir la uniformitat de la senyalització.
- Gestió eficient de l'espai en els projectes i documents d'urbanisme, i contribució a la reducció dels desplaçaments motoritzats.
- Preservació dels espais naturals i, sobretot, dels terrenys humits.
- Manteniment de la continuïtat ecològica.

Aquests principis normatius comuns guien la concepció dels documents urbanístics de tot el parc. Per tal de tenir en compte els diferents contextos segons les pressions que s'exerceixen sobre el territori, aquests principis comuns es desglossen per unitats de paisatge. Aquest desglossament indica la manera com cal abordar els problemes en cada unitat paisatgística i introdueix principis específics per garantir que es tinguin en compte elements originals de les estructures paisatgístiques. Aquest desglossament per unitats de paisatge es presenta en el quadern específic *Paisatges*.

Suport a les autoritats locals mitjançant tallers locals d'urbanisme i de paisatge

Durant l'elaboració de la carta, les autoritats locals van manifestar la dificultat a l'hora d'abordar els desafiaments urbanístics, a causa dels canvis observats en l'economia, el turisme, la societat i el clima, i per la complexitat de la normativa. Per tal d'ajudar les autoritats locals a analitzar aquestes evolucions del context i a definir les seves necessitats i els seus projectes de desenvolupament d'acord amb les directrius de la carta, el Sindicat Mixt

del Parc proposa organitzar tallers d'urbanisme i de paisatge destinats a les autoritats locals. L'objectiu és crear un òrgan de cooperació per donar suport en la presa de decisions, mitjançant les competències tècniques locals de les autoritats i dels socis, inclosos el Consell d'Arquitectura, Urbanisme i Medi Ambient (CAUE), l'Agència de la Transició Ecològica (ADEME), les cambres consulars i els òrgans nacionals. Es tracta de crear un diagnòstic compartit previ als procediments urbanístics reglamentaris per facilitar-ne l'elaboració. El desenvolupament d'aquests tallers ha de comptar amb la participació i les reflexions de la població local a l'hora de definir i validar els reptes. Es preveu organitzar un màxim de cinc tallers a l'any, i s'estima que es posaran en marxa de manera preferencial als municipis on sigui més urgent fent front a la pressió territorial i preservar les terres agrícoles, el paisatge, la continuïtat ecològica i el patrimoni. Així mateix, cal prestar una atenció especial a les entrades del parc i a les zones de transició. S'ha establert un ordre de prioritats a partir d'una anàlisi creuada d'aquests desafiaments, i s'ha examinat també l'estat de progrés dels documents urbanístics.

Notes sobre els autors

Guillermo Acero és arquitecte urbanista per l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Madrid. Soci fundador de Paisaje Transversal, compta amb una àmplia experiència en projectes d'anàlisi i planificació urbana estratègica i sectorial. Ha impartit conferències en fóruns especialitzats, així com classes en diverses universitats. És coautor de nombrosos articles acadèmics i dels llibres *Escuchar y transformar la ciudad; Planificación urbana integral, aprendiendo de Europa* i *Urbanismo regenerativo*.

Jon Aguirre-Such és arquitecte urbanista per l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Madrid, especialista en planejament i medi ambient. És soci fundador de Paisaje Transversal. Va exercir com a expert nacional del programa europeu Smart Rural 21, i va ser el coordinador del Punto Nacional URBACT a Espanya, actualment hi continua vinculat com a *ad hoc expert*. Ha impartit nombroses conferències, així com classes en diverses universitats, i és professor d'urbanisme a l'Escola d'Arquitectura de la Universitat del País Basc.

Marta Benages-Albert és professora adjunta d'Urbanisme a la Universitat Internacional de Catalunya. La seva recerca se centra en metodologies qualitatives d'accés als coneixements vivencials i al comportament proambiental, especialment dels grups locals de base ciutadana en l'entorn de corredors fluvials urbans.

Mireia Bonet Sandra és diplomada en Turisme i màster en Gestió Cultural. Treballa com a cap del Servei de Turisme, Consum i Paisatge del Consell Comarcal de la Conca de Barberà i com a professora col·laboradora en el grau de Turisme i en el d'Economia de la Universitat Oberta de Catalunya. També és coordinadora de la Ruta del Cister.

Gabor Bouman és fuster i arquitecte especialitzat en estructures de fusta massissa amb mínim impacte tecnològic. Els projectes que porta a terme viuen el sector de manera transversal com un cicle: comencen al bosc mateix, d'on n'extreu la fusta que posteriorment conforma les estructures artesanals que construeix. Viu la seva feina com un ofici, l'inspira la tradició. L'agroecologia i la gestió sostenible del territori en són el teló de fons. Imparteix diversos tallers i forma part de l'equip de formadors del Projecte Greta.

Aleix Cama Torrell és llicenciat a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, és, des de fa més de dinou anys, arquitecte municipal i assessor en localitats del Baix Camp i el Priorat, on treballa en urbanisme i planejament, especialment en sòl no urbanitzable de municipis rurals i periurbans. També és vocal suplent a la Comissió Territorial d'Urbanisme del Camp de Tarragona, en representació del Col·legi

d'Arquitectes de Catalunya, des de 2014, i vocal per Tarragona de l'Agrupació d'Arquitectes al Servei de l'Administració Pública.

Canicca és una cooperativa cofundada per Thais Ibarondo, arquitecta per l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, i per Carlos Muñoz, arquitecte per la Escola Tècnica Superior de Sevilla. La cooperativa desenvolupa projectes que busquen una transformació positiva i equilibrada en relació amb les persones i l'entorn que habiten. A més, Canicca és sòcia del projecte Wikitoki, un laboratori de pràctiques col·laboratives de Bilbao.

Xavier Canosa Magret és arquitecte urbanista format a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Desenvolupa la seva activitat professional en la societat PAU-CD, on col·labora en projectes de planejament territorial i urbanístic, des de l'escala regional i comarcal a la supramunicipal, municipal i sectorial. Especialitzat en la planificació i gestió urbanístiques, assessora diverses administracions i institucions públiques, fundacions, associacions i entitats privades.

Arcadi Castelló Cadena és geògraf i ha treballat en el camp del desenvolupament local, la promoció econòmica, la gestió de l'administració comarcal i la planificació territorial en l'àmbit de les comarques de muntanya de Catalunya. Actualment, és el president de l'associació Pirineus.Watt, dedicada a la preservació i reivindicació del patrimoni hidroelèctric dels Pirineus.

Marina Cervera és arquitecta, paisatgista i màster en Urbanisme per la Universitat Politècnica de Catalunya. Actualment, compagina el seu estudi professional i la docència com a professora adjunta a la Universitat Politècnica de Catalunya BarcelonaTech. Col·labora amb el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya com a membre del comitè científic de la Biennal Internacional de Paisatge de Barcelona i és directora executiva de l'Oficina del Paisatge. Actualment, forma part del comitè executiu de la Federació Internacional de Paisatgistes.

Daniela Colafranceschi és arquitecta, doctora en Projectes Arquitectònics i catedràtica d'Arquitectura del Paisatge a la Universitat de Nàpols Frederic II. La seva formació i investigació es centren en l'espai públic, en el (re)desenvolupament d'àrees degradades de la ciutat i en àrees perifèriques i marginals; en l'arquitectura del jardí en la redefinició dels continguts d'identitat morfològica i sociorelacional; i en la investigació sobre el projecte paisatgístic com a interfície entre ciutat i territori. Ha publicat en revistes nacionals i internacionals i és autora de diversos llibres, actualment dirigeix la col·lecció "L&SCAPE" de l'editorial Libria.

Albert Cortina és advocat, urbanista i docent universitari. Director de l'Estudi DTUM. Ha participat en diferents equips redactors de planejaments territorials i urbanístics. Ha estat ponent redactor de les lleis de paisatge de Catalunya i de Galícia. Ha codirigit les cartes del paisatge de l'Alt Penedès, el Berguedà, el Priorat, el Garraf i La Palma. Va ser codirector i professor del màster en Intervenció i Gestió del Paisatge de la Universitat Autònoma de Barcelona. És autor de diferents llibres i articles especialitzats.

Álvaro Cuéllar és doctor en Arquitectura, treballa com a professor a les àrees d'Urbanisme i de Projectes de la Universitat Internacional de Catalunya i és soci fundador del despatx professional Under Project Lab, especialitzat en el disseny d'espais urbans per a les persones. Els seus projectes i reflexions giren al voltant de la salut del medi ambient.

Esteban Delgado és graduat en Geografia i Ordenació del Territori especialitzat en estudis urbans, culturals i regionals, i té un màster de Teledetecció i Sistemes d'Informació Geogràfica. Ha estat becari en projectes de l'Observatori de la Urbanització de la Universitat Autònoma de Barcelona i actualment, és tècnic a l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Núria Díez Martínez és arquitecta urbanista formada a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Desenvolupa la seva activitat professional en la societat PAU-CD, on col·labora en projectes de planejament territorial i urbanístic, des de l'escala regional i comarcal a la supramunicipal, municipal i sectorial. Especialitzada en la planificació i gestió urbanístiques, assessora diverses administracions i institucions públiques, fundacions, associacions i entitats privades.

Carme Ferrer Cervelló és enginyera tècnica en topografia per la Universitat Politècnica de Catalunya i va cursar un postgrau en Gestió de Governos Locals. És alcaldessa de Senan i diputada a la Diputació de Tarragona. Ha estat la vicepresidenta de l'Associació de Micropobles (2019-2021), responsable de la Sectorial de Territori (2019-2023) i consellera comarcal de Sostenibilitat, Paisatge i Agricultura del Consell Comarcal de la Conca de Barberà (2019-2021).

Elisenda Foradada Vilarrasa és arquitecta municipal a l'Ajuntament de Vic. Actualment, és la cap del Servei de Planejament de la ciutat i secretària del Patronat de la Ciutat Antiga de Vic. Ha treballat en urbanisme i en projectes d'edificació, i destaca la redacció del POUM de Vic, les ordenances del paisatge i del patronat, entre d'altres. Actualment, dirigeix el projecte de rehabilitació de les adoberies històriques i el projecte de renovació del barri adober, ambdós de la ciutat de Vic.

Manel Francès Mogas és arquitecte superior per l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Amb una experiència de més de trenta anys com a director del despatx 3XARQ, ha centrat l'activitat en el camp de l'edificació i en l'urbanístic, i ha col·laborat amb ens locals i consells comarcals. Actualment, també treballa pel Consell Comarcal del Pallars Jussà i, mitjançant el seu servei d'assistència tècnica, assisteix diferents municipis.

Martí Franch Batllori és doctor *honoris causa* per la Universitat de Greenwich (2016) i arquitecte del paisatge per la mateixa universitat (1998). És el fundador de l'estudi EMF Arquitectura del Paisatge, l'any 1999. La seva obra ha estat internacionalment publicada i guardonada, amb premis internacionals com l'Honor Award de l'American Society of Landscape Architects o el Premi Rosa Barba.

Christelle Frau ha cursat estudis universitaris relacionats amb el turisme, la història de l'art, el desenvolupament local i la valorització dels patrimonis. Actualment treballa com a tècnica del Parc Natural Regional del Pirineu Català. La seva tasca se centra en la gestió del patrimoni, la cultura i la catalanitat del Parc.

Xavier Garcia Acosta és investigador postdoctoral a l'Institut Català de Recerca de l'Aigua. La seva investigació se centra en la gestió sostenible dels recursos hídrics i els ecosistemes relacionats amb l'aigua dolça. Actualment, treballa en la modelització, valoració i cartografia dels serveis ecosistèmics vinculats a l'aigua per donar suport a la conservació i restauració dels rius.

Xavier Gasol és director creatiu especialitzat en l'àmbit de la comunicació i la direcció d'art per a identitats visuals, publicitat i museografia, i durant més de quinze anys ha estat vinculat al món de les agències de publicitat. Més tard, va fundar el seu propi estudi, Simbòlic Comunicació, especialitzat en projectes d'identitat i comunicació que giren al voltant del turisme, la interpretació del territori i el seu patrimoni.

Roser Ginjaume Gratacòs és arquitecta, llicenciada en Arquitectura i Paisatge per la Universitat Politècnica de Catalunya. El seu pas per l'École Nationale Supérieure du Paysage de Versailles li va permetre aprofundir en els coneixements en paisatge. L'any 2008, crea el seu propi despatx a Narbona, l'Agence Ginjaume - Activateur du Vivre Ensemble, on treballa tant en projectes urbans, de creació d'espai públic, com en estudis paisatgístics territorials de gran escala i plans de paisatge.

Itziar González Virós és arquitecta experta en participació ciutadana i urbanisme. Està llicenciada en Arquitectura a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Va iniciar el seu despatx professional per

dedicar-se a la rehabilitació del patrimoni arquitectònic de nuclis històrics i de l'àmbit rural. Va ser regidora del districte de Ciutat Vella (Barcelona), és fundadora de l'Institut Cartogràfic de la ReVolta i coautora, entre d'altres, del llibre *Revoltes* (2014).

Jordi Grau Oliveras és llicenciat en Ciències Ambientals i màster en Medi Ambient i Ordenació del Territori per la Universitat de Girona. Des de 2007 forma part de l'equip tècnic de l'Observatori del Paisatge de Catalunya. Entre altres projectes impulsats per aquest ens, ha format part de l'equip tècnic que ha coordinat i elaborat els catàlegs de paisatge de Catalunya i ha estat el coordinador del Catàleg de paisatge del Penedès. Alhora, gestiona el web col·laboratiu Wikipedia, així com altres projectes relacionats amb els paisatges de la pedra seca.

Albert Gusi és un artista visual que desenvolupa els seus projectes al voltant del territori i l'expansió del concepte de *paisatge*. A través de gestos i intervencions artístiques efímeres en llocs escollits acuradament, l'autor proposa una mirada lúdica i desinhibida sobre aquell territori. És responsable i director del festival NYS Polígon Arts i codirector del Festival Panoràmic de cinema i fotografia.

Landa Hernández Martínez és arquitecta per la Universitat d'Alacant, amb estudis complementaris d'art contemporani (Programa Educativo SOMA, Mèxic). Actualment, desenvolupa el Doctorat en Comunicació Arquitectònica a la Universitat Politècnica de Madrid. Ha estat a càrrec de la coordinació de continguts de la revista *Arquine*, i va ser responsable de comunicació del Festival MEXTRÓPOLI de Arquitectura y Ciudad i de l'Escuela SUR del Círculo de Bellas Artes de Madrid. En paral·lel, ha publicat articles i textos en diversos mitjans i editorials vinculats a l'art i a l'arquitectura. És responsable de comunicació de Paisaje Transversal.

Santi Llagostera i Güell és llicenciat en Arquitectura per l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Estudiós de l'arquitectura tradicional dels Països Catalans i autor de diversos articles i entrevistes sobre el patrimoni, també exerceix la professió des de l'àmbit de l'estudi del paisatge i el territori.

Bernat Llauradó Auquer és urbanista i arquitecte, graduat en Arquitectura Tècnica i Arquitectura per la Universitat de Girona, i màster en Estudis Territorials i Planejament de la Universitat Autònoma de Barcelona. Especialitzat en paisatge i urbanisme als petits nuclis rurals, és el fundador, l'any 2015, de Tallerdarquitectura, despatx professional de paisatge, urbanisme i arquitectura.

Carles Llop Torné és doctor arquitecte per l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Profes-

sor i catedràtic respectivament al Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori (DUOT), a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès de la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC); director del DUOT entre 2008 i 2015; professor del màster en Urbanisme i del doctorat en Urbanisme per la UPC; director del màster en Desenvolupament Urbà i Territorial de la Fundació Politècnica de Catalunya. Responsable del mòdul "Projectes en paisatges culturals" i director del projecte "Documenta paisatge". Cofundador de l'estudi d'urbanistes Jorner Llop_Pastor, guardonat amb nombrosos premis.

Pilar Mallo Casals és enginyera agrònoma i màster en Gestió del Medi Ambient. Com a enginyera, treballa en els àmbits ambiental, paisatgístic i agronòmic, i, com a docent, està associada associada, des de 1994, al Departament de Medi Ambient i Ciències del Sòl de la Universitat de Lleida.

Evarist March Sarlat és biòleg, especialitzat en etnobotànica aplicada a la gastronomia i la salut. Fundador i director de Naturalwalks. Des de 2014 és formador d'Interpret Europe i desenvolupa la seva tasca principalment entre Europa i Amèrica llatina on transmet a través de la seva experiència, les bases de la professió del guiatge de natura i l'ús de les eines d'interpretació del patrimoni.

Ludovica Marinaro és arquitecta i doctora en Arquitectura del Paisatge. És fundadora de Smallstudio, un estudi d'arquitectura i paisatgisme amb el qual realitza projectes d'espai públic i consultoria paisatgística per a grans infraestructures. És membre de la junta directiva de la Societat Científica Italiana d'Arquitectura del Paisatge i comissària científica de l'associació TES - Transizione Ecologica Solidale, amb la qual s'encarrega de projectes d'importància nacional íntimament connectats amb els temes clau per a la transició ecològica.

Javier Martín-Uceda és doctor en Geografia per la Universitat de Girona, especialitzat en geografia urbana i ordenació del territori i el paisatge per les universitats Autònoma de Barcelona i IUAV de Venècia. Professor i investigador associat al Grup de Recerca en Anàlisi i Planificació Territorial i Ambiental de la Universitat de Girona, combina la seva tasca investigadora amb la de consultor autònom amb Landsproject.

Rafael Mata Olmo és catedràtic i director del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Madrid. És especialista en l'estudi de sistemes i paisatges rurals i en polítiques d'ordenació del territori i conservació de la naturalesa a Espanya i Llatinoamèrica. També és coautor, entre altres publicacions, del llibre *Los paisajes de Madrid: naturaleza y medio rural*, i codirector i autor de l'*Atlas de los paisajes de España*.

Josep Mercadé-Aloy és arquitecte i enginyer de Camins Canals i Ports per la Universitat Politècnica de Catalunya i doctor amb menció internacional (Universitat Politècnica de Catalunya - ETH Zurich). És professor associat del Departament d'Enginyeria Civil i Ambiental de la UPC i ha estat *academic guest* a ETH Zurich. Ha treballat a l'estudi londinenc Foster + Partners i exerceix com a professional autònom des de 2004.

Xavier Mir Pellicer és doctor en Geologia per la Universitat Autònoma de Barcelona. La seva tasca se centra en la cartografia de sediments glacials, geomorfologia i els mètodes geofísics de georadar i tomografia elèctrica. Després de gairebé vint anys d'experiència al Servei Geològic d'Irlanda, l'any 2019 comença a treballar com a director científic del Geoparc Mundial UNESCO Orígens, on es dedica a la gestió de projectes de recerca i divulgació.

Montse Montalbo Todolí és arquitecta i gestora de projectes. Després d'una primera etapa en despatxos professionals d'arquitectura, inicia la seva tasca al Servei d'Equipaments i Espai Públic de la Diputació de Barcelona, l'any 2005, i des de llavors s'especialitza en planificació, programació i execució de projectes d'equipaments i espai públic.

Francesc Muñoz és doctor en Geografia, professor de geografia urbana, director de l'Observatori de la Urbanització a la Universitat Autònoma de Barcelona i docent a la Universitat IUAV de Venècia, on imparteix seminaris regularment. Ha publicat nombrosos textos i llibres sobre les transformacions globals dels paisatges urbans, entre els quals destaquen *urBANALizació. Paisatges comunes, lugares globales* (2008) o *Estratègies vers la ciutat de baixa densitat: de la contenció a la gestió* (2011).

Joan Nogué és catedràtic de Geografia Humana de la Universitat de Girona (UdG) i fundador i director de la Càtedra del Bosc de la UdG, creada el novembre 2022. Va ser director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya des de la seva creació, l'any 2005, i fins al 2017. Es va doctorar a la Universitat Autònoma de Barcelona i va ampliar estudis a la Universitat de Wisconsin a Madison (EUA), sota el mestratge del geògraf Yi-Fu Tuan.

Clara Nubiola és dissenyadora gràfica. Després de cursar un màster en Antropologia Social i Cultural de la Universitat de Barcelona i un postgrau en Arquitectura del Territori de la Universitat Politècnica de Catalunya, decideix treballar sobre el territori a partir de la pràctica artística. Els seus projectes mostren una mirada crítica i irònica que convida a reflexionar sobre la ciutat contemporània, el turisme de masses, la societat i el territori. És autora, entre d'altres, de *La guia de las rutas inciertas*

(2011), *He caminat tots els carrers d'Olot* (2018) i *Pasea y ojea. Monográfico crítico y especial* (2024).

Valerià Paül és geògraf, doctorat per la Universitat de Barcelona amb la tesi "L'ordenació dels espais agraris metropolitans. Plans, gestió i conflictes territorials a la regió de Barcelona". Treballa com a professor titular del Departament de Geografia de la Universitat de Santiago de Compostel·la. Les principals línies d'investigació són l'ordenació territorial, les àrees protegides i el desenvolupament local.

David Pavón és professor agregat al Departament de Geografia de la Universitat de Girona. Dins la seva recerca en l'àmbit de la dimensió socioterritorial de l'aigua i la seva gestió, s'ha centrat en aspectes com el patrimoni fluvial, la geografia històrica dels espais fluvials i el paper dels projectes de gran obra hidràulica des de les perspectives temporal i espacial.

Ángela Peralta és arquitecta per l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Madrid, especialista en urbanisme, planejament i medi ambient. Té el títol d'experta en gènere i estudis culturals de la Universitat Pública de Navarra. Sòcia de Paisaje Transversal, coordina i desenvolupa projectes relacionats amb la planificació estratègica i la regeneració urbana. Ha col·laborat en projectes d'investigació a la UNAM (Mèxic), i ha estat professora de planificació del paisatge a la Universitat Rey Juan Carlos de Madrid.

Mª Aránzazu Pérez Indaverea és investigadora i docent, doctorada en Història de l'Art per la Universitat de Santiago de Compostel·la. La seva investigació se centra en les relacions entre les tecnologies digitals i l'espai. Ha realitzat diverses estades d'investigació a la Universitat Panthéon-Sorbona (París I) i a la Universitat de Tecnologia de Delft (Holanda). A més, ha participat en diversos projectes d'investigació sobre paisatge, arquitectura, cultura visual i espais alternatius de creació.

Virginie Pigeon és arquitecta i paisatgista. Treballa com a autora de projectes a l'agència Pigeon Ochej Paysage, en disciplines paral·leles a l'arquitectura: paisatge, territori, urbanisme, espai públic i jardins. A més, és professora d'urbanisme paisatgístic a la Facultat d'Arquitectura de la Universitat de Lieja (Bèlgica) i participa en investigacions al laboratori de la Unité de Recherche en Architecture de la mateixa universitat. El 2022 va presentar la tesi sobre les pràctiques cocartogràfiques com a motor del pensament paisatgístic.

Charlotte Piochon és biòloga-ecòloga i enginyera en planificació territorial i sostenibilitat, especialitzada en la gestió del paisatge i el patrimoni. A més d'educadora ambiental, és investigadora i coordinadora de projec-

tes a l'Observatori de la Urbanalització de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Laura Puigbert Manel-la és llicenciada en Geografia per la Universitat de Girona i màster en Intervenció i Gestió del Paisatge per la Universitat Autònoma de Barcelona. Des de l'any 2005 treballa com a tècnica de paisatge a l'Observatori del Paisatge de Catalunya, on, entre d'altres, ha format part de l'equip que ha coordinat i elaborat els catàlegs de paisatge de Catalunya i s'encarrega de temes relacionats amb l'educació en paisatge.

Guillem Puras Castells és enginyer agrònom per la Universitat de Lleida i va cursar un postgrau en Desenvolupament Econòmic Local de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha realitzat diversos estudis d'impacte ambiental i avaluació del recurs eòlic per a la implantació de parcs eòlics d'àmbit estatal i internacional. Després de treballar com a tècnic municipal en projectes de desenvolupament local, actualment és el coordinador del Geoparc Mundial UNESCO Orígens.

Ramon Queralt Boldú és llicenciat en Ciències Ambientals per la Universitat Autònoma de Barcelona i en Dret per la Universitat de Lleida. Professionalment s'ha dedicat a la custòdia i ordenació del territori i a l'avaluació ambiental; des de 2001, ho fa a La Llana Ambiental, empresa que cofundà. L'any 2003 va iniciar-se en la descoberta d'una nova faceta, la del paisatge, que fins llavors li era invisible.

Anna Ribas Palom és catedràtica del Departament de Geografia i l'Institut de Medi Ambient de la Universitat de Girona i responsable del Grup de Recerca Aigua, Turisme, Territori i Sostenibilitat. La seva investigació se centra en la dimensió socioterritorial de l'aigua i en la seva gestió, especialment pel que fa al risc d'inundació i a l'ordenació i valorització dels espais vinculats a l'aigua.

Iñaki Romero-Larrea és arquitecte urbanista per l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Madrid. És soci fundador de Paisaje Transversal, on dirigeix projectes i desenvolupa les tasques d'administració. Així mateix, és vicepresident tercer de l'associació de societats laborals de Madrid, ASALMA. És coautor de nombrosos articles acadèmics vinculats a la investigació social i dels llibres *Escuchar y transformar la ciudad; Planificación urbana integral, aprendiendo de Europa i Urbanismo regenerativo*.

Ramon Royes i Guàrdia és enginyer tècnic i industrial químic. Va ser paer en cap de Cervera entre 2011 i 2019. Empresari i dissenyador d'escultures i joies, ha exposat les seves col·leccions internacionalment, a Barcelona, Madrid, Milà, Frankfurt, Basilea i Hong Kong. Ha creat diversos projectes solidaris, com Joies Down, la joia Àfrica o la joia d'Alzheimer.

Fina Royo és arquitecta i tècnica en paisatge al Departament de Territori, Habitatge i Transició Ecològica de la Generalitat de Catalunya. Ha col·laborat en projectes europeus de sensibilització i gestió de paisatge; ha participat en l'elaboració de criteris d'integració paisatgística dels espais oberts, com a tècnica, i en la Comissió Territorial d'Urbanisme. Actualment, avalua estudis d'impacte i integració paisatgística, i col·labora en el mapa sintètic de paisatge i les directrius del paisatge per a la seva implementació en la planificació territorial.

Gilles Rudaz és investigador associat a l'Oficina Federal del Medi Ambient de Suïssa, on és responsable de la política paisatgística i del programa nacional d'observació del paisatge. Actualment, presideix el Conveni del Consell d'Europa relatiu al paisatge i també és professor del Departament de Geografia i Medi Ambient de la Universitat de Ginebra, on imparteix una assignatura sobre l'imaginari de les muntanyes i un altre sobre polítiques del paisatge.

Xavier Sabaté Rotés és ambientòleg, postgrau en Espais Naturals Protegits, i màster en Geografia per la Universitat de Girona, amb la tesina "Les veus del paisatge. Participació pública en l'ordenació del paisatge de Catalunya". Des d'Espai TRÉS · Territori i Responsabilitat Social, ha dissenyat i dinamitzat diferents processos participatius vinculats al paisatge a diverses escales territorials, a Catalunya, les Illes Balears i Andorra.

Oscar Sagué Pla és geògraf i té un màster en Tecnologies de la Informació Geogràfica per la Universitat Autònoma de Barcelona. Treballa com a tècnic de Medi Ambient del Consell Comarcal de l'Alt Empordà. Anteriorment, havia treballat com a analista i programador en sistemes d'informació geogràfica i com a tècnic de gestió marítima de la Generalitat de Catalunya, i havia estat lobista expert en l'àmbit pesquer i de les activitats subaquàtiques.

Sergi Saladié Gil és doctor en Geografia per la Universitat Rovira i Virgili (URV), postgrau en Arquitectura del Paisatge per la Universitat Politècnica de Catalunya i màster en Estudis Territorials i Urbanístics. Des de 2004, és professor associat al Departament de Geografia de la URV. Com a investigador, ha participat i coordinat diversos projectes, com els catàlegs de paisatge del Camp de Tarragona i de les Terres de l'Ebre, o d'altres en els àmbits de la planificació territorial i l'energia.

Maria Salas Sopena és graduada en Ciències Ambientals per la Universitat de Barcelona, amb orientació específica cap a la conservació i gestió del medi i dels recursos naturals. Ha treballat al Departament de Medi Ambient i Sostenibilitat del Govern d'Andorra i, des de 2020, és cap de la Unitat de Biodiversitat, Paisatge i Avaluació Ambiental del mateix Departament. Ha col·

laborat en l'elaboració i aplicació de les principals estratègies nacionals d'Andorra pel que fa a biodiversitat i paisatge.

Narcís Sastre Fulcarà és geògraf i paisatgista, llicenciat en Geografia i màster en Medi Ambient per la Universitat de Girona; també màster en Arquitectura del Paisatge per la Universitat Politècnica de Catalunya. Dirigeix l'estudi NSF Geografia i Paisatge i és professor associat a la Universitat de Girona i a la UNED. És autor de diferents publicacions en forma de llibre, capítols de llibre o articles, i col·laborador de revistes especialitzades en arquitectura, urbanisme i paisatge, tant nacionals com internacionals.

Sitesize és un col·lectiu artístic format per Elvira Pujol Masip i Joan Vila-Puig Morera que activa projectes al voltant de la metròpolis contemporània. Interessat en les produccions culturals autònomes i la recerca de noves geografies territorials, el col·lectiu desenvolupa iniciatives al voltant de la construcció de coneixement local, l'acció col·laborativa, la cultura com a mediació i l'art com a qüestionament crític.

Pauline Solviche és paisatgista llicenciada a l'École Nationale Supérieure d'Architecture et Paysage de Bordeaux i màster en Geografia per la Universitat de Tolosa-Le Mirail. Compta amb més de vint anys d'experiència en paisatgisme, urbanisme i planejament, especialment en sòls no urbanitzables, en municipis rurals i periurbans. També és sòcia de l'Associació Prioritat i de la Societat Catalana de Geografia.

Jean-Pierre Thibault va descobrir el paisatge quan el van destinar al Ministeri de Medi Ambient francès. Des d'aleshores, les polítiques en matèria de paisatge han estat la línia principal de la seva trajectòria administrativa, com també de les seves activitats en algunes organitzacions no governamentals: és membre d'Icomos i fundador del grup Paysages de l'Après-Pétrole, una associació que promou el vincle entre la transició energètica i l'enfocament paisatgístic, des d'on ha publicat el llibre *Aménager les territoires du bien-être* (2022).

Maria Marta Tonda és enginyera agrònoma per la Universitat Nacional de Cuyo (Argentina) i docent a la mateixa universitat. És cofundadora del projecte paisatgístic "Essència. Enginyeria i Paisatges" enfocat a zones àrides. Actualment, és candidata a doctora i investigadora al Departament de Geografia de la Universitat de Girona en noves propostes metodològiques per a l'anàlisi i la gestió del territori i el paisatge, així com dels serveis ecosistèmics culturals.

Pere Vall-Casas és catedràtic d'Urbanisme a la Universitat Internacional de Catalunya. La seva recerca se centra en la gestió participativa dels rius urbans, sobretot en l'anàlisi de la percepció ciutadana i el voluntariat ambiental. També estudia els efectes de l'ús social dels rius en la salut pública.

Joaquim Vaqué Sans és llicenciat en Ciències Econòmiques i postgrau en Desenvolupament Econòmic Local. Treballa al Consell Comarcal del Priorat com a coordinador de l'Àrea de Desenvolupament Comarcal, forma part de l'equip tècnic de l'Oficina del Paisatge del Priorat i és president de l'entitat Prioritat, que treballa des de 2007 pel reconeixement del mosaic agrícola com a paisatge cultural patrimoni mundial per la UNESCO.

Jordi Vila és geògraf i, des de 1998, treballa a l'Ajuntament de Malgrat de Mar, inicialment a l'Àrea de Territori i actualment com a cap de l'Àrea de Qualitat de Vida. Ha treballat a la Universitat de Barcelona com a coordinador de l'equip de recerca del projecte COMET sobre competitivitat metropolitana. També ha col·laborat en la redacció de plans estratègics de desenvolupament com a consultor extern.

Diana Wiesner és arquitecta, especialitzada en ecologia urbana i activista socioecològica. És la fundadora i directora de l'estudi Arquitectura y Paisaje, i també és la directora de la Fundació Cerros de Bogotá, que vetlla pel sistema natural de la regió. A més, ha estat reconeguda en biennals nacionals i internacionals pels seus dissenys sostenibles i la seva gestió social.